

Kitabın adı: «Məalimul-mədrəsəteyn»
(3-cü cild)
Müəllif: Əllamə Seyyid Mürtəza
Əskəri
Mütərcim: M. Əlizadə
Redaktor: I. Məhəmmədov
Kompüterə yığan: Rza Şükürbəyli
Çapa hazırlayan: "Ümumdünya Əhli-beyt
ç cəmiyyəti»
Nəşir: «Fəcri Qur`an»
Çap tarixi: 2006
Çap növbəsi: Birinci
Tiraj: 5000
Rəssam: Ramiz
Mürüvvətov
ISBN 964-93825-6-9

Iran İslam Respublikası, Tehran,
Poçt qutusu: 14155-7368
Telefon: (++9821) 8907289
Faks: 8893061

[www. ahl-ul-bayt.org](http://www.ahl-ul-bayt.org)
info@ ahl-ul-bayt.org

Kitabın çap və sair hüquqları qorunur

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

ÜMUMDÜNYA ƏHLİ-BEYT & CƏMIYYƏTİNDƏN

Şübhəsiz, Əhli-Beyt & məktəbinin nəfis inci xəzinələrindən olan və ardıcılarının vasitəsilə qorunub saxlanılan mədəni-maarif mirası islami maarifin müxtəlif yönlərində olan hərtərəfli bir məktəbdir. Bu məktəb qeyd olunan zülal çeşməsindən mümkün qədər su içməyə qabiliyyəti olan istədadlı insanları tərbiyə etmiş, İslam ümmətinə bu məktəbin yolunu gedən böyük alimlər və dahi şəxsiyyətlər təqdim etmişdir. Bu böyük alimlər də mütəmadi olaraq əsrlər boyu – həm İslam cəmiyyətinin daxilində, həm də xaricində – müxtəlif ideologiyalar və məzhəblər müqabilində düzgün mövqe seçərək, onlara ən dolğun və qənaətbəxş cavablar vermişlər.

«Ümumdünya Əhli-Beyt &» cəmiyyəti öhdəsinə aldığı bu məs'uliyyətli vəzifəni yerinə yetirmək və İslamla müxalif olan müxtəlif fırqə və məzhəb başçıları tərəfindən risalət hüduqları və onun həqiqətlərinə qarşı yönələn ardıcıl hücumlar qarşısında onu müdafiə etmək üçün Əhli-Beyt & və bu haqq məktəbin davamçılarının üslubunu davam etdirmək əzmindədir.

Bu xüsusda Əhli-Beyt & məktəbi alimlərinin dəyərli kitablarında mövcud olan təcrübələr öz növbəsində misilsizdir. Çünki onlar əql və bürhan əsasında olan dərin elmi üsullara arxalanır və boş təəssübkeşlikdən və nəfsani istəklərdən uzaqdır, onun dinləyiciləri mütəxəssis alimlər və mütəfəkkirlərdir ki, onlara sağlam fitrətin qəbul etdiyi və əqlin bəyəndiyi bir tərzdə xitab edir.

«Ümumdünya Əhli-Beyt &» cəmiyyəti həqiqət aşiqləri üçün bu məktəb alimlərinin, yaxud bu şərəfli məktəbin ardıcılı olmaq və Allahın ne'mət verdiyi şəxslərin yazdığı müasir zəngin elm və mərifət xəzinəsini onlara təqdim etmək üçün yeni bir mərhələni qarşıya qoymuşdur. Bundan əlavə, qədim şiə alimlərinin də bu məqsədlə yazdığı nəfis əsərlər onların ixtiyarına verilir ki, haqq axtaranlar üçün bir hədiyyə olmuş, «Ümumdünya Əhli-Beyt & cəmiyyəti»nin bəşərin əqli səviyyəsinin yüksələrək təkamülə çatdığı, ruhun çox sür'ətlə inkişaf etdiyi bir əsrdə bütün dünyaya təqdim etmək istədiyi həqiqətlərə yol açılmış olsun.

Əbiz oxuculardan xahiş edirik ki, özlərinin dəyərli tənqid və təkliflərini yazıb bizə göndərsinlər. Eləcə də bütün alimləri, müəllif və

mütərcimləri, mədəni-maarif mərkəzlərini dəvət edirik ki, əsl İslam mədəniyyətinin yayılmasında öz köməklərini əsirgəməsinlər.

Allah-taaladan aciz surətdə istəyirik ki, bu azacıq işi bizdən qəbul etsin, bizi Özünün xüsusi nəzərləri sayəsində və yer üzündəki höccətinin – İmam Məhdi ş-in himayəsində qərar versin!

Bu dəyərli kitabın müəllifi Həzrət Əllamə Seyyid Mürtəza Əskəri və onu Azərbaycan dilinə tərcümə edən M. Əlizadə cənablarına, eləcə də kitabın çapa hazırlanmasında zəhmət çəkən bütün şəxslərə, xüsusilə tərcümə bölməsinin əməkdaşlarına dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

Ümumdünya Əhli-Beyt & cəmiyyətinin mədəni-maarif şöbəsi

BISMILLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

Üçüncü bəhs

İki məktəbdə islami şəriət mənbələri

MÜQƏDDİMƏ

Beş islami istilah: Qur`an, sünnə, bid`ət, fiqh və ictihad

Birinci fəsil – iki məktəbin Qur`ani-Kərim barəsindəki nəzərləri;

İkinci fəsil – iki məktəbin Peyğəmbər ı sünnəsi barəsindəki nəzərləri;

Üçüncü fəsil – iki məktəbin fiqh və ictihad barəsindəki nəzərləri;

Dördüncü fəsil – Əhli-beyt   məktəbində yeganə islami mənbə Qur`an və sünnədir;

Beşinci fəsil – iki məktəbin islami şəriət mənbələri barəsindəki bəhslərinin xülasəsi.

MÜQƏDDİMƏ

BEŞ ISLAMI ISTILAH

«İslami şəriət mənbələri» bəhsini Qur`an, sünnə, bid`ət, fiqh və ictihad kimi beş islami istilahın araşdırılması ilə başlayacaq, daha sonra iki məktəbin onların barəsindəki nəzərlərini qeyd edəcəyik. Bununla yanaşı, bu bəhslərlə əlaqədar digər istilahları da, Allahın köməyi ilə, araşdıracağıq.

1-QUR`AN

Qur`an peyğəmbərlərin sonuncusu həzrət Muhəmməd Mustafa j-ə tədrici şəkildə nazil olan Allah kəlamıdır. Bu da ərəb dilində şe`r və nəsrin müqabilidir. Buna əsasən, ərəb dili üç qisimdir: Qur`an, şe`r və nəsr.¹

«Şe`r» kəlməsinin həm şairin divanına, həm onun bir qəsidəsinə, həm də bir beytinə və ya bir sətrinə aid edilməsi düzgün olduğu kimi, «Qur`an» kəlməsinin də Qur`anın bütünlükdə hamısına, onun bir surəsinə və hətta bir ayəsinə belə, aid edilməsi düzgün olacaqdır. Belə ki, bə`zən onun bir ayəsinin bir hissəsi olan *"və mimma rəzəqnahum"* kimi cümləsinə də («Bəqərə», 2) Qur`an deyilir. Bu mə`naya olan Qur`an islami bir istilah və şər`i həqiqətdir. Çünki bu cür işlənmə Qur`andan və şərif Peyğəmbər j hədisindən əxz olunmuşdur.

QUR`ANIN DIGƏR ADLARI

İslam alimləri elə Qur`anın özündən bu şərif kitab üçün digər bə`zi adlar da çıxarmışlar ki, həqiqətdə bir şeyin öz sifətləri ilə təqdim olunması qəbilindəndir. Onun ən məşhuru «Kitab» kəlməsidir. Mütəal Allah «Bəqərə» surəsinin ikinci ayəsində buyurur: ***"O Kitabda heç bir şəkk-şübhə yoxdur"***. Bu ayədə «Kitab» dedikdə məqsəd müsəlmanların səmavi kitabı olan və yəhudilərin Tövratı və məsihilərin İncili müqabilində qərar tutan Qur`andan ibarətdir. Kitab dedikdə məqsədin hansı

¹ Bu da Qur`ani-Kərimin mö`cüzə yönlərindən biridir. Çünki bəşər kəlamı hamılıqla və bütün dillərdə ya şe`r formasındadır, ya da nəsr. Qur`ani-Kərim isə ərəb dilində nə şe`rdir, nə də nəsr. Əksinə, bu əziz Kitab mübin (aşkar) ərəb dilindədir, Allahın kəlamıdır və insan kəlamı növündən deyildir.

kitab olması müəyyənlik bildirən «əlif-lam» (لآ) artıqlı ilə bəyan olunmuşdur. Bəzən də kitab kəlməsi Tövrata aid edilir. Belə ki, buyrulur: **"Və bundan əvvəl Musanın kitabı..."** Burada kitab kəlməsinin Musa kəlməsinə izafə şəklində bəyan edilməsi ilə məqsədin nə olduğu aydınlaşır.

Nəhv (ərəb ədəbiyyatı) alimlərinin nəzərində «Sibəveyhin kitabı» dedikdə məqsəd «əl-Kitab» adı ilə məşhurlaşan kitabdır. Belə ki, Hacı Xəlifə «Kəşfuz-zünun» kitabının «kitab» babında yazır: *"Nəhv alimlərin yanında Kitab kəlməsi Sibəveyhin kitabı üçün, onun fəzilətli və məşhur olmasına görə xüsusi ada çevrilmişdir. Belə ki, hər vaxt Bəsrədə "Filankəs Kitabı oxumuşdur" – deyilirsə, ondan məqsədin Sibəveyhin kitabını oxuduğu aydınlaşır. Hər vaxt "Kitabın yarısını oxumuşdur" – deyilsə, heç kəs onun Sibəveyhin kitabını oxumasında şəkk etmir..."*

O deyir: «Sibəveyhin kitabını İbni Xəruf Əndəlusi adı ilə məşhur olan Əli ibni Məhəmməd (609-cu hicri ildə vəfat edib) şərh etmiş və onu «Tənqihul-əlbab fi şərhü ğəvamizil-Kitab» adlandırmışdır. Eləcə də Əbül-Bəqa Əbdüllah ibni Hüseyn Əkbəri Bağdadi Hənbəli (616-cı ildə vəfat edib) onun beytlərini şərh edərək kitabının adını «Lübabül-Kitab» qoymuşdur. Məhəmməd ibni Həsən Zübeydi Əndəlusi (380-ci ildə vəfat edib) o kitaba yazdığı şərhini «Əbniyətül-Kitab adlandırmışdır.»¹

Buna əsasən, kitab kəlməsi nə Qur`ani Kərimdə, nə də müsəlmanların arasında Qur`anın xüsusi adı deyildir.

Qur`anın digər adlarından biri də «Nur» kəlməsidir ki, mütəal Allah «Nisa» surəsinin 174-cü ayəsində buyurur:

(وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا)

"Biz, sizə aşkar bir nur göndərdik".

Bu əziz kitabın bir adı da «Moizə» kəlməsidir ki, «Yunus» surəsinin 57-ci ayəsində bu barədə buyrulur:

(قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ)

"Həqiqətən, Pərvərdigarmız tərəfindən sizin üçün bir moizə gəldi."

Həmçinin, «Vaqiə» surəsinin 77-ci ayəsində buyurulan «Kərim» kəlməsi də Qur`ana işarə edir:

(إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ)

"Həqiqətən o, Kərim (kəramətli) olan bir Qur`andır."

¹ «Kəşfuz-zünun» (Hacı Xəlifə), 2-ci cild, səh.1427 və 1428

Qur`anda gələn bu adlar, alimlərin də buyurduqları kimi, bu səmavi kitaba məxsus olan adlar deyil, əksinə, onlar yalnız Qur`anın bə`zi sifətlərini tə`bir etmək məqamında gəlmişdir.

Xüləfa məktəbində Qur`anın adlarından biri də «Müşəf»dir ki, bu kəlmə Qur`ani-Kərimdə və şərif Peyğəmbər ̑ hədislərində gəlməmişdir.

Zərkeşi və başqaları rəvayət edərək deyirlər: «Əbu Bəkr Qur`anı bir yerə toplayan zaman ətrafındakılar dedilər: «Ona bir ad seçin.» Bə`ziləri dedilər: «Onun adını Incil qoyaq.» Bu söz bəyənilmədikdə başqaları dedilər: «Onun adını Sifr» qoyaq. Bu adı da – yəhudilərə məxsus olduğuna görə – qəbul etmədilər. İbni Məs`ud dedi: «Mən həbəşilərin yanında bir kitab gördüm ki, onu «Müşəf» adlandırırdılar. Buna görə də onu «Müşəf» adlandırıdılar.»¹

Buna əsasən, Qur`anın «Müşəf» adlandırılması islami bir istilah və şər`i bir həqiqət deyil, yalnız müsəlmanların adqoyması və onların istilahı növündəndir. Buna görə də bu cür adqoymada «Müşəf» kəlməsi xəvaricin arasında «şari» kəlməsinin vəziyyəti ilə eynidir. Belə ki, onlar bu kəlməni müsəlmanlarla müharibəyə hazırlaşan bir kəs barəsində işlədirdilər, halbuki, bu kəlmə xəvariclərdən başqasının yanında müştəri və alıcı mə`nasına işlənir. Biz hər vaxt xəvaricdən başqa bir dəstənin yanında «şari» kəlməsinin işləndiyini görsək, müştərinin nəzərdə tutulduğunu biləcək və bu kəlmə ilə müsəlmanlarla müharibəyə hazırlaşan bir şəxsi heç vaxt nəzərdə tutmayacağıq.

Eləcə də Suriya və İraq əhalisinin nəzərində «məbsut» kəlməsinə qeyd etmək olar; bu kəlməni irəqlilər «vurulmuş şəxs» mə`nasına, suriyalılar isə «sevincli, şad şəxs» mə`nasına işlədirlər. Əgər bu kəlmə suriyalıların sözlərində işlənərsə, sevincli şəxs nəzərdə tutulduğu aydın olur. Amma əgər irəqlilər onu işlədərsə, məqsədin «vurulmuş adam» olduğu mə`lum olur.

Buna əsasən, xüləfa məktəbində adqoyma növündən olan «Müşəf» kəlməsi hər vaxt onların kəlamında gəlsə, Qur`ani-Kərim mə`nasıdır; lakin hər vaxt Əhli-beyt ̑ məktəbinin ardıcıllarının kəlamında gəlsə və «Müşəfi Fatimə ̑» deyilsə, məqsəd «Fatimə ̑-ın kitabı» olacaqdır.

Belə ki, İmam Səccad TM-ın məşhur dualarının çap olunduğu kitab «Səhifeyi-Səccadiyyə», yə`ni «İmam Səccad TM-ın kitabı» adlanmışdır (səhifə və müşəf eyni kökdəndir-müt.).

¹ «Əl-bürhan fi ülumil-Qur`an», Zərkeşi (794-cü ildə vəfat edib), Qahirə çapı, 1-ci cild, səh.273, 276, 282; «Əl-itqan», Süyuti, (911-ci ildə vəfat edib), Qahirə çapı, 1368-ci il, səh.63

2-SÜNNƏ

Sünnə və bid'ət iki islami istilahdır və hər birinin mənasının tanınması digərinin tanınmasına bağlıdır. Müəmmalı və anlaşılmaz hallarda isə bir-biri ilə müqayisə olunmalıdır.

Bu iki istilahın şərhə aşağıdakı kimidir:

Sünnə

Sünnə lüğətdə üslub və sirə mənasıdır – istər yaxşı olsun, istərsə də pis.¹ İslami şəriətdə isə Peyğəmbəri Əkrəm j-in əməl və sözlərindən ibarət olan və Qur`ani-Kərimdə aşkar şəkildə qeyd olunmayan əmrlər, nəhyələr və yol göstərmələr mənasıdır.² Həmçinin, Peyğəmbəri Əkrəm j-in bir şeyi müşahidə edib onu təsdiqləməsinə də şamil olur. Yəni Peyğəmbər j hər hansı bir müsəlmandan gördüyü bir işi onun üçün qadağan etməyibsə və həqiqətdə öz sükutu ilə o əməli təsdiqləmişsə, sünnə ona da şamil olacaqdır.³ Buna görə də «Kitab» və «sünnə» kimi şərhə dəlillərə Qur`an və hədis də deyilir.⁴

3-BİD'ƏT

«Bid'» kəlməsi lüğət baxımından yeni zühur edən yeni bir iş mənasıdır.⁵ Dində isə bid'ət dedikdə: «hər hansı ixtira olunmuş yeni bir saxta (qondarma) işi və sözü şəriət sahibinə aid etmək» nəzərdə tutulur.⁶

Peyğəmbəri Əkrəm j-in sünnəsi ona görə islami şəriət mənbələrindən hesab olunur ki, Allah-taala «Həşr» surəsinin 7-ci ayəsində buyurur:

(مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا)

"Peyğəmbərin sizə gətirdiyi hər bir şeyi əxz edin, sizi çəkindiriyi hər bir şeydən çəkinin."

«Nəcm» surəsinin 3-cü ayəsində isə buyrulur:

(وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ)

¹ «Əl-mö`cəmul-vəsit», sünən maddəsi.

² «Nihayətül-lüğət», İbni Əsir, sünən maddəsi.

³ «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.274-275. Səhl ibni Sə'd deyir: «Peyğəmbərin yanında yerinə yetirilən hər bir şey sünnədir.»

⁴ «Nihayətül-lüğət», sünən maddəsi.

⁵ «Əl-möcəmul-vəsit», bid' maddəsi.

⁶ «Müfrədati-Rağib», bid' maddəsi.

"O (Peyğəmbər), heç vaxt həvayi-nəfs üzündən danışmır. Onun dedikləri ona nazil olan vəhydən başqa bir şey deyildir."

«Əhzab» surəsinin 21-ci ayəsində isə belə buyurulur:

(لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا)

"Həqiqətən Allahın Rəsulunda sizin üçün gözəl nümunələr vardır; o kəslər üçün ki, Allaha və Qiyamət gününə ümidləri vardır, Allahı çox yad edərlər."

«Ali-İmran» surəsinin 31-ci ayəsində isə deyilir:

(قُلْ إِن كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ)

"De: Əgər Allahı sevirsinizsə, mənə itaət edin ki, Allah da sizi sevsin və sizin günahlarınızı bağışlasın."

«Əraf» surəsinin 158-ci ayəsində buyurulur:

(فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)

"Belə isə, Allaha və Onun Rəsuluna iman gətirin; həmin məktəbdə oxumamış Peyğəmbər ki, Allaha və Onun kəlmələrinə iman gətirmişdir; ona tabe olun ki, bəlkə hidayət olunasmız."

Çoxlu hədislərdə qeyd olunur ki, Peyğəmbər i müsəlmanları öz sünnəsinə tabe olmağa təşviq etmiş və onunla müxalifətdən çəkəndirmişdir. Misal üçün, bu hədisi qeyd edə bilərik:

(فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي)

"Hər kəs mənim sünnəmdən üz çəvirsə, məndən deyildir."¹

Buna əsasən, sünnə islami bir istilah və şər'i bir həqiqətdir. «Allahın Rəsulunun i sünnəsini əxz etmək» yəni o həzrətin sirəsi (adət-ən`ənəsi, rəftarı və davranışı), hədisi və başqalarının əməlini təsdiqləməsi dedikdə məqsəd yalnız o həzrətdən nəql olunan hədislərdə xülasələdir ki, hal-hazırda islami təhqiqat mənbələrində, təfsir, siyrə və hədis kitablarında yazılıb saxlanmışdır. O cümlədən, Ayişənin Peyğəmbər i-dən nəql etdiyi bu hədisi qeyd etmək olar:

(النِّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي)

"Evlənilib ailə qurmaq mənim sünnəmdir: hər kəs mənim sünnəmə əməl etməsə, məndən deyildir."²

¹ «Əl-mö`cəmul-müfəhrəs li əlfazil-hədis», «sünnə» maddəsi.

² «Sünəni ibni Macə», kitabı-nikah, hədis: 1845, səh.592.

Əmr Məznidən rəvayət olunur ki, Peyğəmbəri Əkrəm i belə buyurmuşdur:

مَنْ أَحْيَى سُنَّةً مِنْ سُنَّتِي فَعَمِلَ بِهَا النَّاسُ، كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا، لَا يَنْقُصُ لِلَّهِ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنْ ابْتَدَعَ بِدْعَةً فَعَمِلَ بِهَا، كَانَ عَلَيْهِ أَوْزَارٌ مِنْ عَمَلٍ بِهَا لَا يَنْقُصُ لِلَّهِ مِنْ أَوْزَارِ مَنْ عَمِلَ بِهَا شَيْئًا.

*"Hər kəs mənim sünnələrimdən birini dirlətsə və camaat da ona əməl etsə, onun savabı həmin işə əməl edənlərin savabı qədərdir və Allah-taala onların savablarından heç bir şey azaltmadan həmin miqdarı ona verər. Hər kəs özündən sonra bir bid'ət qoysa və ona əməl olunsa, ona əməl edən bütün şəxslərin günahları artırılıb-azaldılmadan onun üzərinə gələcəkdir. Allah da ona əməl edənlərin günahından heç nə azaltmaz."*¹

Cabirdən rəvayət olunur ki, Peyğəmbər i belə buyurur:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ خَيْرَ الْأُمُورِ كِتَابُ اللَّهِ وَخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ.

"Əmma bə'd; həqiqətən işlərin ən yaxşısı Allahın Kitabı, ən yaxşı hidayət Muhəmmədin hidayətidir: ən pis şey isə bid'ətlərdir, hər bid'ət də azğınlıqdır."

Digər rəvayətdə isə belə buyurduğu nəql olunur:

إِنَّ أَفْضَلَ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ

*"Hidayətlərin ən yaxşısı Mühəmmədin hidayətidir."*²

Ibni Məs'ud deyir ki, Peyğəmbər i belə buyurdu:

سَيَلِي أُمُورَكُمْ بَعْدِي رَجَالٌ يُطْفِئُونَ السُّنَّةَ وَيَعْمَلُونَ بِالْبِدْعَةِ، وَيُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ عَنْ مَوَاقِيتِهَا.

"Tezliklə sizin işlərinizin idarə olunmasını elə şəxslər öhdəsinə alacaqlar ki, onlar sünnəni söndürəcək, bid'ətlərə əməl edəcək və namazı öz vaxtından təxirə salacaqlar." Soruşdum: «Ya Rəsuləllah! Əgər onları görsək, nə edək?» Həzrət buyurdu: "Ey Ümmi Əbdin oğlu! Nə edə-

¹ Yenə orada, səh.76, hədis:209-210; «Sünəni Termizi», 1-ci cild, səh.147-148.

² Yenə orada, səh.17, hədis:45, hədis2; «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.49, hədis:45.

cəyini məndən soruşursan?! Hər kəs Allaha qarşı itaətsizlik edərsə, onun itaət olunmağa haqqı yoxdur!!"¹

Ibni Abbas deyir ki, Peyğəmbər İ -in belə buyurduğunu eşitdim:

أَبَى اللّٰهُ أَنْ يَقْبَلَ عَمَلٌ صَاحِبِ بِدْعَةٍ حَتَّى يَدَعَ
بِدْعَتَهُ

"Allah bid'ət qoyan bir şəxsin əməlini, bid'ətindən əl çəkməyincəyə qədər qəbul etməz."²

Hüzeyfə nəql edir ki, Peyğəmbər İ belə buyurdu:

لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ لِمُصَاحِبٍ بِدْعَةٍ صَوْمًا وَلَا صَلَاةً وَلَا
صَدَقَةً وَلَا حَجًّا وَلَا عُمرَةً وَلَا جِهَادًا وَلَا صَرْفًا وَلَا
عَدْلًا، يَخْرُجُ عَنِ الْإِسْلَامِ كَمَا تَخْرُجُ الشَّعْرَةُ مِنَ
الْعَجِينِ.

"Allah-taala bid'ət qoyan şəxsin heç bir orucunu, namazını, sədəqəsini, həccini, ümrəsini, cihadını, nəfiləsini və fərizəsini qəbul etməz; o, tükün xəmindən çıxdığı kimi İslam dinindən xaric olar."³

Mütəal Allah bid'əti «Hədid» surəsinin 27-ci ayəsində xatırladaraq buyurmuşdur:

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ

"Onların bid'ət olaraq qoyduqları rəhbaniyyəti (tərki-dünyalığı) onlara vacib etməmişdik."

MƏTLƏBİN XÜLASƏSİ

İslam şəriəti o şeylərdən ibarətdir ki, Allahın Kitabında və Peyğəmbər İ -in sünnəsində gəlmiş və bu ikisindən əldə edilmiş olsun. Bid'ət dindən ayrı və xaric olan bir şəxsi rə'ydir ki, dinə daxil edilmiş olsun. O nə Allahın Kitabında, nə də Peyğəmbərin sünnəsində gəlməmiş, bu ikisindən də əxz edilməmişdir.

Hətta onlara ictihad, yaxud «məsalehi mürsələ» adları qoysaq da, yaxud müasir dövrün istilahı ilə desək, zamanın ehtiyaclarına mütənasib olan, «tə'sir qəbul edən İslam» adlandırsaq belə, hər nə olursa olsun, bu kimi işlərin hamısı Peyğəmbər İ -in hədislərində «bid'ət və bid'ətçi» adı ilə gələn hədislərin xarici nümunələridir.

¹ Yenə orada, cihad kitabı, səh.296, hədis:2865; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.400.

² Yenə orada, müqəddimə, səh.19, hədis:49-50.

³ Yenə orada.

4-FIQH

Lüğət kitablarında qeyd olunanlara əsasən, fiqh kəlməsi «başə düşmək» deməkdir. Onun Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsində gələn mənalara isə belədir:

Allah-taala «Tövbə» surəsinin 122-ci ayəsində buyurur:

(فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ)

"Nə üçün hər bir qrupdan bir tayfa köç edib getmir ki, dində fəqih və aqah olsunlar və öz qövmlərinə doğru qayıdıqları zaman onları (ilahi əzabdan) qorxutsunlar?! Bəlkə onlar (pis əməllərdən) çəkinələr."

Peyğəmbəri Əkrəm i buyurmuşdur:

نَضَرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي هَذِهِ فَبَلَغَهَا، فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ غَيْرُ فَقِيهٍ، وَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ.

"Allah-taala mənim bu sözlərimi eşidib təbliğ edənləri şad edib sevindirər: nə çox fiqh elmini daşıyanlar var ki, özləri fəqih deyildir; nə çox fiqhi daşıyanlar var ki, fiqhi özündən daha artıq aqah olan şəxslərə çatdırırlar."¹

Həmçinin belə buyurduğu rəvayət olunmuşdur:

فَقِيهٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنَ الْفِ عَابِدٍ

"Bir fəqih Şeytan qarşısında min abidən daha güclüdür."²

Yenə buyurmuşdur:

مَنْ فَقَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلِمَ

"Hər kəs Allahın dinində fəqih olsa və mənim risalətim ona fayda versə, həm öyrənər, həm də başqalarına öyrədər."³

Başqa bir hədisdə:

خَيَارُكُمْ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا إِذَا فَقَّهُوا

¹ «Sünəni ibni Macə», müqəddimə, hədis:23, 231 və 236; «Sünəni Əbu Davud», hədis:3660; «Sünəni Termizi», 10-cu cild, səh.136 və 144; «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.74 76 «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.225 4-cü cild, səh.80 və 82 5-ci cild, səh.173.

² «Sünəni Termizi», elm kitabı, 10-cu cild, səh.154.

³ «Səhihi-Buxari», elm kitabı, 1-ci cild, səh.18 «Səhihi-Müslüm», fəzail kitabı, hədis:15; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.399.

"Sizin ən yaxşılarınız – əgər fəqih olsalar – ən yaxşı əxlaqə malik olanlarınızdır."¹

خَيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، خَيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ
إِذَا فَقَّهُوا

"Cahiliyyət dövründəki ən yaxşısı, islamda əgər fəqih olarsa ən yaxşılarından ibarətdir."²

خَصَلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُنَافِقٍ: حَسَنٌ سَمْتُ وَلَا
فِقْهُ فِي الدِّينِ

"İki xislət vardır ki, münafiqdə bir yerə cəm olmaz: xoş sifətli olmaq və dində fəqih olmaq."³

مَنْ يُرِدِ اللَّهَ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ
"Allah hər kəsə xeyir vermək istəsə, onu dində fəqih qərar verir."⁴

إِنَّ رَجُلًا يَأْتُونَكَ مِنْ أَقْطَارِ الْأَرْضِ يَتَفَقَّهُونَ
فِي الدِّينِ فَإِذَا أَتَوْكَ فَاسْتَوْضُوا بِهِمْ خَيْرًا

"Fəqih olmaq üçün yerin ətraf nahiylərindən sizə doğru bəzi insanlar gəlir. Hər vaxt gəlsələr, onları yaxşı şəkildə qarşılayın."⁵

Peyğəmbər İbni Abbasın barəsində dua edərək dedi:

اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

"Pərvərdigara! Onu dində fəqih qərar ver!"⁶

Peyğəmbərdən əlavə, Əhli-beytin səhabələrinin sözlərində belə qeyd olunur:

a) Imam Əli TM buyurur:

أَلَا أَخْبَرُكُمْ بِالْفَقِيهِ حَقَّ الْفَقِيهِ؟ قَالُوا
بَلَى يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَ K مَنْ لَمْ يُقْنِطِ النَّاسَ
مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، وَلَمْ يُؤْمِنْهُمْ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ،
وَلَمْ يُرَخِّصْ لَهُمْ فِي مَعَاصِي اللَّهِ

¹ «Müsnədi-Əhməd», 2-ci cild, səh.467 469 481.

² «Səhihi-Buxari», 2-ci cild, səh.175 «Səhihi-Müslüm», Fəzail kitabı, hədis:199 «Sünəni Darəmi», müqəddimə, səh.73 24-cü bab; «Müsnədi-Əhməd», 2-ci cild, səh.257 267 391, 431, 485, 498, 525, 539, 3-cü cild, səh.367, 383, 4-cü cild, səh.101.

³ «Sünəni-Termizi», elm kitabı, 10-cu cild, səh.157.

⁴ «Səhihi-Buxari», 1-ci cild, səh.16 4-cü cild, səh.175; «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.74; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.306, 2-ci cild, səh.234, 4-cü cild, səh.91, 93, 95-99, 101.

⁵ «Sünəni-Termizi», 10-cu cild, səh.119; «Sünəni ibni Macə», müqəddimə, 22-ci bab.

⁶ «Səhihi-Buxari», 1-ci cild, səh.28; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.266, 314, 328, 335.

"Həqiqi fəqih barəsində sizə məlumat verməyimi?!" Dedilər: "Əlbəttə ki, ya Əmirəl-mö'minin!" Buyurdu: "O kəsdir ki, camaatı Allahın rəhmətindən məyus etməsin, onları Allahın əzabından arxayın etməsin və Allah qarşısında günaha daxil olmaq icazəsini onlara verməsin!"¹

b) Yəhya ibni Səid Ənsari deyir: «Bizim ölkənin **fəqihlərindən** elə birini görmədim ki, (müstəhəb) iki rəkətli namazların sonunda salam verməmiş olsun...»²

v) Ömər deyirdi: «Rəyasətə çatmazdan qabaq fiqh öyrənin!»³

q) Başqa yerdə: «Hər kəsin qövmü onu fiqhə sahib olmaqla birlikdə rəhbərliyə keçsə, həmin şəxsin özünün və öz qövmünün həyatına (səadətinə) səbəb olar; və hər qövm bir kəsi fiqhə sahib olmadan rəhbərliyə keçsə, həm özünün, həm də onların həlakətinə səbəb olar.»⁴

Əbdür-Rəhmanın oğlu İbni Abbası vəsf edərək deyir: *"O, Allahın Kitabının müfəssiri (təfsir edəni) və Allah dinində fəqihdir."*⁵

«Sünəni Darəmi» kitabının ixtilafül-füqəha babında deyilir: Ömər ibni Əbdül-Əziz bütün əyalətlərə belə bir göstəriş verirdi: «Hər bir qövm onların fəqihlərinin fikir birliyində olduğu şey əsasında hökm etsinlər.»⁶

Həmin kitabda belə deyilir: «Onlar hər vaxt işə namazından sonra oturdularsa, *fiqh* öyrənməyə başlayırdılar»;⁷ «*fiqh* öyrənmək üçün gecəni oyaq qalmaq işkalsızdır»⁸, «Onlar gecəni oyaq qalıb *fiqhi* məsələləri araşdırırdılar.»⁹

«Səhihi Buxari»nin «əs-səməru fil-*fiqh*» babında Şə`binin dilindən belə deyilir: «Ədi ibni Hatəm Kufəyə gəldiyi zaman Kufə *fəqihlərindən* bir qrupu ilə birlikdə onun yanına getdik.»¹⁰

¹ «Sünəni-Darəmi», 1-ci cild, səh.9; «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.36; «Tuhəfül-üqul», ma ruviyə ən Əmiril-mö'minin babı; «Məanil-əxbar», Səduq, səh.374; «Kənzül-Ümmal», elm kitabı, 10-cu cild, səh.103, hədis:278; «Hilyətül-övliya», 1-ci cild, səh.77; «Biharul-ənvar», 7-ci cild, səh.407.

² «Səhihi-Buxari», təhəccüd kitabı, 1-ci cild, səh.141.

³ Yenə orada, elm kitabı, 1-ci cild, səh.16; «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.79.

⁴ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.79.

⁵ «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.349.

⁶ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.149-150-151.

⁷ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.149-151.

⁸ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.149-151.

⁹ Yenə orada.

¹⁰ «Səhihi-Buxari», məvaqit kitabı, 1-ci cild, səh.79; «Sünəni ibni Macə», hədis:87.

Imran Minqəri belə deyir: Bir gün Həsən Bəsri ilə söhbət edərkən ona belə dedim: «Ya Əba Səid! *Fəqihlər* belə demirlər!» O dedi: «Vay olsun sənə! Sən indiyə kimi *fəqih* görmüsənmi?! *Fəqih* o kəsdir ki, dünyada zahid olsun (dünyaya məftun olmasın), axirətə müştəq (rəğbətli) olsun, dində bəsirətli olsun, vaxtını daim Allaha ibadətlə keçirsin.»¹

Bura qədər qeyd olunanlarda xüləfa məktəbinin hədis kitablarında fiqh və fəqih barəsində olan rəvayətləri qeyd etdik. İndi isə Əhli-beyt və məktəbinin hədis kitablarında bu barədə olan rəvayətləri qeyd edirik:

a) Peyğəmbər ç-in belə buyurduğu nəql olunur:

الْفُقَهَاءُ أَمَنَاءُ الرُّسُلِ مَا لَمْ يَدْخُلُوا فِي الدُّنْيَا

"Fəqihlər, dünyaya məftun olmayınca qədər peyğəmbərlərin əmanətdarlarıdır."²

مَنْ حَفِظَ عَلَى أَمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ يَنْتَفِعُونَ بِهَا فِي أَمْرِ دِينِهِمْ، بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهًا عَالِمًا

"Hər kəs mənim ümmətimin ehtiyac duyduğu din işlərindən 40 hədis əzbərlərsə və ondan faydalansalar, Allah onu Qiyamətdə alim və fəqih kimi məşhur edər."³

b) İmam Əliyyibni Əbitalib TM belə buyurur:

مَنْ اتَّجَرَ بِغَيْرِ فِقْهِ فَقَدْ ارْتَضَمَ فِي الرَّبَا

"Hər kəs fiqhi öyrənmədən alver və ticarət edərsə, şübhəsiz, ribaya (sələmə) qərq olar."⁴

وَرَبِيعًا لِقُلُوبِ الْفُقَهَاءِ

"Fəqihlərin qəlblərinin baharı..."⁵

وَتَفَقَّهُ فِي الدِّينِ

"Dində fəqih ol!"⁶

v) İmam Sadiq TM-in belə buyurduğu nəql olunur:

لَيْتَ السَّيَاطَ عَلَى رُؤُوسِ أَصْحَابِي حَتَّى يَتَفَقَّهُوا فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ

¹ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.89.

² «Biharul-ənvər», 2-ci cild, səh.110 və 156.

³ Yenə orada.

⁴ «Nəhcül bəlağə», hikmət 447.

⁵ Yenə orada, xütbə 196.

⁶ Yenə orada, 31-ci məktub, İmam Əli TM-in İmam Həsən TM-a olan vəsiyyəti.

"Kaş səhabələrimin başının üstündə halal-haram işlərində fəqih olmaları üçün şallaq olaydı!"¹

لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنْكُمْ فَقِيهًا حَتَّى يَعْرِفَ مَعَارِيضَ
كَلَامِنَا

"Sizlərdən heç biri, bizim sözlərimizdəki kinayələri (bir söz deyib onun lazımsını nəzərdə tutmaq-müt) başa düşməyincə fəqih ola bilməz."²

Həmçinin buyurur:

مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَائِنًا لِنَفْسِهِ، حَافِظًا
لِدِينِهِ، مُخَالِفًا عَلَى هَوَاهُ، مُطِيعًا لِأَمْرِ مَوْلَاهُ،
فَلْيَعَوِّضْ أَنْ يُقْلَدُوهُ.

"Fəqihlərdən hər biri öz nəfsini (nəfsani istəklərini) saxlasa, öz dinini hişz etsə, nəfsinin istəkləri ilə müxalifət etsə və Mövlasının fərmanlarına müti olsa, avam camaat üçün ona təqlid və itaət etmək rəvadır."³

Bu, kitab və sünnədə *fiqh* və *fəqih* kəlmələrinin mənası idi. Əhli-beyt və məktəbi alimlərinin nəzərində bundan sonra *fiqh* kəlməsi xüsusi məna ifadə etdi və o da «Fər'i hökmlərə, onun təfsili dəlilləri yolu ilə elm və ağıllıq əldə etməkdən» ibarətdir.

Cəmalüddin Həsən ibni Zeynüddin (111-ci h.q ildə vəfat edib) özünün «Məalimü-din» kitabında («Məalimül-üsul» adı ilə məşhurdur) yazır:

الْفِقْهُ فِي التُّعَةِ K الْفَهْمُ وَفِي الْإِصْطِلَاحِ K هُوَ
الْعِلْمُ بِالْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْفَرْعِيَّةِ عَنْ أَدْلَتِهَا
التَّفْصِيلِيَّةِ

"Fiqh lüğətdə anlamaq, başa düşmək mənasıdır, istilahda isə şəriətin fərhi hökmlərinə, onun təfsili dəlilləri yolu ilə elm əldə etməkdən ibarətdir."⁴

Onun «istilah» dedikdə məqsədi Əhli-beyt və məktəbi alimlərinin istilahıdır.

¹ «Məhasin», Bərqi, hədis:161; «Biharul-ənvar», 1-ci cild, səh.66.

² «Biharul-ənvar», 2-ci cild, səh.184.

³ «Biharul-ənvar», 2-ci cild, səh.184.

⁴ «Məalimü-din», Əbdül-Hüseyn Məhəmməd Əli Bəqqalın təshihə ilə, səh.66.

5-İCTİHAD

1-LÜĞƏTDƏ İCTİHAD

Ibni Əsir deyir:

الْإِجْتِهَادُ بِذَلِكَ الْجَهْدِ فِي طَلَبِ الْأَمْرِ، وَهُوَ
إِفْتِعَالٌ مِنَ الْجَهْدِ الطَّاقَةُ

"İctihad – iftial vəznində olub bir şeyi əldə etmək üçün çalışmaq mənasına olan cəhd kökündən alınmışdır."¹

Bu kəlmə Peyğəmbəri Əkrəm j-in və səhabələrinin dövründə, birinci hicri əsrinin sonuna qədər həmin mənadə işlənmişdir. Belə ki, Peyğəmbəri Əkrəm j-in belə buyurduğu nəql olunur:

أَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ فَقَمِنَ أَنْ
يُسْتَجَابَ لَكُمْ

"*Amma səcdəyə gəldikdə isə, onun dualarında çalışın ki, sizin üçün müstəcab olması layiqdir.*"²

Yenə buyurur:

سَلُّوا عَلَيَّ وَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ

"*Mənə salavat göndərin və dua etməkdə çalışın!*"³

Yenə buyurur:

فَضَّلُ الْعَالِمِ عَلَى الْمُجْتَهِدِ مِائَةُ دَرَجَةٍ

"*Alimin müctəhidə (ibadət yolunda çalışana) olan dərəcəsi 100 dərəcədir.*"⁴

Məhəmməd Qərzi deyir:

كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ فَقِيهٌ عَالِمٌ، عَابِدٌ
مُجْتَهِدٌ

"*Bəni İsraıl qövmü arasında fəqih, alim, müctəhid (ictihadlı), abid və çalışqan bir kişi var idi.*"⁵

Ayişənin belə dediyi nəql olunur:

وَعَنْ عَائِشَةَ K كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَجْتَهِدُ فِي
الْعَشْرِ الْآخِرِ مَا لَا يَجْتَهِدُ فِي غَيْرِهِ أَيْ يَجْتَهِدُ
فِي الْعِبَادَةِ

¹ «Nihayətül-lüğət», cə-hə-də maddəsi.

² «Səhihi-Müslüm», səlat kitabı, hədis:207; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.219.

³ «Sünəni Nəsai», 1-ci cild, səh.190; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.199.

⁴ «Sünəni Darəmi», müqəddimə, 1-ci cild, səh.100.

⁵ «Əl-Müvəttə», Malik, cənaiz kitabı, hədis:43.

"Peyğəmbəri Əkrəm ayın üçüncü on günlüyündə elə çalışırdı ki, ondan başqa vaxtlarda belə çalışmırdı.-Yəni Peyğəmbər i ibadətdə çalışırdı."¹

Təhlə Peyğəmbəri Əkrəm j-lə müasir olan iki nəfərin barəsində belə deyir:

وَفِي حَدِيثِ طَلْحَةَ عَنْ رَجُلَيْنِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ
اللَّهِ كَانَ أَحَدُهُمَا أَشَدَّ اجْتِهَادًا مِنَ الْآخَرِ...

"Onlardan biri digərindən daha artıq çalışırdı, o çalışqan şəxs şəhid oluncaya qədər **çalışdı**."²

Əbu Səidin belə dediyi nəql olunur:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) إِذَا خَلَفَ وَاجْتَهَدَ فِي
الْيَمِينِ قَالَ...

"Peyğəmbəri Əkrəm j hər vaxt peyman bağlasaydı və peymanda **çalışsaydı**, buyurardı..."³

Bəni Müstəlaq qəzvsində Əbdüllah ibni Übeyin barəsində belə qeyd olunur:

فَاجْتَهَدُ بِيَمِينِهِ مَا فَعَلَ

"O **çalışır** və and içirdi ki, heç bir iş görməmişdir."⁴

Ümmi Harisənin Peyğəmbər j-dən oğlu Harisənin taleyi barəsində sual etməsi ilə əlaqədar qeyd olunur ki, o belə demişdir:

إِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ صَبْرْتُ، وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ
اجْتَهَدْتُ عَلَيْهِ فِي الْبُكَاءِ

"Əgər behiştə olsa, səbir edərəm; əgər başqa yerdə olsa, ona daha çox ağlamaqda **çalışaram**."⁵

Yuxarıda qeyd olunanlardan və saysız-hesabsız digər rəvayətlərdən aydın olur ki, birinci hicri əsrində **ictihad** kəlməsindən insanların başa düşdüyü sadəcə olaraq sə'y etmək, çalışmaq və fəaliyyət göstərməkdən ibarət idi. Bu məna daha sonra İslam cəmiyyətlərində dəyişikliyə uğradı və müsəlmanların istilahında şəriətin fər'i hökmlərini onun təfsili dəlillərindən əldə etmək və kəşf etmək mənasını özünə aldı.

¹ «Səhihi-Müslüm», e`tikaf kitabı, hədis:8; «Sünəni İbni Macə», hədis:1767.

² «Sünəni İbni Macə», rə`ya kitabı, hədis:3925; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.163, 2-ci cild, səh.323, 363, 6-cı cild, səh.82, 123, 256, 5-ci cild, səh.40.

³ «Müsnədi-Əhməd», 3-cü cild, səh.33 və 48.

⁴ «Səhihi-Buxari», 3-cü cild, səh.136 «Səhihi-Müslüm», münafiqin kitabı, hədis:1; «Müsnədi-Əhməd», 4-cü cild, səh.373.

⁵ «Səhihi-Buxari», cihad kitabı, 2-ci cild, səh.92; «Müsnədi-Əhməd», 3-cü cild, səh.260 283.

2-MÜSƏLMANLARIN İSTİLAHINDA İCTİHAD

Ğəzzali ictihad kəlməsinin tərifini barəsində deyir:

هُوَ عِبَارَةٌ عَنْ بَذْلِ الْمَجْهُودِ وَاسْتِفْرَاحِ الْوُسْعِ
فِي فِعْلٍ مِنَ الْأَفْعَالِ وَلَا يُسْتَعْمَلُ إِلَّا فِي مَا فِيهِ
كُلْفُهُ وَجَهْدٌ لَكِنْ صَارَ اللَّفْظُ فِي عَرَفِ الْعُلَمَاءِ
مَخْصُوصًا بِبَذْلِ الْمُجْتَهِدِ وَسَعُهُ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ
بِأَحْكَامِ الشَّرِيعَةِ

"İctihad hər hansı bir iş barəsində çalışmaq və qüvvə sərf etməkdən ibarətdir və bu, üzücü və ağır işlərdən başqa yerlərdə işlənməz... Lakin bu kəlmə alimlərin istilahında şəriət hökmlərinə elm tapmaq yolunda çalışmaq və səy etmək mənasına məxsus edilmişdir."¹

Dehləvi deyir:

حَقِيقَةُ الْإِجْتِهَادِ اسْتِفْرَاحُ الْجَهْدِ فِي إِدْرَاكِ
الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ مِنْ أَدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ
الرَّاجِعَةِ كُلِّيَّاتِهَا إِلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ K الْكِتَابِ
وَالسُّنَّةِ وَالْإِجْمَاعِ وَالْقِيَاسِ

"İctihadın həqiqəti şər'i hökmlərin təfsili dəlillərdən dərk olunmasında çalışmaq və qüvvə sərf etməkdən – yəni Allahın Kitabı, Peyğəmbərin sünnəsi, icma və qiyasdan ibarətdir."²

Məhəmməd Əmin də «Təysirüt-təhrir» kitabında əhkamın dəlillərini belə təqdim etmişdir³.

Bu, xüləfa məktəbində ictihad kəlməsinin istilahi mənası idi ki, 5-ci hicri əsrindən sonra Əhli-beyt və məktəbi alimlərinin yanında da geniş

¹ «Əl-müstəsfa fi üsulil-fiqh», Misir çapı, 1356-cı il, 3-cü cild, səh.101; Əbu Hamid Məhəmməd Ğəzzalının tərcümeyi-halı (h.q 505-ci ildə vəfat edib) «Kəşfuz-zunun», 2-ci cild, səh.1673-də qeyd olunmuşdur. Həmçinin Amədinin «Əl-əhkam» kitabı, 4-cü cild, səh.141.

² «Dairətül-məarif», Fərid Məcdi, 3-cü cild, səh.236 Əhməd ibni Əbdür-Rəhim Dehləvi Faruqi Hənəfinin «Əl-insafu fi bəyani səbəbil-ixtilaf» risaləsindən nəqlən (1176, yaxud 1179-cu ildə vəfat edib). Onun tərcümeyi-halı Zərkəlinin «Əl-əlam» kitabının 1-ci cildinin 144-cü səhifəsində gəlmişdir.

³ Bu kitabın əsli İbni Həmmam Hənəfi adı ilə məşhur olan Əllamə Kəmalüdin Məhəmməd ibni Əbdül-Vahidin yazdığı «Ət-təhrirü fi üsulil-fiqh» kitabıdır (861-ci ildə vəfat edib) ki, onun fəzilətli şagirdi Məhəmməd ibni Məhəmməd ibni Əmir Hənəfi (879-cu ildə vəfat edib) onu şərh etmişdir. Mühəqqiq Məhəmməd Əmin (Buxara padşahı Əmir adı ilə məşhurdur) Məkkədə yaşadığı halda şərh etmiş və onu «Təysirüt-təhrir» adlandırmışdır. Biz onun Misir çapından (1351-ci ildəki çap) 1-ci cild, səh.171-dən nəql etdik. Onların tərcümeyi-halı «Kəşfuz-zunun», 1-ci cild, səh.358-də mövcuddur.

şəkildə yayılmağa başlamışdır. Belə ki, Əllamə Hilli «Məbadil-üsul» kitabının 12-ci fəslində ictihad kəlməsinin tərifində deyir: *"İctihad – zənni əşr'i məsələlərdə o qədər fikri qüvvə sərf etməkdən və çalışmaqdan ibarətdir ki, ondan artıq miqdarda müyəssər olmasın, onun Peyğəmbərə nisbət verilməsi də səhih deyildir. Çünki mütəal Allah «Nəcm» surəsinin 4-cü ayəsində buyurur: "O, həvayi nəfs üzündən danışmır."* İctihad da zənn və gümandan artıq bir fayda vermədiyindən və o həzrət də həmişə vəhyi əxz etməyə qadir olduğundan, hökmlərin çoxunda vəhyin gəlişini gözləyirdi. Əgər onun üçün ictihad etmək caiz olsaydı, ona doğru gedərdi. Əgər o həzrət üçün caiz olsaydı, Cəbrail üçün də caiz olardı. Belə olan təqdirdə də «həzrət Məhəmməd-j-in şəriəti Allah tərəfindəndir» - deyilməsinə əmin olmaq üçün bütün qapılar bağlanardı. Çünki ictihad bə`zən xata, bə`zən düzgün olur, o həzrətin buna təslim olması da caiz deyildir. Çünki onun sözlərinə olan e`timadı aradan aparır.

Həmçinin bizim nəzərimizə görə Imamlardan heç biri üçün ictihad etmək caiz deyildir. Çünki onlar mə`sumdurlar, hökmləri yalnız Peyğəmbərjdən öyrənmişlər. Lakin alimlər üçün caizdir ki, öz ictihadları ilə hökmləri Qur`an və sünnədə mövcud olan ümumi göstərişlərdən çıxarsınlar, bir-biri ilə ziddiyyətdə olan dəlillər arasından hər hansı birinə üstünlük verərək şəriət hökmünü əldə etsinlər. Amma hökmlərin qiyas və istihsan əsasında əxz edilməsi caiz deyildir.»¹

Diqqət yetirilməlidir ki, Əhli-beyt & məktəbinin alimləri ictihad və müctəhid kimi istilahlardan istifadə etməklə yanaşı, fiqh və fəqih istilahlarını da boşlamamış, əksinə, hər iki istilahı birlikdə işlətmişlər. Belə ki, «Məalim» kitabının müəllifi kitabının əvvəlində yazır: «Əl-fiqhu fil-lügəti əl-fəhmu» – fiqh lüğətdə başa düşmək mə`nasındadır, istilahda isə fər'i şəriət hökmlərinə onun təfsili dəlilləri vasitəsi ilə elm tapmaqdan ibarətdir. O bundan sonra ictihadın tərfi üçün digər bir bölmə açaraq deyir: «Lügətdə ictihad – cəhd etmək, müqavimət göstərmək mə`nasındadır... Amma istilahda fəqihin şər'i hökmə zənn tapmaq üçün çalışması və qüvvə sərf etməsinə deyilir.»²

Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, bu iki məktəb şər'i hökmlərin dəlillərinin bə`zilərində də nəzər ixtilafına malikdirlər ki, tezliklə onları bəyan edəcəyik.

¹ «Məbadil-üsul ilə elmul-üsul», səh.240-241.

² «Məalimü-din».

Yuxarıda qeyd olunan beş istilahı bəyan etdikdən sonra mütəal Allahın köməyi ilə hər iki məktəbin bu istilahlar barəsindəki nəzəriyyələrini araşdıracağıq.

BİRİNCİ FƏSİL

İKİ MƏKTƏBİN QUR`ANI-KƏRİM BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRLƏRİ

1-Peyğəmbəri Əkrəm j-in və səhabələrin Qur`anın bir yerə toplanmasına göstərdiyi ciddi cəhdlər.

2-«Fatimə Müshəfi» ilə əlaqədar yeni təbliğatlar.

1-PEYĞƏMBƏRİ ƏKRƏM j-IN VƏ SƏHABƏLƏRİN QUR`ANIN BİR YERƏ TOPLANMASINDA GÖSTƏRDIYI CİDDİ CƏHDLƏR

Peyğəmbəri Əkrəm j hər bir ayə nazil olduğu zaman onu bütün müsəlmanlara tilavət edir, təfsirə ehtiyac olan şeyləri onlar üçün açıqlayır, xüsusilə onu Imam Əli TM-a təlqin edərək öyrədir və yazılmasına dair göstəriş verirdi ki, bunun ətraflı izahı sonrakı bölmələrdə gələcəkdir.

O həzrət Mədinəyə hicrət edən zaman müsəlmanları yazı üslubunu öyrənməyə təşviq edirdi. Onlar da bu işə başlayır, sonra Peyğəmbər j onları təşviq edirdi ki, Qur`anı yazıb əzbərləsinlər, onlar da bu işdə bir-birilə ötüşürdülər. Nə qədər Qur`an ayələrini öyrənirdilərsə, əllərinə keçən hər bir şeyə – dəriyə və başqa şeylərə yazırdılar. Peyğəmbəri Əkrəm j surələrin adlarını, ayələrin yerlərini, mütəal Allahın ona öyrətdiyi üslubda camaata öyrədirdi. Belə ki, mütəal Allah onu Öz dərgahına apadığı zaman səhabələrdən onlarcası Mədinədə bütün Qur`anı hifz etmiş, səhabələrdən çoxu da bütün Qur`anı yazıb öz yanında saxlamışdılar. O Qur`anların bu günkü Qur`anla yeganə fərqi budur ki, o zamandakı Qur`anlar hazırkı kimi cildlənmiş və tənzimlənmiş formada deyildi, əksinə, bir-birindən ayrı olan vərəqlərdə və lövhələrdə yazılmışdı. Peyğəmbəri Əkrəm j vəfat edən zaman Əli TM Qur`anı vahid bir kitab şəklinə saldı. Əlidən başqa səhabələrin hamısının da öz yazdığı Qur`an nüsxəsi var idi. Lakin xəlifə Əbu Bəkr bu nüsxələrlə kifayətlənmədi və göstəriş verdi ki, səhabələrdən bir qrupu Qur`anı bir kitab şəklinə salsınlar. Sonra onu Ümmül-mö`minin Həfsənin yanında əmanət qoydu. Nəhayət, Osmanın dövründə fəthlər genişləndikdə və müsəlmanlar pərakəndə vəziyyətə düşdükdə, xəlifə göstəriş verdi ki,

Həfsənin yanında mövcud olan nüsxənin üzünü köçürsünlər və İslam ölkələrinə yaysınlar. Müsəlmanlar öz nüsxələrini həmin nüsxənin üzündən köçürtdülər və nəsilbənəsil bir-birinə ötürdülər, nəhayət bu günkü günə kimi gəlib çatdı. Bu günkü günə qədər müsəlmanlardan heç kəsdə həmin nüsxədən başqası yox idi, o nüsxəyə də heç bir kəlmə artırılmamış və ya azaldılmamışdır. Onun bu gün müsəlmanların əlində olan Qur`anla heç bir fərqi yox idi. Bütün müsəlman firqələri: sünnü, şiə, əş`əri, mö`təzili, hənəfi, şafei, hənbəli, maliki, zeydi, İmami, vəhhab-i və hətta xəvariclər belə, hamılıqla bu barədə yekdil fikrə malikdirlər, onlardan heç bir firqənin arasında, hətta bir kəlmə belə artırılıb-azadılma olmadan, ayə və surələrinin tərtibi pozulmadan qalmış, onlarda bu gün müsəlmanların arasında olan Qur`anla fərqli olan bir nüsxə olmamışdır.

Bə`zi hədis kitablarında qeyd olunan, Qur`anda əskildilmə təsəvvürü yaradan rəvayətlər elə əvvəlki yolunda qalmış, heç bir vəchlə Qur`an nüsxələrinin heç birinə varid olmamışdır. Misal üçün, altılıq təşkil edən «sihah» kitablarında: Buxarinin, Müslümün, Əbu Davudun, Termizinin, İbni Macənin, Darəminin və başqalarının kitablarında da belə deyilir: «Xəlifə Ömər minbərə çıxaraq dedi: «Allah Mühəmmədi haqq olaraq peyğəmbərliyə göndərdi və bu kitabı ona nazil etdi. Allahın nazil etdiyi şeylərdən biri də «rəcm» ayəsidir ki, biz onu oxuyub başa düşdük və əzbərlədik. Peyğəmbər rəcm etdi, biz də ondan sonra rəcm etdik. İndi qorxuram ki, əgər camaat üçün bir müddət keçsə, bir şəxs deyə ki: «Allaha and olsun, rəcm ayəsini Qur`anda görmürəm!» Beləliklə də, Allahın nazil etdiyi vacib bir hökmü tərk etməklə yolunu azalar; Halbuki, Allahın Kitabında rəcm hökmü möhsin olduğu halda zina edən şəxs üçün haqq və sabitdir.»¹

İbni Macənin Ömərdən nəql etdiyi rəvayətdə təsəvvür olunan bir ayə – Ömər in dediyinə görə – belə imiş:

الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ

"Yaşlı (qoca) kişi və qadın zina etsələr onları hökmən daş-qalaq edin!"

Malikin «Müvəttə» kitabında isə belə deyilir: «Yaşlı kişi və qadın zina etdikdə, hökmən onu daş-qalaq edin!» Biz bu ayəni oxumuşduq.»

¹ «Səhihi-Buxari», hüddud kitabı, 4-cü cild, səh.120 «Səhihi-Müslüm», 5-ci cild, səh.116; «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.229 «Sünəni-Termizi», 6-cı cild, səh.204; «Sünəni İbni Macə», hüddud kitabı, hədis:2553 «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.179; «Müvəttə» Malik, 3-cü cild, səh.42

Həmin hədislər barəsində «Səhihi-Buxari» kitabında deyilir: «Sonra biz Allahın Kitabında belə oxuyurduq:

أَنْ لَا تَرْعَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ فَإِنَّهُ كَفَرُكُمْ أَنْ
تَرْعَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ

"Atalarınızdan üz döndərməyin; çünki sizin öz atalarınızdan üz döndərməyiniz küfrdür."

Ümmül-mö`minin Ayişədən nəql olunan bir rəvayətdə deyilir: «Qur`anda nazil olan ayələrdən biri də əşru rəzəatin mə`lumatın – on dəfə mə`lum süd vermə – ayəsi idi ki, Peyğəmbər vəfat etdikdən sonra da onları Qur`anda oxuyurdular.»¹

«Səhihi ibni Macə» kitabında deyilir:

قَالَتْ: نَزَلَتْ آيَةُ الرَّجْمِ وَرِضَاعَةُ الْكَبِيرِ عَشْرًا،
وَلَقَدْ كَانَ فِي صَحِيفَةٍ تَحْتَ سَرِيرِي، فَلَمَّا مَاتَ
رَسُولُ اللَّهِ (ص) تَشَاعَلْنَا بِمَوْتِهِ فَدَخَلَ دَاجِنٌ
فَأَكَلَهَا

"Rəcm və böyük adamın on dəfə süd əmməsi ilə əlaqədar ayə nazil oldu, mən onu yazıb taxtımın altına qoymuşdum ki, Peyğəmbər vəfat edən zaman biz onun dəfn işləri ilə məşğul olduq, ev heyvanlarından biri daxil olub onu yedi."

«Səhihi-Müslüm»də deyilir:

وَفِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ أَنَّ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ بَعَثَ
إِلَى قَرَاءِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ وَكَانُوا ثَلَاثِمِائَةَ رَجُلٍ،
فَقَالَ فِي مَا قَالَ لَهُمْ وَأَنَا كُنَّا نَقْرَأُ سُورَةَ كُنَّا
نُشَبِّهُهَا فِي الطُّولِ وَالشَّدَّةِ بِبَرَاءَةِ فَأَنْسَيْتُهَا
غَيْرَ أَنِّي قَدْ حَفِظْتُ مِنْهَا (لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ
وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى وَادِيَا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ
جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التَّرَابُ.) وَكُنَّا نَقْرَأُ سُورَةَ
كُنَّا نُشَبِّهُهَا بِإِحْدَى الْمُسَبِّحَاتِ فَأَنْسَيْتُهَا غَيْرَ
أَنِّي حَفِظْتُ مِنْهَا (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ
تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ فَتُكْتَبُ شَهَادَةٌ فِي أَعْنَاقِكُمْ
فَتُسْأَلُونَ عَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

¹ «Səhihi-Müslüm», riza kitabı, 4-cü cild, səh.167, «Sünəni Əbu Davud», nikah kitabı, 1-ci cild, səh.279 «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.82 «Sünəni İbni Macə», nikah kitabı, 1-ci cild, səh.626, hədis:1944 «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.157; «Müvəttə», Malik, riza kitabı, 2-ci cild, səh.118

Əbu Musa Əş`əri Bəsrə qarilərindən 300 nəfərin hüzurunda dedi: Biz Qur`anda miqdar və möhkəmlik baxımından «Bəraət» surəsinə təşbih etdiyimiz bir surəni oxuyurduq. Mən onun hamısını unutmuşam, yalnız burası yadımdadır: *"Əgər Adəm övladının iki vadi qədərində malı olsa, şübhəsiz, üçüncü vadini tələb edər. Adəm övladının batinini torpaqdan başqa heç nə doldurmaz."* Həmçinin, Qur`anda müsəbbihat (səbbəhə sözü ilə başlayan) surələrindən birinə təşbih etdiyimiz bir surəni oxuyurduq. Mən aşağıdakı ayədən başqa onun hamısını unutmuşam: *"Ey iman gətirənlər! Nə üçün əməl etmədiyiniz şeyləri deyirsiniz ki, o, şəhadət olaraq sizin əməl dəftərlərinizə yazılar və Qiyamət günü onun barəsində sorğu-suala tutularsınız."*¹

Bəli, xüləfa məktəbinin siyah kitablarında qeyd olunan bu cür rəvayətlərin varlığı ilə belə, Əhli-beyt ϕ məktəbinin ardıcılardan heç bir kəs xüləfa məktəbinin ardıcılarını müttəhim edərək «sizin məktəbin inancına görə Qur`anda azaldılma mövcuddur», yaxud «siz öz yanınızdan Qur`ana müəyyən surələri və cümlələri artırmısınız» - deyə müttəhim etməmişdir. Lakin bunun əksi baş vermişdir: Bu sözlərin oxşarı Əhli-beyt məktəbi ardıcıllarının bə`zi hədis kitablarında gəldiyindən, xüləfa məktəbinin yazıçılarından bir qismi Əhli-beyt məktəbi ardıcılalarına qarşı geniş əks-təbliğata başlayaraq demişlər: «Onlar Qur`anın azaldılmasına inanır və öz yanlarından ona müəyyən ibarələr və cümlələr artırır». Onların bu müddəaya dəlil-sübutları da, bə`zi hədis kitablarında gələn (nadir) rəvayətlərdən ibarətdir. Halbuki, Əhli-beyt məktəbinin ardıcılıarı Allahın Kitabından başqa heç bir kitabın yüz faiz düzgün olmasına iltizamlı deyildirlər, lakin xüləfa məktəbinin ardıcılıarı özlərinin «Səhihi-Buxari» və «Səhihi-Müslüm»də gələn hədislərin hamısına – heç bir istisna olmadan – iltizamlı bilir, bu hədislərdə mövcud olan müəmmalar barəsində isə «onların tilavəti nəsx olunmuşdur» – deyərək bu kimi işlərə bəraət qazandırır. ²

2-“FATİMƏ ∞ MÜSHƏFİ” BARƏSİNDƏ YENİ ƏKS-TƏBLİĞATLAR

Son əsrin yazıçılarından bə`ziləri Əhli-beyt ϕ məktəbinin ardıcılarının əleyhinə yeni təbliğatlara başlayaraq demişlər: «Onların başqa bir Qur`anı var və «Müşəfi Fatimə» adlanır.» Bu əks-

¹ «Səhihi-Müslüm», zəkat kitabı, 3-cü cild, səh.100

² «Səhihi-Buxari», hüdud kitabı, rəcmül-hübla minəzzina babı, hədis:1; «Səhihi-Müslüm», hüdud kitabı, rəcmüs-səyyib fizzina babı, hədis:15.

təbliğatların səbəbi budur ki, Fatimənin kitabı da «Müşəf» adlandırılmışdır, Qur`ani-Kərimə də bəzi müsəlmanlar tərəfindən «Müşəf» adı verilmişdir. Halbuki, Əhli-beyt ǝ hədislərində aşkar şəkildə deyilir ki, «Fatimənin Müşəfində Qur`andan heç bir şey yoxdur», o, sadəcə İslam ümmətinə hökumət edəcək kəslərin rəvayətlərini ehtiva edir. Hətta İmam Sadiq TM, İmam Həsən TM-ın nəvələrindən olan Məhəmməd və İbrahim, Mənsur Dəvəniqinin əleyhinə qiyam etdiyi zaman buyurmuşdur:

لَيْسَ فِي كِتَابِ أُمَّنَا فَاطِمَةَ اسْمُ هَؤُلَاءِ فِي مَنْ
يَمْلِكُ هَذِهِ الْأُمَّةَ

*"Anamız Fatimənin kitabında bu kəslərin adı bu ümmətə hökmranlıq edəcək kəslərin çərgəsində qeyd olunmayıbdır."*¹

Bundan əlavə, Qur`an üçün «Müşəf» adı nə Qur`ani-Kərimdə, nə də şəriif Nəbəvi hədislərinin heç birində gəlməmişdir. Lakin Qur`ani-Kərim üçün «Kitab» adı bəzi ayələrdə gəlmişdir. Bununla eyni zamanda xüləfa məktəbi Sibəveyhin nəhv elmində yazdığı «Kitab»ı da kitab adlandırmışlar!

Mütəal Allah aşağıdakı ayələrdə və digər onlarla ayədə Qur`ani-Kərimi «kitab» adlandırmışdır:

«Bəqərə» 2, 85, 89, 129 və 151:

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ،
أَفْتُومِنُونَ بَبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بَبَعْضٍ، وَلَمَّا
جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ،
وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ، وَيُزَكِّيَكُمُ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

Bunların varlığı ilə belə, əgər bir kəs «Sibəveyhin kitabı Allahın Kitabından iki dəfə böyükdür» – desə, onun məqsədi «Sibəveyhin kitabı Allahın Kitabından böyük olan bir Qur`andır» demək deyildir və Əhli-beyt məktəbinin ardıcıllarından heç biri də bu cür adqoymaya ǝtiraz etməmişlər.

Sonda qeyd etməliyik ki, İslam düşmənləri bu cür sözlərdən öz məqsədlərinə istifadə etmiş, onları Qur`ani-Kərimdə eyb axtarmaq üçün bir vasitəyə çevirmişlər! Allah bu kimi yazıçıların bəzilərinə bəsirət versin ki, bu cür səfeh sözlər danışmaqdan, boşboğazlıqdan çəkəsinlər!

¹ Kitabın axırında «Əhli-beyt ǝ-n nəzərində islami şəriət» babına müraciət edə bilərsiniz.

Bəli, bu günlərdə müsəlmanların əlində olan Qur`an məhz Allah-taalanın Peyğəmbərə nazil edərək onu tamam-kamal həddə çatdırdığı, Peyğəmbərin vəfatından sonra da səhabələrin bir yerə toplayıb İslam ölkələrinin hər bir yerinə yaydıqları həmin Qur`andır. O Qur`anın əvvəli *"Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim, əl-həmdü lillahi Rəbil-ələmin"*, axırı isə *"minəl-cinnəti vənnas"* kəlmələrindən ibarətdir və o dövrdən indiyə qədər – bu Qur`anın müsəlmanların əlində olduğu vaxta qədər – heç bir ixtilaf olmadan onda artırılma-azaldılma olmamışdır. Yalnız onun mütəşəbeh ayələrinin təfsir və yozumunda ixtilaf əmələ gəlmişdir. Onun da səbəbi budur ki, mütəşəbeh ayələrin təfsiri hədislərdən əxz olunmuşdur, müsəlmanlar da Peyğəmbər 1 hədisi barəsində ixtilafa düşmüşlər ki, sonrakı bölmələrdə bunun mənşəyi bəyan olunacaqdır.

İKİNCİ FƏSİL

İKİ MƏKTƏBIN PEYĞƏMBƏR ǰ SÜNNƏSİ BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRLƏRİ

1-İki məktəbin Peyğəmbər ǰ-dən hədis rəvayət edən şəxslər (rəvilər) barəsindəki nəzəri;

2-İki məktəbin Peyğəmbər ǰn hədisinin birinci hicri əsrində yayılması barəsindəki nəzəri;

3-Birinci hicri əsrinin axırlarına qədər Peyğəmbər ǰ sünnəsinin yazılmasının qadağan olunması:

a-Əbu Bəkrin və Ömər in dövründə;

b) Osman ın dövründə;

v) Müaviyənin dövründə;

q) İsrailiyyat qapısının açılması;

ğ) Ömər ibni Əbdül-Əzizin dövründə;

e) Bir-birinə zidd olan iki hədisin yaranma səbəbləri.

MÜQƏDDİMƏ

Hər iki məktəb Peyğəmbəri Əkrəm j-in sünnəsinin islami şəriət mənbələrindən olmasına və ona əməl edilməsinin vacibliyinə iman gətirmiş və bu barədə yekdil nəzərə malikdirlər. Lakin Peyğəmbəri Əkrəm j-in sünnəsi, yəni o həzrətin sirəsi, hədisi və başqalarının əməllərini təsdiq etməsi (buna təqrir deyilir) rəvayətin rəvayət etməsi vasitəsilə əlimizə çatdığından, bu iki məktəb aşağıdakı iki məsələ barəsində ixtilafa düşər olmuşlar:

1-Peyğəmbər j-dən rəvayət nəql edənlərin bə`zi vasitələri barəsində;

2-Birinci hicri əsrində Peyğəmbər hədisinin yazılmasının caiz olması barəsində.

Biz, Allahın köməyi ilə, gələcək bəhslərdə hər iki mövzunu araşdıracağıq.

1-İKİ MƏKTƏBİN PEYĞƏMBƏRİ ƏKRƏM j-IN HƏDISİNİ RƏVAYƏT EDƏNLƏR BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRİ

«Səhabə» və «imamət» bəhslərində qeyd olunduğu kimi, Əhli-beyt məktəbinin ardıcılıqları öz dini maarifini və nişanələrini Əhli-beytdən olan on iki imamdan çəxz edirlər, xüləfa məktəbinin ardıcılıqları isə öz dini maariflərini və nişanələrini Peyğəmbəri Əkrəm j-in səhabələrindən olan hər bir şəxsdən – onların arasında heç bir fərq qoymadan – əldə edirlər. Çünki onların hamısını ədalətli bilirlər, halbuki, Əhli-beyt məktəbinin ardıcılıqları ki, Cəməl müharibəsində Əli TM-la müharibə aparan Təlhə¹ və Əbdüllah ibni Zübeyr² kimi səhabələrdən, Həmçinin,

¹ Əbu Məhəmməd Təlhə ibni Əbdüllah Qureyşi. Peyğəmbər j onunla Zübeyr arasında qardaşlıq əqdi oxumuşdu. O, Osmanın əleyhinə qiyam edənlərin ən qabaqcıllarından biri idi. Osman qətlə yetirildikdən sonra Əli TM-a bey`ət edən ilk adam idi. Sonra Osmanın intiqamını Imam Əli TM-dan almaq bəhanəsi ilə Bəsrəyə getdi. Onun havadarlarından olan Mərvan Cəməl müharibəsində onu oxla vurub öldürdü. «Sihah» müəllifləri ondan 38 rəvayət nəql etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Ayişənin islam tarixindəki rolu» və «Cəvamiüs-sirə» kitablarında – səh.281-də mövcudur.

² Əbu Həbib Əbdüllah ibni Zübeyr Qürəyşi. Onun anası Əbu Bəkrin qızı Əsma idi, Ümmül-mö`minin Ayişə də onu çox istəyir və əzizləyirdi. O, Əhli-beytin düşməni idi və Imam Əli TM onun barəsində belə buyurmuşdu: **"Zübeyr, oğlu Əbdüllah böyüyənə qədər həmişə biz Əhli-beyt ilə idi."** O, Cəməl müharibəsində Ayişəni Əli TM-ın əleyhinə təhrik edənlərdən biri idi. Imam Hüseyn TM-ın şəhadətindən sonra Məkkədə istiqlaliyyət şüarı verdi və 73-cü hicri ilində Həccac

«Siffeyn» müharibəsində onunla müharibəyə gələn Müaviyə¹, Əmr ibni As² və Nəhrəvanda onunla müharibə aparan Zul-Xuvəysirə³ və Əbdüllah ibni Vəhhab⁴ kimi şəxslərin heç birinə müraciət etmirlər.

Əhli-beyt ardıcıları yenə də öz maariflərini bu şəxslərin oxşarlarından əldə etmirlər – istər səhabə olsunlar, istər təbein, istərsə də təbeinlərin ardıcıları, yaxud da sair rəvilər təbəqəsindən.¹

ibni Yusifin əli ilə öldürüldü. «Sihah» müəllifləri ondan 33 hədis rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», «Cəvamiüs-sirə» və «Ayışənin islam tarixindəki rolu» kitablarında, Cəməl müharibəsi bölməsində qeyd olunmuşdur.

¹ Əbu Əbdilləh Müaviyə ibni Əbu Süfyan Qurəyşi Əməvi. Onun anası Hind Ütbənin qızıdır. Məkkənin fəthindən sonra islamı qəbul etmişdir. Onun qardaşı hicrətin 18-ci ilində Əmvasda zərbətləndikdən sonra onu öz yerinə təyin etdi. Ömər də onu təsdiqlədi. O, Osmanın qətlə yetirildiyi vaxta qədər Şamın valisi idi. Onan sonra İmam Əli TM-in əmr və fərmanından imtina və o həzrətin əleyhinə müharibədə ordunun yaraqlandırılmasına kömək etdi. 36-cı hicri ilində Siffeyn müharibəsində İmamla qarşılaşdı və İmamın ordusunun qələbəsini hiss etdiyi zaman Qur'anları nizə ucuna vurub qaldırmaqla onları həkəmiyyətə dəvət etdi və bununla da onları aldatdı. Həkəmiyyət hadisəsində də Əmr ibni As, Əbu Musa Əş'ərini aldatdı. 41-ci hicri ilində İmam Həsən TM onunla sülh etdi. Bundan sonra o, müsəlmanların xəlifəsi oldu və 60-cı hicri ilində dünyadan getdi. «Sihah» müəllifləri ondan 163 hədis rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Ayışənin islam tarixindəki rolu» və «Cəvamiüs-sirə» kitabında, səh.277 mövcuddur.

² Əbu Əbdilləh Əmr ibni As Qurəyşi Səhmi. Onun anası cahiliyyət dövrünün məşhur fahişələrindən idi. Xeybərin fəth olunduğu ildə İslamı qəbul etmiş, Ömər xilafəti dövründə Misri fəth etmiş və oranın hakimi olmuşdu. Osman onu vəzifədən götürdükdən sonra camaatı onun əleyhinə təhrik edənlərdən biri və Osmanın qətlindən sonra Misrə hakim olmaq şərti ilə Müaviyənin köməkçisi oldu və Siffeyn müharibəsində iştirak etdi. Qur'anların nizəyə vurulması təklifini də o irəli sürmüşdü. Sonra həkəmiyyət hadisəsində Əbu Musa Əş'ərini aldatdı, daha sonra Misrə getdi, orada Məhəmməd ibni Əbu Bəkri qətlə yetirib oranın hakimi oldu və 40-cı hicri ilində dünyadan getdi. «Sihah» müəllifləri ondan 39 rəvayət nəql etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Ayışənin islam tarixindəki rolu» və «Cəvamiüs-sirə»də, (səh.280) qeyd olunmuşdur.

³ Zul-Xuvəysirə Təmini. Onun adı Hərqus idi. Peyğəmbəri Əkrəm j bir gün beytul-malı bölüşdürəndə, o demişdi: «Ey Allahın Rəsulu! Ədalətlə bölüşdür!» Peyğəmbər j buyurmuşdu: «Vay olsun sənə! Əgər mən də ədalətə irayət etməsəm, onda kim ədalətli olar?!» Peyğəmbər onun islam dinindən çıxıb sonra qətlə yetiriləcəyindən xəbər vermişdi. O, Nəhrəvanda xəvaricin cərgəsində həlakətə çatdı və Əli TM, Peyğəmbər j-in xəbər verdiyi kimi, onun cənazəsini tapdı. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə»də qeyd olunmuşdur.

⁴ Əbdülləh ibni Vəhəb Rasibi Səbai. 37-ci ildə Xəvaric onunla bey'ət etdi ki, onların xəlifəsi olsun. O da Nəhrəvanda qətlə yetirildi. Onun tərcümeyi-halı «Əbdülləh ibni Səba» kitabında qeyd olunmuşdur.

Halbuki, misal üçün imamül-mühəddisin Buxari Əhli-beyt imam-
ların altıncısı olan İmam Cəfər Sadiq TM-dan bir hədis belə, öz «Səhih»
kitabında rəvayət etməmişdir.² Halbuki, Əhli-beyt ǂ məktəbinin
ardıcıllarından olan minlərlə mühəddis imam Sadiq TM-dan hədis
rəvayət etmişdir. Buxari, Əbu Davud və Nisai də öz «Səhih»
kitablarında İmran ibni Həttan kimi xaricidən hədis rəvayət edirlər³. O
həmin şəxsdir ki, İmam Əli TM-ın qatili olan Əbdür-Rəhman ibni
Mülcəmi tərifləyərək deyir:

إِلَّا لِيُبْلَغَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ رِضْوَانًا	يَا ضَرْبَةً مِنْ تَقِيٍّ مَا أَرَادَ بِهَا
أَوْفَى الْبِرَّةِ عِنْدَ اللَّهِ مِيزَانًا	إِنِّي لَأَذْكُرُهُ يَوْمًا فَاحْسِبُهُ

*"Necə yaxşı bir zərbə idi ki, onu vuran təqvalı bir şəxsin məqsədi,
Ərşin sahibinin rizvan və razılığını qazanmaqdan başqa bir şey
deyildi.*

Mən hər gün onu xatırlayır və belə təsəvvür edirəm ki,

Onun müəfəti Allah yanında bütün məxluqlardan artıqdır!"

Həmçinin, Nəsai «Səhih» kitabında İmam Hüseyn TM-ın qatili olan
Ömər ibni Səddən⁴ də rəvayət nəql etmişdir. Xüləfa məktəbinin rical
alimləri onun barəsində demişlər: «Həddindən artıq düz danışandır.
Lakin camaat onu düşmən hesab edirlər. Çünki o, Hüseyn ibni Əlini
qətlə yetirən bir ordunun sərkərdəliyini öhdəsinə almışdı.» Halbuki,
Əhli-beyt məktəbinin ardıcılları həmişə onu lənətləyirlər.

Məhz buna görə də bu iki məktəb arasında Peyğəmbər ǂ hədisini
kimdən əxz etməklə əlaqədar ixtilaf yaranmışdır.

¹ Əlbəttə, bə`zən İmam Əli TM-ın fəzilət və üstünlüyünə dəlalət edən bu və başqa
rəvayətləri onlardan nəql edirlər. Səbəbi də budur ki, əsl fəzilət odur ki, düşmən ona
şəhadət versin.

² Şeyx Müfid «İrşad» kitabının 252-ci səhifəsində deyir: «Hədis müəllifləri
İmam Sadiq TM-dan hədis nəql edən dörd mindən artıq nəfərin adını qeyd etmişlər.»
O həzrət 148-ci ildə vəfat etmişdir.

³ İmran ibni Həttan Bikri xəvaricin şairlərindən idi. Onun tərcümeyi-halı
«Əğani», Sasi çapı, 16-cı cild, səh.147-148-də qeyd olunmuşdur.

⁴ Əbu Cəfər Ömər ibni Sə`d Qureyşi 65, yaxud 66, yaxud 76-cı hicri ildə
Muxtarın əli ilə qətlə yetirildi. Onun tərcümeyi-halı «Təhzibü-təhzi», 7-ci,
səh.451-də qeyd olunmuşdur.

2-İKİ MƏKTƏBİN BİRİNCİ HİCRİ ƏSRİNDƏ PEYĞƏMBƏR ̑ HƏDİSİNİN YAYILMASI BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRLƏRİ

Yuxarıda qeyd olunanlara bunu da əlavə etməliyik ki, bu iki məktəbin böyük şəxsiyyətləri özlərinə məxsus olan çərçivə və məhdudiyyət daxilində hədisi yaymağa başlamışlar. Bir məktəbin xəlifələri Peyğəmbər ̑ hədisinin yazılıb-yayılmasının qarşısını aldığı vaxt, digər məktəbin ardıcilları bütün var-qüvvələrini hədisin yayılmasına sərf etmiş, xüləfa məktəbi də bunun qarşısını alaraq ciddi mübarizəyə qalxmışdır. Bu hadisə Peyğəmbəri Əkrəm ̑-in həyatının son anlarından başlamışdı. O həzrət «Mənə kağız-qələm gətirin, sizin üçün bir şey yazım ki, məndən sonra heç vaxt azğınlığa düşməyəsiz» – dedikdə, orada hazır olanlardan bəziləri demişlər: «Peyğəmbər sayaqlayır!»¹

Buxari başqa bir hədisdə ibni Abbasın dilindən bu sözün kim tərəfindən deyilməsini araşdırıb yazır: «Peyğəmbər ehtizar halına düşdükdə otaqda olan kişilərə – onlardan biri də Ömər idi – buyurdu:

اَتُونِي بِكِتَابٍ اَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا
بَعْدَهُ ابَدًا

"Mənə bir vərəq gətirin, sizin üçün bir məktub yazım ki, ondan sonra heç vaxt azğınlığa düşməyəsiz!"

Bu zaman Ömər dedi: «Peyğəmbərin ağrısı şiddətlənmişdir! Allahın Kitabı sizin yanınızdadır, Allahın Kitabı bizə kifayətdir!» Bu söz evdə olanların arasında ixtilafa səbəb oldu: Bəziləri Ömər sözünü təkrarladılar. Ixtilaf şiddətlənən zaman Peyğəmbər ̑ buyurdu:

قُومُوا عَنِّي وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ

"Mənim yanından qalxm! Mənim yanımda mübahisə etmək rəva deyildir!"²

¹ «Səhihi-Buxari», cihad kitabı, 2-ci cild, səh.120, cizyə kitabı, 2-ci cild, səh. 126; «Səhihi Müslüm», tərkiil-vəsiyyət babı, 5-ci cild, səh.75-də onu 70 sənədlə rəvayət etmişlər; «Müsnədi-Əhməd», Əhməd Məhəmməd Şakirin təhqiqi, 1-ci cild, səh.222, hədis:935; «Təbəqati ibni Sə'd», Beyrut çapı, 2-ci cild, səh.244, «Tarixi Təbəri», 3-cü cild, səh.193. Bəzi ibarələrdə belə qeyd olunur: «Ona nə olmuşdur?! Sayaqlayırmı?!» Digər rəvayətlərdə isə belə qeyd olunur: «Peyğəmbər yalnız sayaqlayır!»

² «Səhihi-Buxari», elm kitabı, elm babı, 1-ci cild, səh.22

Digər bir rəvayətdə mübahisənin necə olması Ömər in dilindən bəyan edilir. O deyir: «Peyğəmbərin yanında idik. Bizimlə qadınların arasından bir pərdə asılmışdı. Peyğəmbər buyurdu:

اغسلوني بسبع قرب، واتوني بصحيفة ودواة
اكتب لكم كتابا لن تضلوا بعده

"Məni yeddi məşk su ilə yuyarsınız: Mənə kağız və mürəkkəb gətirin, sizin üçün bir məktub yazım ki, ondan sonra heç vaxt yolunuzu azmayasınız." Qadınlar dedilər:¹ «Peyğəmbərin istədiyi şeyi gətirin!» Ömər deyir: Mən dedim: «Sakit olun! Siz onun zövcələrisiniz! O qadınlarsınız ki, əgər xəstələnsə, göz yaşı axıdarsınız, əgər sağalsa, yaxasından tutarsınız.» Peyğəmbər buyurdu: «Onlar sizdən çox-çox yaxşıdır!»²

Digər bir rəvayətdə isə deyir: Peyğəmbərin zövcəsi Zeynəb dedi: «Eşitmirsiniz ki, Peyğəmbər sizdən nə istəyir?» Onlar səs-küy saldıqları zaman Peyğəmbər i «qalxın!» - deyə buyurdu. Onlar qalxdıqdan (və getdikdən) sonra Peyğəmbər i öz yerində vəfat etdi.»³

Bəzi hədislərdən aydın olur ki, onlar bu hədisədən öncə, elə Peyğəmbərin sağlığında o həzrətin hədisini yazmağın qarşısını almaq üçün özlərini hazırlamışdılar. Belə ki, Əbdüllah ibni Əmr ibni As deyir: Mən Peyğəmbərdən eşitdiyim hər bir şeyi yazırdım. Qureyş mənə bu işdən çəkindirərək dedilər: «Sən Peyğəmbərdən eşitdiyin hər bir şeyi yazırsan, halbuki, Peyğəmbər də bir bəşərdir: həm qəzəblənəndə, həm razı olan halda danışır!» Mən hədis yazmağı saxladım və onu Peyğəmbər i üçün dedikdə o, ağzına işarə etdi və buyurdu:

أَكْتُبُ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ

"Yaz: çünki canım əlində olan Allaha and olsun, bu ağzdan haqdan başqa heç nə çıxmaz!"⁴

¹ «Əmtaul-Əsma» kitabının 546-cı səhifəsində qeyd olunur ki, bu sözü Zeynəb binti Cəhş və Peyğəmbərin zövcələri demişdir.

² «Təbəqati ibni Sə'd», Beyrut çapı, 2-ci cild, səh.243-244; «Nihayətül-irəb», 18-ci cild, səh.357; «Kənzül-ümmal», 1-ci çap, 3-cü cild, səh.138, 4-cü cild, səh.52.

³ «Təbəqati ibni Sə'd», 2-ci cild, səh.241-242.

⁴ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.125; «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.126; «Müsnədi-Əhməd», 2-ci cild, səh.162, 192, 207, 215; «Müsdədrəki Hakim», 1-ci cild, səh.105-106; «Camiu bəyanil-elm», Ibnu Əbdil-Birr, 2-ci çap, Qahirə, 1388-ci il, 1-ci cild, səh.85. Əbdüllah ibni Əmr ibni As Qürəyşi Səhmi 63, yaxud 65-ci ildə Məkkədə dünyadan getmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.23, «Siyəru ə-lamun-nübəla», 3-cü cild, səh.56, «Təhziibut-təhziib», 5-ci cild, səh.327-də gəlmişdir.

Bəli! Onlar özlərinin Əbdüllah ibni Ömər ilə olan sözlərində öz batini niyyətlərini aşkar edərək, hədisi yazmağa mane olmalarının səbəbini bəyan etmişdilər. Bu da Peyğəmbəri Əkrəm j-in bir-birilə fərqli olan iki qrup arasında dediyi sözlərdən ibarət idi: Razi olduğu halda camaatın bir qrupu haqqında danışdığı söz, qəzəb halında başqa bir qrup haqqında danışdığı söz. Biz elə burada onların Peyğəmbərin həyatının son anlarında vəsiyyətini yazmasına mane olmalarının səbəbini dərk edirik. Belə ki, o həzrətin vəfat etdiyi vaxta qədər onun yanında səs-küy salınması əvvəlcədən təyin olunmuş bir hiylə və məkr idi. Belə ki, öz hökumətləri dövründə bu işi davam etdirdilər və Peyğəmbərin hədisinin yazılmasının qarşısını aldılar!

3-BİRİNCİ HICRI ƏSRİNİN AXIRLARINA QƏDƏR PEYĞƏMBƏR j SÜNNƏSİNİN YAZILMASININ QARŞISININ ALINMASI

ƏBU BƏKRİN DÖVRÜNDƏ

Zəhəbi rəvayət edir ki, Əbu Bəkr Peyğəmbərin vəfatından sonra camaatı çağıraraq dedi: «Siz özünüz Peyğəmbərdən müəyyən sözlər nəql edərək onun barəsində ixtilafa düşər olursunuz. Sizdən sonra gələnlər daha artıq ixtilaf edəcəklər. Belə isə, Peyğəmbərdən heç bir şey nəql etməyin; əgər bir şəxs sizdən bir şey soruşsa, cavabında deyin: «Allahın Kitabı sizin aranızdadır, onun halalını halal, haramını haram bilin.»¹

ÖMƏRİN DÖVRÜNDƏ

İbni Sə`din «Təbəqat» kitabında deyilir: «Peyğəmbərin hədisləri Ömər ibni Xəttabın dövründə genişlənib sür`ətlə yayılmağa başladı. O, camaatdan istədi ki, üzərində hədis yazıldığı hər bir şeyi onun yanına gətirsinlər. Onlar gətirdikdə, hamısının yandırılmasına dair hökm verdi.»²

Xüləfa məktəbi birinci hicri əsrinin axırlarına qədər Peyğəmbər j-in hədisinin yazılmasının qarşısını aldılar. Kaş bununla kifayətlənəydilər! Amma onlar Peyğəmbər j hədisinin rəvayət edilməsinə də maneçilik törətdilər. Belə ki, Qərzət ibni Kə`b deyir: «Ömər bizi İraqa göndərirdi

¹ «Təzkirətül-hüffaz», Əbu Bəkrin tərcümeyi-halı, 1-ci cild, səh.2-3.

² «Təbəqati ibni Sə`d», 5-ci cild, səh.140, Qasim ibni Məhəmməd ibni Əbu Bəkrin tərcümeyi-halı.

zaman Sirar məntəqəsinə qədər bizi müşayiət etdi və sonra dedi: – Sizi nə üçün müşayiət etdiyimi bilirsinizmi?

Dedik: – Bizim qəlbimizi ələ almaq və hörmət etmək istəyirdin.

Dedi: – Bundan əlavə, digər bir istəyim də vardır: Siz elə şəxslərin yanına gedirsiniz ki, onların Qur`an səsləri bal arısının səsi kimi ucalır. Siz Peyğəmbər ı hədisini nəql etməklə onları bu işdən saxlamayın, bilin ki, mən sizə nəzarət edirəm.

Qərzət deyir: «Mən bundan sonra Peyğəmbərdən heç bir hədis və söz rəvayət etmədim!»

Digər bir rəvayətdə isə deyilir: Qərzət ibni Kə`b daxil olduqda camaat dedi: «Bizim üçün Peyğəmbərdən bir söz (hədis) danış.» O dedi: «Ömər bizi bu işdən çəkindirib!»¹

Bəli, səhabələrin arasında Qərzət ibni Kə`b kimi şəxslər var idi ki, xüləfanın sünnəsinə tabe olur, amma Peyğəmbər-*in* sünnəsinin yayılıb bəyan olunmasından imtina edirdilər. Bunların müqabilində də birinci dəstədən Əbdüllah ibni Ömər, Sə`d ibni Əbi Vəqqas kimiləri də var idi. Belə ki, Darəmi özünün «Sünən» kitabında (1-ci cild, səh.84-85) «fətva verməkdən qorxan şəxslər» adlı babında Şə`bidən rəvayət edərək deyir: «Bir il İbni Ömərlə oturub-durdum, amma onun Peyğəmbərdən bir şey rəvayət etdiyini eşitmədim.»

Digər rəvayətdə deyir: «İki il, yaxud il yarım İbni Ömərlə oturub-durdum, lakin ondan Peyğəmbər ı hədisi barəsində bir şey eşitmədim. Yalnız bu hədisi!»

Saib ibni Yəziddən rəvayət edir ki, o belə deyirmiş: «Sə`d ibni Əbi Vəqqasla birlikdə Məkkəyə getdik. Mədinəyə qayıdınca Peyğəmbərdən bir hədis belə söylədiyini eşitmədim!»

Xüləfanın sünnəsi ilə müxalifət edərək Peyğəmbər ı sünnəsinə rəvayət edən və bu yolda ağır əzab-əziyyətlərə, işgəncələrə qatlaşan ikinci qrupdan Əbdüllah ibni Hüzeyfə, Əbu Dərda, Əbuzər və Əqəbə ibni Amir kimilərin adlarını qeyd etmək olar ki, «Kənzül-ümmal» kitabında Əbdür-Rəhman ibni Ovfun belə dediyi rəvayət olunur: «Ömər ibni Xəttab öz ölümündən qabaq Peyğəmbər ı səhabələrindən Əbdüllah

¹ «Camiu bəyanil-elm», ibni Əbdül-Birr, 2-ci cild, səh.147; «Şərəfu Əshabil hədis», Xətib Bağdadi, səh.88; «Təzkirətül-Hüffaz», Zəhəbi 1-ci cild, səh.4-5; «Usdul-ğabə»də (2-ci cild, səh.203) deyilir: Qərzət ibni Kə`b Ənsari, Ömər ibn Əmmar ilə birlikdə Kufəyə gördərdiyi on nəfərdən biri idi. Ühüd müharibəsində və ondan sonrakı müharibələrdə iştirak etmiş, 23-cü hicri qəməri ilində Rey şəhərini fəth etmiş və İmam Əli TM Cəmələ gedən zaman onu Kufəyə vali tə`yin etmişdi. O həzrətin xilafəti dövründə həmin yerdə vəfat etmişdir.

ibni Hüzeyfə, Əbu Dərda, Əbuzər, Əqəbə ibni Amiri ətraf yerlərdən öz yanına çıxır və dedi: «Ətraf nahiyələrdə Peyğəmbərin tərəfindən yaydığınız bu hədislər nədir?!» Onlar dedilər: «Bizi bu işdən çəkindirirsənmi?!» Ömər dedi: «Xeyr! Siz mənim yanımda qalın, Allaha and olsun ki, sağ olduğum vaxta qədər məndən ayrılmayacaqsınız. Biz daha ağıllıyıq: sizdən alır və sizin əleyhinizə qaytarırıq!» Onlar ömürlərinin axırına qədər Ömərən yanından başqa yerə getmədilər.»¹

Zəhəbi rəvayət edərək deyir: Ömər, ibni Məs'udu, Əbu Dərdanı, Əbu Məs'ud Ənsarini həbs edib dedi: «Siz Peyğəmbərin sözlərini lazım olan həddən artıq rəvayət edirsiniz!»²

¹ «Kənzül-ümmal», 1-ci çap, 5-ci cild, səh.239, hədis:4865, 2-ci çap, 10-cu cild, səh.80, hədis:1398 «Müntəxəbül Kənzül Ümmal», 4-cü cild, səh.62.

Əbdür-Rəhman ibni Ovfi Qürəysi Zəhri. Peyğəmbər i onunla Osman arasında qardaşlıq siğəsi oxumuş, Ömər də altı nəfərlik şurada xəlifə təyin edilməsini onun öhdəsinə qoymuşdu. O isə Osmanla bəy'ət etmişdir. 31, yaxud 32-ci hicri ildə Mədinədə dünyadan getmişdir. «Səhih» müəllifləri ondan 65 hədis rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Cəvamiüs-sirə», səh.279 və «Əbdüllah ibni Səba», 1-ci cilddə qeyd olunmuşdur.

Əbdülah ibni Hüzeyfənin tərcümeyi-halını heç bir kitabda görmədik. Bəlkə də o, Əbdüllah ibni Hüzeyfə Qurəyşidir ki, mühacirlərdən öndə gedənlər idi və Osmanın xilafəti dövründə Misirdə vəfat etmişdir. («Təqribüt-Təhziib», 1-ci cild, səh.409)

Əbu Dərda, Üveyym, yaxud Amir ibni Malik Ənsari. İslamı axır vaxtlarda qəbul etmiş və Xəndək müharibəsində və ondan sonrakı hadisələrdə iştirak etmişdir. Peyğəmbəri Əkrəm i onunla Salman arasında qardaşlıq əqdi bağlamışdı. Osmanın dövründə Dəməşqin qazisi oldu və 32, yaxud 33-cü ildə vəfat etdi. «Sihah» müəllifləri ondan 79 hədis rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.159 160, 187 və 188 «Cəvamiüs-sirə», səh.277-də qeyd olunmuşdur.

Üqbə ibni Amir adla iki nəfər vardır: biri Cühənidir ki, «Sihah» müəllifləri ondan 55 rəvayət nəql etmişlər. Digəri isə Ənsari Səlmidir. «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.417; «Cəvamiüs-sirə», səh.179.

² «Təzkirətül-hüffaz», 1-ci cild, səh.7, Ömərən tərcümeyi-halı.

Əbdüllah ibni Məs'ud islamı qəbul edən ilk şəxslərdən idi və Məkkədə, kafirlərin arasında Qur'anı uca səslə oxumuşdu. Buna görə onu o qədər döymüşdülər ki, burnundan qan çıxmışdı. Sonra Həbəşistana, daha sonra Mədinəyə hicrət etmiş, Bədr və ondan sonrakı hadisələrdə iştirak etmişdi. Osman onun beytul-maldan olan maaşını iki il müddətində kəsmişdi. Çünki o, Kufənin valisi Vəlidin törətdiyi yaramaz işlərə görə onunla çarpışmışdı. 32-ci hicri ildə vəfat edərkən vəsiyyət etmişdi ki, Osman ona namaz qılmasın. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.256-260; «Müstədrəki-Hakim», 3-cü cild, səh.315-320-də qeyd olunmuşdur.

Əbu Məs'ud Ənsari, Əqəbə ibni Əmr Bədrinin tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.296-da qeyd olunmuşdur.

Ömər həmişə səhabələrə deyirdi: «Əməli hökmlərdə Peyğəmbərin sözlərini rəvayət etməyi azaldın!»¹ Bu rəvayət hədəf baxımından Əbdüllah ibni Əmr ibni Asın rəvayəti ilə eyni vəziyyətdədir: Qureys onu Peyğəmbərin sözlərini yazmaqdan çəkirdimişdi.

OSMANIN DÖVRÜNDƏ

Osman da keçmiş siyasətləri dəstəkləyib minbərdə demişdi: «Əbu Bəkrin və Ömər zamanında eşidilməyən bir hədisi rəvayət etməyə heç kəsin haqqı yoxdur!»²

Darəminin və başqalarının rəvayətlərindən aydın olur ki, Əbuzər bir gün «Cəməreyi vüsta»nın yanında oturmuşdu. Camaat da onun ətrafını alaraq ondan fətva istəyirdilər. Bu zaman ki, bir nəfər onun başı üzərində dayanıb dedi: «Məgər sən fətva verməyin qadağan olunmayıbdımı?!» Əbuzər ona baxıb dedi: «Sən mənə nəzarətçisənmi? (Sonra öz boynuna işarə edərək dedi:) Əgər qılıncı bura qoysanız və ölməzdən qabaq Peyğəmbərdən eşitdiyim bir sözü deməyə qadir olduğumu bilsəm, hökmən bu işi görərəm!»³

Bu dövrə hakim olan şəraiti Əhnəf ibni Qeys belə rəvayət edir: «Şama gedib cümə namazında iştirak edirəm. Gördüm ki, bir kişi hər qrupa tərəf gedirsə, onun ətrafından dağılır! O namaz qılır, namazını uzatmırdı. Onun yanında oturub dedim: «Ey Allahın bəndəsi! Sən kimsən?» O dedi: «Mən Əbuzərəm. Bəs sən kimsən?» Mən dedim: «Əhnəf ibni Qeysəm.» Dedi: «Mənim yanımdan qalx ki, səni öz şərinə giriftar etməyim!» Dedim: «Məni öz şərimə necə giriftar edərsən?» Dedi: «Bu şəxs – yə`ni Müaviyənin – çarcısı car çəkib demişdir ki, heç kəs mənim yanımda oturmamalıdır!»⁴

¹ «Tarixi ibni Kəsir», 8-ci cild, səh.107.

² «Müntəxəbu Kənzül-Ümmal», («Müsnədi Əhməd»in haşiyəsində), 4-cü cild, səh.64.

³ Bu hadisələr ona görə Osmanın dövründə baş verirdi ki, səhabələrdən heç biri Ömər dövründə hökumət fərmanı ilə mübarizə etməyə cür`ət tapmamışdılar. Bu rəvayət «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.132; «Təbəqati ibni Sə`d», 2-ci cild, səh.354-də Əbuzərin tərcümeyi-halında gəlmişdir. Buxari də onu öz «Səhih» kitabında xülasə şəkildə (1-ci cild, səh.161) «Əl-əlmü qəbləl-qovl» babında qeyd etmişdir.

⁴ «Təbəqati ibni Sə`d», 4-cü cild, səh.168 Əhməd ibni Qeys Təميمi Sə`di Peyğəmbərin dövründə olmuş, lakin o həzrəti görməmişdi. Cəməl müharibəsində kənara çəkilmiş, Siffeyn müharibəsində Imam Əli TM-in tərəfində döyüşmüş və 67-ci hicri ilində Kufədə vəfat etmişdir. «Sihah» müəlliflərinin hamısı ondan rəvayət nəql

Bəli, Əbuzər hakim dairənin fərmanları ilə müxalifət etdiyinə görə bir şəhərdən digərinə sürgün olunurdu. O, həyatının sonunda qovulmuş və yalqız halda Rəbəzədə vəfat etdi!

Bu üslub Osmanın xilafətinin birinci yarısına qədər davam etdi. Onun xilafətinin ikinci yarısında isə qurduğu işlər pərakəndəliyə düşər oldu, Ümmül-mö`minin Ayişə, Təlhə, Zübeyr, Əmr ibni As və başqa səhabə və təbəinlərlə əlbir olub onunla mübarizəyə qalxdılar. Bu dövrdə Peyğəmbər i sünnəsini rəvayət etmək istəyən səhabələr üçün heç bir maneə qalmamışdı. Peyğəmbər i sünnəsinin müəyyən bir qismi bu əsrdə yayılmağa başladı, lakin kitab halına salınmadı.

İmam Əli TM-in xilafəti dövründə də Peyğəmbəri Əkrəm i-in əvvəllər rəvayət olunması qadağan olunan sünnəsinin ümdə hissəsi səhabələrin vasitəsi ilə rəvayət olunub yayıldı. Lakin yenə də toplanıb kitab halına salınmadı.

Bunlar xəlifələrin dövründə Peyğəmbər səhabələri üçün hədis yayılması ilə əlaqədar qoyulan maneə və məhdudiyyətlər idi, məqsədləri də o həzrətin hədisinin qarşısını almaq idi. Onlar sadəcə olaraq öz sözlərini müəmmal şəkildə deyirdilər və özlərinin nəzərdə tutduqları hədəf kimi, aşkar şəkildə demirdilər.

MÜAVİYƏNİN DÖVRÜNDƏ

Əbdüllah ibni Amir Yəhsubi deyir: Dəməşqin minbərində olan bir halda Müaviyənin belə dediyini eşitdim: «Ey insanlar! Peyğəmbər hədislərini rəvayət etməkdən çəkinin! Yalnız o hədislərə icazə verilir ki, Ömər xilafəti dövründə bəyan olunmuşdur. Çünki Ömər camaatı Allah xatirinə qorxudurdu.»¹

Rəca ibni Əbis Səlmə deyir: Mənə xəbər verdilər ki, Müaviyə belə deyirmiş: «Siz gərək hədis barəsində Ömər xilafəti dövründə olduğu kimi əməl edəsiniz. Çünki o, camaatı Peyğəmbər i hədisini bəyan etməkdən qorxudurdu!»²

Təbəri belə rəvayət edir: Müaviyə 41-ci hicri ilində Müğeyrə ibni Şö`bəni Kufəyə vali təyin edən zaman onu çağıraraq dedi: «Sənin üçün çoxlu tövsiyələrim vardır ki, onların hamısını sənin ayıqlığına e`timad

etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə» və «Təqribut-Təhzib» kitablarında qeyd olunmuşdur.

¹ «Tarixi-Dəməşq», Məcməul-elmiiyl-islamiyy, əlyazması, 9-cu cild, 2-ci hissə, səh.236-237, «Şərəfu Əshabil-hədis», səh.91.

² «Təzkiyətül-Hüffaz», 1-ci cild, səh.7.

etdiyimə görə tərk edirəm, lakin mənim bir tövsiyəmi unutma: Əlini söyüb ona nalayiq sözlər deməyi, Osmana tərəhhüm edib onun üçün istiğfar etməyi heç vaxt unutma! Əlinin köməkçilərində eyb axtar və onları özündən uzaqlat, Osmanın köməkçilərini tərifləyib onları özünə yaxınlaşdır!»

Müğeyrə dedi: «Mən təcrübə görmüş, sınaqdan çıxmış bir adamam, səndən qabaq başqaları üçün də işləmiş və heç vaxt danlaq görməmişəm. Tezliklə işimin təsirləri aşkar olar və sən də məni ya tərifləyər, ya da məzəmmət edərsən!»

Müaviyə dedi: «İnşallah ki, səni tərifləyərəm!»¹

Mədainin «Əl-əhdas» kitabında yazır: Müaviyə amul-cəmaətdən sonra (Müaviyənin tam hakimiyyətə gəldiyi ilə deyilir) vahid bir e`landa öz işçilərinə yazdı: «Mən Əbu Turabın və onun Əhli-beytinin fəziləti barədə bir şey nəql edənlərdən amanımı götürdüm!» Bu zaman camaat arasında ən çox bəla çəkən kufəliklər oldular.²

Məhz Hücr ibni Ədi³ və onun köməkçiləri həmin yolda işgəncəyə məruz qalaraq qətlə yetirildilər, Rəşid Həcəri¹ və Meysəm Təmmar²

¹ «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.112-113; «Tarixi ibni Əsir», 3-cü cild, səh.102, 51-ci h.q ilinin hadisələri. Müğeyrə ibni Şöbə Xəndək müharibəsi ilində İslamı qəbul etmişdi. Onun İslamı qəbul etməsinin səbəbi, Vaqidinin «Məğazi»də (2-ci cild, səh.595-598) bəyan etdiyinə əsasən, bu hadisə olmuşdu: O, 14 nəfərlə birlikdə Məquqisin sarayına getmişdi, o da onları əzizləmişdi. Qayıdarkən Xeybərlə Mədinə arasında şərab içməyə başladılar. Müğeyrə şərab içmədi və özünün məst olmuş yoldaşlarından 13 nəfərini qılıncdan keçirtdi, on dördüncüsü də qaçıb canını qurtardı. Müğeyrə onların mal-dövlətlərini öz ixtiyarına keçirib Peyğəmbər j-in yanına gəldi və İslamı qəbul etdi. Lakin Peyğəmbər j buyurdu: «Mən bu mal-dövlətin xümsünü götürürəm; bu, məkr və hiylədir.» Ürvə ibni Məs`ud (Müğeyrənin əmisi) on üç nəfər öldürülənin diyəsini onun əvəzinə verdi. Həmçinin, Kufədə hakim olduğu zaman onun zina etməsinə şahidlik etdilər. Şahidlər Ömərən yanına getdikdə Ömər onlardan birini öz tərəfinə çəkdi ki, onun verdiyi şəhadət qalan üç nəfərin şəhadəti ilə eyni olmasın və nəticədə onun barəsində zina həddi (cəza tədbiri) götürülsün. «Səhih» müəllifləri ondan 136 rəvayət nəql etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə» və «Cəvamius-sirə», səh.288-də mövcuddur

² «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 3-cü cild, səh.15-16

³ Hücr ibni Ədi Kindi öz qəbiləsinin nümayəndə hey`əti ilə Peyğəmbər j-in görüşünə getmişdi. Qadisiyyənin fəth olunmasında iştirak etmiş, Cəməl və Siffeyn müharibələrində İmam Əli TM-in tərəfində olmuş, Nəhrəvanda Kində qəbiləsinin sərkərdəliyini öhdəsinə almış və İmam Əli TM-in ordusunun sağ çinahında yerləşmişdi. Ziyad ibni Əbih ilə, İmam Əli TM-a lə'nət etmək üstündə savaşırdı və bir dəfə də namazı təxirə saldığına görə də onu xırda daşla vurdu. Ziyad Müaviyənin göstərişi ilə onu və köməkçilərini Şama göndərdi. Müaviyə fərman verdi ki, onlardan hər biri Əlidən bezarlıq etməsə, onu öldürsün. Hücr buna görə də 51-ci ildə Mərac-Əzrada

öldürüldü və dar ağacına asıldı! Xüləfa məktəbində bu minvalla tabeənlərin və səhabələrin səslərini çıxartmağa qoymur, öz siyasətlərinin müxaliflərini aradan götürür və bunun müqabilində başqalarının üzünə qapıları açıb onlara tam ixtiyar verirdilər ki, istədikləri kimi müsəlmanların müqabilində çıxış edib nağıl danışsınlar.

ISRAILIYYAT QAPISININ AÇILMASI

Xüləfa məktəbi Peyğəmbər ̑ hədisinin rəvayət olunmasını müsəlmanlara qadağan etdikləri zaman, bunun əvəzində Israil kitablarında mövcud olan hədisləri müsəlmanların üzünə açdı, var-qüvvələri ilə Təmim Dari³ kimi məsihiyə, Kə'bül-Əhbar¹ kimi yəhudiyyə

şəhadətə çatdı. Onun tərcümeyi-halı «Əbdüllah ibni Səba» kitabının 2-ci cildində verilmişdir.

¹ Rəşid Həcəri, Yəmənin Həcər qəbiləsinə mənsubdur. O, rəcətə iman gətirənlərdən biri idi və Kufədə bu barədə söhbət edirdi ki, Ziyad onun dilini kəsib dar ağacından asdı. Onun tərcümeyi-halı «İstiy'ab», «Usdul-ğabə» və «Ricali Kəşşi»də qeyd olunmuşdur.

² Meysəm Təmmar Bəni Əsəd qəbiləsindən bir qadının qulu idi ki, İmam Əli TM onu alıb azad etmişdi. İbni Ziyad onu tutub saxlayan zaman dedi: Mən öldürülməmişdən qabaq məndən soruşun. Camaat ondan sual etdikləri vaxt cavablarını verdi. İbni Ziyad göstəriş verdi ki, onun başına cilov salsınlar. İslamda cilovlanan ilk şəxs o olmuşdur. Onun tərcümeyi-halı «İstiy'ab»; «Usdul-ğabə» və «Ricali Kəşşi»də mövcuddur.

³ Təmim Dari adı ilə məşhur olan Əbu Rüqəymə Təmim ibni Ovs Dari məsihi alimlərindən və öz zamanəsinin abid rəhbərlərindən olub Fələstində yaşayırdı. Təbük müharibəsindən sonra Mədinəyə gəlmiş, etdiyi oğurluğa görə islamı qəbul etmişdi ki, onun acınacaqlı bəlalardan amanda qalsın. Hədisə belə olmuşdu: İki nəfərlə birlikdə Şama ticarətə getdilər. Onlardan biri öldü və öləndə vəsiyyət etdi ki, onun sərmayəsini ailəsinə qaytarsınlar. Sonra vəsiyyətini yazdığı kağızı mal-dövlətinin arasında gizlətdi. O iki nəfər də onun qiymətli mal-dövlətlərini, o cümlədən qızıl suyu ilə işlənmiş gümüş qabını özlərinə götürdülər, qalanını isə vərəsələrinə verdilər. Vərəsələr mal-dövlətin az olduğunu gördükdə, vəsiyyətnaməni tapıb ona baxdılar. Vəsiyyətnamədə bütün mal-dövlətin siyahısı qeyd olunmuş və deyilmişdi ki, onların heç biri satılmamış və yaxud bir kəsə hədiyyə edilməmişdir. Peyğəmbərə şikayət etdikdə, o həzrət əsr namazından sonra minbərin yanında o ikisini and içdirdi. Onlar da and içib dedilər ki, xəyanət etməmişlər. Peyğəmbər onları buraxdı. Sonra həmin qiymətli qabı Təmim Darinin əlində gördülər, yenidən o ikisini Peyğəmbərin yanına gətirdilər və bu zaman aşağıdakı ayə nazil oldu: **"Ya əyühəlləzinə amənu şəhadətə bəynikum...** Vərəsələr and içdilər ki, o qab onların qohum-əqrəbalarının malındandır və Təmim Dari onu başqa mal-dövlətlərlə birlikdə özünə götürmüşdür. Təmim xəyanətini e'tiraf etdi və Peyğəmbər ona buyurdu: **«Vay olsun sənə, ey Təmim! İslamı qəbul et ki, Allah sənə günahından keçsin!»** O islamı qəbul etdi və Ömər in xilafəti dövrünə qədər Mədinədə yaşadı. Ömər onu çox əzizləyir və onun

meydan açdılar. Bu məsihi və yəhudi alimləri xəlifələrin sarayına yaxınlardan sayılırdı, halbuki, islamı zahirdə qəbul etmişdilər. Israil hədislərini (israiliyyatı) istədikləri kimi İslam təfəkkürünə daxil edib yaydılar. Belə ki, ikinci xəlifə Ömər ibni Xəttab Təmin Darini Peyğəmbər ı məscidində qılınan cümə namazlarında xütbələrdən qabaq çıxış edən tə`yin etmişdi, Osman isə öz dövründə bu çıxışları həftədə bir dəfədən iki dəfəyə qədər artırmışdı.

Kə`bül-Əhbar da xəlifələrin yanında dini suallara cavab vermək məqamını öz əlinə almışdı. O, Ömər, Osman və Müaviyənin məbdə`, məad, Qur`an təfsiri və sair kimi şeylərdə yaranan suallarına cavab verirdi! Bu iki nəfərin sözlərini Ənəs ibni Malik, Əbu Hüreyrə, Əbdüllah ibni Ömər ibni Xəttab, Əbdüllah ibni Zübeyr, Müaviyə və onların səhabı və tabeindən olan yoldaşları rəvayət edirdilər.²

Xüləfa məktəbində Israiliyyatın nəql olunması əhli-kitabdan olan bu iki adam və onun şagirdləri ilə bitmirdi; başqa bir qrup da bu iki nəfərlə birlikdə ayağa qalxaraq, onlardan sonra yollarını davam etdirmişlər. İmam Əli TM-in hakimiyyət dövrü istisna olmaqla (bu dövrdə onları məscidlərdən qovmuşdular) onların tuduqları yol abbasilərin xilafəti dövrünə qədər davam etdi və onlara qəssasin (nağıl danışanlar) adı verildi və xüləfa məktəbinin islami təfəkkürünü şiddətlə öz tə`siri altına aldı. Məhz buna görə də israiliyyat mədəniyyəti islami elmiyyə

barəsində deyirdi: «O, Mədinə əhlinin ən yaxşısıdır.» O, beytul-maldan verilən aylıq maaşda onu Bədr əhli ilə bir hesab edirdi. Ömər mübarək Ramazan ayının gecəsinə məxsus olan namazı sünnə (əslində bid`ət) qərar verdikdə Übeyy ibni Kə`bi ona imam tə`yin etdi. Təmin Osmanın qətlindən sonra Şama getdi, Müaviyənin himayəsində yaşamağa başladı və 40-cı hicri ilində dünyadan getdi. Təminin hadisəsi və onun tərcümeyi-halını «Tarixü hədis» kitabında (hədisin sərgüzəşti) qeyd etmişik. Bunun ətraflı izahını və mənbələrini orada tapa bilərsiniz.

¹ Əbu İshaq Kə`b ibni Maye` kitab əhlinin böyük alimlərindən və Yəmənin yəhudi əhbarlarından biri idi. O, Ömər xilafəti dövründə Mədinəyə gələrək İslamı (zahirdə) qəbul etmiş, Ömər in istəyi ilə orada qalmış, Osmanın əleyhinə qiyam başlanan zaman Şama getmiş, Müaviyənin himayəsində yaşamış və 34-cü ildə 104 yaşında dünyadan getmişdir. O, bə`zilərinin yanlış təsəvvürünə görə səhabə-tabeinlərə tə`sir qoyan saxta şəxsiyyət – Əbdüllah ibni Səba deyil, islam təfəkkürünün bə`zi nəhiyələrinə tə`sir qoyan və vəziyyəti mə`lum olan yəhudi alimi Kə`bdir. Daha ətraflı mə`lumat almaq üçün «Əbdüllah ibni Səba» kitabına müraciət edə bilərsiniz.

² Əbu Hüreyrə Dusi. Onun adı və əsil-nəsəbində ixtilaf vardır. Ondan 5374 hədis rəvayət olunmuşdur. 57, yaxud 58-ci hicri ilində dünyadan getmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Cəvamiüs-sirə», səh.276 və Misir alimi Şeyx Məhmud Əbu Riyənin «Şeyxu Məzirə» adlı kitabında da qeyd olunmuşdur.

hövzələrinin böyük bir qisminə nüfuz etdi. Allahın cisim olmasına, peyğəmbərlərin günahkar olmasına e`tiqad bəsləmək, məbdə, məəd və digər fikirlər barəsində Bəni-İsrailə məxsus olan təfsirlər həmin yolla xülfə məktəbinə nüfuz edə bildi. Bu qrup əməvilərin, xüsusilə Müaviyənin dövründə hökumət aparatına o qədər sür`ətlə nüfuz etdi ki, Müaviyə məsihi Sərcun kimiləri özünün məşvərətçisi və sirdaşı,¹ məsihi İbni Əsalı özünün xüsusi təbibi seçmişdi² və məsihi Əxtəli öz sarayının məxsus şairi tə`yin etmişdi.³

¹ Sərcun ibni Mənsur Rumi. «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.205; «Tarixi İbni Əsir», 4-cü cild, səh.7-də deyilir: «O, Müaviyənin katibi və sirdaşı, Müaviyədən sonra da onun oğlu Yezidin katibi və müşaviri idi.» «Əğani» kitabının 16-cı cildinin 68-ci səhifəsində deyilir: «Yezid şərab içən zaman məsihi Sərcunu özünün piyalə yoldaşı seçirdi.» «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.228, 239 və «Tarixi İbni Əsir», 4-cü cild, səh.17-də deyilir: «O, həmin şəxs idi ki, Müslüm ibni Əqilin xəbəri Yezidə çatanda belə təklif irəli sürdü ki, İbni Ziyadə Kufəyə hakim tə`yin etsin.» Məs`udini «Ət-tənbihi vəl-ışraf» kitabının 261-ci səhifəsində və Məqrizinin «Xütət» kitabının 1-ci cildinin 159-cu səhifəsində nəql olunanlara əsasən, Sərcunun oğlu da Əbdül-Məlik Mərvanın katibi olmuşdur.

² Müaviyə, oğlu Yezid üçün bey`ət almaq qərarına gələndə başa düşdü ki, Şam camaatı Əbdür-Rəhman ibni Xalid ibni Vəlidə meyl edirlər. Öz təbibi İbni Əsala göstəriş verdi ki, Əbdür-Rəhmanı zəhərləsin. Ona və`də vermişdi ki, onun bir illik vergilərini güzəştə gedəcək. Bundan sonra onu Həmsin vergi işlərinə mə`mur tə`yin etdi. O bu işi yerinə yetirdikdə Müaviyə də öz və`dəsinə əməl etdi, sonra Əbdür-Rəhmanın oğlu Xalid, yaxud onun qardaşı oğlu Mühacir onu qətlə yetirdi. «Əğani», 15-ci cild, səh.12-13; «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.82-83, «Tairixi ibni Əsir», 2-ci cild, səh.378; «Tarixi Yə`qubi» 2-ci cild, səh.223.

³ Əbu Malik Qiyas ibni Ğovs Əxtəl – Təğlibin məsihilərindən idi və Ömər in xilafətinin əvvəllərində dünyaya gəlmiş, 59-cu hicri ilində dünyadan getmişdir. Cahiz də «Əl-Bəyanu vət-tənbihi» kitabında (1-ci cild, səh.86) onun əməvilərə yaxınlaşmasının səbəbini qeyd edərək yazır: «Müaviyə istəyirdi ki, ənsarı həcv və eyblərini aşkar etsin. Çünki onların əksəriyyəti Əli ibni Əbi Talibin köməkçiləri idi. Onlar Müaviyənin xilafət barəsindəki nəzəriyyəsini qəbul etmirdilər. Buna görə də oğlu Yezid Kə`b ibni Cəildən istədi ki, Ənsarı həcv etsin, lakin o qəbul etməyib dedi: «Mən özümüzdən olan cavan bir məsihini sənə tanıtdırıram ki, onun dili qovğa edir və onları həcv etməkdən heç bir qorxusu yoxdur.» Bundan sonra Əxtəli ona tanıtdırdı. «Əğani» kitabında (13-cü cild, səh.142) Kə`b ibni Cəilin dilindən deyilir: «Yəzid ibni Müaviyə mənə dedi: Həssanın oğlu həm Əbdür-Rəhman ibni Həkəmi, həm də bizi rüsvay etmişdir. Çünki o, İbni Həkəmin zövcəsi ilə qanunsuz əlaqədə olmuşdur. Sən də Ənsarı həcv et!» Mən dedim: «Məni şirkə qaytarır və istəyirsən ki, Peyğəmbərə kömək edib, onu öz pənahlarında saxlayan bir qövmü həcv edim?! (Yox!) Lakin özümüzdən olan məsihi bir cavanı sənə tanıtdırıram...» Digər bir rəvayətdə isə deyir: «Müaviyə gizləndə Kə`bdən istədi ki, Ənsarı həcv etsin. O isə Əxtəli ona tanıtdırdı. Əxtəl onları həcv etdi və şe`rində belə dedi:

"Qüreyş bütün üstünlükləri və yaxşı xasiyyətləri özlərinə məxsus etdilər,

Aydındır ki, onlar əməvilərin saraylarında işə götürüldükləri zaman öz adət-ənənələrini, mədəniyyətlərini və fikirlərini də boşlamamış, onu özləri ilə birlikdə əməvilərin xilafət saraylarına gətirmişdilər. Bundan əlavə, Müaviyənin Şamdakı paytaxtı ondan əvvəl şərqçi Romanın Bizans məsihilərinin mərkəzi olmuş və qədim mədəniyyətə malik idi, Müaviyə də belə bir mühitə daxil olmuşdu!

Amma Müaviyənin özünə gəldikdə isə, o, cahiliyyət dövrünün ən qəliz qəbilə adət-ənənələri və fikirləri əsasında böyümüşdü. Elə bir cahiliyyət ki, İslam və İslam mədəniyyəti ilə mümkün olan hər bir səviyyədə şiddətlə müharibə aparmış və axırda da öz şərlərini İslamın qılınclarının sayəsində dayandırmışdı! O, belə bir mühitdə doğulmuş, böyümüş və Məkkənin fəthindən sonra Məkkədən Mədinəyə, cahiliyyətdən İslama gəlmiş, yeni qurulmuş İslam cəmiyyətində də çox qalmamışdı ki, İslam tərbiyəsi görsün və Roma cəmiyyətinə və onun köklü mədəniyyətinə təsir qoya bilsin. Əksinə, onun özü romalılardan təsirlənirdi!

Müaviyə İslam məktəbində böyüməmiş, onun təlimlərini görməmiş, digər səhabələrin e'tirazlarını da qəbul etmirdi. Əbuzər, Əbu Dərdə kimi şəxsləri, Kufə qariləri və müfəssirlərini sürgün edərək öz hökumətindən uzaqlaşdırırdı.¹

Bütün bu amillər nəticəsində xüləfa məktəbi Müaviyənin dövründə kitab əhlinin mədəniyyəti ilə qaynayıb-qarışdı. Bu amillər də bu günkü günə qədər təhqiq edilərək araşdırılmamışdır ki, onların bu məktəbə qoyduğu təsirlərin miqdarı təyin edilə bilsin!

Qeyd etdiklərimizdən əlavə, Müaviyə cahiliyyət adətləri arasında böyümüşdü, o özünü həmin dövrə məxsus olan adət-ənənələrdə – qəbilə təəssüblərindən tutmuş, müşriklərin əsərlərinin dirçəldilməsinə

Bütün pislilər də Ənsarın əmmamələrinin altındadır.»

147-ci səhifədə deyir: Ənsar Müaviyədən istədi ki, Əxtəli onlara təhvil versin, o isə dedi: «Dili sizin ixtiyarınızda olsun, amma oğlum Yezid ona aman vermişdir!» Gizlində isə Yezidə belə dedi: «Mən bu qövmə filan-filan sözləri demişəm. Sən isə ona pənah ver!» 8-ci cildin 299-cu səhifəsində deyir: «Onun barəsində demişlər: Kafir bir məsihi idi ki, müsəlmanları həcv edirdi. O, xəzdən olan paltar geymiş, boynuna qızıldan olan bir xaç asmışdı, sinəsi və saqqalı şərabı aludə olmuş halda saraya daxil olur, icazəsiz Əbdül-Məlik Mərvanın yanına gedirdi.» 16-cı cildin 68-ci səhifəsində deyir: «O, Yezidin şərabda pıyalə yoldaşı idi.»

¹ «Ayişənin İslam tarixindəki rolu»; «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, Misir çapı, 1-ci cild, səh.159-160.

qədər – bütün şeylərdə məs`uliyətçi hiss edirdi!¹ Bundan əlavə, digər hədəfləri də izləyirdi ki, onlardan biri də hakimiyyəti öz sülaləsində irs şəklinə salmaq və müxaliflərin əzəmətini sındırmaq idi. Həmin dindar müxaliflər və din qoruyanlar ki, Peyğəmbər-*in* silahı ilə onun özü ilə bid`ətləri qarşısında dayanıb müqavimət edirdilər! O, özünün cahiliyyətə məxsus olan hədəflərinə çatmaq üçün çarə fikirləşdi və bu yolla özünə köməkçilər tapdı, əqidəsiz, dində bəhrəsiz olan səhabə tör-töküntülərindən, o cümlədən Əmr ibni As, Səmrət ibni Cündəb² və Əbu Hürayrədən kömək aldı, onlar da ehtiyac duyulan hədisləri düzəldərək hamısını Peyğəmbərə nisbət verdilər!

Mədaini «Əl-Əhdas» kitabında yazır: «Müaviyə amul-camaətdən sonra vahid bir e`lan ilə bütün işçilərinə belə yazdı: «Mən Əbu Turab və

¹ «Əğani», Darul-küttüb çapı, 2-ci cild, səh.241-251-də deyilir: «Mərvan Müaviyə tərəfindən Mədinənin hakimi olan zaman Əbdür-Rəhman ibni Ərtata (o, cahiliyyət dövründə Müaviyənin babası Hərbin həmpəymanı idi) hədd vurdu. Müaviyə ona yazdı: «Əmma bə`d. Sən Hərbin həmpəymanını camaatın gözləri qabağında cəzalandırıb ona 80 zərbə vurmusan! Əgər o sənin atan Həkimin həmpəymanı olsaydı, onu rüsvay etməzdin! İndi bil ki, Allaha and olsun! Ya gərək bu həddi batil edəsən və öz səhvinə yol verdiyini bildirib nəticədə öz e`tibarını geri qaytaracaqsan, ya da mən sənin həddini batil edər və fərman verərəm ki, qisas ünvanı ilə sənə 80 zərbə vursunlar!» Mərvan Müaviyənin fərmanını icra etdi.

Digər nümunə isə Ziyad ibni Əbihi öz atası Əbu Süfyana mənsub etməsi idi ki, bu da islama müxalif olan cahiliyyət adət-ən`ənələrinə əsaslanırdı! İslam övladı izdivaca məxsus edir və zinakarı daş-qalağa layiq görür! Bu hadisənin ətraflı izahını «Ayişənin islam tarixindəki rolu» və «Əbdüllah ibni Səba» kitablarında oxuya bilərsiniz.

«Əqdül-Fərid» kitabında (3-cü cild, səh.413) deyilir: «Müaviyə, Əhnəf ibni Qeysi və Səmrət ibni Cindəbi çağıraraq dedi: «Belə görürəm ki, bu qeyri-ərəb qırmızı üzlülər artmışdır və bizim keçmiş ata-babalarımıza eyb tuturlar. Sanki görürəm ki, onlar ərəblərə və hökumətə qarşı qiyam etmişlər. İndi bu nəticəyə çatmışam ki, onlardan bir qrupunu öldürəm, bir qrupunu isə iş bazarını tə`min etmək və yolları düzəltmək üçün azad qoyam! Əhnəf onunla müxalifət etdi və Səmrət dedi: «Ey Əmir! Onları mənə tapşır, işlərini bitirir! Sən istəyini yerinə yetirərəm!» Müaviyə onları öldürmək barəsindəki nəzərindən döndü.

² Səmrət ibni Cindəb ibni Hilal Fəzari. Anası onu, öz ərinin vəfatından sonra Mədinəyə gətirmiş və özü də Şeyban ibni Sə`ləbə ilə izdivac etmişdi. Səmrət də Ənsarın həmpəymanı oldu. Peyğəmbər ; Səmrətin də iştirak etdiyi səhabələrdən bir neçəsinə buyurdu: «Sizdən axırıncı ölən cəhənnəm odundadır!» Səmrət onların içərisində axırıncı ölən şəxs idi ki, 59-cu ildə Bəsrədə dünyadan getmişdi. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», «Siyəru ə`lamin-nübəla» kitablarında qeyd olunmuşdur. Bütün «Sihah» müəllifləri onun hədisini rəvayət etmişlər. Onun Müaviyə ilə yoldaş olaraq onun üçün hədis düzəltməsi «Ayişənin islam tarixindəki rolu» kitabında qeyd edilmişdir.

onun əhli-beytinin fəziləti barəsində bir şey nəql edənlərdən öz amanımı götürdüm! Ətrafınızdakılardan – Osmanın şiələrindən, onun vilayətini sevənlərdən və onun fəzilətini rəvayət edənlərdən olan hər bir kəsi diqqət mərkəzində saxlayın, onların məclislərinə yaxınlaşın, onları özünüzə yaxınladın və əzizləyin. Onlardan hər hansı biri bu barədə rəvayət nəql etsə, onun özünün, atasının və qohum-əqrəbasının adını yazıb mənə göndərin!» Onlar da belə etdilər və Osmanın fəzilətinə dair hədislər düzəltməyə başladılar. Müaviyə onlara çoxlu hədiyyələr verməyə başladı. Bu iş rəvnəqlənib bütün şəhərlərdə yayılmağa başladı, dünya malı əldə etmək üçün «müsabiqəyə» başladılar. İş o yerə çatdı ki, hər bir qovulan adam Müaviyənin yanına gəlib Osmanın fəzilətinə dair bir hədis nəql edirdisə, onun adı yazılır və sarayın yaxın adamlarından hesab edilirdi. Bir müddətdən sonra o, öz işçilərinə belə yazdı: «Osmanın fəziləti barəsində hədislər artaraq saysız-hesabsız olmuş, hər bir yerdə yayılmışdır. Bu məktubumu alan kimi camaatı təşviq edin ki, əvvəlki xəlifələr və səhabələrin fəzilətinə dair hədis desinlər. Müsəlmanların hər hansı biri Əbu Turabın fəziləti barəsində rəvayət nəql edibsə onun ziddini səhabələr üçün yazıb göndərin ki, bu iş mənim nəzərimdə daha sevimli olar, gözlərimi işıqlandırar. Əbu Turabın və onun şiələrinin bürhanını vurmaq (zərərsizləşdirmək) üçün daha tutarlı bir iş olar, onlar üçün Osmanın fəzilətlərindən daha sarsıdıcı olar.»

Onun məktubları camaata oxundu. Bundan sonra səhabələrin fəzilətinə dair saxta hədislər yazılmağa başladı, camaat bu məqsədlə çoxlu hədislər düzəldib yaymağa başladılar, onları minbərlərdə oxudular, mədrəsə müəllimlərinə təqdim etdilər, çoxlu uşaqlar və yeniyetmələr bu hədislər əsasında böyüyüb tərbiyə olundu. Belə ki, onu Qur'an kimi ciddiyyətlə öyrənməyə başladılar, onun öyrənib öyrədilməsi öz uşaqları, qızları, xidmətçiləri, qadınları və hətta nökrələrinə qədər sirayət etdi.

Bu yolla çoxlu saxta hədislər yazıldı və saysız hesabsız töhmətlər vuruldu, fəqihlər, qazilər və əmirlər ömürlərini bu əsasda sona çatdırdılar. Bu fitnəyə ən çox mübtəla olanlar riyakar, ikiüzlü qarilər və müfəssirlər idi ki, zahirdə xüsu və ibadət izhar etməklə bu hədisləri özlərindən düzəldirdilər ki, hökumətlərin nəzərində məqbul sayılsın, onların məclislərinə yaxınlaşsınlar və onların mal-dövlət imkanlarından bəhrələnsinlər. Nəhayət bu hədislər yalanı və böhtanı rəva bilməyən, onların haqq olması təsəvvürünü belə qəbul etməyən və rəvayət etməyən, batil olmasını bildikləri təqdirdə heç vaxt onları rəvayət

etməyən və onlara e`tiqad bəsləməyən həqiqi dindarların əllərinə çatdı.»¹

İbni Əbil Hədid Müaviyə tərəfindən hədis düzəltmək üçün tə`yin olunan səhabə və təbəinlərin bə`zilərinin adını qeyd etmişdir². Biz də onların bə`zilərinin adlarını «Ayişənin İslam tarixindəki rolu» kitabında qeyd etmişik³.

Çox təəssüflə, bu saxta hədislərin hamısını Peyğəmbər ı sünnesi sayır, onu inkar edən, onlara iman gətirməyən və təsdiq etməyənləri isə bədbəxt hesab edirdilər.⁴

ÖMƏR İBNI ƏBDÜL-ƏZİZİN DÖVRÜNDƏ

Ömər ibni Əbdül-Əziz hakimiyyətə çatdığı zaman Peyğəmbər ı sünnesinin yazılıb yayılması qarşısında qoyulan qadağaları aradan qaldırdı və Mədinə camaatına belə yazdı: «Peyğəmbər ı hədislərini diqqət mərkəzində saxlayın və onu yazın, çünki mən elmin məhv olacağından və elm sahiblərinin aradan gedəcəyindən qorxuram!»

İbni Şəhab Zəhri 100-cü hicri ilində Ömər ibni Əbdül-Əzizin göstərişi ilə hədis yazmağa başlayan ilk şəxs idi⁵. Lakin bu iş 101-ci ildə Ömər ibni Əbdül-Əzizin vəfat etməsi ilə natamam qaldı və həmin dövrə qədər yazılanlarda itib-batdı!

İbni Həcər 117-ci ildə vəfat edən Əbu Bəkr ibni Məhəmməd ibni Əmr ibni Həzmin tərcümeyi-halını şərh edərkən yazır: Ömər ibni Əbdül-Əziz ona belə yazdı: «Elmi mənim üçün yaz!» Onun ölümündən sonra oğlu deyirdi: «O yazılar aradan gedib məhv oldu.»⁶

Həmçinin, başqalarının yazdıqları da qalmadı, nəhayət Əbu Cə`fər Mənsur Dəvaniqi hakimiyyətə çatdı və alimləri elm yazmağa təklifli

¹ «Nəhcül bəlağə»nin şərhı, İbni Əbil Hədid, 203-cü xütbə, 3-cü cild, səh.15-16, «Fəcrül-islam», Əhməd Əmin, səh.275

² Yənə orada, 1-ci cild, səh.358

³ «Ayişənin islam tarixindəki rolu», Müaviyə ilə birlikdə babı.

⁴ Xətib Bağdadi öz «Tarix» kitabında (14-cü cild, səh.7) belə rəvayət edir: Harun ər-Rəşidin yanında Qüreyş böyükələrindən birinin iştirak etdiyi zaman Əbu Hüreyrənin dediyi bu hədisdən söhbət açıldı: «Musa Adəmlə görüşdü və dedi: Sən bizi behiştədən çıxaran həmin Adəmsən?» Qüreyşli kişi dedi: «Musa Adəmlə harada görüşdü?» Rəvi deyir: Harun ər-Rəşid qəzəblənib dedi: «Qılıncı və ölüm döşəyini gətirin, Allaha and olsun bu dinsiz Peyğəmbər hədisinə eyb tutur!» Bu hədisəni rəvayət edən Əbu Müaviyə onu təmkinli olmağa çağıraraq deyirdi: «Ya əmirəlmö`minin! Ağzından bir şey çıxdı və başa düşmədi!» Nəhayət onu aram etdi.

⁵ «Fəthül-Bari», 1-ci cild, səh.218, «kitabətül-elm» babı.

⁶ «Təhziibut-təhziib», 12-ci cild, səh.39.

etdi. Zəhəbi 143-cü hicri ilinin hadisələrini bəyan edərkən yazır: «Bu zamanda İslam alimləri hədis, fiqh və təfsir yazmağa başladılar. İbni Cərih Məkkədə «Təsanif» kitabını yazmağa başladı, Səid ibni Əbi Ərubə və Həmməd ibni Səlmə və başqaları Bəsrədə, Ovzai Şamda elm yazmağa başladılar, Malik Mədinədə «Müvəttə» kitabını qələmə aldı, İbni İshaq «Məğazili» yazmağa başladı, Müəmmər Yəməndə, Əbu Hənifə və başqaları da Kufədə fiqh və rə`yi yazmağa başladılar, Süfyan Suri «Came» kitabını yazdı, az müddətdən sonra Həşim öz kitablarını yazmağa başladı. Leys Misirdə, İbni Ləhiə və ondan sonra ibni Mubarak, Əbu Yusif, İbni Vəhəb elm yazıb təsnif etməyə başladılar. Bu yolla ədəbiyyat, lüğət, tarix, sirə kitabları artmağa başladı. Bu dövrandan başqa sair rəhbərlər ya öz hafizələrindən deyirdilər, yaxud da elmləri tərtibə salınmamış, amma düzgün olan yazılar üzündən rəvayət edirdilər. Allaha həmd olsun ki, elmi əldə etmək bir qədər asanlaşdı, hafizəyə e`timad tədriclə azaldı. Hər bir şey Allaha məxsusdur!»¹

«Məvsuətül-fiqhil-islami» kitabında (1-ci cild, səh.47) belə qeyd olunur: «Mənsur 143-cü hicri ilində həccə gedən zaman Maliki «Müvəttə» kitabını yazmağa təşviq etdi. Eləcə də öz işçiləri ilə sair alimləri də kitab yazmağa rəğbətləndirdi. İbni Cərih, ibni Ərubə, İbni Üyeynə və başqa şəhərlərin fəqihləri və onların səhabələri də kitab yazmağa başladılar.»²

Müəllif: Bizim burda qeyd etdiklərimizin «bu dövrandan qabaq da hədis kitabları mövcud olmuşdur» – deyə nəql olunan sözlə ziddiyyəti yoxdur. Çünki misal üçün, «Əbdüllah ibni Əmr ibni As səhabə «Səhifeyi-Sadiqə»yə malik olmuşdur, tabeindən olan Zəhri hədislərin yazıldığı kitablarına malik olmuşdur» – deyilsə, bilməliyik ki, bu kimi yazılmış iki kitab və digər kitabların adları da yalnız hədis yazılan əsrdə alimlərin əlinə çatmışdır və ondan sonra xüləfa məktəbinin alimləri Peyğəmbəri Əkrəm j-in sünnəsindən əzbərləyib hifz etdiklərindən yaymağa başlamış, bununla yanaşı, xəlifələrin Peyğəmbər j sünnəsi qarşısında ictihad etmələrini (öz şəxsi rə`yini irəli keçirmələrini) təsdiq edən rəvayətləri də bir yerə yığmış, bə`zən onunla birlikdə İsrail tipli hədisləri də yazmışdılar³. Həmçinin, bu kitabların yazıldığı əsrdə Peyğəmbər j sünnəsinin böyük qisminin təhrif edilməsi və ya gizlədilməsi üçün hazırlıq da həmin dövrdə baş vermişdi ki, biz onun on

¹ «Tarixül İslam», Zəhəb, i 6-cı cild, səh.6; «Tarixi xüləfa», Suyuti, səh.261

² «Məvsuətül-fiqhil-islamiyy» Qahirə çapı, 1386-cı il, 1-ci cild, səh.47, tə`lif hey`ətinin müqəddiməsi.

³ «İmamların dinin dirçəldilməsindəki rolları», 11 və 12-ci cild.

növünü vəsiyyəət bölməsində araşdırmışdıq. Bir-biri ilə ziddiyyəət təşkil edən hədislər isə aşağıda qeyd olunur:

BİR-BİRİNƏ ZİDD OLAN HƏDISLƏRİN YARANMASI

Bəlkə də Müaviyənin dövründə düzəldilərək yayılan, həzrət Peyğəmbər ç-in sünnəsi sırasında qeyd olunan hədislərdən bir qismi aşağıdakılardır: «Səhihi-Müslüm», «Sünəni Darəmi», «Müsnədi Əhməd»də qeyd olunur ki, Peyğəmbər ç belə buyurmuşdur: *"Mənim sözlərimi yazmayın; hər kəs mənim sözümü – Qur`andan başqa – yazsa, o yazı məhv edilməlidir!"*¹

Digər bir rəvayətdə isə belə deyilir: «Onlar Peyğəmbərdən icazə istədilər ki, onun sözlərini yazsınlar, lakin o, icazə vermədi.»²

«Müsnədi Əhməd» və «Sünəni Əbu Davud» kitablarında Zeyd ibni Sabitdən belə nəql olunur: «Peyğəmbər onun sözlərindən bir şey yazmağımızı nəhy etdi və onları (yazılanları) məhv etdi.»³

«Müsnədi Əhməd» kitabında Əbu Hüreyrədən belə nəql olunur: Biz oturmuşduq və Peyğəmbər ç-dən nə eşitsəydik, yazırdıq. O həzrət bizim yanımıza gəlib buyurdu: «Bu nədir yazırsınız?» Dedik ki, sizdən hər nəyi eşidiriksə, yazırıq.» Buyurdu: «Allahın Kitabı ilə yanaşı digər bir kitab da varmı?!» Dedik: «Hər nə eşidiriksə...» Buyurdu: «Allahın Kitabını yazın, yalnız Allahın Kitabını! Allahın Kitabından başqa bir kitab da varmı?! Yalnız Allahın Kitabını yazın!» O deyir: «Biz də yazdıqlarımızın hamısını bir yerə yığıb, sonra yandırdıq!»⁴

Doğrusu, əgər bu rəvayətlər səhih olsa onda müsəlman bir şəxsin vəzifəsi nədir?! Belə olan təqdirdə, Peyğəmbər ç-in hədislərini əhatə edən bütün mənbələri, kitabları, bütün səhihləri, müsnədləri, sirə və təfsir kitablarını bir yerə toplayıb yandırmaq, yaxud dəryaya tökməkdən başqa bir yol qalır mı?! Əgər belə edərək Peyğəmbər sünnəsinin bütün mənbələrini dəryaya töksək, İslam şəriətində nə qalar?! Xeyr! Peyğəmbər ç heç vaxt belə sözlər deməmişdir, bunun əksini bəyan etmişdir və Həccətül-vidada buyurmuşdur:

¹ «Səhihi-Müslüm», zəhd babı, 4-cü cild, səh.97; «Sünəni Darəmi», kitabın müqəddiməsi, 1-ci cild, səh.119; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.12, 39, 56.

² «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.119,

³ «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.182; «Sünəni Əbu Davud», 3-cü cild, səh.319.

⁴ Yəni orada, 3-cü cild, səh.12-13.

نَضَرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي هَذِهِ فَبَلَّغَهَا، فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ غَيْرُ فَقِيهٍ، وَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ.

"Allah o bəndəni sevindirsin ki, mənim sözlərimi eşidib hifz eləsin və onu eşitməyənlərə çatdırsın. Çox hallarda fiqhi daşıyan elə bir şəxs var ki, fiqhi özündən daha artıq fəqih olan bir şəxsə çatdırar..."¹

Digər bir hədisdə buyurdu:

فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ غَيْرُ فَقِيهٍ، وَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

"Nə çox fiqh daşıyanlar var ki, fəqih deyildir, nə çox fiqhi daşıyanlar var ki, fiqhi özündən daha artıq fəqih olan şəxsə çatdırar..."²

Digər bir rəvayətdə isə buyurdu:

نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَأَذَاهُ كَمَا يَسْمَعُ، فَرُبَّ مُبَلِّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ

«Allah o kəsi sevindirsin ki, mənim sözlərimi eşitsin, eşitdiyi kimi də onu başqalarına çatdırsın. Çünki çox hallarda sözü əxz edən eşidəndən daha çox qoruyub saxlayır..."³

Digər bir hədisdə isə belə buyurdu:

لِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ

"Burada iştirak edənlər qayıblara çatdırsınlar: şahid olan şəxs elə bir kəsə çatdırar bilər ki, onun özündən daha yaxşı qoruyub-saxlamış olsun..."⁴

Yenə buyurdu:

اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ خُلَفَائِي... قَالَ K اَلَّذِيْنَ يَأْتُوْنَ بَعْدِيْ يَرْوُوْنَ حَدِيْثِيْ وَسُنَّتِيْ

"Pərvərdigara, mənim canişinlərimi bağışla!" Bu duanı üç dəfə etdikdə, soruşdular ki, «ya Rəsuləllah, sizin canişinləriniz kimdir?» Buyurdu: **"O kəslərdir ki, məndən sonra gəlib mənim sözlərimi və sünnəmi rəvayət edərlər..."⁵**

¹ Kitabın əvvəlindəki beş istilahın tərifinə müraciət edə bilərsiniz.

² Həmin mənbə.

³ Yenə orada.

⁴ «Səhihi-Buxari», 1-ci cild, səh.24; «Sünəni ibni Macə», 1-ci cild, səh.85; «Kənzül-Ümmal», 2-ci cild, səh.1126; «Biharul-ənvər», 1-ci cild, səh.152.

⁵ Əhli-beyt və mənbəsindən: «Məanil-əxbar», səh.374-375: «Üyunul-əxbar», Nəcəf çapı, 1-ci cild, səh.36; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.420; «Biharul-ənvər», 2-ci cild, səh.145.

«Səhihi-Buxari»də deyilir: Yəmən əhalisindən bir kişi Peyğəmbərin sözlərini eşidib dedi: «Ya Rəsuləllah, mənim üçün yaz!» Peyğəmbər j buyurdu: «Əbu filan üçün yazın!»¹

Rəvayət olunmuşdur ki, ənsardan bir nəfər Peyğəmbər j-in yanında oturmuşdu. O həzrətin sözlərinin bəzilərinə eşidib heyrətlənir, amma onu hifz edə bilmirdi. Özünün bu bacarıqsızlığından Peyğəmbər j-ə şikayət etdikdə həzrət buyurdu: **"Əllərindən kömək al!"** Bu zaman onun əllərinə işarə etdi, yəni «bu sözləri yaz!»²

Əmr ibni Şüeyb atasından, o da babasından rəvayət edir ki, Peyğəmbərə dedim: «Ya Rəsuləllah! Sizdən eşitdiyim hər bir şeyi yazımmı?» Buyurdu: «Bəli.» Dedim: «Həm qəzəb, həm də sevinc halında (buyurduqlarını da yazımmı)?» Buyurdu: **"Bəli, çünki bütün bu hallarda haqqdan başqa bir şey demirəm."**

Digər rəvayətə görə belə dedi: «Mən sizdən eşitdiklərimi yazımmı?» Buyurdu: «Bəli.»³

Əbdüllah ibni Əmr deyir: Mən Peyğəmbərdən eşitdiyim hər bir şeyi yazır və onu qoruyub-saxlayırdım. Nəhayət Qüreyş məni bu işdən çəkindirib dedilər: «Peyğəmbərdən eşitdiyini hər bir şeyi yazırsan! Halbuki, Peyğəmbər də bəşərdir: həm qəzəb, həm də razılıq halında danışır!» Mən yazmağı saxladım və məsələni Peyğəmbər j üçün dedim. O həzrət barmağı ilə mübarək ağzına işarə edərək buyurdu:

أَكْتَبُ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ

"Yaz, çünki canım əlində olan Allaha and olsun ki, buradan haqqdan başqa bir söz çıxmır!"⁴

Digər rəvayətdə yuxarıda qeyd olunanlardan sonra belə deyilir: Peyğəmbərin yanına gəlib dedim: «Ya Rəsuləllah! Mən sizin sözlərinizdən sirab olmuram; əgər icazə versəniz, onları yazmaq üçün

Xüləfa məktəbinin mənbələrindən: «Qəvaidüt-təhrir», Qasimi, 2-ci çap, səh.48; «Şərəfu əshabil-hədis», Xətib Bağdadi, səh.30; «Camiu bəyanil-elm», ibni Əbdül-Birr, 2-ci cild, səh.55; «Əxbari İsfəhan», Əbu Nəim, 2-ci cild, səh.81; «Əl-fəthul-kəbir», Suyuti, 1-ci cild, səh.233; «Kənzül-Ümmal», 2-ci çap, 20-ci cild, səh.128, 133, 13-cü cild, səh.181 və «Əl-İlma», Qazi Əyaz, səh.11.

¹ «Səhihi-Buxari», 1-ci cild, səh.22; «Sünəni Termizi»də qeyd olunduğu kimi (10-cu cild, səh.135) «Əbu Filan» dedikdə məqsəd Əbu Şatdır.

² «Sünəni Termizi», elm kitabı, 10-cu cild, səh.134.

³ «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.215.

⁴ Bu rəvayətin mənbələri də «iki məktəbin Peyğəmbər hədisinin yayılması barədə nəzəri» bölməsində qeyd edildi.

əlimdə qələm tutum.» Buyurdu: «Əgər mənim sözlərimdirsə, əlini qələmlə yanaşı et!»¹

Əmr ibni Şüeyb atasından, o da babasından nəql edir ki, mən dedim: «Ya Rəsuləllah! Biz sizdən bə`zi özləri eşidirik, amma onları əzbərləyə bilmirik. Onları yazaq mı?!» Həzrət buyurdu: «Əlbəttə ki, onları yazın!»²

Bəli, sonuncu səhih hədislərdən gördüyünüz kimi, Peyğəmbər ı səhabələri öz sözlərini yazıb yaymağa təşviq edir və bu işə fərman verirdi. İndi görək, yuxarıda qeyd olunan «Peyğəmbər ı öz sözünün yazılmasını qadağan etdi» - kimi hədislər necə və haradan rəvayət olunmuşdur?!

Cavab: Gördüyümüz kimi, Qüreyş, yə`ni müacir səhabələr Peyğəmbərin öz həyatında onun sözlərinin yazılmasının qarşısını alırdılar, həm də o həzrətin vəfatından əvvəl vəsiyyətinin yazılmasına maneçilik törətdilər, Peyğəmbərin vəfatından sonra da Qüreyş xəlifəsi Ömər var gücü ilə Peyğəmbərin sözlərinin yazılmasını qadağan etdi, yazılı halda gördüyü hər bir şeyi tutub yandırdı və onların yayılmasının qabağını aldı, öz müxaliflərini isə Mədinədə nəzarət altında saxladı. Üçüncü xəlifə Osman da onun yolunu davam etdirdi. Təbii haldır ki, səhabələrdən bir qrupu da hakim dairələrin yollarını getdilər!

Digər tərəfdən, bu üslubla müxalifət edən, Peyğəmbər ı-in sözlərinin yayılmasına sə`y göstərən Əbuzər kimi səhabələrdən bə`ziləri ağır müsibətlərə və çətinliklərə düşər oldular. Gələcəkdə qeyd edəcəyimiz kimi, İmam Əli TM onlara təskinlik verirdi. Təbii haldır ki, İmam Əli TM öz xilafəti dövründə bu təskinlik verməni davam etdirmişdi. Buna görə də o həzrət ibadət məhrabında şəhadətə çatdıqdan, hökumət Müaviyənin əlinə düşdükdən sonra Müaviyə çox sadəliklə Peyğəmbər ı hədisinin yayılmasının qarşısını ala bilməzdi. O bu işi görmək üçün özünə bir əsas tapmalı idi. Buna görə də «Peyğəmbər ı hədis yazmağı qadağan etmişdir» - kimi saxta hədislər onun dövründə düzəldilib yayılmağa başladı. Nəticəsi də bu oldu ki, indi Peyğəmbər ı hədislərində aşağıda qeyd edəcəyimiz ziddiyyətləri görürük: Peyğəmbərdən bə`zi rəvayətlərdə: «*Mənim sözlərimi yazın.*», bə`zi hədislərdə isə: «Mənim sözlərimi yazmayın!» - deyər rəvayət olunur. Buna görə də Peyğəmbəri

¹ «Sünəni Darəmi», kitabın müqəddiməsi, 1-ci cild, səh.125-126.

² «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.215.

Əkrəm ı-dən nəql olunan rəvayətlər arasında bir-birinə zidd olan hədislər tapılır.

Deməli, biz hər vaxt ziddiyyətli hədislərlə qarşılaşsaq, yaxşı olar ki, əsrlər boyu hakim dairələrin nəzəriyyələrinə müvafiq olan hədisləri boşlayaq və onları bir tərəfə ataq!

Bəhsin sonunda bunu da unutmayaq ki, hədis yazılmasının qadağan edilməsində əsas hədəf İmam Əli TM-ın müsəlmanlar arasında olan fəzilətlərinin yayılmasının qarşısını almaq idi. Xüsusilə, bu mübarizə Müaviyənin hakimiyyəti dövründə özünün son həddinə çatmışdı: o fərman vermişdi ki, hər bir cümə namazının xütbələrində minbərdə müsəlmanları İmam Əlini lə'n etməyə vadar etsinlər. Belə ki, bunun nümunəsi birinci cildə «İmam Əli TM fəzilətlərinin gizlədilməsi» fəslində qeyd olundu.

Yuxarıda Müaviyənin siyasətlərinin bir qisminə işarə etmişdik. O siyasət camaatı Əhli-beyt ę məktəbindən uzaqlaşdırmağa və xüləfa məktəbinə doğru cəlb etməyə ciddi sə'y göstərirdi. Bundan əlavə, Müaviyə müsəlmanların öz imamlarına qarşı olan nəzərlərini dəyişdirməyə ciddi şəkildə ehtiyac duyurdu. Çünki müsəlmanların ilk İslam hakimi, yə'ni Peyğəmbəri Əkrəm ı barəsində malik olduqları nəzəriyyə kamil bir insanın aydın nümunəsi idi. O, nə günah edir, nə də həvayi-nəfsinə tabe olurdu.

Bu nəzər, şübhəsiz, pak fitrətli və İslam ümmətinin hələ yolunu azmamış fərdlərini Müaviyənin yoluna getməkdən, daim şərab içən və fasiq Yəzid kimi vəli-əhdi qəbul etməkdən saxlayırdı. Buna görə də Müaviyə qərara aldı ki, saxta hədislər düzəltməklə müsəlmanların, islamiyyət və insaniyyətin ən yüksək nümunəsi olan Peyğəmbəri Əkrəm ı barəsindəki nəzərini dəyişdirsin və o həzrəti, Yəzid və Müaviyə həddə olan, özünün nəfsani istəklərinin ardınca düşən bir adam kimi təqdim etsin. O, elə hədislər düzəltmişdi ki, bə`ziləri Peyğəmbərin zövcələri olan Ümmül-mö`mininlərin tərəfindən, bə`ziləri isə o həzrətin səhabələrinin adından rəvayət olunurdu.¹

Həmçinin, əvvəlki peyğəmbərlərə mənsub edilən İsraill hədisləri (kitab əhlinin alimləri onları müsəlmanların arasında yayırdılar) əslində nalayiq və yalan nisbətlərdən ibarət idi ki, Müaviyənin bu siyasi istəklərini dəstəkləyirdi. Bu sahəyə daha artıq zərbələr vuran şey isə

¹ Həmin kitabın 1-ci cildi, «Peyğəmbərin sifətləri ətrafında ixtilafın mənşəyi» bölməsinə baxa bilərsiniz ki, xüləfa məktəbinin Həzrət Xatəmul-ənbiya ı barəsində təqdim etdiyi sima ilə tanış olasınız. Bizim nəzərimizcə, o hədislər Müaviyənin dövründə və elə onun göstərişləri ilə yazılıb yayılırdı.

Peyğəmbərin hədislərinin yazılmasının qadağan edilməsi, ravilərin öz hafizəsinə, yazılmayan hədislərə və sənədsiz mənbələrə e`timad etmələri idi ki, bu da yaxşı ilə pisi bir-birinə qatmış, kitab əhlinin nəql etdiyi israiliyyatları müsəlmanların mənbələrində nəql olunanlara qoşmuşdu!

Bütün bunlar Müaviyənin dövründə xüləfa məktəbinin islami təfəkkürünü onun istədiyi şəkildə tənzim etdi, bu xüsusi və qeyri-adi təfəkkür tərzini də Müaviyənin dövründən sonra «rəsmi İslam» hesab olundu, onunla müxalif olan hər bir şey tərk edildi. Müaviyənin formalaşmasında irəli sürdüyü təfəkkür və onun istəyi əsasında olan bu «rəsmi İslam» bu günkü günə kimi qalmaqdadır. Yalnız Imam Hüseyin TM və onun Əhli-beyt və köməkçilərinin şəhadəti ilə Müaviyədən sonra inhirafın sərhədləri tə`yin edildi, Yəzid kimi xəlifənin həqiqi və mənfur siması aydınlaşdı, xilafət məqamı onun ətrafına çəkilən müqəddəs sərhəddən ayrıldı və bundan sonra hakim dairələr bir tərəfdə, dini mərcəiyyət isə digər bir tərəfdə qərarlaşdı.

Bu, xüləfa məktəbinin Peyğəmbər \bar{c} hədisi barəsində olan nəzəriyyələri idi. Əhli-beyt məktəbinin Peyğəmbər \bar{c} hədisi barəsindəki nəzərlərini isə «**iki məktəbin fiqh və ictihad barəsindəki nəzərləri**» bəhsindən sonra araşdıracağıq.

ƏVVƏLƏ QAYIDIŞ

Xüləfa məktəbində Peyğəmbər \bar{c} hədisinin yazılıb yayılmasının qadağan edilməsi ikinci hicri əsrinə qədər davam etdi. Bu da onlar tərəfindən «islami hökmlərdə şəxsi rə`yə və ictihada əməl etmə» adlı bir bölmənin açılmasının əsas səbəbi oldu. Elə bir ictihad ki, bə`zən Peyğəmbər \bar{c} sünnəsinin müqabilində qərar tuturdu. Biz Allahın köməyi ilə sonrakı fəsildə bu məsələni araşdıracağıq.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

İKİ MƏKTƏBIN FİQH VƏ İCTİHAD BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRLƏRİ

- 1) Xüləfa məktəbində ictihad mənasının dəyişikliyinə keçdiyi yol;
- 2) İctihada ad qoyma mərasimi;
- 3) Xüləfa, səhabə, təbəindən olan müctəhidlər və onların ictihad etdikləri hallar;
- 4) Xüləfa məktəbinin birinci əsrdəki müctəhidləri və onların ictihad etdiyi şeylər:
 - a) Peyğəmbəri Əkrəm j-in ictihad etdiyi yerlər;
 - b) İki xəlifə – Əbu Bəkr və Ömər-in ictihad etdiyi yerlər.
- 5-Əbu Bəkr və Ömər-in xüms barəsindəki xüsusi ictihadı;
- 6-Xəlifə Ömər-in həcc mütəəsi və müvəqqəti izdivac barəsindəki xüsusi ictihadı;
- 7-İkinci əsrdən sonra ictihad, onun həqiqəti və dəyişikliyə uğraması, ona əməl etməyin düzgünlüyünün dəlilləri.

MÜQƏDDİMƏ

«Fiqh» və «ictihad» kəlməsi son əsrdə bir-birilə elə qarışmışdı ki, onların arasında fərq qoymaq kifayət qədər araşdırma aparmadan müyəssər deyildi. Buna görə də biz əvvəlcə xüləfa məktəbində «ictihad» kəlməsini araşdırır, daha sonra Əhli-beyt məktəbində «fiqh» və «ictihad» barəsindəki nəzəriyyələrini bəyan edəcəyik. İnşallah!

XÜLƏFA MƏKTƏBİNDƏ ICTIHAD MƏNASININ DƏYİŞİKLİYƏ UĞRAMA YOLU

Ictihad və müctehid istilahi səhabə və tabein əsrindən uzun illər sonra yaranmış istilahlardır. Səhabə və tabein əhkamları öz şəxsi nəzərləri əsasında dəyişdirməyi təvil adlandırırdılar. Belə ki, Peyğəmbəri Əkrəm ʿ-in işçisi Malik ibni Nüveyrənin qətlə yetirilməsi hadisəsində Xəlid ibni Vəlid Əbu Bəkrə demişdi: «Ey Rəsulullahın xəlifəsi! Mən təvil etdim, düz və səhvə yol verdim.» Əbu Bəkr də Ömər in dediyi «Xəlid zina etmişdir, onu daş-qalaq et!» - sözünün cavabında demişdi: «Mən onu daş-qalaq etməyəcəyəm, çünki o, təvil etmiş və səhvə düşmüşdür!»¹

Həmçinin, Zühərinin Ürvədən, onun da Ayişədən nəql etdiyi bir rəvayəti də qeyd etmək olar. O deyir: «Vacib namaz əvvəldə iki rəkətli idi ki, bu iki rəkət səfərdə sabit qaldı, lakin həzərdə (səfərdə olmayan hallarda) namaz tamamdır.» Zühəri deyir: Ürvəyə dedim: «Bəs nə üçün Ayişə səfərlərdə namazlarını tamam qılırdı?» Dedi: «Osmanın təvil etdiyi kimi, o da təvil etmişdir.»²

Ibni Həzm «Əl-fəsl» kitabında yazır: «Əbul Ğadiyənin əli ilə qətlə yetirilən Əmmar Bey'əti-Rizvanda iştirak edən, Allah-taalanın qəlblərinin paklığına şəhadət verdiyi, qəlblərinə aramlıq əta etdiyi və onlardan razı olduğu şəxslərdəndir. Əbul-Ğadiyə mütəəvvil (təvil edən) və müctehid olduğuna görə səhv üzündən ona zülm etdi, hətta onun özü də (bu qətl işinə görə) əcr və savab qazanacaqdır – bir əcr. O, Osmanın

¹ Gələn bəhsdə «Əbu Bəkrin ictihad etdiyi hallar»a müraciət edin.

² «Səhihi-Müslüm», səlatul-müsafirin və qəsrüha babı, hədis:3; «Səhihi-Buxari», 1-ci cild, səh.134, təqsirüt-səlat babı, o, «fis-səfər» kəlməsini Ümmül-məninin Ayişəyə hörmət əlaməti olaraq hədisdən çıxartmışdır.

qatilləri kimi deyildir, çünki onlar üçün onu öldürmək barədə ictihad etməyə macal yox idi.»¹

Ibni Həcər, Əbul-Ğadiyənin tərcümeyi-halında yazır: «Bizim bütün bu müharibələrdə səhabə barəsindəki nəzərimiz budur ki, onlar təvil və ictihad etdilər, səhvə yol verən müctehid də savab qazanır. Əgər bu qayda camaatın ayrı-ayrı fərdləri barəsində sübuta yetərsə, onda sənin barəndə sözsüz ki, sübuta yetər.»²

Ibni Həzm «Əl-mühəlla» kitabında, Ibni Türkmani də «Əl-cövhərun-nəqiyy» kitabında yazır: Ümmət üzvlərində heç biri şəkk etmir ki, Əbdür-Rəman ibni Mülcam Əlini qətlə yetirməkdə mütəəvvil və müctehid olmuşdu. O, belə təsəvvür edirdi ki, düz yola gedir. Buna görə də İmran ibni Həttan onun barəsində deyir:³

يَا ضَرْبَةً مِنْ تَقِيٍّ مَا أَرَادَ بِهَا
إِنِّي لَأَذْكُرُهُ يَوْمًا فَاحْسِبُهُ
إِلَّا لِيَبْلُغَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ رِضْوَانًا
أَوْفَى الْبَرِّيَّةِ عِنْدَ اللَّهِ مِيزَانًا

Şeyx Əbdül-Lətif «Səvaiq» kitabının haşiyəsində yazır: «Əlinin dövründə olan bütün səhabələr – istər onunla yanaşı olsunlar, istərsə onun əleyhinə, istərsə də hər iki ordudan çəkilib bitərəf mövqe seçsənlər – hamılıqla müctehid idilər və öz əməlləri ilə ədalətdən xaric olmurdular.»⁴

Ibni Kəsir Yezidin barəsində yazır: «Bizim alimlərimiz onun yaramaz işlərini belə yozmuşlar ki, o təvil və ictihad etmişdir. Həmçinin, demişlər: Bununla yanaşı, o, fasiq bir imam idi, amma heç vaxt işdən götürülməməli idi... Onun əleyhinə qiyam etmək də caiz deyildir.» Amma bəzilərinin dediyi «Yezid Mədinə əhlinin hadisələrindən və Hirrə vəqiəsində baş verən faciələrdən agah olduğu zaman şiddətlə sevinc hissi keçirmişdi» - sözünə gəldikdə isə, onun səbəbi bu idi ki, o özünü imam bilirdi, Mədinə əhli isə onun itaəti dairəsindən çıxmış, başqasını özlərinə əmir seçmişdilər, onun da haqqı var idi ki, onlarla vuruşsun, onları öz itaətinə keçirməyə vadar etsin və camaatla eyni olsunlar.»⁵

Birinci xəbərdə qeyd olundu ki, o iki səhabə – Xalid ibni Vəlid və xəlifə Əbu Bəkr, Malik ibni Nüveyrəni öldürmək və onun həyat yoldaşı

¹ «Əl-fəsl», 4-cü cild, səh.161

² «Əl-isabə», 4-cü cild, səh.151

³ «Əl-Mühəlla», Ibni Həzm, 10-cu cild, səh.484; «Əl-cövhərun-nəqiyy», Ibni Türkmani Hənəfi (750-ci ildə vəfat edib); «Sünəni Beyhəqi», 8-ci cild, səh.58-59.

⁴ «Səvaiq»in haşiyəsi, səh.209.

⁵ «Tarixi ibni Kəsir», 8-ci cild, səh.223 biz onun xülasəsini qeyd etdik.

ilə zina etməyi təvil adlandırmışlar. İkinci rəvayətdə də tabeindən olan Ürvə ibni Zübeyr Ayişənin işini – rəvayət etdiyinin əksinə, olaraq namazını səfərdə bütöv qılmasını təvil adlandırırdı. Halbuki, Osman da belə etmişdi.

Neçə əsrlər keçdikdən sonra görürük ki, İbni Həzm (456-cı ildə vəfat edib) Əmmarın qatili olan Əbul Ğadiyəni mütəəvvil və müctehid adlandırır və onun yalnız bir savaba nail olacağını iddia edir!

Ondan sonra həm o, həm də İbni Türkmani Hənəfi (750-ci ildə vəfat edib) İmam Əli TM-in qatili ibni Müləmi də təvilçi müctehid adlandırmışlar.

Ondan sonra İbni Həcər (852-ci ildə vəfat edib) o müharibədə iştirak edən bütün səhabələri mütəəvvil və müctehid kimi təqdim edərək deyir: «Səhvə yol verən müctehid bir savaba layiq görülür!»

Beləliklə, əvvəlcə şəxsi rəy və nəzərə əməl etməyi təvil adlandırırlar. Daha sonra onu ictihad adlandırır, daha sonra xüləfa məktəbinin alimləri səhabələrə və xəlifələrə tabe olaraq bu ictihad qapısını (şəxsi rəy və nəzərə əməl etməyi) öz üzlərinə açmış və onun üçün müəyyən qayda-qanunlar təyin etmiş, hər birinə də xüsusi ad qoymuşlar. Üsul elminin müəyyən bablarını ona məxsus etmiş, özlərindən düzəltmələri bu qayda-qanunlara və onların əsasında hökmlərin əldə edilməsini də ictihad, bu yolu ötənlərə isə müctehid adı vermişlər. Halbuki, din elminin şər'i istilahı fiqh, onun yolunda hərəkət edənə isə fəqih deyilir. İndi yaxşı olar ki, aşağıda qeyd olunan üç mövzunu araşdıraq:

1-Ictihad adının qoyulması;

2-Birinci əsrin müctehidləri və onların ictihad etdikləri şeylər;

3-İkinci əsrdən sonrakı dövrlərdə ictihad və səhabələrin əməlinə istinadən islami hökmlərin əldə edilməsi.

2-ICTIHAD ADININ QOYULMASI

TƏVİLİN LÜĞƏTDƏKİ VƏ ŞƏRİƏTDƏKİ MƏNASI

Sələb adı ilə məşhur olan Əbül-Abbəs Əhməd ibni Yəhya (291-ci ildə vəfat edib) deyir:

التأويل، والمعنى، والتفسير، بمعنى

«Təvil, məna və təfsir etmək – hamısı eyni bir məna daşıyır.»¹

Covhəri isə (396-cı ildə vəfat edib) deyir:

¹ «Lisanül-ərəb», əv-və-lə maddəsi.

التاويل، تفسير ما يؤول اليه الشي ء وقد اولته، وتاولته تاولا، بمعنى

«Tə`vil – bir şeyin təfsir olunmasıdır ki, mə`na da ona qayıdır.»¹

Rağib (502-ci ildə vəfat edib) deyir:

التاويل من الاول اي الرجوع الى الاصل، ومنه المؤئل للموضع الذي يرجع اليه، ومعنى التاويل في اللغة، رد الشي ء الى الغاية المرادة منه، وقد ورد في القرآن الكريم بهذا المعنى

«Tə`vil – əv-və-lə maddəsindən olub əslə qayıtmaq mə`nasını verir, müəvvəl, yə`ni qayıdış yeri də bu maddədənir. Tə`vil sözünün lüğətdəki mə`nası bir şeyi nəzərdə tutulan hədəfə qaytarmaqdır ki, Qur`ani Kərimdə və aşağıdakı ayələrdə də həmin mə`naya gəlmişdir.

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ

"Allahdan və elmdə dərin biliyə sahib olanlardan başqa onların (mütəşəbəh ayələrin) təvilini və əsil hədəfini hes kəs bilmir." «Ali Imran», 7

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ

"Yoxsa onun təvilindən başqasını gözləyirlər?! O gün ki, təvili – yə`ni nəzərdə tutulan hədəfi – gəlib çatır..." («Əraf», 53)²

Tə`vil kəlməsi Qur`anda və sünnədə (hədisdə) yuxu yozumu mə`nasına işlədilmişdir. Belə ki, Yusifin hadisəsində deyilir: "Nəbbi`na təviləh – yə`ni bizi onun təvilindən (nəzərdə tutulan hədəfindən) agah et." Həmçinin, Peyğəmbəri Əkrəm ı öz yuxusu barəsində belə deyir: «O zirehi Mədinəyə təvil etdim.»³

Bunlar təvil kəlməsinin lüğətdəki mə`nası və onun işlənmə yerlərindən bəzi nümunələr idi ki, səhabələr və təbəinlər bu kəlməni istiarə olaraq hökmlərin dəyişdirilməsinə işlətməşlər və buna görə də təvil kəlməsi xüləfa məktəbinin nəzərində yeni bir mə`na kəsb etmişdir.

¹ «Əs-sihah», əv-və-lə maddəsi.

² «Müfrədati Rağib», əv-və-lə kəlməsi. Biz onu qısa şəkildə qeyd etdik, əlavə mə`lumat üçün bax: «Səhihi-Buxari», 139-cu bab, 110-cu surənin təfsiri; «Səhihi-Müslüm», səlat kitabı, səh.217; «Sünəni ibni Macə», əl-ıqamə kitabı, 20-ci bab.

³ «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.29; «Müvətəi Malik», lübs kitabı, ma caə fil-intial babı, hədis:16; Yusuf» surəsi, 36-cı ayə.

Ibni Kəsir deyir:

التاويل من آل الشيء يؤول الى كذا، اي
رجع وصار اليه، والمراد بالتاويل نقل ظاهر
اللفظ عن وضعه الاصلي الى ما يحتاج الى دليل
لولا ما ترك ظاهر اللفظ

"Tə`vil "alə-yəulu" maddəsindən tutulmuş və "ona doğru qayıtdı" mənasını verir. Tə`vil dedikdə məqsəd kəlmənin zahirî mənasının, hansı şey üçün düzəldilibsə, o mənadən dəlilə ehtiyacı olan başqa bir mənaya nəql edilməsidir. Əgər bu dəlil olmazsa, kəlmənin zahirî mənasından əl götürülmür."¹

Beləliklə, bu kəlmənin mənasını dəyişdirdilər və bu dəyişiklik də hədis kitablarında yazıldı. Hətta Buxari öz «Səhih»inin «ədab kitabı» bölməsində deyir: «Öz qardaşını tə`vil olmadan kafir hesab edən şəxs» babı, belə ki, Peyğəmbərin onun barəsində belə buyurduğu şəxsdir...» Və «bu sözə cahil olan, yaxud tə`vil edərək danışan şəxsi kafir bilən» babı.²

«Fəthül-Bari» kitabında «Tə`vil edənlər barəsində gəlmişdir» babının şərhində deyilir: «Nəticə bundan ibarət olur ki, hər kəs bir müsəlmanı kafir hesab etsə, diqqət olunmalıdır ki, görəsən o tə`vilsiz olubdurmu və məzəmmətə layiqdirmi; çox hallarda onun özü kafir ola bilər. Əgər tə`villə yanaşı olsa, diqqət olunmalıdır ki, əgər rəva görülsə tə`vil deyildirsə, məzəmmətə layiqdir, lakin küfr həddinə çatmır; əksinə, onun səhv cəhətini onun üçün aydınlaşdırmaq lazımdır; və layiq olduğu miqdarda tənbeh edilməlidir. Bu şəxs bütün alimlərin nəzərinə əsasən, əvvəlki şəxs kimi olmayacaqdır. Amma onun təkfir edilməsi layiqli tə`villə olarsa, məzəmmətə layiq deyildir; onun üçün dəlil gətiriləcəkdir ki, düz yola qayıtsın. Çünki alimlər demişlər: «Hər tə`vil edən tə`vilinə görə üzürlü sayılır, əgər onun tə`vili ərəb dilində rəva olmuşsa və elmdən bir nişanəyə malik imişsə, günahkar sayılmayacaqdır.»³

Beləliklə, tə`vil kəlməsinin mənası tədrici olaraq dəyişdirildi və nəticə e`tibarı ilə öz ürfərində ictihad adlandırdılar. Sonrakı bölmədə

¹ «Nihayətül-lügət», Ibni Əsir, ə-və-lə maddəsi.

² «Fəthul-bari», «Səhihi-Buxari»nin şərh, 12-ci cild, səh.129-130.

³ Yenə orada, 15-ci cild, səh.333. Biz bilmirik ki, bu qədər müsəlmanları kafir hesab edən xəvariclər barəsində nə deyirlər?! Zahirən, onları üzürlü hesab etmir və onlara «mariqin» və «islamdan xaric olanlar» adı veriblər, yalnız Əmirəl-Mö`minin Əli TM-in qatili ibni Mülcəmi mütəəvvil və üzürlü hesab edirlər!

İslamın ilk əsrlərində müctehidlər və onların ictihad etdikləri şeyləri araşdıracağıq.

3-BİRİNCİ ƏSRİN MÜCTEHİDLƏRİ VƏ XÜLƏFA MƏKTƏBİNİN NƏZƏRİNDƏN ONLARIN İCTİHAD ETDİYİ HALLAR

a) Xatəmul-Ənbiya və peyğəmbərlərin ağasının dövründə;

İbni Əbil Hədid Mö'təzili Əbu Bəkrə Ömər in Üsamənin ordusunda iştirak etməmələrinə və bu işdən boyun qaçırmalarına belə bəhanə gətirib deyir: «Peyğəmbər i öz ictihadı ilə orduları cihada göndərirdi – nəinki vəhy fərmanı ilə – beləliklə, onunla müxalifət haram deyildi!»¹ Sonra Peyğəmbərin bu kimi hadisələrdə ictihadını ətraflı şəkildə araşdırır.²

b) Birinci xəlifə Əbu Bəkr;

Əllamə Quşçi, Xacə Nəsirəddin Tusinin yazdığı «Təcrid» kitabını şərh edərkən Xacə Nəsirəddinin Əbu Bəkrə e'tirazını, eləcə də «Fəcaə Səlməni yandırdı, «kəlalənin» mə`nasını və nənənin nə qədər miras sahibi olmasını bilmirdi» - sözünü izah edərkən deyir: «Fəcaənin odda yandırılması onun öz ictihadında buraxdığı səhvlərdən və xatalardan idi ki, bunun oxşarı sair müctehidlərdən daha çox görünmüşdür. Amma kəlalənin mə`nasını və nənənin mirasını bilməməsinə gəldikdə isə, bu, müctehidlər arasında təzə bir məsələ deyildir, çünki, onlar bu hökmün mənbələrini axtarırlar, hər kəs ona əhatəli olsa ondan soruşurlar...»³

¹ «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 4-cü cild, səh.178, Misir çapı, 1329

² Tezliklə «xəlifə Ömər in ictihadı» bölməsində digər bir halı da qeyd edəcəyik. Orada Peyğəmbəri Əkrəm j-in hökmü ictihad adlandırılmışdır. Həmçinin, onların Peyğəmbər j-in ictihadı və bu barədə izahları və cavabları bəyan edilmişdir. Buna görə də Peyğəmbərin adını yalnız «xüləfa məktəbinin müctehidləri» bəhsinin əvvəlində qeyd etmişik. Çünki Əhli-beyt e məktəbinin nəzərinə görə, o həzrətdən heç bir ictihad baş verməmişdir.

³ Bax: «Əz-Zəriə», 3-cü cild, səh.351; Əlauddin Əli ibni Məhəmməd Quşçinin yazdığı «Təcridin şərh». Onun atası padşahın quşlarını və şahinlərini Mavəraun-nəhrdə saxladığına görə Quşçu adlandırılmışdır. Əlauddin Səmərqəndin rəsədxanasının tikilişində iştirak etmiş, Osmanlı sultanı ilə Təbriz sultanı Uzun Həsən arasında barışıq yaratmaq üçün Təbrizə və İstanbula getmişdir və Osmanlı sultanı onun gəlişini əzizləmiş, onu «Aya Sofiya» mədrəsəsinin başçısı tə`yin etmişdi. O, 897-ci hicri ilində həmin yerdə vəfat etmişdir. («Hədiyyətul-arifin», 1-ci cild, səh.736; «Əl-kuna vəl-əlqab», 3-cü cild, səh.77).

O, Xacə Nəsirəddinin Əbu Bəkrə e`tirazı və onun Xalid ibni Vəlidi zina və qisas həddindən güzəstə getməsi ilə əlaqədar deyir: «O, Malikin həyat yoldaşını müharibədə ələ keçirmişdi və bu da müctəhidlərlə əlaqədar məsələlərdəndir.»

Həmçinin deyir: «Ömər irad tutub onun işini inkar etməsi də nə Əbu Bəkrin imamətinə zərər çatdırır, nə də zərər qəsdinə dəlalət edir. Əksinə, sadəcə olaraq onu inkar edib irad tutmuşdur. Necə ki, müctəhidlərdən bə`ziləri digərlərini inkar edərək onlara irad tuturlar.»³

v) Müctəhid səhabə Xalid ibni Vəlid

Ibni Kəsir yazır: «Əbu Bəkr Xalidi, Malik ibni Nüveyrəni öldürməkdə ictihad etməsinə və səhvə yol verməsinə baxmayaraq, sərkərdəlik vəzifəsində saxladı.»¹

q) İkinci xəlifə Ömər ibni Xəttab

Ibni Əbil Hədid yazır: «Ömərə edilən tənqidlərdən biri də budur ki, belə demişlər: «O, beytul-malı rəvasız olaraq bölüşdürürdü. İş o yerə çatmışdı ki, Ayişə və Həfsəyə də ildə on min dirhəm pul verir, Əhli-beyti isə öz xüms haqqından mərhum edirdi...»

Bu iradın cavabında deyir: «Beytul-mal mal-dövlətin cəm olunması yeridir ki, maaşlar verilsin, onun artıq və ya az verilməsi də hakimin ictihadına bağlıdır. Amma xüms məsələsinə gəldikdə isə, o da ictihad hallarındandır...»

Yenə də deyir: «Ömər öz hökmündə ictihad üslubundan xaric olmadı. Hər kəs də onun tədbirlərinə irad tutursa, həqiqətdə səhabənin tutduğu ictihad üslubuna irad tutmuş olur.»¹

Ibni Coovzidən nəql olunur ki, o, xüms barəsində deyir: «Xüms ictihadi bir məsələdir.»²

Başqa yerdə deyir: Ömərə tutulan iradlardan biri də budur ki, belə demişlər: «O, hökmlərin bəyan və icra olunmasında sabit rə`yə malik deyildi. Hətta rəvayətə əsasən, babanın irs payı barəsində 70 növ fətva vermiş, başqa bir rəvayətə görə 100 növ hökm çıxarmışdır. Hüquqda da bə`zilərini başqalarından qabağa keçirirdi. Halbuki, Mütəal-Allah hamını bərabər şəkildə qərar vermişdir. Həmçinin, hökmlərin barəsində özünün şəxsi nəzəri və gümanı əsasında söhbət edirdi.»

³ «Şərhi-Təcrid», Təbriz çapı, 1301-ci hicri-qəməri, səh.407; «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, Ibni Əbil Hədid, 4-cü cild, səh.183, altıncı çap.

¹ «Tarixi Ibni Kəsir», 6-cı cild, səh.323

¹ «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, Ibni Əbil Hədid, 2-ci cild, səh.153, həmçinin 3-cü cild, səh.180-da bu iradın cavabında deyir: «Onun ictihadi belə idi.»

² Yenə orada, səh.154.

Cavabda deyir: «Alimlər demişlər ki, ictihadi məsələlərdə nəzər ixtilafı və bir rə'ydən başqa rə'yə keçmək qalib zənn və dəlilə görə adi və caiz hesab olunan işdir.»

Həmçinin deyir: «Söz yalnız qiyas ilə ictihadın əslindən gedir ki, əgər sübuta yetsə, heç bir iradı olmayacaqdır.»¹

Quşçi, Şeyx Nəsirəddin Tusinin dediyi «Ömər Peyğəmbərin qadınları üçün xüsusi bir maaş ayırmış, Fatiməni və Əhli-beyti isə öz xüms haqlarından məhrum etmiş, babanın irs payı barəsində 100 hökm çıxarmış və beytul-maldan olan maaşların bölüşdürülməsində bə'zilərinə üstünlük vermişdir, halbuki, Peyğəmbərin dövründə belə deyildi» - sözünün cavabında (Quşçi) deyir: Bu dörd iradın cavabında deyirik: Bunlar ona irad tutulmağa səbəb olan işlərdən deyildir, çünki bunlar bir müctəhidin başqa bir müctəhid ilə ictihadi məsələlərdəki müxalifəti qəbiləndir.»²

Quşçinin məqsədi odur ki, xəlifə Ömər ibni Xəttabın qeyd olunan hökmlərdə Peyğəmbəri Əkrəm j-lə müxalifət etməsi Ömər kimi bir müctəhidin Peyğəmbəri Əkrəm kimi başqa bir müctəhidlə müxalifəti qəbiləndir. Bu iş Ömərə heç bir irad gətirə bilməz!!!³

e) Üçüncü xəlifə Osman ibni Əffan

Əllamə Quşçi «Osman qisas hökmünü Übeydullah ibni Ömərdən götürdü» deyər tutulan iradın cavabında deyir: O, ictihad etdi və belə məsləhət gördü ki, bu qətl hökmünün icra olunması ona vacib deyil. Çünki bu iş onun imamətinin başlanmasından qabaq baş vermişdir.»⁴

Ibni Teymiyyə də həmin tənqidin cavabında belə demişdir: «Bu, ictihadi bir məsələdir.»⁵ Ibni Əbil Hədid Mö'təzilədən nəql edir ki,

¹ Yenə orada, səh.165

² «Şərhi-Təcrid», səh.408

«Şərhi Təcrid», səh.409; «Nəhcül-bəlağə»nin şərhi, Ibni Əbil Hədid, 1-ci cild, səh.243.

«Minhacus-sünnə», 3-cü cild, səh.203. Əhməd ibni Əbdülhəlim ibni Əbdüs-səlam ibni Əbdüllah ibni Əbul-qasim ibni Teymiyyə Hərrani Dəməşqi Hənbəli (661-728). O, sələfi məktəbinin banisidir ki, onunla müasir olan alimlər onun azğın əqidəyə malik olmasına dair fətva vermiş, hökumət tərəfindən həbsə alınmış və zindana ölmüşdür. Onun tərcümeyi-halı «Tarixi Ibni Kəsir», 14-cü cild, səh.135-də gəlmişdir.

³ Ey İslamın növhəçisi! Ayağa qalxıb müsibət oxu!

⁴ «Minhacus-sünnə», 3-cü cild, səh.203. Əhməd ibni Əbdülhəlim ibni Əbdüs-səlam ibni Əbdüllah ibni Əbul-qasim ibni Teymiyyə Hərrani Dəməşqi Hənbəli (661-728). O, sələfi məktəbinin banisidir ki, onunla müasir olan alimlər onun azğın əqidəyə malik olmasına dair fətva vermiş, hökumət tərəfindən həbsə alınmış və zindanda ölmüşdür. Onun tərcümeyi-halı «Tarixi Ibni Kəsir», 14-cü cild, səh.135-də gəlmişdir.

⁵ «Nəhcül-bəlağə»nin şərhi 1-ci cild, səh.233

xüləfa məktəbinin alimləri Osmanın, Mərvanın atası Həsən barəsində gördüyü tədbirlərlə (yəni onu sürgün yerindən Mədinəyə qaytarılması ilə) əlaqədar belə demişdir: «Baxmayaraq ki, Peyğəmbər onun Mədinəyə qaytarılmasına icazə verməmişdir, lakin Osmanın ictihadı bu həddə çatdığına görə onun qaytarılmasını caiz bilirdi. Çünki artıq vəziyyət və dövrən dəyişmişdi.»¹ İbni Teymiyyə deyir: «Bu, ictihadi bir məsələdir.»

Eləcə də onunla İbni Məs'ud arasında olan məsələlərin tənqidi cavabında yazır: «Hər ikisi öz sözlərində müctəhid olduqlarına görə Allah onların həsənlərinə savab verir, günahlarını bağışlayır.»

Başqa yerdə deyir: «Bəzən imam cəzalandırmaqda ictihad edir və buna görə də mükafat alır. Bu qrup öz əməllərində ictihad etmiş, amma günaha da mürtəki olmamışdılar, əksinə, onlar öz ictihadları müqabilində mükafat alacaqlar. Buna misal olaraq, Əbu Bəkrənin Müğeyrənin əleyhinə verdiyi şəhadəti qeyd etmək olar. Çünki Əbu Bəkrə saleh bir kişi və müsəlmanların yaxşı adamlarından idi. Allahın razılığını qazanmaq üçün şəhadət vermişdi və inanırdı ki, onun şəhadətinə Allah tərəfindən mükafat veriləcəkdir.² Əgər Osmanın ibni Məs'ud ilə Əmmarı ədəbləndirməsini bu qəbildən hesab etsək, onda heç bir maneəsi olmaz. Əgər bir-birilə vuruşan kəslərin hamısı müctəhid olsa və xətalrı və səhvləri bağışlansa³, onda bir-birilə çəkişmədə və düşmənçilikdə olan kəslər bu kimi bəxşislərə daha layiqdirlər!»⁴

O, irad tutularaq deyilən «o, cümə günündə üçüncü azanı artırmışdır» sözünün cavabında deyir: «Bu, ictihadi məsələlərdəndir.»

İbni Həcər Heysəmi «Səvaiq» kitabında yazır: «İbni Məs'ud daim Osmana irad tuturdu, məsləhət bu idi ki, o, işdən götürülsün.⁵ Bunu da qeyd edək ki, müctəhid ictihadi işlərdə e'tiraza məruz qalmır, lakin

¹ Mən bilmirəm: Görəsən, Müğeyrənin barəsində və dörd nəfər şahidin onun Ümmü-Cəmilə ilə zina etməsi barəsində nə deyirlər?! Onu da Peyğəmbərin səhabəsi olduğuna görə müctəhid və savab qazanan hesab edirlərmi?!

² Hətta onların ictihadları Allahın kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə müxalif olsa da belə?!

³ «Mihacus-sünnə», 3-cü cild, səh.193. Göründüyü kimi, İbni Teymiyyənin Osmanı müdafiə etmək məqsədilə səhabələrin ictihadını misal gətirməsi «müsadirə be mətlubdur» (müddəanı eynilə dəlil kimi qəbul etməkdir)

⁴ Yəni orada, 3-cü cild, səh.204.

⁵ Kimin məsləhəti? İbni Məs'udun məsləhəti, yoxsa Bəni-Üməyyənin və ya müsəlmanların məsləhəti?!

irad tutan bu kobud xasiyyətlilərin fəhm qüvvəsi yoxdur, hətta əql qüvvələri belə işləmir.»¹

O deyir: «İbni Məs'udun maaşının kəsilməsi və onun qovulması bu irad tutmaların təbii nəticəsi idi. Xüsusilə, onların hər ikisi müctehid idi və onların arasında baş verən işlərə irad tutmaq olmaz.»²

O, «Həcc səfərində namazını qəsr əvəzinə bütöv qılırdı» iradının cavabında deyir: «Bu, ictihadi bir məsələdir və ona e'tiraz edilməsi də aşkar cəhalət, qəbahət və nadanlıqdan irəli gəlir. Çünki alimlərin əksəriyyəti inanırlar ki, namazı qəsr qılmaq vacib deyil, caizdir.»³

ğ) Müctehid qadın Ümmül-mö'minin Ayışə

İbni Teymiyyə Əllamə Hillinin Ümmül-mö'minin Ayışəyə tutduğu irada belə cavab verir: «Onun dediyi «Ayışə mütəal Allahın hökmü ilə müxalifət etmiş və Qur'anın buyurduğu *"vəqərnə fi buyutikunnə və la təbərrəcnə təbərrücl-cahiliyyətil-ula"* ayəsinin hökmünü görməməzliyə vurmuşdur»⁴ iradı da yersizdir. Çünki o, rəziyəllahu ənhə, əvvəlki cahiliyyət dövründə olduğu kimi özünü göstərməmişdir, evində qalması və aramlaşma fərmanı da məsləhət üzündən olan qiyamla ziddiyyətli deyildir.⁵ Əgər Peyğəmbər qadınlarının məsləhət üzündən olan səfəri Ayışə üçün caiz olsa, o, təvil və ictihad etmiş və bu səfəri müsəlmanların məsləhətinə bilmişdir. Xətakar müctehidin xətası bağışlandığına görə müctehid Ayışə üçün də bəxşiş və bağışlanmaq ona, öz evində qərarlaşmadığına görə daha layiqdir. Bu izahla Ayışə rəziyəllahu ənhənin qiyamına cavab verilir. Əgər müctehid xətakar olsa, bu xəta Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsində bağışlanır.»⁶

Qurtubi deyir: «O, haqqa çatan və düz iş görən bir müctehid idi, onun etdiyi tə'bir və ictihadda ona savab verilir. Çünki əhkamlarda müctehid olan hər şəxs haqqa çatır və əməli salehdir.»⁷

¹ «Əs-səvaiqul-muħriqə», İbni Həcər, Şəhabuddin Əhməd ibni Məhəmməd ibni Əli ibni Həcər Misri Heysəmi Ənsəri (909-974) Qahirə çapı, 1375-ci h.q ili, səh.111

² Yəni orada, səh.112

³ Yəni orada, səh.113.

⁴ Yəni: *"Ey Peyğəmbərin qadınları! Öz evlərinizdə qalın və əvvəlki cahiliyyət dövründə olduğu kimi, özünü göstərməyin."*

⁵ Əllamə Hilli – Əbu Mənsur Cəmaluddin Həsən ibni Yusif Mütəhhəri Hilli. Onun kitablarından biri də «Minhacul-kəramət»dir ki, İbni Teymiyyə ona rədd cavabı yazmış və onu «Minhacul-sünnə» adlandırmışdır. Biz bu bəhsdə onun 1322-ci il «Əmiriyyə» çapına müraciət etmişik

⁶ «Minhacul-sünnə», İbni Teymiyyə, 3-cü cild, səh.190

⁷ «Təfsiri Qurtubi», 14-cü cild, səh.182, «Və la təbərrəcnə» ayəsinin təfsirində.

d) Müaviyə ibni Əbu Süfyan

«O əvəz çıxmayan bir müctehid və həddini aşmayan bir alimdir!»¹

e) Müaviyənin vəziri Əmr ibni As

Ibni Həzm «Əl-fəsl» kitabında yazır: «Müaviyə və onun yoldaşları əcr alan xətakar müctehidlər idilər ki, bir əcr və savab qazanırlar.»²

O bir daha Müaviyə ilə Əmr Ası xatırlayıb deyir: «Bu iki şəxs qan və qan axıdılması kimi məsələlərdə ictihad etmişlər. Necə ki, bu barədə fətva verənlər ictihad edirdilər. Fətva verənlərin bə`ziləri sehrkarı qətlə yetirməyi vacib bildiyi, bə`ziləri isə belə bir nəzərə malik olmadıqlarına görə bu ictihadlarla Müaviyə, Əmr As və başqalarının ictihadları arasında – əgər cəhalət və qəlbin korluğu, eləcə də bilməməzlik üzündən qarışıqlıq baş verərsə – onda nə fərqi var?!»³

Ibni Teymiyyə də Müaviyə və onun gördüyü tədbirlərə üzr və bəhanə gətirərək belə deyir: «O, müctehid idi.» Sonra deyir: «O, bu barədə eynilə Əli ibni Əbitalib kimidir.»

Ibni Kəsir deyir: «Müaviyə müctehiddir və ona savab verilib, inşaallah.»⁴

Əmr ibni As ilə Əbu Musa Əş`əri arasında baş verən həkəmiyyət hadisəsini qeyd etdikdən sonra deyir: «Əmr Müaviyəni hökumətdə saxladı. Çünki onu məsləhət bilirdi. İctihad da həm xataya gedə bilər, həm də düz çıxa bilər.»⁵

Ibni Həcər Heysəmi «Səvaiq» kitabında yazır: «Əhli-sünnət və cəməətin əqidəsi budur ki, Müaviyə Əlinin dövründə xəlifə deyildi. Əksinə, sultanlardan biri idi və ictihadına görə bir savab qazanır. Lakin Əliyə iki savab verilir: Biri ictihadına görə, biri isə haqqı düzgün ayırd etdiyinə görə verilən savab.»

O, digər bir kitabı olan «Təthirul-cinan vəl-lisan ən-il-xuturi vət-təfəvvühii bi səlb-i səyyidina Müaviyə ibni Əbi Süfyan»⁶ adlı kitabında deyir: «Müaviyə ictihad etdiyinə görə ona savab veriləcək. Çünki hədisdə deyilir ki, müctehid hər vaxt ictihad edib haqqa çatsa, iki savab qazanır. Əgər ictihad edib xətaya yol versə, bir savab qaza-

¹ Bu sifətləri Ibni Həcər Heysəmi «Təthirul-lisan» kitabında (səh.22) ona aid etmişdir.

² Yəni orada 4-cü cild, səh.89

³ «Minhacul-sünnə», 3-cü cild, səh.261, 257-276, 284, 288-289.

⁴ «Tarixi Ibni Kəsir», 7-ci cild, səh.279

⁵ Yəni orada, 7-ci cild, səh.283

⁶ Yəni: canın və qəlbin bizim ağamız Müaviyə ibni Əbu Süfyan barəsində eyb axtarmaqdan təmizlənməsi.

nır.» Müaviyə şübhəsiz, müctəhid idi, əgər bu ictihadında xətəyə yol vermiş olarsa, ona bir savab verilir və ona heç bir irad yoxdur.»¹

O, öz kitabında Müaviyənin ictihadını isbat etmək üçün uzun bir fəsil gətirmişdir.

«Baği» (iğtişaççı, qiyamçı) kəlməsinin təvil və mənasında deyir:

«Əl-ənvər» kitabında son zamanın alimlərinin kitablarından nəqlən belə deyilir: «Bağilər və qiyamçılar fasiq və kafir deyildirlər, lakin tutduqları yol və rəftarda xətakardırlar, Müaviyəni tənqid edib eyblərini demək caiz deyildir, çünki o böyük səhabələrdən idi.»²

Şeyx Əbdül-Vəhhab Əbdül-Lətif «Təthirül-lisan» kitabına yazdığı haşiyədə – «Dirasatül-ləbib» kitabından nəql etdikdən sonra – demişdir: «Səhabələrdən çoxu Müaviyənin bidətlərini rədd edərək yersiz hesab etmişlər» sonra deyir: «O, nümunə üçün, elə hadisələri və fətvaları xatırlatmışdır ki, onların hamısının qayıdış yeri müctəhidlərin fətva və nəssə elmi olmamaları ilə əlaqədar ixtilaflara qayıdır. Bunun da oxşarı həm səhabə, həm də qeyrilərəi üçün baş verir ki, bu da Müaviyəni müctəhidlik cərgəsindən xaric etmir.»³

i) Əmmarın qatili müctəhid Əbül Ğadiyə

İbni Həzm «Əl-fəsl» kitabında yazır: «Əbül Ğadiyənin əli ilə qətlə yetirilən Əmmar Bey'əti-Rizvanın iştirakçılarından, Allahın batini niyyətlərini təsdiqləyib Öz aramlığını onlara nazil etdiyi və onlardan razı olduğu şəxslərdən idi. Əbül Ğadiyə də (rəziyəllahu ənh) da mütəəvvil müctəhid idi ki, səhv üzündən ona zülm etmişdi və eyni zamanda Allah dərgahında mükafata layiqdir. O, Osmanın qatilləri kimi deyildir. Çünki onlar Osmanı qətlə yetirməkdə ictihad macalı tapmamışdılar.»⁴

İbni Həcər də «Əl-isabə» kitabında Əbül Ğadiyənin tərcümeyi-halında eynilə belə demiş və onu müctəhid səhabələri sırasında qeyd etmişdir.

k) Ümumi şəkildə olan müctəhidlər

¹ «Təthirul-cinan», səh.15.

² «Əs-səvaiqül-muhriqə», səh.221.

³ Şeyx Əbdül-Vəhhab Qahirədə şəriət institutunun müəllimi idi və onun yazdığı haşiyə İbni Həcərin «Təthirul-lisan» kitabının 18-ci səhifəsində və Muin ibni Əminin yazdığı «Dirasatül-ləbib» kitabında qeyd olunmuşdur ki, yuxarıda bəyan etdiyimiz dirasatus-saniyə hissəsidir.

⁴ «Əl-fəsl», 4-cü cild, səh.161.

Ibni Teymiyyə Əllamə Hillinin dediyi «Bu camaata vurulan tə'nələr elədir ki, bütün alimlər onun bir çox hissələrini nəql etmişdir. Kəlbi¹ səhabələrin eybləri barəsində xüsusi bir kitab yazmışdır. Həmin halda, Əhli-beytdən bir işkal (eyb) belə, onlarda gəlməmişdir» sözünün cavabında deyir: «Onlardan baş verən bu işlərin çoxunda üzr və bəhanə vardır ki, onu günah dairəsindən çıxararaq ictihadi hallar cərgəsində qərar verir. Elə bir ictihad ki, əgər müctehid onda haqqa çatarsa, iki mükafat, əgər səhvə yol verərsə, bir mükafat alacaq. Rəşidin xəlifələri barəsində nəql olunanların hamısı da bu qəbildəndir.»

O, «Minhacüs-sünnə» kitabının 3-cü hissəsinin 19-30-cu səhifələrində bu barədə uzun-uzadı bəhs aparmışdır. Daha sonra isə Əllamənin böyük səhabələrə tutduğu iradlara cavab verərək deyir: «Bunların hamısı ictihad hallarındandır.»²

Ibni Həcər Əbül Gədiyəninin tərcümeyi-halında yazır: «Bütün bu müharibələrdə səhabələr barəsində bizim gümanımız budur ki, onlar tə'vil (və ictihad) əhli olmuşlar, səhvə yol verən müctehid bir savab alır. Əgər bu qayda camaatın hər birinin haqqında sübuta yetərsə, onun səhabələr barəsində sübuta yetməsi daha layiqdir.»³

Şeyx Əbdül-Vəhhab Əbdül-Lətif «Səvaiq»in haşiyəsində yazır: «Əlinin dövründə olan bütün səhabələr ya onunla birlikdə döyüşdülər, ya da onun əleyhinə çıxdılar, yaxud da hər iki ordudan kənara çəkilib bitərəf oldular və onunla müharibə etmədilər. Belə ki, Ibni Məs'udun səhabələri, Sə'd ibni Əbi Vəqqas və sairləri onunla müharibə aparmaqdan imtina etdilər. Hüzeyfə, Ibni Məsləm, Əbuzər, İmran ibni Həsin, Əbu Musa Əş'əri kimilər də hər iki dəstədən kənara çəkildilər. Onların hamısı da tə'vil (ictihad) əhli idilər, onlardan baş verən işlər onları ədalətdən çıxarmır.»⁴

¹ Əllamənin Kəlbi dedikdə məqsədi Hişam ibni Məhəmməd ibni Saib Kəlbidir. Zəhəbi «Əl-ibər» kitabının 1-ci cildinin 346-cı səhifəsində yazır: «O, yüz əllidən artıq kitab yazmışdır.» Əhməd Zəki «Əl-əsnam» kitabına yazdığı haşiyədə onların sayını 141 qeyd etmişdir. Əhməd Zəkinin qələmindən düşənlərin çoxunun adı «Ricalu Nəcaşi» kitabında Hişamın tərcümeyi-halında qeyd edilmişdir. Xüləfa məktəbinin alimlər Hişamı şüəlikdə həddi aşmağa və rafizliyə nisbət vermişlər. O 204, yaxud 206-cı hicri ilində vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Təbəqatül-hüffaz», «Ənsabu səm'ani» kitablarında qeyd olunmuşdur.

² «Minhacüs-sünnə», 3-cü cild, səh.19-dan sonra.

³ «Əl-isabə», 4-cü cild, səh.151

⁴ «Səvaiq»in haşiyəsi, səh.209. Bu sözü «Əl-müxtəsər» kitabında tə'kid etmişdir, halbuki ibni Məs'udun bu fitnədən kənara çəkilən səhabələrini tanımırıq. Belə ki, Hüzeyfə də o zamanda Mədinədə deyil, Mədaində idi və orada vəfat etdi.

Bəli, xüləfa məktəbinin ardıcılıarı beləcə ikinci hicri əsrindən bu günkü günə (on beşinci əsrin əvvəllərinə) qədər bu məsələ barəsində fikir birliyində olub deyirlər: «Bütün səhabələr adildir və sübhan olan Allah, onların etdiyi hər bir işə: düşmənçilik, kin-küdurət, bir-birini qırmaq və qan axıtmaqla əlaqədar onların hamısına mükafat verəcəkdir!» Yəni Allah nəinki onların günahlarını əməl dəftərinə yazmır, əksinə, onların pis işlərinə də mükafat verir!!

Onların təsəvvürlərinə görə bu Allah necə də ədalətli qazidir! Bizi günahlarımıza görə cəzalandırır, onları isə günahlarına görə mükafatlandırır!!!

Onlar səhabələrin haqqında olan bu sözlər barəsində – Müaviyənin əsrinə qədər – fikir birliyində olmuş, onlardan bəziləri demişdir: «Bu qayda Yezidin əsrinə qədər də cərəyandadır.» Belə ki, İbni Xəldun Yezidin dövründəki səhabələr barəsində yazır: «Onlardan bəziləri Yezidin işini nalayiq bir əməl kimi qiymətləndirir, bəziləri onunla müharibə aparmağı vacib bilirdilər...» Sonra yazır: «Və bu bütün müsəlmanlara layiq bir iş idi, hamısı müctəhid idilər, iki qrupdan heç birinə irad gəlmir, onların yaxşılıq etməkdə və haqqı axtarmaqda olan hədəfləri məlumdur. Allah-taala onlara iqtida etməkdə bizə tovfıq versin.»¹

Mən bilmirəm: Əgər onların hamısı Peyğəmbərlə yoldaş olduğuna görə müctəhiddirlərsə, onda Osmanın qatillərinin vəziyyəti necə olar?! Nə üçün onlar müctəhid hesab olunmurlar?! İbni Həzm Əmmarın qatili Əbül Gədiyənin ictihadı barəsində yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, belə deyir: «Və bu (Əbül Gədiyə) Osmanın qatilləri kimi deyildir. Çünki Osmanın öldürülməsində ictihad üçün heç bir macal olmamışdı. Ona görə ki, o nə bir kəsi öldürmüş, nə bir kəslə müharibə aparmış, nə möhsinə zina etmiş, nə də mürtəd olmuşdur ki, onu öldürməkdə təvil və ictihada caiz olsun. Əksinə, onlar fasiq cəngavərlər idilər ki, qəsdən və

Vəfatından qabaq vəsiyyət etmişdi ki, İmam Əliyə tabe olsunlar. Əbuzər də hakimlərin qoyduğu bidətlərlə aşkar mübarizə aparırdı, nəhayət şəhərdən-şəhərə sürgün olundu və Osmanın xilafətinin axırlarında, 32-ci hicri ilində sürgün olunduğu Rəbəzədə vəfat etdi. Sə'd ibni Vəqqas da İmam Əliyə kömək etmədiyi üçün peşmançılıq hissi keçirirdi. İmran ibni Həsən də bu hadisədən qabaq vəfat etmişdir.

¹ İbni Xəldunun müqəddiməsi, darul-kitabil-Lobnan, 1956-cı il, səh.380. Əbdür-Rəman ibni Xəldun (732-808) Misri Sufiyə qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur. «Yezidə qarşı müharibə aparmağı vacib bilən kəslər» dedikdə onun məqsədi Hirrə vəqiəsində Mədinə camaatı və Məkkə şəhərində olan Əbdüləh ibni Zübeyr idilər.

heç bir təvil olmadan zülm və sitəmlə, haram olan bir qanı axıtdılar. Belə isə onlar fasiq və məl'unlardır!»¹

İbni Həcər Heysəmi yazır: «Alimlərdən çoxunun əqidəsi budur ki, Osmanın qatilləri qiyamçılar deyil, inadkar zalımlar idilər. Onların şübhələri heç bir yola yozulası deyildi və onlar şübhənin kəşf edilməsindən, haqqın aşkar olunmasından sonra batıl yola israr etdilər. Belə deyildir ki, hər kəs bir şübhəni görüb dərk etdisə, onun vasitəsilə müctəhid ola;, çünki, şübhə o kəsə arız olur ki, ictihad dərəcəsinə çatmaqdan bacarıqsızdır.»²

Mən bilmirəm: Əgər belədirsə, onda necə olur ki, İmam Əli TM-in qatili müctəhid mütəəvvil olur və o həzrəti Kufə məscidinin mehrabında namaz halında şəhadətə çatdırır?!

k) Müctəhid mütəəvvil – İmamın qatili Əbdür-Rəhman ibni Mülcəm

İbni Həzm «Əl-mühəllə» kitabında, İbni Türkmani «Əl-cövvhərün-nəqiyy» kitabında, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, belə yazır: «Ümmət övladlarından heç kəsin şəkki yoxdur ki, Əbdür-Rəhman ibni Mülcəm Əli ^{TM-1} öldürərkən mütəəvvil və müctəhid olmuşdur. O belə təsəvvür edirdi ki, düz yola gedir; buna görə də İmran ibni Həttan onun barəsində deyir:

إِلَّا لِيَبْلُغَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ رِضْوَانًا	يَا ضَرَبَةً مِنْ تَقِيٍّ مَا أَرَادَ بِهَا
أَوْفَى الْبَرِّيَّةِ عِنْدَ اللَّهِ مِيزَانًا ³	إِنِّي لَأَذْكُرُهُ يَوْمًا فَآحْسِبُهُ

Mən bilmirəm: Əbdür-Rəhman ibni Mülcəm səhabə olmadığı halda necə müctəhid oldu?!

Bunu da başa düşə bilmirəm ki, səhabələrdən sayılmayan Yəzid necə müctəhid oldu?!

q) Yezid ibni Maviyə – xəlifə və imam!

Əbül Xeyr Şafei Yezidin barəsində yazır: «O, imam və müctəhid idi.» İbni Kəsir Əbül Fərəc ibni Covzinin⁴ Yezidi lə'nətləməyin caiz

¹ «Əl-fəsl», 4-cü cild, səh.161.

² «Əs-səvaiqil-muriqə», səh.215

³ «Əl-mühəllə», 10-cu cild səh.484; «Əl-cövvhərün-nəqiyy», «Sünəni Beyhəqi»nin haşiyəsində, 8-ci cild, səh.58-59. Onun müəllifi Əlauddin Əli ibni Osmandır ki, İbni Türkmani Hənəfi adı ilə məşhurdur (750-ci ildə vəfat edib). O, kitabın müqəddiməsində deyir: «Bunlar elə faydalı məsələlərdir ki, bu böyük «Sünən» kitabının haşiyəsində bəyan edirəm. Hacı Xəlifə «Kəşfuz-zunun» kitabının 2-ci cildinin 1007-ci səhifəsində «Sünəni Beyhəqi»nin barəsində yazır: «Onun misli-bərabəri islamda yazılmamışdır.»

⁴ Əbül Fərəc ibni Covzi Əbdür-Rəhman ibni Əli ibni Məhəmməd Bikri Hənbəli, məşhur vaiz, mühəddis və müfəssirdir (597-ci ildə vəfat edib). Kitablarından «Ər-

olmasını nəql etdikdən sonra deyir: «Başqa bir qrup da bu işi nəhy etmiş və onlar da bu barədə kitab yazmışlar ki, Yezidi lə'nətləmək onun atasının və ya səhabələrindən birinin lə'nətlənməsinə gətirib çıxarmasın. Onun yaramaz işlərinə və gördüyü cinayətlərə bəraət qazandırmaq barəsində belə demişlər: «O ictihad edərək səhvə yol vermişdir.»

Demişlər: Bununla belə, o, fasiq bir imamdır. Imam fasiq olarsa, sadəcə onun fisqinə görə – alimlər arasında iki nəzəriyyədən daha düzgününə əsasən – o xilafətdən götürülmür, hətta onun əleyhinə qiyam etmək də caiz deyildir. Çünki bu iş ümmətdə fitnə-fəsadın, hərc-mərçliyin yaranmasına və haram qan axıdılmasına səbəb olur.»

Amma camaatın bə`zilərinin dediyi «Yezid Mədinə əhlinin başına gələn əhvalatları, Müslüm ibni Əqəbənin vasitəsilə törədilən «hırrə» cinayətini eşitdikdə çox şiddətlə sevinc hissi keçirdi» - sözünə gəldikdə isə, bunun səbəbi o idi ki, o özünü imam hesab edirdi, onlar da Yezidin itaətindən çıxmışdılar və başqa birisini özlərinə əmir seçmişdilər. Yezidin onlarla müharibə aparmağa və nəticədə öz itaətinə vadar edib camaatla bir səviyyədə saxlamağa haqqı var idi.»¹

İbni Həcər «Səvaiq» kitabında Gəzzalidən və Mütəvəllidən² nəql edərək demişdir: «Yezidi lə'nətləmək və onu kafir hesab etmək caiz deyildir, çünki o mö`minlərin cərgəsindədir və onun axır-aqibəti Allahın məşiiyyət və iradəsinə bağlıdır: əgər istəsə, ona əzab verər, istəməsə, onu bağışlayar.»³

4-ADLARI QEYD OLUNANLARIN ICTIHAD ETDIKLƏRİ HALIN ŞƏRHİ

a) Peyğəmbəri Əkrəm ı

Xüləfa məktəbində müctehid adlandırılan ilk şəxs Peyğəmbəri Əkrəm ı olmuşdur. Bunun məsəli Üsamənin hadisəsində qeyd olundu. Onlar demişlər: «O həzrət ordunu öz şəxsi ictihadı və nəzərilə

rəddü əla Əbdil-Muğis ibni Züheyr Hənbəli»dir ki, o da «Fəzailü Yezid» kitabını yazmışdır.

¹ «Tarixi ibni Kəsir», 8-ci cild, səh.223-224.

² Əbu Səid Əbdür-Rəman ibni Əbi Məhəmməd Mə`mun ibni Əli Mütəvəlli, Bağdadın «Nizamiyyə» mədrəsəsinin müəllimi, Şafei fiqhinin fəqihisi və üsulçusu olmuşdur (478-ci ildə vəfat edib). Onun tərcümeyi-halı «Əl-kuna vəl-əlqab», 3-cü cild, səh.119-da qeyd olunmuşdur.

³ «Əs-səvaiqul-muhriqə», səh.221; həmçinin «Ehyau ülumid-din» Gəzzali (505-ci ildə vəfat edib), 3-cü cild, səh.125.

göndərmişdi». Amma Üsamənin göndərilməsi hadisəsi, birinci və ikinci xəlifənin bu hökmdən boyun qaçırması aşağıdakı tərtiblədir:

İbni Sədin «Təbəqat» kitabında, «Ənsabül-əşraf» və «Üyunul-əsər» kitablarında deyilir: «Birinci hicri ili, səfər ayının axırına dörd gün qalmış tək günü Peyğəmbəri Əkrəm j fərman verdi ki, camaat romalılarla müharibə aparmaq üçün hazırlaşsınlar. Onun sabahı günü Üsamə ibni Zeydi çağırıldı və buyurdu: «Atanın şəhid olduğu yerə tərəf get və süvari halda onların üstünə hücum et. Mən səni bu ordunun sərkərdəsi təyin etdim.» Çərşənbə günü Peyğəmbəri Əkrəm j-in xəstəliyi şiddətləndi, qızdırması artdı, baş ağrısı başladı. Cümə axşamı günü öz əli ilə sərkərdəlik bayrağını Üsaməyə verdi... Üsamə də həmin bayraqla Mədinədən kənara çıxdı və Cüf adlı bir yerdə¹ düşərgə saldı. Mühacir və ənsar başçılarının hamısı, o cümlədən Əbu Bəkr, Ömər ibni Xəttab, Əbu Übeydə Cərrah, Səid ibni Zeyd orduda iştirak edirdilər, bu halda onlardan bəziləri e'tiraza başlayıb dedilər: «Bu cavani parlaq keçmişə malik olan mühacirlərə sərkərdə təyin edib!» Peyğəmbəri Əkrəm j onların sözlərini eşitdikdə qəzəbləndi və minbərə çıxıb buyurdu: «Bu nə sözdür ki, sizin bəzilərinizin dilindən Üsamənin sərkərdəliyi barəsində mənə gəlib çatır?! Ondan qabaq da atasının sərkərdəliyini tənqid etmişdiniz, halbuki, Allaha and olsun ki, o, sərkərdəliyə daha çox layiqli idi, ondan sonra da oğlu sərkərdəliyə layiqdir.»

Sonra minbərdən endi, Üsamənin yoldaşları Cüfə getmək üçün o həzrətlə vidalaşdılar. Peyğəmbərj-in vəziyyəti ağırlaşdı. Həmin halda daim buyururdu: «Üsamənin ordusunu yola salın...» Bazar günü Peyğəmbərin ağrıları şiddətlənməyə başladı. Huşdan getdiyi halda Üsamə onun yanına gəldi, baş əydi və o həzrəti öpüb öz ordugahına qayıtdı. Bazar ertəsi günü Peyğəmbəri Əkrəm j bir qədər yaxşılaşmış halda buyurdu: «Allahın xeyir-bərəkəti ilə hərəkət et!» Üsamə onunla vidalaşdı və öz ordugahına qayıdıb hərəkət fərmanı verdi, ata minmək istədiyi halda birdən anası Ümmü Əymənin göndərdiyi adam gəlib dedi: «Peyğəmbər j can üstündədir!» O, yenidən Mədinəyə qayıtdı, Ömər və Əbu Übeydə də onunla birlikdə gəlib Peyğəmbərin başının üstündə dayandılar. O həzrət rəbiül-əvvəl 12-də, bazar ertəsi günü, günorta çağında vəfat etdi.»²

¹ Mədinə-Şam yolu üzərində üç mil məsafədə yerləşən bir məntəqənin adıdır («Mö'cəmil-büldan»).

² «Təbəqati İbni Sə'd», 2-ci cild, səh.190, 4-cü cild, səh.66; «Üyunul-əsər», 2-ci cild, səh.281. Əbu Bəkr və Ömər Üsamənin ordusunda olmasını aşkar şəkildə

«Nəhcül-bəlağə»nin şərhində yazılır: Peyğəmbəri Əkrəm i ayıldıqdan sonra Üsamənin hərəkətindən xəbər aldı, ona dedilər: «Hazırlaşırıdılar.» O həzrət daim buyururdu: «Üsamənin ordusunu yola salın. Allah lə'nət etsin o kəsə ki, onunla getməkdən imtina edə!»

Üsamə yanındakı səhabələrlə birlikdə, başının üstündə yelləndirdiyi bayraqla hərəkət edib Cüfə çatdılar, Əbu Bəkr, Ömər və mühacirlərdən bir çoxu, Üseyd ibni Hüzeyr, Bəşir ibni Sə'd və ənsar böyükələrindən bir çoxu onunla birlikdə hərəkət edib Cüfdə düşərgə saldılar. Gözlənilmədən Üsamənin anası Ümmü Əymənin göndərdiyi adam gəlib dedi:...»¹

Bu, Peyğəmbərin sağlığında Üsamənin ordusunun təchiz olunması hadisəsi idi. Ürvədən rəvayət olunur ki, bu ordunun Peyğəmbərin vəfatından sonrakı aqibəti barəsində belə demişdir: «Əbu Bəkrə bey'ət işini qurtardıqdan və camaat sakit olduqdan sonra Əbu Bəkr Üsaməyə dedi: «Peyğəmbərin fərman verdiyi yerə yola düş!»² Üsamə öz ordusu ilə hərəkət etdi, Əbu Bəkr və Ömər xilafət işlərini idarə etdiklərinə görə orada qaldılar. Xəlifə Ömər həmişə Üsaməyə deyirdi: «Peyğəmbər vəfat edəndə sən mənim sərkərdəm idin!» O, hətta xilafətə çatdığı zaman da belə, hər vaxt Üsaməni görürdüsə, belə deyirdi: «Salam olsun sənə, ey Əmir!» Üsamə isə deyirdi: «Allah səni bağışlasın, ya əmirəlmö'minin! Bunu mənə deyirsənmi?!» Ömər deyirdi: «Nə qədər ki, sağam səni sərkərdə deyə çağıracağam. Çünki Peyğəmbər dünyadan gedən zaman sən mənim sərkərdəm idin.»³

İki xəlifə – Əbu Bəkr və Ömər hər vaxt Üsamənin ordusu ilə getməkdən imtina etdiklərinə görə tənqid olunsaydılar, onun havadarları əvvəldə qeyd olunan bəhanəni gətirib deyirdilər: «Peyğəmbər i Üsamənin ordusunu öz ictihadı ilə göndərirdi,⁴ buna görə də sair müctəhid səhabələrin Peyğəmbərin bu kimi ictihadi fərmanları ilə müxalifət etmələri caizdir.»⁵

b) Əbu Bəkrin ictihadı

deyənlər: «Kənzül-Ümmal»ın müəllifi 5-ci cild, səh.312, onun müntəxəbatı «Müsnədi Əhməd»in haşiyəsində, 4-cü cild, səh.180. Ürvə, «Ənsabül-əşraf» kitablarında Üsamənin tərcümeyi-halı, 1-ci cild, səh.474; İbni Abbasdan «Təhzibu tarixi İbni Əsakir», «Tarixi Yə'qubi», səh.74 və «Tarixi İbni Əsir»də, 2-ci cild, səh.123-də nəql olmuşdur

¹ «Nəhcül bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 2-ci cild, səh.21.

² «Tarixi ibni Əsakir», 1-ci cild, səh.433.

³ «Sireyi Hələbiyyə», səh.237

⁴ «Nəhcül bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 4-cü cild, səh.173-178

⁵ Yəni orada, 1-ci cild, səh.53, «Şiqşiqiyyə» xütbəsinin şərh.

Əbu Bəkrin ictihadlarından biri Fəcaə Səlmini diri-diri yandırması idi. Təbərinin, İbni Əsirin və İbni Kəsirin rəvayət etdiklərinə görə hadisə belə olmuşdur: «Bəni Səlim qəbiləsindən Fəcaə Büheyri ibni Əyas ibni Xəfəf adlı bir kişi Əbu Bəkrin yanına gəlib dedi: «Mən müsəlmanam və mürtəd olan kafirlərlə vuruşmaq istəyirəm, mənə döyüş sursatı ver!» Əbu Bəkr ona silah və at verdi. O, Nəcbət ibni Əbil Meysa ilə çölə çıxdı, mürtəd olan müsəlmanlara hücum edib onların mal-dövlətini qarət etdi və müqavimət göstərən hər kəsi qətlə yetirdi. Onun bu tədbirləri Əbu Bəkrə çatanda Tərifət ibni Hacizə belə yazdı:¹ «Bu Allah düşməni – Fəcaə mənim yanıma gəldi və özünü belə göstərdi ki, sanki müsəlmandır; sonra məndən istədi ki, mürtədlərlə müharibə aparmaq üçün ona silah verim. Mən də ona silah və at verdim, indi yaxın bir xəbərlə bilmişəm ki, bu Allah düşməni müsəlman və mürtədlərə hücum etmiş, onların mal-dövlətini ələ keçirmiş və müqavimət edən hər bir kəsi qətlə yetirmişdir! Öz ətrafında olan müsəlmanlarla ona tərəf get, ya onu öldür, ya da əsir tutub mənim yanıma gətir.» Tərifət ibni Haciz ona doğru getdi, qarşılaşdıqları zaman hər iki dəstə bir-birinə ox atmağa başladılar. Nəcbət ibni Əbil-Meysa öldürüldü. Öz işlərində ciddi olan müsəlmanları gördükdə Fəcaə Tərifətə dedi: «Allahla and olsun, sən məndən heç də üstün deyilsən! Sən də Əbu Bəkrin bir sərkərdəsisən, mən də.» Tərifət dedi: «Əgər düz deyirsənsə, gəl birlikdə Əbu Bəkrin yanına gedək.» Birlikdə Əbu Bəkrin yanına getdilər. İçəri daxil olan zaman Əbu Bəkr Tərifətə dedi: «Onu Bəqiyyə apar və yandır!» Tərifət də onu müsəllaya tərəf apardı, tonqal yandıraraq onu odun içinə atdı!»

«Tarixi Təbəri»də bundan əvvəlki rəvayətdə deyilir: «Mədinənin müsəllasında çoxlu odun toplayıb yandırdı və onu əli-qolu bağlı halda odun içinə atdı.»

İbni Kəsirin rəvayətində deyilir: «Əllərini arxadan bağlayıb oda atdı, o da tamamilə bağlı olan halda yanıb külə döndü.»²

Əbu Bəkr sonralar bu işindən peşman oldu və ölümü ilə nəticələnən xəstəliyində deyirdi: «Gördüyüm üç işdən peşmanam, kaş onları görməyəydim: Kaş Fatimənin evinin hörmətini gözləyəydim, onun qapısını açmayaydım, hətta müharibə üçün bağlasaydılar belə; Kaş Fəcaə Səlmini odda yandırmayıdım və onu azad şəkildə, yaxud düşüncəli tərzdə öldürəydim! Kaş Bəni-Saidə səqifəsində bu işi öhdəmə

¹ Onun tərcümeyi-halı «Əl-isabə», səh.215-də qeyd olunmuşdur.

² «Tarixi Təbəri» 1-ci çap, Misir, 3-cü cild, səh.234-235; «Tarixi İbni Əsir», 2-ci cild, səh.146; «Tarixi İbni Kəsir», 9-cu cild, səh.319, 11-ci hicri ilinin hadisələri.

almayaydım və onu iki nəfərdən birinin (Ömər, yaxud Əbu Übeydənin) öhdəsinə qoyaydım!»¹

Əbu Bəkrin bu tədbirinə tutulan iradlar budur ki, Fəcəə kimi müfsidlərin, fitnə-fəsad törədənlərin hökmü Qur`anın «Maidə» surəsinin 33-cü ayəsində aşkar şəkildə qeyd olunur:

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا
أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ
الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جَزَاؤُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ
عَذَابٌ عَظِيمٌ

"Həqiqətən Allah və Onun Rəsulu ilə müharibə aparan, yer üzündə fəsad yaymağa çalışanların cəzası odur ki, öldürülsünlər, yaxud dara çəkilsünlər, yaxud əlləri və ayaqları bir-birinin əksinə olaraq kəilsin, yaxud da sürgün edilsünlər. Bu, onların dünyadakı xarlığı və cəzalarıdır, axirətdə isə onlar üçün böyük bir əzab olacaqdır."

Peyğəmbəri Əkrəm i bir kəsi odda yandırmağı qadağan etmişdir. Belə ki, «Səhihi-Buxari» və «Müsnədi Əhməd»də Peyğəmbərin belə buyurduğu nəql olunur:

لَا يُعَذَّبُ بِالنَّارِ إِلَّا رَبُّ النَّارِ

"Odlə yalnız odun Pərvədigarı əzab verə bilər."

Həmçinin:

إِنَّ النَّارَ لَا يُعَذَّبُ بِهَا إِلَّا اللَّهُ

«Allahdan başqa heç bir kəs odlə əzab verməz.»

Yenə buyurur:

لَا يُعَذَّبُ بِالنَّارِ إِلَّا رَبُّهَا

«Odun Pərvədigarından başqa bir şəxs onunla əzab etməz.»²

Həmçinin belə buyurmuşdur:

مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ

"Dinin dəyişən hər kəsi qətlə yetirin."³

¹ Yenə orada, 4-cü cild, səh.52, 13-cü hicri ilinin hadisələri. Sair mənbələrin ünvanını «Əbdüllah ibni Səba» kitabının «Fatimeyi Zəhranın evinə yağışanlar» bölümündə axtara bilərsiniz.

² «Səhihi-Buxari», 2-ci cild, səh.115; «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.207, 3-cü cild, səh.499; «Sünəni Əbu Davud», cihad kitabı, 3-cü cild, səh.55-56, hədis:2673, 2675, ədəb kitabı, 4-cü cild, səh.367 368, hədis:5268; «Sünəni Beyhaqi», 9-cu cild, səh.71-72.

³ Yenə orada, istitabətül-mürtəddin kitabı; «Sünəni Əbu Davud», hüddud kitabı.

Başqa bir hədisdə buyurmuşdur:

لَا يَجِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا بِأَحَدٍ ثَلَاثٍ : زِنَا بَعْدَ إِحْصَانٍ فَإِنَّهُ يُرْجَمُ ، وَرَجُلٌ يَخْرُجُ مُحَارِبًا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّهُ يُقْتَلُ أَوْ يُضَلَّبُ ، أَوْ يُنْفَى مِنَ الْأَرْضِ ، أَوْ يُقْتَلُ نَفْسًا فَيُقْتَلُ بِهَا

*"La ilahə illəllah, Muhəmmədun Rəsulullah- deyən bir müsəlmanı öldürmək caiz deyildir; yalnız üç işə görə öldürmək olar: 1-Möhsinə zina etmiş olarsa; bu halda o, daş-qalaq olunmalıdır, 2-Allaha və Onun Peyğəmbərinə qarşı müharibə və qiyam etmiş olarsa; bu halda öldürülür, yaxud dara çəkilir, yaxud da sürgün edilir, 3-Başqasını (nahaq yerə) öldürən adamdan qisas alınaraq qətlə yetirilməlidir."*¹

Xüləfa məktəbinin alimləri Əbu Bəkrin bu aşkar Qur'an göstərişləri ilə müxalifət etməsinə belə bəraət qazandırır: «Fəcəə Səlminin yandırılması Əbu Bəkrin ictihadında yol verdiyi səhv idi və bu iş müctəhidlər üçün çox baş verir.»²

Əbu Bəkrə tutulan digər bir irad onun kəlalə barəsindəki verdiyi fətvadır.³ Yəni bir nəfər öldükdə, onun övladı və atası-anası olmadıqda onun varislərinə kəlalə deyilir. «Nisa» surəsinin 12-ci ayəsində buyurulur:

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ

*"Əgər bir kişi və ya qadının kəlalə cəhətindən irsi aprılsa və onun bacısı və qardaşı olsa, onlardan hər biri (tərəkinin) altıda-biri (qədər irs aparır); əgər bundan artıq olsalar, hamısı üçdə birdə şərikdirlər."*⁴

Nisa surəsinin 176-cı ayəsində buyurulur:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ

¹ «Sünəni Beyhəqi», 9-cu cild, səh.71

² Bu, yuxarıda qeyd olunan mənbələrdir.

³ «Müfrədati Rağib», «kəlalə» kəlməsinin təfsiri.

⁴ Təfsirlərdə qeyd olunduğu və bütün alimlərin fikir birliyində olduğu kimi, burada «kəlalə» dedikdə, meyitin ana tərəfdən olan bacı və qardaşları nəzərdə tutulur.

كَانُوا إِخْوَةً رَجَالًا وَنِسَاءً فَلْيَذْكُرِ مِثْلَ حَظِّ
الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Səndən fətva istəyirlər, de: Allah sizə kəlalə barəsində fətvanı belə verir: "Əgər bir kişi ölsə və onun övladı olmasa, amma bacısı olsa, onun tərəkəsinin yarısı bacısına çatacaqdır. Əgər bacısının övladı olmasa, o meyitin bütün mal-dövlətini irs aparır. Əgər iki nəfər (varis) olsalar, meyitin tərəkəsinin üçdə ikisi onlara çatır. Əgər bacılar və qardaşlar olsa, hər bir kişiyə iki qadının payı qədər (irs) çatır. Allah (hökmləri) sizin üçün bəyan edir ki, yolunuzu azmayasınız. Allah hər bir şeyə agahdır."¹

«Kəlalə» hökmünü Əbu Bəkrdən soruşduqda dedi: «Tezliklə bu barədə nəzərimi bəyan edəcəyəm. Əgər düzgün olsa, Allah tərəfindəndir; əgər xəta olsa, məndən və şeytandandır ki, Allah və Rəsulu ondan bezadırlar: Mənim nəzərimə görə, bu, övladdan və atadan başqasına şamildir.»

Ömər xilafətə çatan zaman dedi: «Mən Allahdan xəcalət çəkirəm ki, Əbu Bəkrin dediyi şeyi rədd edəm!»² Bir dəfə də belə demişdi: «Kəlalə o kəsdir ki, övladı olmasın.»³

Həmçinin onun nənənin varisi barəsində cavabı da (belədir:) Malikin «Müvəttə», Darəminin «Sünən», Əbu Davudun «Sünən» və İbni Macənin «Sünən» kitablarında qeyd olunduğuna əsasən, ravi belə deyir: «Bir nənə Əbu Bəkr Siddiqin yanına gəlib özünün mirası barəsində soruşdu, Əbu Bəkr ona dedi: «Allahın Kitabında sənin üçün heç bir şey yoxdur, Peyğəmbər sünnəsində də sənin üçün bir şey görmürəm. İndi qayıt, camaatdan soruş.» Sonra o camaatdan soruşdu, Müğeyrə ibni Şöbə dedi: «Mən Peyğəmbərin yanında idim ki, nənənin payını altıda bir qərar verdi.» Əbu Bəkr dedi: «O vaxt səninlə yanaşı başqa bir adam da var idimi?» Məhəmməd ibni Məsləmə Ənsari ayağa qalxıb Müğeyrənin sözünü təkrarladı. Əbu Bəkr onu həmin qadının barəsində təsdiq etdi.⁴

¹ Burada meyitin bacı və qardaşları dedikdə, yalnız doğma bacı-qardaşlar, yaxud ata tərəfdən olan bacı-qardaşları nəzərdə tutulur.

² «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.365; «Ə'lāmül-müəllifin», 1-ci cild, səh.28; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.223.

³ «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.77.

⁴ «Müvəttəi Malik», 2-ci cild, səh.54; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.359; «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.38; «Sünəni ibni Macə», səh.910; «Bidayətül-müctəhid», 2-ci cild, səh.278.

«İstiy`ab», «Üsdul-ğabə» və «İsabə» kitablarında Əbdür-Rəhman ibni Süheyl Ənsarinin tərcümeyi-halında, eləcə də Malikin «Müvəttə» kitabında bir rəvayət vardır ki, onun xülasəsini qeyd edirik: Ölən şəxsin iki nənəsi – anasının anası və atasının anası – Əbu Bəkrin yanına gəldilər, o mirası anasının anasına verdi, atasının anasına isə heç nə çatmadı. Əbdür-Rəhman ibni Səhl dedi: «Ey Rəsulullahın xəlifəsi! Mirası o kəsə verdin ki, əgər ölsə, miras qoyan şəxs ondan irs aparmaz.» Əbu Bəkr onu, yəni altıda bir miqdarı – o iki qadının arasında bölüşdürdü.¹

Bu ictihadlardan biri də Malik ibni Nüveyrənin qətlə yetirilməsi və Xalidin elə qətl gecəsində onun həyat yoldaşı ilə zina etməsidir. Malik ibni Nüveyrə Təميمي Əba Hənzələ adı ilə məşhur idi. Cahiliyyə dövründə Bəni Yərbu qəbiləsinin şücaətli pəhləvanı, şərəfətli insanı və şairi sayılırdı. İslamı qəbul edən zaman Peyğəmbəri Əkrəm i öz qövmü arasında sədəqələri cəm etmək işini ona həvalə etdi. O da Peyğəmbəri Əkrəm i-in vəfatından sonra sədəqələri yığıb saxladı və onu öz qövmünün arasında bölüşdürüb dedi:

فَقُلْتُ خُذُوا أَمْوَالَكُمْ غَيْرَ خَائِفٍ
فِي مَا يَجِيءُ مِنَ الْعَدِ .
فَإِنْ قَامَ بِالَّذِينَ الْمَخُوفُ قَائِمٌ .
أَطَعْنَا وَقُلْنَا الدِّينُ دِينُ مُحَمَّدٍ

"Dedim: öz mal-dövlətinizi qorxu olmadan götürün,

"Sabah nə olacaq?" - deyə bir şeyi gözləməyin.

Əgər bu din üçün bir rəhbər ayağa qalxsə,

*İtaət edib deyərik: Din Mühəmmədin dinidir."*²

«Tarixi Təbər»də Əbdür-Rəman İbni Əbu Bəkrin dilindən deyilir: «Xalid Bəttahda³ düşərgə saldı və Zırrar ibni Əzvəri⁴ Əbu Qütadəninin də

¹ «İstiy`ab», «İsabə»nin haşiyəsində, 2-ci cild, səh.441; «Üsdul-ğabə», 3-cü cild, səh.299; «Əl-isabə», 2-ci cild, səh.394; «Bidayətül-müctəhid», 2-ci cild, səh.379; «Müvəttəi Malik», 2-ci cild, səh.54.

² «Mö`cəmiş-şüəra», Mərzbanı, səh.260. Malikin tərcümeyi-halı «Əl-isabə», 3-cü cild, səh.336-da qeyd olunub.

³ Bətha – Əsəd ibni Xüzeymənin diyarında bir su məntəqəsi idi («Mö`cəmiş-büldan»).

⁴ Zırrar ibni Əzvər (Əsədi) şücaətli və dilavər bir şair idi. Onun tərcümeyi-halında «Əl-isabə», 2-ci cild, səh.200-201-də deyilir: Xalid onu bir qrupla birlikdə Bəni-Əsəd qövmündən olan bir şəxənin üstünə göndərdi. Onlar gözəl bir qadını əsir tutub gətirdilər. Zırrar onlardan istədi ki, qadını ona bağışlasınlar. Onlar da qadını ona verdilər, onunla zina etdi, sonra peşman oldu və hadisəni Xalidə dedi. Xalid ona dedi: Sənə halal etdim! O isə dedi: «Xeyr, gərək Ömər üçün yazasan.» Ömər cava-bında belə yazdı: «Onu daş-qalaq edin!» Məktub gəlib çatanda artıq o ölmüş idi. Xa-

iştirak etdiyi bir qrupla Malikin qəbiləsinə doğru göndərdi və gecə ikən onları mühasirəyə aldılar.¹

Əbu Qütadə deyir: Onlar gecə ikən həmin qövmü mühasirəyə alıb onları nəzarət altında saxladılar. Onlar silah götürdükdə dedik: «Biz müsəlmanıq.» Onlar dedilər: «Biz də müsəlmanıq!» Biz dedik: «Bəs nə üçün silah götürmüsünüz?!» Onlar dedilər: «Bəs siz niyə silah götürmüsünüz?!» Dedik: «Əgər düz deyirsinizsə, silahlarınızı yerə qoyun!»

O deyir: Onlar silahlarını yerə qoydular, biz namaz qıldırıq, onlar da namaz qıldılar.²

İbni Əbil Hədidin şərhində Qütadədən nəqlən belə deyilir: «Onlar silahlarını yerə qoyduqdan sonra onları əsir tutub zəncirlədik və Xalidin yanına apardıq.»

«Əl-İsabə»də deyilir: Xalid Malikin gözəl arvadını gördü. Bundan sonra Malik öz arvadına dedi: «Sən məni ölümə verdin!» (Yəni tezliklə sənin xatirinə öldürüləcəyəm.)³

«Tarixi Yəqubi»də deyilir: «Xalid o qadını görən zaman hey-rətləndi və dedi: «Allaha and olsun, qövmünün yanına qayıtmazdan əvvəl səni öldürəcəyəm!»⁴

«Kənzül-ümmal»də deyilir: «Xalid ibni Vəlid iddia edirdi ki, Malik ibni Nüveyrə, dediyi və Xalidə çatdığı sözlərlə mürtəd olmuşdur, lakin Malik onu inkar edərək deyirdi: «Mən İslam dinindəyəm, dinimdə heç bir dəyişiklik etməmişəm.» Əbu Qütadə və Əbdüllah ibni Ömər onun xeyrinə şəhadət verdilər, lakin Xalid onu arxaya çəkdi və Zürrar ibni Əz-vərə göstəriş verdi ki, boynunu vursun. Bundan sonra onun yoldaşı Ümmü Təmini tutdu və onunla zina etdi.⁵

lid dedi: «Allah Zürrarı xar etmədi.» Deyilmişdir ki, o Əbu Cəndəl ilə birlikdə şərab içənlərdən biri idi.

¹ Əbu Qütadə Haris Ənsari Xəzrəci. Ühüddə və ondan sonrakı hadisələrdə iştirak etmişdir. Onu «Peyğəmbərin yeganə süvarisi» adlandırmışlar. İmam Əli TM ilə birlikdə də bütün müharibələrdə iştirak etmişdir. Onun hansı ildə vəfat etdiyi və harada dəfn olunduğu barəsində ixtilaf vardır. Kufədə 38, yaxud 40-cı ildə və Mədinədə 54-cü hicri ildə vəfat etdiyini yazmışlar. Onun türçümeyi-halı «İstiy'ab», 1-ci cild, səh.110-111, «İsabə»nin haşiyəsi 4-cü cild, səh.160-161, «Əl-isabə», 4-cü cild, səh.157-158-də qeyd olunmuşdur.

² «Tarixi Təbəri», Avropa çapı, 1-ci cild, səh.1927-1928

³ «Əl-isabə», 3-cü cild, səh.337.

⁴ «Tarixi Yəqubi», 2-ci cild, səh.131.

⁵ «Kənzül-ümmal», 1-ci çap, 3-cü cild, səh.132.

«Vəfəyatül-Ə`yan», «Fəvatül-vəfəyat», «Tarixi Əbil Fida» və «Tarixi ibni Şöhnə» kitablarında deyilir: «Əbdüllah ibni Ömər və Əbu Qütadə Ənsari orada idi və Xalid ilə Malikin barəsində danışdılar. Xalid onların sözlərindən xoşlanmadı və Malik dedi: «Xalid! Bizi Əbu Bəkrin yanına göndər, bizim barəmizdə mühakimə yürütsün. Sən bizdən başqa, günahları bizdən artıq olanları onun yanına göndərirdin!» Xalid dedi: «Xeyr, Allah məni bağışlamasın, əgər səni öldürməsəm!» Sonra Zırrar ibni Əzvərə göstəriş verdi ki, onun boynunu vursun. Malik öz həyat yoldaşına baxıb Xalidə dedi: «Məni ölümə verən budur!» (Çünki o qadın son dərəcə gözəl idi.) Xalid dedi: «Xeyr! Allah səni öldürdü, çünki İslamdan çıxmısan.»

Malik dedi: «Mən İslam dinindəyəm!»

Xalid dedi: «Zırrar, onun boynunu vur!»

Zırrar da onun boynunu vurdu, sonra onun başını (o çox tüklü idi) daş əvvəzi qazanın altına qoydular.¹

Xalid həmin gecə Minhalın qızı və Malikin həyat yoldaşı olan Ümmü Təmişlə zina etdi. Əbu Züheyr Sə`di o hadisə barəsində belə bir şe`r qoşdu:

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ مِنْ بَعْدِ مَالِكٍ	أَلَا قُلْ لِحَيٍّ أَوْطِئُوا بِالسَّتَابِكِ
وَكَانَ لَهُ فِيهَا هَوًى قَبْلَ ذَلِكَ	قَضَى خَالِدٌ بَعِيًّا عَلَيْهِ لِعَرْسِهِ
عَنَانَ الْهَوَى عَنْهَا وَلَا مَتَمَالِكِ	فَأَمَضَى هَوَاهُ خَالِدٌ غَيْرَ عَاطِفٍ
إِلَى غَيْرِ أَهْلِ هَالِكَا فِي الْهَوَالِكِ	وَأَصْبَحَ ذَا أَهْلٍ وَأَصْبَحَ مَالِكٌ

"Agah olun! Atların nalları altında əzilib məhv olan kiçik qəbiləyə de:

Bu qara gecə Malikdən sonra çox uzun çəkdi!

Xalid zalımcasına onun gözəl arvadına görə onu məhv etdi,

Çünki bundan əvvəl də o qadının vüsalına çatmaq istəyirdi.

Xalid öz istəyini qorxusuz yerinə yetirdi,

Cilovu qırılmış nəfsinin havalarının əlində aciz qalıb.

Sonrakı gün o qadına sahib oldu və,

*Malik həyat yoldaşı olmadan ölümlərin arasında bir ölü oldu!*²

¹ «Vəfəyatül-ə`yan», 5-ci cild, səh.66; «Fəvatül-vəfəyat», 2-ci cild, səh.627. Hər iki kitabda bu hadisəni ibni Vəsimənin və Vaqidinin «rəddə» kitablarından nəql etmişlər; «Tarixi Əbil Fida», səh.158; «Tarixi İbni Şöhnə», «Tarixi Kamil»in haşiyəsində, 11-ci cild, səh.114.

² «Vəfəyatul-ə`yan», 5-ci cild, səh.67; «Fəvatül-vəfəyat», 2-ci cild, səh.626-627; «Tarixi Əbil Fida», səh.158; «Tarixi İbni Şöhnə», «Tarixi Kamil»in haşiyəsində, 11-ci cild, səh.114.

Bundan sonra Malikin qaynatası Minhal öz qövmündən olan bir kişi ilə onun cənazəsi üstünə gəldi. Minhal öz xurcunundan çıxartdığı parça ilə onu kəfənə büküb dəfn etdi.¹

«Tarixi Yə`qubi» kitabında yazılır: Əbu Qütadə özünü Əbu Bəkrə çatdırıb onu hadisədən agah etdi və and içdi ki, müsəlman Maliki öldürən Xalidin bayrağı altında döyüşə heç vaxt getməyəcəkdir.

«Tarixi Təbəri»də Əbdür-Rəhman ibni Əbu Bəkrədən nəqlən belə deyilir: «Malikin İslam dinində olmasına şəhadət verənlərdən biri də Əbu Qütadə idi: o, Allahla əhd etdi ki, artıq heç vaxt Xalidlə birlikdə heç bir müharibəyə getməyəcək.»

«Tarixi Yə`qubi»də deyilir: «Ömər ibni Xəttab Əbu Bəkrə dedi: «Ey Rəsulullahın xəlifəsi! Xalid müsəlman bir kişini öldürmüş və elə həmin gün onun həyat yoldaşı ilə zina etmişdir!»

Əbu Bəkr Xalidi çağıraraq hadisəni soruşduqda Xalid ona dedi: «Ey Rəsulullahın xəlifəsi! Mən tə`vil və ictihad etdim, ictihadımda səhvə yol verdim.»²

«Vəfəyatül-ə`yan», «Tarixi Əbil Fida», «Kənzül-ümmal» və digər kitablarda deyilir: Bu xəbər Əbu Bəkrə Ömərə çatdıqda Ömər Əbu Bəkrə dedi: «Xalid zina etmişdir – onu daş-qalaq et!» Əbu Bəkr dedi: «Mən onu daş-qalaq etməyəcəyəm, çünki o, tə`vil və ictihad edib, səhvə yol vermişdir.» Ömər dedi: «Belə isə, (heç olmazsa) işdən götür!» Əbu Bəkr dedi: «Mən Allahın siyirdiyi qılıncı heç vaxt qınına qoymaram!»³

Təbərinin rəvayətində Əbdür-Rəhman ibni Əbu Bəkrə belə deyir: Onların qətlə yetirilmə xəbəri Ömər ibni Xəttaba çatdıqda, Xalidin barəsində Əbu Bəkrə söhbətə başladı və ciddiyyətlə dedi: «Bu Allah düşməni müsəlman bir kişiyyə təcavüz edib, onu öldürmüş, sonra onun həyat yoldaşının üstünə tullanmışdır!» Xalid ibni Vəlid səfərdən qayıtdı, zirehə oxşayan qəbası və üstündə oxlar sancılmış əmmaməsi ilə məscidə tərəf getdi. İçəri daxil olan zaman Ömər ona tərəf yüyürdü, oxları əmmaməsindən çıxarıb sındırdı və dedi: – «Ey riyakar! Müsəlman bir kişini öldürüb sonra onun arvadının üstünə cumursan! Allaha and olsun, öz daşlarımla səni rəcm (daş-qalaq) edəcəyəm!»

Xalid ona bir söz demədi və belə təsəvvür etdi ki, Əbu Bəkr də onun barəsində Ömər kimi fikirləşir. Nəhayət, Əbu Bəkrin yanına getdi, onu

¹ «Əl-isabə», 3-cü cild, səh.478, Minhalın tərcümeyi-halı.

² «Tarixi Yə`qubi», 1-ci cild, səh.132.

³ «Kənzül-Ümmal», 1-ci çap, 3-cü cild, səh.132, hədis:228. Bundan əlavə mənbələr də əvvəlki səhifələrdə qeyd olundu.

hadisədən agah etdi və öz üzrünü bəyan etdi. Əbu Bəkr onun üzrünü qəbul etdi və onun bu müharibədə gördüyü işlərdən güzəştə getdi.

O deyir: Xalid Əbu Bəkrin razılığını qazandıqdan sonra Ömər məsciddə olan bir halda çölə çıxıb ona dedi: «Ey Ümmü Şəmlənin oğlu! Mənim yanıma gəl!» Ömər başa düşdü ki, Əbu Bəkr ondan razı olmuşdur, buna görə də cavab verməyib öz evinə getdi.»

«Vəfəyatül-ə`yan» və «Tarixi Yə`qubi» kitablarında deyilir: Malikin qardaşı Mütəmmim ibni Nüveyrə şair idi. O, çoxlu mərsiyə oxumaqla qardaşını təriflədi, Mədinədə Əbu Bəkrin yanına gəldi və sübh namazını onun arxasında qıldı. Namazı qurtardıqdan sonra ayağa qalxıb onunla üzbəüz dayandı və öz kamanına söykənərək bu şe`ri oxudu:

نَعَمْ الْقَتِيلُ إِذَا الرِّيحُ تَنَافَحَتْ خَلْفَ الْبُيُوتِ قُتِلَتْ يَا ابْنَ الْاَزْوَارِ
أَدْعُوهُ بِاللَّهِ ثُمَّ غَدَرْتُهُ لَوْ هُوَ دَعَاكَ بِزِمَّةٍ لَمْ يَغْدِرْ.

"Necə də yaxşı bir öldürülən idi!

O kəs ki, küləklər əsən zaman,

Evlərin arxasında onu öldürdün, ey Ovzərin oğlu!

Onu Allahın amanına də`vət etdin, sonra ona xəyanət etdin!

Halbuki, o, sənə verdiyi heç bir amanda xəyanət etməzdi."

Bu sözlərlə Əbu Bəkrə işarə edirdi, Əbu Bəkr cavabında dedi: «Allaha and olsun, mən nə onu də`vət etmişəm, nə də ona xəyanət etmişəm...»

Bu, Malikin qətlə və Xalidin onu öldürdüyü gündə həyat yoldaşı ilə zina etməsi hadisəsi idi. Bəli, Xalid namaz qılan bir müsəlmanın barəsində tə`vil və ictihad etmiş, onu əsir tutub sonra öldürmüşdür, daha sonra yenidən tə`vil və ictihad edərək həmin gecədə onun həyat yoldaşı ilə zina etmişdir, bundan sonra da Əbu Bəkrin tə`vil və ictihadına növbə çatmışdır ki, ondan qisas hökmünü və şə`ri həddi götürsün! Bəli, bu iki məşhur səhabə ictihad etdilər və səhvə yol verdilər, hər səhvləri üçün də bir mükafat alacaqlar. Digər bir səhabə, yə`ni ictihad edərək Xalidin daş-qalaq olunmasına göstəriş verən Ömər də iki mükafat alacaqdır! Amma Malik ibni Nüveyrə, Peyğəmbəri Əkrəm j-in işçisi və səhabəsi olduğu halda, bu əsirlikdə və qətlə yetirilmədə heç bir mükafat əldə etmir. Çünki o, böyük sərkərdə Xalid ibni Vəlidin əmri əsasında qətlə yetirilmişdir!!!

V) ÖMƏRİN ICTIHADLARI

Təbəri 23-cü ilin hadisələrini qeyd edərkən Ömər in sirəsi, eləcə də maaşların verilməsi ilə əlaqədar dəftərlərin açılması barəsində belə

yazır: «O ilk şəxs idi ki, camaat üçün divanxana və dəftər tərtibə saldı, camaatı qəbilələr əsasında qeydə aldı, onlar üçün müəyyən olunmuş aylıq maaş təyin etdi.» O yazır: «Ömər ibni Xəttab bu dəftərlərin açılması barəsində müsəlmanlardan nəzər istədikdə Əli ibni Əbi Talib ona dedi: «Il boyunda əmvaldan hər nə qədər sənin yanında cəm olsa, onları bölüşdür və onlardan heç bir şeyi saxlama.» Osman dedi: «Çoxlu malı (beytul maldan) görürəm ki, bütün camaata çatacaqdır və əgər bu camaat siyahıya alınmazsa, nəticədə maaş alanları maaş almayanlardan ayırd edə bilməzsənsə, qorxuram ki, iş pərakəndəliklə nəticələnsin.» Vəlid ibni Hüşam ibni Müğeyrə dedi: «Ya əmirəl-möminin! Mən Şama getdikdə gördüm ki, oranın padşahları dəftər, divanxana, ordu və nizamlara malikdirlər. Belə isə, sən də divanxana və ordu tərtib elə.» Ömər onun nəzərini qəbul etdi. Əqil ibni Əbi Talibi, Müxrəmət ibni Nofəli və Cübeyr ibni Müt'imi (o, Qüreyşin nəşəbsünaslarından idi) çağırdı ona dedi: «Camaatı, məqam və mənzilətləri əsasında qeydə alın!»¹

Ibni Covzi Ömər in xəbərləri və onun sirəsi, eləcə də onun camaata maaş təyin etməsi, bəzilərinə başqalarından üstün tutması ilə əlaqədar geniş bir bəyanda belə qeyd edir: «O, Abbas ibni Əbdül-Müttəlib üçün on iki min dirhəm təyin etmişdi. Peyğəmbərin zövcələrindən hər biri üçün on min dirhəm ayırmışdı. Ayışəyə iki min dirhəm əlavə verməklə, onu Peyğəmbər ı başqa zövcələrindən üstün tutmuşdu. Bundan sonra Bədr müharibəsində iştirak edən mühacirlərdən hər birinə beş min dirhəm, həmin müharibədə iştirak edən ənsarlar üçün dörd min dirhəm təyin etmişdi. Deyilmişdir: «Bədr müharibəsində iştirak edənlərin hər biri üçün – hər hansı bir qəbilədən olsaydılar belə – beş min dirhəm təyin edirdi.» Bundan sonra Ühüd müharibəsindən Hudeybiyyəyə qədər iştirak edən hər bir kəs üçün dörd min dirhəm, Hudeybiyyədən sonrakı qələbələrdə iştirak edənlər üçün üç min dirhəm, Peyğəmbər ı-in

¹ «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.22 23; «Fütuxul-büldan», səh.549. Biz böyük şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halından bəhs edən kitablarda Vəlid ibni Hüşam ibni Müğeyrə adlı bir şəxs görmədik. Bəlkə də o, Vəlid ibni Vəlid ibni Müğeyrə ola bilsin ki, onun tərcümeyi-halı da «Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.92, «Ənsabu Qüreyş», səh.322-də qeyd olunmuşdur. Əqil ibni Əbi Talib də Müaviyənin xilafəti dövründə vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.412-də qeyd olunmuşdur. Həmçinin Müxrəmət ibni Nofəl Qüreyşinin tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə»nin 4-cü cildinin 337-ci səhifəsində, Cübeyr ibni Müt'im Qüreyşinin də tərcümeyi-halı həmin kitabın 1-ci cildinin 271-ci səhifəsində qeyd olunmuşdur.

vəfatından sonra baş verən müharibə iştirakçılarına isə iki min, beş yüz, nəhayət iki yüz dirhəmə qədər maaş ayırmışdı.»

O deyir: «Ömər bu hökmü qüvvəyə mindirdikdən sonra vəfat etdi.»

Həmçinin yazır: «Bədr döyüşündə iştirak edənlərin qadınları üçün 500 dirhəm, Bədrdən sonra Hüdeybiyyəyə qədər olan müharibə iştirakçılarının qadınlarına 400 dirhəm, bundan sonrakı müharibələrdə iştirak edənlərin qadınlarına 300 dirhəm, Qadisiyyədə iştirak edənlərin arvadlarına 200 dirhəm verdi, bundan sonra da yerdə qalan bütün qadınlara eyni səviyyədə maaş verirdi.»¹

Yə`qubinin rəvayətində yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, belə yazılır: «Ömər Məkkə böyükləri – Əbu Süfyan və Müaviyə kimiləri – üçün beş min dirhəm pul tə`yin etmişdir.»²

Beləliklə, maaş almaqda da bə`zilərini başqalardan üstün tuturdu. Hətta iş o yerə çatmışdı ki, bə`zilərinin aylıq maaşı başqalarından altmış dəfə artıq idi. Belə ki, Ümmül-mö`minin Ayişənin aldığı on iki min dirhəm pul, sair müsəlman qadınlarının aldığı iki yüz dirhəmlə müqayisədə bu miqdarda idi! Bu işlə də Peyğəmbər ı sünnəsinin əksinə olaraq İslam cəmiyyətində sinfi ziddiyyətlərin və ayrı-seçkiliyin əsasını qoydu. Elə oldu ki, bir müddətdən sonra cəmiyyətin bir təbəqəsində həddindən artıq mal-dövlət və sərvət toplanmağa başladı, digər təbəqəsində isə yoxsulluq və səfillik baş alıb getdi. Həmçinin, mütrif, işsiz və böyük iddialı olan bir təbəqə yarandı. Hətta, xəlifə Ömər özü öz həyatının sonlarında bu faciənin nə qədər dərinliklərə işlədiyini hiss etmişdi. Təbərinin nəql etdiyinə görə o, belə deyirmiş: «Əgər keçmiş ömrümü yenidən əldə etsəm, varlıların mal-dövlətinin artığını alar və mühacir fəqirlərinin arasında bölüşdürərdim.»³

Gördüyünüz kimi, özünün bu arzusunda da mühacir fəqirlərini ənsar fəqirləri və sair müsəlman fəqirlərindən irəli keçirmişdir.»⁴

Beytül-malın ilk dəfə bu cür bölünməsinin öz ardınca gətirdiyi ziyanlardan biri də bu idi ki, müsəlmanlar bundan sonra hakimlərin nüfuzları altında qərar tutdular, hər kəs onlarla müxalifət etsəydi, onun maaşını kəsirdilər, hər kəs onlarla yola gedirdisə, onların maaşları

¹ «Nəhcül bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 3-cü cild, səh.154; «Fütuhül-büldan», səh.550-565.

² «Tarixi Yə`qubi», 1-ci cild, səh.153.

³ «Tarixi Təbəri», 5-ci cild, səh.33, Ömər in sərəsi.

⁴ Biz bilmirik ki, Allahın vacib etdiyi şeylər istisna olmaqla camaatın mal-dövlətini hansı əsasla almaq istəyirmiş?!

artırılırdı. Belə ki, Osmanın dövründə, eləcə də Ziyad və onun oğlu Übeydullahın Kufədəki hökmranlıq dövründə bu işlər baş verirdi.¹

5- ƏBU BƏKRİN VƏ ÖMƏRİN XÜMS BARƏSİNDƏ İCTİHADİ

Tarix kitablarında qeyd olunduğu kimi, Əbu Bəkrin və Ömər in ictihadlarının digər bir nümunəsi Əhli-beytin öz haqları olan xümsdən, xüsusilə Fatimeyi Zəhra -ın öz haqqından məhrum edilməsi idi. Bu iki xəlifənin bu barədə necə ictihad etmələri ilə tanış olmaq üçün aşağıdakı kəlmələrin lüğətdəki və istilahladakı mə'nalarını araşdırmağı zəruri hesab edirik:

1-Zəkat, sədəqə, fey`, səfiyy, ənfal, qənimət və xüms kəlmələrinin lüğətdəki mə'nası.

2-Xümsün şə'ni və Peyğəmbəri Əkrəm -in qızının haqqı.

Bu kəlmələrin və bu mövzuların arşdırılmasından sonra bu iki xəlifənin xüms, xüsusilə Peyğəmbəri Əkrəm -in qızının haqqı barəsində etdikləri ictihadın necəliyini dərk etmək asan olacaqdır. Buna görə də deyirik:

1-2-Zəkat və sədəqə

Zəkat ərəb kəlməsi olub paklıq, pakizəlik, inkişaf, xeyir-bərəkət və mədh etmək mə'nasına gəlmişdir.¹ Belə ki, Qur`ani-Kərimdə də («Kəhf» surəsi, ayə:19) buyrulur:

¹ Bax: «Ayişənin islam tarixindəki rolu», Osman və Müaviyyənin sirəsi bölmü. Ziyadın anası Süməyyə, Hərəs ibni Kəldə Təbib Səqəfinin kənizi idi. O, Taifdə evlərinə əlamət vuraraq zinaya yol verən qadınlardan biri idi və şəhərdən kənardakı zinakar arvadların məhəlləsində yaşayırdı. O, öz qazancının müəyyən bir hissəsini Hərəsə verirdi. Hərəs də onu romalı qulam olan Übeydlə evləndirdi. Əbu Süfyan Taifə etdiyi səfərlərinin birində şərab satan Əbu Məryəmdən zina etmək üçün bir qadın istədikdə, o, Süməyyəni gətirib göstərdi. Süməyyə ondan hamilə oldu və onu Übeydə nisbət verdilər. O, həmişə Übeydə mənsub edilirdi, nəhayət Ziyad Bəsrədə Əbu Musa Əş`ərinin katibi oldu və sonra Reyə hakim göndərildi. Bu dövrdə Müaviyə onu Əbu Süfyana mülhəq etdi və ona Ziyad ibni Əbu Süfyan deyildi. Bu nisbəti Bəni-üməyyənin hakimiyyət dövründə rəva görməyənlər onu Ziyad ibni Əbi (atasının oğlu) adlandırırdılar. Müaviyə onu Bəsrə və Kufəyə vali təyin etdi. O, Yezidə bəy'ət etməkdən imtina etdiyi zaman gözlənilmədən 53-cü hicri ilində Kufədə dünyadan getdi. Ziyadın oğlu Übeydullahın anası da Mərcanə adlı bir kəniz idi və 28-ci hicri ilində Kufədə dünyaya gəlmişdi. Müaviyə onu atasından sonra Xorasana vali göndərdi və sonra 55-ci hicri ilində Bəsrənin və Yezidin hakimiyyəti dövründə Kufənin valisi oldu. O, 61-ci hicri ilində Hüseyn ibni Əli TM-i, onun Əhli-beytini və köməkçilərini şəhadətə çatdırdı. Bundan sonra 76-cı hicri ilində Muxtarın ordusunun sərkərdəsi İbrahim ibni Əştərin əli ilə qətlə yetirildi.

أَيُّهَا أَزْكَى

"*Hər hansı yemək daha pak-pakizə olsa.*"

Rəvayət olunur ki, həzrət İmam Baqir TM belə buyurur:

زكاة الارض يبسها

"*Yerin pakı onun qurusudur.*"²

İmam Əli TM belə buyurmuşdur:

العلم يزكو على الانفاق

"*Elm, başqalarına infaq etməklə və sərf olunmaqla artar.*"³

Ərəblərin dediyi «Zəkəz-zər'u» cümləsinin mənası «əkin sahəsi inkişaf edib bərəkət tapdı» deməkdir. Allah-taalanın da «Nisa» surəsinin 49-cu ayəsində buyurduğu "*əlləzinə yuzəkkunə ənfusəhum*" sözünün mənası budur ki, "*o kəslər ki, özünü mədh və tərif edərlər.*"

Şəriətdə zəkatın mənası: Zəkat – Allahın bir haqqıdır ki, insan öz malından ayırıb müstəhəqlərə verir.» Buna görə zəkat adlandırılmışdır ki, insanın malının və canının pak-pakizəliyinə və xeyir-bərəkətinə səbəb olur.»⁴

Bura qədər qeyd olunanlar lüğət alimlərinin zəkat kəlməsinin barəsində verdiyi nəzərlərdir.⁵

Sədəqə barəsində isə Rağib özünün «Müfrədat» kitabında belə yazır:

الصدقة ما يخرجها الانسان من ماله على وجه
القربة كالزكاة لكن الصدقة تقال في الاصل
للمتطوع به، والزكاة للواجب

«Sədəqə o şeydir ki, insan qürbət qəsdı ilə öz malından ayırsın, eynilə zəkat kimi. Lakin sədəqə əslində müstəhəb olaraq verilən şeylərə, zəkat isə vacib yolla verilənlərə deyilir.»⁶

Mərhum Təbərsi «Məcməul-bəyan» təfsirində yazır:

الفرق بين الصدقة والزكاة ان الزكاة لا تكون
الافرضا، والصدقة قد تكون فرضا وقد تكون نفلا

«Sədəqə ilə zəkatın fərqi budur ki, zəkat vacibdir, lakin sədəqə bə`zən vacib, bə`zən də müstəhəb olur.»¹

¹ «Nihayətül-lüğət», İbni Əsir, Zəkat maddəsi.

² Yəni orada.

³ «Nəhcül bəlağə», hikmət 147.

⁴ «Müfrədati Rağib», zəkat maddəsi.

⁵ Bax: «Müfrədati Rağib», «Nihayətül-lüğət», İbni Əsir, «Lisanul-ərəb», İbni Mənzur, «Qamus», Firuzabadi və onun şərhı, Qur'an təfsirlərindən «Təfsiri Təbərsi», «Məcməul-bəyan» və sair kimi təfsirlər.

⁶ «Müfrədati Rağib», sə-də-qə maddəsi.

Buna görə də gördüyünüz kimi, zəkatda «vacib» məsələsi nəzərə alınmışdır – ondan məqsəd də mal-dövlətdə Allaha məxsus olan haqq nəzərdə tutulur. Belə ki, sədəqədə də Allah dərgahına yaxınlaşmaq üçün malın verilməsinin müstəhəbliyi nəzərdə tutulur. Bə`zən də «sədəqə alan şəxsə bəxşiş etmək» mə`nasına işlənir. Belə ki, Yusifin qardaşları ondan bəxşiş istəyərək demişdilər: *"və təsəddəq ələyna – bizə bəxşiş et!"* «Yusuf» surəsi, ayə:88

Zəkat vücutla, yə`ni malda Allahın haqqını sübut etməsi ilə yanaşı olduğundan, bizim nəzərimizə görə vacib sədəqələrə, vacib xümslərə və Allahın insanın malında qərar verdiyi sair vaciblərə də şamildir. Bunun şahidi Peyğəmbəri Əkrəm j-in Himyər padşahlarına yazdığı məktubdur:

وَأَتَيْتُمُ الزَّكَاةَ مِنَ الْمَغْنَمِ نَحْمُ إِلَهَ وَسْهُمْ
النَّبِيِّ وَصْفِيهِ وَمَا كَتَبَ إِلَهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ مِنَ
الْصَّدَقَةِ

"Və zəkatı, qənimətlərdən Allahın xümsünü, Peyğəmbərin səhmini və onun xalisəsini, Allahın mö`minlərə vacib etdiyi sədəqələri verin."

Çünki zəkat kəlməsindən sonra gələn «min» kəlməsi zəkatın növlərini bəyan edir ki, o da aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) Allahın xümsü;
- b) Peyğəmbərin səhmi və onun xalisəsi;
- v) Allahın mö`minlərə vacib etdiyi sədəqələr, yə`ni sədəqənin vacib qisimləri.

Beləliklə, vacib sədəqə zəkatın qisimlərindən biri olaraq qərar verilmişdir. Mütəal Allah onun hansı yerlərdə işlədilməsi ilə əlaqədar «Tövbə» surəsinin 60-cı ayəsində belə buyurmuşdur:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ
عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً
مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Sədəqələr yalnız fəqirlərə, miskinlərə, onun toplanmasına mə`mur olunanlara, qəlblərinin İslama yönəldilməsi lazım olan şəxslərə, qulların azad edilməsinə, borclulara, Allah yolunda və yolda qalanlara aiddir. Bu, Allah tərəfindən tə`yin olunan bir fərizədir. Allah elmi və hikmətlidir."

Mütəal Allah zəkatın hökmünü bəyan edərkən bir-iki qisimlə kifayətlənməmiş, əksinə, onu Qur`anda 25 yerdə «səlat» (namaz)

¹ «Məcməül-bəyan», «Bəqərə» surəsinin 272-ci ayəsinin təfsiri.

kəlməsi ilə yanaşı qərar vermişdir.¹ Hər vaxt «zəkat» və «səlat» kəlmələri Allahın kəlamında və Peyğəmbərin sözlərində yanaşı gəlibsə, onlardan məqsəd Allah-taalanın malda olan mütləq haqqı nəzərdə tutulur. O cümlədən, nəqdeyn (qızıl və gümüş), ənam (mal-heyvan), ǧəllat (taxıl) – yə`ni vacib sədəqələr – bu kimi hallarda nisab həddinə çatmalıdır. Digəri isə Allahın qənimətlərdə olan haqqı yə`ni xümsdür və ondan başqalarıdır.

Hər vaxt zəkat sözü Allahın və Peyğəmbərin kəlamında xümslə yanaşı gəlsə, ondan məqsəd yalnız vacib sədəqələrdir. Həmçinin, kəlamda sədəqə siniflərindən hər hansı birinə izafə şəklində olub, misal üçün, zəkatül-ǧənəm (qoyunun zəkati), yaxud zəkatül-nəqdeyn (qızıl-gümüşün zəkati) deyilsə, ondan da məqsəd vacib sədəqələrdir. Eləcə də, sədəqə işlərinə baxanlar da hədisdə və sirədə müzzəki – zəkati toplayanlar deyil, müsəddiq,² yə`ni sədəqəni toplayanlar adlandırılmışdır. Həmçinin, sədəqə verən kəsə müzzəki, yaxud mətəzəkki deyil, müsəddiq deyilir.³ Bəni Həşimə haram edilən zəkat deyil, sədəqədir.⁴ Müslüm bu məsələyə diqqət yetirmədiyindən, özünün «Səhih» kitabında «zəkatin Peyğəmbərə və onun Əhli-beytinə haram olması» adlı bir babda (3-cü cild, səh.117) sədəqənin onlara haram olması ilə əlaqədar səkkiz hədisi bu babda qeyd etmişdir. Halbuki, zəkat onun dediyi kimi deyildir.

Buna əsasən, hər vaxt Qur`anda «əqimus-səlat və atuz-zəkat» (namaz qılın və zəkat verin) kimi iki cümlə bir yerdə qeyd edilsə,⁵ bu iki cümlədə əvvəlcə fərman verilir ki, vacib namazlar yerinə yetirilsin, istər gündəlik namaz olsun, istər ayət namazı, istərsə də başqası; sonra fərman verilir ki, mal-dövlətdə Allahın vacib buyurduğu haqq yerinə yetirilsin. Bu haqq istər vacib sədəqə hallarından olsun, istər xüms yerlərində Allahın haqqı, istərsə də digər hüquqlar – hamısına şamil olur.

Həmçinin, Peyğəmbər j-dən rəvayət olunan «hər vaxt malının zəkətını verdinsə, öhdəndə olan hər bir şeyi əda etmisən» hədisində

¹ «Mö`cəmul-fehrest», «zəkat» maddəsi.

² «Müfrədati Rəğib», «Nihayətül-lüǧət», «Lisanül-ərəb», «sədəqə» maddəsi.

³ Mütəal Allah «Hədid» surəsinin 18-ci ayəsində buyurmuşdur: **"Sədəqə verən kişilər və sədəqə verən qadınlar..."** Həmçinin bax: «Səhihi-Müslüm» zəkat babı, 3-cü cild, səh.172; «Sünəni Əbu Davud», 1-ci cild, səh.202; «Sünəni Termizi», 3-cü cild, səh.172. Müttəqi Hindi kimi son zamanın bəzi alimlərinin qeyd etdiklərinə diqqət yetirilmir.

⁴ Bunun ətraflı izahı sonradan qeyd ediləcəkdir.

⁵ «Mö`cəmul-müfəhris», zəkat maddəsi.

(«Sünən»i Termizi», 3-cü cild, səh.97) məqsəd budur ki: «Əgər öz malında olan Allahın haqqını əda etmisənsə və malda olan Allah hüquqlarının hamısını vermisənsə, öhdəndə olan hər bir şeyi yerinə yetirmisən». Həmçinin, o həzrətdən rəvayət olunan «hər kəs bir malı əldə etsə, ilin axırına qədər onun öhdəsində zəkat yoxdur» (yenə orada, səh.125) hədisindən məqsəd budur ki, Allahın onun malında heç bir haqqı yoxdur. Əhli-beyt imamlarından ç nəql olunan hədislərdə də deyilir: **"Ənvaldakı haqq zəkatdır."**¹ Bunun camaata gizli qalmasının səbəbi bəlkə də bu ola bilər ki, xüləfələr xüms hökmünü Peyğəmbər -dən sonra qüvvədən saldıqlarına, əməli olaraq zəkat üçün sədəqədən başqa bir nümunə qalmadığına görə xüms mövzusu tədrisi olaraq unudulmuş və iş o yerə çatmışdır ki, son zamanlarda «zəkat» kəlməsindən sədəqədən başqa bir şey düşünülür!

2-Fey`

Fey` lüğətdə «qayıtmaq» mənasındadır. Günəşin günortadan sonrakı hərəkəti nəticəsində kölgənin qayıtmasına da fey` deyilir. Amma İslam şəriətində, «Lisanül-ərəb» kitabında qeyd olunduğu kimi, bu məna gəlir: «Müharibə olmadan kafirlərdən əldə olunan mal-dövlət.» Həmçinin, «o mal-dövlətdir ki, Allah-taala Öz dininin əhlinə qaytarmışdır, özü də müharibə aparılmadan din müxaliflərinin mal-dövlətindən alınan, yaxud cəlayi-vətən edildiyinə, yaxud müsəlmanlar üçün boşaldıldığına, yaxud müsəlihə yolu ilə, yaxud da cizyə verməklə – onun vasitəsilə fida verilir, qanlarını qoruyurlar və nəticədə islamın pənahında qalırlar – əldə olunan əmlak da fey`dən ibarətdir.²

Allah-taala «Həşr» surəsinin 7-ci ayəsində buyurur:

(مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ)

"Allahın qəryələrin əhalisindən Öz Peyğəmbərinə qaytardığı şeylər Allaha, Peyğəmbərə və onun qohumlarına, yetimlərə, miskinlərə və yolda qalanlara məxsusdur."

Bu ayə və bütünlükdə «Həşr» surəsi Bəni-nəzir yəhudilərinin barəsində nazil olmuşdur. Onlar Peyğəmbərlə bağladıkları əhd-peymanı pozmuş və on nəfərlə birlikdə onların yanına getdiyi halda böyük daş parçası dığırldıb o həzrəti öldürmək istəyirdilər. Buna görə də Allah-

¹ «Kafi», 2-ci cild, səh.19-20; «Təfsiri Əyyaşi», 1-ci cild, səh.253; «Biharul-ənvar», 68-ci cild, səh.337-389.

² «Lisanül-ərəb», fey` maddəsi.

taala vəhy vasitəsilə onların bu hiyləgərlik məqsədlərini ifşa etdi və o həzrət çox sürətlə, sanki bir ehtiyacı varmış kimi, oradan çıxdı və Mədinəyə getdi. O yubandığı zaman köməkçiləri ona qoşuldu. Peyğəmbər i onların yanına adam göndərdi və onların qurduqları məkirli tədbirlərini bildiyini onlara agah etdi və onlara əmr etdi ki, oradan köçüb getsinlər. Onlar bunu qəbul etmədilər, on beş gün qalalarında qaldılar. Sonra oradan çıxdılar və silahdan başqa, daşınmağa qabil olan bütün şeylərini dəvələrlə apardılar və onların öz malları oldu. Onlar altı yüz dəvə ilə çıxıb Xeybərə və digər yerlərə getdilər. Allah-taala onların qoyub getdiyi çoxlu silahları, əraziləri və xurma bağlarını bütünlüklə Peyğəmbərin ixtiyarına verdi. Ömər dedi: «Əldə etdiyin şeylərin xümsünü vermirsənmi?» Yə`ni onun xümsünü ayırmırsanmı ki, yerdə qalanlarını camaatın arasında bölüşdürək?! Peyğəmbər i cavabında buyurdu: «Allah-taalanın müsəlmanların hamısının deyil, yalnız mənim üçün qərar verib *"ma əfaəllahu əla Rəsulih"* deyə buyurduğu şeyi, iki hissəsi müsəlmanlar üçün olan bir şeylə eyni səviyyədə qərar vermərəm!»

Vaqidi və başqaları demişlər: O həzrət öz ailəsinin xərclərini onun öz xalisəsi olan Bəni-nəzir əmvalından ödəyirdi. İstədiyi şəxslərə də onlardan bağışlayır, istəmədiyi şəxslərə də vermirdi. O, öz xidmətçisi Əbu Rafeni həmin yerdə işçi tə`yin etmişdi.¹

4-SƏFİYY

Cəm forması «səfayya» şəklində olan «səfiyy» cahiliyyət dövründə qəbilə rəisinin döyüş və çarpışma yolu ilə əldə olunan şeylərin bölgüdən qabaq öz ixtiyarına keçirdiyi hissələrə deyilirdi. İslam şəriətində səfiyy Peyğəmbəri Əkrəm j-ə məxsus olan xalisə mənqul (daşına bilən) və qeyri-mənqul (daşına bilməyən) maldan ibarətdir, müsəlmanların onda

¹ Bəni-nəzir tayfası barəsində qeyd etdiklərimiz Vaqidinin «Məğazi» kitabından, səh.363-378 idi. Həmçinin Məqrizi də «Əmtaul-əsma», səh.178-182-də onun xülasəsini qeyd etmişdir. Əlavə mə`lumat üçün «Təfsiri-Təbəri»yə baxa bilərsiniz. Əbu Rafe Abbasın qibtı qulamı idi ki, onu Peyğəmbərə bağışladı, o həzrət də onu azad etdi və öz kənizi Səlmanı ona ərə verdi. O Məkkədə islamı qəbul etdi. Ühüddə və ondan sonrakı hadisələrdə Peyğəmbərin yanında olmuşdur. Oğlu Rafe İmam Əli TM-in katibi idi. Əbu Rafe Osmanın xilafət dövründə, yaxud ondan sonra vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 1-ci cild, səh.41 və 77-də qeyd olunmuşdur.

heç bir payı yoxdur; və bu da onun xümsdən olan payından tamamilə ayrıdır.¹

Qeyd etdiklərimiz aşağıdakı rəvayətlərdən əldə olunur:

a) Əbu Davud öz «Sünən» kitabında xəlifə Ömərdən rəvayət edir ki, Peyğəmbəri Əkrəm j-in üç xalisəsi var idi: «Bəni-nəzir, Xeybər və Fədək.»²

Digər bir hədisdə isə deyir: «Allah Peyğəmbərə bir xalisə bağışladı ki, camaatdan heç birinə onu bağışlamamış və bu barədə belə buyurmuşdu: *"(Allahın onlardan Öz Rəsuluna qaytardığı şeylər bunlardan ibarətdir) ki, siz nə ona at sürmüşünü, nə də dəvə. Lakin Allah Öz rəsullarını istədiyi hər kəsə müsəllət edər, Allah hər bir işə qadirdir."*³ Bəni-nəzirin mal-dövlətini Peyğəmbərə qaytaran da Allah olmuşdu.»

Digər bir hədisdə yuxarıdakı ayə zikir olunduqdan sonra deyilir: «Bunlar – filan və filan yerin abadlıqları – Peyğəmbər j-in xalisəsi və ona məxsus olan şeylərdir.»

Əbu Davud Zühəridən nəqlən belə deyir: «Peyğəmbər j Fədək əhlini və başqa abadlıqları mühasirə etdi, onlar sülh etmək istədikləri zaman *"fəma ocəftum əleyhi min xəylin və la rikab..."* - yəni bunlar heç bir müharibə olmadan ələ gətirilmişdir. Bu ayə barəsində demişdir ki, Bəni-nəzir tayfasının mal-dövləti Peyğəmbəri Əkrəm j-in xalisəsi idi. Çünki onu silah və zor işlətməklə fəth etməmişdilər, əksinə, sülh yolu ilə almışdır.»

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, İbni Əsir kimi təhlilçilər də həqiqəti dərk edə bilməmişlər. «Nihayətül-lügət» kitabında «sə-fa» maddəsi barəsində deyilir: «Səfiyy o şeydir ki, ordu başçısı qənimətləri bölüşdürməzdən qabaq özü üçün götürür və ona görə də «səfiyyə» adlandırılır. Bunun cəm forması «səfaya»dır. Ayişənin dediyi hədis də həmin qəbildəndir: «Səfiyyə (rəziyəlahu ənha) səfiyydən idi» – yəni Hüyy ibni Əxtəbin qızı Səfiyyə o kəslərdən idi ki, Peyğəmbər j onu Xeybər qənimətlərindən özü üçün seçmişdi. Hədislərdə səfi və səfaya kəlmələri təkrar gözə dəyir. Əli TM-in və Abbasın hədislərində qeyd olunur ki, o ikisi səvafi – yəni Allahın Bəni-nəzir qəbiləsinin mal-dövlətindən Öz Peyğəmbərinə qaytardığı şeylər – barəsində bir-biri ilə mübahisə edən halda Ömər in yanına gəldilər...

¹ «Nihayətül-lügət», İbni Əsir

² «Sünəni Əbu Davud», xərac kitabı, 3-cü cild, səh.141; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyd, səh.9.

³ «Həşr» surəsi, ayə:6.

«Səvafi» o mülklərə və ərazilərə deyilir ki, maliki olmasın, yəni sahibi köçüb getmiş olsun, yaxud ölsün və heç bir varisi olmasın. Onun tək forması «safiyə» şəklindədir. Zühəri deyir: «Sultanın yalnız özü üçün ayırdığı torpaqlara da səvafi deyilir.»

Sonrakı lüğət alimləri, o cümlədən İbni Mənzur da bu mənanı Əzhəridən və İbni Əsirdən nəql etmişdir. İbni Mənzur «Lisanül-ərəb» kitabında «səfa» maddəsi barəsində deyir: «Yekun nəzər budur ki, cəm forması «səfaya» olan «səfiyy» kəlməsi o şeylərə aid edilir ki, rəis müharibədə daşına bilməyən qənimətlərdən özü üçün götürmüş olsun. Cəm forması «səvafi» olan «safiyə» də o şeylərə aid edilir ki, sultan ərazilərdən və əkin sahələrindən özü üçün ayırmış olsun.»

Mən bilmirəm: Bu söz necə düzgün ola bilər, halbuki, xəlifə Ömər Fədəki, Xeybəri və digər abadlıqları Peyğəmbəri Əkrəm ı-in «səfaya»sı hesab etmişdir!

Əbu Davud (257-ci ildə vəfat edib)¹ öz «Sünən» kitabında «babu səfaya Rəsulillah» adlı bir bölmə təşkil etmiş və Ömər və başqalarının hədisində Peyğəmbərin özünə məxsus olan abadlıqları təqdim etmişdir.

Bizim nəzərimizə görə, qeyd olunan təsnifat və təhlil 370-ci ildə, yəni Əbu Davuddan təqribən bir əsr sonra vəfat edən Əzhəriyə məxsusdur² ki, bəlkə də onu, öz dövründə geniş yayılmış şeylərdən əxz etmiş və onun özündən olmamışdır. Xüsusilə, bunu nəzərə alaraq ki, o, uzun müddət Qəramitə qəbilələri arasında yaşamış, onlarla ünsiyyətdə olmuş və onların ara sözlərindən çox istifadə etmişdir.

Bir sözlə, tək forması «səfi» olan «səfaya» kəlməsi hətta Əbu Davudun dövrünə qədər də Peyğəmbəri Əkrəm ı-in yalnız özünə məxsus olan xalisəsi, xüsusi torpaqları və mal-dövlətinə aid edilmişdir.

¹ Əbu Davud Süleyman ibni Əş`əs Sistani, «Sünən» kitabının müəllifidir. O deyir: Peyğəmbərdən əli min hədis yazdım və sonra «Sünən» kitabının hədislərini onların arasından seçdim, 4800 hədisi ona daxil etdim. Onların arasında səhih olan, səhihə oxşayan və səhihə yaxın olan hədisləri də qeyd etdim.» O, Bəsrədə yaşamış və elə orada da vəfat etmişdir.

² Məhəmməd ibni Əhməd ibni Əzhəri Hərəva Şafei lüğət alimidir. Uzun müddət Qəramitə qəbilələri arasında yaşamış, çölləri gəzmiş və onların el arasında işlədilən sözlərdən çoxlarını əxz etmişdir. Onun kitablarından biri «Ət-təhzib»dir. Bəlkə də onun «səvafi»nin tərifində qeyd etdikləri Qəramitə tayfasının müharibə, tarac və qarətçiliklə əlaqədar ara sözlərindən əldə edilmiş olsun. Buna əsasən, onun verdiyi belə tərif şəri'i istilah deyildir ki, şərif hədislər onun əsasında təfsir edilə bilsin.

Z) ƏNFAL

«Ənfal» kəlməsi «nəfəl»in cəmidir. «Nəfəl» də lüğətdə əta etmək, bəxşiş etmək mə'nəsinədir. Nəfl isə vacib əmələ artırılan miqdar mə'nəsinədir ki, nəfilə namazlırı da həmin qəbildəndir.¹

Ənfal İslam şəriətində ilk dəfə olaraq «Ənfal» surəsinin 1-ci ayəsində qeyd olunmuşdur. Bu ayənin şə'ni-nüzulunda deyilir ki, müsəlmanlar ilk dəfə olaraq 2-ci hicri ilində Peyğəmbər Ʒ-in şəxsən özünün rəhbərlik etdiyi bir orduda böyük Bədr qəzvsinə getdilər. Mühəribənin axırında böyük bir qələbə ilə düşməni məğlub etdilər, mühəribə qənimətləri barəsində ixtilaf yarandı. Peyğəmbərə müraciət etdilər və bunun ardınca «Ənfal» surəsinin ilk ayələri nazil oldu:

(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ رَسُولِهِ إِنَّكُمْ لَمُعْتَبِرُونَ
وَأَطِيعُوا أَمْرَ رَسُولِهِ إِنَّكُمْ لَمُعْتَبِرُونَ)

"Səndən ənfal barəsində soruşurlar, de: Ənfal Allaha və Onun Rəsuluna məxsusdur. Belə isə, Allah qarşısında təqvalı olun, düşməncilikləri sülhə, səfa-səmimiyyətlə çevirin, Allaha və Onun Peyğəmbərinə itaət edin – əgər imanınız varsa."

Ibni Hişamın «Sirə», «Tarixi Təbəri», «Sünəni Əbu Davud» və başqa kitablarda mövcud olan bir rəvayətdə belə deyilir: «Peyğəmbəri Əkrəm Ʒ fərman verdi ki, ordu üzvlərindən hər birinin tapdığı şeyləri bir yerə toplusınlar. Hamısını bir yerə topladıqları zaman müsəlmanlar onun barəsində ixtilafa düşdülər. Həmin malı toplayanlar dedilər: «Bunlar bizə məxsusdur!» Düşmənlə mübarizə edənlər və onları təqib etməyə məşğul olanlar dedilər: «Allaha and olsun, əgər biz olmasaydıq, siz bunları əldə edə bilməzdiniz! Biz düşmənin sizə tərəf gəlməsinin qarşısını aldıq, siz də bu işləri görə bildiniz.» Peyğəmbərin keşiyini çəkən və onu himayə edənlər də dedilər: «Allaha and olsun, bu mal-dövlətə sahib olmaqda siz heç də bizdən layiqli (irəli) deyilsiniz. Biz də heç bir keşikçisi olmayan qənimətləri yığa bilərdik, lakin düşmənin Peyğəmbəri Əkrəm Ʒ-ə hücum edəcəyindən qorxduq, özümüzü o həzrətə sipər qərar verdik. Belə isə, siz bu mal-dövlətə sahib çıxmağa bizdən artıq deyilsiniz!»

Həmçinin, Ibni Hişam İbadət ibni Samitdən² rəvayət edir ki, o, «Ənfal» surəsi barəsində demişdir: «Bu surə bizim Bədrdə olduğumuz

¹ Lüğət kitabları, xüsusilə «Lisanül-ərəb» kitabı, nə-fə-lə maddəsi.

² İbadət ibni Samit Əbu Vəlid Ənsari Xəzrəci. Birinci və ikinci Əqəbələrdə, eləcə də Peyğəmbər Ʒ-in bütün qəzvlərində iştirak etmişdi. O, Ənsarın nəqiblə-

zaman nazil olmuşdur. O zaman ki, onun «nəfli» barəsində ixtilaf və kobudluq etdik, Allah onu bizim əlimizdən aldı və Peyğəmbərin ixtiyarına qoydu. O həzrət də onları müsəlmanların arasında bərabər şəkildə bölüşdürdü.»

Əbu Üseyd Saidi¹ belə deyir: «Bədr müharibəsində Aiz Məxzuminin qılıncını əlimə keçirdim. Peyğəmbəri Əkrəm i camaata fərman verib «əldə etdiyiniz hər bir nəfli qaytarın!» - deyə buyurduğu zaman, gedib onu nəflin içinə atdım.»

Ibni Hişam yazır: «Ondan sonra Peyğəmbəri Əkrəm i öz ordusu və müşrik əsirlərlə birlikdə Mədinəyə gəldi. Səfra təngəsindən keçən zaman qumluq bir yerdə düşərgə saldı, Allahın müşriklərdən müsəlmanlara qaytardığı **nəfli** onların arasında bərabər şəkildə böldü.»²

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, mütəal Allah bə`zən «ənfal» kəlməsini bu şərif ayədə özünün lüğətdəki «əta etmək» və «bağışlamaq» kimi mə`nasını iradə etmişdir. Yə`ni sizin düşmənin mal-dövlətindən əldə etdiyiniz şeylər cahiliyyət dövründə qəbul edilən qarətçilik qəbilindən deyildir ki, onu öz mülkiyyətinizə keçirmiş olasınız; əksinə, bu, Allah tərəfindən olan bir əta və bəxşidir. Onun əsası və əsli Allaha və Onun Rəsuluna məxsus olduğundan, siz də onu Allahın Peyğəmbərinə qaytarmalısınız ki, hər hansı şəkildə məsləhət görürsə, onu məsləhət etsin.

Buradan da Əhli-beyt imamlarının 6 hədislərində işlənən «ənfal» kəlməsinin münasibəti aydın olur: «Ənfal bütün o şeylərə şamildir ki, müharibə məntəqəsində müharibə aparılmadan əldə olunsun. Həmçinin, sahibləri müharibə olmadan köç edib gedən bütün ölkələr, diyarlar, eləcə də padşahların mülkiyyətində olan və qəsbi olmayan hər bir şey, eləcə də meşələr, çöllər, məvat torpaqlar və onun kimiləri.»³ Bütün bunların hamısı Allahın əta və bəxşişi, Öz Peyğəmbərinə etdiyi hədiyyədir. Ondan sonra isə Əhli-beyt imamlarına 6 məxsusdur.

rindən və Peyğəmbərin sağlığında Qur`an hafizlərindən biri idi. 34, yaxud 45-ci hicri ilində Rəmlədə, yaxud Beytül-Müqəddəsə vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.107-də qeyd olunub.

¹ Əbu Üseyd Malik ibni Rəbiə Ənsari Xəzrəci Bədrdə və ondan sonrakı döyüşlərdə iştirak etmişdir. Onun vəfat tarixi ilə əlaqədar ixtilaf gözə dəyir: 60, yaxud 65-ci hicri ili deyilmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 4-cü cild, səh.297-də vardır. Aiz ibni Əbdüllah ibni Məxzumun övladları Qüreyşdən bir şaxə idi ki, onların Müs`əb Zübeyrinin «Nəsəbu Qüreyş» kitabında, səh.299-da gəlməmişdir.

² «Sireyi Ibni Hişam», 2-ci cild, səh.283-286. Başqa bir çapda: 2-ci cild, səh.296, həmin ayənin «Təfsiri Təbəri»də təfsiri.

³ «Biharul-ənvar», «xums» kitabı, 96-cı cild, səh.204-214.

«Ənfal» özünün son mənasında Əhli-beyt məktəbinin islami ürfündə qeyd olunan şeylər üçün bir ad hesab olunur.

6-QƏNİMƏT VƏ MƏĞNƏM

Cahiliyyət dövründən sonra gənimət və məğnəm kəlmələrinin mənasında iki dəfə dəyişiklik olmuşdur: Bir dəfə İslam şəriətində, digər dəfə isə müsəlmanların nəzərində. Nəhayət, son dövrlərdə gənimət və məğnəmin mənası soymaq, qarət etmək və hərbi mənası ilə eyni olub. Onun izahı belədir: «Ərəblər hər vaxt «sələbəhu hərben» desəydilər, məqsədləri bu idi ki, öz rəqibinin paltar, silah və başqa ləvazimatını ondan alsın. Çünki «sələb» libas mənasıdır ki, o da «əslab» formasında cəm bağlanır.

Bəzən də «hərəbəhu hərben» deyilir və məqsəd budur ki, bir nəfər öz rəqibinin bütün mal-dövlətini alıb onu buraxmışdır. Malı oğurlanan və qarət olunan şəxsə məhrub və hərib (malı əldən getmiş) deyilir, ondan alınan mala isə «həribə» deyilir. Bəzən də «uxizət həribətu» - dedikdə məqsədləri budur ki, onun məişət vəsaitlərini və həyat avadanlıqları və mal-dövləti ondan alınmışdır.

Hər vaxt «nəhəbəhu və nəhibəhu» - deyilsə, məqsəd budur ki, rəqibi onun malını zorla almışdır. «Nəhb, nəhba və nəhəyba» qarət və tarac mənasıdır. Hər vaxt «ənhəbə irzəhu və maləhu» deyilsə, yəni «abır-heysiyyət və mal-dövlətini başqasına mübah etdi» mənasını ifadə edir.

Bu, lüğət kitablarında zikr olunan kəlmələrin təfsiri idi.¹ Sürə, hədis və səhabələrin arasında mövcud olan adi danışıklarda da həmin mənaaya işlənmişdir.

Misal üçün: Hədisdə buyrulur ki, **«mən qətələ qətilən fələhu sələbuhu», yəni «hər kəs (cihad meydanında) bir kəsi qətlə yetirsə, öldürülən şəxsin mal-dövləti ona çatacaqdır.»**²

Peyğəmbər j-in bəyanında qeyd olunur ki, bir müğənni o həzrətdən icazə istədi ki, Mədinədə mütriblik etsin. Həzrət buyurdu: **«Sənin varını-yoxunu Mədinə cavanları üçün halal etdim!»**³

«Sürə» kitabında isə belə qeyd olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm j Hüneyn müharibəsində Əbu Süfyan, Səfvan ibni Üməyyə, Üyeynət ibni

¹ Bax: «Misbah», Cövhəri; «Nihayətu ibni Əsir», «Lisanul-ərəb», İbni Mənzur; «Qamusul-lüğət» və s.

² «Sünəni Darəmi», «mən qətələ qətilən» babı, 2-ci cild, səh.229; «Müsədi Əhməd», 5-ci cild, səh.295, 306, 312; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.3 və 13.

³ «Sünəni ibni Macə», «hüdəd» kitabı, hədis:2613.

Həsin və Əqrə ibni Habis kimi şəxslərin hər birinə yüz dəvə verdi, Abbas ibni Mərdasa isə onlardan az verdikdə, o, belə dedi: «Mənim qarət etdiklərimi, (mənim atımı), Əbidin qarət etdiklərini Üyeyinə ilə Əqrə arasında bölüşdürdünmü?»¹

Qüreyşlilər Bədr hadisəsində dedilər: «Uxrucu ilə həraibikum, yəni mal-dövlətlərinizə doğru gedin.»²

Peyğəmbər ʔ-in kəlamında qeyd olunur ki: **"Əgər geri çəkilsələr, məlum və malını uduzmuş halda geri çəkilməmiş olarlar."**³

Ömərin dediyi isə: «Borcudan çəkinin, onun əvvəli qəm-qüssə, axırı isə maldan məhrum olmaqdır.»⁴

Səhabələrin dövründə Müaviyə ibni Əbi Süfyan, Süfyan ibni Ovf Qamidini öz hökumətindən kənarda yerləşən müsəlmanlara tərəf göndərən zaman ona belə tövsiyə etdi: *"Qarşılaşdığın hər kəs sənənin rəyində olmasa, onu qətlə yetir. Keçdiyin hər bir abadlığı qarət et, bütün mal-dövləti çapıb qarət et, çünki malı qarət etmək öldürmək kimidir və qəlb üçün dərd gətirər."*⁵

Hədisdə qeyd olunur ki, Peyğəmbərin səhabələri bir neçə qoyunu qarət edib kəsdilər və ətinə bişirdilər. Peyğəmbər ʔ buyurdu: **"Qarət olunan şey halal deyildir."** Bu zaman səhabələr qazanları boşaltdılar.⁶

Kabul müharibəsində də bir qədər qoyunu qənimət aldılar, sonra onları qarət etdilər ki, Əbdür-Rəhman (İbni Səmrət) göstəriş verdi ki, münadi nida edərək belə desin: Mən Peyğəmbər ʔ-in belə buyurduğunu eşitdim: **"Hər kəs müəyyən bir malı qarət etsə, bizdən deyildir. Belə isə, qoyunları qaytarm!"** Onlar qoyunları qaytardılar və o, yenidən bərabər şəkildə bölüşdürdü.⁷

Bunlar «səlb, nəhb və hərb» kəlmələrinin mənası idi. Amma «qənimət və məğnəm» kəlmələrinə gəldikdə isə, Rəğib və Əzhəri «ğənəm» maddəsində belə deyirlər: «Ğənəm» (qoyun) məşhur bir

¹ «Səhihi Müslüm», «zəkat» kitabı, 3-cü cild, səh.108; «Əğani», Abbas ibni Mərdasın tərcümeyi-halı, 14-cü cild, səh.290. Peyğəmbər ʔ Hünəyn müharibəsində «müəllifətu qulubihim» payından onlara verdi və bu zaman Abbas ibni Mərdas ona e`tiraz etdi.

² «Nihayətul-lügət», İbni Əsir; «hərəbə» maddəsi.

³ «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.328; «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.31.

⁴ «Müvəttə», Malik, 2-ci cild, səh.336.

⁵ «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», (İbni Əbil Hədid), 2-ci cild, səh.58-90, Səqəfinin «Əl-ğarat» kitabından nəqlən.

⁶ «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.367; «Sünəni ibni Macə», , hədis:3938.

⁷ Yenə orada, 5-ci cild, səh.62-63, Əbdür-Rəhman ibni Səmrət Qüreyşinin tərcümeyi-halı; «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.297-də qeyd olunmuşdur.

sözdür, «ğunm» isə onu ələ keçirməkdən ibarətdir. Sonralar «əldə olunan hər bir şeyə» – istər müharibə, istərsə də qeyri yollarla əldə olunan şeylərə aid edilirdi. Mütəal Allah buyurur: **"Bilin ki, əldə etdiyiniz hər bir şeydə..." "Əldə etdiyiniz şeyləri yeyin, halal və pakizədən."**

«Məğnəm» əldə olunan şeylərdir ki, onun cəmi də «məğanim» formasında gəlir. Mütəal Allah buyurur: **"Allah yanında çoxlu qənimətlər vardır."**¹

«Lisanul-ərəb», «Təhzibul-lügət», «Nihayətul-lügət» və «Mö`cəmi əlfazil-Qur`an» kitablarında deyilir: «Ğunm» – «ğənəmi» əldə etməyə deyilir ki, bundan sonra da düşməndən və ya başqa hər hansı bir şəxsdən hər növdə əldə etməyə aid edilir.»

Həmçinin deyilmişdir: «Ğunm» məşəqqət olmadan əşyaları əldə etməyə deyilir. Hər vaxt «ğəniməş-sey`ə» deyilsə, mə`nası budur ki, o şeyi əldə etdi. «İğtinam» da qənimətin intizarında olmağa deyilir.²

İbni Macənin «Sünən» kitabında qeyd olunur ki, Peyğəmbər j belə buyurdu: **"Malın zəkətını ayırub bir tərəfə qoyanda "Əllahumməc`əlha məğnəmə və la təc`əlha məğrəmə" deyilsin; yə`ni Pərvərdigara, onu qənimət və əldə edilmiş qərar ver, ziyan və məğrəmə yox!"**³

«Müsnədi Əhməd» kitabında Peyğəmbərin belə buyurduğu nəql olunur: **"Zikr məclislərindən əldə olunan şey behiştədir."**⁴

Ramazan ayı barəsində buyurulur: **"O ay mö`minin qənimət ayıdır."**⁵

BU BƏHSLƏRİN QISA XÜLASƏSİ

Qeyd olunduğu kimi, ərəblər cahiliyyət dövründə və İslamı qəbul etdikdən sonra silahı, paltarı və miniyi rəqibinin tərəfindən qarət olunan şəxsə məslub, bütün mal-dövləti qarət olunan şəxsə məhrub deyirdilər. «Nəhibə» və «nöhbə» kəlmələri onların nəzərində bizim əsrimizdəki qənimət və məğnəm sözləri ilə eyni mə`nalıdır.

¹ «Müfrədati Rəğib», «ğənəmə» maddəsi; «Təhzibul-lügət», Əzhəri, 8-ci cild, səh.149; «Mö`cəmi əlfazil-Qur`an», 2-ci cild, səh.293. Ayələr isə «Ənfal» surəsi, 41-49 və «Nisa» surəsi, 94.

² Bax: «Nihayətul-lügət», «Lisanul-ərəb», «Təhzibul-lügət», «Məqayisul-lügət», «ğənəmə» maddəsi; «Fəxr Razinin təfsiri», 15-ci cild, səh.166.

³ «Sünəni ibni Macə», «zəkət» kitabı, hədis:1997.

⁴ «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.177.

⁵ Yəni orada, 2-ci cild, səh.330, 374 və 524.

Həmçinin qeyd olundu ki, «ğunm» kəlməsi məşəqqət və çətinlik olmadan əşyaları əldə etməyə, «iğtinam» isə qənimət və qazancın intizarında olmağa deyilir. «Məğnəm», qənimət malına deyilir ki, onun cəmi də «məğanim» şəklində gəlir. Hədisdə qeyd olunur ki, «ləhu ğunmuhu», yəni onun qazancı və qiymətinin əlavəsi ona məxsusdur. Mübarək Ramazan ayının vəsfində isə deyilir: «Huvə ğunmul-mu`min», yəni o, mö`minin qənimət və qazanc ayıdır.» Zəkatı verən zaman deyilən duada «Əllahumməc`əlhu məğnəmən», yəni «Pərvərdigara, onu qənimət və qazanc qərar ver.» «Qənimətu məcalisiz-zikr əlcənnətu», yəni «zikr məclislərinin qazanc və qəniməti behiştir.»

Həmçinin demişlər ki, «ğunm» əslində «ğənəm»i əldə etməyə deyilirdi, sonralar isə əldə olunan hər bir şey barəsində işlədilmişdir: istər müharibə yolu ilə, istərsə də başqa yollarla. Bizim nəzərimizə görə, «ğunm» kəlməsinin əldə olunan hər bir şeyə şamil olması – istər müharibə, istərsə də qeyri-müharibə – İslam əsrinə qayıdır və ondan əvvəl mövcud olmamışdır. Çünki müsəlmanlar Peyğəmbəri Əkrəm j-in bayrağı altında ilk dəfə Bədr müharibəsində döyüşüb qələbə çaldıqları zaman onun qənimətləri barəsində münaqişəyə yol verdilər və Allah-taala müharibə yolu ilə əldə olunan mal-dövlətin malikiyyətini onlardan alıb, Allaha və Onun Rəsuluna məxsus etdi və onun adını «ənfal» qoydu. Bu hökmün «Ənfal» surəsində nazil olmasından sonra bütün mücahidlər hər bir qəzvədə və müharibədə əldə etdikləri hər bir şeyi sərkərdənin yanına gətirib onun ixtiyarına verirdilər ki, onun nəzarəti altında bölüşdürülsün. Heç bir şəxs də haqqı yox idi ki, aşkarda və ya gizlində ondan bir şey götürsün. Peyğəmbəri Əkrəm j qarəti haram buyuraraq belə demişdi: **"Qarət və oğurlamaq halal deyildir."** Sonra buyurmuşdur: **"Hər kəs qəniməti oğurlasa, bizdən deyildir."**¹

«Səhihi Buxari» və «Müsnədi Əhməd» kitablarında Übadədən belə nəql olunur: Peyğəmbərlə bu əsasda bey`ət etdik ki, qarət etməyək.²

Həmçinin «Səhihi Buxari»də Peyğəmbərdən belə nəql olunur: **"Şərif və mö`min insan heç vaxt qarət etməz."**³

«Sünəni Əbi Davud» kitabında nəql olunur ki, ənsardan olan bir kişi deyirmiş: Peyğəmbərlə birlikdə səfərə getdik. Bir nəfər şiddətlə acdı, bir neçə qoyuna çatdılar və onları qarət etdilər. Bizim qazanlarımız xörəklə dolu halda qaynadığı bir vaxtda Peyğəmbər j gəlib çatdı və öz kamarı

¹ «Sünəni ibni Macə», «fitən» kitabı, hədis:1299; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.194, 439, 443, 446, 3-cü cild, səh.140, 197, 312, 323, 380, 395, 5-ci cild, səh.62.

² «Səhihi Buxari», 2-ci cild, səh.49; «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.321.

³ Yəni orada; «əşribə» kitabı, 3-cü cild, səh.214.

ilə qazanları aşırtdı, ətləri torpaqla qarışdırdı və buyurdu: «Qarət olunmuş şey murdar olmuş heyvan ətindən heç də artıq halal deyildir.»¹

Allah-taala xəyanəti haram etmiş və «Ali-Imran» surəsinin 161-ci ayəsində belə buyurmuşdur:

وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Hər kəs xəyanət etsə, Qiyamət günü xəyanət etdiyi şeylə birlikdə (məhşərə) varid olar."

Peyğəmbəri Əkrəm ı belə buyurmuşdur: **"Qarət, xəyanət və oğurluq haramdır, hər kəs xəyanət etsə, Qiyamət günü öz xəyanəti ilə məhşərə varid olar."**²

Bu hədisdə qarət, xəyanət və oğurluq eyni cərgədə qeyd olunmuşdur.

Digər bir hədisdə isə buyurdu: **"İynənin sapını, ondan artığını və ya azını da təhvil verin; çünki xəyanət Qiyamətdə xəyanətkar şəxsin ar və rüsvayçılığına səbəb olacaqdır."**³

Əbdüllah ibni Əmr ibni As belə deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm ı hər vaxt qənimət əldə etsəydi, Bilalə buyururdu ki, nida edib belə desin: «Qənimətləri gətirin!» Sonra onun xümsünü ayırır, onların arasında bölüşdürürdü. Bir gün bir nəfər tükədən toxunmuş bir cilovu əlində gətirib dedi: «Ya Rəsuləllah! Bu əldə etdiyim bir qənimətdir.» Peyğəmbər ı buyurdu: «Məgər Bilalın üç dəfə nə dediyini eşitmədinmi?!» Dedi: «Əlbəttə, eşitdim!» Buyurdu: «Bəs nə üçün onu gətirmədin?» O, bəhanə gətirdikdə Peyğəmbər ı buyurdu: «Onunla qal, Qiyamət günü onunla birlikdə gələrsən, indi səndən qəbul etməyəcəyəm.»⁴

«Sünəni ibni Macə» kitabında «günm» və «xəyanət» adlı babda deyilir: Əşcə qəbiləsindən olan bir nəfər Xeybərdə vəfat etdikdə, Peyğəmbər ı buyurdu: «Öz yoldaşınıza namaz qılın!» Camaat nigaran oldu, üzləri dəyişdi. Peyğəmbər ı vəziyyəti belə gördükdə buyurdu: «Sizin dostunuz xəyanət etdi!»⁵

«Sünəni Darəmi» kitabında xəyanətlə əlaqədar Ömər ibni Xəttabdan nəql olunan rəvayətdə deyilir: Xeybər müharibəsində bir neçə nəfər qətlə yetirildi və camaat dedi: «Filankəs şəhid oldu və...» Nəhayət bir

¹ «Sünəni Əbi Davud», «kitabul-cihad», 3-cü cild, səh.66.

² «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.230.

³ Yenə orada.

⁴ «Sünəni Əbi Davud», «cihad» kitabı, 2-ci cild, səh.13, həmin kitabda, xəyanətkarın cəzası barədə qeyd olunur ki, onlar xəyanətkarın malını yandırırıldı!

⁵ «Sünəni ibni Macə», səh.95.

şəxsin adını çəkib dedilər: «Filankəs şəhid oldu!» Peyğəmbər j isə buyurdu: «Belə deyil! Mən onu cəhənnəm odunda gördüm. O, xəyanət etdiyi əba və rida ilə birlikdə idi!»¹

«Sünəni ibni Macə»nin «ğünm» babında deyilir: «Kərkərə adlı bir nəfər Peyğəmbərin anbardarı idi. O ölən zaman Peyğəmbər j buyurdu: **"O, cəhənnəm odundadır."** Camaat bu barədə əlavə axtarış apardılar və gördülər ki, onun üstünə çəkdiyi mələfə xəyanət yolu ilə oğurlanmışdır.»²

Bu məna «Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm» və «Sünəni Əbi Davud» kitablarında digər ibarələrlə qeyd olunur ki, onun axırı belədir: «Peyğəmbərin bu sözünü eşidən şəxs bir, yaxud iki ayaqqabı bağını gətirdi. Peyğəmbər j buyurdu: «Bir, yaxud iki oddan olan qaytan.»³

Məlum oldu ki, İslam dini ordunu başqaların mal-dövlətini qarət etməkdən çəkirmiş və müharibə meydanında qənimət olaraq əldə olunan mal-dövləti öz mülkiyyətinə keçirməyi heç kəsə icazə verməmişdir. Hətta Peyğəmbəri Əkrəm j ordunun ac olduğu halda onların qazanlarını çevirmiş, qarət olunmuş qoyunların ətlərini yerə tökərək torpaqla qarışdırmış, qənimətə və mal-dövlətlərinə gizli şəkildə əl uzatmağı nəhy etmiş və onu xəyanət adlandıraraq buyurmuşdur: **"İynə, sap, ondan yuxarı və yaxud aşağı səviyyəli şeyləri də təhvil verin."** O həzrət xəyanət edən şəxsə cənazə namazı qılmadı, əbanı oğurlamış öldürülən şəxsi şəhid hesab etmədi. Bir sözlə, indi ki, İslam müharibə meydanında qənimət olaraq əldə olunan mal-dövlətin mülkiyyətə keçirilməsini qadağan edir və hətta bir ayaqqabı bəndini belə gizləndə, yaxud da aşkarda özü ilə aparən şəxsləri bu işdən çəkindirir və icazə vermir, bu qənimətləri «ənfal» adlandırır və onu Allaha və Onun Rəsuluna məxsus edir ki, Peyğəmbər j harada məsləhət görsə məsrəf etsin. İndi Peyğəmbəri Əkrəm j-in müharibə qənimətlərini necə məsrəf etdiyini araşdırırıq:

¹ «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.230.

² «Sünəni ibni Macə», səh.950.

³ Bu hədisin hamısı «Səhihi Buxari»nin «Xeybər qəzvəsi» bölməsində, 3-cü cild, səh.37; «Səhihi Müslüm», «iman» kitabı, 1-ci cild, səh.75; «imarə» kitabı, 6-cı cild, səh.10; «Sünəni Əbi Davud», «cihad» kitabı, 2-ci cild, səh.13-də qeyd olunmuşdur.

ALLAHIN PEYĞƏMBƏRİ İ VƏ QƏNİMƏTİN MƏSRƏF OLUNMASI

Peyğəmbər İ öz qəzvələrində piyadaları və süvariləri məsləhət gördüyü şəkildə qənimətlərdən bəhrələndirir.¹ Qəniməti əldə edənlərlə əldə etməyənlər arasında heç bir fərq qoymurdu. Qadınlar üçün də az miqdarda pay ayırırdı.

Bundan əlavə, o həzrət hətta müharibədə iştirak etməyən şəxslər üçün də müəyyən pay ayırırdı, o cümlədən, Bədr müharibəsi qənimətlərindən Osmana verdi, Xeybərdəki qənimətləri Cə`fər ibni Əbi Talibin köməkçilərinə bağışladı. «Səhihi Buxari», «Müsnədi Təyalisi», «Müsnədi Əhməd» və «Təbəqati ibni Sə`d» kitablarında deyilir: «Peyğəmbəri Əkrəm İ Bədr müharibəsində Osmanı öz yerində saxladı ki, o, öz arvadına (o, Peyğəmbərin qızı idi) xəstə olduğuna görə baş çəksin. Peyğəmbər onun üçün də qənimətdən mücahidlərdən biri qədər pay nəzərdə tutdu.»²

«Səhihi Buxari»nin həmin səhifəsində Əbu Musadan belə nəql olunur: «Peyğəmbər İ-in hicrət xəbərini eşitdikdə Yəməndə olduğumuz halda əllidən artıq adamla hicrətə hazırlaşdıq. Biz gəmiyə oturduq. Bizi Nəcəsinin diyarı olan Həbəşistana apardılar. Cə`fər ibni Əbi Talib və onun köməkçiləri ilə yoldaş olduq, Peyğəmbərin yanına gələndə qədər hamımız onunla birgə idik. Xeybərin fəth olunması vaxtı onunla görüşdük və o həzrət bizi, bizim köməkçilərimizi və Cə`fər ibni Əbi Talibi Xeybər qənimətlərində şərik etdi.»³

Peyğəmbər İ həmçinin, Hüneyn müharibəsində əvvəldə qeyd olunduğu kimi, «müəllifətu qulubihim» olan şəxslərə mö`min mücahidlərdən artıq pay vermişdi.

Bəli, İslam dini müharibə qənimətlərinin bu şəkildə mülkiyyətə keçirilməsini mücahidlərə qadağan etmiş və onu Peyğəmbəri Əkrəm İ-in ixtiyarında qoymuşdur ki, onu məsləhət gördüyü hər bir şəkildə məsrəf etsin. Bununla da əgər biz «Qənimətdən bir pay çatan şəxs müharibədə olub, yaxud olmamasından asılı olmayaraq onu məşəqqətsiz ələ gətirmişdir; çünki müharibə yolu ilə yox, Peyğəmbəri Əkrəm İ-in

¹ «Səhihi Buxari», «Xeybər qəzvəsi» bölməsində deyilir: O Həzrət süvarilər üçün iki pay, piyadalar üçün bir pay qərar verirdi.

² «Səhihi Buxari», «cihad» kitabı, 2-ci cild, səh.131; «Müsnədi Təyalisi», hədis:1985; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.68, 75, 2-ci cild, səh.101-102; «Təbəqati ibni Sə`d», 3-cü cild, səh.56; «Bidayətul-müctəhid», «cihad» kitabı, 1-ci cild, səh.410-412.

³ Yenə orada. (Biz onun xülasəsini qeyd etdik.)

əlindən almışdır.» - desək, bu halda düzgün söz demiş olarıq. Bu təbirlə biz bu mal-dövləti qənimət və məğnəm qəbilindən əldə edilən mal-dövlət hesab edə bilərik. Həmin qənimət və məğnəm ki, ərəblərin arasında «məşəqqət və müharibə olmadan əldə olunan mal» mənasındadır. Müharibə və döyüş yolu ilə əldə edilən malların başqa adları da vardır ki, yuxarıda onlara işarə olundu. Həmçinin, bu təbirlə *"və'ləmu ənnəma ġənimtum..."* bu qəzvdə (Bədrdə), yaxud Ühüddə nazil olan «ənfal» ayəsinə əsasən, qənimət sözü özünə iki məna aldı:

1-Lüğətdəki mənası. O da bundan ibarətdir: «Məşəqqət və çətinlik olmadan malı əldə etmək.» Bu, müharibə qənimətlərinə şamil olmurdu, çünki o qənimətlərin səlb, nəhb və hərbi kimi xüsusi adları vardır.

2-Şəriətdəki mənası. O da bundan ibarətdir: «Müfrədati Rəğib» kitabında qeyd olunduğu kimi, «istər müharibə, istərsə də başqa yollarla mal-dövləti mütləq şəkildə əldə etmək.» Beləliklə də İslam məğnəmin xarici nümunələrindən olan müharibə qənimətlərini onun nümunələrindən qərar vermişdir.

Həmçinin məlum oldu ki, hədis və sirədə qənimət və məğnəm kəlmələri bəzən özünün lüğətdəki mənasında istifadə olunur. Belə ki, hər bir kəlmə özünün həqiqi mənasında işlənir və heç bir qərinəyə ehtiyac duyulmur. Bəzən də özünün şəri mənasında, özü də kəlamdakı qərinənin varlığı ilə, yaxud danışığ zamanı mövcud halı nəzərə almaqla işlənir ki, bu da nəzərdə tutulan şəri mənasına dəlalət edir.

Beləliklə, bu iki kəlmə xəlifə Ömər in dövründə fəthlərin genişləndirilməsi və ondan sonrakı dövrlərə qədər «haliyyə», yaxud «məqaliyyə» qərinənin varlığı ilə, «ğənəm» kəlməsini müharibə qənimətlərində istifadə olunması həddindən artıq idi və bu iki mənadə lüğətdəki və şəriətdəki mənasında istifadə olunurdu. Lüğət alimləri vücuda gəldikdən sonra öz əsrlərinin ərəbləri arasında və ondan başqa yerlərdə «ğənəm» maddəsinin hansı yerlərdə istifadə olunmasını araşdırdılar və onun aşağıdakı mənaya işləndiyini bildilər:

a) «Əşya və mal-dövləti heç bir məşəqqət olmadan ələ keçirmək» mənasındadır ki, bu məna cahiliyyə dövründə və İslamın əvvəllərində bütün ərəblər arasında istifadə olunurdu.

b) «Düşmənin və başqalarının mal-dövlətinə, əşyalarına əl tapmaq» mənasındadır ki, bu məna xüms ayəsi nazil olduqdan sonra Peyğəmbər i əsrinin müsəlmanları arasında – səhabə əsrinə qədər – istifadə olunurdu.

v) Özünün xüsusi mənasında: «Düşmənin mal-dövlətini və əşyalarını əldə etmək.» Bu məna fəthlər əsrində diqqət yetirilmədiyi halda «haliyyə» qərinələrinin varlığı ilə işlənirdi. Sonra tədrici olaraq lüğət alimlərinin əsrində, xüsusilə islami cəmiyyətdə qərinə olmadan işlədildi. Alimlər lüğət kitabları yazmağa başladıkları zaman «ğənəm» maddəsinin məfhumunun dəyişdirilməsinin, dəyişikliyə uğramasının fərqi varmadılar. Nəticəsi bu oldu ki, onlardan bəziləri – Rağib İsfahani kimi – onun Mədinədə, xüms hökmünün qanuni hala salınmasından sonra işlənməsini diqqət mərkəzində saxlamadılar və dedilər: «Bu kəlmə düşmənlərin və başqalarının mal-dövlətini hər növ əldə etmək barəsində işlədilir.»

İbni Mənzur və başqaları da bəzən cahiliyyət dövründə işlənən sözlərə diqqət yetirmiş və demişlər ki, «ğənəməş-şey`ə», yəni bir şeyi əldə etdi, iğtinam, yəni qənimətin intizarında olmaq. Bəzən də onun fəthlər əsrində işlədilməsi həmişə qərinə ilə yanaşı olmuş və onlara gizli qalmışdır, sonralar da qərinəsiz olaraq istifadə edilmişdir. Onu diqqət mərkəzində saxlayaraq demişlər ki: «Qənimət o şeyə deyilir ki, müharibə əhlinin mal-dövlətindən əldə edilmiş olsun.»

«Qamus» kitabının müəllifi «ğənəm» maddəsində şəkk-şübhəyə düçar olmuş və demişdir: Görəsən «əldə etmək və fey¹ hər ikisidirmi? Yəni bu iki məna arasında müştərəkdirmi, yoxsa qənimət fey` mənasındadır və bu maddənin sair müştəqləri (ondan alınan sair kəlmələr) əşyaya əl tapmaq mənasındadır?² Beləliklə, «ğənəm» maddəsinin təfsirində müəyyən anlaşılmazlıq vücuda gəlmişdir. Düzgün yol bundan ibarətdir ki, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, bu maddənin məfhumunun dəyişilməsini diqqət mərkəzində saxlayaraq belə deyək: «Ğənəm» maddəsinin dəyişilmə ardıcılığı belə olmuşdur:

a) Cahiliyyət dövründən İslamın əvvəllərinə qədər özünün həqiqi və lüğətdəki mənasında-məşəqqət olmadan şeyləri əldə etmək mənasında idi.

b) Xüms ayəsi nazil olduqdan sonra şər'i həqiqət mənasına-müharibə və qeyri-müharibə yolları ilə əldə edilən şeylər-mənasına oldu ki, o günlərə qədər unudulmadığı həqiqi lüğətin yanında işlədilməyə başladı.

v) Lüğət kitablarının yazıldığı və onlardan sonrakı dövrlərdə özünə xüsusi məna aldı: «Onu həqiqəti-mütəşərrifə adlandırdılar və yalnız

¹ «Qamus»un müəllifi «fey`» maddəsində «fey`»i qənimət kimi təfsir etmişdir.

² «Qamusul-lüğət», «ğənəm» maddəsi.

«düşmən qənimətlərini əldə etmək» mənasında işləndi. Bu məna da özünün lüğəvi həqiqətinin yanında işlənməyə başladı.

Buna əsasən, biz hər vaxt kökü bu maddə olan hər hansı bir kəlməni kəlamda görsək ki, İslamın əvvəllərində, yaxud ondan əvvəlki dövrlərdə işlənmiş olsa, layıqdır ki, onu özünün xüsusi lüğətdəki mənasına, yəni məşəqqət olmadan əşyaları və qeyri-müharibə qənimətlərini əldə etmək mənasına yozmalıyıq.

İslam şəriətində və xümsün qanuni hala salınmasından sonra işləndiyini görsək, onda ya onu lüğətdəki mənasına, ya da şəriətdəki mənasına yozmalıyıq. Yəni: Müharibə və qeyri-müharibə mallarını əldə etmək. Bu zaman həm lüğətdəki, həm də şəriətdəki məna arasında müştərək olacaqdır.

Hər vaxt lüğət kitablarının yazıldığı dövrdə və ondan sonrakı dövrlərdə işləndiyini görsək, yaxşıdır ki, onun həmin gündə məşhur olan mənasına yozaq, yəni: Yalnız düşmən mal-dövlətini əldə etmək.

Qeyd olunanlardan məlum olur ki, biz hər vaxt bu maddənin müştəqlərindən birini hədisdə və başqa şeylərdə görsək və bilsək ki, səhabə dövründə xümsün qanuni hala salınmasından sonra işlədilmişdir, hökmən onu iki mənadən birinə – ya lüğətdəki, ya da şəriətdəki mənasına yozmalıyıq. Belə bir halda yaxşı olar ki, məqsədə dəlalət edən bir qərinəni də axtaraq.

Biz o dövrdə bu kəlmənin işlənmə yerləri ilə əlaqədar axtarış aparmağımızla bu nəticəyə çatmışıq ki, o dövrdə bu kəlmə əsas e`tibarı ilə şər'i mənasına dəlalət edən «haliyyə», yaxud «məqaliyyə» qərinə ilə yanaşı olmuşdur. Əlbəttə, bir çox hallarda da özünün lüğətdəki mənasına və qərinə olmadan bu mənaya işlənmişdir.

7-XÜMS

Xüms lüğətdə «beşdə biri almaq» mənasındadır. Əgər bir şəxs «xəməstul-qovmə» desə, məqsədi budur ki, qövmün malının beşdə birini almışdır.

Amma onun şər'i mənasını dərk etmək üçün yaxşı olar ki, əvvəlcə cahiliyyə dövrünün ərəblərinin ürfünə müraciət edərək, onların ictimai sisteminin necə olmasını, sonra İslam şəriət qanunçuluğuna qayıdaraq xümsü onda araşdıraq, bundan sonra isə onun İslam cəmiyyətindəki ötdüyü yolları araşdıraq.

1-CAHILIYYƏT DÖVRÜNDƏ

Cahiliyyət dövründə belə bir qayda var idi ki, qövmün, yaxud qəbilənin rəisi qənimətin dördə birini özünə götürürdü. Bu zaman deyilirdi ki, «rəbəəl-qovmə», yə`ni qövmün mal-dövlətinin dördə birini götürdü; və «rəbəəl-ceyşə», yə`ni qoşunun mal-dövlətinin dördə birini özünə məxsus etdi. Rəisin malik olduğu dördə birə «mirba» deyilir. Hədisdə qeyd olunur ki, Üdey ibni Hatəm İslamı qəbul etdikdən sonra Peyğəmbəri Əkrəm ı ona buyurdu: «Sən mirba yeyirdin, halbuki, o, sənin dinində halal deyildir!»¹

Şair belə deyir:

لك المربع منها والصفايا وحكمك
والنشيطة والفضول

*"Dördə birlər və seçilmişlər sənə məxsusdur,
Hər nə hökm etsən və azlar və artıqlar arasında!"*²

«Nihayətul-lügət» kitabında deyilir: «İnnə fulanən qəd irtəbəəl-qovmə», yə`ni filankəs bu qövmün rəisi olmaq intizarındadır ki, mallarının dördə birini özünə götürsün. «Hüvə əla ribaəti qövmihi», yə`ni o, öz qövmünün ağası, sərkərdəsidir.»

Xüms maddəsi ilə əlaqədar deyilənlərdən biri də Ədi ibni Hatəmin dediyi «rəbə`tu fil-cahiliyyəti və xəməstu fil-İslam» sözüdür, yə`ni «cahiliyyət dövründə və İslamda qövmün rəisi və hakimi idim.» Çünki qövmün rəisi cahiliyyət dövründə qənimətin dördə birini alırdı, İslam gəldikdən sonra onu beşdə birə dəyişdirdi və onun üçün xüsusi sərf olunma yerləri tə`yin etdi.³

2-ISLAM ƏSRİNDƏ

Xüms İslam şəriətində kitab və sünnənin hər ikisində qeyd olunan vacib bir hökmdür:

a) Xüms Allahın Kitabı Qur`anda

¹ «Qamusul-lügət», «Lisanul-ərəb», «Tacul-ərus», «Nihayətul-lügət», «Sihahi Cövheri», «rəbəə» maddəsi; «Sireyi İbni Hişam», 4-cü cild, səh.294.

² «Nihayətul-lügət», 2-ci cild, səh.62.

³ Yəni orada, 1-ci cild, səh.321; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.257. Ədi ibni Hatəm 9-cu hicri ilində İslamı qəbul etmiş, İraqın fəth olunmasında iştirak etmiş və həmçinin Cəməl, Siffeyn, Nəhrəvan müharibələrində İmam Əli TM-in köməkçilərindən olmuşdur. Siffeyn müharibəsində gözündən xəsarət almışdı. Mühəddislər ondan almış altı hədis rəvayət etmişlər. 68-ci hicri ilində Kufədə vəfat etmişir. Onun tərcümeyi-halı «İstiy`ab», «Usdul-ğabə» və «Təqribut-təhzib» kitablarında qeyd olunmuşdur.

Mütəal Allah «Ənfal» surəsinin 41-ci ayəsində buyurur:

(وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّهٖ خُمُسُهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَلِیَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا
أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ
الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

"Bilin ki, hər növ qənimət əldə etsəniz, onun beşdə biri Allaha və Peyğəmbərə, onun qohum-əqrəbasına, yetimlərə, miskinlərə, yolda qalanlara məxsusdur. Əgər Allaha və Allahın ayrılıq günündə – iki qrupun qarşılaşdığı bir gündə – Öz bəndəsinə nazil etdiyimizə imanınız varsa. Allah hər bir şeyə qadirdir!"

Bu ayə xüsusi halda nazil olmasına baxmayaraq, ümumi bir hökmü e`lan edir ki, o da qənimətlərin və əldə olunan şeylərin xümsünün xüms sahiblərinə verilməsinin vacibliyindən ibarətdir. Əgər bu ayənin məqsədi, yalnız müharibə qənimətlərinin xümsünü verməyin bəyanı olsa idi, onda Allah-taala "və`ləmu ənnəma ġənımtum fil-hərb" (yə`ni: bilin ki, müharibədə qənimət olaraq əldə etdiyiniz şeylərin xümsünü verin), qeydi ilə buyurardı, yaxud «və`ləmu ənnəma ġənımtum minəl-ədyi.» Amma bu ayədə «min şey`in», yə`ni əldə etdiyiniz hər bir şeydən» qeydi gətirilmişdir.

İslam bu qanunu qoymaqla rəyasətin payını dördə birdən beşdə birə qədər azaltmışdı, onu alanların isə sayını artırdı: Bir pay Allah üçün, bir pay Peyğəmbər i üçün, bir pay Peyğəmbərin qohum-əqrəbası üçün, bir pay isə Peyğəmbərin qohumlarından olan yetimlər, miskinlər və yolda qalan fəqirlərə aid oldu. Bu beşdə bir pay əldə olunan hər bir şeyə aid olunur və onu heç vaxt müharibə qənimətləri ilə məhdudlaşdırmır. Cahiliyyət dövründə «mirba» adlandırılan şeylər isə İslam dövründə xüms adlandırıldı.

Zəkatın da məfhumu yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Allahın mal-dövlətdə olan haqqı mə`nasına olduğuna görə, Qur`anın hər yerində zəkat verilməsindən və ona təşviq edilməsindən söz açılırsa,¹ bu söz insanın əldə etdiyi hər bir şeydə vacib sədəqə və vacib xümsün verilməsinə təşviq edir ki, Allah-taala Özünün bu haqqını «sədəqə» və «xüms» ayəsində bəyan etmişdir.

¹«Mö`cəmül-müfəhres», «zəkat» maddəsi, bu barədə 30-dan artıq ayə qeyd olunmuşdur.

B) XÜMS PEYĞƏMBƏR İ SÜNNƏSİNDƏ

Peyğəmbəri Əkrəm $\bar{\jmath}$ fərman vermişdi ki, istər müharibə qənimətlərinin, istərsə də sair yollarla əldə edilən qənimətlərin, o cümlədən, mədən və sair kimi şeylərin xümsünü ayırsınlar. Belə ki, İbni Abbas, Əbu Hürayrə, Cabir, İbadət ibni Samit və Ənəs ibni Malikin hər biri onu belə rəvayət etmişlər.

«Müsnədi Əhməd» və «Sünəni ibni Macə» kitablarında İbni Abbasdan belə nəql olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm $\bar{\jmath}$ qızıl və gümüş mədəni üçün xüms təyin etdi.»

«Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Termizi», sünəni ibni Macə», «Müvəttəi Malik» və Müsnədi Əhməd» kitablarında Əbu Hürayrədən belə nəql olunur: Peyğəmbəri Əkrəm $\bar{\jmath}$ belə buyurdu:

الْعَجْمَاءُ جَرَحُهَا جَبَارٌ، وَالْمَعْدُنُ جَبَارٌ، وَفِي
الرَّكَازِ الْخُمْسُ

"Əməyə (buraxılmış heyvana) dəyən xəsarət və mədənə vurulan xəsarət hədədir. Rəkazın, yəni qızıl və gümüş mədəninin xümsü vardır". «Müsnədi Əhməd»in bəzi rəvayətlərində belə deyilir: «Bəhi-mənin (heyvanın) diyəsi hədədir.»¹

Əbu Yusif «Əl-xərac» kitabında bu hədisin şərhində deyir: «Cəhiliyyət dövründə bir nəfər quyuya düşdüyü zaman o quyunu onun qan bahası, bir kəsin heyvanını öldürürdülərsə, o heyvanı onun qan bahası və əgər mədən bir şəxsin başına uçurdusa, o mədəni onun qəraməti (cəriməsi) qərar verirdilər. Onların barəsində Peyğəmbər $\bar{\jmath}$ -dən soruşduqda, Həzrət buyurdu:

الْعَجْمَاءُ جَبَارٌ، وَالْمَعْدُنُ جَبَارٌ، وَالْبَيْتْرُ جَبَارٌ،
وَفِي الرَّكَازِ الْخُمْسُ فَقِيلَ لَهُ K مَا الرَّكَازُ يَا
رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ K أَلْذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ الَّذِي خَلَقَهُ
اللَّهُ فِي الْأَرْضِ يَوْمَ خُلِقَتْ

"Heyvanın xəsarəti və mədənin uçmasının qəraməti (cəriməsi) yoxdur, rəkazın xümsü vardır."

¹ «Səhihi Müslüm», «hüdud» kitabı, 5-ci cild, səh.127; Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.182, 2-ci cild, səh.34; «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.354 və 70; «Sünəni Termizi», 3-cü cild, səh.138; «Sünəni ibni Macə», səh.83; «Müvəttə» (Malik), 1-ci cild, səh.244; «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, 228, 239, 254, 274, 285, 319, 382, 386, 404, 411, 415, 454, 456, 467, 475, 482, 493, 495, 499, 501, 507; «Əl-əmval», Əbu Übeyd, səh.336

Soruşdular ki, ya Rəsuləllah! Rəkaz nədir? Həzrət buyurdu: **"Qızıl və gümüşdür ki, Allah yerin xilqətinin əvvəlində xəlq etmişdir."**¹

«Müsnədi Əhməd» kitabında Şəʿbidən və Cabir ibni Əbdüllahdan nəqlən deyilir ki, Peyğəmbər j buyurdu:

السَّائِمَةُ جِبَارٌ، وَالْجِبُّ جِبَارٌ، وَالْمَعْدَنُ جِبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ. قَالَ الشَّعْبِيُّ الرِّكَازُ K الْخُمْسُ الْعَادِي.

"Saimədən (əhliləşmiş heyvandan) varid olan xəsarət hədərdir, quyu nahiyəsindən varid olan xəsarət hədərdir. Mədənə varid olan xəsarət hədərdir, qızıl və gümüş mədənlərinin xümsü vardır."²

Həmçinin «Müsnədi Əhməd» kitabında Übadət ibni Samitdən nəqlən belə deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm j-in hökmlərindən biri də bu idi: وَفِي مُسْنَدِ أَحْمَدَ عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ K مِنْ قَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ (ص) أَنَّ الْمَعْدَنَ جِبَارٌ، وَالْبُئْرَ جِبَارٌ، وَالْعَجْمَاءَ جِرْحَاهَا جِبَارٌ وَالْعَجْمَاءُ الْبَهِيمَةُ مِنَ الْأَنْعَامِ وَغَيْرَهَا وَالْجِبَارُ هُوَ الْهَدْرُ الَّذِي لَا يَغْرَمُ، وَقُضِيَ فِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ

"Mədənədən varid olan xəsarət hədərdir, quyudan varid olan xəsarət hədərdir, heyvandan dəyən xəsarət hədərdir, gümüş və qızıl mədəninin xümsü vacibdir."³

Həmçinin Malik ibni Ənəs deyir: Peyğəmbər j-lə birlikdə Xeybəre getmişdik, bizim yoldaşlardan biri qəzayi-hacət etmək üçün bir xarabaya getdi. Özünü paklamaq üçün kərpic parçası götürdü, bu zaman bir qədər qızıl töküldü və o, onları götürüb Peyğəmbər j-in yanına gəldi və məsələni bəyan etdi. Peyğəmbər j buyurdu: «Gör çəkisi nə qədərdir?» O, qızılları çəkdi, iki yüz dirhəm qədərində oldu. Həzrət buyurdu: «Bu, xəzinədir və xümsü vardır.»⁴

¹ «Kitabul-xərac», Qahirə çapı, 1346-cı hicri ili, səh.26. Əbu Yusif Yə`qub ibni İbrahim Ənsari 113-cü ildə Kufədə dünyaya gəlmiş, Əbu Hənifənin yanında təlim görmüşdür. O, ilk şəxsdir ki, Əbu Hənifənin rə`yi əsasında kitab yazmışdır. O, Məhdi, Hadi və Harun ər-Rəşid Abbasinin dövründə Kufənin qazisi olmuş, 182-ci ildə vəfat etmişdir. O bu kitabı öz dövrünün xəlifəsi Harunər-Rəşid üçün yazmışdı.

² «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.335, 336, 353, 354, 356; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.78; «Ənsabus-sən`ani», səh.336.

³ Yenə orada, 5-ci cild, səh.326.

⁴ Yenə orada, 3-cü cild, səh.128; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.77; «Məğaziye Vaqidi», səh.682.

«Müsnədi Əhməd» kitabında deyilir: Məzinə qəbiləsindən bir nəfər Peyğəmbər j-dən bəzi suallar soruşdu ki, onlardan biri də bu idi: «Xaraba yerlərdə, «əram»ın altından və əlamətləri olan daşların altından tapdığımız dəfinənin hökmü nədir?» Peyğəmbəri Əkrəm j buyurdu: «Həm onların, həm də rəkaz, qızıl və gümüş mədənlərinin xümsü vardır.»¹

«Nihayətul-lüğət», «Lisanul-ərəb» və «Tacül-ərus» kitablarında «sib» maddəsində, həmçinin «Nihayətul-irəb», «Əqdül-fərid» və «Usdul-ğabə» kitablarında belə deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm j-in Vail ibni Hicrə məktubunda deyilirdi: «Süyubda xüms vardır.» Süyub – rəkaz, yəni qızıl və gümüş mədəninə deyilir. O deyir: Demişlər ki, süyub – mədəndə tapılan və zahir olan qızıl və gümüş parçalarıdır. Süyub bəxşiş və əta mənasına olan «seyb»in cəm formasıdır. Ondan Rəsuli Əkrəm j-in məqsədi, cahiliyyət dövründə dəfn olunmuş mal-dövlət, yaxud mədəndən ibarətdir. Çünki bunlar Allah-taalanın Öz bəndələrinə bəxşiş və fəzilətidir.

Peyğəmbər j-in Vailə yazdığı məktubun ətraflı izahı Qəlqəşəndinin «Nihayətul-irəb» kitabında qeyd olunmuşdur.²

BU HƏDISDƏKİ SÖZLƏRİN TƏFSİRİ

Termizi deyir: Əcma, öz sahibinin əlindən buraxılmış heyvana deyilir ki, onun qaçdığı və fərar etdiyi dövrdə vurduğu xəsarətlər sahibinin öhdəsinə deyildir. «Mədənənin vurduğu xəsarət hədəddir» - sözünün mənası budur ki, əgər bir kəs mədən qazsa və bir insan ora düşsə, o mədənənin sahibinin üzərində heç bir cərimə yoxdur. Həmçinin, insan su quyusu qazsa və bir kəs ona düşsə, quyunu qazan şəxsənin öhdəsində heç bir cərimə yoxdur. Rəkaz cahiliyyət dövründə basdırılmış dəfinəyə deyilir ki, hər kəs tapsa, onun xümsünü şəriət hakiminə verməlidir, qalanı isə onun özünə məxsusdur.³

«Nihayətul-lüğət» kitabında (İbni Əsir) «irm» maddəsində deyilir: «Əram sığınacaqlarda qoyulan nişanələr və böyük daş parçalarından itbarət idi ki, insanlara yol göstərirdi. Onun tək forması «irm»dir. Cahiliyyət dövrünün adamları arasında belə bir adət var idi ki, hər vaxt

¹ Yenə orada, 2-ci cild, səh.186, 202, 207; «Sünəni Termizi», 1-ci cild, səh.219; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyd, səh.337.

² «Nihayətul-Iraq», səh.221, Qazi Əyazinin «Əş-şifa» kitabından nəqlən; «Əqdül-fərid», 2-ci cild, səh.48; «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.38.

³ «Sünəni Termizi», 6-cı cild, səh.145-146.

öz yolları üzərində aparılmağa qabil olmayan bir şey tapsaydılar, onun üzərinə çoxlu daş yığardılar ki, qayıdan zaman onu tanıyıb götürsünlər.»

«Lisanul-ərəb» və başqa lüğət kitablarında deyilir: Rəkaz qızıl, yaxud gümüş parçasına, yaxud yerdən çıxarılan mədən daşlarına deyilir. Onun tək forması «rəkzət» formasındadır, sanki yerdə sabit qalmışdır.»

«Nihayətul-lüğət» kitabında deyilir: «Rəkzət yer üzərində bir yerə toplanmış gövhər parçalarına deyilir və onun cəm forması «rəkaz» kimidir.

KEÇƏN RƏVAYƏTLƏRİN XÜLASƏSİ

Keçən rəvayətlərdə deyilirdi ki, Peyğəmbəri Əkrəm j göstəriş vermişdir ki, yerdən çıxarılan qızıl və gümüşün xümsünü versinlər; istər xəzinə olsun, istərsə də mədən, bunların arasında heç bir fərq yoxdur. Aydınır ki, bu iki növ qənimət müharibə qənimətlərindən deyildir ki, camaat xüms ayəsində istifadə olunan «ğənimtum» kəlməsindən yalnız müharibə qənimətlərini nəzərdə tutmuş olsunlar. Deməli, yuxarıda qeyd olunanların məcmusundan aydın olunur ki, xüms İslamda təkcə müharibə qənimətlərinə məxsus deyildir. Xüləfa məktəbinin fəqihlərindən bəziləri bu rəvayətlərdən həmin mənanı istixrac etmişlər, müharibə qənimətlərindən qeyrilərdən də xüms verməyi vacib bilmişlər.¹

Qazi Əbu Yusif «Xərac» kitabında yazır: «Mədəndən əldə olunan hər şeyin xümsü – istər az olsun, istərsə də çox – vacibdir. Əgər bir şəxs mədəndən iki yüz dirhəm gümüşdən, yaxud iyirmi dinar qızıldan az taparsa, onun da xümsü vardır, burada zəkata yer yoxdur.² Və bu ikisi qənimət yerindən ibarətdir və onların (qızılla gümüşün) torpağında heç bir xüms yoxdur. Çünki xüms xalis qızıl və gümüşə, dəmirə, misə, qurğuşuna aid edilir. Onun çıxarılmasına sərf olunan xərclərə xüms yoxdur. Belə ki, bəzən onun hamısı çıxarılmasına sərf olunur və bu halda da xümsü yoxdur. Onun xümsü saflaşdırıldıqdan sonra verilməlidir, istər az olsun, istərsə də çox. Amma mədəndən çıxarılan digər şeylər, o cümlədən yaqut, firuzə, sürmə, civə, kükürd, qırmızı gil

¹ «Əl-xərac», səh.25-27.

² Burada zəkat dedikdə məqsəd xümsün müqabilində dayanan sədəqədir.

və s. bu hökmə şamil deyildir.¹ Çünki onların hamısı torpaq və gil hökmündədir.»

Yenə deyir: «Əgər bir şəxs qızıl, gümüş, yaxud dəmir, qurğuşun və mis kimi şeyləri tapsa və çox böyük borcları olsa, onun bu borcu xümsün batil olmasına səbəb olmayacaqdır. Məgər görmürsən ki, əgər ordudan olan bir şəxs düşməndən bir şeyi qənimət alsın, onun xümsü ayrılır, onun borclu olub-olmamasına diqqət yetirilmir və onun borclu olması xüms verməsinə maneçilik törətmir?!»

Başqa yerdə deyir: «Amma rəkaz, yəni Allah-taalanın yerin xil-qətinin əvvəlindən yaratdığı və orada yer verdiyi qızıl ilə gümüşə gəldikdə isə onun xümsü vacibdir. Başqalarının mülkündən qeyrisində adi qaydada dəfn olunmuş bir xəzinəni tapan şəxs, əgər onda qızıl, gümüş, gövhər, yaxud paltar olarsa, onun xümsünü verməsi vacibdir, yerdə qalan beşdə dörd hissəsi isə tapanındır. Bu, eynilə qənimət kimidir ki, onu hər hansı qrup əldə edərsə, xümsü ayrılır, yerdə qalanları isə onların özlərinə çatır.»

Yenə deyir: «Əgər hərbi kafir İslam ölkəsində dəfinə tapsa və bir kəsin amanına varid olsa, onun hamısı ondan alınacaq və ona heç bir şey verilməyəcəkdir. Amma əgər zimni kafir olsa, yalnız onun xümsü ondan alınacaq, necə ki, müsəlman şəxsdən alınır, yerdə qalan beşdə dörd hissəsi isə ona təhvil verilməlidir. Həmçinin, mükatəb qul bir dəfinəni İslam ölkəsində tapsa, o da xümsünü verdikdən sonra yerdə qalanlarının maliki olacaqdır.»

Həmçinin dəryadan çıxarılan şeylər fəslində xəlifə Harun ər-Rəşidə xitabən deyir: «Ya Əmirəl-mö'minin! Sizin dəryadan çıxarılan şeylər barəsində sualınıza cavabda deyirəm: Dəryadan çıxarılan şeylər, bəzək alətləri və ənbərin də xümsü vardır.»²

Bura qədər Peyğəmbər j-in müharibə qənimətlərindən başqa şeylərdən əldə olunanların xümsünün verilməsinin vacibliyi barəsindəki hökmü, eləcə də fəqihlərin bu rəvayətdən əldə etdikləri nəticəni mülahizə etdik. İndi isə o həzrətin xümsün vacibliyini bəyan etdiyi məktublarını və müqavilələrini araşdırırıq:

¹ Bu nəzər xüms ayəsinin ümumi mənası ilə müxalifdir və Əhli-beyt imamlarının fəqihində olanlarla uyğun gəlmir.

² «Əl-xərac», səh.83.

PEYĞƏMBƏRİ-ƏKRƏM İ-IN MƏKTUBLARINDA VƏ MÜQAVİLƏLƏRİNDƏ XÜMS MƏSƏLƏSİ

a) «Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Sünəni Nəsai» və «Müsnədi Əhməd» kitablarında deyilir: Əbdül-Qeys qəbilə nümayəndə hey'əti Peyğəmbəri Əkrəm İ-ə dedilər: «Münzər qəbiləsinin müşrikləri bizimlə sizin aranızda fasilə salmışlar, biz yalnız haram aylarda sizi görə bilərik. Buna görə də elə tə'limləri bizə öyrət ki, əgər onlara əməl etsək, behiştə daxil olaq, öz ətrafımızda olanları bu işlərə də'vət edəək.» Peyğəmbər İ buyurdu: *"Mən sizə dörd şeyi əmr edir və dörd şeydən də çəkindirirəm: "Allaha iman gətirin; bilirsinizmi Allaha iman gətirmək nədir?! "La ila-hə illəllah" şəhadətini vermək, namazı bərqərar etmək, zəkəti və qənimətlərin xümsünü vermək."*¹

Peyğəmbəri Əkrəm İ Əbdül-qeys qəbiləsinin nümayəndə hey'ətinə «öz qənimətlərinizin xümsünü verin» - deyərək buyurduqda aydın idi ki, onlar üçün müharibə qənimətlərinin xümsünü bəyan etmədi. Çünki onlar Münzər qəbiləsinin müşriklərinin qorxusundan yalnız haram aylarda öz hüdudlarından xaric ola bilirdilər. Deməli, o həzrətin «qənimət» dedikdə məqsədi, onun ərəb dilində olan həqiqi mə'nasından, yə'ni məşəqqət olmadan əldə edilən qazanıcdan ibarətdir. Yuxarıda da onun təfsirində qeyd olunmuşdu ki, onlar əldə etdiklərinin xümsünü verməlidirlər; yaxud heç olmazsa, o həzrətin məqsədi şəriətdəki qənimətin həqiqi mə'nası olmuşdur ki, həm müharibə, həm də qeyri-müharibə yolları ilə əldə edilən qazanclara şamil idi.

Həmin mə'na ərəb qəbilələrinin nümayəndələri ilə bağlanan müqavilələrdə, o həzrətin göndərdiyi səfirlərin məktublarında, onun onlara valilik hökmlərinin verməsində və s. hamısında əyani olaraq görünməkdədir. Misal üçün: «Fütuhi-Bilazəri» kitabında belə qeyd olunur: Peyğəmbəri Əkrəm İ-in qələbəsi və haqq olması xəbəri yəmənliyə çatdıqda, öz nümayəndələrini Peyğəmbərin yanına göndərdilər. Peyğəmbər onlar üçün bir müqavilə yazdı ki, islamı qəbul etməklə mal-dövlətləri, əraziləri və mə'dənləri öz yerində qalırdı. Onlar islamı qəbul etdilər, Peyğəmbəri Əkrəm İ öz səfirlərini və işçilərini də onların yanına göndərdi ki, İslam şəriətini və Peyğəmbər sünnəsini

¹ «Səhihi Buxari», «tovhid» kitabı, 4-cü cild, səh.205, 1-ci cild, səh.13, 19, 3-cü cild, səh.50; «Səhihi Müslüm», «əl-əmrü bil-iman» babı, 1-ci cild, səh.35-36; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.333; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.318, 5-ci cild, səh.136. Əbdül-Qeys Rəbiədən olan bir qəbilədən ki, Təhamə dağlarında yaşamış, sonralar isə Bəhreynə getmişdilər. Onların nümayəndə hey'əti 9-cu hicri ilində Peyğəmbərin hüzuruna gəlmişdi.

onlara təlim versin, onların sədəqələrini toplaşın, yəhudi, məsihi və məcusi dinində qalanlardan isə cizyə alsın.

b) Həm o, həm də İbni Hişam, Təbəri və İbni Kəsir xatırlatmışlar ki, Peyğəmbəri Əkrəm ı Əmr ibni Həzəmi Yəməinə göndərdiyi zaman elə belə yazmışdı:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، هَذَا بَيَانٌ مِنَ
اللَّهِ وَرَسُولِهِ، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا
بِالْعُقُودِ عَهْدٌ مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ رَسُولِ اللَّهِ لِعَمْرٍو
بَنِ حَزْمٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ أَمْرَهُ بِتَقْوَى اللَّهِ
فِي أَمْرِهِ كُلِّهِ، وَأَنْ يَأْخُذَ مِنَ الْمَغَانِمِ خُمُسَ
اللَّهِ، وَمَا كُتِبَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الصَّدَقَةِ مِنْ
الْعَقَارِ عَشْرُ مَا سَقَى الْبَعْلُ وَسَقَتِ السَّمَاءُ، وَنِصْفُ
الْعُشْرِ مِمَّا سَقَى الْغَرْبُ

*"Bismillahir-rəhmanir-rəhim! Bu, Allah və Onun Rəsulunun tərəfin-dən olan bir bəyandır: "Ya əyyuhəlləzində amənu əvfu bil-üqud"-ey iman gətirənlər, öz əhd-peymanlarınıza vəfa edin."*¹ Bu, Allahın Peyğəmbəri və nəbisi Mühəmməd tərəfindən Əmr ibni Həzəm üçün (yazdığı) bir əhd-namədir.

Sonra onu Yəməinə göndərdi və fərman verdi ki, bütün işlərdə Allah qarşısında təqvalı olsun, qənimətlərdən Allahın xümsünü çıxartsın, Allahın mö'minlərə vacib etdiyi sədəqəni alsın. Demyə sahələrindən əldə olunan məhsullardan onda bir, sulu sahələrdə olan şeylərdən isə iyirmidə bir qədər alsın.²

v) O həzrət Qüzaədən Sə'd Hüzeym qəbiləsi üçün və Cəzam qəbiləsi üçün vahid bir yazıda vacib sədəqələri onlara xatırlatdı və fərman verdi ki, sədəqəni və xümsü onun göndərdiyi şəxslərə – Üdey və Ənbəsəyə, yaxud o iki şəxsin göndərdiyi adamlara təhvil versinlər.³

¹ «Maidə» surəsi, 1-ci ayə.

² «Fütuhul-büldan», «Yəmən» babı, 1-ci cild, səh.82; «İbni Hişamın sirəsi», 4-cü cild, səh.265-266; «Tarixi Təbəri», 1-ci cild, səh.1727-1729; «Tarixi İbni Kəsir», 50-ci cild, səh.76; Əbu Yusifin «Xərac» kitabı, səh.85. Bu barədə digər bir rəvayət də mövcuddur ki, Hakim öz «Müstədrək» kitabının 1-ci cildinin 395-396-cı, Müttəqi Hindi «Kənzül-ümmal» kitabının 5-ci cild, 517-ci səhifələrində qeyd etmişdir.

³ «Təbəqati İbni Sə'd», 1-ci cil, səh.207. Cəzam Qəttanilərin böyük bir qəbiləsindən ibarət idi ki, İbni Həzmin «Cəmhərə» kitabının 420-421-ci səhifələrində onların nəşəbi qeyd olunmuşdur. Sə'd Hüzeym də Qüzaənin şəxslərindən və Qəttana mənsub olan bir qəbilədir ki, onların da nəşəbləri «Cəmhərə» kitabının 477-ci səhifəsində qeyd olunmuşdur.

Peyğəmbər ı Sə'd və Cəzam adlı iki qəbilədən istəyir ki, sədəqə və xümsü onun göndərdikləri şəxslərə, yaxud onların nümayəndələrinə təhvil versin. Onlar da kafirlərlə aparılan müharibə qənimətlərini istəmirdilər; əksinə, o həzrətin məqsədi yalnız onlara vacib edilən xüms və sədəqələr idi ki, onların əldə etdikləri hər bir şeyə şamil idi.

q) Malik ibni Əhmər Cəzamiyə və onun ardıcılı olan müsəlmanlara yazdığı bir müqavilədə deyilir:

وَكَذَلِكَ مَا كَتَبَ لِمَالِكِ بْنِ أَحْمَرَ الْجَذَامِيِّ،
وَلِمَنْ تَبِعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَمَانًا لَهُمْ مَا أَقَامُوا
الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الْمُسْلِمِينَ وَجَانَبُوا الْمُشْرِكِينَ
وَأَدُّوا الْخُمْسَ مِنَ الْمَغْنَمِ وَسَهْمِ الْغَارِمِينَ وَسَهْمِ
كَذَا وَكَذَا، الْكِتَابُ

*"Nəhayət namazı bərqərar etsinlər, müsəlmanlara tabe olsunlar, müşriklərdən uzaq olsunlar və qənimətlərin xümsünü versinlər, borc-luların paylarını ödəsinlər, bu zaman amanda olarlar."*¹

ğ) Fəci` və onun ardıcılılarına yazılan əhd-peymanda deyilir:

مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ لِفَجِيعٍ وَمَنْ تَبِعَهُ وَأَسْلَمَ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ، وَأَطَاعَ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ، وَأَعْطَى مِنَ الْمَغَانِمِ خُمْسَ اللَّهِ، وَنَصَرَ
النَّبِيَّ وَأَصْحَابَهُ، وَاشْهَدَ عَلَى إِسْلَامِهِ، وَفَارَقَ
الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّهُ آمَنَ بِأَمَانِ اللَّهِ وَأَمَانَ مُحَمَّدٍ

*"Allahın Rəsulu Mühəmməddən Fəci və onun ardıcılılarına; ki, İslamı qəbul etmiş, namazı bərqərar etmiş, zəkatı vermiş, Allaha və Rəsuluna itaət etmiş, məğanimdən Allahın xümsünü ödəmiş, Peyğəmbərə və onun köməkçilərinə kömək etmiş, islamlarına dair şahid olmuş və müşriklərdən ayrılmışlar. Həqiqətən o, Allahın amanı və Mühəmmədin amanı ilə əmin-amanlıqdadır."*²

d) «Əsbəziyyəyn» əhdnaməsi:

¹ «Usdul-ğabə», 4-cü cild, səh.271; «Əl-isabə», 3-cü cild, nömrə: 7593; «Lisanul-mizan», 3-cü cild, səh.20. Onun adı həmin kitabda Malik əvəzinə Mübarək qeyd olunur. Malik «Təhlan» şəxslərindən idi və Mədyəndən Təbuka gedən yol arasında yaşayırdı. İslamı qəbul edən zaman Peyğəmbərdən istədi ki, onun üçün bir məktub yazsın ki, qövmünü İslama dəvət etsin. Həzrət də uzunluğu bir qarış, eni isə dörd barmaq miqdarında olan dəriyə bir məktub yazdı.

² «Təbəqati ibni Sə'd», 1-ci cild, səh.304-3-5; «Usdul-ğabə», 4-cü cild, səh.175; «Əl-isabə», 4-cü cild, nömrə: 6960.

مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ رَسُولِ اللَّهِ لِعِبَادِ اللَّهِ
الْأَسْبَاطِيِّينَ مُلُوكِ عَمَّانَ، مَنْ مِنْهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ
أَنَّهُمْ إِنْ آمَنُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ
وَأَطَاعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَأَعْطُوا حَقَّ النَّبِيِّ،
وَنَسَكُوا نَسَكَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّهُمْ آمَنُوا وَإِنْ لَهُمْ مَا
أَسْلَمُوا عَلَيْهِ، غَيْرَ أَنْ مَالَ بَيْتِ النَّارِ ثَنِيًا
لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ، وَأَنْ عَشُورَ التَّمْرِ صَدَقَةٌ وَنِصْفَ
عَشُورِ الْحَبِّ، وَأَنْ لِلْمُسْلِمِينَ نَصْرَهُمْ وَنَصَحَهُمْ وَأَنْ
لَهُمْ أَرْحَاءُ هُمْ يَطْحَنُونَ بِهَا مَا شَاؤُوا

"Allahın Rəsulu Mühəmməddən Ömman malikləri olan Əsbəziyyəyn Allah bəndələrinə! Onlardan Bəhreynə yaşayanlar əgər iman gətirib namaz qılsalar, zəkat versələr, Allaha və Onun Rəsuluna itaət etsələr, Peyğəmbərin haqqını ödəsələr və müsəlmanların yolu ilə getsələr, onda onlar mö'minlərdir. Malik olduqları hər bir şey İslam əsasında onların özüinə məxsusdur. Yalnız atəşkədələrin mal-dövləti istisna olunur ki, bunlar Allaha və Rəsuluna məxsusdur. Həmçinin, xurma məhsullarının onda birini, paxlalı məhsulların iyirmidə birini sədəqə verməlidirlər. Müsəlmanlara kömək edərək onlar üçün xeyirxah olmalıdırlar. Onların dəyirmanları da özlərinə məxsusdur, nə istəsələr onu üyütsünlər."¹

Bu məktubda Peyğəmbərin haqqı dedikdə, məqsəd ya təklikdə xüms, yaxud xüms və səfiy nəzərdə tutulur ki, səfiyyin mə'nası yuxarıda qeyd olundu.

s) Həmçinin, o həzrətin Hədəs və Ləxm qəbilələrinə yazdığı məktubda qeyd olunan Həzzullah və Həzzur-Rəsul kəlmələrindən də məqsəd

فِي مَا كَتَبَ لِمَنْ أَسْلَمَ مِنْ حَدَسٍ وَلَخْمٍ وَأَقَامَ
الصَّلَاةَ وَأَعْطَى الزَّكَاةَ وَأَعْطَى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ
الرَّسُولِ، وَفَارَقَ الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّهُ آمَنَ بِذِمَّةِ اللَّهِ
وَذِمَّةِ مُحَمَّدٍ، وَمَنْ رَجَعَ عَنْ دِينِهِ فَإِنَّ ذِمَّةَ اللَّهِ
وَذِمَّةَ رَسُولِهِ مِنْهُ بَرِيئَةٌ

¹ «Əl-vəsaiqus-siyasiyyə», Əbu Übeydin «Əl-əmvəl» kitabından nəqlən, səh.52; Qələşəndinin «Sübhül-ə`şar» kitabı, 6-cı cild, səh.380. Əsbəz Hicrin kəndlərindən biridir. Deyilmişdir ki, Əsbəziyyəynə mənsub olmaq ata pərəstiş etdiklərinə görə olmuşdur, halbuki Peyğəmbəri Əkrəm i öz məktubunda onları «Allahın bəndələri» deyər vəsf edir, bu da qeyd olunan müddəə ilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki Peyğəmbər onları Allaha bəndəçiliyə nisbət vermişdir və bu onların atpərəstliyə nisbət verilməsi ilə uyğun gəlmir. «Fütuhul-büldan», səh.95.

*"Hədəs və Ləxm qəbilələrindən islamı qəbul edib namazı qılan və zəkatı verənlər, həzzullahı – Allahın payını və həzzur-Rəsulu – Peyğəmbərin payını verənlər və müşriklərdən ayrılanlar Allahın və Mühəmmədin pənahındadırlar. Hər kəs öz dinindən dönsə, Allahın və Peyğəmbərin zimməsi ondan götürülmüş olar."*¹

ə) Həzrət Peyğəmbər -in Cünadə Əzudi, onun qövmü və ardıcılları üçün belə yazmışdı:

وَفِي مَا كَتَبَ لِحَنَادَةَ الْأَزْدِيِّ وَقَوْمَهُ وَمَنْ تَبِعَهُ
مَا أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ وَأَطَاعُوا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَأَعْطَوْا مِنَ الْمَغَانِمِ خُمْسَ اللَّهِ
وَسَهْمَ النَّبِيِّ وَفَارَقُوا الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّ لَهُمْ ذِمَّةَ
اللَّهِ وَذِمَّةَ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ

*"Nə qədər ki, namazı bərqərar edib zəkat verirlər, Allaha və Peyğəmbərə itaət edirlər, Allahın xümsünü və Peyğəmbərin qənimətdən olan səhmini əda edirlər və müşriklərdən ayrırırlar, Allahın və Mühəmməd ibni Əbdüllahın zimməsi onlara məxsus olacaqdır."*²

ç) Müaviyə ibni Cərul Tai üçün bir məktub yazıb belə buyurmuşdu:

وَفِي مَا كَتَبَ لِبَنِي مُعَاوِيَةَ بْنِ جَرُولِ الطَّائِفِيِّينَ
لَمَنْ أَسْلَمَ مِنْهُمْ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ
وَأَطَاعَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَأَعْطَى مِنَ الْمَغَانِمِ خُمْسَ
اللَّهِ وَسَهْمَ النَّبِيِّ وَفَارَقَ الْمُشْرِكِينَ وَأَشْهَدَ عَلَى
إِسْلَامِهِ أَنَّهُ آمَنَ بِأَمَانِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنَّ لَهُمْ
مَا أَسْلَمُوا عَلَيْهِ

*"Islamı qəbul edib, namaz qılan, zəkatı verən, Allaha və Peyğəmbərə itaət edən, Allahın xümsünü və Peyğəmbərin səhmini qənimətdən əda edən, müşriklərdən ayrılan və öz İslamına şəhadət verənlər Allahın və Peyğəmbərin amanı ilə amandadırlar, İslamı qəbul etmə halında malik olduqları şeylər onların özlərinə məxsusdur."*³

¹ «Təbəqati ibni Sə'd», 1-ci cild, səh.266; Hədəs ibni Üreyş-Qəhtani Ləxm qəbiləsinin böyük şaxələrindən biridir ki, onların nəşəbi İbni Həzmin «Cəmhərə» kitabının 423-cü səhifəsində qeyd olunmuşdur.

² Yənə orada, 1-ci cild, səh.270; «Usdul-ğabə», 1-ci cild, səh.300; «Cünadənin tərcümeyi-halı», «Kənzül-ümmal», 5-ci cild, 1-ci çap, səh.320.

³ Yənə orada, 1-ci cild, səh.269.

Peyğəmbəri Əkrəm j Cübeyr Tai üçün digər bir məktub yazmışdır ki, bu da qısa bir rəvayətdə azacıq ixtilafla əvvəldə qeyd etdiyimiz məktub ola bilər.¹

m) Cüheynət ibni Zeyd üçün belə yazmışdı:

وَفِي مَا كَتَبَ لَجُهَيْنَةَ بْنِ زَيْدٍ K إِنَّ لَكُمْ بَطُونَ
الْأَرْضِ وَسَهُولَهَا وَتِلَاعَ الْأَوْدِيَةِ وَظُهُورَهَا، عَلَى
أَنْ تَرْعَوْا نَبَاتَهَا وَتَشْرَبُوا مَاءَهَا، عَلَى أَنْ
تُؤَدُّوا الْخُمْسَ وَفِي الثِّيْعَةِ وَالصَّرِيَةِ شَاتَانِ إِذَا
اجْتَمَعَتَا، فَإِنْ فَرَّقْتَا فَشَاةٌ شَاةٌ، لَيْسَ عَلَى أَهْلِ
الْمَثِيرِ صَدَقَةٌ

*"O ölkənin altı-üstü, alçaqlığı və yüksəkliyi sizə məxsus olsun ki, heyvanlarınız onların otlarından otlasın, sularını içsin, bu şərtlə ki, xümsü verəsiniz; əgər Tiə və Səriədə bir yerə toplaşsalar, iki qoyundur. Əgər ayrılıbsalar, hər biri bir qoyundur. Məsir əhlinə (yeri şumlayan inəklər sahibinə) sədəqə vermək lazım deyildir."*²

Ibni Əsir «Nihayətul-lügət» kitabında deyir: «Tiə – zəkati vacib olan şey üçün qoyulan addır, Səriə – dəvə və qoyun sürüsünə deyilir.» O, belə əlavə edir: «Hədisdəki Səriə sözündən məqsəd 121-200 baş qoyuna deyilir ki, əgər bu nisab həddinə çatsalar, onun zəkati iki qoyundur, əgər iki nəfərin malı olarsa və onlar bir-birindən ayrılıbsa, onların hər biri bir qoyun zəkat verməlidir.»

i) Peyğəmbəri Əkrəm j-in məktublarının bəzilərində «səhmün-Nəbiyy» qeydindən sonra «səfi» kəlməsi də qeyd olunur. Müluk Hümeyrə yazdığı məktubu qeyd edə bilərik:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ هَذَاكُمْ بِهَدَايَتِهِ إِنَّ
أَصْلَحْتُمْ وَأَطَعْتُمْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَأَقَمْتُمْ الصَّلَاةَ
وَأَتَيْتُمْ الزَّكَاةَ مِنَ الْمَغَانِمِ، خُمْسَ اللَّهِ وَسَهْمَ
النَّبِيِّ وَصَفِيَّهُ وَمَا كَتَبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ مِنَ
الصَّدَقَةِ الْكِتَابِ

"Əmma bə'd. Allah sizi Öz hidayəti ilə hidayət etmişdir. Əgər özünüzlə islah edib Allaha və Peyğəmbərə itaət etsəniz, namaz qılıb zəkat

¹ Yenə orada.

² «Əl-vəsaiqus-siyasiyyə», səh.142, nömrə: 157, Süyutinin «Cəvame» kitabından nəqlən. Cüheynət ibni Zeyd Qəhtanın Qəzaə qəbiləsindən bir şəxədir ki, onların nəsəbi İbni Həzmin «Cəmhərə» kitabının 444-446-cı səhifələrdə qeyd olunmuşdur.

versəniz, Allahın xümsünü, Peyğəmbərin səhmini, onun xalisəsini və vacib sədəqəsini, həmçinin mö'minlərə vacib olan sədəqəni əda etsəniz..."¹

t) o həzrətin Bəni Sə'ləbat ibni Amir qəbiləsinə yazdığı məktubda qeyd olunur:

وَمَا جَاءَ فِي كِتَابِهِ لِنَبِيِّ ثَعْلَبَةَ بْنِ عَامِرٍ مَنْ
أَسْلَمَ مِنْهُمْ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَخُمُسَ
الْمَغْنَمِ وَسَهْمَ النَّبِيِّ وَالصَّفِيِّ فَهُوَ آمِنٌ بِأَمَانِ
اللَّهِ

"Onlardan hər kəs islamı qəbul edərək namaz qılsa və zəkat versə, qənimətlərin xümsünü, Peyğəmbərin səhmini və səfini əda etsə, o, Allahın amanında olacaqdır."²

f) o həzrətin Bəni Zühəyr qəbiləsi üçün yazdığı məktubda deyilir:

فِي كِتَابِهِ لِنَبِيِّ زُهَيْرِ الْعُكْلِيِّيْنَ إِنَّكُمْ إِنْ
شَهِدْتُمْ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ
اللَّهِ وَأَقَمْتُمْ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَأَدَيْتُمُ
الْخُمُسَ مِنَ الْمَغْنَمِ وَسَهْمَ النَّبِيِّ وَسَهْمَ الصَّفِيِّ
أَنْتُمْ آمِنُونَ بِأَمَانِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

"...Siz əgər Allahın yeganəliyinə və Mühəmmədin risalətinə şəhadət versəniz, namazı bərqərar edib zəkati versəniz, qənimətlərin xümsünü, Peyğəmbərin səhmini və səfi səhmini əda etsəniz, onda Allahın və Onun Rəsulunun amanındasınız."³

¹ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.85; «Sireyi Ibni Hişam», 4-cü cild, səh.258-259; «Müstədrəki Hakim», 1-ci cild, səh.395; «Təhzibu tarixi ibni Əsakir», 6-cı cild, səh. 273-274; «Kənzül-ümmal», 1-ci çap, 6-cı cild, səh.165; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyy, səh.13. Hümeyr qəbiləsi Bəni Səba Qəhtanilərinin böyük bir şaxəsi idi ki, islamdan əvvəl Yəməndə yaşayırdılar. Hicrətin 9-cu ilində öz nümayəndələrini Peyğəmbərin hüsuruna göndərdilər və o Həzrətin məktubu Hümeyrin padşahlarından olan Haris ibni Əbdül-kəlal və Nö'man üçün yazılmışdı. Bu iki qəbilənin tərcümeyihalı Ibni Həzməin «Cəmhərə» kitabının 432-438-ci səhifələrində qeyd olunmuşdur.

² «Əl-isabə», 2-ci cild, səh.189, nömrə: 4111; «İstiy'ab»- «İsabənin haşiyəsində», 2-ci cild, səh.186; «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.34. Bəni Sə'ləbat ibni Amir Ədnanilərdən olan Bəkr ibni Vailin şaxəsindən idi ki, hicrətin 8-ci ilində öz nümayəndələrini Peyğəmbərin hüsuruna göndərmişdilər. Bu barədə əlavə mə'lumatı Ibni Həzməin «Cəmhərə» kitabının 316-cı səhifəsindən; Ibni Sə'din «Təbəqat» kitabı, 1-ci səh.298 və «Üyuni Riza» kitabı, 2-ci cild, səh.248-dən əldə edə bilərsiniz.

³ «Sünəni Əbi Davud», «xərac» kitabı, 2-ci cild, səh.55; «Daru ehyais-sünnətin-nəbəviyyə» çapı, 3-cü cild, səh.153-154; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.179; «Təbəqati ibni Sə'd», 1-ci cild, səh.279; «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.77-78 və 363; «Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.4 və 389; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyy, səh.13.

1) Peyğəmbəri Əkrəm j-in Cüheynə qəbilə başçılarından bə`zilərinə yazdığı məktubda deyilir:

فِي كِتَابِهِ لِبَعْضِ أَفْحَاذِ جُهَيْنَةَ مَنْ أَسْلَمَ مِنْهُمْ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَأَطَاعَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
وَأَعْطَى مِنَ الْغَنَائِمِ الْخُمْسَ وَسَهْمَ النَّبِيِّ الصَّفِيِّ

"Onlardan hər kəs islamı qəbul edib namazı qılsa, zəkatı versə, Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsə, qənimətlərin xümsünü, səhmün-Nəbini və səfini əda etsə..."¹

Bu məktubda qeyd olunan və cəm forması «səfaya» gələn «səfi» kəlməsi Peyğəmbəri Əkrəm j-in əmvaldan və əmlakdan olan xalis haqqıdır. Əvvəldə izah etdiyimiz kimi, bu, o həzrətin xümsdən olan payından tamamilə ayırdır. Bundan əlavə, Peyğəmbər j-ə mənsub edilən iki məktubda xüms kəlməsinin zikr olunmasına baxmayaraq, biz o iki məktuba e`tina etmədik, çünki onların birincisində qeyd olunur ki, onu Əbdü Yəğus üçün yazmışdır.² Amma Peyğəmbər j-in Əbdü Yəğus üçün bir şey yazmış olması inanılası deyildir. Çünki Yəğus bir bütün adı idi və Peyğəmbər bu cür adları həmişə dəyişdirirdi. Məsəl üçün, Əbdül-Üzza adını dəyişdirərək Əbdür-Rəhməna çevirmiş, Əbdül-Həcər, Əbdül-Əmr və Əl-Əsəm adlarını da Əbdüllaha dəyişdirmiş idi.³

İkinci məktubda isə belə deyilir: Onu Nəşəl ibni Malik Vailiyə yazdı, onun əvvəlində «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» yerinə (Peyğəmbəri Əkrəm j özünün bütün məktublarını bununla başlayırdı) «Bismikəllahummə» qeyd olunur.

Gördüyümüz kimi, yuxarıda qeyd olunan məktublarda və müqavilələrdə Peyğəmbəri Əkrəm j Sə`d Hüzeym qəbiləsinə «xüms və sədəqəni mənim göndərdiyim şəxslərə verin» - deyə yazır və onlardan istəmir ki, müharibə qənimətlərinin xümsünü versinlər; əksinə, onların mal-dövlətinə aid olunan xüms və sədəqələrin verilməsini tələb edir.

Həmçinin Cüheynə qəbiləsinə yazdığı məktubda qeyd olunur ki, ölkələrin suyundan və otlarlarından bu şərtlə istifadə etsinlər ki, onun xüms və sədəqəsini ödəmiş olsunlar. Xümsün ödənməsini müharibəyə girişmək və müharibədə onların qənimət əldə edilməsi ilə şərtləndirmədi, əksinə, yerdə mövcud olan ne`mətlərdən bəhrələnməyin şərtini xümsü və sədəqəni verməklə əlaqələndirdi, yə`ni həqiqətdə kəsb-ticarət işlərinə hakim olan İslam qanununu onlara öyrətmiş oldu.

¹ «Təbəqati ibni Sə`d», 1-ci cild, səh.271.

² Yəni orada, 1-ci cild, səh.268.

³ «Təbəqati ibni Sə`d», 1-ci cild, səh.305.

Həmçinin, Əbdül-Qeysin nümayəndə heyətinə də – onlar müşriklərin qorxusundan öz hədd-hüdudlarından xaric olmağa cürət etmirdilər, yalnız haram aylarda çıxı bildilər – əməl edəcəkləri surətdə behiştə daxil olacaqları bir neçə göstərişi öyrətdikdən sonra buyurdu ki, qənimətlərin xümsünü ödəsinlər; onlardan heç də istəmədi ki, özlərinin müşriklər əleyhinə apardığı müharibə qənimətlərini ödəmiş olsunlar, əksinə, onlardan sadəcə istəyir ki, əldə etdikləri hər bir şeyin xümsünü versinlər.

Əmr ibni Həzəm qəbiləsinin böyük şəxsiyyətlərinə yazdığı müqavilədə də qeyd edir ki, mal-dövlətlərinin sədəqələrini və xümsünü Yəmən qəbilələrindən alsınlar, onlardan heç vaxt tələb etmirdi ki, o qəbilələrlə aparılan müharibə qənimətlərinin xümsünü versin.

Eləcə də o qəbilələrə və başqalarına yazırdı ki, xümsü versinlər. Əmr ibni Həzəmdən başqa özünün sair işçilərinə yazdığı məktubda qeyd edirdi ki, qəbilələrdən xümsü alsınlar. Bütün bu məktublarda və müqavilələrdə xümsün şə'ni eynilə sədəqənin şə'nidir ki, hər ikisi mal-dövlətdə Allahın haqqı hesab olunur və Allah tərəfindən vacib edilmə ilə vacib olmuşlar.

Bizim bu barədəki nəzəriyyəimizi, yə'ni bu məktublarda və müqavilələrdə məqsədin müharibə qənimətlərindən əldə olunan mal-dövlətin xümsü olmamasını təsdiqləyən şey budur ki, İslamdakı müharibə hökmü, İslamdan əvvəlki ərəb qəbilələri arasında mövcud olan müharibələrlə tamamilə müxalifdir və islamda hər hansı qrupun, yaxud fərdin ixtiyarı yoxdur ki, özünün həmpəymanları olan qəbilələrdən başqalarına yürüş etsin və onların mal-dövlətini qarət edərək öz ixtiyarlarına keçirsin, hər kəs hər bir şeyi qarət etsə, onun öz malı olsun, əldə etdiyi şeyin dördə biri qəbilə başçısına məxsus olsun. Xeyr, belə bir şey islamda qəbul olunmamışdır ki, Peyğəmbər də qarət olunmuş mal-dövlətin dördə biri əvəzinə xümsünü – beşdə birini onlardan tələb etmiş olsun! Xeyr, İslamda heç bir fərd və heç bir qrupun öz tərəfindən qeyri-müsəlmanlarla müharibə etməyə, onların üzərinə yürüş edib mal-dövlətlərini ürəyi istədiyi kimi qarət etməyə haqqı yoxdur. Yalnız İslam hakimi İslam qanunları əsasında onun şərtlərini və qayda-qanunlarını tə'yin edə bilər. Müsəlmanlar da onun hökmünü və qərarını yerinə yetirirlər. Bundan əlavə, yalnız İslam hakimi, yaxud onun nümayəndəsi qələbədən öncə bütün müharibə qənimətlərini öz ixtiyarına keçirə bilər, ordu üzvlərindən heç biri də müharibə qənimətlərini – qətlə yetirdiyi şəxsin mal-dövlətindən başqa – bir şeyə malik olmur. Bütün cəngavərlər əldə etdikləri şeyi hakimin, yaxud onun nümayəndəsinin yanına

gətirirlər və əgər belə etməsələr, onda xəyanətkar hesab olunur, belə bir xəyanət damğasını öz ailəsinə rəva görür və Qiyamətdə də onun əzabını dadacaqlar! İslam hakimi də xümsü ayırmazdan qabaq piyadaların və süvarilərin payını təyin edir, onun müəyyən bir hissəsini mücahidlərin arvadlarına məxsus edir, bəzi vaxtlar müharibədə iştirak etməyənləri də həmin mal-dövlətdə şərik edir. Bəzən də «müəllifətu qulubihim» olan şəxslərə mücahid möminlərdən də daha artıq mal-dövlət verir.

Halbuki, müharibə elan olunması və ondan əldə olunan qənimətlərin xümsünün çıxarılması Peyğəmbəri Əkrəm ʒ-in dövründə o həzrətin özünə məxsus olan işlərdən biri idi. Deməli, camaatdan xüms verilməsinə dair istək və bu məsələnin məktublarda və ardıcıl müqavilələrdə təkid edilməsi göstərir ki, bu, məktubda xitab olunanların öz əldə etdikləri mal-dövlətin xümsündən başqa bir şey deyildir. Xüms də eynilə, sədəqə kimidir və yalnız müharibə qənimətlərinə məxsus deyildir.

Buna əsasən, yeganə çıxış yolu bundadır ki, bu məktublarda və müqavilələrdə qeyd olunan «məğnəm» və «ğənaım» kəlmələri ya özünün lüğətdəki mənasına –məşəqqət olmadan əşyaları əldə etmək mənasına – yozulmalı, ya da onun şər'i mənasına – müharibə və qeyri-müharibə yolu ilə əldə olunan şeylər kimi – təfsir edilməlidir.

Qeyd olunanlara bunu da əlavə etmək lazımdır ki, bəhsin əvvəlində qənimət sözünün təfsiri ilə əlaqədar qeyd olundu ki, İslam cəmiyyətində qənimət, lüğət kitab halına salındıqdan sonra, müharibə qənimətləri mənasına işlədilmiş və mütəşərrifə bir həqiqət halına düşmüşdür. Buna əsasən, Peyğəmbərin hədisində gələn bir şeyi ondan təqribən iki əsr sonra camaat arasında qəbul edilən şeylərlə izah etmək düzgün deyildir.

Amma bu məktubların və müqavilələrin bəzilərində «həzzüllah», «həzzür-Rəsul», «həqqün-Nəbiyy», «səhmün-Nəbiy» və sair kimi qeyd olunanlar da elə bu şərif ayədə buyurulandır:

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّهِ خُمُسُهُ
وَلِلرَّسُولِ ...

"Bilin ki, əldə etdikləriniz hər bir şeydə Allah və Peyğəmbər üçün xüms vardır."

Həmçinin, bu ayəni bəyan və təfsir edən Nəbəvi sünnəsində də Allahın səhmi, Peyğəmbərin səhmi qənimətdən olduğu halda xüms kimi təyin olunur ki, o ikisinin haqqı və həzzi (payı) mənasıdır.

Bura qədər aydın oldu ki, Peyğəmbəri Əkrəm ʒ həm müharibə, həm də qeyri-müharibə qənimətlərinin xümsünü alır, İslamı qəbul edən hər kəsdən istəyirdi ki, əldə etdiyi şeylərin xümsünü-sədəqənin vacib

olduğu hallardan başqa yerlərdə – versin. İndi isə xümsün məqamı və sərf olunma yerlərini araşdırırıq.

KITAB VƏ SÜNNƏDƏ XÜMSÜN MƏQAMI

1-Qur`ani Kərimdə

Xüms ayəsi aşkar şəkildə göstərir ki, xüms Allahın, Peyğəmbərin, zil-qurbanın, yetimlərin, miskinlərin və yolda qalanların haqqıdır. İndi belə bir sual yaranır: Bu ayədə Zil-qurba və zil-qurbadan sonra qeyd olunan şəxslər kimlərdir?

a) Zil-qurba

Ərəb kəlamında zil-qurba, qurba və ulul-qurba (qohum-əqrəba) kəlmələrinin şə`ni zəmirin qayıtdığı yer və zahir isim baxımından «valideyn»in şə`ni kimidir. Yə`ni hər yerdə «valideyn» kəlməsi gəldikdə, ondan əvvəl zəmirlə, yaxud müqəddər şəkildə təqdim olunan şəxslərin valideyni nəzərdə tutulur, ona görə də qurba, ulul-qurba, zəvil-qurba kəlmələri də eynilə belədir. Bunun aşkar nümunələri Qur`ani Kərimin «Tövbə» surəsinin 113-cü ayəsində belə buyurur:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا
لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ

"Peyğəmbər və mö`minlər müşriklər üçün heç vaxt istiğfar etməməlidirlər, hətta onların ən yaxın adamlarından olsa belə."

Burada «uli qurba» (yaxınlar) dedikdə, məqsəd Peyğəmbərin və mö`minlərin yaxın adamlarıdır ki, ayənin əvvəlində aşkar şəkildə qeyd olunmuşdur.

Onun zəmir şəklində gətirilməsi isə «Ən`am» surəsinin 152-ci ayəsindədir:

وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ

"Bir söz deyəndə, ədalətli olun, hətta əgər öz yaxınlarınız barəsində olsa belə."

Burada «za-qurba» kəlməsindən məqsəd «qultum» kəlməsindəki zəmirin qayıtdığı yerdir, yə`ni sizin yaxın qohum-əqrəbanız.

Onun müqəddər forması isə «Nisa» surəsinin 8-ci ayəsidir:

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا
مَعْرُوفًا

"Əgər meyitin mirası (irsi) bölüşdürülən zaman qohumları da hazır olarsa..."

Burada «ulul-qurba»dan məqsəd o meyyitin qohum-əqrəbalarıdır ki, bu cümlədə müqəddər formada gəlmişdir və əvvəlki ayədə aşkar qeyd edilmişdir. Qur`ani Kərimdə «zil-qurba» və «ulul-qurba» ilə əlaqədar gələnlərin hamısı da eynilə belədir.

Allah-taala iki yerdə də valideyni və «zil-qurba»nı bir-birilə yanaşı qərar vermişdir. Belə ki, «Bəqərə» surəsinin 83-cü ayəsində buyurulur:

وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ

"Ata-ananıza və qohum-əqrəbalarınıza ehsan edin."

«Nisa» surəsinin 36-cı ayəsində buyurulur:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا
وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ ...

"... Valideynlərinizə və yaxın qohum-əqrəbalarınıza yaxşılıq edin."

Birinci ayədə Bəni-İsrail qövminin ata-anası və qohum-əqrəbasından söhbət açılır ki, bundan əvvəl aşkar şəkildə qeyd olunmuşdur.

İkinci ayədə isə ata-ana və qohum-əqrəbadan zəmir qayıtdığı mərcə **"və budullahə vəla tuşriku..."** kəlmələridir ki, bu ümmətin mö`minlərindən ibarətdir.

İndi bizim dediyimiz «Allah-taala xüms ayəsində **"və ləmu ənnəma ġənimtum min şəy`in fə innə lillahi xumusəhu və lir-Rəsuli və li-zil-qurba"** - deyə buyurduqda məqsədi hökmən «zil-qurba» dedikdə, Peyğəmbəri Əkrəm j-in qohum-əqrəbaları nəzərdə tutulmalıdır ki, onun adı bundan öncə, heç bir fasilə olmadan zikr olunmuşdur. Əks halda, əgər belə olmazsa, belə sual yaranır ki, görəsən, Allah-taalanın bu ayədə zil-qurba dedikdə məqsədi kimlərdir?

Həmçinin «Həşr» surəsinin 7-ci ayəsindəki «zil-qurba»nın vəziyyəti də eynilə belədir:

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولٍ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ
فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ

"Allahın bu abadlıqların əhlindən Öz Rəsuluna qaytardığı şeylər Allaha, Peyğəmbərə və qohum-əqrəbasına məxsusdur."

Burada məqsəd Peyğəmbərin qohum-əqrəbalarıdır ki, onun adı bundan öncə aşkar şəkildə qeyd olunmuşdur.

Həmçinin «Şura» surəsinin 23-cü ayəsində

قُلْ لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

"Ey Peyğəmbər, de: Mən sizdən yalnız qohum-əqrəbama məhəbbətdən başqa heç bir mizd və zəhmət haqqı istəmirəm."

«Qurba» sözündən məqsəd «Əs`əlukum» kəlməsindəki fail zəminin (əvəzliyinin) qohum-əqrəbasına işarədir.¹

b) Yetim – atasını əldən verən və hələ həddi-bülüğa çatmayan səgir uşağa deyilir.

v) Miskin – o ehtiyaclıya deyilir ki, onun ehtiyacları onu biçarə etmişdir.

q) İbni səbil – öz səfərində yolda qalan müsafirə deyilir.²

«Xüms» ayəsinin düzüümü dəlalət edir ki, yetimlər, miskinlər və yolda qalanlardan məqsəd Peyğəmbərin qohum-əqrəbalarıdır. Bu ayədə həmin sözlərin şə`ni ilə əlaqədar demək lazımdır ki, onlar «zil-qurba»dan ibarətdir ki, onlardan qabaq qeyd olunur.

Xüsusilə bunu qeyd edək ki, Allah-taala Bəni Həşimdən qeyrimiskinlər və yolda qalanlar üçün «sədəqat»da xüsusi bir pay qərar vermişdir. Belə ki, «Tövbə» surəsinin 60-cı ayəsində sədəqənin xərcənmə yerlərini bəyan edərək buyurur:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

"Onların sədəqələri fəqirlərə, miskinlərə... və yolda qalanlara məxsusdur." Və bu sədəqə Bəni-Həşimdən olan fəqir və miskinlərə haramdır. Allah-taala onun əvəzi olaraq xümsü onlar üçün qərar vermişdir.

2-SÜNNƏDƏ VƏ MÜSƏLMANLARIN NƏZƏRİNDƏ

Peyğəmbər j-in həyatı dövründə xüms altı yerə bölünürdü: İki pay Allaha və Onun Rəsuluna, bir pay Peyğəmbəri Əkrəm j-in qohumlarına və... Bu, Peyğəmbər j-in vəfat etdiyi vaxta qədər bu minvalla davam etmişdir.³

Əbu Aliyə Riyahidən rəvayət olunur ki, belə demişdir: «Hər vaxt bir qəniməti Peyğəmbərin yanına gətirsəydilər, onu beş yerə bölür və beşdə dörd hissəsini mücahidlərə verirdi. Sonra onun xümsünü götürürdü,

¹ Mümkündür ki, gələcək alimlər «zil-qurba» və sair ilə əlaqədar apardığımız bəhləri «gün kimi aydın olan şeylərin yenidən izah edilməsi» qəbilindən hesab etsinlər və desinlər ki, onun şərh olunmasına vaxt sərf etmək layiq deyildir. Əlbəttə, onlar bilmirlər ki, biz bu əsrin yeni rəylərini-islam istilahlarının əqaid və əhkamının başa düşülməsi ilə əlaqədar nələr çəkirik! Bu da bizi bu qədər ətraflı izahlar verməyə vadar edir.

² «Məcməül-bəyan» təfsirində «xüms» ayəsinin təfsirinə; «Müfrədati Rağib» kitabında «sübül» maddəsinə baxa bilərsiniz.

³ «Təfsiri Nişapuri», «Təfsiri Təbəri»nin haşiyəsində, 10-cu cild, səh.40.

daha sonra ondan bir ovuc götürüb Kə'bə üçün qərar verirdi və o da Allahın payı idi. Sonra yerdə qalanlarını beş yerə bölüşdürürdü: Bir pay Peyğəmbəri Əkrəm i üçün, bir pay «zil-qurba» üçün, bir pay yetimlər üçün, bir pay miskinlər üçün, bir pay da yolda qalanlar üçün.» O belə deyir: «Kə'bə üçün qərar verdiyi şey elə Allahın payı idi.»¹

Bu iki rəvayətdə aşkar şəkildə qeyd olunur ki, xüms altı yerə bölünürdü və bu tamamilə düzgündür. Çünki «xüms» ayəsinin aşkar buyruğu ilə tam uyğundur. Əbu Aliyənin rəvayətində də qeyd olunduğu kimi, Peyğəmbəri Əkrəm i Allahın səhmini Kə'bə üçün qərar verirdi. Bəlkə də bu iş bir dəfə baş vermiş olsun. Bizim nəzərimizə görə bu barədə düzgün söz budur ki, Əta ibni Əbi Ribah onu nəql etmişdir. O deyir: «Allahın və Peyğəmbərin xümsü bir idi və Peyğəmbər onu istədiyi və bəyəndiyi kimi məsrəf edirdi.»²

Eynilə bunun oxşarı İbni Cərihin rəvayətidir. O deyir: «...Onun beşdə dördü müharibədə iştirak edən mücahidlərə məxsus idi, yerdə qalan beşdə biri isə Allahın və Peyğəmbərin payı idi ki, Peyğəmbər istədiyi kimi onu məsrəf edirdi. Həmçinin, «zilqurba»nın və... payı.»³

Əbu Aliyənin və İbni Cərihin rəvayətlərində düzgün şey budur: «Allahın və Peyğəmbərin xümsdən olan payı Peyğəmbərin ixtiyarında idi və o həzrət istədiyi kimi məsrəf edirdi.» Amma bu iki rəvayətdən belə aydın olur ki, «Allahın və Peyğəmbərin payı birdir.» Bu mə'nə isə xüms ayəsinin zahiri ilə müxalifdir. Çünki Allah-taala xümsü bu ayədə altı yerə bölmüşdür. Yalnız bu halda düzgün ola bilər ki, o iki səhmin məsrəf olunma yerini bir hesab edək, nəinki hər iki səhm bir səhm olmuş olsun.

Həmçinin Qutadəninin rəvayətini qeyd etmək olar ki, ayənin zahiri ilə uyğun gəlmir. Çünki o belə deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm i hər vaxt bir qənimət əldə etsəydi, onu beş yerə bölüb onun xümsünü Allaha və

¹ Əbu Übeydin «Əl-əmvəl» kitabı, səh.325 və 14; «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.40; «Əhkamul-Qur'an», Cəssas, 3-cü cild, səh.60, onun xülasəsi 61-ci səhifədə. Əbu Aliyə, Rəfi ibni Mehran 90-cı ildə, yaxud ondan sonra vəfat etmişdir. «Sihah» müəllifləri onun hədisini rəvayət etmişlər. Bax: «Təhziibut-təhziib», 1-ci cild, səh.252.

² Yenə orada, səh.14. Əta ibni Əbi Ribah 114-cü hicri qəməri ilində vəfat etmişdir. Onun hədisini «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. Bax: «Təhziibut-təhziib», 2-ci cild, səh.22.

³ «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.5, iki sənədlə. İbni Cərih Əbdül-məlik ibni Əbdül-Əziz Məkki də Bəni Üməyyənin həmpəymanı idi ki, 150-ci hicri ilində, yaxud ondan sonra vəfat etmişdir. «Sihah» müəllifləri onun hədisini rəvayət etmişlər. Bax: «Təhziibut-təhziib», 1-ci cild, səh.520.

Peyğəmbərə məxsus edər, qalanını isə müsəlmanların arasında bölüşdürərdi. Allahın və Peyğəmbərin səhmi olan xümsü Peyğəmbərin özü, onun qohumları, yetimlər, miskinlər və yolda qalanlar üçün qərar verərdi. Və bu xüms beş hissəyə bölünürdü: Bir hissə Peyğəmbərə və...»¹

İbni Abbasın nəql etdiyi rəvayətdən aydın olur ki, o, iki səhmin bir səhmə çevrilməsi Peyğəmbərin vəfatından sonra baş vermişdir. O deyir: «Allahın və Peyğəmbərin səhmi birdir; «zil-qurba» da bir səhmə malik idi ki, bu iki səhm silah və minik üçün məxsus edilmişdi.»²

Təbəri Mücahiddən nəqlən belə deyir: «Sədəqə Ali-Peyğəmbərə halal olmadığına görə də xümsün beşdə biri onlara məxsus edilmişdi.»³

Başqa yerdə deyir: «Allah-taala bilirdi ki, Bəni Həşimdə də fəqirlər olacaqdır, buna görə də xümsü onlar üçün sədəqə əvəzi qərar vermişdir.»⁴

Yenə deyir: «Bunlar Allah Peyğəmbərinin qohumlarıdır; o kəslərdir ki, sədəqə onlara rəva deyildir.»⁵

İmam Əli ibni Hüseyn TM şamlı bir kişiye belə buyurdu: «Məgər «Ənfal» surəsinin bu ayəsini oxumamısanmı?:

وَاَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّهِ خُمُسَهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى

O dedi: «Əlbəttə, oxumuşam, məgər siz onlardansınız mı?»

İmam buyurdu: «Bəli.»⁶

Bu, «xüms» ayəsində və başqa yerlərdə «zil-qurba» sözünün təfsirindən ibarət idi. Amma yetimlərə və miskinlərə gəldikdə isə, Nişapuri bu ayənin təfsirində deyir: Əli ibni Hüseyndən rəvayət olunur ki, o həzrətə deyildi: Allah-taala buyurmuşdur: «Vəl-yətama vəl-məsakin.» Həzrət buyurdu: *"Yetimlər və miskinlər dedikdə, bizim (yəni Bəni-həşimin) yetimlərimiz və miskinlərimiz nəzərdə tutulur."*⁷

¹ «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.40.

² Yenə orada, 10-cu cild, səh.5.

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada.

⁵ Yenə orada.

⁶ Yenə orada.

⁷ «Təfsiri Nişapuri», «Təfsiri Təbəri»nin haşiyəsində; «Təfsiri Təbəri»nin özündə, 10-cu cild, səh.7.

İmam Əli ibni Hüseyn Zeynül-abidin TM 94-cü hicri ilində vəfat etmişdir. Onun hədisini «Sihah» müəllifləri də rəvvayət etmişlər. Bax: «Təhzi-but-təhzi», 2-ci cild, səh.35.

Təbəri Minhal ibni Ömərən nəqlən belə yazır: «Əbdüllah ibni Məhəmməd ibni Əli və Əli ibni Hüseyndən xüms barəsində soruşdum. Dedilər: «Xüms bizə məxsusdur.» Mən Əliyə dedim: Allah-taala "*vəlyətəmə vəl-məsakinə vəbnissəbil*" - deyə buyurur. Onlar dedilər: «Bizim (yəni Bəni-həşimin) miskinlər və bizim yetimlərimizdir.»¹

Bura qədər xüləfa məktəbinin təfsir, hədis və sirə kitablarında xüms bəhsini qeyd etdik. Sonrakı bəhsdə isə Əhli-beyt məktəbində xümsün məsrəf olunma yerlərini araşdıracağıq.

Əhli-beyt imamlarından 4 mütəvatir şəkildə nəql olunan rəvayətlər göstərir ki, xüms altı yerə bölünür; Allahın payı, Peyğəmbərin payı, «zil-qurba»nın payı. Peyğəmbərin həyatında və ondan sonra «zil-qurba» payı Əhli-beytə məxsus idi və ondan sonra sair Əhli-beyt imamlarına verilmirdi. Allahın və Peyğəmbərin, «zil-qurba»nın payından ibarət olan həmin pay bu ünvan altındadır və bu ünvana məxsusdur, yəni Allahın payı Peyğəmbərin ixtiyarındadır ki, onu istədiyi yerdə məsrəf edə bilər. Peyğəmbərin vəfatından sonra da Peyğəmbərin və Allahın payı onun canişini olan imamın ixtiyarında olacaqdır. Deməli, xümsün yarısı bizim əsrimizdə tamamilə Imam Əsr TM-a məxsusdur: iki pay Peyğəmbərin varisi olmaq cəhətindən, bir pay isə «zil-qurba» payından ibarət olan İlahi bölgü yolu ilə. Bu üç pay imamət yolu ilə Imam Zaman TM-a çatır. Digər üç pay isə Bəni Həşimdən Peyğəmbərin qohumları olan yetimlər, miskinlər və yolda qalanlara məxsusdur. Həmin şəxslər ki, Allah-taala «Şüəra» ayəsinin 214-cü ayəsində onları xatırladaraq buyurmuşdur: "*Və ənzir əsirətəkəl-əqrəbin*" - "*Öz yaxın qohum-əqrəbanı İlahi əzabdan qorxut!*" Belə ki, onlar Əbdül-Müttəlibin övladları – onların qadınları və kişiləridir və onlar da Əhli-beyt 4-dən tamamilə ayrıldırlar. Onların bu üç qrupda xümsə layiq görülmələri (müstəhəq olmaları) me'yarı iki şeydir:

a) Peyğəmbəri Əkrəm j-lə qohum olmaq.

b) Məişət xərclərini ödəmək üçün xüms almağa olan ehtiyac.

Halbuki, əvvəldəki üç qrupun – pay sahiblərinin müstəhəq olması-yəni Allah, Peyğəmbər və «zil-qurba» - yalnız ehtiyaca görə deyil, ünvana görə olmuşdur.

Xümsün bu yarısı yalnız həyat və məişət xərclərinin təmin olunacağı miqdarda Bəni Həşimdən olan bu üç qrup arasında

¹ Minhal ibni Ömər Kufə məvalilərindən və beşinci təbəqədən olan rəvayətdəndir. «Sihah» müəllifləri Müslümdən başqa onun rəvayətlərini nəql etmişlər. Bax: «Təhziibut-təhziib», 2-ci cild, səh.278.

bölüşdürülür. O miqdar verilir ki, onların bir illik ehtiyaclarını təmin etsin. Əgər ondan bir şey artıq qalarsa, şəriət hakiminin ixtiyarına verilməlidir. Əgər ehtiyaclarını təmin edəcək miqdarda olmazsa və onları ehtiyacsız etməzsə, hakimə vacibdir ki, maldan onları ehtiyacsız edəcək miqdarda mal onların ixtiyarlarına versin. Bu iş onların öhdəsinədir, artıq olan miqdar da yenidən onun ixtiyarına verilir.

Bu üç qrup ata tərəfdən Əbdül-Müttəlibə gedib çatmalıdırlar. Əgər yalnız ana tərəfdən ona mənsub edilərsə, onlara xümsdən bir şey verilməyəcək və sədəqə onlara halal olacaqdır. Çünki mütəal Allah «Əhzab» surəsinin 33-cü ayəsində buyurur: «Ud'uhum li-abaihim» - «onları atalarının adları ilə çağırın.»

Imam Sadiq TM-ın belə buyurduğu nəql olunur: *"Əbdül-Müttəlibin nəvələri də haşimilərlə xüms səhminə şərikdirlər."*

Digər bir hədisdə isə belə buyurulur: *"Əgər ədalət icra olunsaydı, Haşimidən, yaxud Müttəlibdən heç bir şəxs sədəqəyə ehtiyacı olmazdı. Çünki Allah-taala Öz kitabında onlar üçün elə bir şey müqəddər etmişdir ki, onunla əlləri açıq olsun."*

Sonra buyurdu: *"İnsan yeməyə heç bir şey tapmadıqda, ölü (murdar olmuş) heyvan ona halal olur; sədəqə onlardan hər hansı bir şəxs üçün yalnız o vaxt rəva olur ki, bir şeyi olmasın və ölü heyvanı yeməyə icazə verildiyi şəxslərdən olsun."*

Həmçinin, bu üç qrupdan hər hansı bir şəxsin xümsdən aldığı və malik olduğu şeylərin onun vəfatından sonra varislərinə nəql olunması da səhihdir. Eləcə də Peyğəmbər, yaxud imamdan fəvte gedən şeylər üç qrupun payından əldə olunur və malik olur, o maldan onun vəfatından sonra xüms ayəsinin yox, «irs» ayəsinin tələbinə əsasən onun varisinə çatır.¹

PEYĞƏMBƏRİ-IN ƏSRİNDƏ XÜMSÜN MƏQAMINI BƏYAN EDƏN VAHİD RƏVAYƏT

«Sünəni Əbu Davud», «Müsnədi Əhməd», «Təfsiri Təbəri», «Sünəni Nəsai» və «Səhihi Buxari» kitablarında Cübeyr ibni Müt'imdən belə nəql edilmişdir: «Peyğəmbər i Xeybərin fəth olunması zamanı «zil-qurba» payını Bəni Haşim və Bəni Müttəlib üçün ayırdı, Bəni Nofəl və Bəni Əbdüş-şəmsi isə ondan məhrum etdi. Mən və Osman ibni Əffan

¹ Bu bəhisdə, hədis:məcmuələrinə müraciət etməkdən əlavə, Hacı Ağa Rza Həmədaninin «Misbahul-fəqih» kitabının «xums» bölməsinin 144-cü səhifəsinə də müraciət etdik və istinad olunan hədislərin mətnini xülasə şəkildə gətirdik.

Peyğəmbərin yanına gedib dedik: «Ya Rəsuləllah! Biz sizinlə yaxınlıq cəhətindən Bəni Haşimin fəzilətini inkar etmirik, amma nə olmuşdur ki, Əbdül-Müttəlib övladlarını da bəhrələndirmisiniz və yalnız bizi və bizim qohum-əqrəbamızı məhrum etmisiniz?» Peyğəmbər buyurdu: «Mən və Bəni Əbdül-Müttəlib bir-birimizdən ayrılmırıq. (Nəsainin rəvayətində: Bəni Müttəlib məndən ayrılmır) nə cahiliyyət dövründə, nə də İslam dövründə. Biz və onlar bu yolla (bu zaman barmaqlarını bir-birinə keçirib göstərdi) bir-birimizlə qovuşmuşuq və birik..¹

Əhməd ibni Hənbəlin özünün «Müsnəd» kitabında nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyilir ki, bu hadisə «Hüneyn» müharibəsində baş vermişdi.²

Əbu Davudun «Sünən»ində, Nəsainin «Sünən»ində və «Müsnədi Əhməd»də üçüncü bir rəvayət o qəzvenə təyin etməmişdir.³

Osmanla Cübeyrin sualı və Peyğəmbəri Əkrəm j-in onlara cavabı buna görə olmuşdur ki, Əbdü Mənafin dörd oğul var idi:

1-Haşim, onun adı Əmr idi;

2-Müttəlib;

3-Əbdüş-Şəms;

4-Novfəl.⁴

Bu sülalədən Bəni Haşimlə Bəni Müttəlib Peyğəmbəri Əkrəm j-ə kömək etməkdə əlbir olmuşdular. Qüreyş də hamılıqla onlara qarşı müharibəyə başlamış, onlarla bütün əlaqələrin kəsilməsinə dair əhdnamə yazmışdılar. Peyğəmbəri Əkrəm j və onun köməkçiləri çarəsizlik üzündən «Əbu Talib» dərəsinə gedərək 3 il orada qalıb onlarla əlaqələrini kəsdi. Əbdüş-şəms və Novfəlin övladları da onların əksinə olaraq Qüreyşlə əlbir olmuşdular.

İbni Əbil Hədid bu barədə belə yazır: «Bəni Novfəlin İslama meyl etməməsi və bu yolda təxirə yol vermələrinin səbəblərindən biri Əbdüş-şəms övladlarının təxirə yol vermələri idi. Onlardan heç bir şəxs belə, Peyğəmbərə kömək etməmiş, onun «Kərimə məşahidində» hazır olmamışdılar. Halbuki, Əbdül-Müttəlibin övladları Bəni Haşimi

¹ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.50; «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.50; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.81; «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.36-də başqa ibarətlə; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.178; «Sünəni ibni Macə», səh.961; «Məğazi Vəqidi», səh.696; «Əl-əməval», Əbu Übeyd, səh.331.

² «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.85.

³ «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.51-52; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.178; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.83.

⁴ «Cəmhərəyi ibni Həzm», səh.14.

sevməklə yanaşı, Peyğəmbərin yolunun aydın olduğunu, müxaliflərin tədbirlərinin də kin-küdurət və həsəddən irəli gəldiyini bilir, amma bundan başqa heç bir şeyi islama meyl etmək qarşısında maneə hesab etmirdilər. Haris ibni Əbdül-Müttəlibin övladları – Übeydə, Tüfeyl və Hüseyn, İbad ibni Müttəlibin övladı olan Müstəh ibni Əsasə ilə birlikdə Bədr müharibəsində iştirak etmişdilər. Əbu Talib Qüreyşin Peyğəmbər əleyhinə əlbir olduğu zaman Müt'əm ibni Ədi ibni Novfələ dedi:

جزى الله عنا عبد شمس ونوفل
مسيء عاجلا غير آجل

"Allah bizim əvəzimizə Əbdüş-şəms və Novfəl şaxəsinə cəza versin.

Elə bir cəza ki, pis adamlara verər, sürətli və möhlətsiz!"¹

Cübeyr ibni Müt'im bu rəvayətdə xatırladır ki, Peyğəmbəri Əkrəm j «zil-qurba» payını Bəni Həşimlə Bəni Müttəlib arasında bölmüşdür. Bizim nəzərimizə görə, bu hədisin rəvisinin gördüyü şey bu idi ki, Peyğəmbəri Əkrəm j xüms səhmlərindən onlara vermişdi və Bəni Üməyyə və Bəni Novfələ onlardan heç nə verməmişdi. Amma Peyğəmbəri Əkrəm j-in onlara verdiyi payın (zil-qurba payının) ayırd edilməsinə gəldikdə isə, bunu ravi özündən quraşdırmış və öz təsəvvürü əsasında demişdi. Amma bunu qeyd etməmişdi ki, Peyğəmbəri Əkrəm j bunu buyurmuş olsun. Buna görə də mümkündür ki, Peyğəmbər Allahın və özünün səhminin bir qismini onlara bağışlamış olsun. Çünki qeyd olunduğu kimi, Peyğəmbərin onu məsləhət gördüyü hər bir şəkildə məsrəf etməyə haqqı var idi. Bəlkə də miskin səhmlərindən bəzilərinə onlara vermişdi, çünki sədəqə onların fəqirlərinə haram idi.

SƏDƏQƏNİN PEYĞƏMBƏRƏ VƏ ONUN QOHUMLARINA HARAM EDİLMƏSİ

Bu barədə hədislər olduqca çoxdur. O cümlədən, «Səhihi Müslüm» kitabında deyilir: «Hər vaxt Peyğəmbər üçün yemək gətirsəydilər, onun vəziyyətindən soruşardı. Əgər «hədiyyədir» - deyilsəydi, onu qəbul edib yeyər, əgər «sədəqədir» – deyilsəydi, onu yeməzdi.»²

Həmçinin «Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Sünəni Əbi Davud» və «Sünəni Darəmi» kitablarında deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm j yolda bir xurma dənəsini görüb buyurdu: «Əgər sədəqə əmvalından olmasaydı, onu yeyərdim.»

¹ «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, 3-cü cild, səh.486. Biz onun xülasəsini qeyd etdik.

² «Səhihi Müslüm», 3-cü cild, səh.121; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.90.

Həsən ibni Əli bir dəfə sədəqə xurmalarından olan bir dənə xurmanı götürdü və onu ağzına qoyduqda, Peyğəmbər buyurdu: **"Onu çıxart! Bilmirsənmi ki, biz sədəqə yemirik?!"** Başqa bir rəvayətdə isə **"sədəqə bizə halal deyildir"** - deyər buyurmuşdu.¹

Peyğəmbər ı Bəni Həşim qəbiləsindən olanları sədəqənin bir yerə toplanmasına mütəvəlli (cavabdeh, başçı, məs'uliyətçi) etməyi və onları «amilinə əleyha» (sədəqəni yığanlar) səhmindən bəhrələnməkdən çəkindirmişdir. Belə ki, Müslüm, Əhməd, Əbu Davud, Nəsai, Termizi, Əbu Übeydə və başqaları da belə rəvayət edirlər:

Rəbiət ibni Haris ibni Əbdül-Müttəlib və Abbas ibni Əbdül-Müttəlib bir-birinə dedilər: «Allaha and olsun, yaxşı olar ki, bu iki cavanı-Əbdül-Müttəlib ibni Rəbiə və Fəzl ibni Abbası Peyğəmbərin yanına göndərək ki, ondan istəsinlər, bu iki şəxsi sədəqələrin toplanmasına mə'mur etsin, camaatın verdiyi şeyləri versinlər, onların bəhrələndikləri şeylərdən də bəhrələnsinlər.»

Ravi deyir: Həmin halda Əli ibni Əbi Talib gəlib çatdı və o iki nəfərin yanında dayandı, məsələni onun üçün bəyan etdikdə, Əli ibni Əbi Talib buyurdu: «Belə bir iş görməyin, çünki... Allaha and olsun ki, o, bu işi görməyəcək!» Rəbiə ona dedi: «Allaha and olsun, bu sözü paxıllıq üzündən deyirsən, halbuki, sən Peyğəmbərin kürəkəni olmaq məqamına çatmısan, biz isə sənə paxıllıq etmədik.»

Əli TM dedi: «Onda isə, onları göndərin.» Özü isə yatdı. Rəvayətdə qeyd olunur ki, Əli öz ridasını yerə salıb onun üstündə yatdı və dedi: «Mən rə'yi möhkəm olan Əbul-Həsənəm. Allaha and olsun, sizin oğlanlarınız əli boş qayıdana qədər mən yerimdən qalxmayacağam.»

Əbdül-Müttəlib ibni Rəbiə dedi: – Peyğəmbəri Əkrəm ı zöhr namazını qılıb qurtaran zaman ondan qabaq otağa tərəf getdik və onun yanında oturduq. Nəhayət o gəldi və bizim yanaqlarımızdan öpüb buyurdu: «Çantanızda nə vardısı, çıxarın.» Sonra daxil oldu, biz də daxil olduq. O gün Peyğəmbər Zeynəb binti Cəhşin evində idi. Hər birimiz danışmağı digərin öhdəsinə atdıq, axırda birimiz dedik: «Ya Rəsuləllah! Sən camaatın ən yaxşısısan, sileyi-rəhim etməkdə onların hamısından öndəsən. Bizim hər ikimiz izdivac həddinə çatmışıq və gəlmişik ki, bizi bu sədəqələrdən bə'zilərinin toplanmasına mə'mur edəsən, onu sair camaat kimi sənənin yanına yığıb gətirək və onlar kimi bu

¹ «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.181; «Səhihi Müslüm», 3-cü cild, səh.117; «Sünəni Əbi Davud», 1-ci cild, səh.212; «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.383 və 373; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.89; «Dəaimul-islam», səh.246; «Bihəlalur-ənvar», 96-cı cild, səh.76; «Hörmətüz-zəkat əla Bəni Həşim» babı.

işdən (bağdan) bəhrələmək.» Peyğəmbər bir qədər sükut etdi. Biz qərara aldıq ki, yenidən onunla bu barədə danışaq. Bu zaman Zeynəb pərdənin arxasından bizə işarə etdi ki, belə bir söz deməyin, sonra Peyğəmbər buyurdu: «Sədəqə Ali-Mühəmməd üçün layiq deyildir, çünki o, camaatın çirkləridir. Mühəmiyyəni mənim yanıma çağırın.»

O, Novfəl ibni Haris ibni Əbdül-Müttəliblə xüms işini öhdəsinə almışdı. O deyir: Bu iki nəfər gəldikdə Peyğəmbər i Mühəmiyyəyə buyurdu: «Öz qızını bu oğlanın (Fəzl ibni Abbasa işarə edirdi) əqdinə keçir.» Novfəl ibni Haris ibni Əbdül-Müttəlibə isə belə buyurdu: «Qızını bu oğlana – Əbdül-Müttəlib ibni Rəbiyəyə – ver.» Onu mənim əqdimə keçirdi və Peyğəmbər i Mühəmiyyəyə buyurdu: «Onların mehriyyəsini xümsdən filan qədər ver.»¹

Beləliklə, Peyğəmbəri Əkrəm i Bəni Həşimdən bir kəsi sədəqənin toplanmasına mə'mur etməkdən çəkindi. Buradan aydın olur ki, Peyğəmbəri Əkrəm i-in Əli TM-ı sədəqləri toplamaq üçün Yəməinə göndərməsini güman edənlər yanlışlar. O sözün düzünü İbni Qəyyim Covziyyənin sözüdür. O, özünün «Zadul-məad» kitabında «Peyğəmbəri Əkrəm i-in əmrləri» fəslində deyir: «Və Əli ibni Əbi Talibi xümsü toplamaq və qəzavət işlərini yerinə yetirmək üçün Yəməinə göndərdi.»² Ondən öncəki fəsildə – «Həzrətin padşahlara göndərdiyi səfirlər və məktublar» fəslində deyir: «Əbu Musa Əş`əri və Məaz ibni Cəbəli Təbukdan qayıtmazdan əvvəl Yəməinə göndərdi.» Deyilmişdir ki, əksinə, hicrətin 10-cu ilinin Rəbiul-əvvəl ayında göndərdi ki, onları İslam dininə də`vət etsinlər, oranın ümumxalq kütlələri könüllü şəkildə və heç bir çarpışma olmadan İslamı qəbul etdilər. Sonra Əli ibni Əbi Talibi oraya göndərdi və o, Məkkədə «Həccətül-vida»da onlara (Peyğəmbər və səhabələrə) qovuşdu.»³

Bəlkə də bə`zilərinin səhvinin səbəbi budur ki, Peyğəmbərdən sonra iki xəlifə xüms fərizəsini camaatın arasından yığışdırdılar. Bundan sonra artıq vacib sədəqəni müsəlmanlardan almaqdan başqa bir şey

¹ «Səhihi Müslüm», «təhrimuz-zəkat əla Ain-Nəbi» babı, 3-cü cild, səh.118; «Müsədi Əhməd», 4-cü cild, səh.166; «Sünəni Nəsai», 1-ci cild, səh.365; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.52, hədis:2985; «Daru ehyais-sünnə» çapı, 3-cü cild, səh.147-148; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyd, səh.329; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.91; «Usdul-ğabə», Əbdül-Müttəlib ibni Rəbiə və Novfəl ibni Haris və Mühəmiyyənin tərcümeyi-halı; «Təfsiri Əyyaşi», 3-cü cild, səh.93; «Məğaziyi Vaqidi», səh.696.

² «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.47, Misrin «Hələbi» çapı, səh.1290-cı il.

³ Yenə orada, 1-ci cild, səh.46. Həmçinin bax: «Sünəni Əbi Davud», «əqziyə» kitabı, 3-cü cild, səh.127.

qalmamışdı və onlar da Peyğəmbər dövrünü öz dövrləri kimi təsəvvür edərək güman edirdilər ki, Peyğəmbəri Əkrəm i Əlini sədəqləri toplamaq üçün Yəməmə göndərmişdi. Amma unutmuşdular ki, Peyğəmbər i həтта öz xidmətçisini belə sədəqə toplama tədbirlərində iştirak etməkdən çəkəndirmişdi. İndi öz əmi oğlusu və itrətinin atasını necə göndərə bilər- di?!

Əbu Davud, Nəsai və Termizi öz «Sünən» kitablarında rəvayət etmişlər ki, Peyğəmbəri Əkrəm i bir nəfəri sədəqə almaq üçün Bəni Məhrum qəbiləsinə göndərirdi. Termizi deyir: Onun adı Ərqəm ibni Ərqəm idi və Əbu Rafeyə belə dedi: «Mənimlə birlikdə gəl, sən də ondan bir payın olsun.» O dedi: «Xeyr! Əvvəlcə Peyğəmbərin yanına gedib ondan soruşmalıyam.» Sonra Peyğəmbərin yanına gedib soruşdu və o həzrət buyurdu: «Bir qövmün xidmətçisi onların özündəndir və sədəqə bizim üçün halal deyildir.»¹

Bəli, Peyğəmbəri Əkrəm i məhz buna görə Əbu Rafeni sədəqə toplayanlarla birlikdə getməkdən saxladı ki, «amilinə əleyha» payı ona çatmasın. Çünki o, həzrətin xidmətçisi idi. Əhli-beyt imamları ç da Peyğəmbər i-dən sonra belə edərək, onu almaqdan imtina etmiş və bütünlükdə Bəni Həşimi onu almaqdan çəkəndirmişlər.

«Dəaimul-İslam» kitabında deyilir: İmam Sadiq TM-a dedilər: «İndi ki, xümsdən məhrum olmusunuz, sədəqə sizə halal olurmu?» Həzrət buyurdu: *"Xeyr! Allaha and olsun ki, Allah onu bizə haram etmişdir. Zalımların bizim haqqımızı qəsb etməsinə görə bizə halal olmaz. Allahın bizə halal etdiyi şeylərə nail olmaqdan onların bizi məhrum etmələri Allahın bizə haram etdiyi şeyin halal olmasına səbəb olmaz."*²

Səduq özünün «Xisal» kitabında İmam Sadiq TM-ın öz atasından belə buyurduğunu rəvayət edir:

لَا تَجُلُ الصَّدَقَةَ لِبَنِي هَاشِمٍ إِلَّا فِي وَجْهَيْنِ إِنْ كَانُوا عَطَاشَى وَأَصَابُوا مَاءً شَرَبُوا، وَصَدَقَهُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ

"Sədəqə Bəni Həşim üçün halal deyildir. Yalnız iki halda halaldır: Birincisi budur ki, susuz olsun və (sədəqə alaraq) suya çatıb onu

¹ «Sünəni Əbi Davud», «zəkat» kitabı, 1-ci cild, səh.212; «Sünəni Nəsai», 1-ci cild, səh.366; «Sünəni Termizi», 3-cü cild, səh.159; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.90-91; «Kənzül-ümmal», 6-cı cild, səh.252, 256; «Əmaliyi Tusi», 2-ci cild, səh.17; «Biharul-ənvər», 96-cı cild, səh.57. Rəvayətlərin sözlərində azacıq ixtilaf vardır. «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.32.

² «Dəaimul-islam», səh.246; «Biharul-ənvər», 96-cı cild, səh.76.

*işsinlər. Digəri də onların özlərindən olan bir şəxsin digərinə sədəqə verməsidir.*¹

Buradan aydın olur ki, Əhli-beyt imamlarının öz dövrlərinin hakimlərindən beytul-mal əmvalından qəbul etdikləri şeyləri bəzilərinin təsəvvür etdiyi kimi vacib sədəqə ünvanı ilə deyil, özlərinin fey, ənfal, zimmə əhlinin cizyəsi və fəth olunan qənimətlərin xümsündən olan hüquqlarının bir qismi olması ünvanı ilə qəbul etmişlər.

Amma içməli axar sulara gəldikdə isə, onların əksəriyyəti vəqf olunmuşdur ki, sahibləri onları ümum müsəlmanların bəhrələnməsi üçün vəqf etmişlər, onların vəziyyəti müsəlmanların yolları arasında böyük dayanacaqlar və onların məscidləri kimidir ki, əgər «qürbətən iləllah» niyyəti ilə tikilmiş olsa və həmin münasibətlə onlara sədəqə deyilsə də, onlar bizim bəhs etdiyimiz vacib sədəqə növündən deyildir ki, onlardan bəhrələnmək qeyri-fəqirlər üçün qadağan olsun; əksinə, onlar bütün müsəlmanların mənfəət aparması üçündür, fəqir-varlı, əmir-məmur, Haşimi və qeyri-Haşimi onlardan bəhrələnməkdə eyni səviyyədədirlər. Məhz buna görə də bizim bəhs etdiyimiz növdən xaricdir.

Bura qədər İslam mənbələrində xüms və onun səhmlərinin sahiblərinin (Peyğəmbər dövründə) qeyd olunduğu mənbələri bəyan etdik. Həmçinin, sədəqənin Bəni Haşimə, onların xidmətçilərinə və onlara bağlı olanlara haram olmasında; onların Peyğəmbər dövründə və ondan sonra sədəqənin qəbul etmələrinin qadağan olunmasını və sair kimi məsələləri bəyan etdik. Amma xəlifələrin xüms fərizəsi barəsində, eləcə də onların bu barədə ictihadının necəliyi və Peyğəmbərin qızının haqqında xüsusi bir şəkildə rəftar etmələrinə gəldikdə isə, bu işlərin dərk olunması üçün gərək əvvəlcə Peyğəmbərin mirası və özündən sonra tərk etdiyi şeyləri, bundan sonra xəlifələr tərəfindən Fatiməyi-Zəhra ə-a varid edilən müsibətlər, o həzrətin şikayətləri və sair kimi məsələləri araşdıraq:

PEYĞƏMBƏRİ-ƏKRƏM ʔ-IN MIRASI VƏ TƏRK ETDİYİ ŞEYLƏR

Qazi Mavərdi (450-ci ildə vəfat edib) və Qazi Əbu Yəla (458-ci ildə vəfat edib) demişlər: «Peyğəmbəri Əkrəm ʔ-in iki haqqı var idi: Birincisi xüms haqqı, yəni «fey» və qənimətlərin beşdə biri, digəri isə

¹ «Xisal», 1-ci cild, səh.32; «Biharul-ənvar», 96-cı cild, səh.76.

Allahın «fey`»dən Peyğəmbərə qaytardığı və müsəlmanların heç bir müharibə olmadan fəth etdikləri şeylərin beşdə dördündən ibarətdir. (Nəhayət axırda deyirlər:) Amma Peyğəmbərin sədəqələrinə gəldikdə isə o, səkkiz yerdə idi:

1-Peyğəmbəri Əkrəm j-in yəhudi Muxeyriqin vəsiyyəti əsasında malik olduğu yeddi bağ.

2-Mədinədə Bəni-nəzir tayfasından o həzrətə çatan torpaq sahəsi.

3-4-5-Xeybərdəki üç qala.

6-Fədəkin yarısı.

7-Vadil-qura ölkəsinin üçdə biri.

8-Mədinənin «Məhrüz» adlı bazar yeri.¹

Qazi Əyaz (544-cü ildə vəfat edib) deyir: «Bu sədəqələr o Həzrətə üç yolla çatmışdı: Hibə və hədiyyə yolu ilə; misal üçün yəhudi Muxeyriq islamı qəbul edən zaman – Ühüddə vəsiyyət etmişdi. O, özünün Bəni-nəzir tayfasında olan yeddi bağını Peyğəmbər j-ə hədiyyə etmişdi. Ənsarın öz yerlərindən o həzrətə verdiyi hədiyyələr, su çıxmayan torpaq sahələri də o həzrətin mülkündə idi.

İkincisi, o həzrətin Bəni-nəzir torpaqlarından, onların köç edib getdikləri zaman «fey`» haqqı idi ki, o həzrətin «xassə»si və «xalisə»si adlandırılırdı. Çünki müsəlmanlar onu əldə etmək üçün heç bir döyüş aparmamışdılar. Amma Bəni-nəzirin «mənzul» mal-dövlətinə gəldikdə isə, onlar öz mallarını bacardıqları qədər dəvələrə yükləyib apardılar. Yalnız silahlarını aparmadılar ki, bu da müqavilə əsasında idi və o həzrət yerdə qalan şeyləri müsəlmanların arasında bölüşdürdü, onlardan qalan torpaq sahələri onun özünə məxsus oldu və onu müsəlmanların çətinliklərinin həll olunması məqsədilə sərf etdi.

Həmçinin, «Fədək» torpaqlarının yarısı da ona hədiyyə olunmuşdu. Belə ki, Xeybər qalası fəth olunduqdan sonra onun sahibləri ilə müsaliyə etdi və bu da o həzrətin xalisəsindən sayılırdı.

Eləcə də «Vadil-qura» ölkəsinin üçdə biri; belə ki, oranı, onun yəhudi sahibləri ilə müsaliyədə əldə etmişdi. Həmçinin, Xeybər qalalarından «vəti» və «səlalim» də müsaliyə yolu ilə o həzrətin ixtiyarına keçmişdi.

Üçüncüsü, o həzrətin Xeybər xümsündən, eləcə də qələbə günündə nəsibi olduğu şeylərin xümsü; belə ki, onların hamısı Peyğəmbəri Əkrəm j-in xüsusi mülkiyyətində idi və heç kəsin onda haqqı yox idi.¹

¹ «Əl-əhkamus-sultaniyyə», Mavərdi, səh.168-171; «Əl-əhkamus-sultaniyyə», Əbu Yə`la, səh.181-185.

İndi isə bu üç qazinin sözlərini şərh edirik:

a) Onların dediyi «Peyğəmbərin sədəqələri» sözünə gəldikdə isə, bu, xüləfa məktəbinin alimləri-mühəddisləri, tarixçiləri, fəqihləri və lüğətçiləri arasında məşhur olan bir istilahdır və bu, Peyğəmbərin qeyri-mənqul mirası üçün düzəldilmişdir. Onların istinad etdikləri şey, yalnız Əbu Bəkrin rəvayətidir ki, onun ravisi də yalnız onun özüdür. O deyir ki, Peyğəmbər buyurmuşdur: «Bizim qoyduğumuz hər bir şey sədəqədir.»

b) Peyğəmbəri Əkrəm j-in əmlakının şərhı və onun öz mülkiyyətinə necə keçirməsi də aşağıda qeyd olunacaqdır:

PEYĞƏMBƏRİ-ƏKRƏM j-IN TƏMƏLLÜKÜNÜN (BİR ŞEYİN ONUN MÜLKİYYƏTİNƏ KEÇMƏSİNİN) MƏNŞƏYİ VƏ ONUN BƏYANI

a) Muxeyriqin vəsiyyəti.

Muxeyriq Bəni Qəynuqa tayfasının varlı bir şəxs, yəhudi alimlərindən və Tövrətin bilicilərindən idi.² O, Peyğəmbəri Əkrəm j-in Mədinəyə hicrət etdiyi və Qubada mənzil saldıği zaman o həzrətin yanına gələrək islamı qəbul etmişdi.³

Ühüd müharibəsində öz qövmünə xitab edərək dedi: – «Ey yəhudilər! Allahı and olsun ki, siz yaxşı bilirsiniz ki, Mühəmməd peyğəmbərdir və ona kömək etmək sizə vacibdir.» Onlar dedilər: «Bu gün şənbə günüdür.» O dedi: «Heç bir şənbə yoxdur!» Sonra öz silahını götürdü və Peyğəmbərlə yanaşı döyüşə gedib şəhadətə çatdı. Peyğəmbəri Əkrəm j buyurdu: «Muxeyriq ən yaxşı yəhudidir.» Muxeyriq Ühüdə gedən zaman demişdi: «Əgər öldürülsəm, mal-dövlətim Mühəmmədə məxsus olsun.»⁴

¹ Nüvəvinin «Səhihi-Müslüm»ə yazdığı şərh, «cihad» kitabı; «hökmül-fey» bölümü, 12-ci cild, səh.82; Qazi Əyaz Əbü'l-fəzl ibni Musa ibni Əyaz Yəhsəbi Sibti məşhur məğribli alim, öz əsrinin mühəddislərinin imamı və məşhur kitabların sahibidir ki, onlardan biri də öz əlyazması olan Müslümün «Səhih» kitabına şərhdən ibarətdir. Bəlkə də Nüvəvinin burada qeyd etdikləri bu nüsxədə olsun. 544-cü hicri ilində Mərakeşdə vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Vəfəyatul-ə`yan» və «Əl-ə`lam» kitablarında qeyd olunmuşdur.

² «Təbəqati ibni Sə`d», 1-ci cild, səh.502.

³ «Əmtaul-əsma», səh.46.

⁴ «Məğaziyi Vaqidi», səh.262-263; «Əmtaul-əsma», səh.146; «İsabə», 3-cü cild, səh.373.

Müxeyriqin əmvalı yeddi bağdan ibarət idi: «Əraf», «Safiyyə», «Dəlal», «Meysəb», «Bərqə», «Husna» və Ümmü İbrahimin «məş-rəbə»si idi ki, Peyğəmbərin Mariya adlı kənizi orada yaşayırdı.¹

Bu yeddi bağın ətraflı izahı «Vəfaul-vəfa» kitabının 944-988-ci səhifələrində, Mavərdinin «Əhkamul-sultaniyyə» kitabının 179-cu səhifəsində, Əbu Yə'lanın öz kitabının 183-cü səhifəsində və «Əl-iktifa» kitabının 2-ci cildinin 103-cü səhifəsində qeyd olunmuşdur.

Səmhudi Vaqididən nəql edir ki: «Peyğəmbər Əraf, Bərqə, Meysəb, Dəlal, Husna və Ümmü İbrahimin məşrəbəsini 7-ci hicri ilində vəqf etdi.»²

b) Ənsarın Peyğəmbəri Əkrəm j-ə hədiyyələri:

İbni Abbasdan rəvayət olunur ki: «Peyğəmbəri Əkrəm j Mədinəyə varid olduğu zaman Mədinədəki ənsarlılar su çıxmayan torpaq sahələrinin hamısını Peyğəmbərə bağışladılar ki, istədiyi kimi işlətsin.»³

v) Bəni-nəzirin torpaqları:

Yəhudi qəvmü Mədinəyə daxil olan zaman Bəni-nəzir qəbiləsi Büthan, Bəni Qüreyzə və Məhzurda məskunlaşdılar. Bu iki vadi Mədinənin daşlı-qayalı məntəqəsinin aşağısında yerləşirdi və oradan çox yaxşı sular axırdı.⁴

Allah-taala bu torpağı Peyğəmbəri Əkrəm j-ə qaytardığı zaman Ömər dedi: – Əldə etdiyiniz şeyləri təxmis etmisənmi (xümsünü vermisənmi)? Peyğəmbər j buyurdu:

لَا أَجْعَلُ شَيْئًا جَعَلَهُ اللَّهُ لِي دُونَ الْمُسْلِمِينَ
بِقَوْلِهِ K مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ كَهَيْئَةِ مَا
وَقَعَ فِيهِ السَّهْمَانِ لِلْمُسْلِمِينَ

¹ «Təbəqati ibni Sə'd», 1-ci cild, səh.501-503; «Mö`cəmuül-büldan», «məsib» maddəsi. Mariyə Qibtıyyə bir kəniz idi ki, İskəndəriyyənin padşahı Məquqəs onu Peyğəmbər üçün hədiyyə gördərmişdi. Peyğəmbər j də onu həmin yeddi bağdan birində məskunlaşdırdı. O, hicrətin 8-ci ilinin «Zil-həccə» ayında Peyğəmbərdən İbrahim adlı bir övlad dünyaya gətirdi ki, bir il, yaxud səkkiz aydan sonra vəfat etdi. Peyğəmbər onu Bəqidə torpağa tapşırırdı. («Usdul-ğabə», 1-ci cild, səh.38.) Mariyə də 16-cı hicri ilində vəfat etdi. («Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.543; «Vəfaul-vəfa», səh.1128 və 1190.

² «Vəfaul-vəfa», səh.988; «Biharul-ənvar», 8-ci cild, səh.108, imam Riza TM-dan nəqlən.

³ «Əl-əmval», Əbu Übeyd, səh.288.

⁴ «Mö`cəmuül-büldan», «bütha» və «büveyrə» maddələri.

"Allah-taalanın "ma əfaəllah əla Rəsulihı" - ayəsinin vasitəsilə müsəlmanlardan ayrı olaraq mənə bağışladığı şeyi müsəlmanlara çatan iki səhmin müqabilində qərar verməyə cəyəm."¹

Sirə alimlərinin², hədis alimlərinin³ və müfəssirlərin⁴ fikir birliyi budur ki, Bəni-nəzir torpaqları Peyğəmbəri Əkrəm ı-in xalisəsi və safiyəsindən ibarət idi.⁵ Və o həzrət öz mülkünün maliki kimi onda istədiyi şəkildə təsərrüf edir, ailəsinə xərcləyir və istədiyi şeyi istədiyi şəxsə hədiyyə verirdi. Belə ki, onun bir hissəsini Əbu Bəkrin, Əbdür-Rəhman ibni Ovfun, Əbu Dücanənin və başqalarının ixtiyarına vermişdi. Bu da hicrətin 4-cü ilində baş vermişdi.⁶

d) Xeybər əraziləri: Xeybər Şam-Mədinə yolu üzərində yerləşən kiçik bir şəhər idi və yeddi, yaxud səkkiz uca qaladan ibarət idi. Onların çoxlu əkin sahələri, xurmalıqları var idi. Yəhudi inadkarları o qalada yaşayırdı və ərəb qəbilələri ilə həmpəyman olmuşdular.⁷

Peyğəmbəri Əkrəm ı hicrətin 7-ci ilində Hudeybiyyədən qayıtdıqdan sonra onlara tərəf getdi. Hudeybiyyədə iştirak etməyənlərə Xeybərdə iştirak etmək icazəsi vermədi, yalnız Cabir ibni Əbdüllah ibni Həram Ənsariyə icazə verdi. Çünki onlar Hudeybiyyədə iştirak etməkdən imtina etmiş və müsəlmanları iztiraba salmışdılar.⁸

Peyğəmbər ı yəhudiləri qalaların içərisində təqribən bir ay mühasirədə saxladı. Onlar hər gün on min döyüşçü ilə qaladan çıxır və vuruşurdular. Lakin axırda onların bir qismi zorla, bir qismi isə müsəlmanların yolu ilə fəth edildi və Peyğəmbər ı güc işlədilməsi nəticəsində fəth olunan şeylərin xümsünü verdi, yerdə qalan beşdə dörd hissəsini isə Xeybər və Hübeybiyyə döyüşlərində iştirak edən müsəlmanların

¹ Həmin kitab; «fey`» maddəsi.

² «Məğaziyi Vaqidi», səh.278, 363; «Əmtaul-əsma», Məqrizi səh.178-182.

³ «Sünəni Əbi Davud», «xərac» kitabı, 3-cü cild, səh.48; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.178; «Nəhcül-bəlağənin şərhı», 4-cü cild, səh.78.

⁴ «Təfsiri Təbəri», 28-ci cild, səh.24-25; «Təfsiri Nişapuri», «Təfsiri Təbəri»nin haşiyəsində, 28-ci cild, səh.38; «Təfsiri Süyuti», 6-cı cild, səh.192, hamısı da «Həşr» surəsinin təfsirində.

⁵ «Əhkamul-sultaniyyə», Mavərdi, səh.169; «Əbu Yə`la», səh.183. Bu hökmdən Yəmin ibni Ümeyr və Əbu Səid ibni Vəhəbin əraziləri istisna olunur ki, bu iki şəxs fəthdən qabaq islamı qəbul etmişdilər və onların islamı qəbul etmələri mal-dövlətlərini qoruyub saxladı.

⁶ «Fütuhul-büldan», Bilazəri, 1-ci cild, səh.18-22.

⁷ «Əhkamus-sultaniyyə», Mavərdi, səh: 169; «Əbu Yə`la», səh.184; «Mö`cəməül-büldan», «Xeybər» maddəsi.

⁸ «Məğaziyi Vaqidi», səh.634; «Təfsiri Süyuti», 2-ci cild, səh.192.

arasında bölüşdürdü. Öz ixtiyarında məharətli işçilər və əkinçilər olmadığına görə oranı yəhudilərə həvalə etdi ki, orada əkin işlərini yerinə yetirib oranı idarə etsinlər və məhsulun yarısını Peyğəmbərə təhvil versinlər.¹

Demişlər: «Peyğəmbəri Əkrəm i Xeybəri otuz altı payı və bu paylardan hər birini də yüz yerə bölmüşdü. Peyğəmbəri Əkrəm i-ə on səkkiz səhm, müsəlmanlara da on səkkiz səhm. Peyğəmbəri Əkrəm i-in səhmi eynilə onlardan birinin səhmi qədər idi.»²

Həmçinin demişlər: «Müsəlmanların paylarını Hudeybiyyədə iştirak edənlərin, eləcə də Cəfər ibni Əbi Taliblə birlikdə Həbəşistandan qayıdanların arasında böldü.»³

Həmçinin demişlər: Onun xüms payı «Kətibə» oldu, lakin Şəqq, Nətat, Səlalim və Vətihi müsəlmanlara çatdı. Peyğəmbər o hissəni yəhudilərə verdi ki, orada işləyib məhsulun yarısını müsəlmanların arasında bölüşdürsün. Nəhayət, Ömər öz xilafəti zamanında torpaq sahələrinin özünü onların arasında hər birinə düşən pay miqdarında böldü.»⁴

İbni Hişamın «Sirə» kitabında və başqa kitablarda deyilir: «Kətibə Allahın xümsü, Peyğəmbərin payı, eləcə də «zil-qurba» və miskinlərin payı idi, Peyğəmbərin qadınlarının bəhrəsi və Peyğəmbərlə Fədək əhli arasında sülhə vasitəçi rolu oynayanlara məxsus idi.»⁵

«Fütuhul-büldan» kitabında deyilir: «Peyğəmbərin xanımları üçün də oradan bir pay qərar verilmişdi və onlara buyurmuşdu: «Sizlərdən hər biriniz istəsə, onun məhsulunu götürsün; hər kəs də istəsə torpaq sahəsini özü üçün və öz varisləri üçün götürə bilər.»⁶

¹ «Məğaziyi Vaqidi», səh.637; «Vəfaul-vəfa», səh.1210; «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.26-31. Vaqidinin «Məğazi» kitabının 688-699-cu səhifələrində deyilir: Əbu Bəkr vəfat edən zaman övladları və varisləri onun Xeybərdən olan payını-yüz dəvə yükü miqdarında olan mal-dövləti Ömər və Osmanın dövründə əxz edirdilər... Axırda deyir: Bu, Əbdül-məlikin dövrünə qədər və ondan sonraya qədər davam etdi, sonralar arası kəsildi.

² «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.29; «Əl-əmval», Əbu Übeyd, səh.56.

³ Yəni orada, 1-ci cild, səh.28-32.

⁴ Yəni orada, 1-ci cild, səh.28.

⁵ «Sirəyi İbni Hişam», 2-ci cild, səh.404; «Əl-iktifa fi məğazi Rəsulillah vəs-səlasətül-xüləfa», 2-ci cild, səh.268; «Məğaziyi Vaqidi», səh: 692-693; «Əmtaul-əsmə», səh.329.

⁶ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.32.

Vaqidinin «Məğazi» kitabında Kətibə payları kifayət qədər müfəssəl şəkildə qeyd edilmişdir.¹

«Vəfaul-vəfa» kitabında deyilir: Vətiḥ və Səlalim əhalisi torpaqlar barəsində müşriklərlə müsəlihə etdilər. Bu ikisi Peyğəmbəri Əkrəm j-in xassəsi və xalisəsi idi. Vətidlə Səlalimin yaxınlığında yerləşən Kətibə Allahın xümsü ünvanı adını aldı və hər üçü birləşdi. Bu məcmuəni Peyğəmbər özündən irs qoymuşdu, onun sədəqəsindən sayılırdı.²

Bu da onu tələb edirdi ki, Xeybər bir qismi silah gücünə, bir qismi isə müsəlihə yolu ilə fəth edilmiş olsun. Bu təhlilə əsasən, müxtəlif rəvayətlərin eyni mə'naya yozulması mümkün olur.³

Qazi Mavərdi və Qazi Əbu Yə'la demişlər: «Peyğəmbərin bu səkkiz qaladan üçünü – Kətibə, Vətid və Səlalimi öz mülkiyyətinə keçirtmişdi, Kətibə qənimətlərin xüms ünvanı ilə, Vətiḥ və Səlalimi isə «ma əfaəllah əleyhi» qəbilindən idi. Bu ikisini müsəlihə yolu ilə fəth etmişdi. Bu üç qala «fey» və xüms yolu ilə Peyğəmbərin xalisəsi oldu.»⁴

Müəllif: Onların sözünü qüvvətləndirən budur ki, Peyğəmbəri Əkrəm j Xeybərdə on səkkiz paya malik idi və Xeybərdə iştirak edən sair müsəlmanların payı da on səkkiz idi. Bundan belə çıxır ki, Xeybərin bir qismini «ma əfaəllah əla Rəsulih» qəbilindən olmalıdır ki, müharibə aparılmadan fəth edilmişdir və onlar müharibə yolu ilə əldə edilən qənimətlərin xümsünün payı qəbilindən olanlara əlavə edilmiş və Peyğəmbərin səhmlərinin məcmusu müsəlmanların payının məcmusu ilə bərabər olmuşdur.

f) Yaqut Həməvi deyir: «Fədək Riyazda bir qəsəbənin adıdır ki, oradan Mədinəyə qədər iki günlük yol vardır. Həmçinin deyilmişdir ki, üç günlük yoldur. Orada çoxlu çeşmələr və xurma bağları mövcuddur.»⁵

Peyğəmbəri Əkrəm j Xeybərdə olanda, yaxud oradan qayıtmaq ərəfəsində olan zaman bir neçə nəfəri Fədək əhalisinə doğru göndərdi və onları İslama də'vət etdi, lakin onlar qəbul etmədilər.⁶

¹ «Məğaziyi Vaqidi», səh.693; «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.27.

² Əvvəlcə qeyd etdiyimiz kimi, bu, xüləfa məktəbinin istilahıdır ki, Peyğəmbəri Əkrəm j-in daşına bilməyən bütün miraslarını Əbu Bəkrin rəvayətinə görə sədəqə adlandırmışlar.

³ «Vəfaul-vəfa», səh.1210.

⁴ «Əhkamus-sultaniyyə», Mavərdi, səh.171; «Əhkamus-sultaniyyə», Əbu Yə'la, səh.184-185; «Əl-əmval», Əbu Übeyd, səh.56.

⁵ «Mö'cəmül-büldan», «Fədək» maddəsi.

⁶ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.31-32 və 34; «Əhkamus-sultaniyyə», Mavərdi, səh.170; «Əbu Yə'la», səh.185.

Lakin Xeybəri fəth etdikdən sonra Allah-taala onların qəlbinə qorxu və vəhşət hissi saldı. Onlar müəyyən şəxsləri Peyğəmbərin yanına göndərdilər və təklif etdilər ki, Fədəkin yarısına onunla razılaşsınlar, bu surətdə həmin təklifi qəbul etdi.¹

Əbu Übeyd yazır: Fədək əhalisi Peyğəmbərin yanına adam göndərdilər və onlarla əhd-peyman bağlandı ki, onların canları amanda qalsın, əvəzində də onların ərazilərinin və xurma bağlarının yarısı özlərinin olsun, digər yarısı isə Peyğəmbərə verilsin.²

«Fütuhul-büldan» kitabında yazılır: Deməli, Fədəkin yarısı Peyğəmbərin xalisəsi idi. Çünki müsəlmanlar oranı fəth etmək üçün müharibə aparmamışdılar. Buna görə də Peyğəmbər oradan əldə olunan gəlirin hamısını məsrəf edirdi.³

Həskaninin «Şəvahidut-tənzil» kitabında, Zəhəbinin «Mizanul-e'tidal» kitabında, Heysəminin «Məcməüz-zəvaid» kitabında, Süyutinin «Durrul-mənsur» kitabında və «Kənzül-ümmalın müntəxəbi» kitabında Əbu Səid Xidridən belə rəvayət olunur: *"Və ati zəl-qurba həqqih"* (ey Peyğəmbər! Öz qohum-əqrəbanın payını əta et" - ayəsi nazil olan zaman Peyğəmbər ı Fatimeyi-Zəhranı çağıraraq Fədəki ona hədiyyə etdi.)⁴

Bu hədis «Rum» surəsinin *"fə ati zəl-qurba həqqəh"* ayəsinin təfsirində də İbni Abbasdan nəql olunmuşdur.⁵

x) Vadil-qura: Vadil-qura (yə`ni qəsəbələr vadisi) Mədinə ilə Şam arasında yerləşən bir vadinin adıdır ki, Təyma ilə Xeybər arasında yerləşir. Təyma Şamın ətrafında olan bir şəhərdir.⁶ Ona görə «Vadil-qura» adlandırılmışdır ki, əvvəldən axırına qədər bir-birinə birləşik olan kəndlərdən və qəsəbələrdən ibarətdir. Hal-hazırda da orada çoxlu qəsəbələr vardır ki, Şam hacılarının yolu üzərində yerləşir. Həmin dövrdə orada yəhudilər yerləşirdi.⁷

¹ «İbni Hişamın sirəsi», 2-ci cild, səh.408; «Əl-iktifa», 2-ci cild, səh.259; «Məğaziyi Vaqidi», səh.706-707; «Əmtaul-əsmə», səh.331; «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.78.

² «Əl-əmval», səh.9.

³ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.41.

⁴ «Şəvahidut-tənzil», 1-ci cild, səh.338-341, yeddi yolla; «Durrul-mənsur», 4-cü cild, səh.177; «Mizanul-e'tidal», 1-ci çap, 3-cü cild, səh.228; «Kənzül-ümmal», 1-ci çap, 2-ci cild, səh.158; «Məcməüz-zəvaid», 7-ci cild, səh.49; «Təfsiri Kəşşaf», 2-ci cild, səh.446; «Tarixi ibni Kəsir», 3-cü cild, səh.36.

⁵ Yenə orada, 1-ci cild, səh.443.

⁶ «Mö`cəmül-büldan», «Təyma» maddəsi.

⁷ «Mö`cəmül-büldan», «qura» və «vadil-qura» maddələri.

VADIL-QURA VƏ ONUN FƏTH OLUNMASI

Peyğəmbəri Əkrəm j hicrətin 7-ci ili «Cəmədiyus-sani» ayında Xeybərdən qayıdandan sonra Vadil-quraya getdi və oranın əhalisini islama dəvət etdi. Onlar islamı qəbul etməyərək Peyğəmbərlə müharibəyə başladılar. Həzrət onlara qılınc gücünə qələbə çaldı və Allah-taala onların var-dövlətini Peyğəmbərə qənimət verdi. Müsəlmanlar çoxlu mal-dövlət əldə etdilər və Peyğəmbəri Əkrəm j onun xümsünü götürdü, əraziləri və xurma bağlarını Xeybər əhalisi ilə etdiyi müsəlihə əsasında yəhudilərə həvalə etdi ki, onun xümsü o həzrətin özünə məxsus olsun. Bir ox atanı da Həməzə ibni Nö`man Əzriyə bağışladı.¹

c) Məhrüz: Mavərdi və Əbu Yə`la demişlər: «Səkkizinci sədəqə Mədinənin Məhrüz adlı bazarının yeridir. Həmin yer ki, Mərvan Osmandan iddia etdi və camaatı onun əleyhinə qiyama sövq etdi.»²

Müəllif: Məhrüz, Aliyədə yerləşən bir məntəqə idi ki, Bəni Qüreyzə orada yaşayırdılar. Bəlkə də Mədinənin genişləndirilməsindən sonra bazara çevrilmişdi.

Qeyd etdiklərimizdən əlavə, Peyğəmbəri Əkrəm j-in anası Amənənin evini, eləcə də özünün Məkkədəki doğum yerini, öz zövcəsi Xədicənin Səfa və Mərvada, eləcə də «Əttarlar» bazarının arxasında olan evini irs aparmışdı. Belə ki, Peyğəmbər Mədinəyə hicrət etdikdən sonra Əqil ibni Əbi Talib onu satdı və Peyğəmbəri Əkrəm j Həccətül-vidada Məkkəyə gəldiyi zaman ona dedi: «Evlərinizdən hansında qalacaqsınız?» Həzrət buyurdu: «Əqil bizim üçün bir şey saxlayıbmı?!»³

Amma Peyğəmbəri Əkrəm j-in şəxsi vəsaitlərinə gəldikdə isə, Hüşam Kəlbi, Əvanət ibni Həkəmdən rəvayət edir ki, Əbu Bəkr Peyğəmbəri Əkrəm j-in silahını, miniyini Əli TM-a verib dedi: «Bunlardan başqa yerdə qalanlarının hamısı sədəqədir.»⁴

¹ «Fütuhul-buldan», 1-ci cild, səh.39-40; «Məğaziyi Vaqidi», səh.710-711; «Əmtaul-əsmə», səh.332. Həməzə ibni Nö`man Əzri Hicaz əhalisi arasında Bəni Əzrə sədəqələrini Peyğəmbərə gətirən ilk şəxs idi. («Usdul-ğabə», 2-ci cild, səh.57.)

² «Əhkamus-sultaniyyə», səh.170-171; «Əbu Yə`la», səh.185-186.

³ Yəne orada.

⁴ Yəne orda.

XƏLİFƏLƏRİN PEYĞƏMBƏR İ-IN MİRASINI ƏLƏ KEÇİRMƏSİ VƏ FATİMEYİ-ZƏHRƏ ∞-IN HEKAYƏTİ

Səhabə xəlifələr – Əbu Bəkr və Ömər Peyğəmbəri Əkrəm İ-in mirasını, əmlakını və torpaqlarını bir dəfəyə öz ixtiyarlarına keçirdilər. Lakin Peyğəmbəri Əkrəm İ-in başqalarına bağışladığı şeyləri qəbul edib ona toxunmadılar. Yalnız Peyğəmbər İ-in öz həyatında Fatiməyə bağışladığı Fədək istisna olundu ki, onu müsadirə etdilər. Bu zaman Fatimeyi-Zəhrə ilə onların arasında münaqişə başladı. O, atasının irsini onlardan tələb etdi.

a) Ömər rəvayəti:

Ömər deyir: Peyğəmbəri Əkrəm İ vəfat edən zaman mən və Əbu Bəkr Əlinin yanına gedib dedik: – Sənin Peyğəmbərin tərəkəsi barəsindəki nəzərin nədir?

O dedi: – Biz Peyğəmbəri Əkrəm İ-ə camaat arasında ən yaxınlarıq.

Dedim: Xeybərdə olanlarlamı?

Dedi: – Xeybərdə olanlarla birlikdə.

Dedim: Fədəkdə olanlarlamı?

Dedi: – Fədəkdə olanlarla birlikdə.

Dedim: – Ağah ol, Allaha and olsun! (O qədər iddialar edərsən ki,) bizim boyunlarımızı mişarla kəsəsən. Xeyr, belə deyildir!¹

b) Ayişənin rəvayəti:

«Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Nəsai» və İbni Sə`din «Təbəqat» kitablarında Ümmül-mö`minin Ayişənin belə dediyi nəql olunur: Fatimə Əbu Bəkrin yanına bir adam göndərərək özünün Peyğəmbərdən çatan mirasını tələb etdi. Həmin miras ki, *"ma əfaəllah əla Rəsulihi"* - Allah-taalanın Öz Peyğəmbərinə qaytardığı şeyləri, yə`ni Peyğəmbərin Mədinədəki² əmlakı və Fədəki, Həmçinin, Xeybərin xümsündən qalan şeyləri³ tələb etdiyi zaman Əbu Bəkr ona dedi: – Peyğəmbər buyurmuşdur: **«Bizdən heç nə irs aparılmaz, bizdən qalan hər bir şey sədəqədir.»** Və ali-Mühəmməd Allahın bu malından yalnız yedikləri miqdarda pay apararlar və bundan artıq haqları yoxdur. Allaha and olsun, mən

¹ «Məcməüz-zəvaid», 9-cu cild, səh.39, Təbəraninin «Ovsət» kitabından nəqlən.

² «Peyğəmbərin Mədinədəki sədəqələri»- dedikdə, Muxeyriqinin Peyğəmbərə bağışladığı yeddi bağ nəzərdə tutulur.

³ «Xeybərin xumsunun qalanları» dedikdə məqsəd budur ki, Peyğəmbəri Əkrəm İ Xeybərdən olan xums payının bir hissəsini bə`zi səhabələrə bağışladığına görə Fatimeyi-Zəhrə yerdə qalanını tələb edirdi.

Peyğəmbərin sədəqələrindən heç bir şeyi dəyişdirməyəcəyəm! Necə idisə, elə də olacaq, Peyğəmbər necə əməl edirdisə, mən də o cür əməl edəcəyəm.¹

Əbu Bəkr bu rəvayətdə Peyğəmbəri Əkrəm j-in tərəkəsini «sədəqə» adlandırır. O, elə bir rəvayətə istinad edir ki, onun ravisi yalnız özüdür. O deyir ki, Peyğəmbəri Əkrəm j belə buyurmuşdur: «Məndən sonra qalan hər bir şey sədəqədir.» O dövrdən indiyə qədər Peyğəmbəri Əkrəm j-in tərəkəsi «sədəqə» adlandırılmışdır.

Amma onun dediyi: «Mən Peyğəmbərin əməl etdiyi kimi əməl edəcəyəm» - sözünə gəldikdə isə, onun bu əməllə məqsədinin nə olduğunu Ümmül-mö`mininin hədisində tapmaq olar. Onun əvvəli, əvvəlki hədisinin əvvəli kimidir və onun ardınca deyilir: «...Peyğəmbərin qızı Fatimə qəzəbləndi və Əbu Bəkrdən üz döndərdi. O, vəfat edincəyə qədər Əbu Bəkr ilə barışmadı. Peyğəmbərdən sonra yalnız altı ay yaşadı.»

Və deyir: «...Fatimə ∞ Peyğəmbərin tərəkəsindən öz irs payını-Xeybər, Fədək və Mədinədə onun sədəqəsini Əbu Bəkrdən tələb edirdi.»²

Əbu Bəkr onu inkar edərək deyirdi: «Mən Peyğəmbərin əməl etdiyi şeyi heç vaxt tərk etmərəm və onun əsasında əməl edəcəyəm; mən qorxuram ki, əgər onun tutduğu işdən bir şeyi dəyişərsə, yolumu azam.»

Və deyir: Amma Ömər onun (Peyğəmbərin) Mədinədəki sədəqəsini Əli ilə Abbasa qaytardı, lakin Xeybəri və Fədəki öz ixtiyarında saxlayaraq dedi: «Bu ikisi Peyğəmbərin sədəqəsidir. Onun əldən getdiyi hüquqlarına, mal-dövlətinin müsadirəsinə və ona baş verən müsibətlərə görə. Onların ixtiyarı hakimin əlindədir.» Sonra deyir: «...Bu ikisi indiyə qədər də həmin əsasdır.»³

Xəlifə Ömər Ayişənin ikinci hədisində aşkar şəkildə deyir ki: «Peyğəmbərin torpaq əraziləri onun əldən getdiyi hüquqlarına və ona

¹ «Səhihi Buxari», «mənaqib» kitabı, 3-cü cild, səh.200; «Sünəni Əbi Davud», «xərac» kitabı, 2-ci cild, səh.49; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.179; «qismül-fey» babı; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.6 və 9; «Təbəqat», İbni Sə`d, 2-ci cild, səh.315, 8-ci cild, səh.28; «Müntəxəbi Kənzül-ümmal», 3-cü cild, səh.128.

² «Səhihi Buxari», «xums» kitabı, 2-ci cild, səh.124; «Səhihi Müslüm», «cihad» kitabı, hədis:54; «Tarixul-islam», Zəhəbi, 1-ci cild, səh.346; «Tarixi İbni Kəsir», 7-ci cild, səh.285; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.300; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.6; «Təbəqati İbni Sə`d», 8-ci cild, səh.18.

³ Həmin mənbələr.

baş verən müsibətlərə görədir. Onların ixtiyarı ondan sonrakı hakimin öhdəsinədir.» Buna əsasən, o (Peyğəmbər) özünün əldən getdiyi hüquqlarına və baş verən müsibətlərə görə ondan xərcləyib götürürdü! Bu da birinci xəlifənin Ayişənin nəql etdiyi birinci hədisdəki eynilə bu sözdür: «Mən Peyğəmbərin əməl etdiyi əsasda əməl edirəm.» Yə`ni mən əldən gedən hüquqlara və baş verən müsibətlərə görə ondan götürüb xərcləyirəm!

Bu məsələ Ayişənin üçüncü hədisində – «Səhihi Buxari» və «Səhihi Müslüm» kitablarında da qeyd olunmuşdur: «Peyğəmbərin qızı Fatimə Əbu Bəkrin yanına bir adam göndərib atasının mirasını – Allah-taalanın Mədinədə ona bağışladığı şeyləri Fədəklə birlikdə və Xeybər xümsünün qalıqlarını ondan tələb etdi. Əbu Bəkr dedi: «Peyğəmbər belə buyurmuşdur: «Bizdən bir şey irs aparılmaz, bizim qoyduğumuz şeylərin hamısı sədəqədir. Ali-Mühəmməd bu mal-dövlətdən yalnız ruzi yeyirlər.» «Mən Peyğəmbərin sədəqələrindən heç bir şeyi o həzrətin zamanında olduğu halda dəyişdirmərəm. Onunla Peyğəmbərin əməl etdiyi əsasda rəftar edəcəyəm». Bundan sonra onlardan heç nəyi Fatiməyə vermədi və Fatimə Əbu Bəkrə qəzəbləndi, ondan üz döndərdi və vəfat etdiyi vaxta qədər onunla danışmadı. O, Peyğəmbərin vəfatından sonra altı ay yaşadı və vəfat edən zaman əri onu gecə ikən dəfn etdi və bunu Əbu Bəkrə xəbər vermədi. Özü təklidə ona namaz qıldı. Əli Fatimənin sağlığında camaat tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. O vəfat edəndən sonra Əli camaatla görüşməyi xoşlamadı, Əbu Bəkrlə bey`ət edib razılaşma məqamına gəldi, halbuki, həmin aylar ərzində bey`ət etməmişdi.»¹

Ayışə özünün «yuxarı səviyyəli» olan hədisində Fatimənin Əbu Bəkrə münafişəsində yalnız Peyğəmbərin mirasının ona verilməməsi ilə əlaqədar olan bəhləri qeyd etmişdir, halbuki, Fatimənin onlarla münafişəsi üç məsələ əsasında idi:

- 1-Peyğəmbərin ona bağışladığı hədiyyələri tələb etmək;
- 2-Peyğəmbərin mirası barəsində onlarla münafişə;
- 3-«Zil-qurba» payı barəsində onlarla mübahisə.

¹ «Səhihi Müslüm», «cihad» kitabı, səh.1380, hədis:52; «Səhihi Buxari», «Xeybər qəzvəsi» babı, 3-cü cild, səh.38; «Muşkilul-əsər», 1-ci cild, səh.47.

1-PEYĞƏMBƏR ǰ-IN BAĞIŞLADIĞI HƏDİYYƏLƏRİ TƏLƏB ETMƏK

«Fütuhul-büldan» kitabında yazılır: Fatimə (rəziyəllahu ənha) Əbu Bəkrə dedi: – Fədəki mənə qaytar; çünki Peyğəmbər onu mənə bağışlamışdır.

Əbu Bəkr ondan dəlil-sübut istədikdə Ümmü Əymənlə Peyğəmbərin xidmətçisi Ribahı şahid gətirdi və onlar bu məsələyə şəhadət verdikdə, Əbu Bəkr dedi: Bu məsələ bir kişinin və iki qadının şəhadəti olmadan sübuta yetməz.»

Digər bir rəvayətdə isə deyilir: Əli ibni Əbi Talib onun xeyrinə olaraq şəhadət verdikdə, Əbu Bəkr ondan digər bir şahid istədi, bu zaman Ümmü Əymən ona şəhadət verdi.»¹

Aydındır ki, bu münaqişə Əbu Bəkrin Fədəkə hakim kəsilməsindən və Fədəkdən başqa Peyğəmbərin digər torpaq sahələrini zəbt etdikdən sonra olmuşdur. Əbu Bəkr Fatiməni Fədək barəsində gətirdiyi şahidləri qəbul etmədikdə Fatimə ∞ Peyğəmbərin mirası barəsində ikinci bir iddianı qaldırmışdı və bu, aşağıda qeyd olunan şərhə baş vermişdir:

2-FATIMEYİ-ZƏHRA ∞-IN ƏBU BƏKR VƏ ÖMƏRLƏ PEYĞƏMBƏR ǰ-IN MİRASI BARƏSİNDƏKİ MÜNAQIŞƏSİ

a) Əbu Tüfeylin rəvayəti:

«Müsnədi Əhməd», «Sünəni Əbi Davud», Zəhəbinin «Tarixul-islam», İbni Kəsirin «Tarix» və «Nəhcül-bəlağənin əşrhi»ndə Əbu Tüfeyldən² rəvayət edilir ki, o, belə demişdir: Peyğəmbəri Əkrəm ǰ

¹ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.34-35; Ümmü Əymən Bərəkətul-Həbəsiyyə-Peyğəmbər ǰ-in kənizi və onun dayəsi idi ki, Peyğəmbər onu azad etmişdi. İslamı çox qədimdən qəbul etmişdi, Həbəşistana və Mədinəyə hicrət edənlərdən biri idi. Əvvəlcə Übeyd Həbəşi ilə, sonra da Zeyd ibni Harisə ilə evlənmişdi. Peyğəmbərdən beş-altı ay sonra vəfat etmişdi. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 5-ci cild, səh.567; «Cəvamius-sirə», səh.289; «Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.619-da qeyd olunmuşdur. Ribahın tərcümeyi-halı da «Usdul-ğabə», 2-ci cild, səh.160; «Cəvamius-sirə», səh.27; «Əl-isabə», 1-ci cild, səh.490-da qeyd edilmişdir.

² Əbu Tüfeyl Amir ibni Vasilə Kənanı kiçik yaşlı səhabələrdən sayılırdı. Ühüd müharibəsi baş verən ildə dünyaya gəlmiş və Əli TM-in köməkçilərindən və onu sevənlərdən olmuş və bütün müharibədə onunla birlikdə iştirak etmişdi. E'timadlı və əmanətdar bir şəxs idi. 100, yaxud 116-cı ildə vəfat etmişdir. O, Peyğəmbəri görənlər arasında axırıncı şəxs olaraq dünyadan getmişdi. «Sihah» müəllifləri ondan 9 rəvayət nəql etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.96; «Cəvamius-sirə», səh.386; «Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.389-da qeyd olunmuşdur.

vəfat etdikdən sonra Fatimə ∞ Əbu Bəkrə dedi: – Peyğəmbərin varisi sənsən, yoxsa onun ailəsi?

Əbu Bəkr dedi: – Xeyr, onun ailəsi!

Fatimə ∞ dedi: – Bəs onda Peyğəmbərin payı necə oldu?¹

Əbu Bəkr dedi: – Mən Peyğəmbərin belə buyurduğunu eşitdim: **«Allah-taala hər vaxt bir peyğəmbərə mal-dövlət bağışlayıb sonra onu öldürmüşsə, həmin mal-dövləti onun canişininin ixtiyarında qoymuşdur.»** Mən də belə məsləhət gördüm ki, onu müsəlmanların beytül-malına qaytarım.

Fatimə ∞ dedi: – Deməli, sən Peyğəmbəri Əkrəm j-dən eşitdiyinə daha yaxşı alımsən!

«Nəhcül-bəlağənin şərh»ində bu cümlədən sonra belə qeyd olunur: «Belə isə bundan sonra heç vaxt səndən heç bir şey istəməyəcəyəm.»²

B) ƏBU HÜREYRƏNİN RƏVAYƏTİ

«Sünəni Termizi» kitabında Əbu Hüreyrədən belə nəql olunur: Fatimə ∞ Əbu Bəkrə Ömərən yanına gəldi, Peyğəmbərin mirasını tələb etdikdə, onlar dedilər: – Biz Peyğəmbərin belə buyurduğunu eşitmişik: «Bizdən heç bir şey irs aparılmaz.»

Fatimə ∞ dedi: – Allaha and olsun, bundan sonra siz iki nəfərlə heç vaxt danışmayacağam!

Həmin halda da dünyadan getdi və o iki şəxslə danışmadı.³

Həmçinin «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Termizi», «Təbəqəti ibni Sə'd», «Tarixi ibni Kəsir» kitablarında Əbu Hüreyrənin belə dediyi nəql olunur: Fatimə ∞ Əbu Bəkrə dedi: – Əgər sən ölsən, səndən kimlər irs aparacaq?

Əbu Bəkr dedi: – Övladlarım və ailəm.

Fatimə ∞ dedi: – Bəs bizə nə olmuşdur ki, Peyğəmbərdən irs aparmırıq?

Əbu Bəkr dedi: – Peyğəmbərdən eşitdim ki, belə buyururdu: «Peyğəmbərdən irs aparılmaz.» Lakin mən Peyğəmbərin öz himayəsinə

¹ Bu münaqişə ola bilsin ki, Peyğəmbərin Vadil-qura və Xeybər xumsundan olan payı ilə əlaqədar baş vermişdir.

² «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.4; «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.50; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.289; «Nəhcül-bəlağənin şərh», 4-cü cild, səh.81 və onun ardı 87-ci səhifədə Əbu Bəkr Cövhəridən nəqlən; «Tarixi islam», Zəhəbi, 1-ci cild, səh.346.

³ «Sünəni Termizi», «əbvabus-siyər», 7-ci cild, səh.111.

götürdüyü şəxsləri himayə edirəm, xərcinin Peyğəmbər tərəfindən verildiyi şəxslərin də xərcini verirəm.¹

V) ÖMƏRİN RƏVAYƏTİ

Ibni Sə`din «Təbəqat» kitabında nəql olunur ki, Ömər dedi: Peyğəmbəri Əkrəm vəfat etdiyi həmin gündə Əbu Bəkrlə bey`ət olundu və onun sabahı Fatimə ∞ Əli ilə birlikdə Əbu Bəkrin yanına gəlib dedilər: – Mənim Peyğəmbərin mirasından olan payımı özümə qaytar!

Əbu Bəkr dedi: – Ev avadanlıqlarındanmı, yoxsa vilayətlərin mal-dövlətindən?

Fatimə dedi: – Fədək, Xeybər və onun Mədinədə olan sədəqələri onun irsidir. Necə ki, əgər sən də ölsən, qızın səndən irs aparacaqdır.

Əbu Bəkr dedi: – Allaha and olsun, sənin atan məndən yaxşı idi! Allaha and olsun, sən də mənim qızımdan yaxşısan, lakin Peyğəmbər belə buyurmuşdur: «Bizdən irs aparılmır, bizdən sonra qalan hər bir şey sədəqədir.» Yə`ni Peyğəmbərdən qalan bu mal-dövlət sədəqədir.²

Müəllif: Bizim nəzərimizcə, Ömərın Fatimənin Əbu Bəkrin yanına gəlməsi üçün xatırlatdığı vaxt Səqifə hadisələri ilə düz gəlmir. Onun düzgünü isə Ibni Əbil Hədidin dediyi bu sözdür: «Fədək hadisəsi və Fatimənin Əbu Bəkrin yanına gəlməsi Peyğəmbərin vəfatından on gün sonra olmuşdur.»³

Bir sözlə, Əbu Bəkr Fatiməni ata irsindən məhrum etdi və belə rəvayət etdi ki, guya Peyğəmbər buyurmuşdur: «Bizdən irs aparılmır, bizdən qalan hər bir şey sədəqədir.» Belə ki, Ümmül-mö`minin Ayişə bunu aşkar şəkildə belə deyir: Peyğəmbərin mirası barəsində ixtilaf etdilər və heç kəs ona agah olmadı. Əbu Bəkr dedi: – Mən Peyğəmbərdən eşitdim ki, belə deyirdi: «Biz peyğəmbərlərdən irs aparılmır, hər nə qoymuşuqsa, sədəqədir.»⁴

Ibni Əbil Hədid yazır: «Məşhur nəzəriyyə budur ki, irsin inkar olunması hadisini Əbu Bəkrdən başqa heç kəs rəvayət etməmişdir.»⁵

Həmçinin o deyir: Rəvayətlərin çoxunda qeyd olunur ki, bu xəbəri yalnız Əbu Bəkr rəvayət etmişdir. Mühəddislərin də əksəriyyəti bu

¹ «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.10, hədis:60; «Sünəni Termizi», 7-ci cild, səh.109; «Təbəqati ibni Sə`d», 5-ci cild, səh.372; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.289.

² «Təbəqati ibni Sə`d», 2-ci cild, səh.316.

³ «Nəhcül-bəlağənin şərhı», 4-cü cild, səh.97

⁴ «Kənzül-ümmal», 14-cü cild, səh.130.

⁵ «Nəhcül-bəlağənin şərhı», 2-ci cild, səh.82.

məsələni xatırlatmışlar. Hətta «Üsuli-fiqh» elmində olan fəqihlər də «vahid səhabənin rəvayətinə istinad etmək» bəhsində bu barədə yekdil nəzərə malikdirlər. Bizim şeyximiz Əbu Əli deyir: «Rəvayət də şəhadət kimi iki nəfərdən olmazsa, qəbul edilmir.» Lakin mütəkəllimlər və fəqihlərin hamısı onunla müxalifətə başlamış və belə dəlil gətirmişlər ki, səhabələr «nəhnu məşirəl-ənbiya la nuvərrəsu» - hədisini Əbu Bəkrdən təklildə qəbul etmişlər.¹

Süyuti Əbu Bəkrin rəvayətlərini sayarkən deyir: İyirmi doqquzuncu hədis: «La nuvərrəsu, ma tərəkna sədəqətin» hədisidir.»²

Müəllif: Bütün bunlarla belə, onlar başqa bir hədis də düzəltdi və Əbu Bəkrdən başqasına mənsub etmişlər ki, o da onu Peyğəmbəri Əkrəm j-dən rəvayət edir.³

3-FATİMƏ ∞-IN ONLARLA “ZİL-QURBA” PAYI BARƏSİNDƏKİ MÜNAQİŞƏSİ

Əbu Bəkr quraşdırdığı hədis əsasında Fatimeyi-Zəhranı ata irsindən məhrum etdiyi zaman o həzrət özü «zil-qurba» payını aşağıdakı əsasda tələb etməyə başladı:

1-Ənəs ibni Malik deyir: Fatimə ∞ Əbu Bəkrin yanına gəlib dedi: – Sən özün biz Əhli-beytə sədəqə barəsində rəva gördüyün zülmə daha yaxşı ağahsan.⁴ İndi Allah-taalanın Qur`ani Kərimdə bizə bağışladığı və onu «zil-qurba» payı adlandırdığı qənimətləri bizə qaytar! (Sonra «Ənfal» surəsinin 41-ci ayəsini tilavət etdi:)

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّهِ خُمُسُهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ

"Bilin ki, hər şeyi qənimət olaraq əldə etsəniz, onun xümsü Allahı, Peyğəmbərə və zil-qurbaya məxsusdur."

Əbu Bəkr dedi: – Atam-anam sənə və sənənin atana fəda olsun! Mən Allahın Kitabının fərmanına itaət edirəm! Peyğəmbərin və onun qohum-əqrəbasının haqqı barəsindəki əmrinə təsliməm! Mən də sənənin Allahın kitabından oxuduğun şeyləri oxuyuram. Lakin bu mə`nanı – xümsün bir payının qismətini sizin üçün pay olmasını dərk edə bilmirəm!

Fatimə ∞ dedi: – Yoxsa o, sənənin qohum-əqrəbanın payıdır?!

¹ Yenə orada, 4-cü cild, səh.85

² «Tarixul-xüləfa», Süyuti, səh.89.

³ «Nəhcül-bəlağənin şərh», 4-cü cild, səh.85.

⁴ Bəlkə də burada «sədəqə» dedikdə bə`zi rəvayətlərdə qeyd olunan yeddi bağın bir hissəsidir ki, Peyğəmbəri Əkrəm j onlardan sədəqə verirdi.

Əbu Bəkr dedi: – Xeyr, mən onun bir hissəsini sizə xərcləyib, qalanını isə müsəlmanların işlərinə sərf edəcəyəm.

Fatimə ∞ dedi: – Bu, Allahın hökmü deyildir!

2-Ürvə deyir: Fatimə ∞ Fədək və «zil-qurba» payını almaq üçün Əbu Bəkrin yanına getdi və o, qəbul etməyib onu beytül-malın bir hissəsi qərar verdi.

3-Həsən ibni Məhəmməd ibni Əli ibni Əbi Talib deyir: Əbu Bəkr Fatimə ∞-ı və Bəni Həşimi «zil-qurba» payından məhrum etdi və onu «fi səbilillah» ünvanı ilə silah və minik alınmasına ayırdı.¹

«Kənzül-ümmal» kitabında Ümmü Hanidən nəqlən deyilir: Fatimə ∞ Əbu Bəkrin yanına gələrək «zil-qurba» payını tələb etdikdə, Əbu Bəkr dedi: – Peyğəmbərin belə buyurduğunu eşitdim: «Zil-qurba payı yalnız mənim sağ olduğum vaxt onlara çatır və mənim vəfatımdan sonra onların heç bir bəhrəsi yoxdur.»²

Başqa bir rəvayətdə isə Ümmü Hanidən nəqlən deyilir: Peyğəmbərin qızı Fatimə ∞ Əbu Bəkrin yanına gəlib dedi: – Əgər sən ölsən, kim səndən irs aparacaq?

Əbu Bəkr dedi: – Övladlarım və ailəm.

Fatimə ∞ dedi: – Onda necə olur ki, sən bizim yerimizə Peyğəmbəri Əkrəm j-dən irs aparırsan?

Əbu Bəkr dedi: – Ey Rəsulullahın qızı! Mən sənin atandan heç bir qızıl və gümüş irs aparmamışam.

Fatimə ∞ dedi: – Bizim Xeybərdən olan payımızı və bizim xalisəmiz olan Fədəki!

İbni Sə`din «Təbəqat» kitabında qeyd olunur ki, Əbu Bəkr dedi: – Mən sənin atandan heç bir torpaq sahəsini, qızıl-gümüşü, qulamı və mal-dövləti irs aparmamışam!

Fatimə ∞ dedi: – Bəs onda Allah-taalanın bizim üçün qərar verdiyi paya və sənin əlində olan bizim xalisəmizə nə deyirsən?!

¹ Hər üç rəvayət «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.81-də mövcuddur. Birinci rəvayət Zəhəbinin «Tarixi islam» kitabı, 1-ci cild, səh.374-də də qeyd olunmuşdur.

² «Kənzül-ümmal», «xilafət» kitabı, 5-ci cild, səh.367. Ümmü Hani Əbu Talibin qızıdır və Məkkənin fəthi zamanı İslamı qəbul etmiş, Müaviyənin xilafəti dövründə dünyadan getmişdir. «Sihah» müəllifləri ondan qırx altı hədis rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Usdul-ğabə», «Cəvamius-sirə», «Təqribut-təhzib» kitablarında qeyd olunmuşdur.

Əbu Bəkr dedi: – Ey Peyğəmbərin qızı! Mən Peyğəmbərdən eşitdim ki, belə buyurdu: «Bunu Allah mənim öz məişətim üçün qərar vermişdir, öldüyüm zaman müsəlmanların haqqına keçir.»¹

İbni Əbil Hədidin «Nəhcül-bəlağə»yə şərhində və Zəhəbinin «Tarixul-islam» kitablarında da belə qeyd olunur: Əbu Bəkr dedi: – Ey Peyğəmbərin qızı! Mən heç bir şey etməmişəm!

Fatimə ∞ dedi: – Əlbəttə ki, etmişəm! Sən Fədəki ələ keçirmək istəmişəm və onu Peyğəmbərin xalisəsi olduğu bir halda bizdən almısan! Bundan sonra «mənzələllah»ı bizdən almaq istəmişəm və Allah-taalanın asimandan nazil etdiyi şeyi bizim əlimizdən çıxarmısan!

Əbu Bəkr dedi: – Ey Peyğəmbərin qızı! Mən belə bir iş görməmişəm! Peyğəmbər mənə buyurmuşdur ki, mütəal Allah Peyğəmbəri hali-həyatda olduğu vaxta qədər mal-dövlətdən faydalandırır, onu Öz yanına apardığı zaman bu hökm aradan qalxır.

Fatimə ∞ dedi: – Sən Peyğəmbərdən də çox bilirən?! Mən bu məsələdən sonra sənənlə heç vaxt danışmayacağam!

Bundan sonra ondan üz çevirdi.

Fatimeyi-Zəhra ∞-in «səhmullah» dedikdə məqsədi Allah-taalanın onlar üçün xümsdən qərar verdiyi pay, «mənzələllah» dedikdə isə «zil-qurba» payı, eləcə də irsin hökmüdür ki, Qur`ani Kərimdə qeyd olunmuşdur və bütün müsəlmanlara – həm Peyğəmbəri Əkrəm j-ə və həm də başqalarına şamil olurdu.

Bə`zi rəvayətlərdə qeyd olunur ki, Abbas da Peyğəmbərin irsinin tələb olunmasında Fatimə ∞ ilə yanaşı idi. İbni Sə`din «Təbəqat» və Müttəqi Hindinin «Kənzül-ümmal» kitablarında deyilir: Fatimə ∞ öz mirasını tələb etmək üçün Əbu Bəkrin yanına gəldi. Abbas ibni Əbdül-Müttəlib də ora gəldi və öz mirasını tələb etdi, Əli də onunla yanaşı oldu. Əbu Bəkr dedi: – Peyğəmbər buyurmuşdur: «Bizdən irs aparılmır, bizim qoyduğumuz şeylər sədəqədir.» Hər kəsə Peyğəmbər sərpərəstlik edirdisə, onun himayəsi mənim öhdəmədir.

Əli bu ayəni tilavət etdi: *"Və vərisə Suleymanu Davudə."* (Süleyman Davuddan irs apardı.) *"Yərisuni və yərisu min ali-Yə`qubə."* (Məndən və ali-Yə`qubdan irs aparırsın.)

Əbu Bəkr dedi: – Bəli, belədir və sən, Allaha and olsun ki, bilirən. Necə ki, mən bilirəm.

¹ «Fütuhul-büldan», 1-ci cild, səh.35-36; «Təbəqati ibni Sə`d», 2-ci cild, səh.314-315; «Nəhcül-bəlağənin şərh», səh.81, onun ardı, səh.87; «Tarixul-islam» Zəhəbi, 1-ci cild, səh.364; «Kənzül-ümmal» «xilafət» kitabı, 5-ci cild, səh.365.

Əli dedi: – «Bu, Allahın Kitabıdır ki, danışır!» Sonra sükut edib qayıtdılar.¹

Müəllif: Bizim fikrimizcə, bu rəvayətin rəvayətləri səhvə yol verərək belə təsəvvür etmişdilər ki, Abbas Əli ilə birlikdə irsi geri almaq üçün gəlmişdi. Xeyr! O ikisi Fatiməyə kömək etmək üçün gəlmişdilər. Əlbəttə, mümkündür ki, Abbas xümsdən olan öz payını tələb etmiş olsun ki, bu məsələ də rəvayət üçün anlaşılmaz qalmış və xatırlatmışdır ki, o, özünün mirasını tələb etmək üçün gəlmişdi.

Fatimə ∞ Əbu Bəkrin onun gətirdiyi dəlilləri və şahidləri qəbul etmədiyini, Peyğəmbərin mirasından o həzrətə bağışlanan hədiyyələrdən heç bir şeyi vermək istəmədiyini gördükdə, qərara aldı ki, bu münaqişəni müsəlmanların içərisində irəli çəksin və atasının əshablarından aşağıda qeyd olunacağı kimi, kömək istəsin.

Əbu Bəkr Cəhəri «Səqifə» adlı kitabında İbni Əbil Hədidin nəql etdiyinə əsasən, eləcə də Əhməd ibni Tahir Bağdadinin «Bələğatun-nisa» kitabından nəqlən belə yazır: Fatimə ∞ Əbu Bəkrin onu Fədəkdən məhrum etməsini başa düşdüyü zaman məqnəə geydi, başına çadra örtüdü və öz qövmünün yaxın adamlarının xanımlarının mühasirəsində Əbu Bəkrə tərəf getdi. Sanki Peyğəmbəri Əkrəm ; addımlayırdı! Əbu Bəkr, mühacir, ənsar və başqalarının toplandığı bir yerdə Həzrət Fatimə ∞ onunla özü arasında bir pərdə asdı, elə nalə etdi ki, orada iştirak edənlərin hamısı şivən qopartdı və məclis tamamilə dəyişildi. Sonra azacıq sakit oldu, daha sonra öz sözünü Allaha həmd-səna etməklə, Peyğəmbərə salavat göndərməklə belə başladı: «Mən Fatiməyəm, Mühəmmədin qızı! Sözümlü keçmişdən başlayıram.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا
عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ

"Həqiqətən, sizin özünüzdən olan bir Peyğəmbər sizə doğru gəldi ki, sizin başınıza gələn əzab-əziyyətlər onun üçün çox çətinidir, sizin hidayət olunmağınız üçün israr edir, mö'minlərə qarşı rəuf və mehribandır."²

İndi əgər onun nəşəbini axtarsanız, bilərsiniz ki, o, mənim atamdır, sizin yox! Və sizin kişilərinizin deyil, mənim əmi oğlumun (siğə) qardaşıdır!... Siz indi belə təsəvvür edirsiniz ki, bizim heç bir irsimiz yoxdur:

¹ «Təbəqat», 2-ci cild, səh.315; «Kənzül-ümmal», 5-ci cild, səh.365.

² «Tövbə» surəsi, 128-ci ayə.

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ
حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ

**"Yoxsa cahiliyyət hökmünü istəyirsiniz?! Yəqin əhli olan bir qövм
üçün Allahdan da yaxşı hökm edən bir şəxs varmı?!"¹**

Ey Əba Qühafənin oğlu! Sən öz atandan irs aparırsan, amma mən öz
atamdan irs aparmayıam?! *"Ləqəd ci'tə şey'ən fəriyya"* - *həqiqətən çox*
*qəribə və yeni bir söz danışmısan!*² Belə isə, onu özün üçün Qiyamətə
göndər ki, məhşərdə onunla görüşəsən, Allah necə də yaxşı hakimdir!
Mühəmməd necə də yaxşı rəftar edəndir! Qiyamət necə də yaxşı
vədəğah yeridir ki, batil əhli orada ziyana uğrayarlar. (Sonra atasının
qəbrinə üz tutaraq dedi:) Ata can! Səndən sonra gör necə hadisələr baş
verdi, necə çətinliklər yarandı!...»³

Ravi deyir: Camaat o günə qədər özlərini belə ağlar halda görmə-
mişdilər. Sonra xitab edərək dedi: – Ey seçilmiş qruplar! Ey dinin
biləkləri! Ey İslamın mühafizləri! Bu necə süstlükdür ki, mənə kömək
etməkdə özünüzdən göstərirsiniz?! Mənə kömək etməkdən boyun
qaçırrı, mənim haqqıma göz yumur və kömək istəyimə müsbət cavab
vermirsiniz?! Məgər Peyğəmbəri Əkrəm i **"İnsanı qorumaq onun
övladlarını qorumaqdır"** - deyə buyurmayıbmı? Nə tez dəyişildiniz və
necə sürətlə başqa hala düşdünüz? Bəli, öz canıma and olsun ki, onun
ölümü o qədər böyük bir hadisə idi ki, onun süstlüyü geniş, icad etdiyi
yarıq dərinidir, ona məlhəm qoyan yoxdur! Yeri qaranlıqlaşdırmış,
dağları təvazökar etmiş, arzuları şiddətləndirmişdir! Hərirlər
(sərhədlər) zay olmuş, hörmətlər pozulmuş, toxunulmazlıqlar aradan
getmişdir. Bu bir bəladır ki, Allahın Kitabı onun ölümündən və
vəfatından qabaq sizi ondan məlumatlandırmış və buyurmuşdur:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ
أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ
يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي
اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

**"Mühəmməd fəqət bir rəsul idi ki, ondan qabaq da çoxlu rəsullar
gəlib getmişdir. Əgər ölsə, yaxud öldürülsə, siz öz keçmişinizəmi qayt-**

¹ «Maidə» surəsi, 50-ci ayə.

² «Məryəm» surəsi, 27-ci ayə.

³ «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.78-79 və 93; «Bəlağatun-nisa»,
səh.12-15.

dacaqsmı? Hər kəs öz keçmişinə qayıtsa, Allaha heç bir ziyan çatdırmayacaqdır. Allah tezliklə şükür edənlərə mükafat verəcəkdir."¹

Ey yuxulular, özünüzdə gəlin! Atamın mirasını sizin gözləriniz önündə elə bir halda qəsb etdilər ki, bizim fəryadımız sizə çatdı, bizim sözüümüz, səslərimiz sizi bürüdü. Sizin ki, qüdrətiniz, adamlarınız, eviniz və səngəriniz vardır! Siz Allahın seçdiyi bəndələr və seçilmişlərin ən yaxşısısınız ki, (müşrik) ərəblərlə mübarizə etdiniz, işləri sahmana saldınız, qaranlıq zülmətləri aradan qaldırdınız ki, (nəticədə) İslamın dəyirmanı sizin mehvərinizdə hərəkətə başladı. Onun südü coşub qaynamağa başladı, müharibə şövlələri söndü, şirkin fəvvarələri aramlaşdı, fitnənin nidası söndü və bu dinin nizamı və quruluşu möhkəmləndi. Məgər bu qədər irəliləyişdən sonra indi geriye qayıdırsınız?! Bu qədər şiddətli irəliləyişlə geriye dönürsünüzmü və bu qədər şücaətdən sonra qorxuya düşər olursunuzmu?! O da elə qövmdən ki, öz peymanlarını pozdular və sizin dininizə eyb tutdular?!

فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

"Belə isə, küfr başçıları ilə müharibə edin, çünki onlar üçün heç bir əhd-peyman yoxdur, bəlkə qayıdalar."²

Agah olun! Elə görürəm ki, tənbelləşmiş və rifahda yaşamaq istəyirsiniz; əldə etdiyiniz şeyləri və öyrəndiklərinizi inkar etmiş, nuşican etdiyinizi qusmusunuz.

إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ

"Əgər siz və yer üzündə olan hər bir şəxs hamılıqla kafir olsa, (bilin ki,) Allah ehtiyacsız və tərifi layiqdir."³

Agah olun! Mən bu dediklərimi sizi əhatə edən xarlıq, süstlük və yəqinin zəifliyinə olan mərifətim əsasında demişəm. Belə isə, onu daim özünüzdə saxlayın və arxaya dönün, özünüzdə baxın, onun arını və rüsvayçılığını canınızla alın və onun dağını öz şüarınız qərar verin.»

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطْلِعُ عَلَى الْآفِئَةِ

"Allahın qəlblərə baş vuran şövləndirilmiş oduna".⁴ Qoşulun ki, etdiyiniz işlər Allahın hüsurundadır!

وَسَيَعْلَمَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ

¹ «Ali-Imran» surəsi, 144-cü ayə.

² «Tövbə» surəsi, 12-ci ayə.

³ «İbrahim» surəsi, 8-ci ayə.

⁴ «Hüməzə» surəsi, 6-7-ci ayələr.

"Zalimlər tezliklə hara qayıtdıqlarını bilərlər."¹

Ravi deyir: Fatimə ∞ bu sözlərlə Əbu Bəkrə xitab etdiyi zaman Əbu Bəkr də Allaha həmd-səna etdi və Peyğəmbərə salavat göndərdikdən sonra dedi: – Ey qadınların ən yaxşısı, ey ən yaxşı ataların qızı! Allaha and olsun, mən Rəsuli Əkrəmin nəzərindən təcavüz edib çıxmamışam, onun fərmanından başqa bir şeyə əməl etməmişəm. Bir qövmin yol göstərəni heç vaxt öz əhlinə yalan deməz! Sən öz sözlərini çox bəlağətlə və eyni zamanda kobudcasına bəyan etdin və bizdən ayrıldın. Allah bizi də, səni də bağışlasın. Amma bə'd. Mən Peyğəmbərin silahını və miniyini Əliyə qaytarmışam. Amma bundan başqalarına gəldikdə isə, mən Peyğəmbərdən eşitmişdim ki, belə deyirdi: «Biz peyğəmbərlər qrupu qızıl-gümüş, yer, əkin sahəsi, evi irs qoymuruq, lakin iman, hikmət, elm və sünnəni irs qoyuruq.» Mən onun mənə verdiyi fərmanlara əməl etdim, onun xeyrini istədim, mənim tövfiqlərim Allah tərəfindəndir, Ona təvəkkül edirəm və Ona tərəf dönəcəyəm.

«Bəlağatun-nisa» kitabındakı rəvayətdə deyilir: Fatimə ∞ bundan sonra dedi: – Ey camaat, mən Fatiməyəm, atam da Mühəmməddir! Mən sözlərimi keçmişdən başlayıram: **"Ləqəd caəkum rəsulun min ənfusikum..."** Sonra buyurdu: Yoxsa Allahın Kitabını qəsdən boşlayıb, onu arxanıza atmısınız?! Məgər Allah-taala **"Və vərīsə Suleymanu Davudə"** - **"Süleyman Davuddan irs apardı"** - deyə buyurmadımı?! Yəhya ibni Zəkəriyyənin əhvalatında belə buyurmayıbmı:

هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَ يَرِثْ مِنْ آلِ
يَعْقُوبَ

"Pərvərdigara! Mənə Öz tərəfindən bir canişin əta et ki, mənim və ali-Yəqubun varisi olsun."²

Və başqa bir ayədə buyurur:

وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ
اللَّهِ

"Qohumlar bir-birinə Allahın hökmündə daha layiqdirlər."³

Başqa bir ayədə buyurur:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْأُنثَيَيْنِ

"Allah övladlarınız barəsində sizi tövsiyə edir ki, (bir) oğlanın irs payı iki qızın irs payı qədər olsun."¹

¹ «Şüəra» surəsi, 227-ci ayə.

² «Ali-Imran» surəsi, 38-ci ayə; «Məryəm» surəsi, 6-cı ayə.

³ «Ənfal» surəsi, 74-cü ayə.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

"Əgər özündən bir mal qoyub getsə, öz ata-ana və yaxın adamları üçün yaxşı şəkildə vəsiyyəət etsin. Bu, pərhizkarların öhdəsində olan bir haqdır."²

İndi siz belə güman etmisiniz ki, mənim atamdan varislik haqqım yoxdur, bizim aramızda heç bir bağlılıq yoxdur! Yoxsa Allah-taala sizi bir ayəyə məxsus etmiş və Peyğəmbərini həmin ayəyə şamil olmaqda xaric etmişdir?! Yoxsa deyirsiniz ki, biz iki din ardıcılığıq və bir-birimizdən irs aparmırıq? Mən və atam vahid bir dinə tabe deyilikmi?! **"Əfə hukməl-cahiliyyəti yəbğun – Cahiliyyət dövrünün hökmünü axtarırmı?"**³

İbni Əbil Hədid yazır: Fədək məsələsində Fatimeyi-Zəhranın Əbu Bəkrin yanına getməsi Peyğəmbərin vəfatından on gün sonra baş vermişdi. Səhih budur ki, o yığıncaqdan və Fatimeyi-Zəhranın Əbu Bəkrin yanından qayıtmasından sonra bu miras barəsində heç kəs bir söz danışmamışdır.⁴

Bir sözlə, bu bölmədə mövcud olan rəvayətlər buna dəlalət edir ki, Fatimeyi-Zəhranın onlarla apardığı münaqişə aşağıdakı üç məsələ barəsində olmuşdur:

1-PEYĞƏMBƏR İ-IN ONA HƏDİYYƏ ETDİYİ ŞEYLƏR BARƏSİNDƏ

Peyğəmbəri Əkrəm i **"Və ati zəl-qurba həqqəh" - "Öz qohum-əqrəbanın haqqını ver!"**⁵-ayəsi nazil olduqdan sonra Fədəki Fatiməyə bağışladı. Vəfat etdiyi bir zaman xilafətə hakim olan hey'ət Fədəki və Peyğəmbərdən qalan başqa şeyləri müsadirə etdi. Fatimeyi-Zəhra da onlarla münaqişəyə başladı və özünün bu əmlakdan istifadə etməsinin səhihliyinə bir kişi və bir qadını «Peyğəmbər onu öz həyatında ona bağışlamışdır» - deyə şahid gətirdi. Amma onlar bu şəhadəti qəbul etmədilər və belə bəhanə gətirdilər ki, şahidlər lazım olan həddə deyildirlər. Fədəkin Fatimə ∞-ın təsərrüf və istifadəsində olması

¹ «Nisa» surəsi, 11-ci ayə.

² «Bəqərə» surəsi, 180-cı ayə.

³ «Bəlağatun-nisa», səh.16-17.

⁴ «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.97.

⁵ «Isra» surəsi, 26-cı ayə.

dəlillərindən biri də Imam Əli TM-ın Bəsrənin hakimi Osman ibni Hüneyfə yazdığı məktubdur.¹

بَلَى كَأَنْتَ فِي أَيْدِينَا فَذَكُّ مِنْ كُلِّ مَا أَظْلَمْتَهُ
السَّمَاءُ، فَشَحَّتْ عَلَيْهَا نُفُوسُ قَوْمٍ، وَسَخَتْ عَنْهَا
نُفُوسُ قَوْمٍ آخَرِينَ، وَنِعْمَ الْحَكْمُ لِلَّهِ

"Bəli, asimanın kölgə saldığı hər bir şey içərisində yalnız Fədək bizim əlimizdə idi ki, bir qrup ona paxıllıq etdilər, başqa bir qrup da (Əhli-beyt) onu səxavətcəsinə boşladılar. Allah necə də yaxşı hakimdir!"

2-PEYĞƏMBƏR Ƶ-IN MİRASI BARƏSİNDƏ

Peyğəmbər Ƶ-in tərəkəsinə daxil olan torpaq sahələri:

1-Müxeyriqin o həzrətə bağışladığı və hədiyyə etdiyi yeddi bağ.

2-Mədinə ənsarının Peyğəmbərə bağışladığı örtlülər və əkin sahələri.

3-Bəni-nəzir xurmalıqları və əkin sahələri.

4-Hicazın tərəvətli və yaşıllıq məntəqəsində olan Xeybər ərazilərinin məcmu halında olan otuz altı payından olan on səkkiz pay.

5-«Vadil-qura» xurma bağları və əkin sahələri.

Peyğəmbər Ƶ-in vəfatından sonra xəlifə Əbu Bəkr ravisi yalnız özü olan bir hadisə istinad etməklə onların hamısını öz ixtiyarına keçirərək dedi: «Peyğəmbər buyurmuşdur ki, bizdən irs aparılmır, bizdən qalan hər bir şey sədəqədir. Və guya Peyğəmbər buyurmuşdur ki, Allah-taala hər vaxt bir Peyğəmbərə bir şey əta etsə, onu canişinin öhdəsinə qoyar.»

Imam Əli və Fatimeyi-Zəhra [£]-in Qur`anın aşkar şəkildə buyurduğu ayələri dəlil gətirdilər, eləcə də əvvəlki peyğəmbərlərdən irs aparılmasına və irs qanunlarının ümumi olmasına istinad etdilər. Fatimeyi-Zəhranın ənsardan və onların seçilmişlərindən kömək istəməsi heç bir fayda vermədi və iş o yerə çatdı ki, o həzrət Əbu Bəkr və Ömərə qəzəbləndi. Vəfat etdiyi zamana qədər də onlarla danışmadı və onlardan narazı qaldı.

3-“ZİL-QURBA” PAYI BARƏSİNDƏ

Fatimeyi-Zəhra «zil-qurba» payını Əbu Bəkrdən tələb edərək dedi: «Sən yaxşı bilirsən ki, bizə zülm etmisən... Sonra «və`ləmu ənnəma

¹ Osman ibni Hüneyf Əli TM-ın tərəfindən Bəsrədə vali idi ki, Təlhə və Zübeyr Cəməl müharibəsini tərtibə salmaq üçün oraya daxil olan zaman onu şəhərdən qovdular və o, Müaviyənin xilafət dövründə Kufədə vəfat etdi.

ğənimtum»¹ - ayəsini ona tilavət etdi. Lakin Əbu Bəkr onu qəbul etməyərək «zil-qurba» payını silah və minik alınmasına xərclədi ki, zəkat verməyənlərlə aparılan müharibədə onlardan istifadə etsin. Fatmey-Zəhra ona dedi: *"Elə bir şeyi ələ keçirmək istəyirsən ki, Allah onu asimandan nazil etmişdir və onu bizdən əsirgəmişən!"*

XƏLİFƏLƏRİN XÜMSÜ, PEYĞƏMBƏRİN TƏRƏKƏSİNİ VƏ FƏDƏKİ ƏLƏ KEÇİRMƏLƏRİ

1-Əbu Bəkr və Ömər in dövründə

Əbu Yusif in «Xərac» kitabında, Nəsəinin «Sünən» kitabında, Əbu Übeydin «Əmval» kitabında, Beyhəqinin «Sünən» kitabında və Cəssasın «Təfsirul-Qur`an» kitabında Həsən ibni Məhəmməd ibni Hənəfiyyədən rəvayət olunmuşdur ki, o, belə demişdir: Camaat Peyğəmbərin vəfatından sonra o həzrətin səhmi ilə «zil-qurba» səhmi barəsində ixtilafa düşər oldular. Onlardan bir qrupu dedilər: «Peyğəmbərin payı ondan sonrakı xəlifəyə məxsusdur.» Başqa bir qrup isə belə dedilər: «Zil-qurba payı Peyğəmbərin qohum-əqrəbalarına məxsusdur.» Başqa bir qrup isə belə dedilər: «Zil-qurba payı Peyğəmbərdən sonrakı xəlifənin qohum-əqrəbasına məxsusdur.» Nəhayət belə qərara aldılar ki, bu iki səhmi silah və minik alınmasına sərf etsinlər.

«Sünəni Nəsai» və Əbu Übeydin «Əmval» kitabında deyilir: Bu iki səhm Əbu Bəkr in və Ömər in xilafəti dövründə daim silah və minik alınmasına sərf edilirdi.²

İbni Abbasın rəvayətində isə deyilir: Allahın və Peyğəmbərin səhmi bir səhm hesab olundu, «zil-qurba» payı silah və minik almağa sərf edildi, yetimlərin, miskinlərin və yolda qalanların payları isə onlardan başqasına verilmədi.³

Başqa rəvayətdə deyilir: «Allah-taala Öz Peyğəmbərinin canını aldığı vaxt Əbu Bəkr Peyğəmbərin qohumlarının payını beytül-mala qaytardı və müharibə işlərinə sərf etdi.»⁴

¹ «Ənfal» surəsi, 41-ci ayə. Tərcüməsi: *"Bilin ki, hər bir qəniməti əldə etsəniz, onun xumsu (beşdə biri) Allaha, Peyğəmbərə, onun yaxın qohum-əqrəbalarına, yetimlərinə və miskinlərinə və yolda qalanlarına məxsusdur."*

² «Xərac» kitabı, səh.24-25; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.179; Əbu Übeydin «Əmval» kitabı, səh.332; «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.6; «Əhkamul-Qur`an», Cəssas, 3-cü cild, səh.62; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.342-343.

³ «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.6.

⁴ Yenə orada; «Əhkamul-Qur`an», Cəssas, 3-cü cild, səh.60; «qismətul-xums» babında deyilir: Qutadə onun oxşarını Əkrəmədən rəvayət etmişdir.

Qütadə ona verilən «zil-qurba payı necə oldu?» - sualına cavab olaraq deyir: Bu pay Peyğəmbərin ruzisinin yolu idi və vəfat etdiyi zaman Əbu Bəkr və Ömər onu müharibə işlərinə məxsus etdilər.¹

Bəlkə də Cübeyr ibni Mütəmin də məqsədi bu olmuşdur. O, belə deyir: Əbu Bəkr Peyğəmbərin öz qohum-əqrəbasına verdiyi şeyləri onlara vermirdi.²

Bu rəvayətlərdə qeyd olunanlar həmin məsələlərlə əlaqədar işin əvvəlinə, xüsusilə Əbu Bəkrin dövrünə aid idi. Belə ki, hakim siyasət bu sərmayənin mübariz qrupların məğlub edilməsi üçün göndərilən qoşuna, eləcə də zəkatı hakim qrupa verməkdən imtina edənlərlə, o cümlədən: Malik ibni Nüveyrənin³ və Kində qəbilələrinin⁴ məğlub edilməsinə xərc olunurdu. Çünki onlar zəkatın necə verilməsində anlaşılmazlığa düçar olmuşdular və hakim heyət onları mürtəd adlandırırdı! Amma bu qrupların məğlub edilməsindən sonra xilafət aparatı bir ordu təşkil edərək ölkə sərhədlərini genişləndirməyə başladı, fəthlər zamanı mal-dövlət və sərvət artdı, qənimətlərin xümsü müsəlmanların – Bəni Həşim və qeyriləri arasında – bölüşdürüldü. Peyğəmbərin mirasının bir qismi Bəni Həşimə qaytarıldı ki, sədəqə ünvanı ilə onu paylasınlar.

Cabir deyir: Xəlifə xümsü Allah yolunda aparılan müharibəyə və gözlənilməz hadisələrə sərf edirdi. Mal-dövlət çoxalan zaman onu başqa yerlərdə istifadə etməyə başladılar.⁵

Çoxlu rəvayətlərin zəhiri mənası budur ki, xümsün məsrəf edilməsinin dəyişdirilməsi Ömər dövründə baş vermişdi... O, qərara almışdı ki, xümsün bir hissəsini Bəni Həşimə versin. Onlar da bu şərtlə qəbul etdilər ki, paylarının hamısını alsınlar. Bu məsələ İbni Abbasın Nəcdə Həruriyə verdiyi cavabda qeyd olunmuşdur. Nəcdə soruşmuşdu: «Zil-qurba payı kimə məxsusdur?» İbni Abbas demişdi: «Biz deyirdik ki, «zil-qurba» və Peyğəmbərin yaxın adamları bizlərik.»⁶ Bizim

¹ «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.6.

² «Sünəni Əbi Davud», «məvaziul-xums» babı; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild; «zil-qurba payı» babı; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.83; «Məcməüz-zəvaid», 5-ci cild, səh.341.

³ Onun başına gələn əhvalatlar əvvəlki səhifələrdə qeyd olundu.

⁴ Yəni orada.

⁵ «Xərac», Əbu Yusif, səh.23; «Əhkamul-Qur`an», Cəssas, 3-cü cild, səh.61.

⁶ «Səhihi Müslüm», 4-cü cild, səh.198; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.248, 294, 304, 308; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.225; «Muşkilul-asar», Təhavi, 2-ci cild, səh. 136 və 179; «Müsnədi Şafei», səh.183; «Hilyətul-övlia», Əbu Nəim, 3-cü cild, səh.205.

qövmümüz onu qəbul etməyib dedilər ki, Qüreyş hamısı Peyğəmbərin «zil-qurba»sı və qohum-əqrəbasıdır.¹

Başqa rəvayətdə deyilir ki, İbni Abbas dedi: «Zil-qurba payı Peyğəmbəri Əkrəm j-in qohumları üçündür və o həzrət bu payı onların arasında bölüşdürdü, lakin Ömər onların bir qismini bizə verdi ki, biz də onu öz haqqımızdan az gördükdə ona qaytardıq və onu qəbul etməkdən imtina etdik.»²

Digər bir rəvayətdə deyilir: «O pay biz Əhli-beytindir; Ömər bizdən istədi ki, onunla dullarımızı ərə verək, ehtiyacılarımızı təmin edək, borclularımızın borcunu verək ki, biz qəbul etmədik. Yalnız bu şərtlə qəbul edirdik ki, onun hamısını bizim özümüzə versin, amma o, qəbul etmədi, biz də boşladıq.»³

Digər bir rəvayətdə İbni Abbas belə deyir: «Ömər xümsdən bizim haqqımız olduğunu güman etdiyi miqdarı bizə verdi. Biz də onu qəbul etməyərək dedik: Xümsün beşdə biri «zil-qurba» haqqıdır. Ömər dedi: – Allah-taala xümsü adlarını çəkdiyi siniflər üçün qərar vermişdir. Onların içərisində buna ən layiqlisi onların sayı və ehtiyacı ən çox olanlarıdır. O deyir: Bəziləri onu bizdən aldılar, bəziləri də boşladılar.»⁴

Həmçinin Əbdür-Rəhman ibni Əbi Yəla deyir: Əlini Əhcaruz-Zeyt adlı bir yerdə gördüm və ona dedim: «Atam-anam sənə fəda olsun! Əbu Bəkr və Ömər siz Əhli-beytin haqqı olan xüms payı barəsində nə etdilər?» Həzrət buyurdu: «Ömər dedi ki, sizin bir haqqınız vardır, lakin mən inanmıram ki, əgər artarsa, hamısı sizin malınız olsun; indi əgər istəsəniz, sizin haqqınız olduğunu bildiyim miqdarı sizə verərəm.» Biz qəbul etmədik, yalnız bu şərtlə (qəbul edərdik) ki, onun hamısını versin. Amma o, hamısını bizə verməkdən imtina etdi.»⁵

Bəzi rəvayətlərdə qeyd olunan «xəlifə Ömər Peyğəmbərin mirasının bir qismini Mədinədə Peyğəmbərin əmisi Abbasa və imam

¹ Bu artıq hissə «Təfsiri Təbəri», 10-cu cild, səh.5; «Əl-əməval», Əbu Übeyd, səh.333-də qeyd olunmuşdur.

² «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.224 və 320; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.51; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.177; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.344 və 345.

³ «Xərac», səh.23-24; «Məğaziyi Vaqidi», səh.697; «Əl-əməval», Əbu Übeyd, səh.333; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.178; «Əhkamul-Qür'an», Cəssas, 3-cü cild, səh.63; «Lisanul-mizan», 6-cı cild, səh.148, Nəcdənin tərcümeyi-halı.

⁴ «Əl-əməval», səh.235; «Kənzül-ümmal», 2-ci cild, səh.305.

⁵ «Sünəni Beyhəqi», «zil-qurba payı» babı, 6-cı cild, səh.344; «Müsnədi Şafei», «qismul-fey» babı, səh.187.

Əliyə verdi ki, onun işlərini öhdələrinə alsınlar» - rəvayəti zahirən həmin dövrlərdə olmuşdur.¹

2-Osmanın dövründə:

İbni Əsir öz «Tarix» kitabında yazır: Osman Afrikanın fəth olduğu dövrdəki ilk ilin xümsünü Əbdüllah ibni Əbi Sərəhə bağışladı, ikinci fəthin xümsünü isə (bu, bütün Afrikanın fəth olunması ilə nəticələndi) Mərvana hədiyyə etdi.²

İbni Əbil Hədid yazır: «Osman Afrikanın fəthində qərbdəki Trablosdan Təmcəyə qədər Allahın İslama nəsib etdiyi qənimətlərin hamısını Əbdüllah ibni Əbi Sərəhə bağışladı, müsəlmanlardan bir kəsi belə, onda şərikin etmədi!»³

Təbəri yazır: Osman Əbdüllah ibni Sə'd ibni Əbi Sərəhi Afrikaya göndərdiyi zaman onun Cər-cir adlı bir məntəqədə onlarla razılaşma məbləği bir milyon beş yüz iyirmi min dinar qızıl pula çatırdı. O deyir: Əbdüllah ibni Sə'din müsaliyə etdiyi məbləğ üç yüz qıntar qızıl idi ki, Osman onu Həkim övladlarına, yaxud Mərvana bağışladı.»⁴

İbni Əbdül-həkim «Fütuhu Afrika» kitabında yazır: Müaviyə ibni Xüveyc afrikalılarla üç dəfə müharibə etdi ki, birinci müharibə 34-cü hicri ilində, Osmanın öldürülməsindən öncə baş vermişdi. Osman bu müharibənin xümsünü Mərvana bağışladı. Bu bir qəzə idi ki, camaatın əksəriyyəti ondan xəbərsiz qalmışdılar.⁵

Bilazəri Osmanın sirəsində inkar olunan halları zikr edərkən, Süyuti də «Tarixi xüləfa» kitabında deyir: «O, Afrika qənimətlərinin xümsünü Mərvana bağışladı.»⁶

Əbdüllah ibni Zübeyrdən belə nəql olunmuşdur: «Osman 27-ci hicri ilində bizi Afrika müharibəsinə göndərdi və Əbdüllah ibni Əbi Sərəh çoxlu qənimət əldə etdi, Osman onun xümsünü Mərvana bağışladı.»⁷

¹ «Səhihi Buxari», «məğazi» kitabı, 2-ci cild, səh.125, 3-cü cild, səh.38; «Sünəni Əbi Davud», «xərac» kitabı, 3-cü cild, səh.47; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.6; «Təbəqati ibni Sə'd», 8-ci cild, səh.28; «Müntəxəbi kKənzül-ümmal», 3-cü cild, səh.128.

² «Tarixi ibni Əsir», Avropa çapı, 3-cü cild, səh.71, Misrin 1-ci çapı, 3-cü cild, səh.35.

³ «Nəhcül-bəlağənin şərh», İbni Əbil Hədid, 1-ci cild, səh.67.

⁴ «Tarixi Təbəri», Avropa çapı, 1-ci cild, səh.2818; «Tarixi ibni Əsir», Misrin 1-ci çapı, 3-cü cild, səh.35.

⁵ «Fütuhi Afrika», səh.58-60.

⁶ «Ənsabul-əşraf», 5-ci cild, səh.25; «Tarixi xüləfa», səh.256.

⁷ Yəni orada, 5-ci cild, səh.27.

Rəvayət olunmuşdur ki, Mərvan Mədinədə özünə bir ev tikdikdən sonra camaatı yeməyə çağırırdı və onlara dedi: «Allaha and olsun ki, bu evin tikilişində müsəlmanların malından bir dirhəm, yaxud ondan artığını xərc etməmişəm.» Dəvət olunanlardan biri – Misvər dedi: «Əgər sən öz yeməyini yeyib sakit qalsaydın, sənin üçün daha yaxşı olardı. Çünki sən həmin şəxssən ki, bizimlə Afrikada vuruşurdun, sənin mal-dövlətin, qulamların və köməkçilərin bizdən az idi. Nəhayət İbni Əffan (Osman) Afrikanın xümsünü sənə bağışladı, sədəqələrin və maliyyatların işçisi oldun və müsəlmanların mal-dövlətini mənimsədin.»¹

Əsləm ibni Ovs Saidi Osmanın Bəqidə dəfn olunmasına mane oldu. O, bu barədə belə deyir:

دِ مَا تَرَكَ اللَّهُ خَلْقًا سَدَى	أَفْسِمُ بِاللَّهِ رَبِّ الْعِبَا
خِلَافًا لِسُنَّةِ مَنْ قَدْ مَضَى	دَعَوَاتِ اللَّعِينِ فَادْتَبَيْتُهُ
ظُلْمًا لَهُمْ وَحَيِيَّتِ الْحَمَى	وَأَعْطَيْتَ مَرْوَانَ خُمْسَ الْعِبَادِ

"Bəndələrin Pərvərdigarı olan Allaha and içirəm:

Allah heç bir bəndəni boş buraxmamışdır.

Sən (Osman) o məl'unu (Həkəmi) çağırıb özünə yaxınlaşdırdın.

Və bu rehlət edən şəxsin (Peyğəmbərin) sünnəsinin əksinə idin.

*Bəndələrin xümsünü Mərvana bağışladın.*²

Onlara zülm etdin, Həmçinin, qorunan bir məntəqəni öz malın etdin."³

«Əğani» kitabında deyilir: Mərvan o xümsü beş yüz minə müamilə etdi və Osman həmin məbləği də ona bağışladı. Bu, həmin hallardandır ki, ona irad tuturdular. Əbdür-Rəhman ibni Həmdan da onun barəsində belə şe'r qoşmuşdur...⁴

Bunlar üçüncü xəlifə Osmanın xüms barəsindəki şəxsi ictihadları idi. Amma onun Peyğəmbərin mirası barəsindəki ictihadlarına gəldikdə isə, Əbül-fida və İbni Əbdi Rəbbih belə demişlər: «Osman Peyğəmbərin

¹ Yenə orada, 5-ci cild, səh.28.

² Şair burada xumsu «bəndələrin xumsu» adlandırır. Çünki Əbu Bəkrin və Ömərin dövründə adət üzrə xumsu bəndələrin xumsu hesab edir və ona Allaha, Peyğəmbərə və Peyğəmbərin yaxın adamlarına vermirdilər.

³ «Ənsabul-əşraf», 5-ci cild, səh.38.

⁴ «Əğani», 6-cı cild, səh.57; «Tarixi Əbil-fida», 1-ci cild, səh.233; «Məarif», İbni Qüteybə, səh.84; «Əqdül-fərid», 2-ci cild, səh.283.

sədəqəsi olan və Fatimənin Əbu Bəkrdən tələb etdiyi Fədəki Mərvanın ixtiyarına verdi».¹

Ibni Əbil Hədid yazır: «Osman Fədəki Mərvanın ixtiyarına verdi, halbuki, Fatimə ∞ Peyğəmbərin vəfatından sonra onu bir dəfə miras ünvanı ilə, bir dəfə də Peyğəmbərin hədiyyəsi ünvanı ilə Əbu Bəkrdən tələb etmiş və onun istəyinə cavab verilməmişdi.»²

Əbu Davud və Beyhəqi öz «Sünən» kitablarında Ömər ibni Əbdül-Əzizdən rəvayət edirlər ki, o, Fədəkin barəsində belə demişdir: «Ömər hakimiyyətə çatan zaman onunla keçmişdəkilər kimi rəftar etdi və vəfat edən zaman Osman onu Mərvanın ixtiyarına qoydu.»³

Beyhəqi bu rəvayətin hamısını qeyd etdikdən sonra deyir: Fədək Osman ibni Əffanın dövründə bəlkə də ona görə Mərvanın ixtiyarında olmuşdur ki, Osman Peyğəmbərə mənsub edilən rəvayətdə təvəl və ictihad etmişdi. O rəvayətdə belə deyilir: «Hər vaxt Allah ruzidən hər hansı bir payı Peyğəmbərə nəsib etsə, o pay onun canişini üçün olacaqdır. Və o (Osman) öz sərvəti ilə ondan ehtiyacsız olduğu zaman onu öz qohum-əqrəbasının ixtiyarına verdi və onunla sileyi-rəhim haqqını ödədi.»

Ibni Əbdü Rəbbih və Ibni Əbil Hədid yazırlar: Peyğəmbəri Əkrəm ı Mədinə bazarındakı «Məhrüz» adlı yeri müsəlmanlara vəqf etdi. Osman isə onu Mərvanın qardaşı Haris ibni Həkəmin ixtiyarına verdi.⁴

Bunlar xəlifə Osmanın xüms və Peyğəmbərin mirası barəsindəki ictihadları idi ki, bizim əlimizə gəlib çatmışdır. Amma camaatın onunla düşmənçiliyinin səbəbinə gəldikdə isə, aşağıdakı iki mövzudan ibarətdir:

Birincisi budur ki, ondan əvvəlki iki xəlifə bu əmvalı ümumxalq istifadəsinə verirdilər. Osman isə onu öz qohum-əqrəbalarına məxsus etdi.

İkincisi, onun qohum-əqrəbasının İslam və müsəlmanlar qarşısında tutduğu aşağıdakı mövqelərdir:

¹ «Tarixu Əbil-fida», 11-ci cild, səh.232; «Əqdül-fərid», 4-cü cild, səh.273, bu tarixçilər Əbu Bəkrin rəvayətinə istinad edərək Fədəki «Peyğəmbərin sədəqəsi» hesab etmişlər.

² «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 1-ci cild, səh.67.

³ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.49-50. «Xərac» kitabından «Səfaya Rəsulillah» bölməsindən; «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.310.

⁴ «Əqdül-fərid», 4-cü cild, səh.283; «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 1-ci cild, səh.67, orada «Bəhrüz» ibarəti təhrif olunmuşdur. Eləcə də «Mühazirəti Rağib», 2-ci cild, səh.211; «Məarif», Ibni Qüteybə, səh.84; Mavərdi və Əbu Yə'la da Peyğəmbərin hərəkətini bəyan edərkən yazırlar: Osməq Məhruzu Mərvanın ixtiyarında qoydu.

OSMANIN QOHUM-ƏQRƏBASININ TUTDUĞU MÖVQE

1-Osmanın xala oğlusu və süd qardaşı Əbdüllah ibni Sə'd ibni Əbi Sərah.

Hakim «Müstədrək» kitabında yazır: O, Peyğəmbərin katibi idi ki, yazıda xəyanəti aşkar olduqda Peyğəmbər onu bu işdən götürdü. O, İslamdan çıxaraq məkkəlilərə qoşuldu və onlara dedi: «Mən Mühəmmədi istədiyim kimi istiqamətləndirirdim, o, mənə «əzizun həkimun» - deyə imla etdiyi zaman, mən deyirdim ki, ya «əlimumun həkimun», o deyirdi: «Bəli, hamısı düzdür.» Nəhayət Allah-taala onun barəsində «Ən`am» surəsinin 93-cü ayəsini nazil etdi:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ
قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ
سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ
الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو
أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ
الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ
وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

"Allahın adından yalan danışan, yaxud "heç bir şey vəhy olunmadığı halda mənə vəhy olunur" - deyən, yaxud "mən də onun nazil etdiyi şeylər kimisini nazil etməyə qadirəm" - deyən şəxslərdən də zalım şəxs varmı?! Əgər görsəydin, zalımlar ölüm astanasında qərar tutduğu zaman mələklər əllərini açaraq onlara "Öz canlarımızı çıxardın, bu gün Allaha bağladığınız yalanlara, Onun ayələrinə nisbət verdiyiniz təkab-bürlüyə görə xaredici cəzaları görün!" - deyərlər."

Buna görə də Peyğəmbəri Əkrəm ı onun qanını hədəf saymışdır. Məkkəni fəth edərkən dörd kişi və iki qadından başqa, bütün insanlara aman verdi. Buyurmuşdu ki, onlar hətta əgər Kəbə pərdəsinin altında tapılsalar belə, öldürülməlidirlər! Onlardan biri də həmin Əbdüllah idi ki, Osmanın yanına getdi. Osman onu gizlətdi və Məkkə əhalisi aman tapdıqdan sonra onu Peyğəmbərin yanına gətirib onun üçün aman istədi. Peyğəmbər bir müddət sükut etdikdən sonra «yaxşı» - deyə buyurdu. Osman çölə çıxdıqdan sonra Peyğəmbər ı öz ətrafındakılara buyurdu: «Mən yalnız buna görə sükut etdim ki, biriniz ayağa qalxıb onun boynunu vursun.» Ənsardan bir nəfər dedi: «Ya Rəsuləllah! Nə üçün

mənə işarə etmədin?» Buyurdu: «İşarə etmək Peyğəmbərə yaraşan iş deyil.»¹

Məhz bu Əbdüllah ibni Sə'd ibni Əbi Sərəh Osman xilafətə çatan zaman Misrin hakimi Əmr ibni Ası xərac idarəsindən kənarlaşdırdı, onu camaat namazı qılmaq və ordu işində saxladı. Əbdüllahı da Xərac işinə tə'yin etdi. Onlar bir-birilə dalaşdığı zaman Əmr Ası namaz qılmaq işindən götürdü və namazı da Əbdüllahın işlərinə artırdı. Əbdüllah Osmanın ölümündən sonra Müaviyəni bəyənmədi və ondan kənara çəkilərək dedi: «Mən Osmanın qətlə yetirilməsini istəyən bir şəxslə bir yere yığışmaram!» Bundan sonra imam Əli TM-in xilafəti dövründə Rəmlədə vəfat etdi. Zəhəbi deyir: «O, bir hədis rəvayət etmişdir.»²

2-3-OSMANIN ƏMISI HƏKƏM IBNI ƏBİL-ASIN OĞLANLARI-MƏRVAN VƏ HARIS

Bilazəri yazır: Həkəm ibni Əbil-as cahiliyyə dövründə Peyğəmbərin qonşusu idi və İslam dövründə o həzrətə verdiyi əzab-əziyyət daha çox artmışdı. Həkəm Mədinəyə Məkkənin fəthindən sonra gəlmişdi və həmin halda da düzgün dinə malik deyildi. Belə ki, bə'zən Peyğəmbərin arxasınca yol gedir və onu yamsılayırdı. Peyğəmbər namaz qılanda onun arxasında dayanır və öz barmaqları ilə onu məsxərə edirdi. Nəhayət bir gün Peyğəmbərin evində axtarış aparmağa başladı və həzrət onu tanıyıb əsa ilə qovdu və buyurdu: «Kim mənə bu kərtənkələnin şərindən qurtarar?! (Sonra buyurdu:) O və onun övladları mənə yanımda olmamalıdırlar!» Bundan sonra onların hamısını Taif şəhərinə sürgün etdi. Peyğəmbər vəfat etdikdən sonra Osman Əbu Bəkrdən xahiş etdi ki, onu Mədinəyə gətirsin, amma Əbu Bəkr qəbul etməyib dedi: «Mən elə bir adam deyiləm ki, Peyğəmbər tərəfindən sürgün olunanlara pənah verəm!» Ömər xilafətə çatan zaman Osman öz istəyini yenidən təkrarladı, o da Əbu Bəkrin sözünü dedi. Nəhayət özü xilafətə çatan zaman onu Mədinəyə gətirdi.»³

O, Mədinəyə paltarları cırılıb köhnəlmiş halda daxil oldu və o zaman qabağında bir keçini də gətirirdi. Camaatın hamısı ona baxırdı. O

¹ «Müstədrəki Hakim», 3-cü cild, səh.100; «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.173; «Təfsiri Kəşşaf», 2-ci cild, səh.35; «Ənsabul-əşraf», 5-ci cild, səh.49; «Sünəni Əbi Davud», 4-cü cild, səh.128; eləcə də «Təfsiri Qurtubi», «Təfsiri Razi», «Təfsiri Beyzavi», «Təfsiri Xazin», «Təfsiri Nəsəfi», «Təfsiri Şovkani», həmin ayənin təfsirində.

² «Siyəru ə'lamin-nübəla», 3-cü cild, səh.23-24.

³ «Ənsabul-əşraf», 5-ci cild, səh.27.

gəlib xəlifənin yanına daxil oldu. Çox çəkmədi ki, xəz jiletdə və fəxrli bir qəbada çölə çıxdı.¹

Həmin günün axırında Osman müsəlmanların bazarında vergi və sədəqə işlərinə baxan şəxsə dedi: «Bu işləri Həkəmə tapşır.»² Sonra onu Qüzaə qəbiləsinin vergi və sədəqələrinin toplanmasına təyin etdi ki, onların miqdarı üç yüz min dirhəmə çatırdı. O qayıtdıqda, Osman həmin pulların hamısını onun özünə bağışladı³ və dünyadan getdikdə, onun qəbrinin üzərində bir xeymə qurdu.⁴

Həkəmin oğlu Mərvan Osmanın qızı Ümmü Əbanı aldı. Onun digər bir oğlu Haris də Osmanın Ayişə adlı bir qızı ilə evləndi. Peyğəmbər ı çoxlu hədislərdə Həkəmi⁵ və onun övladlarını lə'nətləmiş, məzəmmət edərək buyurmuşdu: *"Vay olsun mənim ümmətimə! Bunun (Həkəmin) sülbündə olanların əlindən!"*⁶

Həmçinin buyurmuşdu: *"Allahın lə'nəti ona və onun sülbündən gələn kəslərə olsun! Yalnız onlardan az saylı mö'minlər istisnadır."*

Yenə buyurmuşdur: *"Hər vaxt Əbil-as övladları otuz nəfərə çat-salar, Allahın dinini pusqu, Allah bəndələrini qul edər və Allah malını özlərinə sərf edərlər."*

Yenə buyurmuşdur: *"Mən yuxuda gördüm ki, Əbil-asın övladları meymun şəklində mənim minbərimə dırmaşırlar!"* Peyğəmbər ı bundan sonra ömrünün axırına qədər gülürüz müşahidə olunmadı.⁷

Həmçinin Hakim Əbdür-Rəhman ibni Ovfun belə dediyini nəql edir: Elə bir körpə dünyaya gəlmirdi ki, onu Peyğəmbərin yanına gətirməsinlər və o həzrət onlar üçün dua etməsin. Amma Mərvan ibni Həkəmi gətirdikləri zaman Peyğəmbər buyurdu: *"Bu, kərtənkələ oğlu kərtənkələ, məl'un oğlu məl'undur!"*⁸

Bura qədər üç xəlifənin xüms və Peyğəmbərin mirası barəsindəki ictihadlarını qeyd etdik.

¹ «Tarixi Yə`qubi», 5-ci cild, səh.163.

² Yenə orada, 2-ci cild, səh.168.

³ «Ənsabul-əşraf», 5-ci cild, səh.28.

⁴ Yenə orada, 5-ci cild, səh.səh. 27.

⁵ Yenə orada, 5-ci cild, səh.126; «Müstədrəki Hakim», 4-cü cild, səh.481.

⁶ «Usdul-ğabə», 2-ci cild, səh.34, Həkəmin tərcümeyi-halı.

⁷ «Müstədrək», 4-cü cild, səh.479-481.

⁸ Yenə orada.

IMAM ƏLİ TM-İN XÜMS VƏ PEYĞƏMBƏRİN MİRASI BARƏSİNDƏ TUTDUĞU YOL

Ibni Abbas belə nəql edir: Peyğəmbərin dövründə xüms beş yerə bölünürdü: Allaha və Peyğəmbərə bir pay, «zil-qurba»ya bir pay, yetimlərə bir pay, miskinlərə bir pay və «ibnus-səbilə» (yolda qalanlara) bir pay. Bundan sonra Əbu Bəkr, Ömər və Osman onu üç yerə böldülər: Peyğəmbərlə «zil-qurba»nın payını çıxartdılar və yerdə qalan üç qrupun arasında böldülər.

Bundan sonra Əli ibni Əbi Talib (kərrəməllahu vəchəh) onu Əbu Bəkr, Ömər və Osmanın bölüşdürdüyü kimi bölüşdürürdü.»¹

Imam Baqir TM-dan soruşdular: «Əli (kərrəməllahu vəchəh)-in xüms barəsindəki nəzəri nə idi?» Buyurdu: «Onun xüms barəsindəki nəzəri öz Əhli-beytinin nəzəri idi. Lakin o, Əbu Bəkr və Ömərlə müxalifət etməyi xoşlamırdı!»²

Məhəmməd ibni İshaq deyir ki, Əbu Cə`fər Mühəmməd ibni Əlidən soruşdum: «Əli ibni Əbi Talib bu ümmətin vəliyyə-əmrliyini qəbul etdiyi zaman «zil-qurba» payı barəsində necə rəftar edirdi?» Həzrət buyurdu: «Əbu Bəkr və Ömər in üslubunu davam etdirirdi.» Soruşdum: «Necə? Halbuki, sizin nəzəriniz tamam başqadır?!» Buyurdu: «Onun Əhli-beti onun rə`yindən başqa heç nə deməmişlər.» Dedim: «Buna nə mane olmuşdur?» Buyurdu: «Allaha and olsun! Onu Əbu Bəkr və Ömər in müxalifi adlandırmalarını istəmirdi!»³

«Sünəni Beyhəqi» kitabında nəql olunan digər bir rəvayətə görə belə buyurdu: «Çünki Əbu Bəkr və Ömərlə müxalif qərar verilməsini istəmirdi.»⁴

Bu rəvayət göstərir ki, imam Əli TM ondan qabaqkıların xüms və Peyğəmbərin mirası barəsində yolunu dəyişdirmədi. Çünki onu dəyişdirməyə qüdrəti yox idi!

«Sünəni Beyhəqi» kitabında imam Sadiq TM-dan, o da atasından nəqlən belə buyurur: «Həsən, Hüseyin, İbni Abbas və Əbdüllah ibni Cə`fər (rəziyəllahu ənhum) Əlidən istədilər ki, onların xümsdən olan payını versinlər. O buyurdu: «O sizin haqqınızdır, lakin indi mən

¹ «Əl-xərac», səh.23.

² Yəni orada; «Əl-əmvəl», Əbu Übeyd, səh.332; «Əhkamul-Qur`an», Cəssas, 3-cü cild, səh.63.

³ Yəni orada.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 6-cı cild, səh.343.

Müaviyə ilə müharibə halındayam. Əgər istəsəniz, ondan olan haqqınızdan keçərsiniz.»¹

Müəllif: Bu rəvayət göstərir ki, İmam TM xümsü Müaviyənin əleyhinə ordunun yaraqlandırılmasında xərcləyərdi.

XÜMS VƏ PEYĞƏMBƏR ̑-IN MIRASI BƏNİ ÜMƏYYƏ XƏLİFƏLƏRİNİN DÖVRÜNDƏ

Rəvayətlərin zahiri göstərir ki, Müaviyə xümsü Bəni Həşimə verməməkdə və Peyğəmbər övladlarını onun irsindən məhrum etməkdə eynilə əvvəlki üç xəlifənin ictihadlarına oxşar nəzər vermişdir. Onların fərqi burasındadır ki, Müaviyə özünəməxsus ictihadının nəticəsini də ona əlavə etmişdi. İbni Sə'din «Təbəqat» kitabında deyilir: «Ömər ibni Əbdül-Əziz fərman verdi ki, xümsün bir qismini Bəni Həşimə qaytarsınlar. Onlardan bir qrupu toplaşdı məktub yazdılar və nümayəndə hey'əti ilə onun yanına göndərdilər ki, onların barəsində etdiyi sileyirəhim xatirinə təşəkkür etmiş olsunlar. Çünki onlar Müaviyənin dövründən o günə qədər yoxsul və çox ağır vəziyyətdə dolanırdılar.»²

Həmçinin demişdir: Əli ibni Əbdüllah ibni Abbas və Əbu Cə'fər Mühəmməd ibni Əli demişlər: «Müaviyənin dövründən indiyə qədər bizim aramızda heç bir xüms bölüşdürülməmişdir.»³

Amma Müaviyənin bu barədəki xüsusi ictihadlarının nəticəsinə gəldikdə isə, Həkim «Müstədrək» kitabında, Zəhəbi «Təlxis» kitabında, İbni Sə'd «Təbəqat»da, İbni Əbdül-Birr «İstiy'ab»da, İbni Əsir «Usdul-ğabə»də, Həkam ibni Əmrin tərcümeyi-halında, eləcə də Təbəri, İbni Əsir, Zəhəbi və İbni Kəsir 50-ci hicri ilinin hadisələrində qeyd etmişlər. Həkim yazır: «Ziyad, Həkam ibni Əmr Qəffarini bir ordu ilə Xorasana göndərdi və onlar çoxlu qənimət əldə etdilər. Ziyad onlara yazdı: «Əmma bə'd. Əmirəl-mö'minin (Müaviyə) fərman vermişdir ki, qızıl-gümüşləri onun üçün yığıb ayırsınlar, onlardan heç bir şeyi müsəlmanlar arasında bölüşdürməsinlər!»

«Tarixi Təbəri» kitabında da belə qeyd olunur: «Əmirəl-mö'minin (!) fərman verdi ki, bütün qızılları və gümüşləri, nəfis əşyaları onun

¹ Yəni orada. Sonra Şafei belə demişdir: Bu hədisi Əbdül-Əziz ibni Məhəmməd üçün bəyan etdim. O dedi: Rəvayət düz demişdir və Cə'fər (imam Sadiq TM) onu bu cür bəyan etmişdir.

² «Təbəqati ibni Sə'd», Avropa çapı, 5-ci cild, səh.289.

³ Yəni orada.

üçün ayırır saxlasınlar, bunları ayırmayınca heç bir şeyi yerbəyer etməsinlər.»

Həkəm ibni Əmr ona belə yazdı: Amma bə'd. Məktubun gəlib çatdı. Mö'minlərin əmiri göstəriş verir ki, bütün qızılları, gümüşləri və nəfis əşyaları onun üçün ayırır saxlayam və bunları ayırmamış heç nəyi bir-birinə qarışdırmayam. Halbuki, Allahın fərmanı mö'minlərin əmirinin fərmanından yüksəkdir. Allaha and olsun, əgər göylərin və yerlərin yolları bir bəndənin üzünə bağlansa və o da Allahdan qorxub təqvalı olsa, şübhəsiz, mütəal Allah onun üçün nicat yolu qərar verəcəkdir!» Sonra öz ordusuna dedi: «Sübh çağı öz qənimətlərinizi əldə etmək üçün hazır olun.» Onlar gəlib qənimətin xümsünü ayırdılar, yerdə qalanlar isə onların arasında bölüşdürüldü. O deyir: Ziyad ona belə yazdı: «Allaha and olsun! Əgər diri qalsam, oynaqlarını bir-birindən ayırır səni tikə-tikə edəcəyəm!»

Hakim yazır: Müaviyə Həkəmin qənimətləri necə bölməsindən agah olduğdan sonra ona tərəf bir mə'mur göndərdi ki, onu tutub həbs etsin. O, Həkəmi tutmaq istədiyi halda öldü və dəfn edildi. Ölməmişdən qabaq dedi: «Mən şikayət edəcəyəm!» «Təhzi-but-təhzi» kitabında, onun tərcümeyi-halında belə yazılır: Müaviyə başqa bir mə'mur göndərdi və o, Həkəmi tutub həbs etdi və o, əl-qolu bağlı halda dünyadan getdi.¹

Təbəri və başqaları yazırlar: Həkəm dedi: «Pərvərdigara! Əgər Sənin dərgahında bir xeyir əməlim varsa, məni öldür!» O, Xorasanın Mərv əyalətində dünyadan getdi.

Müəllif: Alimlərin bə'ziləri bu xəbəri xoşlamadıqları üçün onu natamam və təhrif olunmuş şəkildə qeyd etmişlər. O cümlədən, Zəhəbini qeyd etmək olar ki, onun tarixində belə yazılır: Sonra ona belə yazdı: Heç bir qızıl və gümüşü bölüşdürmə.» O isə cavabında yazdı: «Allaha and olsun, əgər asimanlar bağlanarsa...»

İbni Kəsir belə yazır: Ziyadın məktubu ona çatdı. Məktubda Müaviyənin dilindən deyilmişdi ki, qənimət olaraq əldə olunan qızıl və gümüşləri Müaviyə üçün və onun beytul-malına qatılmaq üçün ayırır bir kənara qoysun.

¹ «Müstədrəki Hakim» və onun xülasəsi haşiyədə, 3-cü cild, səh.442; «Təbəqati ibni Sə'd», Avropa çapı, 7-ci cild, 1-ci hissə, səh.18; «İstiy'ab», 1-ci cild, səh.118; «Uşdul-ğabə», 2-ci cild, səh.36; «Tarixi Təbəri», Avropa çapı, 2-ci cild, səh.111; «Tarixi ibni Əsir», Avropa çapı, 3-cü cild, səh.391; «Tarixi Zəhəbi», 2-ci cild, səh.223; «Tarixi ibni Əsir», 8-ci cild, səh.47; «Təhzi-but-təhzi», 5-ci cild, səh.288. Həmçinin «Həkəmin tərcümeyi-halı», «Təqribut-təhzi», 1-ci cild, səh.192; «Cəvamius-sirə», səh.306-ya baxa bilərsiniz.

İbni Həcər Həkəmin tərcümeyi-halında, habelə «Təhzib» və «İsabə» kitablarında yazır: Müaviyə onu Xorasana vali təyin etdi və sonra bir şey barəsində onu məzəmmət etdi, başqa bir məmuru göndərdi. O, Həkəmi həbs edib əli-qolu bağlı halda zindana atdı və onun özü həmin yerdə öldü.

Bu, Həkəm ibni Əmrin hadisəsi idi. Bəziləri səhv olaraq demişlər ki, bu hadisə Rəbi ibni Ziyad Harisi ilə əlaqədardır, halbuki, Rəbi, Hücr ibni Ədinin qətlə yetirilmə xəbərini eşidən kimi dedi: «Pərvərdigara! Əgər Rəbi üçün Sənin yanında bir xeyir (əməl) varsa, onu öldür.» O, elə oturduğu həmin yığıncaqda vəfat etdi.¹

Bu, Müaviyənin dövründə xümsün vəziyyəti idi. Amma Peyğəmbəri Əkrəm ʃ-in mirasının onun dövründə necə olmasına gəldikdə isə, İbni Əbil Hədid «Nəhcül-bəlağə»nin şərhində belə rəvayət edir: Müaviyə Həsən ibni Əlinin vəfatından sonra Fədəkin üçdə birini Mərvanın mülkiyyətinə verdi və digər üçdə birini Əmr ibni Osman ibni Əffana, qalan üçdə birini isə Yezid ibni Müaviyəyə verdi. Onlar həmişə Fədəki əldən-ələ dolandırırldılar, nəhayət onların hamısı Mərvana qismət oldu.²

İbni Səʔd «Təbəqat» kitabında yazır: Müaviyə, Mərvanı Mədinə valiliyindən çıxardıb ona qəzəbləndiyi zaman Fədəki ondan aldı və uzun müddət onun Mədinədəki vəkilinin ixtiyarında idi. Nəhayət Vəlid ibni Ütbə ibni Əbi Süfyan onu istədi və Müaviyə qəbul etmədi. Bundan sonra Səid ibni As istədi və Müaviyə onun da istəyinə müsbət cavab vermədi. Digər dəfə olaraq Mərvanı Mədinəyə hakim təyin etdiyi zaman onu Mərvanın tərəfindən heç bir istək olmadan ona bağışladı və onun keçmiş məhsullarını da Mərvana verdi, axıra kimi də Mərvanın ixtiyarında qaldı.»³

Müəllif: Bəziləri səhv olaraq belə güman etmişlər ki, Müaviyə Fədəki Mərvanın mülkiyyətinə verən ilk şəxs olmuşdur. Halbuki, Osman Müaviyədən öncə onun mülkiyyətinə vermişdi. Bəlkə də səhvin mənşəyi bu ola bilər ki, Fədəki Mərvana qaytaran axırıncı şəxs Müaviyə olmuşdur!

¹ «Usdul-ğabə», 2-ci cild, səh.164, Rəbinin tərcümeyi-halı.

² «Nəhcül-bəlağənin şərh», 4-cü cild, səh.80.

³ «Təbəqati ibni Səʔd», 5-ci cild, səh.288.

MÜAVİYƏDƏN SONRA BƏNİ ÜMƏYYƏ XƏLİFƏLƏRİNİN DÖVRÜNDƏ

Ömər ibni Əbdül-Əziz istisna olmaqla Bəni Üməyyə xəlifələri xümsü öz şəxsi mülkiyyətləri hesab edir və bə`zən onu istədiyi şəxsə bağışlayırdılar. Bə`zi vaxtlar da onu əldə etdikləri digər mal-dövlətlə birlikdə öz xəzinələrində bir yerə yığırdılar. Belə ki, Vəlid ibni Əbdül-məlik («Sünəni Nəsai» kitabında nəql olunana əsasən) onu öz oğlu Ömərə bağışladı.

O deyir: Ömər ibni Əbdül-Əziz bir məktub yazaraq Ömər ibni Vəlidə dedi: – ...Və sənin atan bütün xümsü sənənin payın qərar vermişdir, halbuki, atanın payı adi bir müsəlmanın payı qədərdir! Xümsdə, Allahın haqqı, Peyğəmbərin haqqı, Peyğəmbərin qohum-əqrəbələri, yetimləri, miskinləri və yolda qalanları üçün tə`yin edilmişdir. Atandan haqq tələb edənlər nə qədər də çoxdur! Bu qədər düşmənin varlığı ilə, bunların əlindən necə qurtara bilər?! Həmçinin, sənənin musiqi və ləhv alətləri ilə həmdəm olmağın İslamda qoyulan bir bid`ətdir. Buna görə də qərara almışam ki, bir nəfəri sənə doğru göndərim, sənənin çirkin məclislərinin kökünü kəssin.»¹

Biz bu rəvayətdən əlavə, elə bir hədis tapmamışıq ki, Müaviyədən sonra Ömər ibni Əbdül-Əzizin vaxtına qədər xüms və Peyğəmbərin mirası barəsində, eləcə də onun Müaviyənin vaxtında olduğu vəziyyətin dəyişdirilməsi barəsində bir söz demiş olsun.

ÖMƏR İBNI ƏBDÜL-ƏZİZİN DÖVRÜNDƏ

Ömər ibni Əbdül-Əziz Mədinənin qazisi Əbu Bəkr ibni Məhəmmədə yazdı ki, Kətibə (Xeybər qalalarından biridir) barəsində araşdırma aparıb görsün ki, o, Peyğəmbərin Xeybərdən olan xümsüdür, yoxsa o həzrətin şəxsi əmlakındandır. O, təhqiqat aparıb belə cavab yazdı: «Kətibə Peyğəmbərin xümsüdür.» Ömər ibni Əbdül-Əziz dörd, yaxud beş min dinar qızıl pulu onun üçün göndərdi və fərman verdi ki, Kətibədən əldə etdiyi beş-altı min dinar qızıl pulu da ona əlavə edib on min dinara çatdırsın və onu Bəni Həşim arasında – qadın-kişi, böyük-

¹ «Sünəni Nəsai», «qismul-fey» babı, 2-ci cild, səh.178; «Tarixul-xüləfa», Süyuti, səh.223-224. Orada deyilir: Vəlid (Ömər ibni Əbdül-Əzizin atası) çox zalım bir şəxs idi, danışanda çoxlu ədəbi səhvlər buraxırdı. 86-cı hicri ilində xilafətə çatmış və 96-cı hicri ilinin Cəmədiul-axir ayının ortalarında əlli bir yaşında dünyadan getmişdir.

kiçik arasında heç bir fərq qoymadan – bölüşdürsün. O da belə əməl etdi.¹

İbni Sə'd, Cə'fər ibni Məhəmməddən belə rəvayət etmişdir: «Ömər ibni Əbdül-Əziz «zil-qurba» payını Əbdül-Müttəlib övladları arasında bölüşdürdü və onların Əbdül-Müttəlib övladlarından olmayan arvadlarına heç bir pay vermədi.»

Həmçinin rəvayət edərək deyir: Ömər ibni Əbdül-Əzizin məktubu Mədinənin valisinə çatdıqda xümsü Bəni Həşimin arasında bölüşdürdü. Vali qərara aldı ki, Əbdül-Müttəlib övladlarını xümsdən məhrum etsin, amma bu zaman dedilər: «Onlar almasa, biz də bir nəfər kimi almayacağıq!» Vali onu Ömər ibni Əbdül-Əzizə xəbər verdi və o, cavabda dedi: «Mən onları bir-birindən ayrı hesab etmirəm. Onlar qədim peymanda Əbdül-Müttəlib övladlarından hesab olunurlar. Belə isə, onları da Əbdül-Müttəlib övladlarından hesab et.» Bundan sonra onlara da pay verildi.²

Əbu Yusif «Xərac» kitabında rəvayət edərək deyir: Ömər ibni Əbdül-Əziz Peyğəmbərin payını və «zəvil-qurba»nın payını Bəni Həşim üçün göndərdi.³

İbni Sə'd deyir: Hüseyin qızı Fatimə ∞ bir məktub yazaraq onun bu tədbiri qarşısında təşəkkür etdi və yazdı: «Həqiqətən, xadimsizlərə xidmət etdin, çıpaqlara paltar geyindirdin!» Ömər ibni Əbdül-Əziz bu sözdən sevinib şad oldu. Həmçinin, deyir: Ömər ibni Əbdül-Əziz belə demişdir: «Əgər diri qalsam, sizin hüquqlarınızın hamısını özünüze qaytaracağam.»⁴

¹ «Təbəqati ibni Sə'd», 5-ci cild, səh.287-288. Biz onun xülasəsini qeyd etdik. Əbu Həfs Ömər ibni Əbdül-Əziz Mərvan Əməvi 63-cü hicri ilində dünyaya gəlmiş, 99-cu hicri ilində onunla bey'ət olunmuş və xilafəti iki il beş ay davam etmişdir. 101-ci ilin Rəcəb ayında vəfat etmişdir. Onun tərcümeyi-halı İbni Sə'din «Təbəqat» kitabında 5-ci cild, səh.243; «Tarixül-xüləfa», Süyuti, səh.228 və «Əl-ibər», 1-ci cild, səh.120-də qeyd olunmuşdur. Əbu Bəkr ibni Məhəmməd (Mədinənin qazisi) 120-ci hicri ilində vəfat etmişdir. Onun hədisini «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. «Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.399.

² «Təbəqati ibni Sə'd», 5-ci cild, səh.289.

³ «Əl-xərac», səh.25.

⁴ «Təbəqati ibni Sə'd», 5-ci cild, səh.288-289.

FƏDƏKİN TALEYİ

Yaqut Həməvi «Mö`cəmül-büldan» kitabında yazır: Ömər ibni Əbdül-Əziz xilafətə çatan zaman özünün Mədinədəki işçilərinə yazaraq fərman verdi ki, Fədəki Fatimənin nəvələrinə qaytarsınlar.¹

«Nəhcül-bəlağənin şərh»ində deyilir: Əbu Bəkr ibni Həzəm onun işçilərinə cavab olaraq yazdı: «Fatimə ∞-ın nəvələri ali-Osman, ali-filan və ali-filanda doğulmuşlar. Fədəki onlardan hansı birinə qaytaracaqsan?» Cavabında yazıldı: «Əmma bə`d. Mən əgər yazsam və fərman versəm ki, bir qoyunu qurbanlıq et, mənim üçün yazacaqsan ki, buynuzlu olsun, yoxsa buynuzsuz?! Əgər göstəriş versəm ki, bir inək qurbanlıq edəsən, məndən soruşacaqsan ki, hansı rəngdə olsun? Bu məktubum sənə çatan kimi Fədəki Fatimənin Əlidən olan övladları arasında bölüşdür! Vəssəlam!»

O deyir: Bəni Üməyyə Ömər ibni Əbdül-Əzizin bu tədbirini xoşlamadılar və onu danlayaraq dedilər: «Şeyxeynin (Əbu Bəkr və Ömərin) işini qəbahətli etdin!»

Kufə əhalisindən bir qrupu e`tiraz əlaməti olaraq onun yanına getdilər və bu işlə əlaqədar onu danladılar, o dedi: «Siz də bilmədiniz, mən də bilmədim: siz unuttunuz, mən xatırladım! Həqiqətən Əbu Bəkr ibni Ömər ibni Həzəm atasından, o da babasından mənim üçün rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbəri Əkrəm j buyurmuşdur: *"Fatimə ∞ mənim canımın parçasıdır, hər kəs onu qəzəbləndirsə, məni qəzəbləndirmişdir, hər kəs onu sevindirirsə, məni sevindirmişdir."* Fədək Əbu Bəkr və Ömərin dövründə Peyğəmbəri Əkrəm j-in safiyəsi və xalisəsi idi. Ondan sonra Mərvanın ixtiyarına keçdi və o, Fədəki atam Əbdül-Əzizə bağışladı, mən və qardaşlarım da onu irs apardıq. Mən qardaşlarımdan istədim ki, öz paylarını mənə satsınlar. Onların bə`ziləri satdı, bə`ziləri isə bağışladı. Nəhayət onun hamısı mənim ixtiyarıma keçdi. Mən qərara aldım ki, onu Fatimənin nəvələrinə qaytarım.» Onlar dedilər: «Əgər belədirsə, onda əslini saxla, taxılını isə onların arasında bölüşdür.» O, belə etdi.²

Digər rəvayətdə deyilir: Ömər ibni Əbdül-Əziz xilafətə çatan zaman onun qaytardığı ilk məzalım Fədək idi. O, Əli ibni Hüseyini çağırırdı və Fədəki ona qaytardı. Fədək Ömər ibni Əbdül-Əzizin hakimiyyəti dövründə Fatimənin nəvələrinin əlində idi.»³

¹ «Mö`cəmül-büldan», «Fədək» maddəsi.

² «Nəhcül-bəlağənin şərh», 4-cü cild, səh.103.

³ Yəni orada, 4-cü cild, səh.81.

ÖMƏR İBNI ƏBDÜL-ƏZİZDƏN SONRA

Ömər ibni Əbdül-Əzizdən sonra xüms barəsində heç bir söhbət olunmur. Amma Fədəkə gəldikdə isə, Yaqut Həməvi və İbni Əbil Hədid belə yazırlar: Yezid ibni Atikə (Yezid ibni Əbdül-məlik)¹ hakimiyyətə çatan zaman onu Fatimə ∞-in övladlarından aldı və yenə də mərvanlıların ixtiyarına verdi. Onlar da bunu, xilafəti əldən verdikləri vaxta qədər əldən-ələ dolandırdılar. Onlardan sonra Əbu Cə`fər Mənsur imam Həsən TM-in nəvələrinin qiyamından sonra onu öz ixtiyarına keçirdi, daha sonra Mənsurun oğlu Mehdi onu Fatimə ∞ övladlarına qaytardı. Ondan sonra Musa ibni Mehdi və onun qardaşı Harun onu geri aldılar və axıra qədər – Mə`munun hakimiyyəti dövrünə qədər – onların ixtiyarında oldu. Mə`mun onu Fatimə ∞ övladlarına qaytardı.

Əbu Bəkr Məhəmməd ibni Zəkəriyyadan, o da Mehdi ibni Sabiqdən rəvayət edir ki, belə demişdir: Mə`mun məzalimi qaytarmaq üçün bir məclis təşkil etdi. Əlinə çatan birinci məktuba baxdı və ağladı. Onun başı üstündə dayanan adama dedi: «Car çəkərək belə de: Fatimənin vəkili haradadır?!» Bu zaman ləbbadə və əmmamə geymiş qoca bir kişi ayağa qalxaraq irəli gəldi və onunla Fədək barəsində mübahisəyə başladı. Mə`mun onun üçün bir dəlil gətirdi, o da Mə`muna dəlil gətirdi. Sonra fərman verdi ki, Fədəki onların adına keçirtsinlər. Yazıldıqdan sonra ona oxundu və Mə`mun onu möhürlədi. Di`bil ayağa qalxıb Mə`muna xitabən bir neçə şe`r oxudu ki, onun əvvəli belədir:²

بَرْدٌ مَّأْمُونٌ هَاشِمٌ فَدَكًا

أَصْبَحَ وَجْهُ الزَّمَانِ قَدْ ضَحِكَ

"Ruzigarın siması nə qədər gülürüz oldu!"

¹ Yezid ibni Əbdül-məlik Mərvanın anası Atikə Yezid ibni Müaviyənin qızıdır. O, Ömər ibni Əbdül-Əzizdən sonra xilafətə çatmışdı və qardaşı Süleymanın vəsiyyətinə əsasən Ömər ibni Əbdül-Əzizin tutduğu yolla getməli idi ki, onun ətrafında olanlar 40 nəfər şeyxi onun yanına gətirdilər, onlar şəhadət verdilər ki, xəlifələrə hesab-kitab və əzab yoxdur. Onun Hübabə adlı mə`şuqəsi valiləri işə tə`yin edir, işdən götürürdü və digər hökumət işlərini ələ almışdı. Bir gün məst halda dedi: «Məni buraxın, havada uçum!» Onun mə`şuqəsi dedi: «Bu ümməti kimə tapşırırsan?» Dedi: «Sənə!» Bu qadın vəfat edən zaman üç gün onun cənazəsini buraxmadı və onun üstünə düşüb, iyləyir, öpür və ağlayırdı. Özü də ondan bir neçə gün sonra, hicrətin 105-ci ilində dünyadan getdi. Deyilmişdir ki, o, eşqinin şiddətindən öldü. Ondan başqa heç bir xəlifə eşq yolunda ölməmişdir. Bax: «Fehrestü Əğani», «Tarixi ibni Əsir», 5-ci cild, səh.90-93; «Tarixul-xəmis», 2-ci cild, səh.318; «Mir`atul-cənan», 1-ci cild, səh.224-225.

² «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.81; «Fütuhul-büldan» «Fədək» maddəsi.

Fədək Mə`mundan Haşimə qaytarıldı."

«Fütuhul-büldan»ın müəllifi Mə`munun yazısını şərh etmiş və demişdir: 210-cu hicri ilində Harun ər-Rəşidin oğlu əmirəl-mö`minin Mə`mun fərman verdi ki, Fədəki Fatimənin nəvələrinə qaytarsınlar. O, özünün Mədinədə olan işçilərinə belə yazdı: «Əmma bə`d. Həqiqətən əmirəl-mö`minin Allahın dini, Peyğəmbərin xilafəti və onunla qohumluğa görə malik olduğu məqama əsasən, onun sünnəsinə əməl etməyə, fərmanını qüvvəyə mindirməyə hamıdan artıq layiqdir ki, onun bağışladıklarını təslim edib, sədəqələrini yerində təsbit etsin. Əmirəl-mö`mininin təvfiqi və isməti Allahdandır və Allaha doğrudur. Bu işi Allahın dərgahına yaxınlaşmaq üçün yerinə yetirir, onun sədəqəsi qaytarılır. Bu, Peyğəmbər Əhli-beytinin arasında məxfi saxlanan bir məsələ idi və onun barəsində heç bir ixtilaf yox idi. Buna ən çox haqlı olan şəxsə (yə`ni Fatiməyə) hədiyyə edilmişdi və Fatimə də onu tələb edirdi. İndi əmirəl-mö`minin qərara alır ki, onu Fatimənin varislərinə qaytarsın, onlara təhvil versin ki, bununla da Allaha və Peyğəmbərə yaxınlaşsın, İlahi ədalət və haqqı bərqərar etsin, Peyğəmbərin sədəqə və fərmanını qüvvəyə mindirsin. Buna görə də fərman verir ki, bu hökmü onun divanlarında qeydə alsınlar və onu e`lan şəklində bütün işçilərinə çatdırsınlar. Əgər Peyğəmbərin vəfatından sonra hər bir mövsümdə sədəqə bağışlanan, hədiyyə verilən, bir şeyə və`də verilən şəxslər səslərini qaldırsalar və onların sözləri təsdiqlənsə, onların və`dəsinə əməl olunsə, şübhəsiz, Fatimə (rəziyəllahu ənha)-nın onun üçün nəzərdə tutulmuş şey barəsindəki sözünü təsdiqləmək daha yaxşı olardı.

Buna görə də mö`minlərin əmiri Fədəkdəki xidmətçisi və işçisi Mübarək Təbəriyə fərman verir ki, Fədəki bütün sərhədləri, onda xərclənən pullar, işçilər və məhsullarla birlikdə Peyğəmbərin qızı Fatimənin varislərinə qaytarsın və onu Məhəmməd ibni Yəhya ibni Hüseyin ibni Zeyd ibni Əli ibni Hüseyin ibni Əli ibni Əbi Talibə və Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Həsən ibni Əli ibni Hüseyin ibni Əli ibni Əbi Talibə qaytarsın ki, mö`minlərin əmiri bu ikisini həmin əraziyə sərpərəst tə`yin etdi ki, sahiblərinin işçiləri olsun.

Bil ki, mö`minlərin əmirinin bu tədbiri Allah-taaladan Ona itaət etdiyinə, Onun dərgahına yaxınlaşdığına və Peyğəmbərə sileyi-rəhim etdiyinə görə verilən bir ilhamdır. İndi onu (Mübarək Təbəri) agah et və Məhəmməd ibni Yəhya və Məhəmməd ibni Əbdüllah ilə də Mübarəklə rəftar etdiyin kimi rəftar et. Fədəkin tə`mir olunub islah edilməsində, taxılının artmasında kömək ol, inşaallah, vəssəlam!»

Bu hökm 210-cu hicri ili, Zil-qə`də ayının ikisində çərşənbə günü yazıldı. Amma Mütəvəkkil Ələllah Mə`munun canişini olan zaman fərman verdi ki, onu Mə`mundan qabaq malik olduğu vəziyyətə qaytarsınlar.¹

Ibni Əbil Hədid bu rəvayətin ardını xatırladaraq deyir: Fədək bu minvalla həmişə onların əlində oldu, nəhayət Mütəvəkkilin dövrü çatdı və onu Əbd ibni Ömərə qaytardı. Fədəkdə on bir xurma ağacı var idi ki, Peyğəmbəri Əkrəm i onu öz əli ilə əkməmişdi. Fatimənin nəvələri onun xurmasını dərir və hacılar gələn zaman onlara hədiyyə verirdilər. Buna görə də onlara çoxlu mal-dövlət çatırdı. Əbd ibni Ömər Büşran ibni Əbi Üməyyə Səqəfini Mədinəyə göndərdi ki, onların hamısını kökündən kəssin. Sonra Bəsrəyə qayıtdı və orada iflic oldu.²

Bura qədər qeyd olunanlar xəlifələrin xüms və Fədək barəsindəki nəzəri idi. Amma onların alimlərinin bu barədəki nəzərləri isə, aşağıda qeyd olunur:

XÜLƏFA MƏKTƏBINİN ALİMLƏRİNİN XÜMS BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRLƏRİ

Bura qədərki bəhsdə xüləfa məktəbinin xüms barəsindəki nəzərləri, eləcə də onların biri digərindən sonra gördüyü tədbirləri bəyan etdik, onların bir-birilə aşkar ziddiyyətlərini müşahidə etdik. Xüləfa məktəbinin alimlərinin xüms barəsindəki nəzəri elə xəlifələrin tədbirlərinin davamıdır. Belə ki:

Ibni Rüşd yazır: «Alimlər xüms barəsində ixtilafa düşər olaraq dörd məşhur yola ayrılmışlar:

Şafei deyir: «Xüms şərəf ayənin aşkar buyurduğuna əsasən, 5 yerə bölünməlidir.»

Digəri deyir: «Xüms 4 yerə bölünməlidir.»

Üçüncü bir nəfər deyir: «Hal-hazırda üç yerə bölünür. Çünki Peyğəmbərin və «zil-qurba»nın payı Peyğəmbərin vəfatı ilə qüvvədən düşmüşdür.»

Dördüncü dəstə deyir: «Xüms eynilə «fey`» kimidir ki, həm fəqirə, həm də varlıya verilməlidir.»

Dörd, yaxud beş yerə bölünməsinə deyənlər Peyğəmbərin və «zəvil-qurba» payının onun vəfatından sonra harada xərcənməsi barədə ixtilafa düşmüşlər. Onlardan bə`ziləri demişlər ki, haqq sahibi olan digər

¹ «Fütuhul-büldan», «Fədək hadisəsi», səh.37-38.

² «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», 4-cü cild, səh.81.

siniflərə qaytarılacaqdır. Digərləri demişlər ki, əksinə, ordunun qalanlarına verilməlidir. Başqa biri isə demişdir: Peyğəmbərin payı imama məxsusdur, «zəvil-qurba» payı isə imamın qohum-əqrəbasına çatır. Digər bir qrupun nəzərinə görə bu iki səhm silah alınmasına və ordunun təchiz edilməsinə sərf olunur. Həmçinin, «zəvil-qurba», Peyğəmbərin qohumları və onların kim olması barəsində də ixtilaf etmişlər.»¹

Ibni Qudamə «Muğni» kitabında Əbu Bəkrin xümsü üç yerə bölməsini rəvayət etdikdən sonra deyir: Bu, rə'y səhabələrinin – Əbu Hənifə və onun ardıcıllarının nəzəridir ki, deyirlər: Xüms üç yerə bölünməlidir: Yetimlərə, miskinlərə və «ibni səbil»ə (yolda qalanlara). Peyğəmbərin və onun qohumlarının səhmi də o həzrətin vəfatı ilə qüvvədən düşdü.

Malik deyir: «fey» və xüms birdir və beytül-malda qərar verilməlidir.» Süfyan Suri və Həsən Bəsri deyir: «Imam onu Allah-taalanın buyurduğu yerdə xərcləyir.»

Həmçinin deyir: Əbu Hənifənin nəzərinə gəldikdə isə, o, xüms ayəsinin zahiri mə'nası ilə müxalifdir. Çünki mütəal Allah Peyğəmbərin və onun qohumlarının adlarını çəkmiş və onlar üçün də yerdə qalan üç qrup kimi, haqq ayırmışdır. O həzrətlə müxalifət edən şəxs də Qur'anın aşkar buyruğu ilə müxalifət etmiş olur. Əbu Bəkr və Ömər «zil-qurba» payını Allah yolunda sərf etmələrinə gəldikdə isə, onu Əhmədin (Ibni Hənbəlin) yanında xatırladığı zaman sükut edərək başını yelləmiş, onu qəbul etməmiş və belə nəzər vermişdir ki, Ibni Abbas və onun müvafıqlarının sözü daha layiqlidir. Çünki bu, Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə uyğun gəlir.»²

Əbu Yə'la və Mavərdi belə nəzər vermişlər: «Xümsün sərf olunma yerinin tə'yin olunması xüləfanın ictihadına bağlıdır.»³

İndi ki, bizim sözüümüz xüləfanın xüms və Peyğəmbərin qızının haqqı barəsindəki ictihadları genişləndi, məsələnin daha ətraflı dərk olunması və nəticə alınması üçün bu bəhsi yekunlaşdırıb onu xülasə şəkildə izah edirik.

¹ «Bidayətül-müctəhid», Ibni Rüşd, «xumsun hökmləri», 1-ci cild, səh.407.

² «Əl-muğni», Ibni Qudamə; «təsmiyətul-fey vəl-qənimət» babı, 7-ci cild, səh.301.

³ «Əl-əhkamus-sultaniyyə», Mavərdi, səh.126; «Əl-əhkamus-sultaniyyə», Əbu Yə'la, səh.120.

KEÇƏN BƏHSİN XÜLASƏSİ

Xüləfanın xüms və Peyğəmbər qızının haqqı barəsindəki ictihaqlarının dərinliklərini dərk etmək üçün (bu, uzun əsrlər boyu müəmmalı və mürəkkəb şəkildə qalmışdır), hökmən əvvəlcə islami istilahlar olan zəkat, sədəqə, fey, səfiyy, ənfal, qənimət və xüms kəlmələrini araşdırır və aşağıdakıları əldə edirik:

1-Zəkat dedikdə İslam şəriətində Allah-taalanın əmvalda olan tamam haqqı nəzərdə tutulur.

2-Sədəqə də nəqdeyindən (qızıl və gümüşdən), taxıldan və heyvanlardan – əgər nisab həddinə çatarsa, – ayrılaraq lazım olan yerə veriləcək miqdarın adıdır. Fitr bayramı günündə verilənə də zəkat sədəqəsi deyilir. Bizim dəlillərimizdən biri də budur ki, xüms, sədəqə və səfiyy Peyğəmbər ʒ-in zəkatın növlərini bəyan etmək məqsədilə yazdığı məktublarda qeyd olunmuşdur. Buna əsasən, sədəqə zəkatla eyni səviyyədə deyil, əksinə, zəkatın növlərindən biridir. Bundan əlavə, biz deyirik ki, necə olar ki, zəkat sədəqə mə'nasına gəlsin, halbuki, zəkat Qur'anın Məkki ayələrindəndir və Mədinədə sədəqə hökmü nazil olmazdan qabaq gəlmişdir?!¹

Deməli, yuxarıda qeyd olunanların əsasında bu şərif hədisdə qeyd olunan zəkatın «əgər malının zəkatını verdinsə, malında olan Allah haqqını yerinə yetirmiş olursan» - təfsiri və izahı belə olar: Əgər maldövlətinin barəsində sənə vacib olan şeyləri ödəmiş olsan, Allahın haqqını yerinə yetirmiş olarsan.» Amma ondan başqalarının verilməsi vacib haqq deyildir, sadəcə müstəhəbdir. Həmçinin, «hər kəs bir malı əldə etsə, ilin axırına qədər onun zəkatı yoxdur» – hədisi bu mə'nayadır ki, Allah-taalanın ilin axırına qədər onun malında heç bir haqqı yoxdur. Həmçinin, bu iki hədisin oxşarları da eynilədir. Amma qeyd etdiyimiz yerlərdə «sədəqə» kəlməsi, eləcə də insanın Allah dərgahına yaxınlaşmaq – «qürbətən iləllah» niyyəti ilə verdiyinə gəldikdə isə, müstəhəb və vaciblərdə müştərəkdir, onların arasında fərq bundan ibarətdir ki, əgər İslam hakimi qızıl, gümüş, taxıl və heyvanlardan olan vacib haqqı zorla alsa, vacib sədəqə və zəkat hesab olunur. Amma insanın «qürbətən iləllah» məqsədi ilə verdiyi sədəqə yox!

¹ «Mö'minun» surəsinin 4-cü ayəsini qeyd etmək olar: *"Vəlləzinə hum liz-zəkati failun."* - *"O kəslər ki, zəkat verərlər."* Və «Ə'raf» surəsinin 156-cı ayəsi-*"Və onu (rəhmətini) təqva sahibləri və zəkat verənlər üçün müqəddər etmişəm."* «Məryəm» surəsinin 13, 31, 55; «Ənbiya» surəsinin 73-cü ayələrini və s. qeyd etmək olar, halbuki sədəqə hicrətin 7-8, yaxud 9-cu illərində vacib edilmişdir.

3-«Fey`»: Müharibə olmadan kafirlərdən əldə olunan mal-dövlətə deyilir. Müsəlmanların fikir birliyində olduğu məsələ budur ki, Bəni-nəzir əmvalı «fey`»in bir hissəsidir və Peyğəmbərin ondan təsərrüf etməsi malikin öz şəxsi mülkiyyətində təsərrüf etməsi kimi olmuşdur.

4-Ənfal «hibə» və «hədiyyə» mənasına olan «nəfl» sözünün cəm formasıdır, nəfl isə vacib miqdara artırılan əlavə hissəyə deyilir. Ənfal Qur`ani Kərimdə Bədr müharibəsi zamanı işlənmişdir ki, Allah-taala müsəlmanları müharibə olmadan müşriklərdən əldə etdikləri şeyləri öz mülkiyyətlərinə keçirmələrindən saxlamışdı. Eləcə də sahibləri müharibə olmadan köçüb gedənlərin mal-dövləti, əmlakı, eləcə də padşahların mülkiyyətində olanlar, seyrək və sıx meşələr, bataqlıqlar və xam torpaq sahələri və sair də eynilə belədir.

5-Qənimət və məğnəm həm cahiliyyət dövrünün ərəbləri arasında, həm də İslam dövründə zəhmət və əzab-əziyyəti olmadan əldə olunan şeylərə deyilirdi. İğtinam, yəni qənimətin intizarında olmaq və qənimət malı barəsində fikirləşmək.

Bir kəsin silahı, miniyi, yaxud paltarı müharibə və düşmənçilik nəticəsində ondan alınsa, onu «səlb» adlandırırlar, amma əgər onun malının hamısı alınsa, ona «hərb» deyilir. «Nəhibət» və «nuhba» kəlmələri də həm cahiliyyət dövrünün ərəbləri, həm də İslam əsrindəki qənimət və məğnəm kəlmələrinin sinonimi kimi işlənirdi. Qur`ani Kərimdə «ğənəm» kəlməsinin mütləq şəkildə mal-dövlət əldə edilməsi üçün – asan şəkildə əldə edilməsi nəzərdə alınmadan – işlədildiyi ilk yer Bədr müharibəsində müşriklərin mal-dövlətinin toplanması ilə əlaqədar idi ki, Allah-taala onun mülkiyyətini həmin şəxslərdən aldığı zaman ənfal adlandırırdı və onu Allah və Rəsulu üçün qərar verdi. Bundan sonra gənəimi başqa şəxslərə məxsus etdi və onun mütləqinin beşdə birinin verilməsini Allaha, Peyğəmbərə və o həzrətin qohum-əqrəbalarına (yetimlərinə, miskinlərinə və yolda qalanlarına) verilməsini qanun halına saldı. Bundan sonra əxz edilmə halını mütləq şəkildə qənimətlərə və əldə olunan şeylərə doğru ümumiləşdirdi. Halbuki, cahiliyyət dövründə qənimətlərin dördə biri qəbilə rəisinə məxsus idi. Allah-taala dördə birin yerinə beşdə biri vacib etdi və rəisə məxsus olan pay yerinə onu altı dəstəyə bölüşdürdü.

Xümsün mütləq şəkildə qənimətlərdən və əldə olunan hər bir şeydən verilməsinin vacibliyinin dəlili-yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, müsəlmanların bu barədə fikir birliyinə çatmasıdır ki, Peyğəmbər ı yerdən çıxarılan mal-dövlətdən-mədən və xəzinədən də xüms alırdı.

Bu, elə bir şey deyildir ki, müsəlmanlar müharibə ilə onu əldə etmiş olsunlar.

Digər bir dəlil də Peyğəmbəri Əkrəm j-in sünnəsindən əldə olunurdu: Peyğəmbəri Əkrəm j Əbdül-qeys qəbiləsinin nümayəndə hey'ətinə qənimətin xümsünün verilməsi barəsində fərman verdi. Onlar Həzrətdən istəmişdilər ki, İslam hökmlərini onlara öyrətsin, nəticədə bu hökmləri bilsinlər və öz qəbilələrinə öyrətsinlər. Çünki Müzər qəbiləsinin qorxusundan yalnız haram aylarda öz sərhədlərindən xaric ola bilirdilər. Bu qəbilənin cəngavər bir qəbilə olmasını təsəvvür etmək də olmaz ki, məğnəm və qənimət bu fərmanda müharibə qənimətləri hesab edilsin. Deməli, hökmən kəsb olunan mütləq mal-dövlətə məğnəm deyilir.

Peyğəmbər j-in İslamı qəbul edən sair ərəb qəbilələrinə yazdığı məktubların məzmunu da eynilə belədir. O həzrətin öz valilərinə, o cümlədən Yəməndəki valilərinə verdiyi göstərişdə belə qeyd olunur: «Vali gərək qənimətin xümsünü, həmçinin, mö'minlərə vacib olan sədəqələri də alsın.»

Peyğəmbəri Əkrəm j-in Sə'd qəbiləsinə yazdığı məktubda deyilir ki, «gərək xümsü və sədəqəni o həzrətin nümayəndəsinə versinlər.» Bu qəbilə heç bir müharibədə iştirak etməmişdi ki, Peyğəmbər müharibə qənimətlərini onlardan tələb etsin. Yalnız belə hökm olunur ki, o həzrət vacib sədəqələri, onların kəsb, ticarət və qazanclarının xümsünü verməyi onlardan tələb edirdi.

Peyğəmbər j-in müsəlman olan sair ərəb qəbilələrinə yazdığı məktublarda da «qənimətin xümsü» dedikdə, onların kəsb, ticarət və qazanclarının xümsü nəzərdə tutulurdu.

Bizim müddəamızı təsdiq edən şey budur ki, İslamda müharibə hökmü cahiliyyət ərəblərinin müharibələri ilə müxalif idi. Çünki cahiliyyət dövründə hər bir qəbilənin haqqı var idi ki, öz həmpəymanlarından başqalarına yürüş edərək onların mal-dövlətlərini qarət etsinlər. Onlar yürüş zamanı qarət etdikləri hər şeyin sahibi olurdular, qarət etdikləri şeylərin dördə birini də qəbilə başçısına verməkdən başqa bir vəzifələri yox idi. Amma İslamda belə bir qanun yox idi ki, Peyğəmbər də onların müharibə qənimətlərinin beşdə birini—xümsünü qəbilə rəislərinin tələb etdiyi dördə bir yerinə götürmüş olsun. Xeyr! İslam rəhbəri elə bir şəxsdir ki, müharibəni İslam qanunları əsasında aparır və müsəlmanlar onun göstərişlərini icra edirdilər. Qələbədən sonra qənimətləri ixtiyarına alan məhz hakimin şəxsən özü, yaxud nümayəndəsidir, cəngavərlərdən heç biri-öldürdüyü adamın şəxsi

əmlakından başqa bir şeyə malik olmur. Əksinə, hər kəs hər nə əldə edirdisə, hətta iynə və sap olsa belə, təhvil verməlidir. Əks halda, xəyanətkar hesab olunur, qəbiləsinə ar qazanır, Qiyamət günü isə atəşi özünə almış olur. Sonra həmin hakim qənimətin xümsünü götürür, yerdə qalanını isə ordunun əsgərləri arasında bölüşdürürdü.

Deməli, İslamda yalnız hakim müharibə e`lan edə bilər və qənimətləri ixtiyarına keçirərək onun xümsünü götürə, yerdə qalanlarını isə cəngavərlərin arasında bölüşdürə bilər.

Deməli, İslamda cihad e`lan edən və qənimətləri ixtiyarına keçirərək onun xümsünü götürüb yerdə qalanlarını isə bölüşdürən yalnız İslam hakimidir. Halbuki, İslamın əvvəllərində onların tutduğu üslub belədir: Peyğəmbərin dövründə müharibə qənimətlərinin xümsünü ayırmaq o həzrətin bu ümmət arasındakı işlərindən biri idi. Onda nə üçün Peyğəmbəri Əkrəm j özünün biri digərindən sonra yazdığı məktublarında camaatdan istəyir ki, öz xümslərini versinlər? Cavabda yalnız belə deyə bilərik: Xüms də vacib sədəqə və maliyyətlər kimi elə vacibatlardan idi ki, məktubların dinləyiciləri onu öz mallarından verməli idilər və bu, təkcə müharibə qənimətlərinə aid deyildi!

Deməli, Peyğəmbər j İslamı qəbul edən hər bir şəxsə istəyirdi ki, vacibi sədəqələrdən əlavə əldə etdiyi şeylərin xümsünü də versin və o dövrdə qənimət və «ğənaim» sözlərinin məfhumu ümumi şəkildə əldə olunan mal ilə bərabər idi. Sonralar geniş fəthlər baş verdi və xəlifələr xümsü onun öz sahiblərinə verməkdən imtina etdikləri dövrdə, eləcə də müsəlmanların bu hökmü unutduqları bir zaman bu kəlmənin məfhumunda dəyişiklik icad edildi.

Amma şərif ayədəki xümsün məfhumunun məqamına gəldikdə isə, aşkar şəkildə deyilir ki, xüms Allaha, Peyğəmbər j-ə, o həzrətin qohum-əqrəbələrindən olan yetimlərə, miskinlərə və onların arasında yolda qalanlara məxsusdur. Bu hesabla, xüms altı yerə bölünməlidir. Bə`zi rəvayətlərin dediyi: «Allahın və Peyğəmbərin payı birdir» - sözünə gəldikdə isə, əgər məqsəd onların bir yolda istifadə edilməsi olarsa və Peyğəmbər də hər ikisindən eyni səviyyədə istifadə edərsə, bu düzgündür. Əks halda ayənin zahirə mə`nası ilə müxalifət edəcəkdir.

Əhli-beyt imamlarından 6 mütəvatir şəkildə nəql olunan rəvayətdə deyilir: «Zil-qurba payı Peyğəmbəri Əkrəm j-in dövründə onun Əhli-beytinə məxsus idi və o həzrətdən sonra sair Əhli-beyt imamlarının payı olmalıdır. Üçlük təşkil edən Allahın, Peyğəmbərin və «zil-qurba»nın payı qeyd olunan ünvana şamildir. Çünki Allahın payı Peyğəmbərin ixtiyarına verilirdi ki, istədiyi yerdə sərf etsin, bu iki pay da

Peyğəmbərdən sonra onun haqq canişinləri olan imamlara məxsusdur. Buna görə də xümsün yarısı hazırkı dövrdə imam Zaman TM-a, onun imamətinə görə verilir, digər yarısı isə Peyğəmbərin qohum-əqrəbasının – o həzrətin Əhli-beytindən əlavə – yə`ni Peyğəmbər ^İ-in qohumlarından olan yetimlər, miskinlər və yolda qalanların payıdır ki, Peyğəmbəri Əkrəm ^İ-lə ata tərəfdən qohumluq əlaqələrinə malik olduqlarına görə xümsü əxz etmək və öz ehtiyaclarını tə`min etmək üçün layiqdirlər. Belə ki, əgər artıq qalarsa, hakimin ixtiyarına verilir, az gələrsə, valiyə və hakimə vacibdir ki, onun ehtiyacını tə`min etsin. Onlardan hər birinin aldığı və malik olduğu xüms ölümündən sonra onun varislərinə və Peyğəmbərin Əhli-beytindən əlavə olan qohumlarına, yə`ni fəqirlik səbəbilə xümsün yarısına layiq olanlara nəql olunur ki, onlar Əbdül-Müttəlibin oğlan övladlarıdır. Onlar həmin kəslərdir ki, sədəqə onlara haramdır və Peyğəmbər ^İ onların heç birinə, hətta xidmətçilərinə belə, sədəqə işinə mütəvəlli olaraq, *"amilinə əleyha"* – yə`ni xüms işinə baxanlar – payından bəhrələnməyə icazə verməmişdir. O həzrət hətta öz xidmətçisini belə, sədəqə işinə baxanlarla şərik olmaqdan çəkəndirmişdir ki, sədəqədən bir şey ona çatmasın.¹ Əhli-beyt də o həzrətə tabe olurdular.

Bu bəyanla İbni Hişam kimi, Peyğəmbəri-Əkrəm ^İ-in öz əmi oğlusu Əlini sədəqə almaq üçün Yəməməyə göndərdiyini güman edənlərin yol verdiyi səhv aşkar olur. Çünki onu zəkat üçün yox, başqalarının da aşkar şəkildə dediyi kimi, xümsü almaq üçün göndərmişdi!

İbni Hişam «sədəqə işçilərinin və əmirlərinin xürucu» bölümündə deyir: Peyğəmbəri Əkrəm ^İ sədəqə əmirlərini və işçilərini göndərdi... Əli ibni Əbi Talibi Nəcrana göndərirdi ki, onların sədəqələrini toplusın və onların cizyəsini alaraq Peyğəmbərin yanına qayıtsın.

Sonra «Əli TM-in həcdə Peyğəmbəri Əkrəm ^İ-lə müafət etməsi» bölümündə deyir: Əli (rəziyəllahu ənh) Peyğəmbərlə görüşmək üçün Yəməndən Məkkəyə gəldiyi zaman onunla yanaşı olan yoldaşlarından bir nəfərini orduda canişin tə`yin etdi və çox sür`ətlə Peyğəmbərin yanına gəldi. Canişin tə`yin olunan o şəxs ordu üzvlərindən hər birinə Əlinin yanında olan sandıqdakı libaslardan geyindirdi, orduya doğru qayıdıb hillələri onların çiynində görəndə zaman dedi: «Vay olsun sənə,

¹ «Sireyi İbni Hişam», 4-cü cild, səh.273-275; «Əmtaul-əsmə», səh.509; Beyhəqi «Sünəni-kubra» kitabında rəvayət edir ki, Ümmü Külsüm öz xidmətçilərinə sədəqə verilməsinin qarşısını alır və Peyğəmbəri Əkrəm ^İ-dən rəvayət edirdi ki, o belə buyurmuşdur: *"Biz Əhli-beytə sədəqə almaq qadağan olunmuşdur, bizim xidmətçilərimiz də bizdəndir."* Sonra demişdir: «Belə isə sədəqəni almayın.»

onları, Peyğəmbəri Əkrəm j-ə çatmazdan qabaq geri al!» Onları geri alıb sandığa qoydu və orduda olanlar ondan giley-güzar etdilər.

Ravi deyir: Camaat Əlidən şikayət etdilər və Peyğəmbəri Əkrəm j ayağa qalxıb belə buyurdu: «Ey camaat! Əlidən şikayət etməyin; çünki Allaha and olsun ki, o, Allahın işində, yaxud Allahın yolunda elə ciddidir ki, ondan şikayət edə bilməzsınız!»¹

«Qüvvələrin və xərac yığanların göndərilməsi» fəslində deyir: «Digəri də Əli ibni Əbi Talibin (rəziyəllahu ənh) Yəmən yolundakı qəzvəsidir ki, bu da iki dəfə baş vermişdir. Belə ki, Peyğəmbər j Əli ibni Əbi Talibi Yəmənə göndərdi və Xalid ibni Vəlid də başqa bir ordu ilə həmin diyara doğru göndərdi və buyurdu: **"Bir-birinizə çatdığınız zaman hamının sərkərdəsi Əli ibni Əbi Talibdir."**²

Qeyd olunan rəvayətlərdə göstərilir ki, imam Əli TM Yəmənə də üç dəfə getmişdir. İki dəfə müharibə üçün, bir dəfə də sədəqələri toplamaq üçün. Bu səfərlərlə əlaqədar rəvayətlər alimlərə gizli qalırdı. Onlar səhvə yol verdiklərindən, həqiqətin aşkar olması üçün onun xülasəsini bəyan edirik:

«Səhihi Buxari» kitabında Bərra ibni Azibdən nəql olunur ki, o, belə deyir: Peyğəmbəri Əkrəm j bizi Xalid ibni Vəlidlə birlikdə Yəmənə göndərdi, sonra Əlini onun yerinə təyin edərək buyurdu: **"Xalidlə gedənlərə de ki, onlardan hər biri istəsə, səninlə yoldaş ola bilər."**³

Bu rəvayətin ətraflı izahını Beyhəqi Bərradan rəvayət edərək deyir: «Rəsuli Əkrəm Xalid ibni Vəlidə Yəmənə göndərdi ki, onları İslama dəvət etsin. Mən Xalid ibni Vəlidin dəstəsində idim və altı ay onun yanında qaldım. O, camaatı İslama dəvət etdi, amma onlar qəbul etmədilər. Sonra Peyğəmbər j Əli ibni Əbi Talibi göndərdi və fərman verdi ki, Xalidin dəstəsini qaytarsın; yalnız əvvəldən Xalidlə olub, indi isə Əli ilə olmaq istəyən şəxslər qala bilərlər və onlardan başqaları Əli ilə qalsınlar.

Bərra deyir: Mən Əli ilə qalanların cərgəsində idim. Yəmənliyə yaxınlaşdığımız zaman onlar bizə tərəf gəldilər, Əli irəli çıxdı və bizimlə birlikdə namaz qıldı. Sonra hamımızı bir cərgəyə düzdü, bizim qarşımızda qərar tutdu və Peyğəmbəri Əkrəm j-in məktubunu onlar üçün qiraət etdi. Həmdən qəbiləsi hamılıqla İslamı qəbul etdilər. Əli TM onlarla olan əhvalatı yazıb Peyğəmbərə xəbər verdi. O həzrət məktubu

¹ Yenə orada, 4-cü cild, səh.275.

² Yenə orada, 4-cü cild, səh.319; «Tarixi ibni Kəsir», 7-ci cild, səz. 343; «Təbəqati ibni Sə'd», 2-ci cild, səh.169; «Üyunul-əsər», 2-ci cild, səh.271.

³ «Səhihi Buxari», «məğazi» kitabı, 3-cü cild, səh.50.

oxuyandan sonra səcdəyə düşdü, səcdədən qalxıb dedi: – **"Salam olsun Həmdana! Salam olsun Həmdana!"**¹

«Üyunul-əsər» və «Əmtaul-əsma» kitablarında deyilir ki, Peyğəmbər sonra üç dəfə buyurdu: **"Salam olsun Həmdana!"** Bundan sonra Yəmən əhalisi bir-birinin ardınca İslamı qəbul etdilər.»²

Bu, Buxarinin natamam, başqalarının isə tamam şəkildə nəql etdiyi iki qəzvənin hadisəsidir. Çünki rəvayətin ardında qeyd olunanlar, Xalid ibni Vəlid kimi məşhur səhabənin məqamını Əli TM-in məqam və ləyaqəti qarşısında aşağı gətirir. Mühəddislərin imamı Buxari səhabələrin qarşısında malik olduğu ifrat təəssüb və qeyrətə görə onların məqamına azacıq xələl gətirən mə'lumatları bəyan etməkdən çəkinmişdir.

İkinci qəzvənin rəvayətinin qısa (ikinci dedikdə onların tərtibi yox, sayı nəzərdə tutulur) belədir: Vaqidi, Məqrizi və İbni Sidə belə qeyd etmişlər: Peyğəmbər ^j Əlini üç min nəfərlə birlikdə Məzhəc adlı yerə göndərdi. Onun ordusu bu ölkəyə yollanan ilk ordu idi. O, əsgərlərini ətrafa göndərdi, onlar qənimət və əsirlərlə birlikdə qayıtdılar. Sonra Əli onlarla hərəkət edib bir qrupla qarşılaşdı və onları İslama də'vət etdi, amma onlar qəbul etmədilər və Həzrət Əlinin tərəfdarlarını oxa bağladılar. Buna görə də İmam yürüş etdi və onların süvarilərindən 20 nəfəri qətlə yetirdi. Yerdə qalanlar qaçdılar. Həzrət onları tə'qib etmədi, onları yenidən İslama də'vət etdi, bu dəfə qəbul etdilər. Onların qəbilə başçılarından bir neçəsi İslamı qəbul edərək onunla bey'ət etdi. Həzrət qənimətləri beş yerə böldü, dörd hissəsini ordu arasında böldü və sür'ətlə qayıtdı ki, Peyğəmbəri görsün. Əbu Rafeni öz canişini seçdi. Onlar Əbu Rafedən istədilər ki, onlara geyim üçün təzə paltarlar versin. O da hər birinə iki paltar geyindirdi. Əli TM qayıdıb onları gördüyü zaman paltarları onlardan aldı. Onlar bu işdən Peyğəmbərə şikayət etdilər.³

¹ «Üyunul-əsər», «səriyyətu Əli ibni Əbi Talib» babı, 2-ci cild, səh.272; «Əmtaul-əsma», səh.510.

² Bu rəvayəti İbni Kəsir öz «Tarix» kitabında, 5-ci cild, səh.105-də; «İrsalu Əli ibni Əbi Talib və Xalid ibni Vəlid» bölməsində qeyd etmişdir.

³ «Məğaziyi Vaqidi», 3-cü cild, səh.1079-1081; «Əmtaul-əsma», səh.503-504; «Üyunul-əsər», 2-ci cild, səh.271-272.

Qeyd olunanlar bu iki qəzvənin xülasəsi idi. Amma Əli TM-ın əmvalı toplamaq üçün göndərilməsinə gəldikdə isə, Buxari və İbni Qəyyim belə demişlər: «Bu səfər xümsün toplanması üçün idi.»¹

İbni Hişam və onun ardıcılıarı demişlər: Bu səfər Nəcran əhlindən sədəqə və cizyə toplamaq üçün olmuşdur.

Bu barədə digər rəvayətlər «Sihah», «Müsnəd», «Sirə» kitablarında pərakəndə vəziyyətdə mövcuddur ki, İmam TM-ın Yəməinə səfərindən xəbər verir. Amma onlar səfərin hansı məqsədlə olduğunu qeyd etməmişlər. Buxari, Müslüm, Nəşai və Əhmədin gətirdiyi rəvayəti qeyd edirik: «Yəməndə olarkən Əli bir qədər xalis olmayan qızıllı Peyğəmbər üçün göndərdi.»²

Digər bir rəvayətdə isə belə yazırlar: Qızılları aşılannmış dəridə yerləşdirdi, hələ onlar əridilib xalis edilməmişdi.³

Burada digər bir rəvayət də vardır ki, deyilir: «Peyğəmbər j onu qəzavət və bə'zi hökmləri şərh etmək üçün Yəməinə göndərdi.» «Müsnədi Əhməd» və «Sünəni Əbi Davud» kitablarındakı iki rəvayətdə Əli TM-ın belə buyurduğu nəql olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm j məni qəzavət üçün Yəməinə göndərdi. Mən dedim: Ya Rəsuləllah! Məni elə bir qrupa tərəf göndərirsən ki, onlar çarpışmadadır. Mən də qazilikdən hələ bir şey bilmirəm.» Peyğəmbər buyurdu: ***"Allah-taala tezliklə sənin qəlbini hidayətə və dilini düzgün yola möhkəmlədəcəkdir."***

«Müsnədi Əhməd» kitabında isə belə deyilir: «Sonra əlini onun sinəsinə qoyaraq buyurdu: ***"Pərvərdigara! Sabit və möhkəm qərar ver. Əgər iki nəfər sənin qarşında bir-birlərilə münaqişəyə başlayıb, haqqı istəsələr, (dərhal) qəzavət və mühakimə yürütmə, yalnız ikinci şəxsin də sözlərini birinci şəxs kimi eşitdikdən sonra mühakimə yürüt. Bu qəzavət mövzusunun bəyan olunmasında sənin üçün daha layiqdir."***

¹ «Səhihi Buxari», «bə'su Əli və Xalid ilə Yəməni» babı, 3-cü cild, səh.50; İbni Qəyyimin «Məvəhib»in şərhinə olan haşiyəsi, 1-ci cild, səh.121. «Peyğəmbərin əmrləri» fəslində deyir: Əli ibni Əbi Talibi Yəməndə xümsü toplamaq və qəzavət işləri üçün göndərmişdi.

² «Səhihi Buxari», «tovhid» kitabı, 4-cü cild, səh.188; «Sünəni Nəşai», 2-ci cild, səh. 359; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.68, 72-73. Bunun oxşarını «Səhihi Buxari», 2-ci cild, səh.154; «Səhihi Müslüm», «zəkat» kitabı, hədis:143; «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.301, 4-cü cild, səh.174; «təhrimud-dəm» babı və səh.243; «sünnə» kitabı; «qitalul-xəvaric» babı.

³ Yəni orada; «məğazi» kitabı, 3-cü cild, səh.50; «Səhihi Müslüm», 2-ci cild, səh.741, hədis:143 və səh.743, hədis:144; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.4.

Əli deyir: *"Bundan sonra heç vaxt qazilikdə şəkk-şübhəyə və tərəddüdə düşməz olmadım."*¹

Ravilər o həzrətin Yəməndəki səfərində bəzi qəzavətləri seçərək rəvayət etmişlər, o cümlədən bunu qeyd edirlər: «Yəmən əhalisindən üç nəfər bir qadınla, eyni bir paklıq müddətində yaxınlıq etmişdilər. Ondan dünyaya gələn övlad barəsində münaqişəyə başlayıb Əli TM-ın yanına gəldilər. Həzrət onların ikisinə buyurdu: «Siz öz razılığınızla (övladı) bu bir nəfərə tapşırın.» O iki şəxs qəbul etmədi, sonra onların ikisinə buyurdu: «Övladınızı razılıqla bu birinə verin.» O iki şəxs yenə də qəbul etmədi. Həzrət buyurdu: «Siz davaçı şəriklərsiniz! Mən sizin aranızda püşk atıram, kimin adına çıxsa, övlad onundur, diyənin üçdə ikisi də qalan iki yoldaşın xeyrinə olaraq onun üzərində olacaqdır.» Həzrət Əli TM püşk atdı və kimin adına çıxdısa, uşağı ona verdi. Bu xəbəri Peyğəmbər üçün nəql etdikləri zaman Peyğəmbər o qədər sevinib güldü ki, hətta arxa dişləri də göründü.²

Digər bir hadisə də Həzrət Əli TM-ın öz dilindən nəql olunmuşdur ki, onun xülasəsi belədir: Həzrət Əli TM deyir: Peyğəmbər ı məni Yəmənə göndərdi. Orada bir dəstə adam şiri ovlamaq üçün bir çala qazmışdılar. Şir həmin çalaya düşdü. Camaat onun ətrafına yığılıb tamaşa etməyə başladılar ki, bu zaman bir nəfər həmin çalaya tərəf sürüşdü, yıxılmamaq üçün əlini başqasının ələyinə atdı, o da ikinciyə, o da üçüncüyə, bu qayda ilə hamısı çalaya düşdü və şir onları yaraladı. Axırda bir nəfər silahla şiri öldürdü. Yaralanmış dörd nəfərin hamısı da öldü. Bundan sonra ölənlərin adamları əlinə silah alıb bir-birilə vuruşmağa hazırlaşdılar. Amma Əli TM onları sakitləşdirdi və buyurdu: «Peyğəmbərin sağlığında vuruşmaq istəyirsinizmi?» Digər bir rəvayətə əsasən belə buyurdu: «İstəyirsinizmi iki yüz nəfəri dörd nəfərin xatirinə öldürəsiniz?! Mən sizin aranızda qəzavət edirəm, əgər bəyənsəniz, ona əməl edin, əgər bəyənmənsəniz, bir-birinizdən aralanın və Peyğəmbərin yanına gedin, o, şəxsən sizin aranızda qəzavət etsin. Hər kəs onu qəbul

¹ «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.301, hədis:3582; «Sünəni ibni Macə», «əhkam» kitabı, hədis:2310; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.149 və 111, hədis:882, səh.84, hədis:636, səh.88, hədis:666.

² «Sünəni ibni Macə», «əhkam» kitabı, hədis:2348; «Sünəni Əbi Davud», «mə'nə qalə bil-qur`ə» babı, 2-ci cild, səh.281; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.107. Biz onun ibarələrini qısa şəkildə qeyd etdik. Zahirən, bu hadisə onların cahiliyyət dövründə baş vermiş və o qadın uşağı İslamı qəbul etdikdən sonra doğmuşdu. Bundan sonra onların Həzrət Əli TM-ın yanındakı münaqişələri İslamı qəbul etdikləri halda baş vermişdi.

etməsə, heç bir haqqı yoxdur. İndi bu çalanı qazan qəbilələrdən diyənin dördə birini, üçdə birini, yarısını və bir kamil diyəni alın; çünki birinci şəxsin qəyyumlarının payı dördə birdir, çünki o, quyunun yuxarısında həlak olmuşdur. İkinci şəxsin payı üçdə bir diyədir, üçüncü şəxsin payı yarı diyə və dördüncü şəxsin diyəsi kamil bir diyədir. Onlar qəbul etmədilər və İbrahim məqamının kənarında Peyğəmbər İ -in yanına gəlib hadisəni dedilər: Həzrət buyurdu: «Mən sizin aranızda qəzavət edərem.» Peyğəmbər İ hazırlaşan zaman onlardan biri dedi: «Əli bizim aramızda qəzavət etmişdir.» Sonra baş verən hadisəni Peyğəmbərə nəql etdikdə, həzrət onu təsdiqlədi.¹

Bunlar həzrət Əli TM -ın Yəməne göndərildiyi zaman baş verən hadisələrlə əlaqədar mətləblər idi ki, alimlər səhvən bu mə'muriyyətdə olan hadisələri ondan başqa yerlərə nisbət vermişlər. Onlardan bəziləri bu mə'muriyyətlər xəbərini göstərən üç rəvayəti bir yerdə,² başqaları da iki fərqli yerdə qeyd etmişlər.³ Bu və bundan başqa məsələlərə görə də⁴ bu mə'muriyyətlərin xəbərlərində müəmmaya və səhvlərə yol vermişlər. Biz də ümidvarıq ki, rəvayətlərin içindən həqiqətləri aşkar edək. İndi deyə bilərik ki, misal üçün, Məzhəc qəzvəsi imam Əli TM -ın Yəməne doğru mə'muriyyətinin birincisi, Həmdan qəzvəsi isə ikinci mə'muriyyətidir, onun üçüncü mə'muriyyəti isə hökumət və qəzavət işlərini qaydasına salmaq, xüms toplamaqdan ibarət idi. Çünki:

Əvvəla: Alimlər Məzhəc qəzvəsi barəsində demişlər ki: «Onun ordusu bu ölkəyə – Yəməne daxil olan ilk ordu olmuşdur.»

İkincisi: Məzhəc qəzvəsində müharibənin baş verməsidir, halbuki, Həmdan qəzvəsində müharibə olmamışdır. Bu müharibə də onların

¹ «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.77, hədis:573-574, səh.128, hədis:1064, səh.152, hədis: 1309; «Məcməüz-zəvaid», 6-cı cild, səh.287; «Əl-müntəqi», hədis:3994.

² Misal üçün: İbni Kəsir öz tarixində bu mə'muriyyətlərin bütün xəbərlərini «bə'su Rəsulillah İ Əli ibni Əbi Talib və Xəlid ibni Vəlid iləl-Yəməne» bölməsində qeyd etmişdir.

³ İbni Həşim və onun ardıcıllarını qeyd etmək olar ki, «10-cu hicri ilində sədaqə işçilərinin və əmirlərinin xürucu» babında və «səriyyələrin və mə'muriyyətlərin sayı» babında qeyd etmişdir.

⁴ İmam Əli TM -ın bütün müsəlmanların minbərlərində, xüsusilə cümə namazlarının xütbələrində lə'n edilməsi dövründə o Həzrətin fəzilət və məqamına dəlalət edən rəvayətlərin nəşr olunub yayılması qadağan edilmişdi. Şəhər valiləri, hökumətin əli altında olan sərmayədarlar Müaviyənin dövründən başlamış, Abbasilərin əsrinə qədər – Ömər ibni Əbdül-Əziz və Səffahın dövrü istisna olmaqla – İmam Əli TM -ın yaxşılıqla yad edən hər kəsi özlərindən qovurdular.

İslamı qəbul etməsindən öncə olmalıdır. Həmdan qəzvəsi barəsində deyilmişdir: «Həmdan qəbiləsi hamılıqla İslamı qəbul etdilər.» Həmçinin, deyilmişdir: «Sonra Yəmən əhalisi ardıcıl olaraq İslamı qəbul etdilər.» Buna əsasən, ondan sonra Yəməndə heç bir müharibə olmamış və Peyğəmbər ﷺ yalnız maliyyə işçilərini və valilərini, o cümlədən Həzrət Əli TM -ı Yəmənə göndərmişdi. Bu da Həzrət Əli TM -ın Yəmənə doğru üçüncü mə'muriyyəti idi ki, Peyğəmbər onu hökumət və qəzavət işlərini yerinə yetirmək və xümsləri toplamaq üçün göndərmişdi. Bu dəfə də elə qəzavətlər etdi ki, ağılları heyran qoydu. Məhz həmin mərhələdə qızıl qarışıq torpaqlar bağlamını Peyğəmbər üçün göndərdi, bu da müharibə qənimətlərindən deyildi. Çünki Yəmən əhli bundan öncə İslamı qəbul etmişdilər. Peyğəmbər də onlar üçün maliyyə mə'murları, qazilər və valilər göndərmişdi. Müharibə qənimətlərini cihadda iştirak edən döyüşçülər müharibənin sona çatmasından sonra özləri ilə Mədinəyə aparırdılar, istər onda xüms payı olsun, istərsə də digər qənimətlər. Bu halda malın, ordunun Mədinəyə qayıtmasından əvvəl göndərilməsi mə'nasız idi; belə bir mal hakim tərəfindən və vergi işçilərinin vasitəsilə göndərilməli idi.

Həmçinin qızıl qarışıq torpaq bağlamaları sədəqədən də deyildi. Çünki yuxarıda qeyd olundu ki, Peyğəmbər İmamı sədəqə işinə baxmaq üçün göndərməmişdi. Bunu Əhli-beyt imamlarının fiqhi hökmləri də təsdiqləyir. Belə ki, yalnız sikkəli qızıl və gümüş zəkat hökmünə daxildir.¹

Həmçinin o bağlamalar Nəcran əhlinin verdiyi cizyələr də deyildi. Çünki onların cizyəsi qırx dirhəmlik min hüllədən ibarət idi.² Deməli, o bağlamalar ya mə'dənlərin xümsü, yaxud da kəsb və ticarətdən əldə etdikləri şeyin xümsü idi.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, Peyğəmbər imam Əlini bu mə'muriyyətdə Yəməndən xüms almaq üçün göndərmişdi. Onun göndərdiyi digər iki nəfəri – Übeyy və Ənbəsəni də Hüzeym və Cəzam qəbilələrinə tərəf göndərmişdi ki, sədəqələrini və xümslərini alıb gətirsin.³ Bəlkə də Peyğəmbəri Əkrəm ﷺ -in sədəqə işçiləri sırasında hesab olunan digər amilləri sədəqə toplamaqdan əlavə, xüms toplamağa da mə'mur olunmuşdular və xümsü əlaqədar yerlərdən əxz edib Peyğəmbərə çatdırırdılar. Peyğəmbərdən sonrakı xəlifələr xümsü ləğv

¹ Bax: Əhli-beyt ﷺ məktəbinin fiqhi kitablarında nəqdeynin (qızıl-gümüşün) zəkati babı; Fəqih Həmədaninin «Misbahul-fəqahət», səh.53; «zəkat» kitabından.

² «Əmtul-əsmə», səh.502.

³ Yəni orada, səh.102-103.

etdiyinə görə¹ rəvayətlər və işçilər də onu qeyd etməkdən çəkinmişlər. Çünki onun İslam xilafəti dövründə zikr olunması xəlifələrin siyasəti ilə təzadlı idi! Əgər qeyd olunanlarla birlikdə Ərəbistan yarımadasında sakin olanların o zamankı sərvət və imkanlarını da araşdırsaq, (belə ki, onun sərvətinin ən əsas və ümdə hissəsini mal-heyvan, bağlar və əkin sahələri təşkil edirdi) onların hamısı xümsün deyil, zəkatın təəllüq tapdığı hallardan olacaqdır. Mədinə İslam ölkəsinin mərkəzi olmaqla belə, əkinçilik şəhəri idi və əhalinin əsas sərvəti əkinçilik və heyvandarlıqdan ibarət idi. Ticarət isə Məkkə əhalisinə və bəzi əhli-kitab qəbilələrinə məxsus idi. Mədinə müsəlmanlarının Qüreyş, yəhudi və sair ərəb qəbilələrinə qarşı müharibə aparmasına gəldikdə isə, (on il müddətində təqribən 80 səriyyə və qəzvə bərqərar etmişdilər; yəni hər ildə səkkiz müharibə və çarpışmadan ibarət idi) bunların da hamısı nəticə etibarilə Hicazın ticarət yollarının yürüş, müharibə və qarətçilik meydanına çevrilməsinə səbəb olmuşdu. Bu illər ticarəti sönüklüyə uğratdığına görə qazanc gətirən hallar sədəqədən başqa yerlərdə çox az idi.

Bütün bu amillər nəticəsində Peyğəmbəri Əkrəm ﷺ -in vasitəsilə kəsb və ticarət qazancından xüms alınmasına dəlalət edən rəvayətlər sirə və hədis kitablarında nəşr olunmadı. Amma xəzinə və mədəndən xümsün alınması, xüms işinin mütəvəllilərinin sədəqə mütəvəlliləri ilə birlikdə göndərilməsinə gəldikdə isə, onlar əlaqədar mənbələrdə – onların çox az hissəsi bizim əlimizdədir-qeyd etdik.

PEYĞƏMBƏRİ-ƏKRƏM ﷺ -DƏN SONRA XÜMS VƏ SƏDƏQƏNİN HÖKMÜ

Əhli-beyt imamları ﷺ sədəqənin «zil-qurba»ya haram edilməsində Peyğəmbər ﷺ -in yolunu davam etdirmişlər. İmam Sadiq TM bir nəfərin «əgər xümsdən məhrum olunmusunuzsa, sədəqə sizə halal olurmu?» sualının cavabında buyurmuşdur: *"Xeyr, Allaha and olsun, bizə haram olunan şey zalımların tərəfindən haqqımızdan qəsb olunması ilə bizə halal olmur. Allahın bizə halal etdiyi şeyə əl tapmaqdan məhrum olmağımız Allahın bizə haram etdiyi şeylərin halal olmasına səbəb olmaz."*

Amma xəlifələr Peyğəmbəri Əkrəm ﷺ -in özündən sonra qoyduğu bütün mirası aşağıdakı şəkildə öz ixtiyarlarına keçirtildilər:

¹ Necə ki, Fatimeyi-Zəhra SA onun barəsində Əbu Bəkrlə mübahisəyə qalxmışdı.

1-Müxeyriqin vəsiyyətinə uyğun olaraq Peyğəmbərə verilən yeddi bağı.

2-O Həzrətin Bəni-nəzir əmvalından olan ərazilərini.

3, 4 və 5-Xeybərdəki üç qala.

6-«Vadil-qura» diyarının üçdə biri.

7-Məhrüz (Mədinə bazarının yerləşdiyi yer).

8-Fədək.

Peyğəmbəri Əkrəm ı yeddi bağdan altısını vəqf etmişdi ki, o həzrətin sədəqələri (vəqf etdiyi şeylər) hesab olunurdu. Həmçinin, Bəni-nəzir ərazilərindən bir hissəsini Əbu Bəkrə, Əbdür-Rəhman ibni Ovfa və Əbu Dücanəyə bağışlamış, öz xanımlarını da Xeybər qalalarından bəhrələndirmişdi. Fədəki Fatimeyi-Zəhra ∞-a vermiş, Vadil-quranın bir ox atan miqdarında olan məsafəsini Həməzə ibni Nö`man Əzriyə bağışlamışdı.

Peyğəmbəri Əkrəm ı vəfat edən zaman Əbu Bəkr və Ömər Əlinin yanına gələrək dedilər: Sənin Peyğəmbərin tərəkəsi (mirası) barəsindəki nəzərin nədir?!

Əli TM dedi: – Biz camaat arasında Rəsuli Əkrəmə ən layiq (yaxın) olan adamlarıq.

Ömər dedi: – Xeybərdə olanlarla necə?!

Əli dedi: – Xeybərdə olanlarla belə.

Ömər dedi: – Fədəkdə olanlarla necə?!

Əli dedi: – Fədəkdə olanlarla belə.

Ömər dedi: – Ağah ol! Allaha and olsun, bizim boynumuzu kəsməyincə, irəli gedəcəksən! Xeyr!

Əbu Bəkr Peyğəmbəri Əkrəm ı-in silahını və miniyini Əliyə verib dedi: – Bundan başqa Peyğəmbərin qoyub getdiyi şeylər sədəqədir.

Onlar Peyğəmbərin tərək etdiyi şeylərin hamısını, hətta Fədəki belə müsadirə edərək Peyğəmbərin sair müsəlmanlara bağışladığı şeylərə toxunmadılar.

Fatimə də üç şey barəsində onunla münaqişəyə başladı:

1-Fədək barəsində: Belə ki, Peyğəmbəri Əkrəm ı onu Fatiməyə bağışlamışdı. Əbu Bəkr ondan öz müddəasına dair dəlil gətirməsini istədi. O həzrət də bir qadın və bir kişini şahid gətirdikdə, Ömər şəhadətlərini rədd etdi. Çünki onlar iki kişi, yaxud bir kişi iki arvad deyildir.

2-Fatimeyi-Zəhra ∞-ın Peyğəmbəri Əkrəm ı-dən aparacağı irs barəsində: Belə ki, Peyğəmbərin vəfatından on gün sonra Əli və Abbas

ilə birlikdə Əbu Bəkrin yanına gəlib dedi: – Mənim atam Rəsulullahdan olan mirasım (hanı)?!

Əbu Bəkr dedi: – Daşınan, ya daşınmayan?

Həzrət buyurdu: – Fədək, Xeybər və onun Mədinədəki sədəqələrini irs aparıram. Necə ki, sənin qızın səndən irs aparır.

Əbu Bəkr dedi: – Allaha and olsun, sənin atan məndən yaxşı idi, sən də Allaha and olsun ki, mənim qızlarımdan yaxşısan.

Digər bir rəvayətdə Fatimə ∞ ona dedi: – Əgər ölsən, kim səndən irs aparacaq?

Əbu Bəkr dedi: – Övladlarım və ailəm.

Fatimə ∞ dedi: – Bəs necə olur ki, sən bizim yerimizə Peyğəmbəri Əkrəm j-dən irs aparırsan?!

Əbu Bəkr dedi: – Ey Rəsulullahın qızı! Mən belə etməmişəm. Mən atandan nə torpaq irs aparmışam, nə qızıl-gümüş, nə də qulam və övladlarını.

Fatimə ∞ dedi: – Belə isə, bizim Xeybər və Fədəkdəki xalisəmizdən olan payımız necə oldu?

Dedi: – Mən Peyğəmbərin belə dediyini eşitmişəm: «Biz peyğəmbərlərdən irs aparılmır, hər nə qoyuruqsa, sədəqədir. Ali-Mühəmməd yalnız bu maldan – yə`ni Allah malından- yeyirlər, gündəlik yeməklərindən artıq payları yoxdur.» Peyğəmbər hər kimin xərcliyini verirdisə, onun xərcliyi mənim öhdəmədir.

Bu zaman Həzrət Əli bu ayəni tilavət etdi: *"Və vərisə Suleymanu Davudə."* Yə`ni Süleyman Davuddan irs apardı. Sonra dedi: – *"Yərisuni və yərisu min Ali-Yə`qubə – Məndən və ali-Yə`qubdan irs aparırsın."*

Əbu Bəkr dedi: – Bəli, belədir. Allaha and olsun ki, sən də bilirən, necə ki, mən bilirəm.

Əli dedi: – Bu danışan Allahın Kitabıdır!

Bundan sonra sükut edib qayıtdılar.

3-"Zil-qurba" payı barəsində: Belə ki, Əbu Bəkr Fatiməni və Bəni Haşimi «zil-qurba» payından məhrum edib, onu silah və minik almağa xərclədiyi zaman Fatimə ∞ onun yanına gəlib dedi: – Sən biz Əhli-beyt barəsində etdiyin zülmədən agahsan: Peyğəmbərin sədəqələrini və vəqflərini, Allahın Qur`anda bizə qaytardığı və «zil-qurba» payı qərar verdiyi qənimətin hamısını zalımcasına bizdən almısan. (Sonra «Ənfal» surəsinin 41-ci ayəsini tilavət etdi:)

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّلَّهِ خُمُسَهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَابْنِ السَّبِيلِ

"Bilin ki, əldə etdiyiniz qənimətlərin beşdə biri Allahə, Peyğəmbərə və "zil-qurba"ya məxsusdur."

Digər bir rəvayətdə belə dedi: – Sən «mə ənzələllah»ı mənimsəmək istəyirsən, Allah-taalanın bizim barəmizdə asimandan nazil etdiyi şeyləri bizdən alırsan?!

Əbu Bəkr dedi: – Atam-anam sənə, sənənin atana və övladlarına fəda olsun! Mən Allahın Kitabını, Allahın Rəsulunun haqqını və onun qızının haqqını eşidib onlara itaət edirəm. Mən də sənənin Allahın Kitabından oxuduğun şeyləri oxuyuram, lakin elmim buna çatmır ki, xümsdən olan bu pay tamamilə sizə çatmış olsun!

Fatimə ∞ dedi: – Sənə və sənənin qohum-əqrəbana çatırmı?

Dedi: – Xeyr! Onun qalanlarını müsəlmanların məsləhətinə xərcləyəcəyəm.

Dedi: – Bu, Allahın hökmü deyil!

Başqa bir rəvayətdə qeyd olunur ki, Əbu Bəkr dedi: – Peyğəmbər mənə buyurmuşdur: Mütəal Allah Peyğəmbərini həyatda olduğu vaxta qədər onu xüsusi bir payla bəhrələndirirdi, onun canını aldığı vaxt onun payı kəsilir.

Digər bir rəvayətdə dedi: – Peyğəmbərin belə dediyini eşitmişəm: «Zil-qurba payı yalnız mənim həyatımda onlara çatacaq, mənim ölümümdən sonra heç bir payları yoxdur.»

Bu zaman Fatimə ∞ qəzəblənib buyurdu: Sən Peyğəmbərdən eşitdiklərini daha yaxşı bilirsən?! Mən bu hadisədən sonra səndən heç bir şey istəməyəcəyəm! Allahə and olsun ki, sənənlə danışmayacağam!

Dünyadan gedən vaxta qədər o iki şəxslə danışmadı.

Bəli, Fatimə ∞ özünün bütün dəlillərini gətirdi, şahidlərini tanıtdırdı. O, Əbu Bəkrin haqqı qəbul etmədiyini, heç bir şeyi geri qaytarmaq istəmədiyini gördükdə, qərara aldı ki, bu münaqişəni ümumxalq arasında və müsəlmanların hüsurunda irəli çəksin, atasının köməkçilərindən kömək istəsin və onları bu məs'uliyətdə şərik etsin. Buna görə də öz qohumlarından bir qrup göndərərək Peyğəmbərin yerişi ilə atasının məscidinə getdi, mühacir və ənsarın içərisində olan Əbu Bəkrə xitab edərək buyurdu:

Ey camaat! Mən Fatiməyəm, atam Mühəmməddir! Keçmişdən deyirəm: **"Ləqəd cəəkum Rəsulun..." "Sizin özünüzdən olan bir**

Peyğəmbər sizə tərəf gəldi. " Sonra buyurdu: Qəsdən Allahın Kitabını boşlayaraq onu arxanıza atırsınızmı? Çünki Allah buyurur: ***"Və vərisə Suleymanu Davudə."*** Süleyman Davuddan irs apardı. Yəhya ibni Zəkəriyyənin hadisəsində buyurur: ***"Pərvərdigara, mənə Öz tərəfindən bir vəli qərar ver ki, məndən və ali-Yə`qubdan irs aparsın."*** Sonra buyurmuşdur: ***"Qohumlar bir-birinə qarşı Allahın hökmündə (baş-qalarından) daha artıq layiqdirlər."*** Həmçinin, buyurmuşdur: ***"Allah övladların barəsində sizə belə tövsiyə edir ki, oğlanın irsdən olan payı iki qız qədəri olsun."*** Həmçinin, buyurmuşdur: ***"Əgər bir xeyir (mal-dövlət) qoymuş olsa, ata-ana və qohum-əqrəbalar üçün layiqli şəkildə vəsiyyəət etsin."***

Siz güman edirsiniz ki, mən atamdan vərasət haqqına malik deyiləm və bizim aramızda qohumluq əlaqələri yoxdur?! Yoxsa Allah sizi bir ayəyə məxsus etmiş və Peyğəmbəri o ayənin dəlalətindən xaric etmişdir?! Yoxsa deyirsiniz ki, biz iki din ardıcılığıq və bir-birimizdən irs aparmırıq?! Mən və atam vahid bir dindən deyilikmi?! Bəlkə siz Allahın Peyğəmbərindən Qur`anın am (ümumi) və xüsusiyyətlərinə daha artıq agahsınız?! Cahiliyyəət hökmünü axtarırsınızmı?!

Sonra öz evinə qayıtdı və Əbu Bəkrə bir daha danışmadı. Bu da vəfat etdiyi vaxta qədər davam etdi. O həzrət atasının vəfatından sonra altı ay həyatda qaldı və vəfat etdiyi zaman əri onu gecə ikən dəfn etdi və Əbu Bəkr bu işdən xəbərdar etmədi.

Bəli, Əbu Bəkr rəvisi yalnız özü olduğu bir şeydə ictihad etdi və Peyğəmbərin qızını ata irsindən, Peyğəmbərin qohum-əqrəbasını da xüms haqqından məhrum etdi. Bununla da öz işini sona çatdırdı!

ÖMƏRİN DÖVRÜNDƏ

Imam Əli TM «Atam-anam sənə fəda olsun, Əbu Bəkr və Ömər siz Əhli-beytin haqqı və xüms ilə nə etdilər?» - deyərək sual edən bir şəxsin cavabında buyurdu: Ömər dedi: «Sizin bir haqqınız vardır və mən inanmıram ki, əgər artsa, onun hamısı sizə çata bilsin. İndi əgər istəyirsinizsə, mənim nəzərimə çatan miqdarı sizə verərəm.» Biz ondan qəbul etmədik, yalnız bu şərtlə qəbul edirdik ki, onun hamısını bizə versin. O, isə bundan imtina etdi.

Ömər qərara almışdı ki, Peyğəmbərin Mədinədə tərk etdiyi şeylərin bir qismini Imama və onun əmisi Abbasa təhvil versin. Onun bu tədbiri o vaxt baş vermişdi ki, fəth olunan ölkələrin mal-dövləti və sərvəti sel kimi onlara doğru artmağa başlamışdı.

Bəli, Ömər ictihad etdi və «zəvil-qurba»nı – Peyğəmbərin yaxın adamlarını öz haqqı olan xümsdən məhrum etdi. O, yenə ictihad edərək Peyğəmbəri Əkrəm j-in mirasının müsadirə olumasını davam etdirdi. Nəhayət fəth olunmuş ölkələrin sərvəti onlara gəlib çatan zaman ictihad etdi və istədi ki, onların paylarının bir qismini özlərinə təhvil versin, nəhayət onun da dövrü sona çatdı.

OSMANIN DÖVRÜNDƏ

Osman Afrikanın birinci qəzvəsinin xümsünü özünün xalası oğlu və süd qardaşı olan Əbdüllah ibni Əbi Sərəhə bağışladı. Afrikanın ikinci qəzvəsinin xümsünü öz əmi oğlusu və kürəkəni Mərvan ibni Həkəmə hədiyyə etdi və Fədəki onun mülkiyyətinə keçirdi. Mədinə bazarının yerləşdiyi Məhzuru da əmi oğlusu və digər kürəkəni Harisə təhvil verdi, halbuki, Peyğəmbər həmin yeri müsəlmanlara vəqf etmişdi. Həmçinin, Qüzaə qəbiləsinin sədəqələrini öz əmisi Həkəmə bağışladı, sədəqənin işçisi müsəlmanların bazarından qayıtdığı zaman onun yanına gəldikdə Osman dedi: «Onu Həkəmə təhvil ver!»

Beyhəqi Peyğəmbər j-in tərk etdiyi və Osmanın öz qohum-əqrəbasına hədiyyə etdiyi şeylərin bir qismi barəsində yazır: Osman Peyğəmbəri Əkrəm j-dən rəvayət olunan «hərgah Allah-taala bir peyğəmbərə bir pay verirsə, ondan sonra da onun canişini olan şəxsə məxsusdur» - hədisinə istinad edərək ictihad etdi. Özü malik olduğu sərvətlə ondan ehtiyacsız olduğu zaman onu qohum-əqrəbalarına verib sileyi-rəhim etdi. Osman Peyğəmbəri Əkrəm j-in tərəkəsi barəsində ictihad edib onu öz qohum-əqrəbalarına verməkdən əlavə, digər bir ictihadı da xüms barəsində edərək onları öz qohumlarına verdi. Sonrakı ictihadında isə sədəqələri onların ixtiyarına keçirdi və ictihad edib, yenə də ictihad etdi! Bu ictihadın qapısı necə də genişdir?!!

IMAM ƏLİ TM-İN DÖVRÜNDƏ

Imam Əli TM da öz hökumətində (mövcud siyasi fəzaya görə) Əbu Bəkr və Ömər sünnesindən, xüsusilə Əhli-beytə qaytarılan əmval barəsində heç bir şeyi dəyişdirə bilmədi.

MÜAVİYƏNİN DÖVRÜNDƏ

Müaviyənin Peyğəmbər j-in qohum-əqrəbasını xümsdən məhrum və o həzrətin mirasını müsadirə etməkdə tutduğu ictihadlar əvvəlki xəlifələrin ictihadına oxşayırdı. Onun əlavə etdiyi şey bu idi ki, öz

valisinə belə yazmışdı: «Qənimət olan bütün qızılları, gümüşləri və nəfis şeyləri mənim üçün kənara qoy və onlardan heç bir şeyi müsəlmanların arasında bölüşdürmə.»

ÖMƏR İBNI ƏBDÜL-ƏZİZİN DÖVRÜNDƏ

Ömər ibni Əbdül-Əziz çalışırdı ki, şər'i nəslərə tabe olsun. Bu yolda Peyğəmbər nəvələrinin xüms səhmini Fədəklə birlikdə onlara qaytardı ki, bu da yalnız müəmmalı şəkildə vəfat etdiyi vaxta qədər davam etdi.

ÖMƏR İBNI ƏBDÜL-ƏZİZDƏN SONRA

Yezid ibni Əbdül-məlik ictihad edərək yenidən Fədəki Fatimə ∞ övladlarından aldı. Abbasi xəlifəsi Səffah hakimiyyətə çatan zaman onu Fatimə ∞ övladlarına qaytardı. Bundan sonra Mənsur Abbasinin ictihadı çatdı və o, Fədəki Fatimə ∞ övladlarından aldı, Mehdi onu yenidən onlara qaytardı. Sonra Mehдинin oğlu Musa ictihad edərək onu Fatimə ∞ övladlarından aldı, Mə'mun yenidən onu geriye qaytardı. Mütvəkkil hakimiyyətə çatana qədər onların ixtiyarında oldu və o, ictihad edərək yenidən onlardan aldı və Əbdüllah Bazyarın ixtiyarına keçirdi.¹ O da Peyğəmbəri Əkrəm j-in öz əli ilə Fədəkdə əkdirdi on bir xurma ağacını kökündən çıxardıb atdı. Bu xəlifələrin xüms və Peyğəmbərin mirası barəsində bizə gəlib çatan son mə'lumatlardır. Amma xüləfa məktəbinin alimlərinin nəzəri isə aşağıdakı kimidir.

XÜLƏFA MƏKTƏBINİN ALİMLƏRİNİN XÜMSÜN MƏSRƏF OLUNMA YERLƏRİ BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRİ

Xüləfa məktəbi alimlərinin Peyğəmbər j-dən sonra xümsün sərf edilməsi yerlərindəki nəzərlərinə gəldikdə isə, onlar xəlifələrin bu barədə gördüyü tədbirlərə tabe olmuşlar və onların arasında heç bir fərq gözə dəymir. Onlardan bir qrupu deyir: «Peyğəmbərin payı ondan sonrakı imama, yə'ni xəlifəyə, «zil-qurba» payı da həmin xəlifənin qohum-əqrəbasına çatır.» Başqa bir qrup deyir: «Hər iki pay silah alınmasına və ordunun təchizatına xərclənməlidir.» Digər bir qrup isə deyir: «Xümsün məsrəf olunma yerinin tə'yin olunması xəlifənin ictihadına bağlıdır.»

¹ Bazyar fars dilində olan bir kəlmədir, mə'nası da Şahin quşudur. Zahirən o, Mütvəkkilin şikarçı şahinlərinin məs'uliyətini daşıyırdı.

Bəziləri Ömər in Əhli-beytin xümsdən məhrum edilməsi ilə əlaqədar gördüyü tədbirləri onun ictihad işi hesab edərək deyirlər: «Ömər öz hökmündə ictihad yolundan xaric olmadı, onun işinə irad tutan şəxs, yalnız səhabələrin tutduğu ictihad yolunda irad tutmuş olur.»

Öməri tənqid edərək «o, Peyğəmbərin xanımları üçün xüsusi bir maaş ayırıb, Fatimə və Əhli-beyti öz xümslərindən məhrum etdi... halbuki, bu üslubun Peyğəmbərin zamanında misli görünməmişdi» - deyərək irad tutan şəxsin cavabında belə cavab verirlər: «Bu, bir müctehidin digər müctehid ilə ictihadi məsələlərdəki müxalifəti ilə eynidir. Yəni Ömər in Rəsuli Əkrəmlə müxalifəti bir müctehidin başqa müctehidlə olan müxalifəti kimidir.»

Unutmaq olmaz ki, bütün bu sözlər fəth olunmuş qənimətlərin xümsü barəsindədir. Çünki bu sözlərə inananlar deyirlər: "*Və'ləmu ənnəma ġənimtum*" - ayəsi yalnız fəth olunmuş qənimətlərin xümsünə nəzər yetirir. Buna əsasən, onlar deyirlər: «Mütəal Allah bu ayədə fəthlərin qənimətlərinin xümsünün məsrəf olma yerini təy'in etmiş, eyni zamanda xümsün harada məsrəf olunması xəlifələrin ictihadları ilə şərtlənir!!» Xəlifələr də xümsün məsrəf olunma yerlərini aşağıdakı şəkildə təyin etmişlər:

Əbu Bəkr və Ömər ictihad edərək Peyğəmbərin qızı Fatiməni və sair Haşimi övladlarını, yaxınlarını və Əbdül-Müttəlibin nəvələrini xüms payından məhrum etdilər. Osman bu ictihada digər birini əlavə etdi və xüms ilə Peyğəmbərin mirasını sileyi-rəhim ünvanı ilə öz qohum-əqrəbalarına verdi. Bundan sonra Müaviyə başqa bir ictihad edərək fərman verdi ki, fəth olunmuş yerlərin qənimətlərindən əldə olunan bütün qızıl, gümüş və nəfis əşyaları onun özü üçün ayıraraq kənara qoysunlar, sonra onların hamısını özünün xüsusi xəzinəsinə qatdı. Bundan sonra başqa əməvi və abbasi xəlifələri də xümsü özlərinin xüsusi xəzinələrində yerləşdirdilər və onu fasiq şairlərin, mütrib kənizlərin yolunda xərclədilər!!

Xüləfa məktəbinin alimləri də ictihad edərək xəlifələrin əncam verdiyi hər bir işi islami əhkamlar qəbilindən saydılar və müsəlmanları ona tabe olmağa çağıraraq müxalifləri «sünnə və camaatla müxalif» adlandırdılar! Deməli, «xəlifə bu məsələdə ictihad etmişdir» - sözünün mənası budur ki, xəlifənin nəzəri bu idi və onun ictihadi məsələlərindəndir. Yəni bu məsələ barəsində xəlifənin nəzəri həmin islami hökmdən ibarətdir. Deməli, onlar deyirlər: Allah buyurmuşdur, Peyğəmbəri Əkrəm i buyurmuşdur, xəlifələr ictihad etmişdir və

xəlifələrin ictihadı Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə eyni səviyyədə olmaqla, islami şəriət mənbələrindən biri hesab olunur!

"Inna lillahi və inna iləyhi raciun!!!"

Xüləfa məktəbinin xüms barəsindəki tədbirləri, rəyləri və dəlilləri ilə əlaqədar azacıq izahat verdik və Əhli-beyt imamlarının ç nəzərindən xüms barəsində olan nəzərlərini də qeyd etdik. Belə ki, onların nəzərində xüms altı yerə bölünür: Üç hissə Allah, Peyğəmbər və onun qohum-əqrəbələri üçündür; və o həzrət bu payları öz həyatında da əxz edirdi. Ondan sonra Əhli-beytdən olan imamların ixtiyarına verilməlidir. Yerdə qalan üç hissə isə Bəni Həşimdən olan fəqirlər, yetimlər və yolda qalan kasıblar üçündür.¹

Həmçinin buyurmuşlar: «Xümsün bir müsəlmanın müharibə və başqa yollarla əldə etdiyi əmvalının hamısından ayrılması vacibdir.»² Bu iki məsələdə ümumi xüms ayəsinə və öz əllərində mövcud olan Peyğəmbər sünnəsinə istinad edirlər. Bu məktəbin fəqihləri də bütün istidlalarda xüms ayəsinin ümumi mənasına əsas tutur və deyirlər: «Bu ayənin Bədr qəzvsinin qənimətləri barəsində nazil olmasına baxmayaraq, bu hal təxsis tapa bilməz. Dəlilsiz olan təxsis də batildir.» Bu istidlala tutulan irad və onun cavabı belədir:

Irada: Bu ayə Bədr qəzvsinin qənimətləri barəsində nazil olmuşdur və müharibə qənimətlərindən başqa bir şeyə şamil olmur.

Cavab: Ayənin Bədr qəzvsində nazil olması həmin ayədə gəlmiş ümumi hökmünə – xümsün qənimətlərdən çıxarılmasının vacibliyinə – təxsis vurmur və bu hökmü yalnız müharibə qənimətlərinə aid etmir. Bu haldan başqa onun nümunəsi o kəslərə şallaq vurmaq hökmü kimidir ki, bir kəsin zina etməsi barəsində şəhadət versin və şahidlərin sayı dörd nəfərə çatmasın. Elə bir hökm ki, «ifk» hadisəsində nazil olmuş və onun nazil olma yerinə, yəni «ifk» hadisəsi ayələrdə varid olan bu ümumi hökmə – dörd nəfərdən az olan şahidlərə şallaq vurulmasına – təxsis vurmur. Həmçinin, cihad hökmünü qeyd etmək olar ki, «Mücadilə» surəsində nazil olmuşdur və həmin gündə bir-birilə mübahisə edən o qadın və kişiye məxsuslaşdırılmamışdır. O iki nəfərin mübahisəsi barəsində nazil olmasına baxmayaraq, sair hallarda da eynilə belədir.

¹ Onun ətraflı izahı «Əhli-beyt məktəbi nəzərindən xumsun məsrəf olunma yerləri» babında keçmişdir.

² Bax: Əhli-beyt ç fəqihlərinin elmi risalələri və hədis məcmuələrinə müraciət edə bilərsiniz.

İradın cavabında demişlər: Ayənin müharibə qənimətləri ilə təxsis vurulması dəlil gətirilməsinə daha layıqdır.¹ Ayəni təxsis vuran şəxs dəlil gətirməlidir.²

Bu cavabları dəstəkləyən bir məsələni Qurtubi yuxarıdakı ayənin təfsirində xüləfa məktəbinin alimlərindən qeyd edərək demişdir: Alimlərin fikir birliyi bu əsasdır ki, *"ma ġənimtum min şey'in"* ayəsində məqsəd kafirlərin mal-dövlətləridir ki, müsəlmanlar zor və qələbə ilə onlara nail olmuşlar. Amma bəyan etdiyimiz kimi, ərəb dili bu cür təxsis tələb etmir.³

Deməli, qənimətlərin yalnız müharibə qənimətlərinə təxsis edilməsi dinşünasların nəzərində həmin kəlmənin camaat arasında işləndiyi mənanın əksinədir və xüləfa məktəbinin alimlərinin nəzəri bu ayənin təxsis vurulması ilə əlaqədar ayənin itlaqından (qeydsiz-şərtsiz olmasından) ilk növbədə başa düşülən mənanın xilafıdır.

Həmçinin iradın cavabında demişlər: Bu ayənin xüsusi bir halda, yəni Bədr müharibəsi ilə əlaqədar nazil olmasına baxmayaraq, aydındır ki, həmin hal üçün ixtisas tapmır. Hətta xüləfa məktəbindən mütləq şəkildə qənimətlərdə xümsün vacib olmadığına inanan şəxslər belə, ayəni həmin hala məxsus etməmiş, əksinə, ümumi və mütləq şəkildə müharibə qənimətlərindən əldə olunan şeylərə tə'mim vermişlər (dəlalətinin əhatə dairəsini genişləndirmişlər). Əgər biz xümsü bu ayədən əxz etməklə əlaqədar olan nəzərimizi bir kənara qoysaq və heç bir vəchlə onun nazil olduğu haldan qırağa çıxmasaq, onda gərək xüms Bədr müharibəsində iştirak edən və o qəzvənin qənimətlərini müşriklərdən əldə edənlərdən başqa heç bir şəxsə vacib olmasın, halbuki, heç kəs bu nəzərə inanmamışdır. Deməli, mütləq ayənin nazil olduğu haldan kənara çıxmalıyıq. Biz qənimət adlandırılan şeylərin nazil olduğu yerdən mütləqə doğru keçirik, istər müharibə yolu ilə olsun, istər ticarət, istərsə də sənətkarlıq və s.⁴

Əhli-beyt məktəbinin alimləri xüms ayəsinə istinad etməkdən əlavə, sair islami hökmlərdə olduğu kimi, Əhli-beyt imamlarından əldə olunan rəvayətləri dəlil gətirirlər. Çünki Peyğəmbəri Əkrəm ; «Səqəleyn» hədisində və başqa yerlərdə buyurmuşdur ki, müsəlmanlar gərək onlara

¹ «Məsəlikul-əfham», 2-ci cild, səh.80.

² «Əl-xilaf», Şeyx Tusi, 2-ci cild, səh.110, 1-ci cild, səh.385, həmin məzmunun oxşarı: «Misbahul-fəqih», «xums» kitabı, səh.19.

³ «Təfsiri Qurtubi», 8-ci cild, səh.1.

⁴ Mərhum Ayətullah Bürucerdinin dərslərinin təqirəti, «Zubdətul-məqal», səh.5.

sarılsınlar. İndi istər öz hədislərini öz əziz ata-babalarından və onlar da Peyğəmbəri Əkrəm ʔ-dən nəql etmiş olsunlar, istərsə də onlara istinad verməsinlər, heç bir fərqi yoxdur. Peyğəmbərə istinad verilən hədislərdən biri də Səduqun «Xisal» kitabında Cəfər ibni Mühəmməddən, o da atasından, o da babasından, o da Əli ibni Əbi Talib TM-dan, o da Peyğəmbərdən rəvayət etdiyi bir hədisdir. Peyğəmbər ʔ buyurmuşdur:

فِي الْخِصَالِ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ فِي وَصِيَّتِهِ لَهُ K يَا عَلِيُّ، الْجَاهِلِيَّةُ خُمْسُ سُنَنِ أَجْرَاهَا اللَّهُ لَهُ فِي الْإِسْلَامِ، حَرَّمَ نِسَاءَ الْأَبَاءِ عَلَى الْأَبْنَاءِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ وَوَجَدَ كَنْزًا فَأَخْرَجَ مِنْهُ الْخُمْسَ وَتَصَدَّقَ بِهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَاعْلَمُوا أَنَّ مَا عَنِتُّمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمْسَهُ

Ya Əli! Əbdül-Müttəlib cahiliyyət dövründə beş sünnə qoymuşdur ki, Allah-taala onu İslamda da cari etmişdir: Ataların arvadlarını (ögey) oğullara haram etmişdir. Allah-taala da «Nisa» surəsinin 22-ci ayəsini nazil edərək buyurmuşdur: *"Və la tunkihu ma nəkəhə abaukum minən-nisa."* *"Atalarınızın izdivac etdiyi qadınlarla evlənməyin."* O, bir qədər xəzinə tapdı və onun xümsünü ayıraraq, sədəqə verdi. Allah-taala da xüms ayəsini nazil etdi: «Və'ləmu...»¹

Bu hədis göstərir ki, xüms ayəsi müharibə qənimətlərindən başqa şeylərə də şamildir. Bu barədə əvvəllər Peyğəmbərin sünnəsini də qeyd etdik. Bu, Əhli-beyt məktəbinin bu məqamdakı dəlillərinin xülasəsi idi.

6-XƏLİFƏ ÖMƏRİN HƏCC MÜT'ƏSİ VƏ QADINLAR MÜT'ƏSİ BARƏSİNDƏ İCTİHADI

Ömər həcc müt'əsini və qadınlar müt'əsini (müvəqətti izdivacı) haram etdi və bunu özünün ictihadi məsələlərindən saydı.

İbni Əbil Hədid «Nəhcül-bəlağə»nin şərhində və Əhməd ibni Hənbəl öz «Müsənəd» kitabında Cabir ibni Əbdüllah Ənsarinin belə dediyini rəvayət edir: «Biz Peyğəmbərin dövründə həcc müt'əsini və

¹ «Xisal», Səduq; Əli Əkbər Qəffarinin təhqiqi, səh.312.

qadınlar müt`əsini yerinə yetirirdik. Ömər bizi qadağan etdiyi zaman ondan əl çəkdik.»¹

«Təfsiri Süyuti» və «Kənzül-ümmal» kitablarında Səid ibni Məsəyyibin belə dediyi qeyd olunmuşdur: «Ömər həcc müt`əsini və qadınlar müt`əsini qadağan etdi.»²

«Bidayətül-müctəhid», «Zadul-məad», «Nəhcül-bəlağənin şərh», İbni Qudamənin «Əl-muğni» və İbni Həzmin «Əl-mühəllə» kitablarında Ömər dilindən rəvayət edirlər ki, o, belə demişdir: «Peyğəmbərin dövründə iki müt`ə yerinə yetirilirdi, mən ikisini də qadağan edirəm, hər kəs onu yerinə yetirsə, cəzalandıracağam: Həcc müt`əsi və qadınların müt`əsi (müvəqqəti izdivac).»³

Cəssasın və İbni Həzmin rəvayətlərində Ömər belə dediyi nəql olunmuşdur: «İki müt`ə Peyğəmbərin dövründə yerinə yetirilirdi, mən onları qadağan edirəm və onu yerinə yetirənlərə şallaq vuracağam: Qadınların müt`əsi və həcc müt`əsi.»⁴

Yuxarıdakı rəvayətlər icmal şəkildə bunu göstərir ki, xəlifə Ömər iki İslam hökmü barəsində-həcc müt`əsi və qadınların müt`əsi barəsində iki ictihad etmiş və öz şəxsi nəzərini vermişdir. İndi onu ətraflı şəkildə izah edirik:

A) HƏCC MÜT`ƏSİ

Həcc müt`əsi təməttö həccə əsnasında yerinə yetirilir, onun bəyanı bundan ibarətdir ki, həcc üç qismdir: Təməttö həccə, ifrad həccə, qiran həccə.

1-Təməttö həccə:

¹ «Nəhcül-bəlağənin şərh», İbni Əbil Hədid, 1-ci cild, səh.61, 3-cü cild, səh.167-168, Məhəmməd Əbül-fəzl İbrahim təhqiqi ilə olan çap, 1-ci cild, səh.182, 12-ci cild, səh.251-255; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.363, onun oxşarı səh.365, onun xülasəsi səh.325.

² «Təfsiri Süyuti», 2-ci cild, səh.141; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.293; «Müşkilul-asar», Təhavi, səh.375.

³ «Bidayətül-müctəhid», 1-ci cild, səh.346; «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.205; «Nəhcül-bəlağənin şərh», 3-cü cild, səh.167; «Əl-muğni», 7-ci cild, səh.527; «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.107; «Təfsiri Qurtubi», 2-ci cild, səh.167; «Təfsiri Razi», 3-cü cild, səh.201-202; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.293-294; «Əl-bəyanu vət-təbyin», 2-ci cild, səh.223; «Şərhu məanil-asar», səh.374.

⁴ «Əhkamül-Qur`an», Cəssas, 1-ci cild, səh.279; «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.107. Bəlkə də ibarələrdə və kəlmələrdə təfavütün mənşəyi bu ola bilər ki, xəlifə bu sözü iki dəfə demişdir: Bir dəfə «onu yerinə yetirəni cəzalandıracağam», başqa bir dəfə isə «onu yerinə yetirənə şallaq vuracağam» - demişdir.

O, Məscidül-həramın hüdudlarında olmayan kəslərə vacibdir. Onun yerinə yetirilmə qaydası belədir ki, həccə gedən şəxs həcc aylarında-Şəvval, Zil-qə'də və Zil-həccə aylarında miqatdan ümrə həccinə getmək üçün ehram bağlayır və təlbiyə deyir, Məkkəyə gəlib yeddi dəfə Allah evinin təvafını yerinə yetirir, iki rükət təvaf namazını qılır, Səfa və Mərvə arasında yeddi dəfə sə'y əməlini yerinə yetirir, sonra «təqsir» əməlini əncam verir və ehramdan çıxır. Bu zaman bu ehramda haram edilən şeylərin hamısı ona halal olur və Məkkədə tərviyə (Zil-həccənin 8-ci) gününə qədər iqamət seçir, həmin gün yenidən həcc üçün ehram bağlayıb, Ərəfata gedir, sonra 9-cu gün məğrib zamanı Məş'ərə doğru hərəkət edir, oradan Minaya gedir, qurbanlıq edir, başını qırmaqla, yaxud təqsir etməklə (qısaltmaqla) ehramdan xaric olur, həccin digər əməllərini də yerinə yetirir. Bu həccə təməttö həccə, onun ümrəsinə isə təməttö ümrəsi deyilir. Çünki mütəal Allah Qur`ani Kərimdə buyurmuşdur:

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

*"Hər kəs təməttö ümrəsini sona yetirsə, həccə başlasın."*¹

Hacılar bu iki ehram – ümrə və həcc ehramı arasında mühill olduqlarına və onlara haram olan şeylərdən bəhrələndiklərinə görə bu iki ehram arasındakı fasilə eynilə həcc müt'əsidir ki, xəlifə Ömər və onun ardıcılları haram etmişlər. Lakin müsəlmanların əksəriyyəti bu dövrə onu yerinə yetirirlər.

2-3-IFRAD VƏ QIRAN HƏCLƏRİ

1-ƏHLİ-BEYT & FIQHİNDƏ

Ifrad həccə belə yerinə yetirilir ki, hacı miqatdan, yaxud öz mənzilindən-əgər miqatdan yaxın olarsa,-ehram bağlayır, Ərəfata gedir, 9-cu günü orada keçirir və ondan sonra həccin yerdə qalan əməllərini tamamilə yerinə yetirib ehramdan xaric olur. Onun üzərində yalnız bir müfrədə ümrə qalır ki, onu da il boyunda ən yaxın hill məkanlarından (Hərəmdən xaricdə olan məhəldən), yaxud miqatların birindən başlayır və sona çatdırır. Hacı onların hər birini ayrı-ayrılıqda yerinə yetirdiyinə görə onlara «ifrad» həccə və «müfrədə» ümrəsi deyilir.

Qiran həccində həccin bütün əməlləri ifrad həccində olduğu kimidir, onların arasında olan fərq bundan ibarətdir ki, hacı qiran həccində qurbanlığı ehram halında özü ilə yanaşı aparır və özü ilə birlikdə

¹ «Bəqərə» surəsi, 196-cı ayə.

qurbangaha çatdırır. Halbuki, ifrad həccində ümumiyyətlə qurbanlıq vacib deyildir və bu iki həcdən biri Məkkə əhalisinə vacibi-təxyiridir.¹

2-XÜLƏFA MƏKTƏBINİN FİQHİNDƏ

a) Qiran həcci xüləfa məktəbinin fiqhində bundan ibarətdir ki, «qarin» olan hacı ümrə və həcci yanaşı yerinə yetirir. Yəni o ikisini vahid bir niyyət və vahid bir təlbiyə ilə yerinə yetirir və deyir: «Ləbbeyk». Başqa sözlə, bir ümrə və bir həcc üçün «ləbbeyk» deyir. Yaxud həcc aylarında ümrə ehramı bağlayıb «təlbiyə» deyir və ondan xaric olmayaraq həccə birləşdirir. Qarin hacı əgər Məkkə əhlindən olmazsa, mütəmottə kimi qurbanlıq etməlidir.² Ifrad həcci o ikisindən ayrındır və hacı yalnız həcc təlbiyəsi deyir. Deyilmişdir ki, həcci təklikdə yerinə yetirsin.³ Bəzi rəvayətlərdə belə deyilir: «Təkcə həcci yerinə yetirər.»⁴

Bunlar müsəlmanların nəzərində həccin növləri idi. Amma cahiliyyət dövrünün müşriklərinin həcc əməllərinə gəldikdə isə, «Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Beyhəqi» və sair kimi kitablarda İbni Abbasın belə dediyi nəql olunur: «Onlar ümrə əməlinin həcc aylarında yerinə yetirilməsini yer üzündə ən pis günah; Məhərrəm ayını da Səfər ayı hesab edərək deyirdilər: Hər vaxt dövələrin kürəyi sağalsa və səfər əzab-əziyyəti sona çatsa, Həmçinin, onun əsərləri aradan gedib, Səfər ayı axıra çatarsa, ümrəni yerinə yetirmək ümrəçi üçün halal olur.»⁵

Nüvəvi «Səhihi Müslüm» kitabına yazdığı şərhində deyir: Alimlər bu rəvayətin şərhində demişlər: «Onlar Məhərrəm ayını Səfər ayı hesab edirdilər» sözü «nəsiə» işarədir və o, yerinə yetirdikləri təxirdən ibarətdir ki, Məhərrəmül-həramı Səfər adlandırır və onu halal edirdilər. Məhərrəmin haram olmasını Səfərdən sonraya qədər təxirə salırdılar ki, bir-birinin ardınca olan üç aylıq ehramla qarşılaşmasınlar, qarətçilik üçün əlləri bağlanmasın.»

¹ «Dəlilul-mənasik», Ayətullah Həkim, Nəcəf çapı, 1377, səh.37-45.

² «Bidayətül-müctəhid» kitabının nəql etdiyinə görə Malikin ardıcılardan bəziləri bunun əksini demişlər.

³ «Bidayətül-müctəhid», 1-ci cild, səh.348; «Nihayətül-lügət», «qiran» kəlməsi.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.5; «ixtiyarul-ifrad» babı.

⁵ «Fəthul-bari», 4-cü cild, səh.168-169; «Səhihi Müslüm», «cəvazul-ümrə» babı, hədis:198; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.249, 252, 332, 339; «Sünəni Əbi Davud», «mənasik» kitabı; «ümrə» babı: «Sünəni Nəsai», «həcc» kitabı, səh.77; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.354; «Əl-müntəqi», hədis:2422; «Muşkilul-asar», 3-cü cild, səh.155; «Məanil-əxbar»ın şərh, 1-ci cild, səh.381.

İbni Həcər onların bu tədbirlərinin səbəbini izah edərək deyir: Ümrənin yerinə yetirilməsinin Səfər ayının axırlarına qədər təxirə salınması ona görə idi ki, ümrə onların nəzərində həcc aylarından başqa vaxt yerinə yetirilməli idi və Səfər də həcc aylarından deyildi, belə ki, Məhərrəm də həcc aylarından sayılmırdı. Onlar Məhərrəmi Səfər hesab edirdilər. Çünki onun axırında hələ dövələrin belləri səfər məşəqqətinə görə sağalmamışdı. Buna görə də onu «təbəçilik yolu» ilə həcc aylarına birləşdirirdilər. Ümrənin birinci ayını Məhərrəm olmaqla təxirə salınmış hesab edirdilər ki, əslində Səfər ayı idi, çünki onların nəzərində ümrə həcc aylarından başqa aylarda yerinə yetirilməlidir.»¹

Bunlar Qureyşin sünnə və adətləri idi ki, Peyğəmbər ı sonradan qeyd olunacağı kimi, bu barədə onlarla müxalifət etdi:

ÜMRƏNİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİNDƏ PEYĞƏMBƏR ı-IN SÜNNƏSİ

İbni Qəyyim deyir: «Peyğəmbər hicrətdən sonra dörd ümrə yerinə yetirdi ki, onların hamısı da Zil-qə`də ayında idi.» Öz sözünü əsaslandırmaq üçün Ənəsdən, İbni Abbasdan və Ayişədən bə`zi rəvayətləri qeyd edir ki, axırıncı iki nəfər demişlər: «Peyğəmbər Zil-qə`də ayından başqa aylarda ümrə yerinə yetirməmişdir.»²

İbni Qəyyim deyir: Məqsəd budur ki, o həzrətin ümrələri həcc aylarında və müşriklərin adətlərinə müxalif olmuşdur, çünki onlar ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsini qəbul etməyərək deyirdilər: «Bu, ən pis günahlardandır.» Bu da göstərir ki, ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsi şübhəsiz, Rəcəb ayından daha fəzilətlidir.

O deyir: Şübhəsizdir ki, Allah-taala Öz Peyğəmbərinin ümrə əməlini yerinə yetirməsi üçün ən yaxşı və ən üstün zamanlardan başqa bir şeyi tə`yin etməmişdir. Ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsi eynilə həccin həmin aylarda baş verməsi kimidir. Bu aylar Allah-taalanın ibadət yerinə yetirilməsi üçün tə`yin etdiyi aylardır. Ümrə də kiçik həcdən ibarətdir, onun yerinə yetirilməsinin ən yaxşı vaxtı həcc aylarıdır, Zil-qə`də ayı da onlardan biridir. Bu da Allah tərəfindən tə`yin

¹ Nüvəvinin «Səhihi Müslüm»ə olan şərh; «Fəthül-bari», İbni Həcərin «Səhihi Buxari»yə olan şərh.

² «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.209. Bu rəvayətin ətraflı izahı «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.212; «Səhihi Müslüm», «həcc» kitabı, hədis:217-220, 916-917; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.357, 5-ci cild, səh.10-12; «Tarixi İbni Kəsir», 5-ci cild, səh.209-da qeyd olunmuşdur.

olunan bir seçimdir. Belə ki, hər kəsin elmdən bəhrəsi olsa, onu seçməlidir.

Həm müşriklərin, həm də Peyğəmbəri Əkrəm ʔ-in ümrənin yerinə yetirmə qaydasından agah olduqdan sonra Kitab və sünnədə həcc mütləsi barədə söhbət açır və xəlifələrin bu barədəki ictihadlarını qeyd edirik:

ALLAHIN KITABINDA HƏCC MÜTLƏSİ

Allah-taala belə bir qanun qoymuşdur ki, həcc aylarında müşriklərin adətlərinin əksinə olaraq ümrə ilə həcc və təməttö bir yerə yığılsın. Belə ki, «Bəqərə» surəsinin 196-cı ayəsində buyurulur:

فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا
اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ
أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ
كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ

"Hər vaxt amanda olsanız, onda hər kəs ümrə və həcc ilə təməttö axtararsa, qurbanlıqdan müyəssər olduğu şeyi (qurbanlıq etsin) və hər kəs tapmasa, üç gün həcc günlərində və qayıtdıqdan sonra yeddi gün oruc tutsun ki, bu, on gün tamamdır. O, həmin kəslərdir ki, onların ailəsi Məscidül-həramda (Məkkə və hərəmin sakini) olmasın. Allah qarşısında təqvalı olun və bilin ki, Allah çox ağır cəza verəndir!"

Allah-taala bu şərif ayədə ümrə ilə həcc təməttö etməyi o kəslər üçün müqəddər etmişdir ki, onların əhli-əyalı Məkkədə və hərəmdə olmasın və özü də əmin-amanlıqda olsun. Sonrakı ayədə buyurulur:

"Əl-həccu əşhurun məlumat – Həcc məlum aylardadır."

Həcc ilə ümrənin bir yerdə yerinə yetirilməsi bunu tələb edir ki, o ikisi həcc aylarında baş versin və bu iki ayə tam aşkar şəkildə bu hökmə dəlalət edir. Səhabələrdən olan İmran ibni Həsən də «Səhihi Buxari» kitabındakı hədisə əsasən, həmin məsələyə işarə edərək deyir: «Mütə ayəsi Allahın Kitabında nazil oldu və biz Peyğəmbərlə birlikdə onu yerinə yetirdik. Qur`anda onun haramlığına dair heç bir şey nazil olmadı. Peyğəmbər də ömrünün axırına qədər onu nəhy etmədi.»¹

Bu rəvayət «Səhihi Müslüm» kitabında belə qeyd olunur: «Mütə ayəsi – yəni həcc mütləsinin ayəsi-Allahın Kitabında nazil oldu və

¹ «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.71; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.19.

Peyğəmbər bizə, onu yerinə yetirməyə dair fərman verdi. Sonra həcc mütləsinə nəsx edib qüvvədən salacaq heç bir ayə nazil olmadı və Peyğəmbər də ömrünün son vaxtlarına qədər onu qadağan etmədi.»¹

Bu hökm barəsində bütün müfəssirlər və alimlər nəzər birliyinə malikdir və onların arasında heç bir ixtilaf yoxdur. Maraqlıdır ki, mütəal Allah bu ayəni *"innəllahə şədidul-iqab – Allah-taala şiddətlə cəzalandırandır"* - deyərək sona çatdırmışdır.

Bəli, mütəal Allah həcc mütləsinə tam aşkar şəkildə bu ayədə şəriət qanunu halına salmış və Peyğəmbər ı də vida həccində onu yerinə yetirmişdir. Onun mütəvatir hədisləri səhih hədis kitablarında nəşr olunub yayılmışdır.

PEYĞƏMBƏR ı SÜNNƏSİNDƏ HƏCC MÜTLƏSİ

Ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsi cahil qüreyşlilərin nəzərində ən böyük günahlardan sayıldığına görə Peyğəmbəri Əkrəm ı təməttö ümrəsinin hökmünü bəyan edərkən tədrici olaraq bunu açıqladı.

«Səhihi Buxari», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni ibni Macə», «Sünəni Beyhəqi» kitablarında Ömər ibni Xəttəbdən rəvayət edirlər ki, o demişdir: Vadi-əqiqdə Peyğəmbərdən eşitdim ki, belə buyururdu:

أَتَانِي آتٌ مِنْ رَبِّي فَقَالَ: صَلِّ فِي هَذَا الْوَادِي
الْمُبَارَكِ وَقُلْ عُمرَةً فِي حَجِّهِ وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى :
وَقُلْ عُمرَةً وَجِجَةً

"Pərvərdigarım tərəfindən bir məmur mənə gəlib dedi: "Bu mübarək vadiə namaz qıl və de: Bir ümrə bir həccə daxildir."²

Digər bir rəvayətdə belə deyilmişdir: ***De: "Bir ümrə bir həcc ilə yanaşıdır."***

«Sünəni Beyhəqi»nin ibarələrində Peyğəmbər ı-in belə buyurduğu bəyan olunur: *"Cəbrail mənim yanıma gəldi... Onun axırında isə deyilir: Belə isə, Qiyamətə qədər ümrə həccə daxildir."*³

¹ «Səhihi Müslüm», «cəvazut-təməttö» babı, səh.900, hədis:172; «Təfsiri Qurtubi», 2-ci cild, səh.338; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.252; «Təbəqati ibni Sə`d», Avropa çapı, 4-cü cild, 2-ci hissə, səh.28.

² «Mö`cəmül-büldan» kitabında deyilir: Əqiq həmin yerdir ki, onun barəsində *"innəkə bivadin mübarək"*- ayəsi qeyd olunmuşdur. Və o da «Zul-hüleyfə» vadisinin arasındadır. Həmin yer ki, deyilmişdir: İraq əhalisinin ehram yeri və miqatı Zati-irq-dəndir. İbni Həcər bu hədisin şərhində «Fəthul-bari» kitabında deyir: Oradan Mədinəyə qədər dörd mil məsafədir.

³ «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.186, 4-cü cild, səh.177; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.159; «Sünəni Əbi Macə», səh.991, hədis:2976; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci

Peyğəmbəri Əkrəm j Öməri ümrə ilə həccin bir yerdə yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar bu vəhydən agah etdi. Bu xas təbliğdə bir hikmət gizlənmişdi ki, onun (Ömər) dövründə ümrə ilə əlaqədar baş verən hadisələrdən başa düşürük.

Bəli, Peyğəmbəri Əkrəm j Əqiq vadisində Öməri və Əsfan vadisində Süraqə ibni Maliki bu barədəki vəhydən agah etdi. Əbu Davud rəvayət edərək deyir: Peyğəmbəri Əkrəm j Əsfanda olan zaman Süraqə o həzrətə dedi: «Ya Rəsuləllah! Hökmləri və məsələləri bizim üçün elə şəkildə bəyan edin ki, sanki təzə dünyaya gəlmiş qövmlərlə danışırırsınız.» Peyğəmbər j buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَدْخَلَ عَلَيْكُمْ فِي حَجِّكُمْ هَذَا
عُمْرَةً، فَإِذَا قَدِمْتُمْ فَمَنْ تَطَوَّفَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ
الصُّفَا وَالْمُرْوَةِ فَقَدْ حَلَّ إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ

"Mütəal Allah sizin bu həccinizdə bir ümrə daxil etmişdir. Ona varid olduğunuz vaxt hər kəs Beytin təvafını yerinə yetirib, Səfa və Mərvə arasında sə'yi əncam versə, mühill olacaq və ehramdan çıxacaqdır. Qurbanlığı öz yanlarında gətirənlər bu hökmdən istisna olunur."¹

O Həzrət Məkkədən altı mil, yaxud daha artıq məsafədə yerləşən Sərif adlı bir yerdə də həmin məsələni səhabələrə çatdıraraq buyurdu: *"Hər kəs öz ehramını ümrə ehramı qərar vermək istəyirsə, eybi yoxdur."* Ayışə də onu rəvayət edərək deyir: «Peyğəmbərlə həcc aylarında, həcc gecələrində və həcc ehramında hərəkət etdik, nəhayət Sərif adlı bir yerdə düşdü. O həzrət öz səhabələrinə doğru gedib buyurdu: *"Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməmişsə və öz ehramını ümrə ehramı qərar vermək istəyirsə, eybi yoxdur. Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirmişsə,*

cild, səh. 13-14; «Fəthül-bəri», 4-cü cild, səh.135; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.17, 128, 136.

¹ «Sünəni Əbi Davud», 1-ci cild, səh.159, hədis:1081; «Əl-müntəqi», İbni Teymiyyə, hədis:2427. Süraqə ibni Malik Məkkənin yaxınlığında yerləşən Qədidə sakin idi. O, həmin şəxsdir ki, Peyğəmbər j Mədinəyə hicrət edən zaman o həzrəti tə'qib edirdi ki, tutub Qüreyşə qaytarsın. Onun bu işi üçün yüz dəvə mükafat tə'yin olunmuşdu ki, onun atı Peyğəmbəri tə'qib edərkən yerə batdı. Məkkə fəth olunan zaman İslamı qəbul etdi və 24-cü hicri ilində dünyadan getdi. Müslüm öz «Səhih» kitabında ondan on doqquz hədis rəvayət etmişdir. Onun tərcümeyi-halı «Təqribut-təhzi», 1-ci cild, səh.248; «Cəvamius-sirə», səh.283; «Sireyi İbni Hişam», 2-ci cild, səh.103, 250 və 309-da qeyd olunmuşdur. Əsfan da Cəhfə ilə Məkkə arasında yerləşir. Cəhfə Məkkənin dörd mənzilliyində yerləşən bir yerin adıdır.

belə etməsin." O deyir: Bunu yerinə yetirənlər və tərk edənlər hamılıqla o həzrətin səhabələrindən idi.¹

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, onu tərk edən Qüreyş mühacirləri – cahiliyyət dövründə ümrəni ən böyük günahlardan hesab edənlər idilər. Peyğəmbəri Əkrəm i Məkkənin Bəthə adlı yerinə çatan zaman da bu təbliği təkrar etdi. İbni Abbas deyir: Peyğəmbər Zil-həccənin 4-cü günü Bəthada bizimlə namaz qılaraq buyurdu: **"Hər kəs (istəsə) öz ehramını ümrə ehramı qərar verə bilər."**²

Beləliklə, Peyğəmbəri Əkrəm i bu hökmü tədrisi şəkildə təbliğ edirdi. Təvafı, Səfa və Mərvə arasında sə'y əməlini tamam etdikləri zaman onun barəsində son və yekun hökm nazil oldu və hamını bunu yerinə yetirməyə fərman verdi. Beyhəqi yazır: «...Peyğəmbər Səfa və Mərvə arasında olan zaman ona son və qəti hökm nazil oldu. Həzrət fərman verdi ki, səhabələrdən hər kəs həcc ehramı bağlamış və qurbanı özü ilə gətirməyibsə, onu ümrə qərar versin.» Sonra buyurdu: «Əgər yolun əvvəlində olsaydım, bu qurbanlığı özümə gətirməzdim. Amma başımı bağlayıb qurbanlığı özümə yanaşı gətirdiyimə görə ehramdan çıxmaq haqqım yoxdur. Yalnız qurbanlıq yerində ehramdan çıxma bilərəm.» Süraqə ibni Məlik ayağa qalxıb dedi: «Ya Rəsuləllah! Hökmləri bizim üçün elə bəyan et ki, sanki təzə dünyaya gəlmiş adamlarla danışsan! Bizim bu ümrəmiz bu ilimiz üçündür, yoxsa həmişəlik?» Peyğəmbər i buyurdu: **"Xeyr! Həmişəlikdir və ümrə Qiyamət gününə qədər həccin tərkibinə daxildir..."**³

Yuxarıdakı hədislərdə qeyd olunur ki, Peyğəmbəri Əkrəm i Ömərə buyurdu: «Pərvərdigarım mənə fərman vermişdir ki, belə deyəm: **"Bir ümrə bir həccə daxildir."** Yaxud **"bir ümrə bir həclə yanaşdır."** (Yəni mən bu səfərdə niyyət etməliyəm ki, həcc və ümrəni birlikdə yerinə yetirəm.) Süraqənin Əsfanda verdiyi sualın cavabında isə buyurdu: **"Allah-taala sizin bu həccinizdə ümrəni həccin daxilində qərar vermişdir."** Onun təbliğ olunması da bu həccə həsr olunmur. Sonra Sərif məntəqəsində və Bəthada bütün hacılara e`lan etdi ki, «hər kəs onu ümrə qərar vermək istəyirsə, eybi yoxdur.» Bunu «hər kəs istəyirsə» - ibarəsi ilə qeyd etmişdir. Ümrə ehramını yerinə yetirdikdən sonra ondan çıxmaq vaxtı gəlib çatan zaman hamıya e`lan edərək dedi:

¹ «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.189; «Səhihi Müslüm», səh.875, hədis:121 və 123, ixtisarla; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.356; İbni Əbi Şeybənin «Müsənnəf», 4-cü cild, səh.102.

² «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.4.

³ Yəni orada, 5-ci cild, səh.6.

"Ümrə həmişəlik olaraq həccin daxilindədir." Süraqənin iki həssas yerdə dediyi «Ya Rəsuləllah, hökmləri bizə elə bəyan et ki, sanki təzə dünyaya gələn adam üçün bəyan edirsən!» - sözündən məqsədi bu idi ki, bizim keçmişdə, Qüreyş cahillərinin yerinə yetirdikləri bir əməllərlə heç bir işimiz yoxdur.

Bir sözlə, Peyğəmbəri Əkrəm j-in gördüyü tədbirlər və ümrənin həccin bir hissəsi olmasını, ümrə ehramından çıxmağı və ondan sonra tərəttö etməyin şəriət sahibi tərəfindən bir fərman olduğunu göstərən hədislər təvatür həddindədir. Aşağıda onları qeyd edirik:

«Müsnədi Əhməd» və «Əl-müntəqi» kitablarında Ənəs belə deyir: Həcc şüarı ilə hərəkət etdik, lakin Məkkəyə çatdığımız zaman Peyğəmbər j fərman verdi ki, onu ümrəyə çevirək; və buyurdu: ***"Əgər yolun əvvəlində olsaydım, onu ümrə qərar verərdim, lakin mən qurbanlığı özümlə gətirmişəm, həcc və ümrəni bir-birilə yanaşı qərar vermişəm."***¹

«Səhihi Buxari» və «Səhihi Müslüm» kitablarında Əbu Səid Xidrinin belə dediyi qeyd olunur: Peyğəmbər j-lə hərəkət etdik və bütün varlığımızla həcc nidasını verdik, lakin Məkkəyə çatdığımız zaman Həzrət bizə fərman verdi ki, onu ümrə qərar verək. Yalnız qurbanlığı özləri ilə gətirənlər istisna olunurdu. Təlbəyə günü gəlib çatanda, Mina qəsdi etdiyimiz zaman həcc ehramı bağladım.²

İbni Qəyyimin «Zadul-məad» kitabında deyilir: «Səhihi Buxari» və «Səhihi Müslüm» kitablarında Ayişədən rəvayət olunmuşdur ki, o, belə deyirmiş: «Peyğəmbəri Əkrəm j-lə yola düşdük və həcdən başqa bir söz getmirdi. Lakin Məkkəyə çatdığımız zaman Peyğəmbər səhabələrinə buyurdu: «Onu ümrə qərar verin.» Camaat ehramdan çıxdı, yalnız qurbanlığı özləri ilə gətirənlər istisna olunurdu.»³

O deyir: «Səhihi Buxari» kitabında belə qeyd olunur: «Peyğəmbərlə birlikdə yola düşdük və həcdən başqa bir məqsədimiz də yox idi. Lakin Məkkəyə çatıb Beytüllahil-həramın təvafını qurtardıqdan sonra Peyğəmbər j buyurdu: «Hər kəs özü ilə qurbanlıq gətirməyibsə, ehramdan çıxsın.» Qurbanlıq gətirməyənlər ehramdan çıxdılar, o

¹ «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.266; «Əl-müntəqi», hədis:2393.

² «Səhihi Müslüm», hədis:211-212, Cabirin dilindən, səh.914; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.3, 5, 71, 75, 148, 266; «Əl-müntəqi», hədis:2418.

³ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.246-247. Onun əsli «Səhihi Müslüm», səh.873-874, 120 nömrəli hədisdə, həmçinin «Sünəni ibni Macə»də 2981-ci hədisdə mövcuddur.

həzrətin qadınları da qurbanlıq gətirmədiklərinə görə ehramdan çıxdılar.¹

O deyir: «Səhihi Müslüm» kitabında İbni Ömərən, o da Həfəsədən – Peyğəmbərin zövcəsindən – rəvayət olunur ki, o belə demişdir: Peyğəmbər vida həccində öz arvadlarına buyurdu ki, ehramdan çıxsınlar. Mən ona dedim: «Bəs siz nə üçün ehramdan çıxmırsınız?» Buyurdu: «Mən öz başımı bağlamış və qurbanlığı özümə gətirmişəm. Buna görə də bu qurbanlığı kəsməyincə ehramdan çıxma bilmərəm.»²

O deyir: «Səhihi Buxari» kitabında İbni Abbasın belə dediyi nəql olunur: Mühacir, ənsar və Peyğəmbərin qadınları «Həccətül-vida»da ehram bağladılar, biz də ehram bağladıq. Məkkəyə çatdığımız zaman Peyğəmbər əmr etdi ki, onu ümrə qərar verək. Peyğəmbər buyurdu: «Öz həccinizi ümrə qərar verin, yalnız qurbanlığı özləri ilə gətirənlərdən başqa.»³

Bu bölmədəki hədislərin ən kamili Cabir ibni Əbdüllah Ənsarinin hədisidir ki, Peyğəmbər ʔ-in həccinin necə olduğunu bəyan edir. «Səhih» müəllifləri onu rəvayət etmişlər ki, biz onun xülasəsini «Səhihi Müslüm» kitabından nəql edirik:

Peyğəmbər ʔ 9 il (həcc) təxirə saldı və həccə getmədi. Onuncu ildə nida olundu ki, Allahın Rəsulu həccə gedir. Mədinə əhalisindən çoxu gəldi və o həzrətlə yoldaş oldular, Peyğəmbərə iqtida etdilər və öz əməllərini onun kimi yerinə yetirdilər. Biz də o həzrətlə birlikdə yola düşdük, nəhayət Zül-hüleyfəyə çatdıq. Peyğəmbəri Əkrəm ʔ məsciddə namaz qıldı, sonra özünün Qusva adlı dəvəsinə mindi və dəvə onu Beydaya çatdırdı. Mən nə qədər baxırdımsa, o həzrətin sağın-solun və ön tərəfində süvari və piyadaları görürdüm. Bəli, Peyğəmbər ʔ bizim içimizdə idi. Ona Qur`an nazil olur, o isə onun təvilini bilirdi. Buna görə də hər nə yerinə yetirirdisə, biz də təkrarən yerinə yetirirdik. Hamı tovhid nidası verirdi!!! Biz həcdən başqa bir niyyət etməmişdik və ümrəni tanımırdıq, nəhayət o, bizimlə Beytüllahil-hərama çatdı. Rükünün müqabilində istilam etdi... Cabir Peyğəmbəri Əkrəm ʔ-in əməllərini vəsf edib nəhayət deyir: Mərvədə təvafın axırına çatdığı zaman buyurdu: *"Mən əgər yolun əvvəlində olsaydım, özümə qurbanlıq gətirməz və onu*

¹ «Səhihi Buxari», «həcc» kitabı, 1-ci cild, səh.189; «Səhihi Müslüm», səh.877, hədis:128; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.161, hədis: 1806.

² «Səhihi Müslüm», səh.902, hədis:177, 179; «Sünənin Əbi Davud», 2-ci cild, səh.161, hədis:28, 106.

³ «Səhihi Buxari», «həcc» kitabı, 1-ci cild, səh.191.

ümrə qərar verərdim. Sizlərdən hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməyibsə, ehramdan çıxsin və onu ümrə qərar versin."

Cabir deyir: Bu zaman Süraqə ibni Malik ayağa qalxıb dedi: «Ya Rəsuləllah! Bu hökm bizim bu ilimiz üçündür, yoxsa həmişəlikdir?» Peyğəmbər j barmaqlarını bir-birinə keçirərək ikinci dəfə buyurdu: **"Ümrə (bu cür) həccin daxilindədir."** Sonra buyurdu: *"Xeyr, əksinə, həmişəlik və əbədiyyətə qədər."*¹ «Səhihi Buxari» kitabında isə belə deyilir: Süraqə dedi: «Bu hökm bizə məxsusdurmu?» Peyğəmbər j buyurdu: «Xeyr! Həmişəlik üçündür».²

SƏHABƏLƏRİN TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİNDƏN ƏLDƏ ETDİKLƏRİ HÖKM

Yuxarıda Peyğəmbəri Əkrəm j-in təməttö ümrəsinin hökmünü səhabələrə tədrisi olaraq bəyan etməsini açıqladıq. Bu bəhsdə isə səhabələrin bu hökmü necə başa düşmələrini araşdırırıq.

«Səhihi Müslüm» kitabında İbni Abbas deyir: Peyğəmbər və səhabələr Zil-həccənin ilk on günlüyünün dördüncü günündə Məkkəyə çatdılar, onlar həcc təlbiyəsi deyirdilər ki, Peyğəmbər buyurdu: «Onu ümrə qərar versinlər.» Digər bir rəvayətdə isə bundan sonra buyurmuşdur: **"Öz ehramlarınızı ümrəyə keçirin, yalnız qurbanlığı özləri ilə gətirənlər istisnadır."**³

Üçüncü bir rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər və səhabələr dördüncü gün səhər çağı həcc ehramı ilə Məkkəyə daxil oldular. Peyğəmbər onlara fərman verdi ki, bu əməllərini ümrə qərar versinlər. Bu da onlara ağır gəldi və dedilər: «Ya Rəsuləllah! Hansı halal?» Peyğəmbər buyurdu: «Bütün halallar!»⁴

Dördüncü rəvayətdə isə Peyğəmbər j belə buyurmuşdur: **"Bu bir ümrədir ki, onunla təməttö edirsiniz. Hər kəs qurbanlığı özü ilə**

¹ «Səhihi Müslüm», səh.886-888, hədis:147; «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.182; «Sünəni ibni Macə», səh.1022; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.44; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.32; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.7, hədis:991; «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.100.

² «Səhihi Buxari», 4-cü cild, səh.166.

³ «Səhihi Müslüm», səh.911, hədis:201-2202; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.156, hədis:1791. İbni Abbasdan nəql olunur ki, Peyğəmbər j dedi: *"Əgər bir kəs həcc niyyəti edib və Məkkəyə daxil olub, Beytullahil-həramı təvaf edib, Səfa və Mərvə arasında sə'y edibsə, ehramdan xaric olur və bu, ümrədir."*

⁴ Yəni orada, səh.909, hədis:198; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.191; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.246.

gətirməyibsə, ehramdan tamamilə çıxacaqdır ki, ümrə Qiyamətə qədər həccin içində daxil olur."¹

«Səhihi Buxari» və «Səhihi Müslüm» kitablarında nəql olunan bir rəvayətdə Cabir deyir: Peyğəmbəri Əkrəmlə birlikdə – Peyğəmbərin qurbanlığı özü ilə gətirdiyi bir ildə – həccə getdik və yalnız həcc niyyəti etdik. Peyğəmbər j buyurdu: «Ehramdan çıxın və Beytullahir-həramı təvaf edin, Səfa və Mərvənin arasında sə'y edin, təqsir işini yerinə yetirin və təvfiyə günü gəlib çatana qədər hər bir şeyi özünüzə halal edin. O zaman həcc niyyəti edin və əvvəllər yerinə yetirdiyinizi müt'ə qərar verin-yə'ni təməttö ümrəsi hesab edin.» Səhabələr dedilər: «Onu necə müt'ə qərar verə bilərik, halbuki, onu həcc adlandırmışdıq?!» Həzrət buyurdu: *"Sizə nəyi göstəriş verirəmsə, onu da yerinə yetirin. Hətta əgər mən də qurbanlığı özüm ilə gətirməsəydim, sizə dediyim göstərişə əməl edərdim. Lakin indi bu qurbanlığı qurbangaha çatdırmamış, heç bir haram mənə halal olmaz."*²

İkinci rəvayətdə Cabirin belə dediyi nəql olunur: Onlar dedilər: «Yə'ni... bizim bə'zilərimizdən mənə damlayan halda Minaya gedəkmə?!»³

Üçüncü rəvayətdə Əta nəql edir ki, Cabir ibni Əbdüllahdan eşitdim ki, camaatın arasında belə dedi: Biz Peyğəmbər səhabələri ümrə niyyəti olmadan, yalnız həcc ehramı niyyəti ilə ehram bağladığımız və Peyğəmbəri Əkrəmlə Zil-həccənin dördüncü günü səbh çağı Məkkəyə daxil olduq. Peyğəmbər j bizə göstəriş verdi ki, ehramdan çıxaraq. Sonra buyurdu: *"Ehramdan çıxın və öz qadınlarınız ilə yaxınlıq edin."* O deyir: «Bunu onlardan istəmədi, lakin qadınlarını onlara halal etdi, sonra ona xəbər çatdı ki, biz belə deyirik: «İndi ki, bizimlə Ərəfə arasında yalnız beş günlük fasilə vardır, bizə göstəriş verir ki, qadınlarımızla yaxınlıq edək, bizim cinsiyyət üzvümüzdən su damladığı halda Ərəfəyəmi gedək?» O deyir: Peyğəmbəri Əkrəm j söhbətə başlayıb buyurdu: *"Siz yaxşı bilirsiniz ki, mən sizin aranızda ən təqvalı və ən düzgün danışanam. İndi əgər qurbanlığı özüm ilə gətirməsəydim, sizin kimi ehramdan çıxmalı*

¹ Yenə orada, səh.911, hədis:201-203; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.156; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.18; «Əl-müntəqi», hədis:2423; «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.202.

² «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.190; «Səhihi Müslüm», səh.884-885, hədis:143; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.248.

³ Yenə orada, 1-ci cild, səh.213, 4-cü cild, səh.166; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.156; hədis: 1789; «Müsənnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.305; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.3, 4-cü cild, səh.338; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.246.

idim. Belə isə, ehramdan çıxın; əgər mən də yolun əvvəlində olsaydım, qurbanlığımı özümə gətirməzdim."¹

Dördüncü rəvayətdə isə deyir: Peyğəmbəri Əkrəm j Zil-həccənin dördü sübh çağında yalnız həcc niyyəti ilə Məkkəyə daxil oldu. Bizə gəlib çatan kimi fərman verdi ki, onu ümrə qərar verək və qadınlarımızla yaxınlıq edəək. Bu zaman söz-söhbət başlandı... Bu, Peyğəmbərə çatan zaman o həzrət xitabə söyləyərək buyurdu: *"Eşitmişəm ki, camaat bə'zi-bə'zi sözlər danışirlar! Allaha and olsun ki, mən onlardan daha çox yaxşı əməl sahibi, daha çox təqvalıyam..."*²

Bərra ibni Azibin rəvayətində deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm j və səhabələrlə hərəkət edərək hamılıqla həcc ehramı bağladıq. Məkkəyə daxil olduğumuz zaman Həzrət buyurdu: «Həccinizi ümrə qərar verin.» Camaat dedilər: «Ya Rəsuləllah! Axı biz həcc ehramı bağlamışdıq, onu ümrəyə necə çevirək?!» Həzrət buyurdu: «Yerinə yetirin.» Həmin sözü təkrar etdikdə o həzrət qəzəbləndi, Ayişənin yanına getdi. Ayişə onun üzündə qəzəb əlamətlərini gördükdə, dedi: «Kim sizi qəzəbləndirmişdir, Allah ona qəzəblənsin?!» Həzrət buyurdu: «Nə üçün qəzəblənməyim, halbuki, göstəriş verirəm, itaət etməirlər?!»³

Ayışə bu hadisə ilə əlaqədar deyir: Peyğəmbəri Əkrəm j Zil-qə'dənin dördüncü, yaxud beşinci günü Məkkəyə daxil oldu, qəzəbləndikdən sonra mənim yanıma gəldikdə, mən dedim: «Ya Rəsuləllah! Kim sizi qəzəbləndirmişdir, Allah onu cəhənnəmə salsın?!» Həzrət buyurdu: «Məgər bilmədin ki, camaatı bir işi yerinə yetirməyə əmr etdim, onlar onu yerinə yetirməkdə tərəddüdə düşər oldular?!»⁴

¹ «Fəthul-bari», 17-ci cild, səh.108-109; «Səhihi Müslüm», səh.883, hədis:141; «Sünəni Əbi Davud», «ifradul-həcc» babı; «Sünəni ibni Macə», «ət-təməttü bil-ümrə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.338, 5-ci cild, səh.19; «Zadul-məad», 3-cü cild, səh.246; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.356.

² «Səhihi Bxari», 2-ci cild, səh.52; «Sünəni ibni Macə», 1-ci cild, səh.993, hədis:298.

³ «Sünəni ibni Macə», səh.993; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.286; «Məcməüz-zəvaid», «fəthül-həcc iləl-ümrə», babı; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.247; «Əl-müntəqi», hədis:2428.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.879, hədis:130; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.247; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.19; «Münhətül-mə'bud», hədis:1051.

Ibni Ömər deyir: Dedilər: «Ya Rəsuləllah! İnsan alətindən mənə damlaya-damlaya Minaya gedə bilərmimi?!» Həzrət buyurdu: «Bəli!» Onun ardınca yerlər salındı.¹

Cabir deyir: Rəsulullah ilə həcc ehramı niyyəti ilə ehram bağladığı, Məkkəyə daxil olduğumuz zaman əmr etdi ki, ehramdan çıxaraq, onu ümrə qərar verək. Bu zaman bu söz bizə ağır gəldi və bizi çıxılmaz vəziyyətdə qoydu. Bu sözü Peyğəmbərə çatdırdılar, asimandanımı, yoxsa camaat tərəfindən xəbərdar olduğunu bilmədik. O həzrət buyurdu: «Ey camaat! Ehramdan çıxın. Əgər mən qurbanlığı özümlə gətirməsəydim, sizin etdiyiniz işləri edəcəkdim.» O deyir: Biz ehramdan çıxdıq, hətta öz qadınlarımızla yaxınlıq da etdik. Qeyri-möhrimə rəva olan işlərin hamısını yerinə yetirdik, nəhayət tərviyə günü gəlib çatdı, Məkkəni arxada qoyduq və həcc ehramını bağladığımız.²

Digər rəvayətdə isə deyilir: Biz dedik: «Hansı halalı?» Buyurdu: «Bütün halalları!» O deyir: Bu zaman qadınlarımızın yanına getdik, ətirdən istifadə etdik və tərviyə günü gəlib çatanda, həcc ehramı bağladığımız.³

Beləliklə, onlar ikrah və çətinliklə qəbul etdilər ki, həccə və ümrəni birlikdə yerinə yetirsinlər, bu iki əməlin arasında ehramdan çıxsınlar və təməttö etsinlər. Çünki bu iş cahiliyyət əsrinin adətləri ilə müxalif idi. Həmçinin Ümmül-mö'minin Ayişə həcdən sonra aylıq adətində olub ümrədən məhrum olduğuna görə Peyğəmbər i ona buyurdu ki, həcdən sonra aşağıdakı rəvayətdə aşkar şəkildə buyurduğu kimi, ümrə əməlini yerinə yetirsin:

AYIŞƏ HƏCDƏN SONRA ÜMRƏNİ YERİNƏ YETİRİR

«Səhihi Müslüm» kitabında Ayişənin belə dediyi nəql olunur: Peyğəmbərlə hərəkət etdik və həcdən başqa bir niyyətimiz yox idi. Sərif məntəqəsinə, yaxud onun yaxınlıqlarına çatdıqda, məndə aylıq adət baş verdi, ağlaya-ağlaya Peyğəmbərin yanına getdim. O dedi: «Adət olmusan?» Dedim: «Bəli.» Buyurdu: «Bu, Allah-taalanın Adəm övladlarının qızlarına müqərrər etdiyi bir şeydir. Hacıların yerinə

¹ «Səhihi Müslüm», səh.884, hədis:142; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.248; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.356, 5-ci cild, səh.40; «Əl-müntəqi», hədis:2426; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.233.

² «Səhihi Müslüm», səh.882, hədis:138; «Əl-müntəqi», hədis:2400 və 2415.

³ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.246.

yetirdiyi əməlləri yerinə yetir, yalnız qüslədən qabaq Beytullahil-həramı təvaf etmə.»¹

Ondan əvvəlki rəvayətdə isə deyilir: Həccə sona çatdırdığımız zaman Peyğəmbər ı məni Əbdür-Rəhman ibni Əbi Bəkrə Tən'im adlı məntəqəyə göndərdi, mən ümrəni yerinə yetirdim və o, mənə buyurdu: «Bu, sənin ümrənin yerinə olsun.»²

Digər bir rəvayətdə deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm ı-lə birlikdə «Həccətül-vida» üçün hərəkət etdik və ümrə ehramı bağladığımız. Sonra Peyğəmbər buyurdu: «Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətiribsə, həcc niyyətini ümrə etsin və hər ikisini yerinə yetirməyincə ehramdan çıxmasın.» Mən adət halında Məkkəyə daxil oldum və təvafı yetirmədim, Səfa və Mərvə arasında sə'y əməlini əncam vermədim. Öz halımdan Peyğəmbərə şikayət edərkən mənə buyurdu: «Başını açıb dara, həcc niyyəti et və ümrəni boşla.» O deyir: Mən bu işləri gördüm və həccə sona çatdırdığım zaman Peyğəmbər məni Əbdür-Rəhman ibni Əbi Bəkrə Tən'imə göndərdi və mən ümrəni yerinə yetirdikdə, o həzrət buyurdu: «Bu, sənin ümrənin əvəzinə olsun.»

Yenə deyir: «Ümrə niyyəti edən şəxslərin hamısı Beytin təvafını yerinə yetirdilər, Səfa və Mərvə arasında sə'y etdilər və ehramdan çıxdılar. Minadan qayıtdıqdan sonra digər bir təvafı yerinə yetirdilər.»³

Başqa bir rəvayətdə isə deyir: «Məni özü ilə birlikdə dəvəyə mindirdi, mən məqnəəmi, baş örtüyümü götürmək istədim ki, o əlindəki çubuqla ayağıma vurdu. Dedim: «Bir kəsi görürsənmi?» Sonra ümrə niyyəti etdim və Həsbəyə qayıtdım («Rəmyi-cəməərə» olunan yer) və Peyğəmbəri Əkrəm ı-ə çatdım.»⁴

«Səhihi Buxari» kitabında rəvayət olunur ki, Ayişə dedi: «Ya Rəsuləllah! Siz ümrəni yerinə yetirdiniz, mən isə ondan məhrum oldum!» Həzrət buyurdu: «Əbdür-Rəhman! Bacını Tən'imə apar ki,

¹ «Səhihi Müslüm», səh.873, hədis:119; «Sünəni Əbu Davud», 2-ci cild, səh.154; «Sünəni ibni Macə», hədis:2963. Sərif Məkkənin Mədinə istiqamətində bir neçə milliyində yerləşən məntəqənin adıdır.

² «Səhihi Müslüm», səh.870, hədis:111; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.138-139. Tən'im Məkkənin üç, yaxud dörd mil məsafədə yerləşir və ona görə Tən'im deyilmişdir ki, onun sağ tərəfində «Nəim» dağı, sol tərəfində «Naim» dağı yerləşir. Eləcə də Hillin Məkkəyə ən yaxın olan məkanıdır.

³ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.153: hədis: 1751; «Minhətül-mə`bud», hədis:990; «Səhihi Müslüm», səh.870, hədis:111.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.880, hədis:134.

ümrəni yerinə yetirsin.» O, məni dəvəsinə mindirdi və ümrəni yerinə yetirdik.¹

«Sünəni Əbi Davud» və «Sünəni Beyhəqi» kitablarında İbni Abbasın belə dediyi nəql olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm ı Ayışəni Həsbədən ümrəyə göndərdi. Bu işi yalnız müşriklərin puç təsəvvürlərinin kökünü kəsmək üçün etdi. Onlar deyirdilər: «Hər vaxt dəvələrin beli sağalsa, onun əsər-əlaməti aradan getsə və Səfər ayı gəlib çatsa, ümrəni yerinə yetirmək ümrəçilər üçün halal olur.»

Beyhəqinin kitabında isə belə deyilir: «Peyğəmbər ı Ayışəni Zil-həccə ayında ümrəyə yalnız buna görə göndərdi ki, müşriklərin batil əqidələrinin kökünü kəssin. Çünki Qüreyşin bu şəxəsi və onun ardıcılıarı deyirdilər: «Hər vaxt səfərin əsər-əlamətləri aradan getsə, dəvələrin beli sağalsa və Səfər ayı gəlib çatsa, ümrəni yerinə yetirmək ümrəçilər üçün halal olur.» Onlar ümrənin Zil-həccənin axırına qədər və Məhərrəm ayında yerinə yetirilməsini haram hesab edirdilər.

Təhəvinin ibarələrində isə belə deyilir: «Allaha and olsun! Peyğəmbər ı Ayışəni Zil-həccə ayında ümrəyə yalnız buna görə göndərdi ki, cahiliyyət təsəvvürlərinin kökünü kəssin.»²

Bura qədər təməttö ümrəsinin həcc ilə birlikdə yerinə yetirilməsi barəsində mətləbləri qeyd etdik, onların hamısı «Həccətül-vida»da – Peyğəmbərin həyatının son ilində – baş vermişdi. Aydın olur ki, aşağıdakı dəlillərə əsasən təməttö ümrəsinin həcc ilə birlikdə yerinə yetirilməsindən imtina edərək bu işi ağır hesab edənlər Peyğəmbərin səhəbələrindən olan Qüreyş mühacirləri olmuşdur:

1-İbni Abbasın nəql etdiyi hədisdə: «Qüreyşin bu şəxəsi və onların ardıcılıarı ümrəni Zil-həccənin axırına qədər və Məhərrəmdə haram hesab edirdilər.»

2-Peyğəmbər ı-dən sonra da müsəlmanlar içində onun yerinə yetirilməsinə mane olan şəxslər, yəni Qüreyş qəbiləsinin hakimləri (onu sonradan qeyd edəcəyik). Onların məqsədi öz təsəvvürlərinə əsasən, əvvəla həccə hörmət qoymaq, ikincisi də camaatın yenidən Məkkəyə getməsi idi: Bir dəfə həcc üçün, bir dəfə də ümrə üçün. Çünki bu işdə Qüreyşin – yəni Məkkə sakinlərinin – baharı idi. Bu məna da xəlifə Ömər in sözlərindən-təməttö ümrəsini qadağan etdiyi zaman – aydın olur.

¹ «Səhihi Buxari», 2-ci cild, səh.184.

² «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.204; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.161, hədis:2361; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.354; «Muşkilul-asar», Təhəvi, 3-cü cild, səh.155-156.

ƏBU BƏKRİN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Qüreyş cahiliyyət dövründə həcc ilə ümrəni bir yerdə və həcc aylarında yerinə yetirməyi haram hesab edir və onu ən böyük günahlardan sayırdılar. Amma İslam dini onu şəriət qanunu halına saldı. Peyğəmbəri Əkrəm j də onun yerinə yetirilməsini göstəriş verdi və onu sünnə halına saldı. Qüreyş hakimləri də Peyğəmbərdən sonra onun yerinə yetirilməsini rəva bilməyib, həcc ümrədən ayırdılar. Qüreyş qəbiləsindən Həcc təklikdə yerinə yetirən ilk şəxs Əbu Bəkr idi. Beyhəqinin nəql etdiyi rəvayətə əsasən, Əbdür-Rəhman ibni Əsvəd öz atasından nəqlən deyir: Əbu Bəkrlə həcc əməlini yerinə yetirdik və o, təkcə həcc yerinə yetirdi. Ömər də yerinə yetirdikdə, o, təkcə həcc əncam verdi, Osman da yerinə yetirdi, o da təkcə həcc əncam verdi.»¹

ÖMƏRİN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Peyğəmbər j-dən sonra təkcə həcc yerinə yetirən ilk şəxs Qüreyş xəlifəsi Əbu Bəkr, Peyğəmbərdən sonra təməttö ümrəsini müsəlmanlara qadağan edən ilk şəxs isə Qüreyş xəlifəsi Ömər oldu ki, aşağıdakı rəvayətlər ona dəlildir:

«Səhihi Müslüm», «Müsnədi Təyalisi» və «Sünəni Beyhəqi» kitablarında Cabirin belə dediyi nəql olunur: «Peyğəmbəri Əkrəmlə təməttö ümrəsini yerinə yetirdik. Ömər hakimiyyətə çatan zaman dedi: «Allah hər nəyi və necə istəyirdisə, Öz Peyğəmbərinə halal edirdi. Qur`an öz yerində və öz məqamında nazil olmuşdur. Belə isə, həcc və ümrəni Allah üçün və Allahın fərman verdiyi şəkildə yerinə yetirin və qadınlarla müvəqqəti izdivacdən əl çəkin. Əgər müvəqqəti əqd bağlamış olan bir kişini mənim yanıma gətirsələr, hökmən onu daş-qalaq edəcəyəm!»

Bunun ardı «Səhihi Müslüm» kitabında belə nəql olunur: «Həclərinizi ümrələrinizdən ayırın, çünki bu iş sizin həccinizi və ümrənizi daha kamil edir.»²

Bu rəvayət «Sünəni Beyhəqi» kitabında daha artıq təfəsilatla qeyd olunmuşdur. Orada Cabirdən belə nəql olunur: «Peyğəmbər j və Əbu Bəkrlə təməttö ümrəsini yerinə yetirdik. Amma Ömər hökumətə çatanda camaata xitab edərək dedi: «Peyğəmbəri-Əkrəm həmin Allahın Rəsuludur, Qur`an həmin Qur`andır. İki müt`ə Peyğəmbərin dövründə

¹ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.5; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.123.

² «Səhihi Müslüm», səh.885, hədis:124; «Müsnədi Təyalisi», səh.247, hədis:1729; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.21.

qanuni hal idi, mən onun hər ikisini qadağan edirəm. Kim onu yerinə yetirsə, cəzalandıracağam: Onların biri «müt`ətun-nisa» (müvəqqəti izdivac) idi ki, əgər bir qadını müvəqqəti izdivac əqdinə keçirən bir kişi tapsam, onu hökmən daş-qalaq edib basdıracağam! Digəri isə həcc müt`əsidir. Həccinizi ümrədən ayırın, çünki bu iş sizin həccinizi və ümrənizi daha kamil edir.»¹

Birinci rəvayətdə xəlifə Ömər işarə edir ki, Allah-taala təməttö ümrəsini həcc ilə birlikdə, istədiyi kimi Öz Peyğəmbərinə halal etdi, əks halda tamam ümrə həcc ilə birlikdə bir yerə yığılmaz. Belə isə, həccinizi ümrədən ayırın, çünki bu iş həcc və ümrənizi daha kamil edir.

İkinci rəvayətdə Əsvəd ibni Yezid bir hadisəni nəql edir ki, bu da Ömər in həcc və ümrəni bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan etməsini bəyan edir. O deyir: «Ərəfə günü axşam çağı Ömərlə birlikdə Ərəfatda dayanmışdıq. Bir kişi bəzənmiş, saçları daranmış və ətirlənmiş halda bizim yanımıza gəldi. Ömər ona dedi: «Sən möhrimsənmi?» Dedi: «Bəli!» Ömər dedi: «Sənin zahirin ehramda olanlara oxşamır. Ehramda olan şəxsin tükləri qarışıq, toz-torpağa bulaşmış və pis iyli olur.» O dedi: «Mən təməttö ümrəsini yerinə yetirdim və həyat yoldaşım ilə birlikdəyəm. Bu gün ehram bağlamışam.» Ömər dedi: «Bu günlərdə təməttö etməyin. Əgər mən onlara müt`ə icazəsi versəm, bu kolların arasında öz həyat yoldaşları ilə yaxınlıq edəcək, sonra onlarla birlikdə həcc yerinə yetirəcəklər.»²

Ibni Qəyyim bu rəvayəti nəql etdikdən sonra yazır: «Bu məsələ göstərir ki, bu söz Ömər in şəxsi rə`yi olmuşdur.» İbni Həzm deyir: «Bu belə olmuşdur. Necə də gözəldir! Aydınır ki, Peyğəmbər öz arvadlarının yanına getmiş və bundan sonra ehram bağlamışdır. Ehramdan qabaq hətta bir an belə, qadınlarla yaxınlıq etməyin mübah olmasında heç bir ixtilaf yoxdur.»

Əbu Musa Əş`əri özünün həcc müt`əsi barəsində Ömərlə söhbətlərini bəyan edərək deyir: «Rəsuli Əkrəm məni Yəməinə göndərmişdi. O, həccə yerinə yetirdi və mən o həzrətə qoşuldum. O mənə buyurdu: «Əbu Musa! Möhrim olduğun vaxtdan nə deyirsən?» Mən dedim: «Deyirəm ki, «ləbbeyk» və mənim niyyətim eynilə Peyğəmbər in

¹ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206.

² «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.258-259. Əsvəd ibni Yezid Nəxəi Əbu Ömər, yaxud Əbdür-Rəhman Məxzum, siqə (e`timadlı), çox, hədis deyən və fəqihdir. O, ikinci təbəqədən olan rəvayətlərdən sayılır. Onun hədislərini bütün «Sihah» müəllifləri nəql etmişlər. 74, yaxud 75-ci illərdə vəfat etmişdir. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.77.)

niyyəti olsun.» O həzrət mənə buyurdu: «Özünü qurbanlıq gətirmisən?» Dedim: «Xeyr!» Həzrət buyurdu: «Belədirsə, onda get və Beytullahil-həramın təvafını yerinə yetir, Səfa və Mərvə arasında sə'y et və ehramdan çıx...»

Bu hədisin davamı ondan əvvəlki rəvayətdə belə qeyd olunur: «Mən Beytin təvafını yerinə yetirdim, Səfa və Mərvə arasında sə'y etdim, sonra qohumlarımdan bir qadının yanına gəldim. O mənim saçlarımı daradı və başımı yudu.»

Digər bir rəvayətdə isə deyir: «Sonra həcc niyyəti etdim.» «Müsnədi Əhməd» kitabında «tərviyə» gününü ona əlavə edərək deyir: Mən Əbu Bəkr və Ömər in dövründə o əsasda camaata fətva verirdim. Nəhayət həcc mövsümündə dayanmışdım, bir nəfər gəlib dedi: «Sən bilmirsən ki, əmirəl-mö'minin (Ömər) həcc əməlləri barəsində necə təzə hökm vermişdir?!»

Beyhəqinin ibarəsində deyilir: «Həcərül-əsvədin yaxınlığında, İbrahim TM məqamında idim və Peyğəmbərin mənə buyurduqlarını camaat üçün bəyan edirdim. Birdən bir nəfər gəlib yavaşca mənə dedi: «Fətva verməkdə tələsmə, çünki əmirəl-mö'minin mənasik barəsində yeni bir hökm çıxartmışdır.»¹ Mən dedim: «Ey camaat! Hər kəsə bir şey barəsində fətva vermişəmsə bir az gözləsin, çünki əmirəl-mö'minin indi sizə tərəf gələcək. Siz ona iqtida etməlisiniz.» O gəldikdə dedim: «Ya Əmirəl-mö'minin! Həcc barəsində çıxartdığınız yeni hökm nədir?»

Beyhəqinin ibarəsində isə deyilir: Mən dedim: «Həcc barəsində yeni bir şey əmələ gəlib?» Ömər bu sözdən qəzəblənib dedi: «Əgər Allahın Kitabına əməl ediriksə, onda Allahın Kitabı (həcci) tamamlamağa fərman verir.»²

Başqa bir rəvayətdə isə onun belə dediyi nəql olunur: «Allah-taala buyurmuşdur: *"Və ətimmul-həccə vəl-ümrətə lilləh – Həcc və ümrəni Allah üçün sona çatdırın."*³ Əgər Peyğəmbərinizin sünnəsini tutsaq, onda (bil ki,) Peyğəmbər qurbanlıq etməyincə ehramdan çıxmırdı.»⁴

¹ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.20.

² Yenə orada, 4-cü cild, səh.338, 5-ci cild, səh.20; «Münhətül-mə'bud», hədis:1502.

³ «Bəqərə» surəsi, 196-cı ayə.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.895-896, səh.155 və 156; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.188-189; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.15 və 18; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.393, 395, 410; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.88; «Kənzül-ümmal», 5-ci cild, səh.86; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.214-də xülasə şəkildə.

Xəlifə Ömər başqa bir hədisdə həcc və ümrənin kamil olması ilə əlaqədar öz nəzərlərini bəyan etmişdir. Halbuki, o hədisi Malik «Müvəttə» kitabında, Beyhəqi «Sünən» kitabında Əbdüllah ibni Ömərdən rəvayət edərək demişlər: Ömər ibni Xəttab dedi: «Həcc və ümrənizi bir-birindən ayırın, çünki bu, sizin hər birinizin həccinin ən kamil olması, həcc aylarında yerinə yetirdiyiniz ümrənin isə daha da tamam olmasına səbəb olur.»¹

KEÇƏN HƏDISLƏRİN XÜLASƏSİ

Xəlifə Ömər inanırdı ki, həcc və ümrəni ayrı-ayrılıqda yerinə yetirmək onların kamal həddinə çatması üçün daha yaxşıdır və həcc, həcc aylarında, ümrə isə o aydan başqa aylarda yerinə yetirilməlidir. Öz nəzərini isbat etmək üçün *"Və ətimmul-həccə vəl-ümrətə"* – ayəsini, Peyğəmbər sünnəsindən də o həzrətin «Həccətül-vida»da qurbanlıq etməyincə ehramdan çıxmadığını əsas gətirirdi.

Halbuki həcc və ümrənin yuxarıdakı ayədə qeyd olunan «sona çatdırılmasından» məqsədin bu iki fərizənin özünün lazım olan bütün hüduqları və laziməsi ilə birlikdə, eləcə də vacib əməlləri və sünnələri yerinə yetirməyin vacib olmasıdır. Belə ki, yolları bağlanan və qorxan şəxslər onu yerinə yetirməkdə acizdirlər. Şərif ayə bu cümlədən sonra təməttö ümrəsinin şəriət qanunu halına salınmasını aşkar şəkildə bəyan edərək buyurur:

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ

"Hər kəs təməttö ümrəsi ilə həccə başlasa..." Peyğəmbəri Əkrəm j qurbanlığı özü ilə gətirdiyinə görə ehramdan çıxmamış və aşkar şəkildə buyurmuşdur: «Əgər yolun əvvəlində olsaydım, qurbanlığı gətirməzdim və onu ümrə qərar verərdim.» Sonra buyurmuşdu: «Ümrə həmişəlik olaraq həccin içinə daxil olur.» Haşa ki, Əbu Həfs Ömər bu mənanı başa düşməmiş ola! Xüsusilə bunu nəzərə alaq ki, İbni Abbasın «eşitmişəm ki, Ömər deyir ki, Allaha and olsun, mən sizi bu müttədən çəkindirəcəyəm və (bilirəm ki,) o Allahın Kitabında vardır, mənim özüm də Peyğəmbərlə birlikdə onu yerinə yetirmişəm!» - sözündən sonra, yəni o, özü e'tiraf edir ki, ümrə həcc ilə yanaşıdır!»²

¹ «Təfsiri Süyuti», 1-ci cild, səh.218; «Hilyətül-övliya», 5-ci cild, səh.205; «Şərhi məanil-asar», səh.375.

² «Sünəni Nəşai», 2-ci cild, səh.16; «Beyrut» çapı, 5-ci cild, səh.135; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.122. İbni Kəsir deyir: «Bu hədisin sənədləri çox yaxşıdır, lakin onu rəvayət etməmişlər.»

Deməli, xəlifənin Allahın Kitabına və sünnəyə istinad etməsinə heç bir əsas yoxdur. Onu bu işə vadar edən şey özünün digər bir hədisdə aşkar dediyidir. Ravi deyir: Ömər ibni Xəttab ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsini qadağan edərək dedi: «Mən özüm onu Peyğəmbərlə birlikdə yerinə yetirirdim, indi onu qadağan edirəm. Çünki sizin bə`ziləriniz həcc aylarında yorğun və toz-torpaqlı halda ümrəyə gəlirsiniz, onun toz-torpağı, yorğunluğu və «ləbbeyk» deməsi yalnız ümrədədir, sonra Beytullahil-həramın təvafına varid olur və ehramdan çıxır, paltar geyir, ətirdən istifadə edir, öz əhli-əyalı ilə (birlikdədirsə, onunla) yaxınlıq edir, nəhayət «tərviyə» günü gəlib çatır və həcc niyyəti edərək Minaya gedib, həccin ləbbeykini deyir ki, onun nə toz-torpağı vardır, nə yorğunluğu. Bu yalnız bir gün olur! Halbuki, həcc ümrədən fəzilətlidir; əgər onları özbaşına buraxsan, bu ərak kollarının dibində öz həyat yoldaşları ilə yaxınlıq edərlər. Halbuki, Beytullahil-həramın sakinlərinin nə süd verən döşləri (dəvələri) vardır, nə məhsuldar əkin sahələri; onların baharı yalnız oraya gələnlərin əli ilədir!»¹

Başqa bir rəvayətə görə Ömər dedi: «Mən bilirəm ki, Peyğəmbər və onun səhabələri bunu yerinə yetirirdilər, lakin istəmirəm ki, onlar ərak kollarının dibində öz həyat yoldaşları ilə yaxınlıq etsinlər, sonra həccə getsinlər və qüslərinin damcıları başlarından yerə damsın!»²

Ömər bu iki rəvayətdə aşkar bəyan edir ki, onun bu işi yerinə yetirməkdə iki məqsədi varmış:

Birincisi: Həccə ehtiram qoymaqdır. O, bu barədə səhabələrin gətirdiyi bir dəlili gətirir ki, «Həccətül-vida»da təməttö ümrəsinin həcc ilə yerinə yetirilməsini qəbul etmədilər. Buradan aydın olur ki, bu sözü deyənlər hər iki məqamda bir qismdən olub: Qüreyş mühacirlərindən ibarətdir ki, təməttö ümrəsinin, həcc və ümrə barəsində mövcud olan cahiliyyət adət-ən`ənələri ilə müxalif olduğunu bilirdilər,!

İkincisi: Bir səfərdə həcc və ümrənin bir yerdə yerinə yetirilməsinin qadağan olunması iki rəvayətdən birində ona aşkar işarə edilmişdir: «Məkkə sakinlərinin nə süd verən döşləri var, nə də məhsuldar əkin sahələri, onların baharları yalnız oraya gələnlərin əli ilədir.»

Deməli, xəlifə fərman verir ki, həcc və ümrəni bir-birindən ayırsınlar, ümrə həcc aylarından başqa vaxtlarda yerinə yetirilsin ki,

¹ Kənzül-ümmal», 5-ci cild, səh.86; «Hilyətül-övliya», 5-ci cild, səh.205.

² «Səhihi Müslüm», səh.896, hədis:157; «Müsnədi Təyalisi», 2-ci cild, 2-ci cild, səh.70, hədis:516; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.29 və 50; «Sünəni Nəsai», 1-ci cild, səh.16; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.20; «Sünəni ibni Macə», səh.692, hədis:2979; «Kənzül-ümmal», 5-ci cild, səh.86.

müsəlmanlar Məkkəyə iki dəfə gəlsinlər: Bir dəfə həcc üçün, bir dəfə də ümrə üçün. Bu işlə Məkkə sakinlərinin və Qüreyş tayfasından olanların ticarət bazarı rəvnəqlənsin. Bu məna ona Əli ibni Əbi Talib TM-a verdiyi cavabda da qeyd olunur. Beyhəqi rəvayət edərək deyir: Əli ibni Əbi Talib Ömərə dedi: «Sən müt'əni qadağan etmisənmi?» Dedi: «Yox, lakin istəyirəm ki, Allahın evini çox ziyarət etsinlər.» Əli dedi: «İfrad həccini və təməttö həccini yerinə yetirən şəxs, şübhəsiz Allahın Kitabına və Peyğəmbərin sünnəsinə əməl etmiş olur.»¹

Yuxarıda qeyd olunanlar Ömər in təməttö ümrəsini qadağan etməsi ilə əlaqədar rəvayətlərdən ibarət idi. Biz bu rəvayətləri, mənbələrin az olması ilə əldə etmişik. Bütün çatışmazlıqları ilə eyni zamanda, yenə də xəlifə Ömər in şəxsi ictihad və rə'yini, bu hökmü çıxarmaqdakı məqsədini müəyyən qədər bəyan edir. Biz belə bir nəticəyə çatırıq ki, Ömər həcc müt'əsini şiddətlə qadağan edir və camaatı onu yerinə yetirdiyinə görə cəzalandırırdı.² İbni Kəsir yazır: «Səhabə (rəziyəllahu ənhum) çox hallarda ondan qorxur və onunla müxalifət etməyi cür'ət etmirdilər.»³ Biz elə bir kəsi tapa bilmədik ki, onun hökuməti dövründə onunla münaqişə etsin, yaxud müxalifətə cür'ət etsin. Yalnız imam Əli TM ona cür'ət edərək deyirdi: «Hər kəs təməttö həccini yerinə yetirsə, şübhəsiz, Allahın Kitabına və Peyğəmbərin sünnəsinə əməl etmiş olur.»⁴

Məhz Ömər in qadağan etməsindən sonra tək cə həccin yerinə yetirilməsi Ömər tərəfindən qoyulan bir bid'ət oldu və Qüreyş xəlifələri, o cümlədən Osman bu sünnəyə iqtida etdi.

OSMANIN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Osman həcc ümrədən ayırmaqda Ömər in sünnəsinə və bid'ətinə tabe oldu ki, burada da heç bir qəribəlik yoxdur. Çünki onların hər ikisi Qüreyş mühacirlərindən idi və bu hökm qarşısında vahid nəzərə malik idilər. Yalnız imam Əli TM aşkar şəkildə onunla müxalifət etdi və öz yoldaşlarına fərman verdi ki, onunla aşkar şəkildə müxalifətə qalxsınlar. Halbuki, xəlifə Ömər in dövründə və onun «Peyğəmbər in dövründə iki müt'ə cari idi, mən onları qadağan edirəm, hər kəs yerinə yetirsə, cəzalandıraram: Həcc müt'əsi və qadınların müt'əsi»⁵ - dediyi zaman heç kəsin onunla aşkar müxalifət etməyə haqqı və cür'əti yox idi. İndi

¹ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.21.

² «Səhihi Müslümün şərh», 1-ci cild, səh.170, Qazi Əyazdan nəqlən.

³ «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.141.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.21.

⁵ Bu rəvayətin mənbələri bu bəhsin əvvəlində qeyd olundu.

aşağıdakı rəvayətdə imam Əli TM-ın xəlifə Osmana e`tiraz etməsini o həzrətin öz dilindən nəql edirik:

«Müsnədi Əhməd» kitabında Əbdüllah ibni Zübeyrdən belə nəql olunur: «Allaha and olsun, Osman ibni Əffanla Cəhəfədə idim. Şam camaatından bir qrupu, o cümlədən Həbib ibni Məsləmət Fəhri də onunla idi. Təməttö ümrəsindən söhbət açıldıqda, o dedi: «Kamil həcc və ümrə odur ki, hər ikisi həcc aylarında yerinə yetirilməsin. Deməli, əgər bu evi iki dəfə ziyarət etmək üçün ümrəni tə`xirə salsanız, bu daha fəzilətli və daha üstündür. Allah da xeyir işlərə genişlik bağışlamışdır.» Bu zaman Əli ibni Əbi Talib dərədə idi və dəvəsinə ot verirdi. Osmanın sözlərindən agah olduqda, onun qarşısında dayanıb dedi: «Peyğəmbər sünnəsini yığışdırmaq fikrindəsən?! Allah-taalanın Öz kitabında bəndələrinə verdiyi rüxsəti onlara daraldır və onu qadağan edirsən. Elə bir hökm ki, uzaqlarda yaşayan ehtiyacılar üçündür?!» Sonra bir-birilə yanaşı olan həcc və ümrə nidası verdi ki, Osman camaata üz tutaraq dedi: «Məgər onu mən qadağan etmişəm? Mən onu qadağan etməmişəm. Bu yalnız bir nəzər idi ki, ona işarə etdim, hər kəs istəyirsə, ona əməl etsin, hər kəs istəmirsə, boşlasın.»¹

Malik «Müvəttə» kitabında Cə`fər ibni Məhəmməddən, o da atasından nəqlən deyir: «Miqdad ibni Əsvəd Səqyada Əli ibni Əbi Talib TM-ın yanına gəldi. O, dəvəsinə yemlədiyi halda Miqdad dedi: «Osman ibni Əffan həcc ilə ümrəni bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan edir!» Əli ibni Əbi Talibin əlləri dirsəyə qədər buğda unundan hazırlanan yemə batmışdı. Mən onu heç vaxt unutmam; o, hərəkət edərək Osmanın yanına gəldi və dedi: «Sən həcc və ümrəni bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan edirsən?!» Osman dedi: «Bu, mənim öz nəzərimdir.» Əli qəzəbləndi, qəzəbli halda çıxıb dedi: ***"Ləbbeykəllahummə ləbbeyk bi-hiccətin və ümrətin məən."*** Yəni ***"Ləbbeyk, ey Pərvərdigar! Göstərişini qəbul etdim və həcclə ümrəni birlikdə yerinə yetirməyi niyyət etdim."***²

«Sünəni Nəsai», «Müstədrəki Səhiheyn» və «Müsnədi Əhməd» kitablarında Səid ibni Müseyyibin belə dediyi yazılır: «Əli və Osman həcc üçün yola düşdülər. Yolun bir hissəsində Osman təməttö ümrəsini qadağan etdi. Əli isə dedi: O nə zaman hərəkət etsə, siz də hərəkət edin.» Sonra Əli və onun səhabələri ümrə ləbbeykini dedilər. Osman onları çəkəndirdikdə, Əli dedi: «Sənin təməttönü nəhy etdiyin bu xəbər

¹ «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.92, hədis:707; «Zəxariul-məvaris», səh.416.

² «Müvəttə Malik», səh.336, hədis:40; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.129.

səhihdirmi?» Osman dedi: «Bəli.» Əli dedi: «Bəs eşitməmişən ki, Peyğəmbəri Əkrəm i təməttö ümrəsini yerinə yetirdi?» Dedi: «Əlbəttə ki!»¹

Imam Sindi bu hədisin haşiyəsində yazır: Əlinin dediyi «hər vaxt hərəkət etdiyini görsəniz, hərəkət edin» - sözündən məqsədi bu idi ki, onunla hərəkət edin və ümrə ləbbeyki deyin ki, sizin sünnəni onun (şəxsi) rə'yindən irəli keçirdiyinizi və sünnə müqabilində ona itaət etməyin rəva olmadığını bilsin.»²

Bu hədis «Müsnədi Əhməd» kitabında digər bir ibarə ilə belə qeyd olunur: «Osman həcc əməllərini yerinə yetirmək üçün hərəkət etdi. Yolun əsnasında Əliyə xəbər verdilər ki, Osman öz səhabələrini təməttö ümrəsini yerinə yetirməkdən çəkindirir. Əli səhabələrinə dedi: «Hər vaxt hərəkət etsə, siz də hərəkət edin.» Sonra Əli və səhabələri ümrə ləbbeyki dedilər, Osman onlara bir söz demədi. Əli dedi: «Düzdürmü ki, sən təməttö ümrəsini qadağan etmişən? De görüm, Peyğəmbəri Əkrəm i təməttönü yerinə yetirmədimi?» Ravi deyir: Osmanın nə cavab verdiyini bilmədim.»³

Bəli, gördüyümüz kimi, xəlifə Osman bu hallarda təməttö ümrəsi barəsində müəyyən qədər yumşaqılıq göstərdi, amma başqa hallarda çox kobudluq, daşürəklilik edərdi.

«Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Beyhəqi» və digər kitablarda Şö'bədən, o da Qütadədən, o da Əbdüllah ibni Şəqiqdən nəql edir ki, o belə demişdir: Osman müt'əni qadağan etdi, Əli ona fərman verdi. Osman Əliyə e'tiraz etdikdə, Əli dedi: «Sən yaxşı bilirsən ki, biz Peyğəmbəri Əkrəmlə birlikdə təməttö ümrəsini yerinə yetirirdik.» Osman dedi: «Bəli, amma biz qorxurduq, xaif idik.»

«Müsnədi Əhməd» kitabının digər bir rəvayətində deyilir: Osman Əliyə dedi: «Sən belə-belə işlər görmüşən!» Digər bir rəvayətdə isə deyir: «Osman Əliyə bir söz dedi.»

Bu rəvayətin axırında Şö'bə Qütadəyə deyir: «Onlar nədən qorxurdu?» Dedi: «Bilmirəm!»⁴

¹ «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.15; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.57; hədis: 402; «Müstədrəki Səhiheyn», səh.472; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.126 və 129.

² Imam Sindi Əbul-Həsən Məhəmməd ibni Əbdül-Hadi Hənəfi Mədinədə yaşamış və 1138-ci ildə vəfat etmişdir.

³ «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.60, hədis:424.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.896, hədis:158; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.97, hədis:756, 2-ci rəvayət: səh.60, hədis:431-432; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.22;

Bu rəvayətdə Osmanın Əliyə dediyini gizlətməmiş və onun yerinə «sən belə-belə işlər gördün- cümləsini gətirmişlər. Başqa bir yerdə isə «bir söz dedi» - cümləsi qeyd olunur. Amma Osmanın dediyi «bəli, biz xaif idik!» - sözünə gəldikdə isə, bu xovfu nə Qütadə başa düşmüşdür, nə biz başa düşürük, nə də münəccimlər! Peyğəmbəri Əkrəm j Həccətül-vidada onlara fərman vermişdi ki, təməttö ümrəsini yerinə yetirsinlər, onlar da Peyğəmbəri Əkrəm j-in həyatının axırncı ilində onu yerinə yetirdilər. Yə`ni İslamın genişlənilib yayıldığı, şirkin Ərəbistan yarımadasından həmişəlik olaraq məhv edildiyi bir dövrdə! İbni Kəsir deyir: «Mən bilmirəm bu xovf hansı yerə yozula bilər və görəsən hansı cəhətdən törənmişdir?!»

Ondan əvvəl isə belə deyir: «Allah-taala İslamı onun üçün təsbit və Bələdül-həramı fəth etdi. Keçən ildə geniş çöldə – Minada e`lan olundu ki, bu ildən sonra heç bir müşrik həcc əməlini yerinə yetirməməlidir, heç kəs çıpaq halda təvaf etməməlidir.»¹

Yuxarıdakı hədisdə Osman öz fətvasının düzgünlüyünün dəlilini belə bəyan etmişdir: «Onlar buna görə xaif idilər ki, təməttö ümrəsi yerinə yetirirdilər.» Lakin gələcək rəvayətlərdə heç bir dəlilə istinad edilmir və daha artıq qəbaliq göstərilir:

«Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», «Sünəni Nəsai», «Müsnədi Təyalisi», «Müsnədi Əhməd» və digər kitablarda Səid ibni Müseyyibin belə dediyi nəql olunur: Əli və Osman Əsfanda bir yerdə idilər və Osman müt`əni, yaxud ümrəni qadağan etdiyi zaman Əli dedi: «Nəyə əsasən Peyğəmbər j-in yerinə yetirdiyi bir işi hədəf tutmusan və onu qadağan etmişən?!» Osman dedi: «Bizdən əl çək!» Əli dedi: «Səndən əl çəkə bilmərəm!» Bundan sonra Əli vəziyyəti belə gördükdə hər ikisinin (həcc və ümrənin) ləbbeykini birlikdə deməyə başladı.»²

«Əl-müntəqi», hədis:2382; «Kənzül-ümmal», 3-cü cild, səh.33; «Şərhi məanil-əxbar», səh.380-381; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.127, qısa şəkildə. İbni Kəsir 129-cu səhifədə də bu hədisi qeyd etdikdən sonra yazır: «Bu, Osmandan Əlinin rəvayət etdiyinə dair bir e`tirafdır. Mə`lumdur ki, Əli «Həccətül-vida»da Peyğəmbər j-in ehram bağladığı həmin niyyətlə ehram bağlamışdır.»

¹ «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.137; «Daru ehyait-turasil-ərəbi» çapı, səh.102-103.

² «Səhihi Müslüm», səh.897, hədis:157; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.190; «Müsnədi Təyalisi», 1-ci cild, səh.16; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.136; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.22; «Mühəttül-mə`bud», 1-ci cild, səh.210, hədis:1005; «Məanil-əsbarın şərhi», səh.371; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.218 və 220; «Tarixi ibni Kəsir», 1-ci cild, səh.129; «Daru ehyat» çapı, səh.98. Əsfan Cəhfə ilə Məkkə arasında bir dayanacaq adıdır. («Mö`cəmül-büldan».)

Həmçinin «Səhihi Buxari», «Sünəni Nəsai», «Sünəni Darəmi», «Sünəni Beyhəqi», «Müsnədi Əhməd», «Müsnədi Təyalisi» və digər kitablarda Mərvan ibni Həkəmin belə dediyi qeyd olunur: «Mən Əli ilə Osmanı gördüm, Osman müt'əni, həcc və təməttö ümrəsini bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan edir. Bunu belə görən Əli hər ikisinin ləbbeykini – ümrə ləbbeykini və həcc ləbbeykini deməyə başladı: Sonra dedi: «Mən elə adam deyiləm ki, Peyğəmbərin sünnəsini bir kəsin sözü-nə görə boşlayam!»

Nəsainin ibarələrində belə deyilir: «Osman müt'əni və həcc ilə ümrənin bir yerdə yerinə yetirilməsini qadağan etdi. Buna görə də (Əliyə) dedi: «Mənim bu işləri qadağan etməyimlə yanaşı, sən o ikisini yerinə yetirirsən?!» Əli dedi: «Mən elə bir kəs deyiləm ki, Peyğəmbərin sünnəsini camaatdan hər hansı birinin sözü-nə görə boşlayam!»¹

Digər bir rəvayətdə «Sənin sözü-nə görə boşlayam.»¹ deyə qeyd edilir.

İbni Qəyyim bu hədisləri qeyd etdikdən sonra deyir: bu söhbətlər onu göstərir ki, həcc və ümrənin hər ikisini birlikdə yerinə yetirən şəxs onların arasında mütəməttə sayılır. Bu da bir iş idi ki, Peyğəmbər i onu yerinə yetirmiş, Osman da ona e'tiraf etmişdi. Çünki Əli ona «nə üçün Peyğəmbəri Əkrəm i-in yerinə yetirdiyi bir işi qadağan edirsən?» - deyə e'tiraz etdikdə, o heç də demədi ki, Peyğəmbər i onu yerinə yetirmirdi.» Əgər bu barədə onunla müvafiq olmasaydı, iddiasını inkar edərdi. Əli də Peyğəmbərlə müvafiq olmaq, ona iqtida etmək, eləcə də o həzrətin sünnəsinin nəsx olunub qüvvədən düşmədiyini bəyan etmək üçün həcc və ümrənin niyyətini birlikdə etdi və ikisinin ləbbeykini birlikdə deməyə başladı ki, əməldə Peyğəmbərə, Qur`ana və sünnəyə iqtida etdiyini göstərək istəyirdi ki, Osman özünün tə`vili və şəxsi nəzəri ilə onu qadağan etmişdi!²

Yuxarıda qeyd olunan rəvayətlərdən aydın olur ki, imam Əli TM təməttö həccinin niyyətini aşkar şəkildə e`lan etməklə istəyirdi ki, xəlifə Osmanla qəsdən və aşkar şəkildə müxalifət etsin, xəlifə də bu məsələni

¹ «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.190; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.15; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.69; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.352, 5-ci cild, səh.22; «Müsnədi Təyalisi», 1-ci cild, səh.16, hədis:95; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.91, hədis:733 və səh.136, hədis:139; Zadul-məad», 1-ci cild, səh.217; «Məaniil-asarın şərh», səh.376; «Kənzül-ümmal», 3-cü cild, səh.31; «Mülhətül-mə`bud», hədis:1004; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.126-129; «Daru ehya» çapı, səh.96 və 98.

² «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.218.

bə`zən mülayimliklə, bə`zən də kobudluqla araşdırırdı. Bizim zənnimizcə onun mülayimliyi hökumətinin əvvəllərində idi. Bunun ardınca gələn kobudluq xislətləri də onun davamında olmuşdur. Bu kobudluq elə bir həddə çatmışdı ki, onu yerinə yetirənlərə şallaq vurur, başını qırxdırırdı! İbni Həzm rəvayət edərək deyir: «Osmana xəbər verdilər ki, bir nəfər ümrə ilə həcc niyyətini birlikdə etmişdir. O dedi: «Onu mənim yanıma gətirin!» Gətirdikləri zaman ona şallaq vurdurdu və başını qırxdırırdı.»¹ Onu şallaqladı ki, cəzası olsun; başını da qırxdırdı ki, başqaları üçün ibrət dərsi olsun! Amma bütün bu qədər tələbkarlıqla belə, müsəlmanların müqavimət və mübarizələri də həmin dövrdən başladı ki, imam Əli TM onunla müxalifətini aşkar edən ilk şəxs idi, öz ətrafında olanları da bu işə fərman verirdi. Bu mübarizələr ondan sonra digər xəlifələrin dövründə daha da genişləndi.

IMAM ƏLİ TM-İN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Qeyd olunduğu kimi, imam Əli TM Osmanın dövründə onunla şiddətli mübarizə aparır və Peyğəmbər sünnəsinin yerində qalmasına israr edirdi.² Aydınır ki, onun öz xilafəti dövründə sünnənin bərqərar etdirilməsi – heç bir e`tirazçının olmamasını da əlavə etməklə – daha layiqli idi. Xüsusilə müsəlmanların ümdə qrupları da onunla eyni fikirdə idilər. Buna görə də təməttö ümrəsi ilə əlaqədar bəhs və mübahisə aparmağa heç bir lüzum yox idi ki, bizim üçün rəvayət olunsun və hədis kitablarında qeydə alınsın. Lakin Müaviyənin dövründə, Ömər sünnesini dirçəltmək istədiyi bir dövrdə bu söz-söhbətlər yenidən başladı:

MÜAVİYƏNİN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Müaviyə öz əsrində var-qüvvəsi ilə çalışırdı ki, əvvəlki üç xəlifənin – Əbu Bəkr, Ömər və Osmanın sünnələrini – xüsusilə Əhli-beytin mə`nəvi cəhətdən inciməsinə səbəb olan işlərdə və onların məktəbi ilə müxalifətçilik edilən hallarda – dirçəltsin. Bu, Müaviyənin ümumi

¹ «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.107.

² İbni Kəsir öz tarixində (5-ci cild, səh.132) Həsən ibni Əli Ǝ-dan nəql edir ki, o, belə demişdir: «Əli ilə hərəkət etdik və Zül-hüleyfəyə çatdıq. Həzrət buyurdu: "Mən həcc ilə ümrəni birlikdə yerinə yetirmək istəyirəm. Hər kəs belə istəyirsə, mənim dediyimi desin.» Sonra ləbbeyk dedi; o, bir ləbbeyklə bir həcc və bir ümrəni nəzərdə tuturdu.

siyasətindən ibarət idi ki, o və onun tərəfdarları bütün var-qüvvəsi ilə bunlara sə'y göstərirdilər.¹

Aşağıdakı hədislərə diqqət yetirin:

«Sünəni Nəsai» kitabında İbni Abbasın belə dediyi nəql olunur: «Bu Müaviyə camaatı müt'ədən çəkirdi, halbuki, Peyğəmbər təməttönü yerinə yetirirdi.»²

«Sünəni Darəmi» kitabında Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Nofəldən belə nəql olunur: «Bir həcc mövsümündə eşitdim ki, Müaviyə Sə'd ibni Malikdən belə soruşdu: «Təməttö ümrəsini həcc ilə necə rəva bilərsiniz?» O dedi: «Gözəl bir həsənədir.»

Müaviyə dedi: «Axı Ömər onu qadağan etmişdi! Sən Ömərdən üstünsənmi?!»

O dedi: «Ömər məndən üstündür, lakin Peyğəmbər onu yerinə yetirmişdi, o da Ömərdən üstün idi.»³

Bə'zi rəvayətlərin zahiri mənası belədir ki, Müaviyənin dövründəki bu ciddi-cəhdlər onun özü ilə xülasələnmirdi, əksinə, onun fədailərindən bə'ziləri də bu işdə ona kömək edirdilər., o cümlədən aşağıdakı rəvayətlərə diqqət yetirin:

Malikin «Müvəttə», Nəsainin «Sünən», Beyhəqinin «Sünən» və Termizinin «Sünən» kitablarında və digər kitablarda Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Harisdən belə nəql olunur: Mən özüm eşitdim: Sə'd ibni Vəqqas və Zəhhak ibni Qeys, Müaviyə ibni Əbu Süfyanın həccə getdiyi bir ildə təməttö ümrəsinin həcc ilə birlikdə yerinə yetirilməsindən söhbət edilərkən Zəhhak ibni Qeys dedi: «Onu bir kəs əncam verməz; yalnız o kəs əncam verər ki, Allahın hökmünə cahil olsun.» Sə'd dedi: «Qardaş oğlum! Dediyn söz çox pis sözdür!» Zəhhak dedi: «Ömər ibni Xəttab onun yerinə yetirilməsini qadağan edib!» Sə'd dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm i onu yerinə yetirirdi və biz də onunla birlikdə yerinə yetirdik.»⁴

¹ Onun nümunələrindən biri kimi xəlifələrin Peyğəmbər hədisinin yayılmasının qabağının alınmasındakı siyasətlərini qeyd etmək olar ki, Əbu Bəkr və Ömər onun yayılmasının qabağını alırdılar, Müaviyə onlara tabe oldu və Peyğəmbər minbərinə çıxıb dedi: «Heç kəsin Əbu Bəkr və Ömər dövründə eşidilməyən bir hədisi rəvayət etməyə haqqı yoxdur!» Həmçinin deyirdi: «Siz gərək Ömər dövründə yayılan hədisləri rəvayət edəsiniz.» Bax: «Kənzül-ümmal», «Müsnədi Əhməd»in haşiyəsində, 4-cü cild, səh.64; «Müntəxəbi kənzül-ümmal», 4-cü cild, səh.61.

² «Sünəni Nəsai», «təməttö» babı.

³ «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.35.

⁴ «Müvəttəi Malik», 1-ci cild, səh.344, hədis:60; «Sünəni Nəsai», «təməttö» babı, 2-ci cild, səh.15; «Sünəni Termizi», 4-cü cild, səh.38; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci

Zəhhak ibni Qeys, həmin Qüreyşi Fehridir. Məhz buna görə də Sə'd ona «qardaş oğlu» demişdi. Zəhhak Peyğəmbəri Əkrəm ̑-in vəfatından yeddi il qabaq dünyaya gəlmiş, Müaviyənin fədailərinin sərkərdəsi olmuş və müharibələrlə onun tərəfində olaraq böyük cinayətlərə əl atmışdı. Əli TM-in dövründə İraqın ətraf nahiyyələrinə yürüş etmiş, gördüyü və qarşılaşdığı hər bir kəsi qılıncdan keçirtmiş, Allah evinin hacılarına hücum edərək mal-dövlətlərini qarət etmiş, onlardan bə'zilərini də qətlə yetirmişdi. O, Müaviyənin dəfn işlərini öhdəsinə aldı və Yezidi onun ölümündən xəbərdar etdi, Yeziddən sonra Əbdüllah ibni Zübeyrlə bəy'ət etdi. O, Mərvanla Mərci-rahitdə müharibə apardı və 64-cü hicri ilində orada öldürüldü.¹

Bəli, Zəhhak ibni Qeys Müaviyənin fədailərinin rəisi idi və belə bir şəxsin Müaviyəyə sarılması və onun istəklərinə çatmaqda ona kömək etməsi çox da qəribə deyildir.

Həmçinin aydın olur ki, Müaviyə yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, təməttö həccinin qarşısını almaq üçün saxta hədis qondarılmasından da istifadə etdi. Beyhəqi, Əbu Davud və başqalarının da rəvayət etdiklərinə nəzər salaq:

Müaviyə Peyğəmbər səhabələrindən bir qrupuna dedi: «Bilirsinizmi Peyğəmbəri Əkrəm ̑ pələng dərisindən olan paltar geyməyi qadağan etmişdir?» Dedilər: «Pərvərdigara! Əlbəttə ki, belədir!» Müaviyə dedi: «Mən də şahidlik edirəm.» Sonra dedi: «Bilirsinizmi Peyğəmbər qızıl şeylərin geyinməsinə qadağan etmişdi?» Dedilər: «Pərvərdigara, şahid ol ki, bəli!» Müaviyə dedi: «Bilirsinizmi ki, Peyğəmbəri Əkrəm ̑ həcc ilə ümrənin birlikdə yerinə yetirilməsini qadağan etmişdir?» Dedilər: «Pərvərdigara, şahid ol ki, xeyr!» Müaviyə dedi: «Allaha and olsun ki, bu da onlardandır.»²

İbni Qəyyim bu rəvayəti nəql etdikdən sonra deyir: «Biz də Allahı şahid tuturuq ki, bu, Müaviyənin vəhmi və xəyalıdır, yaxud onun

cild, səh.17; «Təfsiri Qurtubi», 2-ci cild, səh.388-də deyilir: «Bu, səhih hədisdir.» «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.218; «Bədayiul-minən», hədis:903; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.127 və 135.

¹ «Usdul-ğabə», Zəhhakın tərcümeyi-halı; «Ayişənin islam tarixindəki rolu», «Müaviyə ilə birlikdə» bölməsi.

² «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.20; «Sünəni Əbi Davud», səh.157; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.236, xülasə şəkildə; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.140-141.

uydurduğu bir yalandır. Peyğəmbəri Əkrəm heç vaxt onların birlikdə yerinə yetirilməsini qadağan etməmişdir.»¹

İbni Qəyyim həmçinin deyir: Müaviyə hüsnü-zənn etdiyinə, onun həmin mövzuda olan başqa bir hədisi – Peyğəmbəri Əkrəm j-lə birlikdə yoldaş olması ilə – əlaqədar rəvayət etdiyinə görə... öz müddəasının ziddini deyir. Bu rəvayət «Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm» və «Müsnədi Əhməd» kitablarında belə qeyd olunur: İbni Abbas deyir: Müaviyə mənə dedi: Bilirsənmi ki, mən Peyğəmbəri Əkrəm j-in tüklərinin bir qismini Mərvdə süngü ilə qısaltmışam?» Mən ona dedim: «Bunu bilirəm ki, bu yalnız sənin əleyhinə tamam olan bir dəlildir.» İbni Qəyyim deyir: «Və bu o hallardandır ki, camaat Müaviyədən qəbul etmədilər və onun səhvə yol verdiyini dedilər.»²

Birinci rəvayətdə Peyğəmbər j səhabələrini şahid tutur ki, o həzrət qadağan etdiyi şeylər içərisində həcc ilə ümrənin bir yerdə yerinə yetirilməsini də qadağan etmişdir və Müaviyə and içirdi ki, bu qadağan onlarla birlikdədir. Müaviyənin bu rəvayəti bizə anladır ki, o, digər bir rəvayəti – Müaviyənin öz nəzəriyyəsi ilə müvafiq olan bir rəvayəti – də öz əsrində qondarmışdır. Bu rəvayəti tezliklə həmin bölmənin axırında araşdıracağıq.

Amma birinci rəvayətin ziddinə olan ikinci rəvayətə gəldikdə isə, bu rəvayətdə Müaviyə öyünərək demək istəyir ki, Peyğəmbər j-in yaxınlarından, yaxud köməkçilərindən olmuşdur. Amma bunu unutmuşdur ki, onun bu iddiası birinci rəvayəti və məşhur fətvası ilə ziddiyyətliyədir!

Müaviyə Həmçinin, Ömər sünnesini dirçəltmək yolunda Sə'd ibni Əbi Vəqqasın şiddətli və kəskin müxalifəti ilə qarşılaşdı. Müslüm öz «Səhih» kitabında Qənim ibni Qeysdən belə nəql edir: Sə'd ibni Əbi Vəqqasdan müt'ə barəsində soruşduqda, o dedi: Biz onu yerinə yetirirdik və bu (yəni Müaviyə) bu gün Ərşə kafir olmuşdur.»³

Ravi deyir: «Ərş» dedikdə məqsəd Məkkənin evləridir.

Müəllif: Ərş kəlməsini «ürüş» hesab etmişlər ki, o da Məkkə evləri mənasına olan ürsün cəm formasıdır. Halbuki, bəlkə də Sə'd ibni Əbi

¹ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.229.

² «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.207; «Səhihi Müslüm», «əttəqsir fi-ümrə» babı, hədis:209; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.159-160, hədis:2803; «Müsnədi Əhməd», 4-üç cild, səh.96-97; «Əl-müntəqi», 2-ci cild, səh.270, hədis:2579-2580; «Münhətil-mə`bud», hədis:1503.

³ «Səhihi Müslüm», səh.898, hədis:164; «Şərhi Nüvəvi», 7-ci cild, səh.304; «Əl-müntəqi», hədis:2386; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.127 və 135.

Vəqqas onu ərs kimi tələffüz etmişdi ki, məqsədi də Müaviyənin o gündə ərsin Pərvərdigarına qarşı kafir olması imiş.

Beləliklə də Sə'd ibni Əbi Vəqqas müxtəlif yerlərdə Müaviyə ilə mübarizəyə qalxmışdı. Çünki o, özünü İraqın fəthi və Ömər in xilafət üçün təyin etdiyi altı nəfərdən (sağ) qalan biri kimi hesab edirdi. Halbuki, digər səhabələr bu məqamdan məhrum idilər. Bununla da xilafət iddiaçıları ilə müxalifətə qalxmışdı. Hətta onların arasında İmran ibni Həsən kimi bir səhabə də var idi ki, öz həyatı dövründə səsini çıxartmamışdı. Nəhayət ölüm yatağına düşdükdə öz rə'yini aşkar etdi. Müslüm və başqaları Mütərrəfdən belə rəvayət etmişlər: İmran ibni Həsən, ölümü ilə nəticələnən xəstəlik yatağında məni çağıraraq dedi: «Mən sənə üçün elə hədisləri rəvayət edəcəyəm ki, bəlkə məndən bir fayda aparmış olasan. Əgər sağ qalsam, onları mənim tərəfimdən gizlət, əgər ölsəm, onları rəvayət edə bilərsən: «Həqiqətən mənim üçün aydın bir məsələdir və bilirəm ki, Peyğəmbəri Əkrəm ı həcc və ümrəni birlikdə yerinə yetirirdi. Sonra nə onun barəsində bir ayə nazil oldu, nə də Peyğəmbəri Əkrəm ı onu qadağan etdi. (Bəli,) bu kişi öz nəzərini istədiyi kimi bu barədə qüvvəyə mindirdi.»¹

Digər bir rəvayətdə isə deyir: «Mən bu gün sənə üçün bir hədis nəql edəcəyəm ki, Allah-taala gələcəkdə onunla sənə fayda versin. Bilirəm ki, Peyğəmbəri Əkrəm ı öz xanədanından bir qrupunu Zil-həccənin on günlüyündə ümrəyə apardı və bu hökmü nəsx edib qüvvədən salacaq heç bir ayə nazil olmadı. Nəhayət o həzrət Allah dərgahına getdi və ondan sonra da hər kəs necə istədisə, nəzər verdi.»

Digər bir rəvayətdə deyilir: «Bir kişi – Ömər – öz nəzərini icra etdi.»²

Bəli, Müaviyənin işləri bu minvalla keçib getdi, nəhayət o öldü və oğlu Yezidlə bəy'ət olundu. O, hökumətinin birinci ilində imam Hüseyn TM-la müharibə apardı, onun Əhli-beytini əsir tutdu və bundan sonra səhabə və təbəinlə Mədinətur-Rəsulda müharibəyə başladı, nəhayət

¹ «Səhihi Müslüm», səh.899, hədis:166, 168-169; «Nüvəvinin şərh-i», səh.305-306; «Uşdul-ğabə», 4-cü cild, səh.137 və deyilir: Ömər İmran ibni Həsini qəzavət məqsədi ilə Kufəyə göndərdi. Onun duası qəbul olunurdu; mələklər onun ölümü ilə nəticələnən xəstəlik yatağında ona salam verdilər. 52-ci hicri ilində (Müaviyənin xilafəti dövründə) Bəsrədə dünyadan getdi.

² «Səhihi Müslüm», «həcc» kitabı, hədis:165-166; «Müsnədi Əhməd», 4-cü cild, səh.429, 434, 436, 438, 439; «Sünəni Darəmi», 2-cü cild, səh.35; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.190; «Sünəni ibni Macə», hədis:2978; «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.344, 5-ci cild, səh.14; «Əl-müntəqi», hədis:2380-2381; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.217 və 220; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.126 və 137.

oranı fəth etdi və orada acınacaqlı faciələr törətdi. Bundan sonra İbni Zübeyrlə müharibə aparmaq üçün Məkkəni hədəf tutdu, nəhayət həlak oldu və Əbdüllah ibni Zübeyr ilə bey`ət olundu. O da xəlifələrin təməttö ümrəsi barəsində olan «sünnə»sini dirçəltməkdə canla-başla çalışdı.

ƏBDÜLLAH İBNI ZÜBEYRİN DÖVRÜNDƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ

Əbdüllah ibni Zübeyr Qüreyşi Əsədi «Əbu Bəkr» və «Əbu Həbib» künyəsi ilə tanınır. Onun anası Əsma Əbu Bəkrin qızı, xalası da Ümmül-mö`minin Ayişə idi. O, hicrətdən sonra Mədinədə dünyaya gəlmiş və Cəməl müharibəsində xalası Ayişə ilə birlikdə iştirak etmişdir. İmam Əli TM onun barəsində buyurmuşdur: *"Zübeyr, oğlu Əbdüllah böyüyənə qədər biz Əhli-beytdən idi."*

Əbdüllah ibni Zübeyr Müaviyənin ölümündən sonra Məkkəyə sığındı və Yezidə bey`ətdən imtina etdi. İmam Hüseyn TM-in şəhadətindən sonra camaatı özünə doğru çağırdı. Amma Yezidin ordusu Hirrə vəqiesindən sonra ona doğru gəldilər, 64-cü hicri ilinin Məhərrəm ayının axırına dörd gün qalmış Məkkəyə daxil oldular və onu hərəmdə mühasirəyə aldılar. Onunla müharibədə Kə`bəni, onun tavanından asılmış olan İsmail qurbanlığının iki buynuzu ilə birlikdə yandırdılar. Yezidin ölümündən sonra Əbdüllah Hicazda, Yəməndə, İraqda və Xorasanda hakimiyyətə gəldi. Əbdülməlik Mərvan xilafətə çatdığı zaman Həccac ibni Yusifi onunla müharibəyə göndərdi, o da yetmiş üçüncü hicri ilinin Cəmədiul-axir ayının ortasında onu qətlə yetirdi.¹

İbni Zübeyr on ildən artıq Məkkədə hökmranlıq etdi və öz qardaşı ilə birlikdə müsəlmanların təməttö ümrəsini yerinə yetirməyin qarşısını almaq üçün var-qüvvəsi ilə çalışdı və bu yolda onunla imam Əli TM-in ardıcılıarı arasında çoxlu mübahisələr baş verdi ki, aşağıda onu qeyd edirik:

«Səhihi Müslüm» kitabında deyilir: «İbni Abbas müt`əni yerinə yetirməyə əmr, İbni Zübeyr isə onu qadağan edirdi.»²

Həmçinin «Səhihi Müslüm» və «Səhihi Buxari» kitablarında Əbu Hənzə Zübəidən belə nəql olunur: Mən təməttö ümrəsini yerinə yetirdim və bir dəstə adam onun qarşısını aldılar. Mən İbni Abbasın yanına gəldim və onun barəsində soruşdum. O, mənə bu işi yerinə yetirməyə əmr etdi. Sonra Beytullahil-harama gedib yatdım. Bir nəfər

¹ «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.161-163.

² «Səhihi Müslüm», səh.885, hədis:145.

yuxuma gəlib dedi: «Ümrən qəbul, həccin məbrurdur.» Sonra İbni Abbasın yanına gəlib gördüyüm yuxunu dedim. O, belə dedi: «Allahu Əkbər, Əbul-Qasimin sünnəsi!»¹

«Müsnədi Əhməd» və sair kitablarda İbni Abbasın nökrəri Küreybdən belə nəql olunur: Ona dedim: «Ey İbni Abbas! Bilirsənmi ki, nə demisən: Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməsə, Beytullahil-haramı təvaf etmiş olsa, həcc yerinə yetirməmişdir və ümrə niyyəti ilə ehramdan çıxmalıdır. Hər hacı Beytullahı təvaf etsə və qurbanlığı özü ilə gətirmiş olsa, ümrə və həcc onun üçün bir yerə yığılır. Halbuki, camaat belə etmir?!»

İbni Abbas dedi: Vay olsun sənə! Peyğəmbər j öz səhabələri ilə birlikdə həcc niyyəti ilə hərəkət etdi və o həzrət buyurdu: «Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməyibsə, Allah evini təvaf etsin və bir ümrə niyyəti ilə ehramdan çıxsın.» Onunla yoldaş olanlardan biri dedi: «Ya Rəsuləllah! Bu elə həcdirmi?» Peyğəmbəri Əkrəm j buyurdu: «Bu həcc deyil, lakin bir ümrədir.»²

İBNI ABBASLA İBNI ZÜBEYR ARASINLA TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ BARƏSİNDƏ MÜBAHİSƏ

«Səhihi Müslüm» kitabında Müslüm Qərridən belə nəql olunur: İbni Abbasdan təməttö həccə barəsində soruşdum, o, caiz hesab etdi. Halbuki, İbni Zübeyr onu qadağan edirdi! İbni Abbas dedi: «Elə İbni Zübeyrin anası onun caiz olmasını Peyğəmbəri Əkrəm j-dən rəvayət edir. Onun yanına gedib soruşun. Ravi deyir: Onun yanına getdik, yekə əndamlı və kor bir qadını gördük. O dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm j ona icazə vermişdir.»³

«Zadul-məad» kitabında deyilir: «Əbdüllah ibni Zübeyr belə demişdir: «Həccə təklikdə yerinə yetirin, – yə`ni həcc ilə ümrəni bir

¹ «Səhihi Müslüm», «cəvazul-ümrə fişşəhril-həcc» babı, hədis:204, səh.911; «Səhihi Buxari», 1-ci cild, səh.190; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.241; «Sünəni Əbi Davud», «mənasik» kitabı, 80-cı bab; «Sünəni Darəmi», 41-ci bab; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.səh. 19. Əbu Həməzə Nəsr ibni İmran Zəbəi Bəsri Xorasanda məskunlaşmış və 128-ci ildə vəfat etmişdir. Onun hədisini bütün «Səhih» müəllifləri nəql etmişlər. («Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.300.)

² «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.261; «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.233. Küreyb ibni Əbi Müslüm ravilərin üçüncü təbəqəsindəndir ki, onun hədisini «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. (Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.134.)

³ «Səhihi Müslüm», «fi mü`ətil-həcc» babı, hədis:194; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.21-22. Müslüm ibni Mixraq Əbdi ravilərin dördüncü təbəqəsindəndir. («Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.246.)

yerdə yerinə yetirməyin – və bu korun sözünü boşlayın!» Əbdüllah ibni Abbas dedi: «Qəlbi kor olan sənsən! Sənin anandan bu barədə soruşmazmısan?» Əbdüllah anasının yanına getdi və o dedi: «İbni Abbas düz demişdir. Peyğəmbərlə həccə getdik və onu ümrə qərar verdi.» Kamil şəkildə ehramdan çıxdıq, nəhayət ətir qoxusu kişiləri və qadınları bürüdü.»¹

ÜRVƏ İBNI ZÜBEYRLƏ İBNI ABBASIN ARASINDAKI MÜBAHİSƏ

«Müsnədi Əhməd» kitabında deyilir: «Ürvə ibni Zübeyr İbni Abbasa dedi: «İbni Abbas! Nə vaxta qədər camaatı yoldan azdıracaqsan?!» İbni Abbas dedi: «Ey Ürəyyə (yəni ey balaca Ürvə)! Nə olmuşdur?» Ürvə dedi: «Həcc aylarında bizi ümrəni yerinə yetirməyə fərman verirsən, halbuki, Əbu Bəkr və Ömər onu qadağan etmişdir.» İbni Abbas dedi: «Peyğəmbər onu yerinə yetirirdi.»²

Digər bir rəvayətdə isə İbni Abbas belə dedi: «Onları belə görürəm ki, tezliklə həlak olacaqlar. Mən deyirəm: «Peyğəmbər buyurdu», o isə deyir ki, «Əbu Bəkr və Ömər bunu qadağan etdi!»³

Digər bir rəvayətdə görə Ürvə belə dedi: «Allahdan qorxmursan ki, mütəyə icazə verirsən? İbni Abbas dedi: Ey liliput! Anandan soruş!» Ürvə dedi: «Axı Əbu Bəkr və Ömər onu yerinə yetirmirdi!» İbni Abbas dedi: «Mən sizin üçün Peyğəmbərdən hədis nəql edirəm, siz isə cavabında Əbu Bəkr və Ömərdən deyirsiniz!»⁴

«Zadul-məad» kitabındakı digər bir rəvayətdə belə deyilir: «Ürvə ibni Zübeyr Peyğəmbər səhabələrindən olan bir kişiyyə dedi: «Camaatı bu on gündə ümrəni yerinə yetirməyə fərman vermişən, halbuki, onlarda ümrə yoxdur!» Və o dedi: «Bu barədə anandan bir şey soruşmazmısan? Ürvə dedi: «Axı Əbu Bəkr və Ömər onu yerinə

¹ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.248; «fəslun fi ehlali mən ləm yəkun saqəl-hədyə» «Zəvaidul-məsanidis-səmaniyə», 1-ci cild, səh.33, hədis:1108; İbni əbi Şeybənin «Müsənnəf» kitabı, 4-cü cild, səh.103.

² «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.252, hədis:2277; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.251. Ürəyyə, Ürvənin kiçiltmə formasıdır. Ürvə ibni Zübeyr ravilərin ikinci təbəqəsindəndir və 94-cü hicri ilində vəfat etmişdir. «Sihah» müəllifləri ondan rəvayət nəql etmişlər. («Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.19.)

³ «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.337, hədis:3121; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.257.

⁴ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.257; «Zəvaidul-məsanidis-səmaniyə», 1-ci cild, səh.360, hədis:1214, azacıq ixtilaf.

yetirmirdilər!» O kişi dedi: «Elə həmin səbəbə görə də həlak oldular. Allah-taala tezliklə sizi əzaba düşür edəcəkdir! Mən Peyğəmbərdən sizin üçün deyirəm, siz isə Əbu Bəkr və Ömərdən xəbər verirsiniz?!» Ürvə dedi: «Allaha and olsun ki, o iki şəxs Peyğəmbərin sünnəsini səndən də yaxşı bilirdilər.» O kişi sükut etdi.¹

Müəllif: Bizim zənnimizcə, o kişi İbni Abbas olmuşdur.

«Məcməüz-zəvaid» kitabında deyilir: «Ürvə ibni Zübeyr İbni Abbasın yanına gəlib dedi: «Ey İbni Abbas! Çoxdandır ki, camaatı yoldan azdırırsan!» O dedi: «Ey liliput, nə olmuşdur?!» Ürvə dedi: «Bir şəxs həcc, yaxud ümrə niyyəti ilə hərəkət edir, təvafı yerinə yetirdiyi zaman sənin gümanınla ehramdan xaric olur, halbuki, Əbu Bəkr və Ömər onu qadağan etmişdilər!» İbni Abbas dedi: «Vay olsun sənə! De görüm, o iki nəfər sənin yanında daha çox qəbul olunasıdır, yoxsa Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsində olan, o həzrətin öz ümməti arasında sünnə olaraq qoyduqları?!» Ürvə dedi: «O ikisi Allahın Kitabında, Peyğəmbər sünnəsində olanlara məndən və səndən də yaxşı agah idilər!»

Ravi deyir: Ürvə onunla düşmənçilik edirdi.²

ÜRVƏ TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİNİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİNİ QADAĞAN EDİR

«Səhihi Müslüm» kitabında Məhəmməd ibni Əbdür-Rəhmanın belə dediyi nəql olunur: İraqlı bir kişi mənə dedi: Ürvə ibni Zübeyrdən soruş, gör həcc ehramı bağlayan və Beytullahil-həramın təvafını yerinə yetirən bir şəxs ehramdan çıxırmı? Əgər «ehramdan çıxırmı» - deyə cavab verərsə, ona de: «Bir nəfər belə deyir.» O deyir: Ürvədən soruşduqda, o dedi: «Hər kəs həcc ehramı bağlayıbsa, həcc əməllərini yerinə yetirməkdən başqa bir şeylə ehramdan çıxma bilməz.» Dedim: «Bir nəfər belə deyir.» O dedi: «Çox pis demişdir.» Sonra o iraqlı şəxs mənim yanıma gəldi və məsələni soruşduqda, mən hadisəni onun üçün bəyan etdim, o dedi: Ona de: Bir nəfər belə deyir ki, Peyğəmbər j onu yerinə yetirmişdir. Həmçinin, (Ürvənin atası və anası) Əsma və Zübeyr də onu yerinə yetirmişlər, nə olacaq?» O deyir: Ürvənin yanına gəldim və

¹ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.257.

² «Məcməüz-zəvaid», 3-cü cild, səh.234. Aydın ki, bu, hədis:İbni Qəyyimin «Zadul-məad» kitabında qeyd etdiyi hədisdən başqadır. Oradakı ixtilaf Zil-həccənin ilk on günlüyündəki ümrə ilə əlaqədar idi. Buradakı ixtilaf isə təvaf və sə'y əməlindən sonra ehramdan çıxmaqla əlaqədardır.

məsələni bəyan etdim. O dedi: «Bu şəxs kimdir?» Dedim: «Bilmirəm.» Dedi: «Ona nə olmuşdur ki, özü mənim yanıma gəlmir və məndən soruşmur? Güman edirəm ki, o iraqlıdır.» Dedim: «Bilmirəm.» O dedi: «O, şübhəsiz ki, yalan demişdir, çünki Ayişə mənə xəbər vermişdir ki, Peyğəmbər ı həccə yerinə yetirdi və onun Məkkəyə daxil olduğu zaman gördüyü ilk tədbir bu idi ki, bir dəstəməz alıb Allah evini təvaf etdi. Sonra Əbu Bəkr həccə yerinə yetirdi və onun ilk tədbiri Allah evinin təvafı idi və bundan başqa bir iş olmadı. Yə`ni ümrə və qeyri-ümrə olmamışdır. Ömər də eləcə. Sonra Osman da həccə gəldi və onu gördüm ki, onun ilk işi Beytullahil-həramı təvaf etməsi idi, bundan başqa bir iş görmədi. Sonra mühacirləri və ənsarı gördüm ki, belə etdilər və ondan əlavə bir iş görmədilər. Onu yerinə yetirən axırncı şəxs İbni Ömər idi ki, onu ümrə ilə kəsmədi. İbni Ömər də hal-hazırda onların arasındadır, nə üçün ondan soruşmur? Keçmişdəkilərdən heç biri Məkkəyə daxil olan zaman təvafdan öncə başqa bir iş görmür və ondan sonra da ehramdan çıxmırdılar. Mən özüm anamı və xalamı gördüm ki, Məkkəyə daxil olan zaman təvafdan başqa bir iş görmədilər və ondan sonra ehramdan çıxmədilər. Həmçinin, anam mənə xəbər verdi ki, o, öz bacısı, Zübeyr və filan-filan şəxslərlə yalnız ümrə əməlini yerinə yetirdilər və Kə`bənin Rüknünü məsh edib ehramdan çıxdılar. Deməli, bu şəxs dediyi sözlərdə yalançıdır!»¹

ÜRVƏNİN HƏDİSİNİN İZAHİ

Qeyd etdiyimiz kimi, Ürvə bu hədisdə Peyğəmbər ı-in əməlindən söhbət etmir. Bəli, onun Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Müaviyəyə nisbət verdiyi şeylər düzdür. Amma onun dediyi: «Keçmişdəkilərdən heç biri... ehramdan çıxmırdılar, mən özüm anam və xalamı gördüm ki, Beytullahil-həramı təvaf etdilər və ehramdan çıxmədilər... Deməli, «bu şəxsin dediyi sözlər yalandır» - sözünə gəldikdə isə, bu söz də keçən çoxlu rəvayətlərdə təkzib olunmuşdur və Müslümün onun anası (Əbu Bəkrin qızı) Əsmadan nəql etdiyi rəvayətlə müxalifdir. Əsma deyir: Ehram halında hərəkət etdik və Peyğəmbər ı buyurdu: ***"Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətiribsə, ehramda qalsın və hər kəs qurbanlıq gətirməyibsə, ehramdan çıxsın."*** Mən qurbanlığı özümə gətirmədiyimə görə ehramdan çıxdım, amma Zübeyr qurbanlığı özü ilə gətirdiyinə görə ehram halında qaldı.»

¹ «Səhihi Müslüm», səh.906-907, hədis:191; «Şərhi Nüvəvi», 8-ci cild, səh.219-221.

O deyir: Paltarlarımı geyib çölə çıxdım və Zübeyrin yanında oturdum. O dedi: «Mənim yanımdan qalx!» Mən dedim: «Qorxursan ki, məni səninlə asalar?!»

Digər bir rəvayətdə bundan sonra belə dediyi qeyd olunur: Zübeyr dedi: «Məndən kənara çəkil, məndən kənara çəkil!» Mən dedim: «Qorxursan ki, məni səninlə asalar?!»

Sonrakı hədisdə Əbu Bəkrin qızı Əsmanın nökrəri, Əbdüllahdan rəvayət edir ki, o, Əsmanı xatırlayıb deyirdi: «Əsma hər vaxt Həcundan keçəndə deyirdi: «Allahın salam və salavatı Onun Rəsuluna olsun! Biz o həzrətlə burada düşdük, o zaman ki, həddindən artıq yüksüz və yoxsul idim. Mən, bacım Ayişə, Zübeyr və filankəslərlə ümrə ehramı bağladığ. Beytullahı məsh etdiyimiz zaman ehramdan çıxdıq. Sonra günün axırında həcc ehramı bağladığ.»¹

Amma Ürvənin öz sözündə Əbdüllah ibni Zübeyrə nisbət verərək dediyi və «İbni Ömər onların arasındadır, nə üçün ondan soruşmursunuz?» - sözünə gəldikdə isə, biz İbni Ömərən sonradan gələcək rəvayətdə tutduğu mövqeyinin tamamilə fərqli və müxtəlif olduğunu görürük:

ƏBDÜLLAH İBNI ÖMƏRİN TUTDUĞU MÖVQE

«Səhih Müslüm», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Nəsai», «Sünəni Termizi», «Sünəni Beyhəqi» və digər kitablarda İbni Ömərdən belə nəql olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm j «Həccətül-vida»da təməttö ümrəsini yerinə yetirdi, camaatın bə'ziləri qurbanlığı özləri ilə gətirmiş, bə'ziləri də gətirməmişdilər. O həzrət Məkkəyə daxil olduqdan sonra camaata buyurdu: **«Sizlərdən hər biriniz qurbanlığı özünüzlə gətirmişsə, heç bir vəchlə ehramdan çıxmasın, nəhayət həccini axıra çatdırsın. Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməyibsə, Beyti təvaf etsin, Səfa və Mərvə arasında sə'y etsin, təqsir əməlini yerinə yetirsin və ehramdan çıxsın, sonra həcc niyyəti edərək qurbanlıq etsin.»**²

¹ «Səhihi Müslüm», səh.907-908, hədis:191-193. Sonuncu hədis: «Səhihi Buxari» kitabında, 1-ci cild, səh.214-də mövcuddur. Həcun Məkkənin yuxarısında olan bir dağın adıdır.

² «Səhihi Müslüm», «vücuhud-dəm ələl-mütəmətte» babı, səh.901, hədis:174; «Nüvəvinin şərhı», 8-ci cild, səh.208; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.160, hədis:1805; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.11; «Sünəni Termizi», 4-cü cild, səh.39-da deyilir. Bu, hədis:səhihdir; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.17, 20, 23; «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.216 və 236; «Əl-müntəqi», hədis:2387 və 2416.

Termizinin rəvayətində onun oğlu Salim belə deyir: «Eşitdim ki, Şam əhlindən bir nəfər Əbdüllah ibni Ömərdən həcdə təməttö ümrəsi barəsində soruşduqda, Əbdüllah dedi: «O halaldır.» Şamlı kişi dedi: «Axı atan onu qadağan etmişdi!» Əbdüllah dedi: «Səncə, əgər atam onu çəkindirsə, amma Peyğəmbər onu yerinə yetirsə, atamın fərmanına itaət etməliyəm, yoxsa Peyğəmbərin?!» O kişi dedi: «Əlbəttə ki, Peyğəmbərin fərmanına!» Əbdüllah dedi: «Bəli, Peyğəmbər onu yerinə yetirmişdir!»¹

Bir rəvayətdə isə deyir: «Peyğəmbər həcci yetirməzdən qabaq ümrəni yerinə yetirmişdir.»²

Ibni Kəsir deyir: «Əbdüllah ibni Ömər (atasının sözü ilə) müxalifət edirdi. Ona deyildi ki, atan bunu qadağan etmişdir! Bu zaman dedi: «Qorxuram ki, asimandan başınıza daş yağsın! Həqiqətən, Peyğəmbər onu yerinə yetirirdi. Peyğəmbərin sünnəsinə tabe olaq, yoxsa Ömər ibni Xəttabın sünnəsinə?!»³

Əlbəttə, bu mövqeyin ziddini də ondan rəvayət etmişlər.⁴ Bəlkə də onun ümrə barəsindəki fətvasının fərqli olması fətva verdiyi zamanların və ondan nəql olunan rəvayətlərin fərqiə aid ola bilər. Belə ki, əgər atasının dövründə, yaxud Osmanın dövründə ondan sual olunsaydı, layiqli şəkildə cavab verəcəkdə ki, yüksək məqamlı xəlifələrin mövqeyinə uyğun olsun. Amma Ibni Zübeyrin əsrində Əməvi xəlifələri onunla çarpışan bir vaxtda müxalifət etmək çox asan idi. Həmin məsələ də təməttö ümrəsi ilə əlaqədar şiddətli ixtilafın büruz etməsinə zəmin yaradırdı. Belə ki, bir qrup – xilafət təşkilatının havadarları və baniləri onu qadağan edirdi. Digər bir qrup isə onu yaxşı əməl hesab edir və Peyğəmbərin bu barədəki fərmanını nəql edirdilər. Peyğəmbər səhabələrindən sağ qalan Cabir ibni Əbdüllah Ənsari kimi şəxslər Peyğəmbər sünnəsinə bəyan edirdi. Belə ki, Əbu Nəzrə deyir: «Cabirin yanında idim, bir nəfər gəlib dedi: Ibni Abbas və Ibni Zübeyr iki müt`ə (həcc və qadınlar müt`əsi) barəsində ixtilaf etmişlər. Cabir dedi: «Bu iki müt`əni Peyğəmbərlə birlikdə yerinə yetirirdik. Sonra Ömər bizi bu işdən çəkirdi və biz onu təkrar etmədik.»⁵

Bu ixtilaf bir müddət hər iki məktəb ardıcılıqları arasında qaldı ki, onun təzahürləri Musa ibni Nafe Əsədinin rəvayətidir. O deyir: Təməttö

¹ «Səhihi Termizi», 4-cü cild, səh.38; həcc kitabı, «ma cəə fil-mütəməttii» babı.

² «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.354; «əl-ümrətü qəbləl-həcc» babı.

³ «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.141.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 4-ü cild, səh.5.

⁵ «Səhihi Müslüm», səh.914, hədis:1249

ümrəsi niyyəti ilə Məkkəyə daxil oldum. Tərviyədən üç gün qabaq Məkkəyə çatdım, məkkəlilərdən bəziləri mənə dedilər: «Sənin həccin məkkəlilərin həcc olmalıdır.» Buna görə Əta ibni Əbi Rubahın yanına getdim ki, ondan fətva alım. O dedi: Cabir ibni Əbdüllah mənim üçün rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbəri Əkrəmlə birlikdə o həzrətin özü ilə qurbanlıq apardığı bir vaxt həcc etdik. Onlar ifrad həcc niyyəti etmişdilər ki, Peyğəmbər i onlara buyurdu: «Beytullahın təvafından, Səfa və Mərvə arasında sə'y etdikdən və təqsir əməlini yerinə yetirdikdən sonra öz ehramınızdan çıxın və haramlar sizə halal olacaq. Tərviyə günü gəlib çatdıqda, həcc niyyəti edin, əvvəlcə yerinə yetirdiyinizi müt'ə qərar verin.» Dedilər: «Onu necə müt'ə qərar verə bilərik, halbuki, həcc adlandırmışıq?!» Peyğəmbər buyurdu: «Sizə nə deyirəmsə, onu da yerinə yetirin, əgər mən də qurbanlığı özümlə gətirməsəydim, sizə fərman verdiyim şeylərə özüm də əməl edərdim. Amma bu qurbanlığı öz yerinə çatdırana qədər heç bir haram mənə halal olmamışdır.» Onlar da bu işi yerinə yetirdilər.»¹

Ibni Cübeyrin əsrində Peyğəmbər i sünnəsini dirçəldənlərin qələbəsi aşkar oldu və camaatın qəlbləri təməttö ümrəsinə yönəldi. Belə ki, Müslüm öz «Səhih» kitabında rəvayət edərək deyir: Bəni Həcimdən olan bir kişi Ibni Abbasa dedi: «Bu nə fətvadır ki, camaata hökm etmişən və demişən ki, hər kəs Beytin təvafını etsə, ehramdan xaric olacaq?!» Ibni Abbas dedi: «Bəli! İstəməsən də, sizin Peyğəmbərinizin sünnəsidir!»

Bir rəvayətdə isə ondan sonra belə dedi: Bu məsələ camaatın arasında yayıldı və dedilər ki, hər kəs Beytin təvafını yerinə yetiribsə, ehramdan çıxacaq və ümrə təvafıdır.»²

Ibni Qəyyim, Ibni Abbasdan nəql olunan bu rəvayəti izah edərək deyir: Ibni Abbas düz demişdir: Hər kəs Beytin təvafını yerinə yetirsə və qurbanlığı özü ilə gətirməsə – istər müfrid olsun, istər də qıran, istərsə də mütəmətte – ehramdan xaric olur, ya vacibən, ya da hökmən. Bu, bir sünnədir ki, onu rədd etmək qeyri-mümkündür. Bu, Peyğəmbər i-in buyurduğu başqa sözləri kimidir: «Hər vaxt gün buradan getsə və gecə gəlib çatsa, oruc tutan şəxs iftar etsin.» Bu hədisdə «iftar edin» - cümləsinin mənası ya hökmdür (yəni iftar etsin) və yaxud da onun

¹ «Sünəni Beyhəqi», 4-cü cild, səh.356; «Səhihi Müslüm», səh.84, hədis:143. «Sənin həccin məkkəlilərin həcc kimi olacaqdır» cümləsinin mənası budur ki, ehramını Məkkədən başlayacaq və ehramın miqatdan olan fəzilətini əldən verəcəksən. Bu zaman savabı azalacaqdır, çünki az zəhmətə düşmüş olursan.

² «Səhihi Müslüm», səh.912-913, hədis:206-207.

iftarının vaxtının çatdığını göstərir ki, bu vaxt onun haqqında iftar hökmündə olur. Eləcə də o kəsin halına bənzəyir ki, Beytin təvafını niyyət etsin ki, o da ya hökmdə ehramdan xaric olur, ya da ki, bu vaxt onun barəsində ehram vaxtı deyil, əksinə, ehramdan çıxmaq vaxtıdır. Bu hökm qurbanlığı özü ilə gətirməyən şəxslər üçün qətidir və bu da sünnənin aşkar buyurduğuur.»

Həmçinin Əbi Şə`sa, İbni Abbasdan rəvayət edir ki, o belə deyib: Hər kəs həcc niyyəti ilə gəlibsə, istəsə də, istəməsə də, Beytullahı təvaf etmək onu ümrə edir. O deyir: Mən dedim: «Camaat onu sənin əleyhinə inkar edirlər!» Dedi: «Bu, sizin Peyğəmbərin sünnəsidir, hətta bəyənməsələr belə!»¹

Bəli, İbni Abbas, İbni Zübeyrin əsrində daim çalışır və Əhli-beyt məktəbinin digər ardıcılardan, o cümlədən Cabir ibni Əbdüllah Ənsaridən kömək almaq, təməttö ümrəsinə e`tiqadı xüləfa məktəbi ardıcılıarı arasında da sirayət vermişdir. Necə ki, İbni Həzmin Mənsur ibni Mö`təmərdən rəvayət etdiyi aşağıdakı hadisəni göstərmək olar. O deyir:

Həsən Bəsri həccə getdi, mən də həmin ildə onunla həccə getmişdim. Məkkəyə çatdığımız zaman bir kişi Həsənin yanına gəlib dedi: «Ya Əba Səid! Mən Xorasandan gəlmiş bir adamam; bu uzun yolu çox zəhmətlə və həcc niyyəti ilə gəlmişəm.» Həsən ona dedi: «Onu ümrə qərar ver və ehramdan çıx.» Camaat onu Həsənə qarşı inkar etdilər və onun nəzəri Məkkədə yayılmağa başladı. O şəxs Əta ibni Ribahın yanına gəlib Həsənin nəzərini onun üçün xatırlatdıqda, Əta dedi: «O Şeyx düz demişdir, lakin biz onu bəyan etməkdən qorxuruq!»²

Bu qorxu və vəhşət Bəni Abbasın dövründə aradan gedir və təməttö ümrəsinə e`tiqad o dövrdə yayılmağa başlayır. Bəlkə də bunun yayılmasının səbəbi onların cəddi Əbdüllah ibni Abbasın tutduğu mövqe ola bilərdi. Məhz həmin əsrdə Əhməd ibni Hənbəl təməttö

¹ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.249.

² «Əl-mühəllə», İbni Həzm, 7-ci cild, səh.103; Mənsur ibni Mö`təmə Əbu İtaq Səlmə Kufi. Onun hədisini bütün «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. 132-ci hicri ilində vəfat etmişdir. («Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.277.) Həsən Bəsri çoxlu mürsəl və sənədsiz hədislər rəvayət etmiş, rəvayətlərdə tədliyə yol vermişdir. O, üçüncü təbəqədən olan ravilərin başındadır və 110-cu ilində təqribən 90 yaşında vəfat etmişdir. Onun hədisini «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.165.) Əta ibni Əbi Ribah 114-cü ildə vəfat etmişdir ki, onun hədisini də bütün «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. («Təqribut-təhzib», 2-ci cild, səh.22.)

ümrəsinə dair fətvanın əsasını qoydu və təbiidir ki, bu nəzəriyyə onun məktəbinin ardıcılları arasında davam edəcəkdir.

Bunun şahidi İbni Qəyyimin sözüdür. O demişdir: «Və bunun – yə'ni təməttö həccinin adını qeyd etdiyimiz şəxslər və onlardan başqaları Peyğəmbərdən rəvayət etmişlər. Tabeinin böyük şəxsiyyətlərindən olan bir qrup da onu rəvayət etmişlər. Belə ki, şəkk olunmayan və yaqın gətirən bir həddə qədər rəvayət olunmuşdur. Heç kəs onu inkar edərək «belə bir şey baş verməmişdir» - deyə bilməz. Bu, Peyğəmbər Əhli-beytinin məzhəbi, ümmət alimlərinin yoludur və o bu elm dəryasında İbni Abbas, onun ardıcılları, Əbu Musa Əş'ərinin məzhəbi, sünnə əhlinin imamının məzhəbi, Əhməd ibni Hənbəlin özünün və ardıcılların hədisi və onunla yanaşı olan əhli-hədisin məzhəbidir.»¹

Beləliklə, müsəlmanların qarşısında Peyğəmbər sünnəsinə tabe olmaqla əlaqədar yaradılan təzyiqlər bu günkü günə qədər aradan getmişdir.

XƏLİFƏLƏRİN TƏDBİRİNƏ BƏRƏƏT QAZANDIRMAQ ÜÇÜN DÜZƏLDİLƏN HƏDISLƏR

Bura qədər cahiliyyət dövründə təməttö ümrəsi barəsində yaratdığı bid'ətləri öldürmək üçün Peyğəmbər j-in göstərdiyi sə'yləri qeyd etdik. Ondan sonra da xəlifə məktəbi o sünnələrin dirçəldilməsi üçün sə'y edirdi, halbuki, Peyğəmbər Əhli-beytinin məktəbi həmin cahiliyyət sünnələrinin öldürülüb məhv edilməsi və Peyğəmbər sünnəsinin dirçəldilməsi yolunda sə'y göstərilmirdi. Bu da camaatın təməttö ümrəsinə üz gətirməsi ilə nəticələndi. İndi bu bəhsi xüləfa məktəbinin ardıcıllarının bə'zilərini xəlifələrin təməttö ümrəsi barəsindəki tutduğu mövqeyi müdafiə etmək və onlara bəraət qazandırmaqla əlaqədar aşağıdakı rəvayətlərlə sona çatdırırıq:

1-Müslüm, Əbu Davud, Nəsai, İbni Macə, Beyhəqi və başqaları Qasim ibni Məhəmməd ibni Əbi Bəkrdən, o da Ümmül-mö'minin Ayişədən belə nəql edir: «Peyğəmbər tək cə həccə yerinə yetirirdi.»²

¹ «Zadul-məad», 1-ci cild, səh.249. Bəli, Əbu Musa Əş'ərinin məzhəbi təməttö ümrəsinin həcdə yerinə yetirilməsidir. Nəhayət xəlifənin bid'ətini eşitdi və ona dair fətvə verdi, lakin ondan sonra onun nəzərinə tabe oldu.

² «Səhihi Müslüm», səh.875, hədis:122; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.152, hədis:1777; «Sünəni Nəsai», 2-ci cild, səh.13, hədis:2964; «Sünəni Termizi», 4-cü cild, səh.36; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.3; «Əl-müntəqi», 2-ci cild, səh.228,

2-Ürvə ibni Zübeyr Ayışənin belə dediyini nəql edir: «Peyğəmbər təkcə həcci yerinə yetirdi.»¹

3-Cəfər ibni Məhəmməd atasından, o da Cabirdən nəql edir ki: «Peyğəmbəri Əkrəm i təkcə həcci yerinə yetirdi.»²

4-Əbdüllah ibni Ömər deyir:

a) «Peyğəmbəri Əkrəm i təkcə həcci yerinə yetirdi. Əbu Bəkr, Ömər və Osman da belə etdilər.»

b) «Peyğəmbəri Əkrəmlə təkcə həcc niyyəti etdik.»

Başqa bir rəvayətdə isə deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm i təkcə həcc niyyəti etdi.»³

5-Səid ibni Müsəyyib deyir: «Peyğəmbər səhabələrindən bir nəfəri Ömər ibni Xəttabın yanına gəlib şəhadət verdi ki, Peyğəmbərin vəfatı ilə nəticələnən xəstəlik yatağında o həzrətdən eşitmişdi ki, həcdən qabaq ümrənin yerinə yetirilməsini qadağan etmişdir.»⁴

6-Cabirdən nəqlən belə deyilir: «Peyğəmbəri Əkrəm, Əbu Bəkr, Ömər və Osman təkcə həcci yerinə yetirirdilər.»⁵

7-Haris ibni Bilal deyir: Mən dedim ki, «Ya Rəsuləllah! Təkcə həcci yerinə yetirmək bizim üçün fəsx olunub ayrılmışdır, yoxsa camaat üçün?» Buyurdu: «Yalnız bizim üçündür.»⁶

8-Məhəmməd ibni Əlinin iki oğlanları Əbdüllah və Həsən öz atalarından belə nəql edirlər: «Əli ibni Əbi Talib (rəziyəllahu ənh) buyurmuşdur: «Oğlum! Həcci təkliddə yerinə yetir.»⁷

hədis:2289; «Müsnədi Əhməd», 6-cı cild, səh.36; «Müvəttəi Malik», 2-ci cild, səh.335, hədis:37.

¹ «Sünəni ibni Macə», səh.988, hədis:2965; «Müvəttəi Malik», 2-ci cild, səh.335, hədis:38; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.120-123.

² «Sünəni ibni Macə», səh.989, hədis:2966.

³ «Sünəni Termizi», 4-cü cild, səh.36; «ma cə fi ifradil-həcc» babı, (b) bəndinin hədisi: «Səhihi Müslüm», səh.904-905, hədis:184; «Əl-müntəqi», 2-ci cild, səh.228, hədis:1391.

⁴ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.157, hədis:1793; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.19.

⁵ «Sünəni ibni Macə», səh.989, hədis:2967.

⁶ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.161, hədis:1808; «Sünəni ibni Macə», səh.994, hədis:2984; «Əl-müntəqi», 2-ci cild, səh.238, hədis:2429. Haris ibni Bilal 3-cü təbəqədən olan ravilərdəndir. Onun hədisini bə'zi «Sihah» müəllifləri rəvayət etmişlər. «Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.139.

⁷ «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.5. Əbdüllah ibni Məhəmməd ibni Əli ibni Əbi Talib 4-cü təbəqədən olan ravilərdəndir ki, 90-cı hicri ilində Şamda vəfat etmişdir. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.448.) Onun qardaşı Həsən də 3-cü təbəqədən olan

9-Əbuzərin belə dediyi nəql olunur: «Həcdə müt`ə yalnız Peyğəmbər səhabələrinə məxsus idi.»

10-Başqa bir rəvayətdə deyir: «Bu həcdə olan müt`ə bizim üçün rüxsət və yüngüllük idi.»

11-Digər bir rəvayətdə deyir: «Bu müt`ə bizdən başqa heç kəs üçün caiz deyildir.»

12-Əbdür-Rəhman ibni Əbi Şə`sa da deyir: «İbrahim Nəxəi və İbrahim Teyminin yanına gedib dedim: «Mən qərara almışam ki, ümrə və həccə bir ildə birlikdə yerinə yetirəm.» İbrahim Nəxəi dedi: Amma atan belə bir qərara razı deyildi.»

O, sonra Teymidən, o da atasından rəvayət edir ki, Rəbəzədə Əbuzəri görmüş, bu məsələni onun üçün bəyan etmiş, o isə demişdir: «Bu yalnız bizə məxsus idi, sizə yox!»

«Sünəni Beyhəqi» kitabında deyilir: Əbuzər həcc niyyəti edən, onu ümrə ilə qüvvədən salan və bunları bir-birindən ayıran şəxslər barəsində deyir: «Bu, yalnız Peyğəmbərlə yoldaş olanlara aid və məxsus idi.»¹

BU HƏDISLƏRİN İRADI

Hənbəliyənin imamı Əhməd ibni Hənbəl 7-ci hədis barəsində deyir: «Bilal ibni Harisin hədisi mənim yanımda sabit deyil və onun əsasında fətva vermirəm. Çünki bu şəxsi tanımıram.»

Həmçinin deyir: «Mənim nəzərimcə, hətta əgər Haris ibni Bilal tanınsaydı belə, yenə də Peyğəmbər səhabələrindən on bir nəfəri «fəsx» mövzusunı rəvayət etmişlər və onların müqabilində Haris ibni Bilalın nə məqamı ola bilər?!»²

ravilərdəndir ki, 100-cü hicri ilində vəfat etmişdir. «Sihah» müəllifləri hər ikisinin hədislərini rəvayət etmişlər. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.171.)

¹ 11-12-ci bənddəki rəvayətlər: «Səhihi Müslüm», səh.897, hədis:160 və 13; «Nüvəininin şərhə», 8-ci cild, səh.203; «Sünəni ibni Macə», səh.994, hədis:2985; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.161, hədis:1807, azacıq ixtilafla. 9-10 və 12-ci rəvayətlər; «Sünəni Beyhəqi», 5-ci cild, səh.22. On ikinci rəvayətin axır hissəsi, 4-cü cild, səh.354; «Əl-müntəqi», hədis:2430. Əbdür-Rəhman ibni Əbi Şə`sa məqbul və altıncı təbəqədən olan ravilərdəndir. («Təhzibut-təhzib», 6-cı cild, səh.194; «Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.484.) İbrahim ibni Yezid 96, yaxud 95-ci ildə vəfat etmişdir. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.46; «Əl-cəmə`u beynə ricalis-səhiheyne», 1-ci cild, səh.18-19.) İbrahim Teymi bəlkə də Əbu Əsma Kufidir ki, 92, yaxud 94-cü hicri ilində Həccac ibni Yusifin zindanında vəfat etmişdir. («Təqribut-təhzib», 1-ci cild, səh.46; «Əl-cəmə`u beynə ricalis-səhiheyne», 1-ci cild, səh.19.)

² «Sünəni ibni Macə», «mənasik» kitabı, səh.994; «Əl-müntəqi», İbni Teymiyyə, 2-ci cild, səh.238; «Tarixi ibni Kəsir», 5-ci cild, səh.166.

Müəllif: Hənbəliyərin imamının, rəvayətin səhabədən on bir nəfərin vasitəsilə fəsx olunmasındakı məqsədi onların ehram fəxsi barəsindəki rəvayəti də ümrə ilə həcc arasındakı fasilədə halallardan bəhrələnməkdir və onun dediyi «Harisi tanımıram» - sözündən məqsədi bəlkə də Harisin ʿtimadlı şəxs olmasını bilməməsidir.¹

Imam Əhməd Həməcinin, Əbuzərin hədisi barəsində deyir: «Allah Əbuzəri bağışlasın! Bu hökm Rəhman Allahın Kitabında gəlmişdir: *"Fəmən təməttə'ə bil-umrəti iləl-həcc- və hər kəs həccin vaxtı çatana qədər ümrə ilə təməttö etsə."* Imam Əhmədin məqsədi budur ki: «Bu ayənin hökmü ammdır (ümumdür) və xüsusi bir qrupa məxsus deyildir. Əbuzər bu ayə ilə necə müxalifət etmişdir?!» Imam Əhməd buna diqqət yetirməmişdir ki, bu rəvayəti Əbuzərin adına qondarmışlar, necə ki, başqa rəvayətləri də saxtalaşdıraraq ondan başqasına nisbət vermişlər!

Peyğəmbəri Əkrəm j-ə də nisbət verərək demişlər: «Təkcə həccə yerinə yetir.» Imam Əli TM-a nisbət verib demişlər ki, oğlu Məhəmmədə belə demişdir: «Oğlum! Təkcə həccə yerinə yetir.» Halbuki, əvvəlki bəhslərdə onun xəlifə Osmanla müxalifətini gördük!

Amma Sə'd ibni Müsəyyibin rəvayət edərək «Peyğəmbər səhabələrindən bir nəfər Ömərən yanına gəlib şəhadət verdi ki, Peyğəmbərin vəfatı ilə nəticələnən xəstəlik yatağında o həzrətin həcdən qabaqkı ümrəni nəhy etməsini eşitdim» - sözünə gəldikdə isə, bu səhabənin kim olduğunu biz bilmirik və görəsən, necə olmuşdur ki, təkcə xəlifə Ömər öz dövründə bu səhabənin sözünə istinad etmiş, amma nə Osman, nə Müaviyə, nə İbni Zübeyr, nə onun qardaşı, nə də başqaları heç biri onun sözünə istinad etməmişlər?!

Bəli, bu hədis və onun oxşarlarının hamısı son dövrlərdə xəlifələrin təməttö həccini qadağan etməsinə bəraət qazandırmaq üçün düzəldilmişdir. İbni Qəyyimin «Zadul-məad» kitabında və İbni Həzmin «Əl-mühəllə» kitabında dediyi sözləri necə də gözəldir:

İbni Qəyyim deyir: Biz Allahı özümüzə şahid tuturuq ki, əgər hər bir həcc üçün ehram bağlasaq, özümüzə vacib bilir ki, onu ümrə ilə fəsx edib qüvvədən salaq ki, Peyğəmbərin qəzəbindən amanda qalaq və onun fərmanına itaət edək. Çünki Allaha and olsun ki, bu hökm o həzrətin nə həyatında, nə də vəfatından sonra qüvvədən salınmamışdır. Bununla müvafiq olmayan bir söz demək səhih deyildir. O həzrətin səhabələrinə məxsus olması və gələcək nəsillərə aid olmaması dügün deyildir. Əksinə, Allah-taala Süraqənin dilinə salmışdır ki, onu Həzrətdən sual

¹ «Əl-müntəqi», 1-ci cild, səh.239, 3431-ci hədisin şərh.

edib desin: «Bu hökm yalnız bizə məxsusdurmu?» Peyğəmbəri Əkrəm j də cavab verib buyurmuşdu: «Bu hökm əbədiyyətə qədər bərqərarlıdır.» Biz bilmirik ki, nəyi bu hədislərdən qabağa salaq və nəyi bu təkidli fərmandan üstün hesab edək?! Elə bir fərman ki, Peyğəmbəri Əkrəm j onunla müxalifətdən qəzəblənir! İmam Əhmədin Səlmət ibni Şəbibə dediyi söz necə də gözəldir! O demişdi: «Ya Əba Əbdillahi! Sənin bütün işlərin mənim nəzərimdə yaxşıdır, yalnız bir haldan başqa.» O demişdi: «Hansı hal?» Demişdi: «Həccin ümrəylə fəsx olunması barəsindəki fətvə.» O demişdi: «Ey Səlmə! Səni ağıllı hesab edirdim! Mən bu barədə Peyğəmbərdən on bir səhih hədisi nəql etmişəm. Onların hamısını sənin rə'yinə görə boşlamalıyamı?!»

Həmçinin deyir: «Həqiqətən, həccin ümrəyə doğru fəsx olunması fərmanını Peyğəmbər səhabələrindən on dörd nəfərdən nəql etmişəm və onların hədisi hamılıqla səhihdir. Onlar aşağıdakılardır:

Ümmül-mö'minin Ayişə, Həfsə, Əli ibni Əbi Talib, Peyğəmbərin qızı Fatimə, Əbu Bəkr Siddiqin qızı Əsma, Cabir ibni Əbdüllah, Əbu Səid Xidri, Bərra ibni Azib, Əbdüllah ibni Ömər, Ənəs ibni Malik, Əbu Musa Əş'əri, Əbdullahi ibni Abbas, Səbrət ibni Mə'bəd Cühəni, Süraqə ibni Malik.¹

İbni Həzm deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm j-in həcc ümrəyə dəyişmək barəsindəki təkidli fərmanın qurbanlığı özləri ilə gətirməyən şəxslər üçün olmasını göstərən rəvayəti Cabir ibni Əbdüllah və Peyğəmbər səhabələrindən on beş nəfər, təbii olaraq isə 20-dən artıq şəxs rəvayət etmişlər. Sayını Allahdan başqa bir şəxsin bilmədiyi sonsuz qədər də onlardan rəvayət etmişlər. Deməli, heç bir şəxs bu fərmandan çıxma bilməz.»²

Həmçinin deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm j onunla gəlib qurbanlığı özləri ilə gətirməyən şəxslərin hamısına fərman verdi ki, ümrə ilə ehramdan çıxırlar və bu da o həzrətin Məkkədə Səfa yüksəkliyində yerinə yetirdiyi axırıncı əməl idi. Həmçinin, xəbər verdi ki, təməttü ümrəsi qurbanlığı özü ilə yanaşı aparmaqdan üstündür və onu (təməttü ümrəsini) yerinə yetirməməkdən təəssüfləndi. Sonra buyurdu ki, bu hökm Qiyamət gününə qədər bərqərarlıdır. Hər hökm belə olsa, heç vaxt nəsx olub qüvvədən düşmədiyinə iman gətirməliyik. Hər kəs bu sifətlərdə olan bir hökmün qüvvədən düşməsinə caiz bilsə, şübhəsiz, Peyğəmbəri Əkrəm j-in xəbərini yalan hesab etməyi caiz bilər. Bu da

¹ «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.246.

² «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.101.

bir şəxsdən qəsdən baş versə, sırf şəkildə küfrdür. Həmin təkidli fərmanda belə qeyd olunur: «Ümrə həccə daxil olur.» Bu da elə bizim öz nəzərimizdir. Çünki əvvəlcədən ümrəsi olmadan yerinə yetirilən həcc, təməttö ümrəsi, yaxud onunla yanaşı olan ümrə də caiz deyildir, bu da kitfayətdir.»

Sonra deyir: «Və bu, yəni Peyğəmbəri Əkrəm ʔ-in sözü və fərmanı tabe olunmağa Ömərən nəzər və rəʔyindən çox-çox artıq layiqdir.»¹

Başqa yerdə isə «həccin (ümrəyə) fəsx olunması Peyğəmbər səhabələrinə məxsus idi» rəvayətlərini qeyd etmiş və ondan sonra onların batil olmasını göstərmək üçün Süraqənin sözünü və Peyğəmbərin ona verdiyi cavabını dəlil gətirmişdir. O demişdi: «Ya Rəsuləllah! Bu, bizim bu ilimiz üçündür, yoxsa əbədiyyətə qədər?» Həzrət buyurmuşdu: «Əbədiyyətə qədərdir.» Sonra deyir: «Deməli, onun hansısa bir qrupa məxsus edilməsi və ya qüvvədən salınması sözü batildir. (Bu hökm) həmişəlik olaraq bu iki şeydən amandadır. Allaha and olsun ki, hər kəs bu xəbəri eşitsə və ondan sonra hansısa bir şəxsin sözünə görə Peyğəmbərin fərmanının əleyhinə çıxsın, hətta əgər o şəxs Ümmül-möminin Ayişə, Həfsə, onların ataları olsa belə, şübhəsiz, həlakətə çatmışdır! O ki, qala hörümçək toru kimi bağlanan yalanlara! Bu ki, evlərin ən süstüdür, özü də Haris ibni Bilal və onun kimi şəxslərin dilindən; onlar elə şəxslərdir ki, camaat arasında tanınmaz və məchuldurlar! Heç kəsin haqqı yoxdur ki, o həzrətin buyurduğu *"ümrə Qiyamət gününə qədər həccə daxildir"* - sözündən belə nəticə çıxarsın ki, o həzrətin məqsədi «ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsidir»... Hər kəs belə edərsə, Peyğəmbərin adından aşkar şəkildə yalan danışmış olar!

Onların bəʔziləri başqa bir qəribəlik də icad etmişlər. İbni Abbasın sabit və danılmaz rəvayətini – «müşriklər ümrəni həcc aylarında yerinə yetirməyi ən çirkin günahlardan hesab edirdilər» – rəvayətini xatırladıqdan sonra deyir: Peyğəmbər ʔ yalnız buna görə ümrənin yerinə yetirilməsini əmr etdi ki, sözdə və əməldə ümrənin həcc aylarında caiz olmasını onlara başa salsın.» Bu çox böyük faciədir ki, onun ilk nəticəsi də Peyğəmbər ʔ-ə iftira yaxmaqdır. Çünki onlar iddia edib deyirlər ki, Peyğəmbər həccin ümrəyə nəsx olunmasına dair yalnız buna görə fərman vermişdi ki, ümrənin həcc aylarında caiz olmasını onlara öyrətsin.» İndi onlardan belə sual olunur: Fərz edək ki, belədir – belə bir sözlərdən Allaha pənah aparırıq! – Onda bu fərman haqq olaraq

¹ Yenə orada, 7-ci cild, səh.102-103, biz onun xülasəsini qeyd etdik.

verilmişdir, yoxsa batil yerə? Əgər «batil yerə verilmişdir» - desəniz, kafir olmusunuz; əgər «haqq olaraq verilmişdir» - desəniz, onda biz deyirik: Hər bir halda Peyğəmbəri Əkrəm j-in fərmanı hər hansı bir məqsədlə olursa-olsun, şübhəsiz, verildikdən sonra haqq və vacib hökmdən ibarət olur. Bunu da qeyd edək ki, əgər bu hadisə, onların dedikləri kimi, bu qədər əhəmiyyətsiz olmuşsa, onda nə üçün qurbanlığı özləri ilə gətirməyən şəxslərə məxsus olmalıdır?! Bütün bunlardan da qəribəsi odur ki, bu nəzəriyyəni verən cahil şəxs yaxşı şəkildə bilirdi ki, Peyğəmbər j Məkkənin fəth olunmasından qabaq bir neçə il ardıcıl olaraq öz səhabələri ilə birlikdə ümrəni yerinə yetirmiş və Məkkənin fəth olunması ilinin Zil-qə'də ayında da ümrəni yerinə yetirmiş, sonra «Həccətül-vida»da (Zul-hüleyfədə) onlara belə buyurmuşdur: «Sizlərdən hər biriniz ümrə niyyəti etmək istəsə, etsin; hər kəs də həcc və ümrə niyyəti edirsə, etsin, hər kəs təkcə həcc niyyəti etmək istəyirsə, etsin.»¹ Onların da hamısı onları yerinə yetirdilər.

Müsəlmanları and veririk Allaha! Görəsən, səhabələr (rəziyəllahu ənhum) bu qədər nadan idilərmə ki, bu qədər nişanələrin varlığı ilə belə, ümrənin həcc aylarında caiz olmasını başa düşə bilməmişdilər?! Halbuki, mütəmadi olaraq bir neçə ildə Peyğəmbəri Əkrəmlə birlikdə və həcc aylarında yerinə yetirmişdilər! Bu qədər dəlillərdən sonra yenə də ehtiyac vardı mı ki, həccləri ümrədə qüvvədən salınsın ki, onun caiz olmasını bilsinlər?! Allaha and olsun, hətta ulaq da yolu bundan az dəlillərlə seçə bilir! Onlar necə də cəsarətlə sabit Peyğəmbər sünnəsini təqlid yoluna qurbanlıq edirlər! Bir dəfə rüsvayçı yalanla, bir dəfə məşhur axmaqlıqla, bir dəfə isə alçaqlıqla?! «Həsəbunəllah və ne'məl-vəkil!»

Müəllif: İbni Qəyyim, İbni Həzm və Əhməd ibni Hənbəl məktəbinin başqa ardıcılıları da unutmuşlar ki, təməttö ümrəsini inkar edənlərin inkarçılıqları Peyğəmbərdən bu barədə nəql olunan mütəvatir və səhih hədislər barəsində cəhalətdən irəli gəlmirdi ki, agahlığa ehtiyacı olsunlar. Belə ki, onun səbəbi bu rəvayətlərin mə'nə və məfhumunun başa düşülməsi də olmamışdır ki, onların məfhumları ilə sonradan tanış olalar, əksinə, onların əsl məqsədləri xüləfələrin şər'i hökm qarşısında tutduğu mövqeyə bəraət qazandırmaq olmuş və uzun əsrlər boyu bu yolda çalışmışdılar. Bir qrup xeyir niyyəti ilə hədis qondarmağa

¹ Onun məqsədi budur ki, təməttö ümrəsi işin əvvəlində «Həccətül-vida»da ixtiyari idi və onun qəti hökmü Peyğəmbəri Əkrəm j-in öz təvafının yeddinci dövründə olduğu zaman nazil olmuşdu.

başlamış, Beyhəqi kimi bə`ziləri də xüləfalara üzürlü bəhanə düzəltmişlər. O deyir: «Ömər təməttö ümrəsinin tərki edilməsinə dair fərman verməkdə məqsədi Allah-taalanın fərman verdiyi ümrənin tamam-kamal yerinə yetirilməsindən ibarət olmuşdur. Ömər məqsədi bu idi ki, Beytullah hər il iki dəfə ziyarət olunsun. O istəmirdi ki, camaat təməttö ümrəsinə həcc ilə birlikdə yerinə yetirsinlər, nəticədə ildə yalnız bir dəfə Allah evinin ziyarətinə getsinlər!»

Digər xəlifələri müdafiə etmək məqamında deyir: «Onlar Ömər ibni Xəttabın fərmanına xeyirxahlıqla tabe olurdular.»¹

Bəli, alimlərdən bə`ziləri bu yolda haqq ilə batili bir-birinə qarşıdıraraq, səhihi qeyri-səhihdən ayırmamışlar, bə`ziləri də öz nəzərlərinin ziddini demiş, bə`ziləri də çalışmışlar ki, xəlifələrin sirə və tutduğu yollardan elə hökmləri çıxartsınlar ki, Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsində ona dair heç bir dəlil gətirilməmişdir. Bu bölmədə onlara tabe olmaq istəyən hər bir mühəqqiq həyrətə və sərgərdançılığa düşür, heç bir sabit rə`y və düzgün nəzərə sahib olmur. Bizim dəlilimiz yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, Nüvəvinin «Səhihi Müslüm» kitabına yazdığı şərhində qeyd olunan mətləbdir. O deyir: «Alimlər bu üç əməlin (təməttö həcci, qiran həcci, ifrad həcci) hansının daha fəzilətli olması barəsində ixtilaf etmişlər.» Şafei, Maliki və bir çoxları demişlər: «Onların ən fəzilətli ifrad həcci, sonra təməttö, ondan sonra qiran həccidir.» Əhməd və başqa bir qrup da demişdir: «Onların ən fəzilətli qirandır.» Bu iki məzhəb Şafeinin digər iki nəzəriyyəsidir.² Amma (Bizim nəzərimizcə) əvvəlcə ifradın, sonra təməttönün, ondan sonra qiranın fəzilətli olmasıdır. Amma Peyğəmbərin həccinə gəldikdə isə, onda ixtilaf etmişlər: o həzrətin həcci ifrad idimi, yoxsa təməttö, ya qiran. Alimlərin bu üç nəzəriyyəsi onlardan əvvəlki məzhəblərə uyğun olaraq verilir. Hər tayfa bir növünə üstünlük vermiş və iddia etmişdir ki, Peyğəmbərin həcci elə olmuşdur... (Nəhayət axırda deyir:) Ifrad həccinin üstünlük və fəzilətinə dəlalət edən mətləb budur ki, xüləfayirəşidin Peyğəmbərdən sonra həcci ifrad şəklində əncam verib onu ümrədən ayırmış və onun (ümrədən) ayrılmasına çox diqqət yetirmişlər. Əbu Bəkr, Ömər və Osman belə etmişlər, amma Əlinin əməlləri müxtəlif olmuşdur.³ Əgər ifrad həcci əfzəl olmasaydı və Peyğəmbərin

¹ «Əssünənül-kubra», Beyhəqi, 5-ci cild, səh.21.

² Şafeinin nəzər və fətvasında olan ixtilaflar onun bu şəri hökmdə sərgərdançılığa düşər olmasını göstərir.

³ Əgər onun imam Əli TM-in əməlinin müxtəlif olmasında məqsədi o Həzrətin əvvəlki xəlifələrin işləri ilə ixtilafı olmasındırsa – onun öz dilindən də həmin

ifrad həccini yerinə yetirməsini bilməsəydilər, ona üstünlük vermədilər.

Bundan əlavə, onlar İslamın üstün rəhbərləri, imamları öz əsrinin müqtədaları və ondan sonrakı dövrlərdə rəhbərlər olmuşlar, Peyğəmbər j-in işinin əksinə bir iş görmək də onlara rəva deyildir. Amma Əlinin və başqalarının ixtilafına gəldikdə isə, bu, yalnız (təməttünün) caiz olmasını bəyan etmək üçün olmuşdur.¹ Onun izahı səhih rəvayətlərdə qeyd olunmuşdur. Ifrad həccinə üstünlük verilməsinin dəlillərindən biri də budur ki, alimlərin icmasına əsasən, ifrad həccində qurbanlıq etmək vacib deyildir. Əksinə, bu, onun kamal həddini göstərir, halbuki, bu, təməttö və qiran həccində vacibdir. Bu qurbanlıq miqatın və başqa şeylərin əldən verilməsini cübran etmək üçündür və cübran edilməyə ehtiyacı olmayan şey də daha fəzilətlidir.

Digər dəlil budur ki, İslam ümməti heç bir kərahət olmadan ifrad həccinin caizliyi barəsində icma etmişlər.² Lakin Ömər, Osman və bə'zi başqaları təməttö həccini ilə qiranı bəyənmirdilər. Deməli, ifrad həccini daha fəzilətlidir. Allah yaxşısını bilir!

Əgər deyilsə: «Necə oldu ki, Peyğəmbər səhabələri o həzrətin həccini barəsində ixtilafa düşdülər, halbuki, bir həcc idi və onlardan hər biri vahid bir hadisədən müşahidələrini xəbər verirdilər?!»³ Qazi Əyaz deyir: Camaat bu hədislərin barəsində çoxlu sözlər dedilər: «Bə'ziləri insafli, bə'ziləri yaxşı, bə'ziləri müqəssir, bə'ziləri mütəkəllif, bə'ziləri uzun-uzadı, bə'ziləri isə qısa və müxtəsər.» Sonra deyir: «Hər şeydən üstün nəzər Əbu Cə'fər Təhavi Hənəfinindir ki, onun barəsində min səhifədən artıq mətləb yazmışdır. Eləcə də Əbu Cə'fər Təbəri də onunla bu barədə

mətləbin davamında aydın olur – onda bu, düzgün sözdür, amma əgər onun bu sözdə məqsədi İmamın başqaları ilə olan ixtilafı olsa, bu, İmama yaxılan iftiradan başqa bir şey deyildir.

¹ İmam TM buyurur ki, onun əvvəlki xəlifələrlə müxalifəti Peyğəmbər sünnəsini dirçəltmək məqsədi ilə olmuşdur. Elə bir sünnə ki, əvvəllər onun dirçəldilməsinə maneçilik törədilirdi. Bunun əlavə izahını «Osmanın dövründə» başlığında axtara bilərsiniz.

² Hətta Peyğəmbər ümmətinin ardıcıllarından bə'ziləri o həzrətlə müxalifət etmiş və o Həzrət, ifrad həccinin təməttöyə çevrilməsi barəsindəki fərmanına şəkk-şübhə ilə yanaşanlara qəzəblənmişdir. Əhli-beyt imamları da Peyğəmbəri Əkrəm j-ə tabe olaraq onlarla müxalifət etmişdir. Əhli-beyt məktəbinin ardıcılları və Peyğəmbər sünnəsini bəyənilib qəbul edənlər də onlarla müxalifət etmişlər. Deməli, İslam ümməti bu barədə yekdil fikrə malik deyildir.

³ Bu ixtilaf xəlifələrin Peyğəmbər sünnəsi ilə müxalifətindən sonra, bu məktəb ardıcıllarından bə'ziləri xəlifələrin tədbirinə bəraət qazandırmaq üçün həqiqətlə uyğun olmayan hədisləri qondardıqda vücuda gəlmişdir.

həməhəng olmuşdur, sonra Əbdüllah ibni Səfrə, ondan sonra Mühəlləb, Qazi Əbdüllah Mürabit və Qazi Əbulhəsən ibni Qəssar, Bağdadi, Hafiz Əbu Ömər ibni Əbdül-Birr və başqaları.»¹

O deyir: Bu barədə deyilə biləsi ən yaxşı mətləb aşağıdakıdan ibarətdir (biz bunu onların sözləri içərisindən tapmış, onların seçilmişlərinin içərisindən seçib çıxarmış və rəvayətlərin düzümünü tənzim etməklə hamısını bir-birilə uyğun görmüşük: «Peyğəmbəri Əkrəm ; bu üç növ həccə yerinə yetirməyi bütün insanlar üçün mübah etmişdir ki, onların hamısının caizliyinə dəlil olsun. Əgər bir növünün yerinə yetirilməsinə fərman versəydi, digər bir növü qeyri-müczi, yaxud qeyri-kafi hesab olunacaqdı. Sonra onların hamısı (buyurduğu və hamı tərəfindən eşidildiyi halda) o həzrətə nisbət verildi və onlardan hər biri Peyğəmbərin fərman verib mübah hesab etdiyi şey barəsində rəvayət etdi, onu o həzrətin fərmanı xatirinə, yaxud öz ictihad və təvili əsasında o həzrətə nisbət vermişdir.»²

Nüvəvi öz şərhinin başqa bir yerində yazır: «Mazəri deyir: Ömərən həcdə qadağan etdiyi mütə barəsində ixtilaf olunmuşdur: Bəziləri demişlər ki, o, ümrəyə fəsx olunan həcdir; bəziləri də demişlər ki, o, həcc aylarında olan ümrədir ki, həmin ilin həccini öz ardınca gətirir.» Buna əsasən, Ömərən onu qadağan etməsi camaatı ifrad həccinə rəğbətləndirmək üçün idi, çünki bu, ən fəzilətlidir; nəinki o, bu əməlin batil, yaxud haram olmasına inanmış olsun!»³

Qazi Əyaz demişdir: «Cabir, Imran və Əbu Musanın hədisinin zahiri mənası budur ki, ixtilafı olan mütə yalnız həccin ümrə ilə fəsx olunmasıdır.» Sonra yazır: «Səbəbi bu idi ki, Ömər camaatı, onları

¹ Həmçinin İbni Qəyyim Covziyəni qeyd etmək olar ki, o; «Zadul-məad» kitabında məsələnin haqqını əda etmişdir. İbni Həzm də eynilə. Biz də bu bəhsi onun barəsində yazmışdıq. Bəli, bu məsələ uzun əsrlər boyu minlərlə səhifəni özünə məxsus etmişdir. Halbuki əgər müsəlmanlar Qur'anın aşkar buyuruğu və sünnə ilə kifayətlənsəydilər, kiçik bir səhifəyə bəs olardı!

² Xeyr, Öz Peyğəmbərini hidayət və haqq dində göndərən Allaha and olsun ki, Peyğəmbəri Əkrəm «Həccətül-vida»da yalnız bir təməttö həccini yerinə yetirməyə fərman verdi və ondan qeyrisini qadağan etdi. O Həzrətin müasirləri və ondan sonra gələnlərin heç biri təsəvvür etmədilər ki, Peyğəmbər təməttö həccindən başqa bir şeyə fərman vermiş olsun. Bu kimi nəzəriyyələr xəlifələrin tədbirlərinə bəraət qazandırmaq üçün deyilmişdir. Onu deyənlər də öz sözlərinin batil olmasına daha ağahdırlar! Bax: «Şərhi Nüvəvi», 8-ci cild, səh.134-137.

³ Xəlifə Ömər təməttö həccini qadağan etdi və onu yerinə yetirənlərini cəzalandırdı. Fərman verdi ki, həcc və ümrəni bir-birindən ayrılıqda yerinə yetirsinlər. Necə ki, rəvayətlərdə keçdi. Bu alimlər belə sözləri yalnız xəlifəni üzrlü hesab etmək üçün demişlər.

təməttönün həcc aylarında yerinə yetirilməsi günahı ilə cəzalandırırdı. Yalnız buna görə ki, o və sair səhabələr inanırdılar ki, həccin ümrə ilə fəsx olunması, əvvəldə qeyd etdiyimiz hikmətlərə görə həmin ilə aid idi. İbni Əbdül-Birr deyir: Alimlərin arasında heç bir ixtilaf yoxdur ki, Allah-taalanın buyurduğu: *"Fə mən təməttə bil-ümrəti iləl-həcci..., Hər kəs təməttö ümrəsinin axırında həcci başlasa, qurbanlıq müyəssər olan şəxslər..."* - sözündə məqsəd ümrənin həcc aylarında və həcdən qabaq yerinə yetirilməsidir.» O deyir: «Qiran həcci də bir növ təməttüdür, çünki ölkəsində etdiyi səfərin saqit olduğu üçün başqa ibadətlər xatirinə təməttö aparmışdır.» O deyir: «Həccin ümrə ilə fəsx olunması da bir növ təməttüdür.» Bu, Qazinin sözləridir. Mən isə deyirəm: Mənim nəzərimə görə Ömər, Osman və başqaları yalnız həcc aylarında yerinə yetirilən və həmin ilin həccinə gəlib çatan ümrəni qadağan etmişlər. Onların məqsədi də ifrad həccinin yerinə yetirilməsinə rəğbətləndirməyə üstün verilməsi idi.»¹

Müəllif: Bütün bu alimlər və bu barədə minlərlə səhifə elmi mətləb və əsər yazan başqa şəxslər *"fə mən təməttə bil-ümrəti iləl-həcc"* - ayəsini Allahın Kitabında oxumuş, Peyğəmbər sirəsi barədə nəql olunan çoxlu səhih və mütvətir hədisləri mülahizə etmiş və o həzrətin təməttödən həccə doğru verdiyi fərmanı yaxşı şəkildə dərk etmişdilər!

Həmçinin Ömər təməttö ümrəsinə qadağan edərək onu yerinə yetirənləri cəzalandırmasını, habelə onun ümrə və həcc üçün ifradın daha tamam olmasına, Məkkə əhlinin baharını onun ifradında olmasına dair tövsiyələrini də görmüşdülər! Bəli, onlar bütün bunları görüb, onların məfhum və məzmunundan agah olmuşlar, amma bütün bunlarla belə, yenə də bir-birilə ziddiyyətli olan bu nəzəriyyələri oxuyuruq ki: Peyğəmbər təməttö həccini bir qrup üçün, ifrad həccini başqa bir qrup üçün, qiran həccini isə digər bir qrup üçün mübah etmişdir. Peyğəmbəri Əkrəm j-in «Həccətül-vida»dakı sözlərindəki «ixtilafa» görə (!) alimlər də bu barədə ixtilafa düşər olmuşlar! Ömər həm həccin fəsx olunmasını, həm də təməttö həccini qadağan etdi. Ömər, Osmanın və başqalarının təməttö həccini nəhy və qadağan etmələri ifrad həccinə rəğbətləndirmək üçün idi ki, daha əfzəl olan ovləviyyət nəhyi idi.

Çox qəribədr! Necə olur ki, Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə müxalif olan bir hökm daha fəzilətli olur?! Təəccüblüdür: Görəsən, döyüb, söymək, cəzalandırmaq, baş qırxdırmaqla yanaşı olan rəğbətləndirmə və təşviq necə hasil olur?! Bütün bunlarla belə, bizim

¹ «Şərhi Nüvəvi», 8-ci cild, səh.170.

haqqımız yoxdur ki, İbni Həzm kimi bu alimlərə tə`nə vuraq. Əksinə, yaxşı olar ki, onları üzürlü hesab edək. Çünki onlar xeyirxahcasına xəlifələrin tədbirlərinə bəraət qazandırmış və bu hədisləri həmin xeyirxahlıq məqsədləri ilə Peyğəmbərin, Əhli-beyt imamlarının və səhabə böyüklərinin dilindən düzəldib yaymışlar. Həm də xəlifələrin işlərinə bəraət qazandırmaq üçün onların sözlərini «ictihad» adlandıraraq demişlər: «Xəlifələr xeyirxahcasına tə`vil və ictihad edirdilər.» Haqq söz bundan ibarətdir ki, bu alimlər də yerinə yetirdikləri işlərdə tə`vil və ictihad edib, bu sözləri demişlər!

IXTILAFIN MƏNŞƏYİ VƏ ONUN DƏF EDİLMƏ YOLU

Müsəlmanlar İslamın əvvəllərində Peyğəmbərin mübarək ağzından elə sözlər eşidirdilər ki, onlara təməttö ümrəsinə-yə`ni həcc ilə ümrəni bir yerdə yerinə yetirməyə fərman verirdi. Onlar bu sözü eşitdikləri kimi də rəvayət edirdilər. Peyğəmbər j öz sünnəsində təməttö ümrəsinin necə yerinə yetirilməsini onlara öyrətmışdi, onlar da görüb eşitdikləri kimi nəql etmişdilər. Elə həmin ilk dövrlərdən e`tibarən Peyğəmbərin təməttö ümrəsi barəsindəki hədis və sünnəsi İslam cəmiyyətində özünə adi hal almışdı. Necə ki, səhabə Ömər ibni Xəttabın dövrünə qədər bu iş öz adi qaydasında cərəyan edirdi. O, bu sünnəni, yə`ni təməttö ümrəsinin yerinə yetirilməsini müsəlmanlara qadağan etdi. Sonra səhabə xəlifə Osman ibni Əffan onun yolunu getdi, daha sonra da Məkkənin hakimi Əbdüllah ibni Zübeyr və səhabə xəlifə Müaviyə ibni Əbi Süfyan onu davam etdirdilər. Ondan sonra da xüləfa məktəbinin ardıcılarının bə`ziləri çoxlu hədislər uyduraraq onu Peyğəmbər j-ə nisbət verirdilər ki, guya o həzrət təməttö ümrəsinə-yə`ni həcc ilə ümrəni bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan etmişdir! Əlbəttə, bu hədisləri xeyirxahcasına və rəşidin xəlifələrinin bə`zi siyasətlərini dəstəkləmək üçün quraşdırır və müsəlmanlar da (istər bilərəkdən, istərsə də bilməyə-bilməyə) onları yayırdılar. Axırda da bunlar tədrici olaraq ilk dövrlərdəki səhih hədislər məcmuəsinə qoşuldu və əməvi xəlifəsi Ömər ibni Əbdül-Əziz hədis yazılmasına dair fərman verdiyi zaman bu iki məcmuə – səhihlə qondarma rəvayətlər bir-birinə qarışdırılıb Peyğəmbəri Əkrəm j-ə mənsub edildi, «sihah», «müsənəd» və «sünən» kitablarında, eləcə də xəlifə məktəbinin hədis kitablarında özünə yer aldı, hədislərin arasındakı ixtilaflar da məhz buradan qaynaqlandı. O da müsəlmanlar arasındakı boşluğun yaranmasına və ixtilafın dərinləşməsinə səbəb oldu. İş o yerə çatdı ki, quraşdırılaraq Peyğəmbəri Əkrəm j-ə nisbət verilən

hədislərin aradan qaldırılması mümkün olmadı; yalnız belə mümkün ola bilərdi ki, hər hədis Peyğəmbərin sünnəsi ilə müxalif olarsa, hətta səhih hədis kitablarında qeyd olunmuş olsa belə, onu kənara qoyaq. Həmçinin, müsəlmanlar arasında yekdil nəzər icad edilməsi və ixtilafın aradan qaldırılması da eynilə bu yolla mümkündür. Yəni yalnız Peyğəmbər sünnəsinə müraciət və onun sünnəsi ilə müxalif olanları tərk etməklə mümkün ola bilər – hətta rəşidin xəlifələrinin sünnəsi olsa da belə!

“RƏŞİDİN XƏLİFƏLƏRİNİN SÜNNƏSİNƏ TABE OLMAQ” HƏDİSİ

Yuxarıda qeyd olunanlardan yəqin şəkildə anlamaq olar ki, «rəşidin xəlifələrinin sünnəsinə tabe olmağın lüzumu» kimi məşhur bir hədis, hətta xüləfa məktəbinin səhih və müsənd kitablarında nəql olunsa belə, düzgün deyildir. Çünki biz çox hallarda rəşidin xəlifələrinin sünnələrinin Peyğəmbər sünnəsi ilə müxalif olduğunu görür və bilir ki, Peyğəmbər öz sünnəsi ilə müxalif olan bir şeyə əməl etməyə heç vaxt əmr etməzdi. O hədisin mətni belədir: **«Mənim sünnəmə və hidayət olunmuş rəşidin xəlifələrinin sünnəsinə sarılın! Onu dişinizlə-dırnağınızla möhkəm tutun!»**¹

BU HƏDİSİN İRADLARI

Peyğəmbərə mənsub edilən bu hədis yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, aşağıdakı şərhə qeyd olunacaq iradlara da malikdir:

a) «İmamət və xilafət bəhsinin istilahları»nda qeyd etdiyimiz kimi, İslamın əvvəllərində-hətta ikinci xəlifənin dövründə belə, xəlifə kəlməsi Qur`ani Kərimdə, şərif nəbəvi hədislərində, camaat arasında və hədislərdə müsəlmanların ümumi hakimi mə`nasında – sonuncu əsrlərdə başa düşülən bir mə`nada – istifadə olunurdu. Qur`anda, hədisdə və müsəlmanların arasında işlənən xəlifə kəlməsi ikinci xəlifənin dövrünə qədər onun lüğətdəki mə`nasında işlədilirdi və məqsəd də «şəxsin xəlifəsi», yəni onun canişini nəzərdə tutulurdu. Belə ki, xəlifə kəlməsi müzaf və muzafun ileyh (izafət) şəklində istifadə olunurdu. Deməli, biz

¹ «Müsəndi Əhməd», 4-cü cild, səh.126-127; «Sünəni Darəmi», «müqəddimə», 1-ci cild, səh.44-45; «Sünəni ibni Macə», «müqəddimə», 1-ci cild, səh.15-16; «Sünənin Əbi Davud», «sünnə» kitabı, hədis:4607; «Sünəni Termizi», «elm» kitabı, 10-cu cild, səh.144-145. «Müsəndi Əhməd» kitabından sonra qeyd olunan bu dörd hədis kitabı, xüləfa məktəbinin altılıq təşkil edən səhih kitablarındandır.

hər vaxt Peyğəmbərə mənsub edilən bir hədisdə, yaxud o dövrün adamlarının birinin dilində xəlifə kəlməsini «İslamın ümumi hakimi» mənasına görsək, onun düzgün olmadığına yəqinlik tapacağıq. Həmçinin, əvvəldəki dördlük təşkil edən xəlifələrin «raşidin xəlifələri» kimi vəsf edilməsi də eynilə belədir. Çünki bu ünvan bə`zi zalım əməvi və abbasi xəlifələrinin hakimiyyətə gəlişindən sonra qondarılmış və xüləfa məktəbinin ardıcılıarı əvvəldəki dörd xəlifəni «raşidin xəlifəsi» adlandırmışdılar. İndi aydın olur ki, hər bir hədisdə raşidin xəlifələri kəlməsi olarsa, o hədislər əvvəlki xəlifələrin dövründən sonra quraşdırılaraq yayılmağa başlamışdır.

b) Bu hədis aşkar şəkildə göstərir ki, Peyğəmbər ı raşidin xəlifələrinin sünnəsini Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsinin müqabilində İslam şəriət mənbələrindən biri kimi qərar vermişdir! Peyğəmbəri Əkrəm ı-in belə bir iş görməsi heç vaxt ağıla sığan bir iş deyildir!

v) Əgər Peyğəmbər ı raşidin xəlifələrinin sünnəsinə tabe olmağa əmr etsəydi, o fərmanın nəticəsi ziddiyyətdən ibarət olardı. Çünki İmam Əli TM onların arasındadır və o, əvvəlki iki xəlifə – Ömər və Osmanın təməttö ümrəsi barəsindəki sünnəsi ilə müxalifət edərək onu yerinə yetirir və camaatı da bunu yerinə yetirməyə təşviq edirdi. Buna əsasən, Peyğəmbər ı həm bir şeyin yerinə yetirilməsinə fərman vermiş, həm də onu qadağan etmiş olur! Peyğəmbəri Əkrəm ı-in belə bir iş görməsi doğrudan da ağılasıxmazdır!

Buna görə də yuxarıda qeyd olunanlara diqqət yetirməklə, bizim nəzərimizə görə, bu hədis xüləfa siyasətlərini dəstəkləyən saxta hədislər sırasındadır.

Əvvəlki xəlifələr Müaviyənin və Əbdüllah ibni Zübeyrin dövrünə qədər Peyğəmbər səhabələrindən olduğuna, onlar da öz ictihad və sünnələrində bir-birilə şiddətli ixtilaf törətdiklərinə görə xüləfa məktəbinin ardıcılıarının dediyi «səhabələrin hətta biri barəsində belə şəkk-şübhə etmək caiz deyil və şə`ri hökmləri onların hamısından əxz etmək səhihdir» - sözü «səhabələrin ədaləti» bölməsində qeyd olunduğu kimi düzgün deyildir.

Həmçinin təməttö ümrəsi barəsindəki hadisələr imam Əli TM və Osman arasında araşdırdığımız zaman aydın olur ki, Əhli-beyt imamları həmişə Peyğəmbər sünnəsinə tabe olaraq bu işin yerinə yetirilməsinə fərman verir, bu yolda ciddi-cəhdlə çalışır və öz məktəbinin ardıcılıarını buna də`vət edirdilər.

Ibni Abbasla Ibni Zübeyr arasında baş verən həmin hadisə ilə əlaqədar məsələnin Əhli-beyt məktəbi ilə xüləfa məktəbi arasında çəkişməyə gətirib çıxardığından, aydın olur ki, onların münaqişəsi Əhli-beyt məktəbinin Peyğəmbər sünnəsinə tabe olmaqda iltizamlı olmasının, xüləfa məktəbinin isə Peyğəmbər sünnəsi müqabilində şəxsi nəzər və ictihadlarına əməl etməsi müqabilində olmuşdur.

Keçən bəhslərdə bu iki məktəbin necə yaranması ilə tanış olduq və gördük ki, bir məktəb Peyğəmbər sünnəsini dişi-dırnağı ilə qoruyub-saxlayır və inanır ki, Peyğəmbər sünnəsi müqabilində heç kəsin ictihad etməyə haqqı yoxdur və onlar da bu barədə ciddi-cəhdlə çalışmışlar. Bu da Peyğəmbər Əhli-beytinin məktəbindən ibarətdir. Digər bir məktəb də var-qüvvəsi ilə bu əqidədədir ki, xəlifələrin və səhabələrdən olan qüdrət sahiblərinin, Peyğəmbər sünnəsinin müqabilində nəzər vermək üçün ictihad haqqı vardır. Onlar da bu kimi şəxslərin sünnəsini dişləri-dırnaqları ilə qoruyub-saxlayırlar, o da xüləfa məktəbidir.

Peyğəmbər sünnəsi ilə əlaqədar bu qədər ixtilaf və çəkişmələrin baş verdiyinə görə biz də naçar olaraq bu kitabın fəsilələrini və digər bəhslərini – təqribən qırx ildən artıq bir müddətdə – Peyğəmbər sünnəsini pəkləməyə, ona nail olmağın yollarını araşdırmağa sərf etmişik ki, o «müctəhidlərin» ictihadlarına qarışmayan səhih hədis və sirəni tanıyaq. Allah bizim dediyimizə şahid və vəkildir. Belə isə, məzəmmət edənlər bizi üzürlü saysınlar!

BU BƏHSİN XÜLASƏSİ

Biz bu bölmədə Ömrin təməttö ümrəsi ilə əlaqədar ictihadlarını araşdırdıq və gördük ki, ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsi cahiliyyət əsrində Qüreyşin nəzərindən haram və ən çirkin günahlardan biri olmuşdur. Onlar deyirdilər ki, hər vaxt Səfər ayı sona çatsa, onda ümrə ümrəçilər üçün halal olar. Həmçinin, gördük ki, Peyğəmbəri Əkrəm 1 bu hökmdə onlarla müxalifət etmiş və özünün hər dörd ümrəsini həcc aylarında yerinə yetirmişdir. Amma təməttö ümrəsinə gəldikdə isə, Allahın Kitabında aşkar şəkildə belə buyrulur: *"Fə mən təməttə bil-ümrəti iləl-həcc... Hər kəs ümrənin sona çatdırılması ilə həccə başlam."*

Peyğəmbəri Əkrəm «Həccətül-vida»da onu sünnə olaraq qərar vermişdi. Çünki o həzrət hicrətdən sonra doqquz il həccə getmədi, nəhayət onuncu ilin Zil-qə'də ayında bütün Ərəbistan yarımadası və Yəmənin bir hissəsi İslamı qəbul edərək həccə getdilər və həcc nidasını verdilər. Peyğəmbər 1-in mənasikinə (həcc əməllərinə) tabe olmaq və

ona iqtida etmək niyyətində olanların bir çoxu o həzrətlə birlikdə Məkkəyə yola düşdülər. O həzrət Mədinədən hərəkət edəndə qadınları, Əhli-beyti, bütün mühacirlər, ənsar və habelə ərəb qəbilələrindən, eləcə də uzaq yerlərdə yaşayanlardan çoxu onunla yanaşı idi.¹ Elə böyük bir cəmiyyət yaranmışdı ki, Allahdan başqa bir kəs onların sayını bilmirdi.² Yol əsnasında da çoxları onlara qoşuldu. Belə ki, o həzrətin arxasında, önündə, sağında və solunda göz işlədikcə adam var idi.³

Cabir deyir: Peyğəmbəri Əkrəm ı bizim aramızda olan zaman Qur`an ona nazil olur və o, həmin ayələrin mə`nasını və tə`vilini bilirdi. Buna görə də hər nə yerinə yetirirdisə, biz də ona tabe olaraq yerinə yetirirdik.⁴

Peyğəmbəri Əkrəm ı Vadil-əqiqəyə çatan zaman Ömər ibni Xəttaba buyurdu: «Pərvərdigarım tərəfindən bir elçi mənim yanıma gəldi (bir rəvayətdə isə «Cəbrail mənim yanıma gəldi» deyilir) və dedi: De: Bir ümrə bir həcdədir və ümrə Qiyamət gününə qədər həccə daxil olur.» Əsfa məntəqəsində olduğu zaman Süraqə o həzrətə dedi: «Hökmləri bizim üçün elə bəyan et ki, sanki elə bu gün dünyaya gəlmişik.» Peyğəmbər ı buyurdu: «Mütəal Allah sizin bu həccinizdə həmin həccə bir ümrəni əlavə etdi. Deməli, hər vaxt varid olsanız, hər kəs Beytin təvafını yerinə yetirib, Səfa və Mərvə arasında sə`y işini görsə, ehramdan xaric olur, yalnız qurbanlığı özü ilə gətirənlər istisnadır.»

O Həzrət Sərif məntəqəsində də bu hökmü bütün səhabələrə çatdıraraq buyurdu: «Hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməyibsə və onu ümrə qərar vermək istəyirsə, belə etsin.» Ayişə deyir: Onu yerinə yetirənlərlə tərk edənlərin hamısı Peyğəmbərin səhabələri idilər. O həzrət Məkkənin Bətha diyarında da bu təbliğ işini yenidən təkrarlayaraq buyurdu: «Hər kəs onu ümrə qərar vermək istəsə, qərar versin.»

Müəllif: Qeyd olunanlardan aydın olur ki, Peyğəmbəri Əkrəm ı təməttö ümrəsi hökmünü təbliğ etməyi tədriclə yerinə yetirmişdi. Çünki Vadil-ətiqdə yalnız Öməri vəhyin nazil olmasından və həcc ilə ümrənin

¹ «Əmtaul-əsma», Məqrizi, səh.510-511.

² «Sirətu ibni Seyyidin-nas», 2-ci cild, səh.273.

³ «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.213; İbni Kəsir öz «Tarix»ində (5-ci cild, səh.109-110-da) deyir: «Həccətül-vida ona görə Həccətül-bəlağ adlandırılmışdır ki, o Həzrət bu həcdə Allahın şəriətini sözdə və əməldə camaata təbliğ edirdi. Həccətül-islam da ona görə adlandırılmışdır ki, Peyğəmbəri Əkrəm Mədinədə bundan başqa bir həcc yerinə yetirməmişdi.

⁴ Yəni orada, səh.196.

bir yerdə yerinə yetirilməsinə dair fərmandan agah etmişdi. Əsfanda isə Süraqəyə buyururdu ki, Allah-taala yerinə yetirməkdə olduğunuz bu həcdə bir ümrə daxil etmişdir. Hər kəs Beytin təvafını yerinə yetirib Səfa ilə Mərvə arasında sə`y edibsə, ehramdan xaric olur; yalnız qurbanlığı özləri ilə gətirənlər istisna olunur. Sərifdə də bu hökmü bütün səhabələrinə çatdırdı, halbuki, onu yerinə yetirənlərlə tərk edənlərin hamısı onun səhabələrindən idi. Zahirən, o həzrətin səhabələrindən bu işi tərk edənlər Qüreyş mühacirləri idilər; o kəslər ki, cahiliyyət dövründə onu ən böyük və ən çirkin günahlardan biri hesab edirdilər. Məhz buna görə də Peyğəmbəri Əkrəm ı təməttö ümrəsinin hökmünün təbliğ edilməsini tədrici olaraq yerinə yetirirdi.

Nəhayət Peyğəmbəri Əkrəm ı Səfa ilə Mərvə arasında, sə`yin axırıncı mərhələsində¹ və son hökmün çatdırılmasının vaxtında öz səhabələrinə dedi: «Əgər mən də başladığım yerə qayıtsaydım, özümle qurbanlıq gətirməzdim; lakin mən öz başımı bağlamış və qurbanlığı özümle gətirmişəm. İndi qurbanlığı öz yerinə çatdırana qədər mənə heç bir haram halal olmur.» Süraqə ayağa qalxıb dedi: «Hökmələri bizim üçün elə bəyan et ki, sanki yenidən dünyaya gəlmişik. Bizim bu ümrəmiz bu ilimizə məxsusdur, yoxsa həmişəlikdir?» Peyğəmbər yenidən buyurdu: «Xeyr! Həmişəlikdir.» Sonra barmaqlarını bir-birinə keçirib, iki dəfə buyurdu: «Bu ümrə Qiyamət gününə qədər (bələcə) həccə daxildir.»

Söz buraya çatanda sanki Qiyamət qopdu və ümrəni həcc aylarında haram hesab edən səhabələr bu hökmü çox xoşagəlməz sayırlar, onun ağırlığından ürəkləri sıxıldı və qüvvələrini əldən verərək dedilər: «Ya Rəsuləllah! Hansı halal?» Buyurdu: «Bütün halallar; bu bir ümrədir ki, onunla təməttö edirsiniz, hər kəs qurbanlığı özü ilə gətirməyibsə, ehramdan tamamilə çıxır və ümrə Qiyamət gününə qədər həccə daxil olur.» Sonra buyurdu: «Tərviyə gününə qədər ehramsız iqamət edin, o gün gəlib çatan zaman həcc niyyəti edin, əvvəllər yerinə yetirdiyinizi müt`ə hesab edin.» Dedilər: «Onu necə müt`ə hesab edə bilərik, halbuki, həcc adlandırmışdıq?!» Həzrət buyurdu: «Sizə nəyi əncam verməyə əmr edirəmsə, onu da yerinə yetirin, mən də əgər qurbanlığı özümle gətirməsəydim, sizə əmr etdiklərimi edərdim.» Sonra buyurdu: «Ehramdan çıxın, qadınlarınızla yaxınlıq edin.»²

¹ Yenə orada, səh.239.

² Yenə orada, səh.252.

Bu zaman e`tiraz səsləri ucaldı və Peyğəmbərə xəbər verdilər ki, belə deyirlər: «İndi ki, Ərəfəyə qədər beş gündən artıq qalmayıb. Bizə fərman verirsən ki, öz qadınlarımızla yaxınlıq edək, öz alətlərimizdən məni damcılayan halda Ərəfəyə gedək?!»

Bəli, Peyğəmbərə belə cavab verildikdə, qəzəbləndi, Ayişənin yanına getdi və qəzəbin əsər-əlaməti o həzrətin üzündə müşahidə olunan zaman Ayişə dedi: «Kim səni qəzəbləndirmişdir, Allah ona qəzəb etsin?!» Başqa bir rəvayətdə isə belə dedi: «Allah onu cəhənnəmə atsın?!» Həzrət buyurdu: «Nə üçün qəzəblənməyim, halbuki, fərman verirəm, lakin itaət etmirlər!»

Sonra xitab edərək dedi: «Mənə xəbər çatmışdır ki, bir qrup filan-filan sözləri deyirlər. Allaha and olsun ki, mən onlardan daha yaxşı əməl sahibi və Allahdan daha çox qorxanam!» Başqa bir rəvayətə görə isə belə buyurdu: «Siz yaxşı bilirsiniz ki, mən sizin aranızda Allahdan ən çox qorxan, ən düz və ən yaxşı danışanam. Əgər qurbanlığı özümə gətirməsəydim, ehramdan çıxardım.» Dedilər: «Ya Rəsuləllah! Bizim bə`zilərimiz alətindən məni damlayan halda Minayamı getsin?!» Həzrət buyurdu: «Ehramdan çıxın, ətirdən istifadə edin, qadınlarınızla yaxınlıq edin və halal işlər görün.» Tərviyə günü gəlib çatan zaman həcc niyyəti etdilər.

Beləliklə, Allaha və Onun Peyğəmbərinə çox çətinliklə itaət edərək, ümrəni həcc aylarında yerinə yetirirdilər. Yalnız Ümmül-mö`minin Ayişə istisna olunurdu ki, öz aylıq adətində ondan məhrum oldu və Peyğəmbər ona fərman verdi ki, həccə yerinə yetirsin, pak olduqdan sonra da həccə sona çatdırsın. Onun qardaşı Əbdür-Rəhməna buyurdu ki, ümrəni yerinə yetirmək üçün Tən`imə qədər onunla yoldaş olsun ki, həccə yerinə yetirdiyi zaman tək qayıtmasın. Sonralar, Peyğəmbər vəfat etdikdən sonra Əbu Bəkr həccə ümrədən ayırdı və Ömər xilafətə çatdığı zaman bu işi davam etdirdi. Ərəfə günü bir kişi başı daranmış, səliqəli halda onun yanına gəldikdə, Ömər bunun səbəbini soruşdu, o dedi: «Təməttö ümrəsini yerinə yetirmişəm, yalnız bu gün ehram bağlamışam.» Ömər dedi: «Bu halda təməttö etmə! Və (dedi:) əgər mən onlara müt`əni yerinə yetirmək icazəsi versəm, bu Ərak kollarının altında öz qadınları ilə yaxınlıq edib sonra həccə gedərlər!»

Həmçinin dedi: «Öz həcc və ümrənizi bir-birindən ayırın, həccə həcc aylarında, ümrəni isə bundan başqa aylarda yerinə yetirin ki, sizin həcciniz və ümrəniz daha kamil olsun.» Əbu Musa Əş`əri ondan soruşaraq «həcdə icad etdiyin bu yeniliyi haradan gətirmisən?» - deyə soruşduqda, Ömər dedi: «Əgər Allahın Kitabını götürsəm, Allah

buyurmuşdur: *"Fə ətimmul-həccə vəl-ümrətə lilləh-Həcc və ümrəni Allah üçün tamamlayın."* Əgər Peyğəmbərimizin sünnəsini götürsəm, o həzrət qurbanlıq etməmiş ehramdan çıxmırdı.»

Ömər bu və bu kimi sair rəvayətlərdə xatırladır ki, həcc və ümrənin tamam olması bir-birindən ayrı şəkildə yerinə yetirilməsi ilədir. O, ümrəni həcc aylarından başqa vaxtlarda qərar verərək dedi: Peyğəmbər qurbanlıq etmədiyi vaxta qədər ehramdan çıxmırdı. Əbu Musa Əş`əri və başqalarının Ömərə «Peyğəmbər dəfələrlə və aşkar şəkildə buyurmuşdur ki, qurbanlığı özü ilə gətirdiyinə görə ehramdan çıxmır və qurbanlıq etməyincə ehramdan çıxma bilməzdi» - deməyə cür`ətləri yox idi, halbuki, təməttö ümrəsi Allahın Kitabında gəlmişdir. Belə ki, imam Əli TM ona e`tiraz edib buyurmuşdu: *"Hər kəs təməttö ümrəsi yerinə yetirmişsə, Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsinə əməl etmişdir."* Bəlkə də bu e`tirazlardan sonra Ömər özünü çətinliyə düşmüş gördü, e`tirazçılarla qarşılaşan zaman özünün həqiqi və batini simasını göstərərək dedi: «İki müt`ə Peyğəmbərin dövründə yerinə yetirilirdi, indi mən onları qadağan edirəm. Hər kəs yerinə yetirsə, onu cəzalandıracağam...»

Həmçinin deyir: «Allaha and olsun, mən sizə qadağan etdiyim halda Allahın Kitabında var və özüm də Peyğəmbərlə birlikdə yerinə yetirmişəm.

Bəlkə də xəlifə bu sözləri aşkar şəkildə bəyan edirdi ki, sair səhabələri imam Əli TM-a və Peyğəmbər ^İ-in rəvayətlərinə tabe olmaqdan saxlasın və bununla da özünün məqamının zəifləməsinə səbəb olmasın. Bizim nəzərimizcə, o başqa bir sözündə bunu nəhy etməsinin səbəbini aşkar edərək deyir: «İstəmədim ki, Ərak kollarının dibində öz qadınlarınızla yaxınlıq edib, sonra qusl damcıları damlayan halda həccə gedəsiniz.» Həmçinin, deyir: «Həqiqətən, bu evin əhlinin (Məkkə əhlinin) nə bir südverən heyvanları var, nə bostanları; oranın baharı yalnız oraya gələnlərin əli ilədir.»

Qüreyş xəlifəsi öz xilafəti dövründə də, Peyğəmbərlə «Həccətül-vida»da qarşılaşan zaman dediyi sözləri təkarar edirdi və təməttö ümrəsini yerinə yetirməkdən imtina etmişdi!

Bu hadisə ilə əlaqədar haqq söz bundan ibarətdir: Xəlifə təməttö ümrəsini qadağan etməkdə ictihad etmiş, Məkkə sakinləri olan Qüreyşli qohum-əqrəbasına xeyirxahlıq etmək istəmiş və buna görə də həcc ilə ümrənin ayrı-ayrılıqda – ümrənin həcc aylarından başqa aylarda yerinə yetirilməsini vacib etmişdir, hətta onun ictihadı Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə müxalif olsa da belə. Sonralar onunla müasir

olan müsəlmanlar onun sünnəsinə tabe oldular və təkcə həcci yerinə yetirdilər. Qüreyşdən olan xəlifə Osman da onun yolunu davam etdirdi və öz dövründə dedi: «Həcc və ümrənin kamil yerinə yetirilməsi bundadır ki, həcc və ümrə birlikdə, həcc aylarında yerinə yetirilməsin. Əgər bu ümrəni tə`xirə salsanız və yenidən Allahın evinin ziyarətinə getsəniz, daha fəzilətli olacaqdır.» İmam Əli TM da onunla müxalifətə qalxaraq deyirdi: «Sən Peyğəmbər sünnəsini məhv etmək qərarına gəlmisən və onu qadağan edirsən?! Elə bir sünnə ki, hacət sahibləri və öz evlərindən uzaq olan insanlar üçün qoyulmuşdur?!» Sonra bir həcc və bir ümrənin «təlbisəsini» birlikdə dedi və Osman da bu barədə öz nəhyini inkar edərək dedi: «Bu yalnız bir nəzər idi ki, ona işarə etdim.»

Digər bir mərhələdə imam Əli TM ona dedi: «Sən təməttö (ümrəsini) qadağan edirsən?» Dedi: «Bəli!» Buyurdu: «Eşitməmişən ki, Peyğəmbər təməttö ümrəsini yerinə yetirirdi?» Dedi: «Əlbəttə!» Bu zaman İmam Əli TM öz ətrafında olanlarla birlikdə ümrə ləbbeykini deməyə başladı.

Digər bir mərhələdə isə ona buyurmuşdu: «Peyğəmbərin əməlini məhv etmək qərarına gəlib onunla nə istəyirsən?» Osman dedi: «Bizi boşla!» Həzrət buyurdu: «Səni boşlaya bilmərəm!» İmam Əli TM sonra həcc və ümrənin ləbbeykini birlikdə deməyə başladı.

Sonrakı mərhələdə İmam Osmanın müt`əni və həcc ilə ümrənin bir yerdə yerinə yetirilməsini qadağan etdiyini gördükdə, hər ikisini – ümrə və həcc ləbbeykini birlikdə dedi. Osman dedi: «Mən bu ikisini qadağan etdiyim halda, sən onu yerinə yetirirsən?» İmam Əli TM buyurdu: «Mən o kəs deyiləm ki, Peyğəmbər sünnəsini camaatdan bir kəsin sözlərinə görə başlamış olam.»

Vəziyyəti belə görən xəlifə, Əli TM-in məqamında olmayan başqa şəxslərə çox ciddi yanaşdı və fərman verdi ki, hər kəs həcc aylarında ümrə ləbbeyki desə, ona şallaq vurulmalı və başı qırılmalıdır!

Müaviyənin dövründə Sə`d Vəqqas Müaviyəyə dedi: «Təməttö ümrəsi gözəldir!» Müaviyə dedi: «Ömər onu qadağan etmişdir!»

Onun fədailərinin başçısı dedi: Bunu (təməttö ümrəsini) Allahın hökmünə cahil olanlardan başqası yerinə yetirməz.» Bununla da Ömər qadağan etməsini dəlil gətirdi.

Müaviyə Həmçinin, Peyğəmbərin dilindən bə`zi rəvayətlər düzəltdi ki, guya o həzrət ümrə ilə həcci bir yerdə yerinə yetirməyi qadağan etmişdir. Sonra da onu səhabələrə oxudu və onlar inkar etdilər, amma o öz işinə israr etdi.

Həmçinin aydın olur ki, Müaviyənin dövründə bu işlə əlaqədar təhdidlər şiddətlənməyə başladı. İmran ibni Həsən öldüyü vaxta qədər bunu gizlətdi, yalnız ölümü ilə nəticələnən xəstəlik yatağında, özü də e'timad etdiyi bir şəxslə «sağ olduğu vaxta qədər bunu gizlətsin» - deyə əhd-peyman bağladı və ona dedi ki, Peyğəmbəri Əkrəm 1 həcc ilə ümrəni birlikdə yerinə yetirirdi. Sonra onu nə qadağan etdi, nə də qüvvədən salacaq bir ayə nazil oldu. Nəhayət vəfat etdi və bir kəs (Ömər) öz nəzərinə çatanları aşkar etdi!

Yuxarıda qeyd olunanların məcmusundan aydın olur ki, Müaviyənin dövrünü iki cəhətdən əvvəlki dövrlərlə fərqlənirdi.

Birincisi budur ki, onlar Ömər sünnesini aşkar şəkildə özlərinin dini qəbul edərək onu e'lan edirdilər. Belə ki, Müaviyənin fədailərinin başçısı olan Zəhhak deyirdi: «Bunu (təməttö ümrəsini) Allahın hökmünə cahil olan şəxsdən başqası yerinə yetirməz.» Müaviyə Peyğəmbəri Əkrəm 1-in işlərinə istinad edən Sə'd Vəqqasın müqabilində Ömər qadağan etməsini dəlil gətirirdi.

İkincisi, Peyğəmbərin dilindən Ömər sünnesinin dəstəklənməsi ilə əlaqədar hədis quraşdırmağa başladılar, Müaviyənin dövründən sonrakı xüləfa məktəbi ardıcılıqları da bu iki cəhəti davam etdirdilər. Belə ki, Zübeyrin iki oğlu Əbdüllah və Ürvə Məkkədə təməttö ümrəsini qadağan etdilər, Əhli-beyt məktəbinin ardıcılığı olan İbni Abbas isə ona fərman verdi. Onlar da Əbu Bəkr və Ömər qadağan etməsinə istinad etdilər. Sonra İbni Abbasa dedilər: «Nə vaxta qədər camaatı yoldan azdıracaq və həcc aylarında ümrə yerinə yetirmələrini əmr edəcəksən, halbuki, Əbu Bəkr və Ömər onu yerinə yetirməyi qadağan etmişdilər?!» İbni Abbas dedi: «Görürəm ki, tezliklə həlak olacaqsan! Mən deyirəm «Peyğəmbər buyurdu», onlar isə deyirlər ki, Əbu Bəkr və Ömər qadağan etdi!» Bu iki tərəf arasında düşmənçilik, münaqişə və nalayiq sözlər danışılması şiddətləndikdə, Ürvə bir hədis düzəldərək Peyğəmbərə və səhabələrə nisbət verib dedi: «Onlar həmişə – «Həccətül-vida»da və başqa yerlərdə təkcə həcc yerinə yetirirdilər. Sonra anası və xalasının sözünü dəlil olaraq gətirdi, halbuki o ikisi deyirdi: «Biz «Həccətül-vida»da ümrə yerinə yetirdik!»

Xüləfa məktəbinin ardıcılıqları Müaviyənin dövründən sonra da müəyyən hədislər düzəldərək Peyğəmbərə və Əli ibni Əbi Talibə nisbət vermiş və demişlər ki, guya o ikisi təkcə həcc yerinə yetirmiş və onu bu qaydada yerinə yetirməyə dair fərman vermişdilər. Həmçinin, Əbuzərə də bəzi sözləri nisbət verərək demişlər ki, o belə demişdir: «Təməttö ümrəsi yalnız biz Peyğəmbərin səhabələrinə məxsus idi.» Bundan əlavə

saxtakarlıq işində insanı təəccübə gətirən möhkəmliklə hədislər quraşdıraraq, misal üçün, Rəbəzədə Əbuzərin dilindən, imam Əli TM-in dilindən – oğlu Məhəmməd Hənəfiyyəyə nəsihət edərkən – və Peyğəmbər səhabələrindən birinin dilindən nəql edirlər ki, Peyğəmbər öz vəfatı ilə nəticələnən xəstəlik yatağında onu (təməttö ümrəsini) qadağan etmişdir!

Lakin bütün bu səylərlə belə, camaatın təməttö ümrəsinə olan meyllərinin kökünü kəsə bilmədilər. Belə ki, onu İbni Abbasın qulağına çatdırdılar. Əlbəttə, bunun səbəbi onların Ömər sünnesinə tabe olmamaları deyil, bu xüsusi halda ona itaət edə bilməməkləri idi. Çünki Məkkədən uzaqda yaşayan müsəlmanların ildə iki dəfə səfərə gəlməsi mümkün deyildi: Biri həcc aylarından başqa vaxtlarda ümrə üçün, digəri isə həcc aylarında həcc üçün. Belə ki, o xorasanlı şəxs Məkkədə Həsən Bəsridən sual soruşub dedi: «Mən uzaq yerdən və çox çətinliklə gəlmişəm.» Digəri isə Mücahiddən soruşdu və dedi: «Bu mənim birinci həccimdir, ürəyimə yatmır. Hansı birini daha kamil bilirsen?» Öz ehramımı (həccin vaxtı çatıncaya qədər) təxirə salım, yoxsa onu ümrə qərar verim?¹

Bəli, onlar kimilər Hicazda məskunlaşmamışdılar ki, Ömər, Osman və onların ardıcılarının əmr etdiyi kimi ildə iki dəfə Məkkəyə gələ bilsinlər! O ki, qaldı ömrü boyu yalnız bir dəfə həccə getmək imkanı olan şəxslərə! Onlar Ömər sünnesinə necə əməl edə bilərdilər? Qədimdən demişlər: «Əgər sənə tabe olmamalarını istəyirsənsə, dinləyicinin qüdrətində olmayan bir şeyi tələb et.» Buna görə də müsəlmanlar çarəsiz qalıb Ömər sünnesini – yəni həcc ilə ümrənin bir-birindən ayrı şəkildə yerinə yetirilməsini – öz qüdrətləri dairəsindən xaric olduğuna görə boşladılar. Əlbəttə, onlardan bəziləri bacardığı qədər ona əməl və həcc ilə ümrə arasındakı ehramlarına israr etdilər. Bir qrup da – imam Əhmədin ardıcılığı kimi – ümrə sünnesini bir dəfəlik tərk etdilər. Bununla eyni zamanda xüləfa məktəbinin ardıcılığı olan müsəlmanlar uzun əsrlər boyu xəlifələrin əməllərini yozmaqdan usanmamış və bacardıqları qədər Peyğəmbərdən, Əhli-beytdən və Həzrətin səhabələrindən xəlifələrin nəzərlərini təsdiqləyəcək rəvayətlər düzəldib qoşmağa davam etmişlər. Onların əməllərini təsdiqləmək üçün demişlər: «Xəlifələr bu işi camaatı təşviq etmək üçün görür, başlarını qırxdırırdılar. Çünki təkliddə yerinə yetirilən həcc fəzilətlidir.» Bu yolda o qədər irəlilədilər ki, xəlifələrin tədbirlərini ictihad adlandırdılar və bu

¹ «Əl-mühəllə», 7-ci cild, səh.103.

məsələni onların ictihadi məsələləri sırasında qəbul edərək dedilər: «Xəlifə bu məsələdə ictihad etmişdir!»

Ayındır ki, Allah bu hökmü buyurmuş, Peyğəmbər onu camaata çatdırmış və xəlifə Ömər də (o həzrətin müqabilində) ictihad etmişdi, ardıcılıarı da onun ictihadının hasilini «İslam şəriət hökmü» kimi qələmə vermişlər.

BİR MISAL VƏ İBRƏT

Gördüyünüz kimi, təməttö ümrəsinə – bu qədər israr və maneçiliklərlə belə-nəhayət təqribən yetmiş min, yaxud yüz min nəfərin vasitəsilə və Peyğəmbəri Əkrəm j-lə birlikdə «Həccətül-vida»da əməl olundu və bu Nəbəvi sünnəsini bu qədər saya malik olan bu qrup Peyğəmbərdən rəvayət etdilər. O kəslər ki, öz gözləri ilə görmüş, qəlbləri ilə onun əncamını müşahidə etmişdilər, eyni halda səhabə xəlifə olan Ömər ibni Xəttab müsəlmanları ondan çəkəndirmiş və bunu yerinə yetirənləri cəzalandırmışdır.

Həmçinin, müsəlmanlar – istər səhabələr, istərsə də təbəinlər –bu hadisədə onu dəstəklədilər, onların bu işi dəstəkləyən əməllərindən biri də Peyğəmbəri Əkrəm j-dən hədis rəvayət etmələri idi. Guya o həzrət ümrəni qadağan etmişdi. Bu hadisədə müşahidə etdiyimiz digər bir hadisə və digər bir dastan da xəlifələrin Allahın Kitabı, Peyğəmbərin sünnəsi müqabilində ictihadları, müsəlmanların – səhabə, təbəin və başqalarının ona təbə olmaları idi. Bu bizim üçün bir ibrət dərslidir: bilməliyik ki, onların Peyğəmbəri Əkrəmlə Qədir-Xum günündəki hökmü ilə, eləcə də o həzrətin imam Əli TM-in haqqında buyurduğu aşkar fərmanı ilə (elə məhz həmin səfərdə baş vermişdi) və o həzrətin başqa hədisləri ilə müxalifət etmələri qəribə bir iş deyildi, xüsusilə bunu nəzərə alaraq ki, onların hökumət və imamət ilə əlaqədar ictihadi məsələlərdə məqsədləri onların təməttö ümrəsinə dəyişdirməklə əlaqədar məqsədlərindən qat-qat güclü idi. Belə isə, ey ağıllılar, ibrət alın!

B) MÜT`ƏTUN-NISA, YAXUD MÜVƏQQƏTI İZDIVAC

Ömər ibni Xəttabdan mütəvatir şəkildə nəql olunmuşdur ki, o belə demişdir: **«Peyğəmbərin dövründə iki növ müt`ə (halal şeydən bəhrələnmək) var idi ki, mən indi onları qadağan edirəm. Hər kəs**

onu yerinə yetirsə, cəzalandıracağam: Həcc müt'əsi və qadınlar müt'əsi.»¹

Həcc müt'əsi, eləcə də xəlifə Ömər in onu qadağan etməsi ilə əlaqədar bəhslər yuxarıda qeyd olundu. Burada isə qadınların müt'əsi və onun Ömər tərəfindən qadağan olunmasının səbəblərini araşdıracaq, xəlifənin bu barədəki ictihadlarını bəyan edəcəyik:

1- XÜLƏFA MƏKTƏBINİN MƏNBƏLƏRİNDƏ MÜT'ƏTUN-NISA, YAXUD MÜVƏQQƏTİ İZDIVAC

«Təfsiri Qurtubi» kitabında deyilir: Keçmişdəki və hazırkı alimlər bu barədə yekdil nəzərdədirlər ki, müt'ə müvəqqəti bir izdivacdır ki, onda irs yoxdur, ayrılması da tələqsiz baş verir və tə'yin olunmuş müddətin axırında bir-birindən ayrılırlar.

Ibni Ətiyyə deyir: «Müt'ə (müvəqqəti izdivac) odur ki, kişi qadını iki şahidin hüsurunda və qadının vəlisinin icazəsi ilə müəyyən olunmuş müddətə qədər özünə arvad etsin. Bu şərtlə ki, bir-birindən irs aparmırlar, kişi də razılaşdıqları mehriyyəni ona verməlidir. Tə'yin olunmuş müddət sona çatdıqdan sonra kişinin qadın üzərində heç bir haqqı yoxdur; qadın aylıq adəti baş verib paklanana qədər iddə saxlamalıdır, çünki (ehtimal olunan) övlad şəksiz o ikisinə mülhəq olur və iddə saxlayıb hamilə olmadığına yəqin etdikdən sonra onun başqa kişilərlə izdivacı caizdir.²

«Səhihi Buxari» kitabında Peyğəmbər j-in belə buyurduğu rəvayət olunur: *"Hər kişi və qadın (müvəqqəti izdivacda) razılığa gəlsələr, o ikisinin müvəqqəti həyatı üç gecəyə qədər davam edir. Ondan sonra istəsələr, ya ona əlavə edərlər, ya da bir-birindən ayrılırlar."*³

Ibni Əbi Şeybənin «Müsənnəf» kitabında Cabirdən belə rəvayət olunur: «Hər vaxt tə'yin olunmuş müddət sona çatsa və yenidən başlamaq istəsələr, gərək qadına digər bir mehriyyə versin.»

Ondan soruşdular: «Qadının iddəsi nə qədərdir?»

Dedi: «Bir heyz miqdarındadır ki, öz əri üçün saxlamalıdır.»⁴

¹ «Təfsiri Qurtubi», 2-ci cild, səh.370; «Təfsiri Kəbir», 2-ci cild, səh.167, 201-202; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.293-294; «Əl-bəyanu vət-təbyin», Cahiz, 3-cü cild, səh.223.

² «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.132.

³ «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.164; «nəhyu Rəsulillah ən nikahil-müt'əti əxirən» babı.

⁴ «Əl-müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.499; «müt'ə» babı.

«Qurtubi təfsiri»ndə İbni Abbasın belə dediyi rəvayət olunur: «Qadının iddəsi bir heyz miqdarındadır.» Və demişdir: «Bir-birindən irs aparmırlar.»¹

Təbərinin təfsirində Sədidən nəql olunur ki, *"fəməstəmtə`tum bihi minhunna ilə əcəlin müsəmmən fəatuhunna"* – ayəsinin təfsirində deyir: Bu müt`ə belə bağlanır ki, kişi və qadın bir müəyyən olunmuş müddət üçün iki şahidin hüsurunda və qadının vəlisinin icazəsi ilə izdivac edirlər. Müddət sona çatdığı zaman kişinin qadın üzərində heç bir haqqı yoxdur və qadın azaddır. Yalnız öz bətnini pak etməlidir (iddə saxlamalıdır). Onlar bir-birindən irs aparmır.»²

Zəməxsəri özünün «Kəşşaf» təfsirində *"fəməstəmtə`tum bihi minhunna..."* - ayəsinin təfsirində demişdir ki, bu ayə üç günlük müt`ə barəsində nazil olmuşdur və onun hökmü Allahın Məkkəni Peyğəmbərin üzünə açdığı (fəth etdiyi) dövrə qədər qalmışdır. Sonra nəsx olundu. O belə idi: Kişi qadını mə`lum bir müddətdə bir gecə, iki gecə-yeddi gecəyə qədər paltar və ya başqa bir şey (mehriyyə ünvanı ilə) verməklə öz əqdinə keçirir və ondan ləzzət alır, sonra azad qoyur. Ona görə müt`ə (faydalanmaq) adlanır ki, kişi qadından ləzzət, yaxud qadın kişidən mehriyyə alır.»³

Bura qədər qeyd olunanlar xüləfa məktəbinin mənbələrində müt`ə-tun-nisa, yaxud müvəqqəti izdivacla əlaqədar idi. Onun imamiyyə fiqhindəki tə`rifi aşağıda qeyd olunacaq.

2-ƏHLİ-BEYT ۞ FİQHİNDƏ MÜVƏQQƏTİ EVLƏNMƏ

«Müt`ə-tun-nisa», yaxud «müvəqqəti evlənmə» belədir ki, qadın şəxsən, yaxud öz vəkilinin vasitəsilə özünü mə`lum bir müddət və tə`yin olunmuş mehriyyə ilə bir kişinin izdivacına keçirir. Əvvəlcədən də onunla izdivacına şə`i bir maneə olmamalıdır. Şə`i maneə: nəsəbi qohumluq, səbəbi qohumluq, süd vasitəsilə yaranan qohumluq, iddədə olmaq və ya ərddə olmaq. Nəzərdə tutulmuş və mə`lum olunmuş müddət sona çatdığı, yaxud ər müddətin qalanını qadına bağışladığı zaman bir-birindən ayrılırlar. Əgər yaxınlıq baş vermiş olsa, qadın iki (adət) müddətində iddə saxlamalıdır. Əgər aylıq adəti olmayan qadınlar sırasındadırsa və yaisəlik həddinə çatmayıbsa, qırx beş gün

¹ «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.132; «Təfsiri Nişaburi», 5-ci cild, səh.17.

² «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.9.

³ «Təfsiri Kəşşaf», 1-ci cild, səh.519.

gözləməlidir. Amma əgər yaxınlıq baş verməmişsə, onda, düxuldan qabaq tələq verilmiş qadın kimidir və iddə saxlaması lazım deyil.

Müvəqqəti evlənmədən əmələ gələn övlad bütün şər'i hökmlərdə daim izdivacdan yaranan övladın hökmünə malikdir.¹

3-ALLAHIN KITABINDA MÜVƏQQƏTI EVLƏNMƏ

Mütəal Allah buyurur:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَايَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ
الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

*"Ləzzət aldığınız qadınların mehriyyəsini onlara verin. Əgər müəyyən mehriyyədən sonra bir şeyə razılaşsanız, sizə qorxusu yoxdur, çünki Allah əlim (elmlı) və həkimdir."*²

XÜLƏFA MƏKTƏBİNDƏKİ RƏVAYƏTLƏRDƏ BU AYƏNİN TƏFSİRİ

1. Əbdür-Rəzzaq özünün «Müsənnəf» kitabında Ətanın belə dediyini nəql edir: İbni Abbas bu ayəni qiraət edərək belə təfsir edirdi:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ --- إِيَّيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى -
-- فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً

Yə'ni "mə'lum bir müddət üçün ləzzət aldığınız qadınların mehriyyəsini onlara verin."³

2. «Təfsiri Təbəri» kitabında Həbib ibni Əbi Sabitin belə dediyi nəql olunur: İbni Abbas mənə bir Müshəf verdi və dedi: «Bu Qur'an Übeyyin qiraəti (və təfsiri) əsasındaadır.» O deyir: Bu ayənin təfsiri o Müshəfdə belə idi:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ --- إِيَّيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى

¹ İmamıyyə fəqihlərinin əməli risalələrinə, eləcə də istidlali fiqh kitablarına, «Şərhi-lüm`ə», «Şəraye» və sair kimi yerlərdə müt`ə nikahının hökmlərinə baxa bilərsiniz.

² «Nisa», surəsi, 24-cü ayə.

³ «Əl-müsənnəf», 7-ci cild, səh.497-498; «müt`ə» babı. Əbdür-Rəzzaq ibni Hümmam Sən'aninin kitabıdır ki, 126-cı ildə dünyaya gəlmiş, 211-ci ildə vəfat etmişdir. Beyrutun elmi məcmə nəşri, 1390-1392-ci ilin çapı. Onun hədisini altı «Sihah» müəlliflərinin hamısı rəvayət etmişlər. Onun tərcümeyi-halı «Əl-cəmə'u beynə ricalis-səhihəyn», «Təqribut-təhziib», «Bidayətul-müctəhid», 2-ci cild, səh.63-də oxuya bilərsiniz.

Yə`ni "mə`lum və tə`yin olunmuş müddətə qədər qadınlardan ləzzət alsanız..."¹

3. «Təfsiri Təbəri»də Əbu Nəzrədən iki yolla belə rəvayət olunur: «İbni Abbasdan «müt`ətün-nisa» barəsində soruşdum. O dedi: «Məgər «Nisa» surəsini oxumamısanmı?» Dedim: «Əlbəttə ki, oxumuşam!» O dedi: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ilə əcəlin musəmma*" - ayəsini oxumamısanmı? Dedim: «Əgər onu belə oxusaydım və öyrənsəydim, sizdən soruşmazdım.» O dedi: «(Necə ki, dedim) elədir»!

4. Həmçinin Əbu Nəzrədən belə rəvayət olunur: Bu ayəni İbni Abbas qiraət etdim: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə*." İbni Abbas dedi: «İla əcəlin musəmma», yə`ni mə`lum müddətə qədər. O deyir: «Mən dedim ki, mən bunu belə oxumamışdım və belə bilmirdim.» O dedi: «Allaha and olsun ki, Allah onu belə nazil etmişdir.» Və bu ayəni üç dəfə təkrarladı.

5. Ümeyr və Əbu İshaqdan rəvayət edilir ki, ayəni belə qiraət (və təfsir) etmişdir: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ilə əcəlin musəmma*."

6. Mücahidin belə dediyi rəvayət olunur: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə*", yə`ni müvəqqəti nikahdan ibarətdir.

7. Əmr ibni Mürrə rəvayət edir: Səid ibni Cübeyrdən eşitdim ki, ayəni belə qiraət (və təfsir) edirdi: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ilə əcəlin musəmma*."

8. Qütadə deyir: «Übeyy ibni Kə`bin qiraətində (və təfsirində) belə idi: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ilə əcəlin musəmma*."

9. Şö`bə ibni Həkəm rəvayət edir ki, belə demişdir: «Ondan soruşdum ki, bu ayə qüvvədən salınıb nəsx edilmişdirmi?» Dedi: «Xeyr!»²

10. Cəssasın «Əhkamul-Qur`an» kitabında Əbu Nəzrənin rəvayəti və Əbu Sabitin rəvayəti İbni Abbasdan, Übeyy ibni Kə`bin qiraət hədisi də qeyd olunmuşdur.³

11. Beyhəqi özünün «Sünəni-kubra» kitabında Məhəmməd ibni Sə`ddən rəvayət edir ki, İbni Abbas dedi: Müt`ə (müvəqqəti izdivac) İslamın əvvəllərində olmuşdur və müsəlmanlar bu ayəni belə qiraət (və təfsir) edirdilər: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ilə əcəlin musəmma*."⁴

¹ «Təfsiri Təbəri», 5-ci cild, səh.9.

² 2-9-cu rəvayətlər «Təfsiri Təbəri»dəndir. Biz onların bə`zilərini xülasə şəkildə qeyd etdik.

³ «Əhkamul-Qur`an», 2-ci cild, səh.147.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.205.

12. Nüvəvi özünün «Səhihi Müslüm» kitabında yazdığı şərhində deyir: İbni Məs'udun qiraətində (təfsirində) ayə belədir: *"Fəməstəmtə'tum bihi minhunnə ila əcəlin."*¹

13. Zəməxşəri öz təfsirində deyir: İbni Abbasdan rəvayət olunmuşdur ki, belə deyirmiş: «Bu ayə Qur'anın möhkəm ayələrindəndir, yə'ni nəsx olunmamışdır.» Onun özü də bu ayəni həmişə belə qiraət (və təfsir) edərmiş: *"Fəməstəmtə'tum bihi minhunnə ila əcəlin musəmma."*²

14. Qurtubi deyir: «Alimlərin hamısı deyirlər ki, bu ayədən məqsəd müt'ə nikahı (müvəqqəti izdivac)-dır ki, İslamın əvvəllərində olmuşdur. İbni Abbas, İbni Əbi Kə'b və İbni Cübeyr ayəni belə qiraət (və təfsir) etmişlər: *"Fəməstəmtə'tum bihi minhunnə ila əcəlin musəmma, fəatuhunnə ücurəhunnə."* - Yə'ni müəyyən və təyin olunmuş müddət ərzində (əqdinizə keçirtdiyiniz müddətdə) ləzzət aldığınız qadınlara mehriyyəsini onlara verin.»³

15. İbni Kəsirin təfsirində qeyd olunur: «İbni Abbas, Übeyy ibni Kə'b, Səid ibni Cübeyr və Sədi ayəni belə qiraət (və təfsir) edirdilər: *"Fəməstəmtə'tum bihi minhunnə ila əcəlin musəmma, fəatuhunnə ücurəhunnə fərizətən."*⁴

16. Süyutinin təfsirində Übeyy ibni Sabit, Əbu Nəzrənin hədisi, Qütadənin və Səid ibni Cübeyrin rəvayəti, Übeyy ibni Kə'b-in qiraəti (və təfsiri) barəsindəki, eləcə də Mücahidin, Sədinin və Ətanın İbni Abbasdan etdiyi rəvayətlərdə və Həkəmin hədisində deyilir: «Bu ayə nəsx olunmamışdır.» Ətanın İbni Abbasdan nəql etdiyi rəvayətdə deyilir: «Həkəm «Nisa» surəsindəki *"Fəməstəmtə'tum bihi"* - ayəsini müt'ənin halal olmasına hökm etmişdir.»

O deyir: «Onlar bir-birindən irs aparmır, əgər müəyyən olunmuş müddətdən sonra izdivacı davam etdirmək istəsələr, çox yaxşı; amma əgər bir-birindən ayrılısalar, o da yaxşıdır.»⁵

Müəllif: Bütün bu müfəssirlər və onlardan başqaları bu ayənin təfsirində qeyd olunanları nəql etmişlər. Gördüyünüz kimi, İbni Abbas, Übeyy ibni Kə'b, Səid ibni Cübeyr, Mücahid, Qütadə və onlardan

¹ «Şərhi Nüvəvi», «Səhihi Müslüm» kitabına yazdığı şərh, 9-cu cild, səh.179.

² «Təfsiri Kəşşaf», Zəməxşəri, 1-ci cild, səh.519.

³ «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.130.

⁴ «Təfsiri İbni Kəsir», 1-ci cild, səh.474.

⁵ «Təfsiri Süyuti», 2-ci cild, səh.140-141. Ətanın rəvayəti Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında 7-ci cild, səh.49.-də mövcuddur. Həmçinin İbni Rüşdün «Bidayətul-müctəhid» kitabının 2-ci cildinin 63-cü səhifəsinə baxa bilərsiniz.

başqaları¹ ondan rəvayət etmişlər ki, ayəni belə qiraət (və təfsir) etmişdir: "*Fəməstəmtə`tum bihi minhunnə ila əcəlin musəmma*." Yə`ni misal üçün: Übeyy ibni Kə`b ayəni belə qiraət və təfsir etdikdə məqsədi bu idi ki, bu təfsiri Peyğəmbərdən eşitmiş və Peyğəmbər də "*ila əcəlin musəmma*" - deyər buyurduqda, ayəni həmin cümlə ilə təfsir etmişdir.

4-SÜNNƏDƏ MÜVƏQQƏTİ EVLƏNMƏ

a) «Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybənin «Müsənnəf», «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Beyhəqi» və digər kitablarda Əbdüllah ibni Məs`uddan rəvayət olunur ki, o, belə demişdir: «Biz Peyğəmbərin önündə cihad aparırdıq və həyat yoldaşımız yanımızda deyildi. Dedik: «Yaxşı olmazmı ki, özümüzü axtalayaq?» Peyğəmbər ; əvvəlcə bizi bu işdən çəkirdi, sonra icazə verdi ki, mehriyyə (paltar və sair kimi şeylər) verməklə dul qadınları müvəqqəti olaraq əqdlərinə keçirsinlər. Əbdüllah sonra bu ayəni («Maidə» surəsi, ayə:87) tilavət etdi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا
أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْمُعْتَدِينَ

"Ey iman gətirənlər! Allahın sizə halal etdiyi pakizə şeyləri haram etməyin və həddinizi aşmayın, çünki Allah hədlərini aşanları sevmir."²

b) «Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitablarında Cabir ibni Əbdüllahdan və Səlmət ibni Əkvədən rəvayət edirlər ki, onlar belə deyirmişlər: Peyğəmbərin münadisi (carçısı) bizə tərəf gəlib dedi: «Peyğəmbər sizə icazə vermişdir ki, dul qadınlarla müt`ə edəsiniz, yə`ni müvəqqəti olaraq evlənəsiniz.»³

¹ Məsələn, Qazi Əbu Bəkr Əndəlusi (542-ci ildə vəfat edib) «Əhkamul-Qur`an» kitabı, 1-ci cild, səh.163-də, Bəğəvi Şafei (510, yaxud 516-cı ildə vəfat edib) «Xazinə» yazdığı «Haşiyə təfsiri»ndə 1-ci cild, səh.423, Alusi (1379-cu ildə vəfat edib) öz təfsirində 5-ci cild, səh.5-də.

² «Səhihi Müslüm», «nikah» kitabı, hədis:1404, səh.1022, müxtəlif sənədlərlə; «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.85; «Maidə» surəsinin təfsirində, «nikah» kitabı, 3-cü cild, səh.159; «ma yəkrəhu minət-təbəttuli» babında, ibarələrdə azacıq fərqlə; Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabı, 7-ci cild, səh.506, hədisin axırına qədər əlavə izahatla; İbni Əbi Şeybənin «Müsənnəf» kitabı, 4-cü cild, səh.294; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.420 və onun haşiyəsində deyilir: İbni Məs`ud bu hökmə əməl və müvəqqəti evlənməni halal hesab edirdi, 432-ci səhifədə xülasəsini qeyd edib; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.200-201; «Təfsiri ibni Kəsir», 2-ci cild, səh.87.

³ «Səhihi Müslüm», səh.1022, hədis:1405; «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.164; «nəhyu Rəsulillah ən nikahil-mut`əti əxirən» babı. Buxarinin ibarələrində deyilir:

ğ) «Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd» və «Sünəni Beyhəqi» kitablarında Səbrət Cühənindən rəvayət edilir ki, belə demişdir: «Peyğəmbər bizə müt'əni (müvəqqəti izdivacı) icazə verdi. Mən və başqa bir kişi Bəni Amir qəbiləsindən olan bir qadına elçi getdik. O, güclü və uca boylu bir qadın idi. Soruşdu: «Mehriyyə olaraq nə verirsiniz?» Mən dedim: «Ridamı.» Mənim yoldaşım da dedi: «Ridamı.» Yoldaşımın ridası mənim ridamdan yaxşı idi, lakin mən ondan cavan idim. Onun ridasına baxdığı zaman onu bəyəndi və mənə baxdığı zaman özümü bəyənilib mənə dedi: «Sən və sənin ridan mənə kifayətdir.» Onunla müvəqqəti olaraq evləndim və üç gün onunla birlikdə oldum. Sonra Peyğəmbər buyurdu: «Hər kəs bu qadınlarla müvəqqəti evlənibsə, onları azad buraxsın.»¹

q) «Müsnədi Təyalisi» kitabında Müslüm Qürəşidən rəvayət olunur ki, o, belə demişdir: «Əbu Bəkrin qızı Əsmanın yanına getdim və ondan müvəqqəti evlənmə barəsində soruşdum. O dedi: «Biz Peyğəmbərin vaxtında onu edirdik.»²

d) «Müsnədi Əhməd» və başqa kitablarda Əbu Səid Xidrinin dilindən belə nəql olunur. «Biz Peyğəmbərin dövründə müt'ə edir və paltarı mehriyyə kimi qərar verirdik.»³

ə) Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında deyilir: Bizlərdən bə'zilərimiz un ilə dolu olan bir qabla (mehriyyə qərar verib) müt'ə edirdik.⁴

j) «Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd» və başqa kitablarda Ətadan belə rəvayət olunur: «Cabir ibni Əbdüllah ümrəni yerinə yetirmək üçün (Məkkəyə) gəldi və biz mənzildə onun görüşünə getdik. Camaatdan ondan bə'zi məsələləri soruşdular. Sonra müt'ə bəhsini irəli çəktilər. Cabir dedi: «Bəli, biz Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömər dövründə müt'ə (müvəqqəti izdivac) edirdik.»⁵

«Biz bir orduda idik ki, Peyğəmbərin göndərdiyi adam yanımıza gəldi və...» «Müsnədi Əhməd» kitabında da belə qeyd olunur, 4-cü cild, səh.51, onun xülasəsi, səh.47; Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabı, 7-ci cild, səh.498, azacıq fərqlə.

¹ «Səhihi Müslüm», «nikah» kitabı, səh.1024, hədis:1046; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.202-203; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.405.

² «Müsnədi Təyalisi», hədis:1637.

³ «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.22; «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.265.

⁴ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.458.

⁵ «Səhihi Müslüm», «nikah» kitabı, səh.1023, hədis:1405; «Şərhi Nüvəvi», 9-cu cild, səh.183; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.380; «Ricalü Əhməd», «Ricalus-səhiheyn», Əbu Davud; «sədaq» babında deyir: Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin dövründə

«Müsnədi Əhməd» kitabında ondan sonra deyilir: «Bu iş Ömər in xilafətinin axırlarına qədər davam etdi.»

«Bidayətul-müctəhid» kitabında deyilir: «Bu iş Ömər in xilafətinin ortalarına qədər davam etdi, sonra Ömər camaatı onu yerinə yetirməkdən çəkəndirdi.»¹

5-ÖMƏRİN MÜVƏQQƏTİ EVLƏNMƏNİN QABAĞINI ALMASININ SƏBƏBİ

«Səhihi Müslüm», Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf», «Müsnədi Əhməd», «Sünəni Beyhəqi» və sair kitablarda Cabir ibni Əbdüllahdan belə rəvayət edilir: «Peyğəmbərin və Əbu Bəkrin həyatının bütün dövrlərində bir qədər unu və xurmanı mehriyyə qərar verir və müvəqqəti olaraq evlənirdik. Nəhayət Əmr ibni Hərisin gördüyü işə görə Ömər onu qadağan etdi.»²

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında Ətadan, o da Cabirdən nəqlən deyir: «Biz Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömər in dövründə müvəqqəti izdivac edirdik. Nəhayət Ömər in xilafətinin axırlarında Əmr ibni Həris bir qadınla müvəqqəti olaraq izdivac etdi. Ravi deyir: Cabir onun adını dedi, amma mən unutdum. O qadın hamilə oldu və bu xəbər Ömərə çatdıqda, onu çağırdı və soruşdu ki, «bu xəbər düzdürmü?» Dedi: «Bəli!» Ömər dedi: «Kim buna şahiddir?» O qadın anasının, yaxud qəyyumunun adını çəkəndə, Ömər aldadılmanın baş verməsindən qorxaraq dedi: «Nə üçün onlardan başqası olmamışdır?!»³

Digər bir rəvayətdə deyilir ki, Cabir demişdir: «Əmr ibni Həris Kufədən Mədinəyə gəldikdə, bir kənizlə müvəqqəti olaraq evləndi. Kəniz hamilə olduğu zaman Ömər in yanına gətirdilər. Hadisənin nə yerdə olduğunu soruşduqda, cavab verdi ki, Əmr ibni Həris mənimlə

və Ömər in xilafətinin yarısında müvəqqəti izdivac edirdik. Sonra Ömər onu qadağan etdi. Həmçinin «Ümdətul-qari», 8-ci cild, səh.310.

¹ Bidayətul-müctəhid», İbni Rüşd, 2-ci cild, səh.63.

² «Səhihi Müslüm», «müt`ə» kitabı; «nikahi müt`ə» bölməsi, səh.1023, hədis:1405; «Şərhi Nüvəvi», 9-cu cild, səh.183; «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.500; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.237; «ma yəcuzu ən yəkunə mehrən» babı; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.304, onun ibarələrində deyilir: «Nəhayət, son zamanlarda Ömər onu bizə qadağan etdi.» «Təhziibut-təhziib» kitabının müəllifi də onun xülasəsini Musa ibni Müslümün tərcümeyi-halında, 10-cu cild, səh.371-di qeyd etmişdir. «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.76; «Zadul-məad», İbni Qəyyim, 1-ci cild, səh.205; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.293.

³ «Müsənnəf» Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.496-497; «müt`ə» babı.

müvəqqəti izdivac etmişdir. Ömər, Əmr ibni Hərisi də çağırırdı və o da aşkar şəkildə iqrar etdi. Ömər dedi: «Nə üçün ondan başqasını seçmədin?!» Bu Ömərin müvəqqəti izdivacı qadağan etdiyi zaman baş vermişdi.¹

Digər bir rəvayətdə Məhəmməd ibni Əsvəd ibni Xələf deyir: «Əmr ibni Hovşəb Bəni Amir ibni Liva qəbiləsindən olan bir qızla müvəqqəti olaraq evləndi və o qız hamilə oldu. Bunu Ömərə xəbər verdilər. Ömər ondan izahat verməsini istədi və dedi: «Əmr ibni Hovşəb mənimlə müvəqqəti olaraq evlənmişdir.» Ömər hadisəni Əmrdən soruşdu və o da təsdiqlədi. Ömər dedi: «Kimi bu işə şahid tutmuşdunuz?» Ravi deyir: Mənim dəqiq yadımda deyil, deyəsən belə dedi: «Ya anamı, ya bacımı, yaxud qardaşımı.» Ömər yerindən qalxıb minbərə çıxdı və dedi: «Nə olub ki, kişilər müvəqqəti izdivac edir, amma ona adil şahid tutmur və onu aşkar etmirlər?!» Ravi deyir: Ömərin bu sözünü onun minbərindəki çıxışına qulaq asan bir şəxs öz qulağı ilə eşidib nəql etmişdi. O deyir: «Camaat bunu ondan qəbul etdilər.»²

«Kənzül-ümmal» kitabında Əbu Xeysemənin qızı Ümmü Əbdüllah rəvayət edir ki, Şamdan bir kişi gəlib mənim mənzilimdə məskən saldı və dedi: «Aravadsızlıq məni çətinliyə salmışdır, mənim üçün bir arvad tap, onunla müvəqqəti olaraq evlənim.» Onu bir qadına elçi göndərdim, mehriyyə təyin etdilər və adil şəxs də ona şahid tutuldu. Bundan sonra Allahın istədiyi vaxta qədər o qadınla yaşadılar. Sonra Mədinədən çıxdı. Bu xəbər Ömər ibni Xəttaba çatdıqda məni çağıraraq soruşdu: «Bu deyilənlər düzdürmü?» Dedim: «Bəli.» O dedi: «Əgər o kişi qayıtsa, mənə xəbər ver.» O gəldikdə, Öməri agah etdim. Onu çağırırdı və dedi: «Səni bu işə nə vadar etmişdir?» Dedi: «Mən bu işi Peyğəmbərin zamanında da yerinə yetirirdim və o həzrət sağ olan vaxta qədər bizi bu işdən çəkəndirməmişdi. Əbu Bəkrin dövründə də bunu davam etdirdik, o da həyatda olduğu vaxta qədər bizi bu işdən çəkəndirmədi. Sizin xilafətiniz dövründə də onun qadağan olunması bizə çatmamışdır.» Ömər dedi: «Agah olun! Canım əlində olan Allaha

¹ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.500; «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.76, onun ibarələrində deyilir: «Hadisəni ondan soruşdu və Əmr aşkar şəkildə bunu etiraf etdi.»

² «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.500-501. *Müəllif*: Mənim nəzərimcə Əmr ibni Hovşəb səhvdir, onun düzgünü Əmr ibni Hərisdir. Belə ki, Ömərin sözlərinin bəzi hissəsində «Ona adil şahid tutmursunuz?» - ibarəsi də ixtisara salınmışdır.

and olsun, əgər bundan qabaq onu nəhy etmiş olsaydım, səni daş-qalaq edərdim. Bir-birinizdən ayrılın ki, nikah və izdivac zinadan ayrılınsın.»¹

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında Ürvədən belə rəvayət olunur: «Rəbiə ibni Üməyyə ibni Xələf Mədinənin qeyri-ərəb qadınlarının biri ilə müvəqqəti evləndi. Biri Xovlə binti Həkim olmaqla iki qadın ona şahidlik etdilər. Xovlə əməlisaleh bir qadın idi. Çox keçmədi ki, o qeyri-ərəb qadın hamilə oldu. Xovlə hadisəni Ömər ibni Xəttaba xəbər verdi. Ömər qalxıb qəzəbindən əbasının bir ucu yerlə sürünən halda tələm-tələsik minbərə çıxıb dedi: «Mənə xəbər vermişlər ki, Rəbiə ibni Üməyyə Mədinə qadınlarından olan qeyri-ərəb bir qadınla müvəqqəti evlənmiş və o iki qadını da ona şahid tutmuşlar. Əgər bundan qabaq bunu qadağan etmiş olsaydım, indi onu daş-qalaq edərdim!»²

Malik «Müvəttə» və Beyhəqi «Sünən» kitablarında rəvayət edirlər ki, Xüveylə binti Həkim Ömər ibni Xəttabın yanına gəlib dedi: «Rəbiə ibni Üməyyə bir qadınla müvəqqəti olaraq evlənmiş və o qadın hamilə olmuşdur.» Ömər qəzəbindən öz ridası yerlə sürünə-sürünə çölə çıxdı və dedi: «Bu mütəni (müvəqqəti izdivacı) əgər bundan qabaq nəhy etmiş olsaydım, onları daş-qalaq edərdim!»³

«Əl-isabə» kitabında deyilir: «Səlmət ibni Üməyyə Həkim ibni Üməyyə ibni Ovqəs Əsləmənin kənizi Səlmə ilə müvəqqəti izdivac etdi. Səlmə ondan hamilə oldu və o, övladını inkar etdi. Məsələni Ömərə dedikdə, müvəqqəti evlənməni qadağan etdi.»⁴

Əbdür-Rəzzaq özünün «Müsənnəf» kitabında İbni Abbasdan belə rəvayət edir: «Möminlərin əmirini (yəni Öməri) mütəni qadağan etməyə Ümmü Ərakədən başqa bir şəxs vadar etməmişdi. O, hamilə halda çölə çıxdı və Ömər səbəbini soruşduqda, dedi: «Səlmət ibni Üməyyə ibni Xələf mənimlə müvəqqəti evlənmişdir.»⁵

İbni Əbi Şeybə «Müsənnəf» kitabında Əla ibni Müseyyibdən, o da atasından belə nəql edir: Ömər dedi: «Əgər bir qadınla müvəqqəti

¹ «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.294, Heydərabadın «Dairətul-məarif» çapı, 1312-ci il.

² «Müsənnəf» Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.500; «Müsnədi Şafei», səh.132; «Əl-isabə», Rəbiə ibni Üməyyənin tərcümeyi-halı, 1-ci cild, səh.514.

³ «Müvəttə Malik», səh.542, hədis:42; «nikahul-mütə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206. Orada deyilir: «Onu daş-qalaq edərdim.» «Əl-ümm», Şafei, 7-ci cild, səh.219; «Təfsiri Süyuti», 3-cü cild, səh.141.

⁴ «Əl-isabə», 4-cü cild, səh.345, 2-ci cild, səh.61, Səlmənin tərcümeyi-halında.

⁵ «Əl-müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.449.

izdivac etmiş olan bir kişini mənim yanıma gətirsələr və o da möhsinə (həyat yoldaşına sahib ola-ola) olarsa, onu daş-qalaq edəcəyəm, əgər subay olsa, ona şallaq vuracağam.»¹

Yuxarıdakı rəvayətlərdən belə aydın olur ki, Peyğəmbərin səhabələri deyirdilər ki, "*Fəməstəmtə'tum bihi*" - ayəsi müvəqqəti izdivac barəsində nazil olmuş və Peyğəmbəri Əkrəm onu yerinə yetirməyə göstəriş vermişdir. Onlar da tə'yin olunmuş mehriyyə ilə – un, ya xurma, yaxud paltarı mehriyyə qərar verərək – Peyğəmbərin dövründə qadınlarla müvəqqəti evləndirilirdi. Bu hökm Əbu Bəkrin dövründə və Ömər xilafətinin bir qismində də davam etmişdir. Nəhayət Ömər Əmr ibni Hərisin gördüyü iş xatirinə onu qadağan etdi.

Həmçinin, aydın oldu ki, müt'ə nikahı Ömər xilafəti dövründə qadağan olunmamışdan öncə aşkar şəkildə yerinə yetirilirdi. Bəlkə də onun bu işi qadağan etməsi tədrisi və mərhələ-mərhələ olmuşdur. Əvvəlcə şahidlərlə əlaqədar ciddi tələbkarlıq göstərir və əmr edirdi ki, mö'minlərin adillərindən şahid tutsunlar. Bu da yuxarıdakı bə'zi rəvayətlərdən aydın olur. Sonra özünün yekun qadağasını bəyan edib dedi: «Əgər bundan qabaq qadağan etmiş olsaydım, indi daş-qalaq edərdim.»

Bu hadisədən sonra müvəqqəti izdivac İslam cəmiyyətində qadağan və haram edildi. Xəlifə Ömər də öz hakimiyyətinin axırına qədər ona israr etdi, nəsihət edənlərin xeyirxahlıq və öyüd-nəsihətləri ona heç bir tə'sir qoymadı.

Təbəri «Sireyi-Ömər» bölməsində İmran ibni Səvadədən rəvayət edir ki, o, xəlifədən icazə istəyib onun yanına daxil oldu və dedi: «Sənə öyüd-nəsihət etmək üçün gəlmişəm!» Ömər dedi: «Sübh-axşam sənə eşq olsun, ey nəsihətçi!»

O dedi: «Ümmətin dörd şeydə sənə irad tuturlar...»

Ömər şallağın dəstəyini çənəsinin altına, ucunu isə dizlərinin üstünə qoyub dedi: «De gəlsin!»

İmran dedi: «Onlar deyirlər ki, sən ümrəni həcc aylarında haram etmisən, halbuki, Peyğəmbər bu işi görməmişdir. Əbu Bəkr də onu halal saymışdır.»

Ömər dedi: «O halaldır, lakin ümrəni həcc aylarında yerinə yetirsələr, belə təsəvvür edərlər ki, o, həclərinin əvəzinə kifayət edir və bu halda yumurta cücəsiz olar, yə'ni Məkkə ilin başqa aylarında

¹ «Əl-müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.293.

ümrəçilərdən boş olar, onların həccə də xəlvət olar, halbuki, həcc İlahi nurlardan olan bir nurdur. Deməli, mənim işim düz olmuşdur!»

İmran dedi: «Deyirlər ki, sən müvəqqəti evlənməni haram etmişən, halbuki, o, Allah tərəfindən icazə verilən bir iş idi. Biz münasib bir mehriyyə ilə müt`ə edir, üç gündən sonra ayrılırdıq.»

Ömər dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm onu zərurət halında halal bilirdi. Ondan sonra camaat rifah halına çatdılar, indi müsəlmanlardan bir kəsi tanımıram ki, ona əməl etsin, yaxud ona doğru qayıtsın. İndi də hər kəs istəyirsə, münasib bir mehriyyə ilə (daimi) evlənsin və üç gündən sonra təlaqla ayrılınsın. Deməli, mənim işim düzgündür.»¹

Müəllif: Xəlifə Ömər müt`ə həccini qadağan etməsinə bəraət qazandırılan sözü «əgər müsəlmanlar ümrəni həcc aylarında yerinə yetirsələr, onların həccinin əvəzinə kifayət etdiyini təsəvvür edərlər» – deyə nəhy etməsi ilə əlaqədar sözü ilə, yə`ni həcc və ümrənin bir yerə yığılması ilə əlaqədar sözü ilə düzgün gəlir. Həqiqətdə onun səbəbi digər bir rəvayətdə qeyd olunandır. Orada demişdir: «Məkkə əhalisinin nə süd verən heyvanları, nə faydalı əkin sahələri vardır. Onların ticarətlərinin rəvnəqləndiyi vaxt yalnız bu evin qonaqlarının gəldiyi günlərdədir. Buna əsasən, adamlar gərək iki dəfə ona tərəf gəlsinlər: Bir dəfə müfrədə həccə üçün, bir dəfə də müfrədə ümrəsi üçün. Bunu etməlidirlər ki, mühacirlərin əslə və kökü olan Qüreyş onlardan (maddi cəhətdən) bəhrələnsin.»

Amma xəlifənin müt`ə nikahı barəsindəki nəzərinə, yə`ni «Peyğəmbərin dövrü zərurət dövrü idi, indi isə belə deyildir» - sözünə gəldikdə isə, bu yozum da qəbul olunması deyildir. Çünki müt`ənin Peyğəmbər dövründə baş verməsini aşkar şəkildə bəyan edən rəvayətlərin çoxu bunu çatdırmaq istəyir ki, onun nazil olması müharibə və səfər halında olmuşdur. Buna görə də Peyğəmbərin əsri, Ömər əsri və bizim dövrümüzdə qədərki əsrlər arasında heç bir fərq olmayacaqdır.

Çünki insan yer üzündə tapıldığı bir vaxtdan həmişə səfərə ehtiyacıdır, günlər, aylar, bə`zən illərlə öz əhli-əyalından ayrı olur. İndi əgər bir kişi səfərə getsə və səfəri uzansa, özünün cinsi qərizəsi ilə nə etməlidir? Onu özündən ayıraraq başqa bir yerdə qoya bilərməyi ki, yenidən qayıtdıqdan sonra ondan istifadə etsin?! Yoxsa cinsi qərizəsi həmişə onunladır və səfər və qeyri-səfərlərdə ondan ayrılır? Əlbəttə

¹ «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.32; «Ömər sirəsinin bir hissəsi» bölməsi, 22-ci ilinin hadisələri.

ki, bu qərizə həmişə onunladır. Belə olan halda onu inkar etmək olarmı?! Hələ bunlar bir tərəfə, əgər bəşər övladlarından olan nadir şəxslər (hər bir şəraitdə) iffətçiliyə riayət edə bilsələr, onda yenə də bütün insanlar belə ola bilərmə? Yoxsa onların əksəriyyəti öz cinsi qərizələri qarşısında acizdir? Cəmiyyətdə bəşər nəsindən belə bir böyük qrup ola-ola onu cinsi qərizədən çəkəndirmək mümkündürmü ki, o özünün fitri qanunları ilə müxalifət etsin?! Onun üçün cəmiyyətə xəyanət etməkdən başqa bir yol qalır mı?!

Görəsən, insanın bütün maddi və mə'nəvi müşküllərini ən münasib yollarla həll edən İslam dini bu müşkülü cavabsız qoyubdur mu?! Xeyr! Əksinə, bu müşkül üçün müvəqqəti evlənmə yolunu qanuni hala salmışdır. Necə ki, imam Əli TM buyurmuşdur: *"Əgər Ömər (müvəqqəti evlənməni) qadağan etməsəydi, bədbəxtlərdən başqa heç kəs zina etməzdi."* Amma qeyri-islami cəmiyyətlərə gəldikdə isə, çıxış yolunu zinanın caizliyində görür və onu hər bir halda azad qoyurlar.

Qeyd olunanlar təkcə vətənlərindən uzaqda yaşayan müsafirlərin çətinliyi deyil; əksər camaat da öz vətənlərində çox vaxtlar daimi əqdlə evlənmə bilmirlər. Bu çətinlikdə qadın və kişi eyni səviyyədədir. Halbuki, əgər uzun illər boyu daimi olaraq evlənmə bilməyən insan vardırsa, onda müvəqqəti izdivaca pənah aparmasa, nə etməlidir? Xüsusilə bunu nəzərə alaq ki, Qur`ani-Kərim müsəlman kişilərə buyurmuşdur: *"Vəla tuvaiduhunnə sirrən- onlarla gizləndə qərar qoymayın."* Müsəlman qadınlara isə belə buyurmuşdur: *"Vəla müttəxizəti əxdan- xəlvətdə özlərinə dost seçməsinlər."*

Amma xəlifə Ömər özünün bu qadağasını izah edərək dedi: «Müvəqqəti izdivacı daimi izdivaca çevirin və üç gündən sonra tələq verin» - sözünə gəldikdə isə, bu işin nəticəsi iki halda ola bilər: Birincisi budur ki, bu qərar qadınla kişinin əvvəlcədən mə'lumatı ilə yanaşı olsun, hər ikisi onunla razılaşsınlar. Bu da elə müttə nikahından ibarət olacaqdır.

İkincisi budur ki, ərin belə məqsədi olsun və onu qadından gizlətsin ki, bu halda qadını aldatmaq və onu təhqir etmək sayılacaqdır. Çünki onlar daim izdivac əsasında qərar qoyur və kişi batini niyyətini (üç gündən sonra tələq verməyi) gizlədir. Halbuki, zahirdə üç günlük olan daimi izdivac da baş verdikdən sonra qadınların və onların himayəçilərinin daimi izdivaca olan e'timadları aradan gedəcəkdir.

Sonda bunu deyirik ki, İmranla xəlifə Ömər və başqalarının arasında baş verən söhbətlərdən, eləcə də Ömər bu barədə dedi: söhbətlərindən aydın olur ki: Müvəqqəti izdivacın qadağan olunmasına

dair Peyğəmbəri Əkrəmdən nəql olunan və əsl təfsir və hədis kitablarında yayılan rəvayətlərin hamısı saxta rəvayətlərdir ki, Ömər in əsrindən sonra düzəldilmişdir. Çünki əgər Ömər in xilafəti dövründə Peyğəmbər səhabələrindən hər hansı biri o həzrətdən Ömər in həcc müt'əsi və qadınlar müt'əsi barəsindəki siyasətini təsdiqləyən bir rəvayət nəql etsəydi, hökmən onu aşkar edərdi. Çünki xəlifənin bu işi qadağan edib və onu yerinə yetirənləri cəzalandırması ilə əlaqədar aşkar tə'kidləri və təhdidləri ilə yanaşı, onun xəlifədən gizlədilməsinə heç bir ehtiyac görülmürdü. Xəlifənin özü də əgər bir müddət ərzində siyasətini təsdiqləyən bir şey tapsaydı, ona istinad edərdi və müsəlmanlara bu qədər təzyiq göstərməyə ehtiyac duymazdı.

Beləliklə, Ömər in dövrü öz siyasətinin müxaliflərini məhv edib nəfəslərini çəkməyə qoymadığından və hətta Peyğəmbər hədislərinin rəvayətini rəvayət nəql etməkdən saxlamasına baxmayaraq sona çatdı.

Bu siyasət Osmanın xilafətinin əvvəlindəki altı ildə də davam etdi. Xəlifənin müt'əni qadağan etməkdəki hökmü tədrici olaraq İslam ölkələrinə və cəmiyyətinə yayıldı və bundan sonrakı İslamda – xilafət aparatının icazə verdiyi şeylərdən başqa heç bir şey bilməyən – yeni bir nəsil yarandı.

6-ÖMƏRDƏN SONRA MÜVƏQQƏTİ EVLƏNMƏ

Osmanın xilafətinin ikinci yarısında xilafətin hakim qüvvələri parçalandı və bir-birinin qarşısında qərar tutdular: Ayişə, Təlhə, Zübeyr, Əmr ibni As və onun ardıcılıarı bir tərəfdə, Mərvan və onun övladları, Bənil-As, sair Bəni Üməyyə və onun ardıcılıarı isə digər tərəfdə dayandılar. Bu çarpışmalar nəticəsində müsəlmanların əməl meydanı genişləndi, nisbi azadlıqlar əldə etdilər, qadağan olunan hədislərin bir qismi yayılmağa başladı və müsəlmanları xəlifə qarşısında müqavimət və mübarizəyə çəkdi. Yeni nəsil qədim müsəlmanlardan eşitməyə taqətləri olmayan şeylər eşidir, heç vaxt müşahidə etmədikləri işlər görürdülər. Müxalifətlərin bə'ziləri müvəqqəti izdivacla əlaqədar idi.

Əbdür-Rəzzaq «Müsənnəf» kitabında İbni Cərirədən, o da Ətadan belə rəvayət edir: Müt'ənin adını eşitdiyim ilk şəxs Səfvan ibni Yə'la idi. O mənə xəbər verdi ki, Müaviyə Taifdə bir qadınla müvəqqəti izdivac etmiş, mən də onun işini bəyənilməz hesab etmişdim. Sonra İbni Abbasın yanına getdik. Bə'zilərimiz bu hadisəni ona da dedi. O belə cavab verdi: «Bəli, bu iş (müvəqqəti evlənmə) caizdir.» Ravi deyir: Mənim qəlbim sakitləşmədi və nəhayət Cabir ibni Əbdüllahın

yanına getdim, camaat ondan müəyyən suallar soruşurdu, müt`əyə çatanda Cabir dedi: Bəli, biz Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömər in dövründə müvəqqəti izdivac edirdik. Nəhayət Ömər in xilafətinin axır vaxtlarında Əmr ibni Həris bir qadını müvəqqəti olaraq əqdinə keçirtirdi və...»¹

Həmçinin Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında belə deyilir: Müaviyə ibni Əbi Süfyan Taifə daxil olan zaman Məanə adlı bir qadınla müvəqqəti evləndi. Cabir deyir: «Mən Məanəni Müaviyənin xilafəti dövründə gördüm. O hələ də sağ idi və Müaviyə onun dünyadan getdiyi vaxta qədər hər il onun üçün hədiyyə göndərirdi.»²

Həmin kitabda Əbdüllah ibni Xeymədən belə rəvayət olunur: Məkkə şəhərində iraqılı abid bir qadın Əbu Üməyyə adlı oğlu ilə birlikdə yaşayırdı. Səid ibni Cübeyr onun evinə gediş-gəliş edirdi. O deyir: Səidə dedim: «Bu qadının yanına çox gedib gəlirsən?!» Səid dedi: «Mən onu müvəqqəti izdivacla öz əqdimə keçirmişəm.» Səid ona demişdi: «Müvəqqəti izdivac adı su içməkdən də rahatdır.»³

Bəli, həmin dövrdən etibarən müvəqqəti izdivacın halal olması barəsində sözlər danışılmış, fətvələr verilməyə başlamışdır. Əbdür-Rəzzaq öz kitabında deyir: Əli Kufədə dedi: *"Əgər Ömər ibni Xəttabın əvvəlki rə'i olmasaydı, fərman verərdim ki, müvəqqəti izdivac yayılsın. Bundan sonra bədbəxt adamdan başqa heç kəs zina etməzdi."*⁴

«Təfsiri Təbəri», «Təfsiri Nişaburi», «Təfsiri Fəxr Razi», «Təfsiri İbni Həyyan» və «Təfsiri Süyuti» kitablarında rəvayət olunur ki, imam Əli TM buyurmuşdur: *"Əgər Ömər müvəqqəti izdivacı qadağan etməsəydi, bədbəxt şəxslərdən başqa heç kəs zina etməzdi."*⁵

«Təfsiri Qurtubi» kitabında İbni Abbasın belə dediyi nəql olunur: «Müvəqqəti evlənmə Allah tərəfindən bəndələrə hədiyyə olunan İlahi bir ne`mət idi (və Ömər onu bəndələrə qadağan etdi). Əgər Ömər onu qadağan etməsəydi, bədbəxtlərdən başqa heç kəs zina etməzdi.»⁶

¹ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.496-497; «müt`ə» babı.

² Yəni orada.

³ Yəni orada, səh.499.

⁴ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.500.

⁵ «Təfsiri Təbəri», 5-ci cild, səh.17; «Təfsiri Nişaburi», 5-ci cild, səh.17; «Təfsiri Fəxr Razi», 3-cü cild, səh.300; «Təfsiri İbni Həyyan», 3-cü cild, səh.218; «Təfsiri Süyuti», 2-ci cild, səh.20.

⁶ «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.130.

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf», Cəssasın «Əhkamul-Qur`an», İbni Rüşdün «Bidayətul-müctəhid», Süyutinin «Durrul-mənsur» kitabında və İbni Əsirin «Nihayətül-lüğət» kitabının «şəqi» maddəsində, İbni Mənzurun «Lisanul-ərəb» kitabında, Zübeydinin «Tacul-ərus» və digər kitablarda qeyd olunur ki, Əta deyir: İbni Abbasın belə dediyini eşitdim: «Allah Öməri bağışlasın! Müt`ə İlahi rəhmətdən başqa bir şey deyildi ki, Allah onu Mühəmmədə əta etmişdi (Ömər onu qadağan etdi). Əgər onun qadağanı olmasaydı, bədbəxt şəxslərdən başqa heç kəsin zinaya ehtiyacı olmazdı.»¹

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında «rəhmət» kəlməsinin yerinə «rüxsət» sözü (genişlik, icazə) qeyd olunmuşdur. Əta deyir: «Allaha and olsun, sanki, onun sözünü eşidirəm ki, belə deyirdi: «İlla şəqiyyun, yə`ni bədbəxtlərdən başqa.»

«Bidayətul-müctəhid» kitabında belə deyilir: *"Əgər Ömər onu qadağan etməsəydi, bədbəxtlərdən başqa heç kəs zinaya düşər olmazdı."*

7-ÖMƏRDƏN SONRA MÜT`ƏNİN HALAL OLMASINA ISRAR EDƏNLƏR

İbni Həzm «Əl-mühəllə» kitabında yazır: «Peyğəmbəri Əkrəmdən sonra əvvəlki səhabələrdən bir qrupu onun halal olmasına e`tiqadda qalmışdı. O cümlədən, Əbu Bəkrin qızı Əsma, Cabir ibni Əbdüllah, İbni Məs`ud, İbni Abbas, Müaviyə ibni Əbu Süfyan, Əmr ibni Həris, Əbu Səid Xidri, Üməyyə ibni Xələfin iki oğlu Sülmə və Mə`bəd və Cabir ibni Əbdüllah onun Peyğəmbərin dövründə halal olmasını, Əbu Bəkrin və Ömər xilafətinin axırlarına qədər halallığında qalmasını bütün səhabələrdən rəvayət etmişlər.

O deyir: «Ömər ibni Xəttab yalnız o halda qadağan və rədd olunmuş sayırdı ki, iki adil şəxs ona şahidlik etməsin və iki nəfər

¹ «Əhkamul-Qur`an», Cəssas, 2-ci cild, səh.147; «Təfsiri Süyuti», həmin ayənin təfsirində, 2-ci cild, səh.141; «Bidayətul-müctəhid», 2-ci cild, səh.63; «Nihayətül-lüğət», 2-ci cild, səh.229; «Lisanul-ərəb», 14-cü cild, səh.66; «Tacul-ərus», 10-cu cild, səh.200; «Əl-faiq», Zəməxşəri, 1-ci cild, səh.331, həmçinin «Təfsiri Təbəri», «Təfsiri Sə`ləbi», «Təfsiri Razi», «Təfsiri Əbu Həyyan», Təfsiri Nişaburi» və «Kənzül-ümmal» kitablarına baxa bilərsiniz.

adilin şəhadəti ilə onu rəva bilirdi. Tabeinlərdən Tavus, Əta, Səid ibni Cübeyr və sair Məkkə fəqihləri onun halal olmasına israr edirdilər.»¹

Qurtubi öz təfsirində belə qeyd edir: Müvəqqəti evlənməni yalnız Imran ibni Həsin, bə'zi səhabələr və Əhli-beytdən bir qrupu caiz bilirlər. O deyir: Əbu Ömər demişdir: «İbni Abbasın səhabələri, məkkəlilər və yəmənلیلərin hamısı müvəqqəti izdivacı İbni Abbasın məzhəbinə əsasən, halal hesab etmişlər.»²

İbni Qüdamə «Muğni» kitabında deyir: «İbni Abbasdan rəvayət olunur ki, o, müt'əni caiz hesab etmişdir. Səhabələrin çoxu, o cümlədən Əta və Tavus bu əqidədədirlər. İbni Cərir bu əsasda fətva vermiş və onun halal olmasını Əbu Səid Xidri və Cabirin dilindən rəvayət etmiş, şiələr də ona doğru getmişlər. Çünki Peyğəmbəri Əkrəm j-in ona icazə verməsi danılmaz bir məsələ idi.»³

8-ÖMƏRİN ARDICILLARI MÜVƏQQƏTI İZDIVACI QADAĞAN EDİR

Müvəqqəti izdivacın haram olmasının tərəfdarlarından biri də Əbdüllah ibni Zübeyrdir. İbni Əbi Şeybə «Müsənnəf» kitabında İbni Əbi Zə'bdən belə rəvayət etmişdir: İbni Zübeyr xütbə oxuyub deyirdi: *"Əla və innəl-müt'ə hiyəz-zina, yə'ni "agah olun ki, müt'ə elə həmin zinadır!"*⁴

Digəri isə İbni Səfvandır ki, onun hədisi qeyd olunacaqdır. Üçüncüsü Əbdüllah ibni Ömər özünün iki nəzəriyyəsiindən birində haram etmişdir. (Bunun da şərhı gələcəkdir.) Həmçinin, bu məsələdə Ömərın ardıcılaları ilə müxalifləri arasında çoxlu çəkişmələr və münaqişələr olmuşdur ki, onu aşağıda qeyd edirik:

9-ÖMƏRİN MÜXALİFLƏRİ İLƏ TƏRƏFDARLARI ARASINDA İXTİLAF

Müvəqqəti evlənmənin halal olması barəsində İbni Abbasla müxaliflərdən olan İbni Zübeyr kimiləri arasında aşağıdakı şəkildə bəhslər və mübahisələr baş vermişdir:

¹ «Əl-mühəllə», İbni Həzm, 9-cu cild, səh.519-520, məsələ: 1854; Nüvəvi «Səhihi Müslüm»ün şərhində İbni Məs'udun rə'yini nəql etmişdir, 11-ci cild, səh.186.

² «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.133.

³ «Əl-muğni», İbni Qüdamə, 7-ci cild, səh.571.

⁴ «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.293; «fi nikahil-müt'ə və hurməti-hi.»

Müslüm «Səhih» kitabında və Beyhəqi «Sünən» kitabında Ürvət ibni Zübeyrdən belə rəvayət edirlər: Əbdüllah ibni Zübeyr Məkkədə ayağa qalxıb dedi: «Allah, qəlblərini də gözləri kimi kor etdiyi insanlar müvəqqəti izdivacın halal olmasına dair fətva verirlər!» Bu sözlə Əbdüllah İbni Abbası nəzərdə tuturdu ki, o zaman gözlərini əldən vermişdi. İbni Abbas cavabında dedi: «Sən əclaf və yelbeyin bir varlıqsan! Canıma and olun ki, müt`ə İmamul-müttəqinin (məqsədi Peyğəmbər idi) dövründə halal idi. İbni Zübeyr dedi: «Sən özün sınaqdan çıxart; Allaha and olsun, əgər belə etsən – müt`ə əncam versən – səni öz daşlarırla daş-qalaq edəcəyəm!»

İbni Şəhab yazır: Xalid ibni Mühacir ibni Seyf mənə xəbər verərək dedi: Mən bir kişinin yanında oturmuşdum, başqa bir kişi onun yanına gəlib müt`ənin hökmünü soruşdu. O, müt`ənin yerinə yetirilməsinə dair fətva verdi. Əbu Əmrə Ənsari ona dedi: «Yavaş!» O dedi: «Nə üçün? Allaha and olsun ki, biz İmamul-müttəqinin dövründə onu yerinə yetirirdik.»¹

Səid ibni Cübeyr rəvayət edərək deyir: Əbdüllah ibni Zübeyr bir xütbə oxudu və İbni Abbasın müt`ənin halal olması barəsindəki fətvasına e`tiraz edirdi. İbni Abbas dedi: «Əgər düz deyirsənsə, anandan soruş!» Əbdüllah öz anasından soruşduqda, belə bir cavab eşitdi: «İbni Abbas düz deyir: bəli, belədir.» İbni Abbas deyir: «Əgər istəsən, müvəqqəti izdivac yolu ilə dünyaya gələn Qüreyş kişilərinin adını sayaram.»²

Aydındır ki, bu söhbətlər Əbdüllah ibni Zübeyrin Məkkəyə hakim olduğu vaxtda baş verməlidir. O zamanda cümə və camaat namazları Beytullahil-həramda qılınırdı. Düzgün nəzər budur ki, bu söhbətlər cümə namazı xütbələri vaxtında və müsəlmanlardan çoxunun iştirakı ilə olan məclisdə baş vermişdi. Çünki bizim nəzərimizə görə, İbni Abbas, İbni Zübeyrin çıxışlarında iştirak etməyi səhih bilmirdi, yalnız cümə namazında iştirak edirdi ki, onda iştirak etməyə də məcbur idilər.

Buradan aydın olur ki, İbni Zübeyrin və hakim hey`ətin, yə`ni xilafət aparatının Peyğəmbərin müt`əni qadağan etməsi barəsində söz, əməl və təqriri barəsində heç bir sənədləri yox idi. Çünki əgər malik olsaydılar, İbni Abbasın müqabilində və onun dediyi: «Müt`ə

¹ «Səhihi Müslüm», səh.1026, hədis:277; «nikahul-müt`ə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.205. Əbu Əmrə Ənsarinin apardığı mübahisələri Əbdür-Rəzzaq öz «Müsənnəf» kitabında 7-ci cild, səh.502-ci qeyd etmişdir.

² «Məanil-əsarın şərh», Təhavi; «nikahul-müt`ə» babı.

Peyğəmbərin dövründə yerinə yetirilirdi» - kimi möhkəm fətvası qarşısında ona istinad edərildilər.

Bəli, həcc müt'əsini və qadınlar müt'əsini bu güncü günə qədər haram edən, onu günün məntiqinə uyğunlaşdıran və xilafətin hakim hey'ətinin əksinə olaraq onun halal olmasına inananlar isə, Peyğəmbəri Əkrəm ʃ-in sünnəsinə istinad etmiş, onların qarşısına çıxmış və Peyğəmbərin sünnəsindən dəlil gətirmişdilər.

«Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd», «Müsnədi Təyalisi», «Sünəni Beyhəqi» və sair kitablarda Əbu Nəzrədən belə rəvayət olunur: Cabir ibni Əbdüllahın yanında idim, bir şəxs gəlib dedi: «İbni Abbas və İbni Zübeyr həcc və qadınlar müt'əsi barəsində ixtilaf etmişlər.» Cabir dedi: «Biz onu Peyğəmbərin dövründə yerinə yetirirdik. Sonra Ömər bizi bu işdən çəkirdi, biz də yerinə yetirmədik.»¹

Digər bir rəvayətdə isə belə dediyi nəql olunur: Cabirə dedim: «İbni Zübeyr müvəqqəti evlənməni qadağan edir, İbni Abbas isə onun halal olmasına göstəriş verir. Cabir dedi: Hədis mənim ixtiyarımdadır, biz Peyğəmbərin dövründə müvəqqəti izdivac edirdik. Ömər ibni Xəttabın vaxtı gəlib çatanda bir xütbə oxuyaraq dedi: «Allah-taala Öz Peyğəmbəri üçün istədiyi hər bir şeyi halal etmişdir. Qur'an da öz yerində nazil olmuşdur. İndi öz həccinizi ümrənizdən ayırın və bu qadınlarla müt'ə etməkdən çəkinin! Əgər müvəqqəti izdivac etmiş olan bir kişini mənim yanıma gətirsələr, onu daş-qalaq edəcəyəm.»²

Bu rəvayət Beyhəqinin «Sünən» kitabında belə qeyd olunur: «Biz Peyğəmbərin dövründə və Əbu Bəkrin xilafətində müt'ə edirdik. Ömər ibni Xəttab xilafətə çatan zaman dedi: Allahın Rəsulu elə Allahın Rəsulu, Qur'an da elə həmin Qur'andır. Bu ikisi (ki, deyirik) iki müt'ədir ki, Peyğəmbərin dövründə bərqərar idi və mən (indi) onları qadağan edirəm, hər kəs yerinə yetirsə, cəzalandıracağam: Onlardan biri müvəqqəti izdivacdır, əgər müvəqqəti əqd ilə bir iş görmüş olan bir kişini mənim yanıma gətirsələr, onu daş-qalaq edəcəyəm və daşlar altında

¹ «Səhihi Müslüm», səh.1023, hədis:1405; «nikahul-müt'ə» babı; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.52, azacıq fərqlə və 2-ci cild, səh.325, 363, xülasə şəkildə; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206; «Məanil-əxbarın şərhı», səh.401; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.293-294.

² «Səhihi Müslüm», səh.885, hədis:145; «müt'ə tun bil-həcc» babı; «Müsnədi Təyalisi», səh.247, hədis:1792; «Əhkamul-Qur'an», Cəssas, 2-ci cild, səh.178; «Təfsiri Süyuti», 1-ci cild, səh.216; «Kənzül-ümmal», 8-ci cild, səh.294; «Təfsiri Kəbir», 3-cü cild, səh.26.

dəfn olunacaqdır! Digəri də həcc müt'əsidir. Öz həccinizi ümrənizdən ayırın; çünki bu iş sizin həcc və ümrənizi daha kamil edər.»¹

10-İBNI ABBASLA BAŞQALARI ARASINDA OLAN IXTILAF

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında deyilir: (İbni) Səfvan dedi: «Bu İbni Abbas zinaya dair fətva verir.» İbni Abbas dedi: «Mən zinaya fətva vermirəm! Məgər (İbni) Səfvan Ümmü Ərakəni unutmuşdurmu? Allaha and olsun ki, o qadının övladı müt'ədən dünyaya gəlmişdir! Məgər o zina etmişdirmi? Bəni Cəməh qəbiləsindən bir kişi onunla müvəqqəti izdivac etmişdi.»²

Başqa bir rəvayətdə Tavusun belə dediyi nəql olunur: «İbni Səfvan zinaya dair fətva vermişdir? Ravi deyir: İbni Abbas müt'ədən dünyaya gələn bir neçə adamın adını çəkdi. O deyir: Mən onları eşitdim, yalnız Mə'bəd ibni Üməyyənin adını xatırlayıram.»³

MƏ'BƏD İBNI SƏLMƏ İBNI ÜMƏYYƏ KİMDİR?

Rəvayətlərin birində qeyd olunduğu kimi İbni Abbas demişdir: Ümmü Ərakədən başqa bir kəs mö'minlərin əmiri Öməri bu cür reaksiya göstərməyə vadar etməmişdi. O, hamilə halında çölə çıxdı və Ömər bunun səbəbini soruşduqda, belə cavab dedi: «Səlmət ibni Üməyyə ibni Xələf məni müvəqqəti olaraq əqdinə keçirmişdir.» Buna görə də İbni Səfvan İbni Abbasın nəzərini xoşagəlməz sayanda İbni Abbas ona dedi: «Öz əmindən soruş!»⁴

«Cəmhərətul-ənsab» kitabında İbni Həzm yazır: Üməyyə ibni Xələf Cəməhinin Əli, Səfvan, Rəbiə, Məs'ud və Səlmət adlı övladları var idi ki, Mə'bəd ibni Səlmət həmin Səlmət ibni Üməyyə ibni Xələfin oğludur. Onun anası da Ümmü Ərakə olmuşdur. Səlmə Ömərin, yaxud Əbu Bəkrin xilafəti dövründə onunla müvəqqəti evlənmiş və Mə'bəd ibni Səlmə də bu izdivacdən dünyaya gəlmişdir.»⁵

¹ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206.

² «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.498; «müt'ə» babı. İbni Abbasın Cəməhdən bir kişi dedikdə məqsədi Səlmət ibni Üməyyədir. Mətnin ibarələrində Səfvan qeyd olunur ki, onu əslə İbni Səfvan olmalıdır. İkinci rəvayətdə də belə qeyd olunur. Çünki Səfvan əvvəlcə Məkkədə vəfat etmişdi. İbni Abbasın müt'ə barəsindəki münaqişəsi isə Əbdüllah ibni Zübeyrin hakimiyyəti dövründə olmuşdur.

³ «Müsənnəf» Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.499.

⁴ Yəni orada.

⁵ «Cəmhərətul-ənsab», İbni Həzm, səh.159-160.

Müəllif: Bizim nəzərimizcə, Səfvan ibni Üməyyə elə Ibni Səfvanın atasıdır. Səfvan Səlmət ibni Üməyyənin qardaşı olduğuna görə Ibni Abbas ona demişdir ki, «əmindən soruş!» Həmçinin, demişdir: «Ümmü Ərakəni unutmusanmı? Allaha and olsun, onun övladı-yə`ni Mə`bəd ibni Səlmət Ibni Səfvanın əmisi-müvəqqəti evlənmədən dünyaya gətirdiyi övladdır. O zina etmişdirmi?» Müt`ə yolu ilə dünyaya gələn övladları saydıqda, bu Mə`bədi də onlardan biri hesab etmişdir.

11-ƏBDÜLLAH IBNI ÖMƏRİN IBNI ABBASLA İXTILAFI

Əbdüllah ibni Ömərdən müvəqqəti evlənmə ilə əlaqədar nəql olunan rəvayətlər müxtəlifdir. Onların bə`zilərində deyilir:

«Əhməd ibni Hənbəl öz «Müsnəd» kitabında Əbdür-Rəhman ibni Nəim Ə`rəciden rəvayət edir ki, o, belə demişdir: Ibni Ömərən yanında idim ki, bir nəfər ondan müvəqqəti izdivac barəsində soruşdu, Əbdüllah qəzəblənib dedi: «Allaha and olsun, biz Peyğəmbərin dövründə zinakar deyildik!»¹

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında deyilir: «İbni Ömərə deyildi: «İbni Abbas müvəqqəti evlənməyə icazə verir.» O dedi: «Güman etmirəm ki, Ibni Abbas belə bir söz demiş ola.» Dedilər: «Bəli, Allaha and olsun ki, belə deyir.» Əbdüllah dedi: «Ağah olun! Allaha and olsun, o, Ömərən dövründə də belə söz deyə bilməzdi. Ömər sizi bu işdən şiddətlə çəkəndirmişdi, mən də onu zinadan başqa bir şey hesab etmirəm!»²

Ibni Əbi Şeybənin «Müsənnəf» və Süyutinin «Durrul-mənsur» kitablarında belə nəql olunur: Əbdüllah ibni Ömərdən müvəqqəti izdivac barəsində soruşduqda, dedi: «Haramdır!» Ona deyildi ki, axı

¹ «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.95, hədis:5694, 2-ci cild, səh.104, hədis:5808; «Məcməüz-zəvaid», 7-ci cild, səh.332-333, 4-cü cild, səh.265. Ibni Ömərdən rəvayət edilir ki, ondan müt`ə barəsində soruşduqda, o, qəzəblənib dedi: «Haramdır!» Dedilər: «Axı Ibni Abbas onu işkalsız hesab edir?!» O dedi: «Allaha and olsun, Ibni Abbas bilirdi ki, Peyğəmbəri Əkrəm Xeybərən fəthində onu qadağan etmişdir və biz də zinakar deyildik!» «Məcməüz-zəvaid» kitabının müəllifi yazır: Təbərani onu rəvayət etmişdir ki, onun nəql olunduğu vasitələrdən Mənsur ibni Dinar zəif şəxsdir.

Müəllif: Aydınır ki, o, Ibni Ömərən hədisini təhrif etmişdir.

² «Müsənnəf», Əbdürrəzaq, 7-ci cild, səh.502.

Ibni Abbas onun halallığına dair fətva vermişdir. Dedi: «Onda nə üçün Ömər dövründə onu zümzümə etmirdi?!»¹

«Sünəni Beyhəqi» kitabında «haramdır!» - ibarəsindən sonra deyilir: Ömər ibni Xəttab əgər bir kəsi ona görə tutsaydı, onu daş-qalaq edərdi.»²

12-MÜTƏBARƏSİNDƏ XÜLƏFA MƏKTƏBİNİN ARDICILLARININ SONRAKI TƏDBİRLƏRİ

Gördüyümüz kimi, xüləfa məktəbinin müvəqqəti izdivacı qadağan etmək barəsindəki məntiqləri İbni Zübeyrin hakimiyyəti dövrünə qədər zorakılıq və qüdrət mehvərində dolanırdı. Bu məktəbin ardıcilları ondan sonra mövqelərini dəyişdilər, hədis qondarma və təhrif etmə məqamına gəldilər ki, onların nümunələrini qeyd edirik:

a) «Sünəni Beyhəqi» kitabında deyilir: «İbni Abbas müvəqqəti izdivacın halal olmasına dair fətva verir və elm əhli onu görməməzliyə vururdular. İbni Abbas bu işdən çəkinmirdi, nəhayət şairlərdən biri onun fətvası barəsində belə bir şe'r oxudu:

يَا صَاحَ هَلْ لَكَ فِي فِتْيَا ابْنِ عَبَّاسٍ هَلْ لَكَ فِي نَاعِمِ خُودٍ مُبْتَلَا
تَكُونُ مَثْوَاكَ حَتَّى مَصْدَرِ النَّاسِ .

"Ey dad! Bilirsinizmi ki, İbni Abbasın fətvası nə idi?!

Bilirsiniz ki, sənənin nazlı qızını hara aparırlar?!

O yerə aparırlar ki, mənzilinin bucaqları kişilərin mehman qəbul edəni olsun."

Deyir: «Elm əhli bu şe'rləri eşitdikdən sonra mütəyə şiddətlə nifrət etdilər və onu xoşlamadılar.»³

Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında Zəhridən belə rəvayət olunur: Şair bu şe'rləri – *"ya sahə həl ləkə fi fətva İbni Abbas"* şe'rini oxuyan zaman alimlər müvəqqəti izdivacı çirkin iş hesab etdilər.⁴

Bu rəvayətdə qeyd olunur ki, İbni Abbas heç vaxt müvəqqəti izdivacın halal olması fətvasından geri çəkilməmişdir, alimlərin bu barədə e'tinasız yanaşmaları və şairlərin həcv şe'rləri onu bu işdən çəkindirə bilməmişdir.

¹ «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.293; «Təfsiri Süyuti», 2-ci cild, səh.140.

² «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.306.

³ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.205.

⁴ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.503.

b) Səid ibni Cübeyrin əvvəlki rəvayətini təhrif etmiş və onu belə rəvayət etmişlər: İbni Abbasa dedim: «Bilirsənmi nə etmişən və nə fətvalar vermişən? Sənin fətvanı süvarilər uzaq məntəqələrə aparmış, şairlər onun barəsində şe'rlər qoşmuşlar?!» O dedi: «Nə demişlər?» Dedim: Belə demişlər:

أَقُولُ لِلشَّيْخِ لَمَّا طَالَ مَجْلِسُهُ يَا صَاحِبَ هَلْ لَكَ فِي فِتْيَا ابْنِ عَبَّاسٍ
يَا صَاحِبَ هَلْ لَكَ فِي بَيْضَاءَ بَهْكَنَةٍ تَكُونُ مَثْوَاكَ حَتَّى مَصْدَرِ النَّاسِ

İbni Abbas dedi: «İnna lillah və inna iləyhi raciun! Allaha and olsun, mən buna dair fətvə verməmişəm və bunu nəzərdə tutmamışam. Mən müt'ədən yalnız Allah-taalanın zərurət halında meytə, qan və donuz ətinin yeyilməsi miqdarında fətvə vermişəm.»¹

İbni Qüdamənin «Muğni» kitabında deyilir: O, ayağa qalxıb dedi: «Müvəqqəti evlənmə eynilə murdar olmuş heyvan, qan və donuz əti kimidir. Amma Peyğəmbərin bunun halal olmasına dair icazəsinə gəldikdə isə, şübhəsiz, o, qüvvədən düşmüşdür.»²

BU RƏVAYƏTİN İRADI

Müt'ənin halal olmasına müxalif olanlar bu rəvayəti Səid ibni Cübeyrin dilindən nəql edərkən unutmuşlar ki, Səid ibni Cübeyr həmin kəsdir ki, Məkkədə³ müt'ə edirdi. Həmçinin, bunu da unutmuşlar ki, İbni Abbasın səhabələri – məkkəlilər və yəmənlilər hamılıqla İbni Abbasın məzhəbinə əsasən müvəqqəti izdivacı halal hesab edirdilər.⁴ Əgər İbni Abbas öz fətvasından geri çəkilsəydi, onda Əta, Tavus və başqa səhabələr həmin əsasda qalmazdılar.⁵

Heysəmi «Məcməüz-zəvaid» kitabında bu hədisin səhih olmadığını faş edərək deyir: «Bu hədisin sənədində Həccac ibni Ərtat kimi hiyləgər adam vardır.»⁶

Onun «Təhzi-but-təhzi» kitabındakı tərcümeyi-halında deyilir: «O, Yəhya ibni Əbi Kəbir və Məkhuldan bir şey eşitmədən rəvayət nəql edir, buna görə də hədisşünaslar onu müdəllis və hiyləgər adlandırmışlar. Çünki ondan artırılmadan salamat qalan bir hədis tapılmamışdır.»

¹ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.204.

² İbni Qüdamənin «Muğni» kitabı, 7-ci cild, səh.573.

³ «Müsənnəf», Əbdür-Rəzzaq, 7-ci cild, səh.496.

⁴ «Təfsiri Qurtubi», 5-ci cild, səh.133.

⁵ «Muğni», İbni Qüdamə, 7-ci cild, səh.571.

⁶ «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.265.

Ibni Mübarək deyir: «Həccac hiyləgərlik edir və bizim üçün Əmr ibni Şüeybdən, o da Əzrəmidən tərək olunmuş hədislər deyirdi.»

Yə`qub ibni Əbi Şeybə deyir: «Onun (Həccacın) hədisləri süst və qarışıqdır.»¹

v) Termizi və Beyhəqi Musa ibni Übeydədən, o da Məhəmməd ibni Kə`bdən, o da Ibni Abbasdan rəvayət edirlər ki, belə demişdir: «Müvəqqəti izdivac İslamın əvvəllərində var idi. Belə ki, tanınmaz ölkəyə daxil olan bir kişi iqamət qəsdi etdiyi müddətdə bir qadınla evlənir və o qadın onun mal-dövlətini saxlayır, həyatını tənzim edirdi. Nəhayət *"illa əla əzvacihim – yə`ni öz arvadları və kənizlərindən başqa* – ayəsi nazil olduqda Ibni Abbas dedi: «Bu iki qrupdan başqa ayrılaraq izdivac etmək haramdır.»²

BU HƏDISIN IRADI

Bu hədisin sənədində Musa ibni Übeydə adlı bir kəs vardır ki, «Təhzi-but-təhzi» kitabında onun barəsində deyilir: Əhməd demişdir: «Onun hədisi münkər və tanınmazdır. Mənim nəzərimə görə onun rəvayəti caiz deyildir. O, xoşagəlməz hədisləri rəvayət etmişdir.»³

Müəllif: Bu hədisin mətnində qeyd olunur ki, müvəqqəti evlənmə İslamın əvvəllərində var idi. Nəhayət *"illa əla əzvacihim..."* ayəsi nazil oldu. Bu ayədə qeyd olunan iki şəxsdən başqaları ilə evlənmək haramdır.

Mən bunu başa düşə bilmirəm... Əgər bu, Ibni Abbasın sözüdürsə, onda nə üçün bu ayənin nazil olmasından yarım əsr keçdikdən sonra Əbdüllah ibni Zübeyrlə müxalifətə qalxır və müvəqqəti izdivacın halal olmasına dair israr edir?! Bundan əlavə, məgər müvəqqəti evlənmə, evlənmənin növlərindən deyildirmi? Həmçinin, əgər bu rəvayət səhih olsa və Ibni Abbas öz fətvasını – bu ayənin nazil olmasından sonra – Peyğəmbəri Əkrəm j-in dövründə başlamışsa, onda imam Əli TM ona müt`ə barəsində mülayimlik göstərirdi ki, nə vaxt «sən özünüsevən bir adamsan!» - deyə buyurmuşdur!⁴

q) Cabir ibni Əbdüllahdan nəql etmişlər ki, o demişdir: «Müvəqqəti izdivac etdiyimiz qadınlarla birlikdə çölə çıxdıq ki, Peyğəmbəri Əkrəm

¹ «Təhzi-but-təhzi», 3-cü cild, səh.196-198.

² «Sünəni Termizi», 5-ci cild, səh.50; «nikahul-müt`ə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206.

³ «Təhzi-but-təhzi», 10-cu cild, səh.356-360.

⁴ Bu rəvayəti tezliklə «Səhih hədislər» bölməsində qeyd edəcəyik.

İ buyurdu: «Bunlar Qiyamətə qədər haramdır.» Bundan sonra onlar bizimlə vidalaşdı və ona görə də ora «ayrılıq yeri» adlandırıldı. Halbuki, ondan əvvəllər «vüsəl yeri» idi.¹

BU HƏDİSİN İRADLARI

Heysəmi deyir: «Bu rəvayəti Təbərani «Ovsət» kitabında gətirmişdir. Onun sənədində Sədəqət (İbni Əbdüllah) adlı adam vardır ki, Əhməd ibni Hənbəl onun barəsində deyir: «Onun heç bir dəyəri yoxdur. Onun hədisi münkər və tanınmazdır.» Müslüm («Səhihi Müslüm» kitabının müəllifi) onun barəsində demişdir: «Onun hədisi münkərdir.»²

Müəllif: Hədisin mətnində qeyd olunur ki, Cabir Peyğəmbərdən rəvayət edərək o həzrətin «Bunlar Qiyamətə qədər haramdırlar» - buyurduğunu demişdir. Halbuki, Cabir səhih və müttəvatir hədislərdə rəvayət edərək deyir: «Biz Peyğəmbərin dövründə, Əbu Bəkr ilə Ömər in dövründə müvəqqəti izdivac edirdik. Nəhayət Ömər onu Əmr ibni Hərisin gördüyü işə görə qadağan etdi.

ğ) Beyhəqi «Sünən» kitabında və Heysəmi «Məcməüz-zəvaid» kitabında Əbu Hüreyrədən rəvayət edirlər ki, belə demişdir: Peyğəmbərlə birlikdə Təbuk müharibəsinə doğru yola düşdük. Sənyətul-vidada düşərgə saldıq. Peyğəmbər ağlayan bir neçə qadını gördükdə, buyurdu: «Nə üçün ağlayırlar?» Deyildi ki, bu qadınların ərləri onlarla müvəqqəti evlənmiş, sonra onlardan ayrılmışlar. Peyğəmbər İ buyurdu:

حَرَّمَ أَوْ هَذِهِ الْمُتَعَةِ النَّكَاحُ وَالطَّلَاقُ وَالْعِدَّةُ وَالْمِيرَاثُ

«Yə`ni: evlənmək, tələq, iddə və miras müt`əni haram (yaxud məhv) etmişdir.»

Bu rəvayət «Məcməüz-zəvaid» kitabında belə qeyd olunur: «Peyğəmbər İ bir çırağ gördü və ağlayan qadınları müşahidə etdi.»³

BU HƏDİSİN İRADLARI

Bu hədisin sənədində Müəmməl ibni İsmail, Əbu Əbdür-Rəhman Ədvi adlı iki adam vardır ki, 205, yaxud 206-cı ildə vəfat etmişdir.

¹ «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.264; «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.34.

² Əhmədin və Müslümün Sədəqətin tərcümeyi-halı barəsindəki nəzərlərini «Təhzibut-təhzib», 4-cü cild, səh.416-dan nəqlən qeyd etmişik.

³ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.207; «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.264; «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.73.

«Təhzibut-təhzib» kitabında deyilir: «Buxari demişdir ki, onun hədisi münkər və tanınmazdır.»

Digəri demişdir: «O, kitablarını dəfn etdi, sonra (yazmadan) rəvayət etməyə başlamışdı. Buna görə də xatası və səhvləri çox oldu. Belə ki, hətta bəzi vaxtlar onun hədisinin müqabilində dayanmaq elm əhlinə vacibdir. Çünki o, münkər və tanınmaz rəvayətləri mötəbər və ʿtimadlı şeyxlərin dilindən nəql edir (onların adına yazır) və bu da çox pis bir işdir. Çünki əgər bu münkər və tanınmaz rəvayəti zəif ravilərin dilindən desəydilər, onun üçün müəyyən bəhanə gətirərdik.»¹

Müəllif: Hədisin mətnində qeyd olunur ki, onlar Sənyətül-vidada düşərgə saldılar. «Möcəmül-büldan» kitabında qeyd olunduğu kimi, Sənyətül-vida Mədinəyə açılan bir çınqıllı yerdir ki, hər kəs Mədinəyə tərəf gedərsə, oradan keçməli olur. O deyir: Səhih budur ki, bu, cahiliyyət dövrünə (İslamdan əvvəlki dövrə) məxsus olan qədimi bir addır. Buranın belə adlandırılmasının səbəbi bu idi ki, müsafirlər orada vidalaşırdılar.²

Bunun dəlili də budur ki, Peyğəmbəri Əkrəm j Məkkədən Mədinəyə hicrət etdiyi zaman ənsar qadınları o həzrətin pişvazına çıxıb dedilər:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ

"Ay Sənyətül-vidada bizim üzümüzə saçıdı."³

Buna əsasən, Sənyətül-vida cahiliyyət dövrlərindən ʿtibarən müsafirlərin görüşüb ayrıldığı yerin adıdır. Bu da İslamdan sonra deyil, İslamdan qabaqkı dövrlə əlaqədar ad qoymadır.

Bundan əlavə, görəsən, nə üçün təkcə müvəqqəti izdivacla əqdə keçirilən qadınlar sağollaşmaq üçün evdən çıxmalı, daimi qadınlar isə gəlməməlidirlər?! Onların ağlamağının səbəbi nə idi? Onların ərleri qayıdışı olmayan bir səfərə getmirdilər ki?!

ə) Beyhəqi Əli ibni Əbi Talibin belə dediyini nəql edir: Peyğəmbər j mütəni qadağan edərək deyirdi: «Müvəqqəti evlənmə o kəs üçündür ki, (daim arvad) tapa bilməsin; və evlənmə, tələq, iddə, mirasın hökmləri nazil olduğu zaman mütə hökmü qüvvədən düşdü.»⁴

¹ «Təhzibut-təhzib», 10-cu cild, səh.380-381.

² Bax: «Möcəmül-büldan», «Sənyətül-vida» maddəsi.

³ «Ərrovzul-mötar», Himyəri; «Sənyətül-vida» maddəsi.

⁴ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.207.

BU HƏDISIN IRADI

Bu hədisin sənədində Musa ibni Əyyub vardır ki, Əqili onu zəiflər cərgəsində qeyd etmiş, Yəhya ibni Muin və Saci onu münkirul-hədis (hədisi inkar olunan) adlandırmışlar.¹

Müəllif: Bu hədisin mətnində Əli TM-in adından deyilir ki, o həzrət guya belə buyurmuşdur: «Peyğəmbəri Əkrəm müt`əni qadağan etmişdir.» Halbuki, o həzrətin özü buyurur: *"Əgər Ömər in keçmiş rə`yi olmasaydı, fərman verərdim ki, müt`ə etsinlər. Bundan sonra bədbəxtdən başqa heç kəs zina etməzdi."*

ç) Beyhəqi Əbdüllah ibni Məs`uddan rəvayət edir ki, belə demişdir: «Müt`ə qüvvədən düşmüşdür: təlaq, mehriyyə, iddə və miras onu nəsx etmişdir.»²

BU HƏDISIN IRADI

Bu ünvanda olan hədislərin ravilərindən biri Həccac ibni Ərtatdır ki, Həkəmdən və o da Əbdüllahın səhabələrindən rəvayət edir. Belə ki, onun təqdimatı əvvəldə qeyd olundu. Onun barəsində demişlər: «Yalançı, (hiyləgər), mətrükdur və hədislərə özündən bə`zi şeylər artırır.» Bundan əlavə biz Həkəmin Əbdüllahın səhabələrinin hansı birindən rəvayət etdiyini bilmirik.

Digər bir rəvayətdə deyilir: «Bizim səhabələrdən bə`ziləri Həkəm ibni Üteybədən, o da Əbdüllah ibni Məs`uddan rəvayət etmişlər.» Biz bilmirik ki, «bə`zi səhabələr» - dedikdə məqsəd kimlərdir. Əgər 113-cü ildə, yaxud ondan sonra dünyadan gedən və altmışdan yuxarı yaşı olan Həkəm ibni Üteybəni deyirsə, onda otuz ikinci ildə vəfat edən Əbdüllah ibni Məs`uddan necə rəvayət nəql edə bilər?!³

Bundan əlavə, hədisin mətni Əbdüllah ibni Məs`udun müt`ənin halal olması barəsindəki danılmaz rə`yi, eləcə də «fəməstəmtə`tum bi minhunnə ilə əcəlin» - kimi qiraət və təfsir etməsi ilə aşkar ziddiyyətdədir.⁴

Yuxarıdakı üç hədisdə qeyd olunur: «Nikah, təlaq, iddə və miras müt`əni haram və məhv edir.» Bunun mə`nası odur ki, müvəqqəti evlənmə daimi izdivac və onunla əlaqədar işlərdən öncə qanun halına

¹ «Təhzi-but-təhzi», Musa ibni Əyyubun tərcümeyi-halı, 1-ci cild, səh.336.

² «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild.

³ «Təqribut-təhzi», 1-ci cild, səh.192 və 459.

⁴ «Ömərdən sonra müt`ənin halal olmasına dair israr edilməsi» bölməsinə müraciət edə bilərsiniz.

salınmışdır. Əgər «Müvəqqəti izdivac daimi izdivacın qanun halına salındığı vaxta qədər olmuş və bundan sonra nəsx edilmişdir» - deyilsə, bundan belə çıxır ki, Peyğəmbərin və səhabələrin əvvəldəki izdivaclarının hamısı – daimi izdivacın hökmü nazil olduğu vaxta qədər müvəqqəti evlənmə olmuşdur!!

s) «Məcməüz-zəvaid» kitabında Zeyd ibni Xalid Cəhəniden belə rəvayət olunur: «Dostumla birlikdə bir qadınla müvəqqəti evlənmə barəsində söhbət edirdik ki, bir nəfər gəldi və bizə dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm i müvəqqəti izdivacı, həmçinin, hər bir caynaqlı vəhşi heyvanın ətinə və əhliləşmiş uzunqulağın ətinə haram etmişdir.»¹

BU HƏDISIN IRADI

Heysəmi demişdir: «Bu hədisi Təbərani rəvayət etmişdir ki, onun da sənədində Musa ibni Übeydə Rəbəzi adlı şəxs zəifdir.² Bizim onun zəifliyi barəsindəki nəzərimiz yuxarıda qeyd olundu.

Bu hədisin mətnindən belə çıxır ki, onun ravisi Məkkənin fəthində Səbrə Cühənənin rəvayəti ilə Xeybər barəsindəki digər bir rəvayəti birlikdə nəql etmiş, caynaqlı heyvanların ətinin yeyilməsinin haramlığını ona artırmış və hamısını vahid bir sənəd və vahid tərkiblə rəvayət etmişdir.

d) «Məcməüz-zəvaid» kitabında Haris ibni Əziyyədən rəvayət olunur: Məkkə fəth olunan zaman Peyğəmbər ilk dəfə dedi: «Müvəqqəti evlənmə haramdır.»³

BU HƏDISIN IRADI

Heysəmi demişdir: Təbərani onu rəvayət etmişdir, halbuki, onun sənədində İshaq ibni Əbdüllah ibni Əbi Fərvə vardır.⁴

Digər alimlər də onun barəsində demişlər: «O, münkər və tanınmaz hədisləri rəvayət edir, onun hədisinə istinad olunmur. Onu boşlamışlar, ondan rəvayət nəql etmək caiz deyildir, onun hədisi yazılmır və s.»⁵

e) «Məcməüz-zəvaid» kitabında Kə'b ibni Malikdən belə rəvayət olunur: Peyğəmbər qadınlarla müvəqqəti evlənməyi qadağan etmişdir.

¹ «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.266.

² Yenə orada.

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada.

⁵ «Təhziibut-təhziib», 1-ci cild, səh.240, İshaqın tərcümeyi-halı.

Heysəmi deyir: Təbərani onu rəvayət etmişdir, halbuki, onun rəvayətində Yəhya ibni Ənisə vardır.¹ Alimlər onun barəsində demişlər: «O zəifdir, hədis əhli onun rəvayətlərini yazmırlar. O yalançıdır, onun hədisi mətruktur.»²

ə) Beyhəqi «Sünəni-kubra» kitabında Əbdüllah ibni Ömərən belə rəvayət edir: Ömər minbərdə Allaha həmd-səna etdikdən sonra belə dedi: «Nə olub ki, bə`zi adamlar müt`ə ilə evlənilər, halbuki, Peyğəmbər onu qadağan etmişdir?! Ağah olun! Hər müt`ə edən bir şəxsi mənim yanıma gətirsələr, hökmən onu daş-qalaq edəcəyəm!»³

BU HƏDISIN İŞKALI

Bu hədisin sənədində Mənsur ibni Dinar adlı bir şəxs vardır. Yəhya ibni Muin onun barəsində deyir: «Hədisi zəifdir.» Nəsai deyir: «Onun hədisi güclü deyildir.» Buxari deyir: «Onun hədisində münaqişəli məsələ çoxdur.» Əqili onu zəiflər cərgəsində hesab etmişdir.⁴

Bura qədər rical elmi alimlərinin tərifinə uyğun olaraq sənədində zəiflik və irad olan hədisləri qeyd etdik. Gələcək fəsildə alimlərin səhihliyi barəsində yekdil fikirdə olduqları hədisləri qeyd edəcəyik. Çünki ya kitablarda «səhih» adı ilə gəlmiş, yaxud da onun sənədinin düzgünlüyündə işkal etməmişlər:

Birinci hədis: «Səhihi Müslüm», «Sünəni Nəsai», «Sünəni Beyhəqi», Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında⁵ Şəhab Zəhridən, o da Məhəmməd ibni Əlinin oğlu Əbdüllah və Həsəndən, onlar da atalarından belə rəvayət edirlər ki, Əli ibni Əbi Talibin İbni Abbasa belə dediyini eşitmişlər: «Sən özünü bəyənən bir adamsan! Peyğəmbəri Əkrəm ı Xeybər in fəthində onu (müvəqqəti evlənməni) və əhliləşmiş ulaq ətini yeməyi qadağan etmişdir.»⁶

Bu rəvayət həmin sənədlə və azacıq fərqlə «Səhihi Buxari», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni ibni Macə», «Sünəni Termizi», «Sünəni Darəmi»,

¹ «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.266, ravinin adı ilə birlikdə.

² «Təhzibut-təhzib», 11-ci cild, səh.183-814. Yəhya ibni Ənisənin tərcümeyi-halı.

³ «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.206.

⁴ «Əl-cərhü vət-tə`dil», Razi, 4-cü cild, 1-ci hissə, səh.171; «Mizanul-e`tidal», 4-cü cild, səh.183; «Lisanul-mizan», 6-cı cild, səh.95.

⁵ Mətnin ibarələri müəllifdəndir.

⁶ «Səhihi Müslüm», səh.1027; «nikahul-müt`ə» babı; «Sünəni Nəsai», «təhrimul-müt`ə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.201; «Müsənnəfi Əbdür-Rəzzaq», 7-ci cild, səh.501; «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.265.

«Müvəttəi Malik», İbni Əbi Şeybənin «Müsənnəf», «Müsnədi Əhməd», «Müsnədi Təyalisi» kitablarında və başqa yerlərdə qeyd olunmuşdur.¹

İkinci hədisdə Əbuzərdən belə nəql olunur: «Müvəqqəti evlənmə bizim üçün – Peyğəmbər səhabələri üçün yalnız üç gün halal idi və ondan sonra Peyğəmbər qadağan etdi.»²

Həmçinin dedi: «Müvəqqəti evlənmə bizim qorxumuz və müharibəmiz üçündür.»³

Üçüncü hədis: «Səhihi Müslüm», «Sünəni Darəmi», «Sünəni İbni Macə», «Sünəni Əbi Davud» və digər kitablarda Məkkənin fəthində Peyğəmbərlə birlikdə olan Səbrə Cəhəniddən rəvayət olunur ki, o belə demişdir: «On beş gün ərzində Məkkədə iqamət etdik. Peyğəmbəri Əkrəm ı bizə icazə verdi ki, müvəqqəti evlənək. Mən və qohumlarımızdan bir kişi birlikdə çölə çıxdıq. Mən bir qədər göyçək, dostum isə bədqiyafəli idi. Hər birimizdə bir ədəd bərd (rida) var idi. Mənim bərdim köhnəlmişdi, əmi oğlumunku isə təzə idi. Məkkənin aşağısına çatmışdıq ki, cavan və uca boylu bir qadınla qarşılaşdıq. Ona dedik ki, bizim ikimizdən birimizlə müvəqqəti izdivac etməyə razısanmı? O dedi: «Mehriyyə olaraq nə verirsiniz?» Bizim hər birimiz öz bərdimizi açıb göstərdik. O, yoxlamağa başladı. Dostum ona dedi: «Bunun bərdi köhnə, mənimki isə təzədir.» Belə cavab eşitdik: «Bunun bərdinin heç bir eybi yoxdur.» Bunu da iki-üç dəfə təkrarladı. Sonra onunla müvəqqəti evləndim. Məkkədən çıxmamış Peyğəmbəri Əkrəm ı onu qadağan etdi.»⁴

Digər bir rəvayətdə deyir: Peyğəmbər ı buyurdu: «Ey camaat! Mən özüm sizə icazə verdim ki, müvəqqəti izdivac edəsiniz. İndi Allah onu Qiyamətə qədər haram etmişdir.»⁵

¹ «Səhihi Buxari», 3-cü cild, səh.36; «Xeybər qəzvəsi» babı, 3-cü cild, səh.164; «nəhyu Rəsulillah ən nikahil-müt`ə əxirən» babı; «lühumul-hümüril-insiyyə» babı, 3-cü cild, səh.208, 4-cü cil, səh.135; «əl-hiylətu finnikah» babı; «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.90; «Sünəni İbni Macə», 13-cu cild, hədis:1961; «Sünəni Termizi», 5-ci cild, səh.48-49; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.140; «Müvəttəi Malik», səh.542, hədis:42; «nikahul-müt`ə» babı; İbni Əbi Şeybə, «Müsənnəf», 4-cü cild, səh.292; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.79, 130, 143; «Müsnədi Təyalisi», hədis:111; «Fəthül-bari», qeyd olunan bablarda.

² «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.207.

³ Yəni orada.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.1024; «nikahul-müt`ə» babı; «Məcməüz-zəvaid», 4-cü cild, səh.264; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.202.

⁵ «Səhihi Müslüm», səh.1025; «Sünəni Darəmi», 2-ci cild, səh.140; «Sünəni İbni Macə», səh.631, hədis:1962; «Təbəqəti İbni Sə`d», 4-cü cild, səh.348.

Başqa bir rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbəri gördüm ki, Rükən ilə Məqam arasında dayanıb buyururdu.»¹

Yenə bir rəvayətdə deyir: «Peyğəmbəri Əkrəm i Məkkənin fəth olunduğu ildə Məkkəyə daxil olduq. Bizə müvəqqəti izdivaca dair əmr etdi. Məkkədən çıxmamışdıq ki, onu qadağan etdi.»²

Yenə başqa bir rəvayətdə deyilir: «Mən Peyğəmbərin dövründə Bəni Amirdən olan bir qadınla müvəqqəti evlənmişdim və iki qırmızı borda mehriyyə vermişdim. Sonra Peyğəmbər bizi müt'ədən çəkendirib bu işi qadağan etdi.»³

Daha başqa bir rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbər i Məkkənin fəthində qadınlarla müvəqqəti izdivacı qadağan etdi.»⁴

Başqa bir rəvayətdə: Peyğəmbər i müt'əni qadağan edərək buyurdu: «Müt'ə bu gündən e'tibarən Qiyamətə qədər haramdır.»⁵

«Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Beyhəqi» və sair kitablarda Rəbi ibni Səbrədən rəvayət olunur ki, o demişdir: Mən özüm şahid idim ki, atam belə rəvayət edirdi: «Peyğəmbəri Əkrəm i «Həccətül-vida»da müt'əni qadağan etdi.»⁶

Dördüncü hədis: «Səhihi Müslüm», İbni Əbi Şeybənin «Müsənnəf», «Müsənədi Əhməd», kitablarında Səlmət ibni Əkvədən belə rəvayət olunur: «Peyğəmbəri Əkrəm i-in Ovtasın fəth olunduğu ildə müvəqqəti evlənməni üç gün azad qoydu, sonra onu qadağan etdi.»⁷

13-BU HƏDİSLƏRİN İRADLARI

1-Sünnülərin ən mühüm hədis kitablarında və «Sihah», «Müsənəd», «Sünən» və «Müsənnəf» kitablarında qeyd olunan imam Əli TM-in hədisinin mənbələrini on dörd yolla tapmışıq: Orada qeyd olunur ki, Peyğəmbər Xeybər qəzvəsində iki şeyi haram etmişdi:

1-Müvəqqəti izdivac nikahını;

¹ «Səhihi Müslüm», səh.1025; «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.292.

² «Səhihi Müslüm», səh.1025; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.202 və 204.

³ «Səhihi Müslüm», 1027; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.205.

⁴ «Səhihi Müslüm», səh.1028; «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.294.

⁵ «Səhihi Müslüm», səh.1027. Artıq şərhə Əbdür-Rəzzaqın «Müsənnəf» kitabında 4-cü cild, səh.506; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.203.

⁶ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.227; «nikahul-müt'ə» babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.204-205; «Təbəqəti İbni Sə'd», 4-cü cild, səh.348.

⁷ «Səhihi Müslüm», səh.1023, hədis:1405; «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, 4-cü cild, səh.292; «Müsənədi Əhməd», 4-cü cild, səh.55; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.204; «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.73.

2-Əhliləşmiş uluğun ətini yeməyi.

Xeybərdə müvəqqəti evlənmənin qadağan olunmasını göstərən yalnız bu bir hədisdir, halbuki, Xeybərdə əhliləşmiş uluq ətinin yeyilməsinin qadağan olunmasının sənədi digər çoxlu rəvayətlərdə qeyd olunmuşdur. Onların heç birində müvəqqəti izdivacın haram olunmasına işarə edilmir. Gələcək bəhslərdə bu iki qadağan edilməni araşdıracağıq:

a) Xeybərdə müvəqqəti evlənmənin qadağan olunması:

Xeybərdə müvəqqəti evlənmənin Peyğəmbər tərəfindən qadağan olunması o dövrün tarixi gerçəklikləri ilə uyğun gəlmir. Belə ki, alimlərdən bir çoxu, o cümlədən İbni Qəyyim bunu aşkar şəkildə qeyd etmişdir.

İbni Qəyyim «Zadul-məad» kitabında «müvəqqəti izdivacın qadağan edilməsi zamanı» başlığı altında deyir: «Xeybərin fəth olunması zamanı səhabələrdən heç biri yəhudi qadınları ilə müvəqqəti evlənməmiş, bu barədə Peyğəmbəri Əkrəm j-dən icazə də istəməmişdilər. Heç vaxt bir kəs onu Xeybər qəzvəsi barəsində nəql etməmişdir. O qəzvdə heç bir vəchlə müt'ə məsələsi və yaxud onun qadağan edilməsi ilə əlaqədar söz deyilməmişdir.»¹

O deyir: «Xeybərdə müsəlman qadın yox idi və orada olan qadınlar yəhudi idilər. Kitab əhli ilə izdivacın caizliyi də o günə qədər qeyd olunmamışdı. Yalnız Xeybərin fəth olunmasından sonra Allah-taala onlarla izdivacı halal etdi və «Maidə» surəsinin 5-ci ayəsində buyurdu:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ
مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا تُتَّخِذِي أَخْدَانًا

"Bu gün sizin üçün, sizdən əvvəl olan kitab əhlinin pak qadınları halal oldu."

Bu halal olmaq Peyğəmbəri Əkrəm j-in ömrünün son illərində və Vida həccindən sonra, yaxud həmin ildə olmuşdu; deməli, kitab əhlinin qadınları ilə evlənmənin caizliyi Xeybərin fəth olunduğu dövrdə sabit deyildi.»²

İbni Həcər qeyd olunan hədisin şərhində Xeybər barəsində deyir: «Xeybərin fəth olunması zamanı müvəqqəti izdivacdən söhbətə yer yox

¹ «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.158; «fi bəhsi zəməni təhrimil-müt'ə» fəslü.

² «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.204; «ibahətu müt'ətun-nisa, sümmə təhrimuha» fəslü.

idi. Çünki Xeybər müharibəsində heç bir müvəqqəti izdivac baş verməmişdi.»¹

O, həmin hədisin şərhində «Peyğəmbəri Əkrəm j-in ömrünün son ilində müvəqqəti izdivacı qadağan etməsi» babında Süheyldən nəql edib deyir: «Bu hədisin işkalı odur ki, deyir: Müvəqqəti izdivacın qadağan olunması Xeybərin fəth olunduğu ildə baş vermişdir. Bu da bir şeydir ki, sirə yazanlar və hədis rəvayətlərindən heç biri onu rəsmi şəkildə qəbul etmirlər.»²

Ibni Həcər, Ibni Qəyyimin son sətrlərdə qeyd olunan sözlərini də nəql etmişdir.³

B) XEYBƏRDƏ ƏHLİLƏŞMİŞ ULAQ ƏTİNİN HARAM EDİLMƏSİ

Ibni Həcər Ibni Abbasdan rəvayət edir ki, o, ulaq ətinin halal olması üçün bu ayəyə istinad etmişdir:

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا . . .

*"De: Mən vəhy olunanlar içərisində heç bir haram görmürəm."*⁴

Müəllif: Peyğəmbəri Əkrəm j-in əhliləşmiş ulaq ətini haram etməsi, ehtimal üzrə, yalnız Xeybərdəki əhliləşmiş ulaqlara məxsusdur. Aşağıdakı rəvayətlərdə qeyd olunan səbəblərə görə:

«Səhihi Buxari» kitabında Əbi Ovfa rəvayət edərək deyir: Xeybər qəzvəsində aclığa düşər olduq; qazanlar qaynayır və ətlərin bəziləri bişmə halında idi. Peyğəmbəri Əkrəm j-in carçısı nida edib dedi: «Bu ulaqların ətindən heç nəyi yeməyin, hamısını çölə tökün.» Ibni Əbi Ovfa deyir: Bizə xəbər verdilər ki, Peyğəmbəri Əkrəm onların xümsünü ayırmadığına görə qadağan etmişdi. Bəziləri də dedilər: «Peyğəmbəri Əkrəm onların nəcasət yeyən olmasına görə ətlərini qadağan etmişdi.»⁵

Bu qadağanın səbəbi Əbu Davudun öz «Sünən» kitabının «xərac» bölməsində, «təşiru əhliz-zimmə» babında İrbaz ibni Səriyə Səlmadan nəql etdiyi rəvayət də ola bilər.⁶

¹ «Fəthul-bari», 9-cu cild, səh.22.

² «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.72.

³ Yəni orada, səh.74.

⁴ «Fəthul-bari», 12-ci cild, səh.70; «lühumul-xeyl» babı.

⁵ «Səhihi Buxari», «lühumul-xeyl» babı; «Fəthül-bari»nin şərh, 9-cu cild, səh.22.

⁶ Əbu Nəcib İrbaz ibni Səriyə Səlma. Onun vasitəsilə otuz bir hədis Peyğəmbərdən rəvayət edilmişdir ki; «Sihah» müəllifləri – Buxari və Müslümdən başqaları –

O, belə rəvayət edir: Biz Xeybərdə düşərgə saldıq, Peyğəmbərin səhabələri onunla birlikdə idi. Xeybərin bədxasiyyətli və inadkar sahibi olan bir kişi Peyğəmbərə üz tutub dedi: «Ey Mühəmməd! Sizə rəvadımı ki, bizim ulaqlarımızı kəsəsiniz, meyvələrimizi yeyəsiniz və qadınlarımızı vurasınız?!» Peyğəmbər qəzəblənib buyurdu: «Ey Ovfun oğlu! Ata min, car çəkib de: Ağah olun! Bu əkin sahələri heç bir mö`min üçün halal deyildir; həmçinin, (de ki,) hamı namaz üçün bir yerə toplaşsın.» O deyir: Hamı bir yerə toplaşdıqda, Peyğəmbər onlarla namaz qılıb, sonra ayağa qalxaraq buyurdu: «Yoxsa sizlərdən bə`ziləriniz təsəvvür edir ki, Allah-taala bu Qur`anda olanlardan başqa heç bir şeyi haram etməyib?! Ağah olun, mən moizə etdim və elə şeyləri əmr və nəhy etdim ki, Qur`an qədərində, yaxud ondan artıqdır. Allah-taala sizə icazə verməmişdir ki, kitab əhlinin evlərinə daxil olasınız. Yalnız onların icazəsi ilə olar. Haqqınız yoxdur ki, onların qadınlarını vurasınız və meyvələrini yeyəsiniz. Bu hökm onların sizə maliyyə və vacib hüquqları verdikləri zamana qədər bərqəradır.»¹

Ibni Əbi Ovfanın rəvayət etdiyinə əsasən, Peyğəmbəri Əkrəm j o günlərdə ulaq ətinin yeyilməsinin haram olmasının səbəbini bəyan etmişdir. Onların bə`ziləri demişlər: «Bu qadağanın səbəbi bu idi ki, onların xümsü verilməmişdi.» Bu məsələni xəyanət barəsində gəlib çatan rəvayətlər də təsdiqləyir. Bəlkə də Peyğəmbərin başqalarının əmvalını qarət etməklə əlaqədar qadağan etməsidir. Aşağıdakı rəvayətə diqqət yetirin:

«Sünəni Əbi Davud» kitabında ənsardan olan bir kişidən belə rəvayət olunur: Peyğəmbəri Əkrəmlə birlikdə səfərə getdik, camaat çox ağır zəhmətlərə, məşəqqətlərə düşüb ehtiyacı oldular. Bir qədər qoyun tapıb onları qarət etdilər. Bizim yemək qazanlarımız qaynayan zaman Peyğəmbər öz kamanını əlinə alıb onunla qazanları çevirdi. Sonra ətləri torpağa qataraq buyurdu: «Qarət etmək ölü heyvan ətindən çox da halal deyildir!»²

Başqaları da, qeyd etdiyimiz kimi, belə dedilər: «Əhliləşmiş ulaq ətinə yeməyin qadağan olunmasının səbəbi bu idi ki, onlar nəcasət yeməyə adət etmişdilər.»

onları qeyd etmişlər. O, hicrətin 75-ci ilində, yaxud Ibni Zübeyrin fitnə törətdiyi ildə vəfat etmişdir. «Usdul-ğabə», 3-cü cild, səh.399; «Cəvamius-sirə», səh.81; «Təqribut-təhziib», 2-ci cild, səh.17.

¹ «Sünəni Əbi Davud», 2-ci cild, səh.64.

² «Sünəni Əbi Davud», 3-cü cild, səh.66; «fin-nəhyi ənin-nəhbi» babı.

Hər bir halda, əhliləşmiş ulaqların ətinin yeyilməsinin qadağan olunması təkcə Xeybər qəzvəsində mövcud olan əhliləşmiş ulaqlarla əlaqədar idi.

Müvəqqəti evlənmənin qadağan olunması məsələsi də eynilə belədir. Çünki İrbaz ibni Səriyə rəvayət edir ki, pis xasiyyətli və inadkar bir yəhudi Peyğəmbərə şikayət edərək dedi: «Sizə rəvadımı ki, bizim ulaqlarımızı öldürüb meyvələrimizi dərsiniz və qadınlarımızı döyəsiz?!» Peyğəmbər ; hamını bir yerə çağırıb onlara buyurdu: «Sizin üçün rəva deyildir ki, kitab əhlinin evlərinə daxil olasınız, yalnız onların icazəsi ilə. Onların qadınlarını vurmağa, meyvələrəni dərməyə haqqınız yoxdur. Bu hökm onların öhdəsinə olan maliyyə, vergi və hüquqları ödəyəne qədər bərqərarlıdır.»

Deməli, Peyğəmbərin bu barədə etdiyi nəhy də yalnız kitab əhlinin qadınlarını vurmaqla əlaqədar idi, çünki onlar cizyə və maliyyə verirdilər; bu heç də müvəqqəti evlənməni qadağan etmək mənasına deyildir.

Xeybər hadisəsi belə qeyd olunmuşdur, amma müt`ənin qadağan olunmasına müvafiq olanlardan biri, bir rəvayət düzəldərək imam Əli TM-in nəvələrinin birinin dilindən o həzrətə nisbət vermişdir ki, guya o həzrət müt`ə ilə müvafiq olan İbni Abbasa belə demişdir: «Sən özünü bəyənen bir adamsan!» Sonra ona xəbər vermişdi ki, Peyğəmbər Xeybər qəzvəsində müvəqqəti izdivacı qadağan etmişdir, əhliləşmiş ulaqların ətinə yeməkdən də çəkəndirmişdir. Bu hədis düzəldən təkəbbürlü insan imam Əli TM-in «Əgər Ömər müvəqqəti izdivacı qadağan etməsəydi, bədbəxt adamlardan başqa heç kəs zina etməzdi» - dediyini unutmuşdu.¹

Daha qərribə budur ki, bunlar həm də imam Əli TM-in nəvələrinin dilindən müvəqqəti evlənmənin qadağan olunmasını rəvayət edərək o həzrətə nisbət vermiş və həm də həmin sənəd tərkibi ilə digər bir rəvayət quraşdıraraq demişlər: «İmam Əli göstəriş verdi ki, həcc ümrədən ayırsınlar! Ehtimal verilir ki, hər iki rəvayəti düzəldən bir adam olsun.»

2-Əbuzərdən rəvayət edilən hədis də eynilə:

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bunları Əbuzərdən rəvayət edib deyirlər ki, həcc müt`əsi bizə – Peyğəmbər səhabələrinə – məxsus olan bir icazə idi!

¹ Bu hədisin mənbələri yuxarıda qeyd olunmuşdur.

Müvəqqəti izdivac barəsində də rəvayət edib deyirlər: «Müvəqqəti izdivac Peyğəmbərin səhabələrinə yalnız üç gün müddətində halal oldu və sonralar Peyğəmbər onu qadağan etdi.» Həmçinin, demişlər: «Müvəqqəti izdivaca bizim qorxu və müharibə halında olduğumuza görə icazə verilmişdir.»

Halbuki, Əbuzərdən nəql olunan bu iki rəvayət hər iki yolla İbrahim Teymi və Əbdür-Rəhman ibni Əsvəd tərəfindən nəql olunmuşdur. Bu iki rəvayətin vəziyyəti imam Əli TM-a nisbət verilən həmin iki rəvayət kimidir.

3-4-Səbrə Cəhəminin rəvayətinə gəldikdə isə, onun ən düzgünü bəhsin əvvəlində «Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd» və «Sünəni Beyhəqi» kitablarından qeyd etdiyimiz bu hadisədir: Peyğəmbəri Əkrəm onlara müvəqqəti evlənmə icazəsi verdi və o, Bəni Amirdən olan bir qadınla müvəqqəti olaraq evləndi, öz ridasını mehriyyə qərar verib, üç gün onunla bir oldu. Sonra Peyğəmbər buyurdu: «Hər kəsin yanında müt'ə olunmuş bu qadınlardan biri varsa, onları azad etsin.» Yə'ni Peyğəmbər onlara buyurdu ki, müvəqqəti olaraq izdivac etdikləri qadınlardan ayrılıb Məkkədən çıxmağa hazırlaşsınlar. Bir neçə müddətdən sonra xəlifə Ömər in işinə bəraət qazandıranlar meydana daxil olaraq bu rəvayətin ibarələrini təhrif etdilər. O cümlədən, «li-yəxillə səbiləha», yə'ni «ki, onların yolunu açıq qoysun» - cümləsini «innəha həramun min yovmikum haza ilə yəvmil-qiyamə» - «bunlar bu gündən e'tibarən Qiyamət gününə qədər haram oldu» şəklinə salmışlar ki, müvəqqəti izdivacın Məkkədə haram olunduğunu göstərsin (xəlifənin vasitəsilə yox). Amma bu rəvayət müt'ənin haramlığı barəsində digər bir rəvayətlə ziddiyyətli olduğundan, onların bə'ziləri aşkar şəkildə demişlər ki, bu qadağan Məkkənin fəthindən əvvəl – Xeybərin fəthi zamanı – olmuşdur. Başqaları da demişlər ki, bunun həm haram olması, həm də icazə verilməsi Məkkənin fəthindən sonra olmuşdur. Amma özlərini bu rəvayətlərin düzlüyünə iltizamlı gördüklərindən ehtiyac duymuşlar ki, bu aşkar ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün əməlli bir cavab gətirsinlər. Buna görə də Peyğəmbər şəriətinə o həzrətin tamamilə bizar olduğu bir şeyi nisbət vermişlər. Onlar demişlər: «Bu hadisə bir neçə dəfə nəsx olunmuşdur.» Onun şərh elədir:

14-Müvəqqəti evlənmə hökmünün qüvvədən düşməsi;

Müslüm öz «Səhih» kitabında «Müt'ə nikahı, onun yenidən halal olub nəsx olunması və bundan sonra da Qiyamət gününə qədər qüvvədən salınması» bölümü altında bir ünvan gətirmişdir.

Ibni Kəsir öz təfsirində deyir: Şafei və alimlərdən bir qrupu inanırlar ki, müvəqqəti evlənmə halal olmuş, sonra qüvvədən düşmüşdür; sonra halal olmuş, yenidən qüvvədən düşmüşdür.¹

Ibni Ərəbi deyir: Müvəqqəti evlənmənin hökmü iki dəfə nəsxə düşər olmuş, sonra haram edilmişdir.

Zəməxşəri də özünün «Kəşşaf» adlı kitabında buna işarə etmişdir.²

Başqaları isə demişlər: «Nəsx iki dəfədən artıq baş vermişdir.»³ Haqq sonuncu bu qruplardır, çünki əgər bir hökm barəsində hədislərin arasındakı ziddiyyəti aradan qaldırmağa görə nəsxin təkrar olunmasını qəbul etsək, hökmən deməliyik ki, nəsxin təkrar olunması ziddiyyətli hədislərin sayı qədər olmalıdır!!

Deməli, Ibni Ərəbinin sözlərini gətirdikdən sonra Qurtubinin nəql etdiyi şey daha səhihdir. Müvəqqəti izdivac hədisinin yollarını bir yerə yığan alimlər demişlər: «Bu hədislər bunu gərəkli edir ki, müvəqqəti izdivacın hökmü yeddi dəfə halal və haram edilmiş olsun. Çünki Ibni Əmrə rəvayət edir ki, bu hökm İslamın əvvəllərində mövcud olmuşdur. Səlmət ibni Əkvə rəvayət edir ki, o, Ovtasın fəth olunduğu illə əlaqədardır. Əli TM-a mənsub etdikləri rəvayətdə deyirlər ki, Xeybərin fəth olunmasında idi. Rəbi ibni Səbrənin onun halal olmasını Məkkənin fəthinə aid bilir. Bu rəvayətlərin hamısının yolları «Səhihi Müslüm» kitabında qeyd olunmuşdur. «Səhihi Müslüm»dən başqa kitablarda da imam Əli TM-ın dilindən rəvayət edirlər ki, onun qadağan olunması Təbuk müharibəsində olmuşdur. Əbu Davudun «Sünən» kitabında Rəbi ibni Səbrə rəvayət edir ki, müvəqqəti evlənmənin qadağan olunması «Həccətül-vida»da olmuşdur. Əbu Davud bu bölümə olan rəvayətlərin ən düzgünü hesab edərək Əmr Həsəndən rəvayət edir ki, ondan əvvəl və ondan («Həccətül-vida»dan) sonra halal olmamışdır. Bu söz Səbrənin dilindən də rəvayət olunmuşdur.

Bunlar müvəqqəti evlənmə ilə əlaqədar olan yeddi mövqe idi. Xüləfa məktəbinin ardıcılıları «səhih adlandırılan kitablarda gələn hədislərin səhihliyini isbat etmək üçün belə deməyə məcbur olmuşlar: «Müvəqqəti izdivacın hökmü İslam şəriətində dəfələrlə qüvvədən düşmüşdür.»

¹ «Təfsiri ibni Kəsir», 1-ci cild, səh.474; «fəməstəmtə`tum bihi minhunnə» ayəsinin təfsirində.

² «Təfsiri Kəşşaf», 1-ci cild, səh.519.

³ Ibni Rüşd özünün «Bidayətul-müctəhid» kitabının 2-ci cildinin 63-cü səhifəsində deyir: «Bu hadisə beş dəfə baş vermişdir.»

Ibni Qəyyimin bu barədə dedi ki söz necə də gözəldir! O deyir: «Şübhəsiz, şəriətdə belə bir nəsx olunmanın misli görünməmişdir. Onun oxşarı İslamda baş verə bilməz.»¹

Ondan da rüsvayçı nəzər İbni Ərəbinin bu barədə dedi ki aşağıdakı sözdür: «Amma bu (təkrarən qüvvədən düşmə) hökmlərin barəsində – nasix və mənsuxla əlaqədar tam aşkar şəkildə sübuta yetmişdir. Bu şəriətin qəribəliklərindən biri də onda baş verən təkrar nəsxlərdir...!!»²

Qeyd olunanlardan əlavə, mən bilmirəm: Necə mümkün ola bilər ki, bu rəvayətlərdən hətta birini belə səhih bilək?! Halbuki, Ömərən təvəttür şəkildə belə nəql olunmuşdur:

«İki müt`ə Peyğəmbərin dövründə var idi ki, mən onları qadağan edirəm: Qadınların müt`əsi və həccin müt`əsi.»

Başqa bir ibarədə belə deyilir: «Və uhərrimuhuma – o ikisini haram edirəm.»³

Necə mümkün ola bilər ki, bu rəvayətlərdən biri səhih olsun, halbuki, Cabirdən nəql olunan səhih rəvayətdə deyilir: «Biz Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömərən dövründə müvəqqəti izdivac edirdik»?!⁴

Başqa bir rəvayətdə deyir: «Nəhayət Ömərən xilafətinin axırları gəlib çatdı...»

Yenə bir rəvayətdə deyilir: «Biz Peyğəmbərin və Əbu Bəkrin dövründə bir qədər xurma və un ilə müt`ə edirdik, nəhayət Ömər onu Əmr ibni Hərisin gördüyü işə görə qadağan etdi.»⁴

Necə mümkün ola bilər ki, bu rəvayətlərdən hər hansı biri düzgün olsun və şəxsən Ömər, təbein və səhabələrdən heç biri İbni Zübeyrin dövrünə qədər onu eşitməmiş olsun? Müsəlmanlardan heç biri bu müddət ərzində ondan xəbərdar olmamış olsunlar? Çünki əgər belə bir rəvayət olsaydı, Ömərən ondan əgər edər və onun əsasında dəlil gətirərdilər, xilafətin hakim hey`əti də İbni Zübeyrin dövrünə qədər onu yayaraq ona istinad edərdi. Xüsusilə bunu nəzərə alaraq ki, müt`ənin qadağan edilməsi ilə müxalif olanlar, o cümlədən İbni Abbas, Cabir, İbni Məs`ud və başqaları Peyğəmbər sünnəsinə istinad edərək onları məhkum edir, başqalarını da ona şahid tutur, İbni Zübeyrin anası Əsma

¹ «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.204.

² «Termizinin şərh», 5-ci cild, səh.48-51.

³ Bu rəvayətin mənbələri «Həcc müt`əsi və qadınlar müt`əsi» bəhsinin əvvəlində qeyd olundu. Həmçinin bax: «Zadul-məad», 2-ci cild, səh.205.

⁴ Bu rəvayətlərin mənbələri «Ömərən müvəqqəti izdivacı qadağan etməsi səbəbləri» bölməsində keçdi.

kimi adamlardan soruşurdular. Əli və İbni Abbas aşkar şəkildə deyirdilər: «Əgər Ömər müvəqqəti izdivacı qadağan etməsəydi, bədbəxt adamlardan başqa heç kəs zina etməzdi.» Heç kəs də demirdi ki, Peyğəmbər onu qadağan etmişdir.

Bəli, bu miqdarı qəbul edirik ki, bu cür hədislər də xeyirxahlıq məqsədilə düzəldilmişdir ki, xəlifə Ömər bu barədəki mövqeyini dəstəkləsin və ona tutulan iradları ondan uzaqlaşdırsın! Necə ki, həccin ümrədən ayrılması və həccin təklikdə yerinə yetirilməsi hədisləri də ona tutulan iradları dəf etmək və xeyirxahlıq məqsədilə düzəldilmişdir. Bu eynilə Qur`an surələrinin oxunulmasının fəziləti barəsində xeyirxahlıq və savab məqsədilə düzəldilən hədislərə oxşayır.

Nəvavi özünün «Təqrib» kitabında¹ deyir: Qondarma və saxta hədis düzəldənlər bir neçə qrupdur ki, onların ən təhlükəlisi və ən ziyanlısı o kəslərdir ki, zöhdlik və tərki-dünyalığa mənsub edilir və hədisləri xeyirxahlıq və savab məqsədilə düzəldirlər, camaat da onlara e`timad etdiklərinə görə düzəldikləri hədisləri qəbul edirlər.

Onun şərhində deyir: Xeyirxahlıq və savab məqsədilə düzəldilən hədislərin nümunələrindən biri Hakimin öz sənədilə Əbu Əmmar Mərvəzidən rəvayət etdiyi bir hədisdir. Əbu İsmət Nuh ibni Əbi Məryəmə deyildi: Necə oldu ki, sən Əkrəmədən və İbni Abbasdan Qur`an surələrinin hər birinin fəziləti barəsində bu qədər hədisi əldə etdin, halbuki, onların heç biri Əkrəmənin səhabələrinin nəzərində yoxdur?!» O dedi: «Mən gördüm ki, camaat Qur`andan üz çevirmiş, Əbu Hənifənin, ibni İshaqın Məğazi»sinə üz gətirmişlər. Buna görə də o hədisləri savab və xeyirxahlıq məqsədilə düzəltdim.»²

Ömər müvəqqəti izdivacı və həcc müt`əsini qadağan etməklə əlaqədar tutduğu mövqeyini təsdiqləmək üçün düzəldilən hədislər də bu qəbildəndir. Xüsusilə, Peyğəmbərin müvəqqəti izdivacı nəhy etməsi ilə əlaqədar düzəldilən hədisləri qeyd etmək olar ki, bizim nəzərimizə görə İbni Zübeyrdən sonra və hədisin yazıldığı əsrdən qabaq, yə`ni birinci hicri əsrin axırlarında və ikinci əsrin əvvəllərində Ömər işlərinə bəraət qazandırmaq üçün düzəldilmişdir.

Bir sözlə, onlardan biri Peyğəmbərə nisbət verərək belə demişdir: «Peyğəmbəri Əkrəm Xeybər qəzvəsində müvəqqəti izdivacı qadağan etdi.»

¹ «Təqribun-Nəvavi», Hafiz Muhyiddin Nəvavi.

² «Təqribur-ravi fi şərhin-Nəvavi», Süyuti, 1-ci cild, səh.282.

Digəri demişdir: «Peyğəmbər onu halal etdi və qəza ümrəsində haram etdi.»

Üçüncüsü deyir: «Bu hökm Məkkənin fəthində olmuşdur.»

Dördüncüsü deyir: «O, Ovtasın fəthində baş vermişdir.»

Beşincisi deyir: «Təbuk müharibəsində olmuşdur.»

Altıncısı deyir: «Həccətül-vidada baş vermişdir.»¹

Beləliklə, onlardan hər biri demək istəyir ki, bu hökmün halal və haram olması birlikdə və bir yerdə, bir zamanda və xüsusi bir məkanda Peyğəmbərin dövründə baş vermiş, Ömər in haram etməsi də buna görə olmuşdur.

Bəli, bu hədislər bir-birilə ziddiyyət təşkil edir və xüləfa məktəbinin alimləri bu ziddiyyətləri aradan qaldırmaq məqamına gəldikləri üçün İslam şəriətinə nöqsan varid olunmasına səbəb olan şeylərdən başqa bir şey tapa bilməmiş və onu Peyğəmbəri Əkrəm j-ə nisbət vermişlər, halbuki, bu, Mühəmməd j şəriətinə yaxılan iftiradan başqa bir şey deyildir! Onlar deyirlər: «Bu hökm iki dəfə halal, iki dəfə haram edilmişdir.» Həmçinin, demişlər: «Onun halal olub, sonradan qüvvədən düşməsi bundan daha çox, hətta yeddi dəfəyə qədər təkrar olunmuşdur!!»

Bəli, bunlar bu hədislərin düzgünlüyünə iltizamlı olduqları, bu sözlərini qoruyub-saxlamağa cəhd etdikləri vaxta qədər İslama vurulan ehtiramsızlıqları böyük və dağıdıcı faciə hesab etməyəcəklər!

Xüləfa məktəbinin alimləri müvəqqəti izdivacın haram edilməsini dəstəkləmək üçün bu hədislərin vasitəsilə çoxlu faydalar almışlar. Onun nümunəsini Yəhya ibni Əksəmlə² Mə`munun arasında 3-cü hicri ilinin əvvəllərində olan hadisədir ki, İbni Xulləkan onu Məhəmməd ibni Mənsurun dilindən belə rəvayət etmişdir: Biz Abbasi xəlifəsi Mə`munla birlikdə Şam yolunda idik. O göstəriş verdi ki, nida edib belə desinlər: «Müvəqqəti evlənmə halaldır.» Yəhya ibni Əksəm mənə

¹ İbni Həcər «Fəthul-bari», 11-ci cild, səh.73-də bu ravi silsiləsini belə qeyd etmişdir.

² Əbu Məhəmməd Yəhya ibni Əksəm Mərvəzi, Əksəm ibni Seyfi Əsədinin övladlarından idi ki, Mütəvəkkil onu qazil-quzat məqamına seçmiş, İslam məmləkətinin işlərinin idarə olunmasını ona həvalə etmişdir. O, Lut qövmünün əməlinə–livata mürəkib olurdu. Şair onun barəsində deyir:

"Dünya və onun əhalisi nə vaxt islah olar,

Halbuki müsəlmanların qazil-quzatı livat edir?!»

Digəri isə onun barəsində deyir: «O, elə bir qazi idi ki, zinanın şər'i həddə səbəb olduğunu deyir, lakin livat edən şəxsin onun yanında heç bir günahı yoxdur. O, 1042-ci ildə vəfat etmişdir.» «Vəfəyatul-ə`yan», 5-ci cild, səh.197-213.

və Əbil-Əynaya dedi: «Sübh tezdən onun yanına gedin, əgər danışmağa imkan vardırısa, onunla danışın, əks halda mən gəlincəyə qədər sükut edin.»

O deyir: Mə`munun yanına getdikdə, gördük ki, dişlərini yuyur. Qəzəbli halda (Ömər in sözlərini təkrar edərək) belə deyirdi: «İki müt`ə var idi ki, Peyğəmbərin və Əbu Bəkrin dövründə cari idi, mən onu qadağan edirəm!» Sən kimsən ki, ey milçək! Peyğəmbərin və Əbu Bəkrin yerinə yetirdiyi bir işi qadağan edəsən?!»

Əbül-Əyna Məhəmməd ibni Mənsura işarə edib dedi: «Ömər ibni Xəttabın barəsində belə şeylər deyən adamla danışa bilərikmi?!» O deyir: Buna görə də özümüzü saxladığ ki, Yəhya ibni Əksəm gəlsin. O gəldikdə oturdu, biz də oturduq. Mə`mun Yəhyaya dedi: «Nə oldu, nə üçün qəzəblənmişən?» Yəhya dedi: «Bu, İslamda baş verən bir faciəyə görədir.»

Mə`mun dedi: «Onda nə baş vermişdir?»

Dedi: «Zinanın halal olmasına dair çağırış!»

Mə`mun dedi: «Zina?!»

Yəhya dedi: «Bəli, müvəqqəti evlənmə zinadır.»

Mə`mun dedi: «Bunu haradan deyirsən?»

Yəhya dedi: «Allahın Kitabından və Peyğəmbərin sünnəsindən!»

Allah-taala buyurur:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ
خَاشِعُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ *
وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ * وَالَّذِينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ * إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ * فَمَنْ
ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ

"*Həqiqətən, mö`minlər nicat tapdılar...*" (Nəhayət buyurur:) O kəslər ki, öz fərclərini qoruyub-saxlayarlar, öz həyat yoldaşlarından və kənizlərindən başqa bir kəsin yanına getməzlər. Bunlar danlağa düçar olmazlar. Hər kəs bundan başqa bir yol gedərsə, həqiqətən təcavüzkarlardandır."

Sonra dedi: Ey mö`minlərin əmiri! Müvəqqəti izdivac «milki yəmin» (kəniz)-dirmi?

Mə`mun dedi: Xeyr!

Yəhya dedi: Müvəqqəti həyat yoldaşı elə həmin həyat yoldaşındır ki, irs aparır və irs qoyur, övladları ona mülhəq olur¹ və onun şərtlərinə malikdir?

Mə'mun dedi: Xeyr!

Yəhya dedi: Deməli, hər kəs bu ikisindən (daimi izdivacdən və ixtiyarında olan kənizdən) o tərəfə keçərsə, təcavüzkarlıq.

Ey mö'minlərin əmiri! Məhəmməd ibni Hənəfiyyənin oğlanları Əbdüllah və Həsəndən, onlar da Əli ibni Əbi Talibdən nəql edirlər ki, o, belə demişdir: (Bunu Zəhri nəql edir.) «Peyğəmbəri Əkrəm mənə göstəriş verdi ki, uca səslə müt'ənin qadağan və haram olmasını e'lan edirəm. Bu da ki, o həzrətin bu işin yerinə yetirilməsinə dair fərman verməsindən sonra baş vermişdi.

Mə'mun üzünü bizə tutub dedi: Zəhridən nəql olunan bu hədis həqiqətdirmi?

Dedik: Bəli, ey mö'minlərin əmiri! Bə'ziləri, o cümlədən, Malik o rəvayəti dedi.

Mə'mun dedi: «Əstəğfirullah!» (Allahdan bağışlanmaq istəyirəm!) Çağırıb nida edin ki, müt'ə haramdır. (Sonra da belə etdilər.)

Əbu İshaq, İsmail ibni Həmməd ibni Zeyd (Maliki məzhəbinin fəqihidir) bir gün Yəhya ibni Əksəm barəsində danışdılar və onun məqamını yüksək tutaraq dedilər: Onun İslamda elə bir yüksək rolu vardır ki, heç kəs ona malik deyildir. (Sonra bu günləri xatırlatdılar.)²

Bəli, xüləfa məktəbinin alimləri elmi mübahisə apararkən bu hədislərə istinad edirlər, amma xəlifə onların danışılmaz sözləri ilə qarşılaşıb onun «Peyğəmbərin dövründə iki müt'ə var idi, mən onları qadağan edirəm və hər kəs görsə, ona cəza verərəm» - sözünə çatdıqda deyirdilər: Xəlifə ictihad etmişdir! Deməli, Allah və Peyğəmbər bir hökmü buyurmuş, xəlifə Ömər isə onların qarşısında əks mövqe seçərək ictihad etmişdir.³

BU BƏHSİN XÜLASƏSİ

Ömər in belə dediyi mütəvatir şəkildə nəql olundu: «Peyğəmbərin dövründə iki müt'ə var idi ki, mən indi onları qadağan edirəm, hər kəs

¹ Əvvəldə qeyd olundu ki, Əhli-beyt məktəbinin nəzərinə görə müt'ədən əmələ gələn övladlar daimi izdivacdən əmələ gələn övladlarla eyni səviyyədədir.

² «Vəfəyatul-ə'yan», 5-ci cild, səh.199-200; «Məktəbatun-nəhfəttətuəl-Misriyyə» nəşri, 1949-cu il.

³ «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», İbni Əbil Hədid Mö'təzili, 3-cü cild, səh.363, 8-ci tə'nənin cavabında.

onları yerinə yetirsə, cəzalandıracağam.» Bu da «Həcc mütləsi» bölməsində qeyd olundu. Xülfə məktəbində müvəqqəti izdivacın tərif belədir: «Bir kişi bir qadını, onun vəli və qəyyumunun izni ilə və iki şahidin hüsurunda müəyyən bir müddətdə öz izdivacına keçirsin və nəzərə alınmış mehriyyəni ona versin, müddətin sonunda da qadının öhdəsində heç bir şey olmasın. Yalnız iddə saxlamaq bundan istisna olunur ki, hamilə olub-olmadığı məlum olsun. Övlad da şübhəsiz olaraq ataya mülhəq olur. Əgər hamilə olmazsa, müddət keçdikdən sonra başqası ilə evlənə bilər. Onun iddəsi bir aylıq adət qədərindədir və bir-birindən irs aparmırlar. Əgər müddət sona çatdıqda, onu uzatmaq istəsələr, başqa bir mehriyyə qərar verməklə bu işi görməlidirlər.»

Amma onun Əhli-beyt məktəbindəki tərif belədir: «Qadın ya şəxsən özünü təzvic edir, ya da onun vəkili; əgər səğirə olsa, qəyyumu onu məlum olunmuş mehriyyə və müəyyən olunmuş müddətlə onunla izdivac edə bilən bir kişinin əqdinə keçirir. Elə bir şəxs olmalıdır ki, şəxsi cəhətdən, yəni nəşəb, yaxud səbəb, yaxud süd vermə vasitəsilə heç bir maneə olmamalı, yaxud qadın iddədə, yaxud ehsanda (ərdə) olmamalıdır. Həmin müddət sona çatdığı, yaxud əri vaxtın qalanını ona bağışladığı zaman bir-birindən ayrılırlar. Ayrıldıqdan sonra əgər qadın kişi ilə yaxınlıq etmişdirsə və yaisəlik yaşında deyildirsə, iki dəfə aylıq adəti miqdarında iddə saxlamalıdır. Əgər qadın adət görməyən qadınlardan olsa, qırx beş gün gözləməlidir. Əgər yaxınlıq olmayıbsa, yaxınlıq edilmədən tələq verilən qadın kimidir və ona iddə yoxdur. Müvəqqəti izdivacdən əmələ gələn övladlar bütün hökmlərdə eynilə daimi izdivacdəki övladlar kimidir.»

ALLAHIN KİTABINDA MÜVƏQQƏTİ İZDIVAC

Allah-taala buyurur:

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَايَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ
الْفَرِيضَةِ إِنْ أَلَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

*"Ləzzət aldığınız qadınların vacib mehriyyəsini verin. Əgər müəyyən olunmuş mehriyyədən sonra bir şey barəsində razılığa gəlsəniz, sizin üçün heç bir qorxusu yoxdur. Çünki Allah əlim (elmlı) və həkimdir."*¹

¹ «Nisa» surəsi, 24-cü ayə.

Bu ayə İbni Abbasın (təfsir) «Müşəfində» *"Fəməstəmtə'tum bihi minhunnə ila əcəlin musəmma"* şəklində qeyd olunmuşdur. Übeyy ibni Kə'b, Səid ibni Cübeyr və Sədi də onu belə qiraət və təfsir etmişlər. Qütadə və Mücahiddən də belə rəvayət olunmuşdur.

MÜVƏQQƏTI EVLƏNMƏ SÜNNƏDƏ

İbni Məs'ud deyir: Peyğəmbəri Əkrəm ı icazə verdi ki, qadınları, paltar verməklə və müəyyən olunmuş müddətdə əqdimizə keçirək. Sonra bu ayəni tilavət etdi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا
أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا

*"Ey mö'minlər! Allahın sizə halal etdiyi pak-pakizə şeyləri haram etməyin və Allahın tə'yin etdiyi hədlərdən keçməyin."*¹

Cabir və Səlmət ibni Əkvə` deyirlər: Peyğəmbərin carçısı bizə tərəf gəlib dedi: «Peyğəmbər sizə icazə verir ki, müvəqqəti izdivacla evlənəsiniz.»

Səbri Cəhmi də deyir: Peyğəmbər bizə icazə verdi ki, müvəqqəti olaraq evlənək. Mən başqa bir kişi ilə Bəni Amirdən olan bir qadının yanına gedib özümüzü ona təqdim etdik. O dedi: «Mehriyyə olaraq nə verirsiniz?» Mən dedim: «Öz ridamı...» O dedi: «Sənin ridan və özün mənə bəssən.»

Bundan sonra üç gün o qadının yanında qaldım, nəhayət Peyğəmbər ı buyurdu: «Hər kəsin öhdəsində müt'ə olunmuş bu qadınların haqqından bir şey varsa, onu bağışlasın və (o) azad olsun.»

Əbu Səid Xidri deyir: «Biz Peyğəmbərin dövründə paltar verərək müvəqqəti izdivac edirdik.»

Əbu Bəkrin qızı Əsma deyir: «Peyğəmbərin dövründə onu yerinə yetirirdik.»

Cabir deyir: «O günlər Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömər in dövründə bir qədər xurma və un verməklə müvəqqəti olaraq evlənirdik. Nəhayət Ömər in xilafətinin axırları gəlib çatdıqda, Əmr ibni Həris bir qadınla izdivac etdi və o qadın hamilə olduqda, Ömər bu işdən çək indirdi.»

Başqa rəvayətdə deyilir: Əmr ibni Həris Bəni Amirdən olan bakirə bir qızla müvəqqəti evləndi. O, hamilə olduqda, Ömər dedi: «Kişilərdən bə'zilərinə nə olmuşdur ki, müt'ə edir və adil şahid

¹ «Maidə» surəsi, 87-ci ayə.

tutmurlar? Hər kəs müt`ə etsə və şahid tutmasa, ona şər'i hədd vuraram!» Camaat bunu ondan qəbul etdilər.

Başqa bir rəvayətdə deyilir: Rəbiə ibni Üməyyə ibni Xələf iki qadının şahidliyi ilə qeyri-ərəb bir qadını müvəqqəti əqdinə keçirtdi və o qadın hamilə olduqda, Ömər minbərə çıxıb dedi: «Əgər bundan əvvəl e`lan etmiş olsaydım, sizi daş-qalaq edərdim!»

Bir rəvayətdə isə belə dedi: Səlmət ibni Üməyyə-Həkim ibni Üməyyənin azad etdiyi kənizlə müt`ə etdi və o, uşaq dünyaya gətirdikdən sonra onu inkar etdi. Bu zaman Ömər müt`əni qadağan edərək dedi: «Əgər bir kişini mənim yanıma gətirsələr və müt`ə etmiş olsa, özü də möhsin (arvadı olan) olsa, onu daş-qalaq edəcəyəm. Əgər möhsin olmazsa, şallaq vuracağam!»

Məhz Ömər qadağan etməsindən sonra müvəqqəti izdivac İslam aləmində haram edildi və xəlifə Ömər onun qadağan olunmasına israr etməyə başladı.

İmran ibni Sə`d rəvayət edərək deyir: Xəlifə Ömərə dedilər: «Sənə bir nəsihətimiz var.» Ömər dedi: «Əhsən bu nəsihət edənlərə! Deyin gəlsin!»

Mən dedim ki, sən ümmətin sənə eyb tutub deyirlər ki, ümrəni həcc aylarında haram etdin, halbuki, Peyğəmbəri Əkrəm və Əbu Bəkr belə etməmişdilər və o, halal idi.

Ömər dedi: «Əgər onu həcc aylarında yerinə yetirsələr, onun kifayət (müczi) olduğunu bilərlər və Məkkə onların varlığından boş qalar. Belə isə, yaxşı bir iş görmüşəm.

Dedim: «Sonra deyirlər ki, qadınlarla müvəqqəti izdivacı haram etmişən, halbuki, bu Allah tərəfindən verilən bir icazə idi və biz də bir qədər şeylə müt`ə edirik, üç gündən sonra onlardan ayrılırdıq.»

Ömər dedi: «Peyğəmbər onu zərurət və çıxılmaz halda halal etmişdi. Ondan sonra camaat vüs`ətə və firavanlığa çıxdılar. İndi hər kəs istəyirsə, bir qədər şeylə daimi izdivac etsin və üç gündən sonra tələq versin.»

Müəllif: Görəsən ümrənin həcc aylarında yerinə yetirilməsi nəticəsində ilin başqa vaxtlarında Məkkənin ümrəçilərin vücudundan boş qalması bəhanəsi ilə Allahın halal etdiyi bu işi haram etmək caizdirmi?

Müvəqqəti evlənmədə də görəsən səfərə çıxmaq Peyğəmbərin əsrinə məxsus idimi ki, səfərdə o həzrətin izni ilə müt`ə etsinlər? İndi aylarla, illərlə səfərdə olan müsafirlər nə etməlidir? Həmçinin, öz vətəninə daimi olaraq evlənmə bilməyən şəxs öz cinsi qərizəsini inkar

etməlidirmi? Ya cəmiyyətin gizli yerlərində xəyanətə düşər olmalı, yaxud da cəmiyyət-müasir cəmiyyətlərdə yayıldığı kimi-aşkar zinanı rəsmi olaraq qəbul etməlidir?

Amma xəlifənin dediyi: «Bir qədər şeylə izdivac edin, üç gündən sonra təlaqla ayrılın» - sözünə gəldikdə isə, əgər bu izdivac üç gün tərəflərin arasındakı əvvəlki razılıq və niyyətlə baş verərsə, bu eynilə müvəqqəti izdivacdır. Əgər hər öz batinində üç gündən sonra ayrılacağını niyyət etmiş olarsa, bu, öz arvadına qarşı xəyanət və məkrdir və İslam onu heç vaxt təsdiq etməmişdir. Ömər mütə barəsindəki bu və başqa sözləri, eləcə də səhabələrin Peyğəmbərdən nəql etdikləri kimi Peyğəmbərin, Əbu Bəkrin və Ömər dövründə mütə etdiklərinə dair nəql etdikləri rəvayətin hamısı isbat edir ki, Peyğəmbəri Əkrəmdən mütənin haram olması barəsində nəql olunan rəvayətlərin hamısı Ömər əsrindən sonra quraşdırılan saxta rəvayətlərdir. Əgər belə olmasaydı, onun özü də həmin məsələyə istinad edərdi və səhabələr Ömər xilafətinin axır dövrlərində onun qadağan edilməsini deməzdilər. Həmçinin, Əli və İbni Abbas deyirdilər: «Əgər Ömər qadağası olmasaydı, bədbəxt adamlardan başqa heç kəs zina etməzdi.»

Belə ki, Peyğəmbərdən sonra Əli, İbni Abbas, İbni Məs'ud, Əsma, Əbu Səid Xidri, Cabir, Səlmət və Mə'bəd (Ümyyənin iki oğlanları), Müaviyə ibni Əbi Süfyan, İmran ibni Həsən kimi şəxslər onun halal olması fikrində qalmışdılar.

Tabeinlərdən də Tavus, Ətta, Səid ibni Cübeyr, Məkkənin sair fəqihləri və Yəmənin əhli hamılıqla onu halal sayırdılar.

Amma Ömər tərəfindən mütənin haram edilməsinə tabe olan şəxslərin bəziləri Peyğəmbərə nisbət verilən saxta hədislərə e'timad etmiş, bəziləri də demişlər ki, xəlifə bu barədə ictihad etmişdir. Xəlifənin ictihadını özlərinə bir din olaraq qəbul etmişlər.

Yuxarıda bəzi nümunələri qeyd etdik ki, xəlifələr İslam hökmlərini öz şəxsi nəzərləri ilə qarışdırmış, sonralar ardıcılıqları da onları «ictihad» adlandırmışlar. İndi əgər bir kəs onların sirə və fiqhini araşdırsa, bu üslubun onların məktəbinin Əhli-beyt məktəbindən ayrılmasında bir əsas və me'yar olduğunu görər. Çünki Əhli-beyt imamları aşağıda qeyd olunacağı kimi, bu barədə onlarla müxalifət edirdilər.

PEYĞƏMBƏR İ-Ə MƏNSUB EDİLƏN SAXTA RƏVAYƏTLƏRDƏ ZİDDİYYƏTİN SƏBƏBLƏRİ

Sonda deyirik: Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, biz təməttö ümrəsi ilə əlaqədar Peyğəmbəri Əkrəm İ-ə mənsub edilən rəvayətlərdə bir növ ziddiyyət gördük. Çünki onların bəzilərinə qeyd olunur ki, Peyğəmbəri Əkrəm təkcə həccə yerinə yetirdi və ümrə ilə həccə bir-birinin yanında yerinə yetirməyi qadağan etdi. Başqa rəvayətlərdə də qeyd olunurdu ki, o həzrət «Həccətül-vida»da təməttö ümrəsinə dair fərman verdi və o mərasimdə iştirak edənlərin hamısı bunu yerinə yetirdilər. İndi belə sual yaranır ki, görəsən, Peyğəmbər hədislərində belə ziddiyyətlər necə yaranmışdır?

Cavabı budur ki, Peyğəmbəri Əkrəmdən nəql olunan və o həzrətin təkcə həccə yerinə yetirib təməttö ümrəsinə qadağan etməsi ilə əlaqədar bu hədislər yalnız hakim xəlifələrin nəzərlərinə bəraət qazandırmaq üçün düzəldilmişdir. Elə bir nəzər ki, həcc ilə ümrənin ayrılığına dair fərman verir və təməttö ümrəsinin yerinə yetirilməsini qadağan edir.

İndi bizə vacibdir ki, hər vaxt bir-biri ilə ziddiyyətli olan iki hədisi gördükdə, hakimlərin rəyi ilə müvafiq olanlarını boşlayaq.

7-İKİNCİ ƏSRDƏN SONRA İCTİHAD VƏ SƏHABƏLƏRİN ƏMƏLİNDƏN ƏHKAMIN ÇIXARILMASI

İCTİHADIN HƏQİQƏTLİ, KEÇDİYİ YOLLAR VƏ ONA ƏMƏL ETMƏYİN DÜZGÜNLÜYÜNÜN DƏLİLLƏRİ

İctihadın həqiqəti əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, şəxsi rəyə əməl etməkdir. Onun mənşəyi də səhabələrin və xəlifələrin öz şəxsi rəylərinə əməl etməsi olmuşdur ki, ardıcılıarı da aşağıdakı şərhlə onlara tabe olmuşlar:

Dəvalibi deyir: «Səhabələr bəzən elə hadisələrlə qarşılaşdılar ki, Allahın Kitabında və Peyğəmbər sünnəsində ona dair bir dəlil tapa bilmirdilər. Belə olan halda ictihada pənah aparır və onu rəy adlandırırdılar. Necə ki, Əbu Bəkr yerinə yetirirdi... Sonra Ömər...»

O, sonra Ömər Şüreyh və Əbu Musa üçün yazdığı məktublara istinad edərək yazır: «Səhabələr öz ictihadlarında müəyyən olunmuş qanunlara, yaxud tanınmış meyarlara arxalanmırdılar. Onların yeganə arxalanacaqları şey təşrii üzündən dərk etdikləri şey idi.»

Sonra yazır: «Və bu mərifət onlardan (səhabələrdən) sonra gələnlər üçün elə də sadəlikdə hazır olmamışdı. Buna görə də bu ictihad onlardan sonra müctehidin həyat mühitində çoxlu təsirlərə və dəyişikliklərə məruz qaldı. Müctehidlər nüzul əsrindən nə qədər aralanırdısa, əhkamların maddəsi barəsində elmi çəkişmələr və mübahisələr də bir o qədər şiddətlənirdi. Bu çətinlik ictihad kişilərini vadar etmişdi ki, öz ictihadları üçün xüsusi qayda-qanunlar düzəltsinlər və onu «üsuli fiqh» elmi adlandırsınlar. İctihad bu mərhələdə müəyyən qanunların düzəldilməsi ilə əvvəlki mərhələdə olan ictihaddan ayrıldı, seçildi və onun qayda-qanunları təyin edildi. Halbuki, ondan əvvəl yalnız sağlam zövq əsasında şəriət sirlərindən hökmü əldə etmək meyar sayılırdı.»¹

Qur`anda qəbul edilmiş hökmlərin mənbələri barəsində deyir: Qur`anda qəbul edilmiş hökm və hüquqların ilk mənbəsi onun ayələridir.

İkinci mənbə sünnədir. Çünki Allah-taala buyurur:

مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

"Peyğəmbər sizin üçün hər nəyi gətirsə, onu əxz edin."

Üçüncüsü budur ki, Qur`an sünnədə qəbul edilmiş icma və ictihad kimi hüquq və hökmlərin mənbəyini mötəbər bilir.²

Beləliklə, şəriət qanunçuluğu üçün dörd mənbə, yaxud dörd prinsip qərar vermişdir:

- 1-Kitab;
- 2-Sünnə;
- 3-Icma;
- 4-Ictihad.

O deyir: Qeyd etdiklərimizdən aydın olur ki, dördüncü prinsip həm ictihad, həm rəy, həm də əql adlandırılır.³

Burada qeyd olunan miqdarla kifayətlənirik ki, xüləfa məktəbinin ictihada əməl etməyin səhihliyinə dair gətirdikləri dəlillərin düzgün olub-olmamasını araşdıraraq.

¹ «Əl-mədxəlu ilə elmi üsulil-fiqh», «Darul-elm Beyrut» çapı, 1385-ci hicri (1965-ci miladi) ili, səh.14-17, biz onun xülasəsini qeyd etdik. Bu kitab Məhəmməd Dəvalibi tərəfindən yazılmışdır. O hüquq universitetində «üsuli fiqh və romani» qanununda müəllim idi və Paris universitetinin doktorluq elmi dərəcəsini almışdı. Rumıniya hüququnda və İslam elmlərində (Hələbin şəriət univeristetində) ali şəhadətnaməyə malik idi.

² Yenə orada, səh.30.

³ Yenə orada səh.53.

XÜLƏFA MƏKTƏBINİN İCTİHADDA ƏMƏL ETMƏK BARƏSİNDƏKİ ƏN MÜHÜM DƏLİLLƏRİ

A) MƏAZİN HƏDİSİ

«Sünəni Darəmi» və başqa kitablarda deyilir: Peyğəmbər ı Məazı Yəməinə göndərdiyi zaman ona buyurdu: «Necə qəzavət edəcəksən?» O dedi: «Allahın Kitabı əsasında qəzavət edəcəyəm.» Peyğəmbər ı buyurdu: «Əgər Allahın Kitabında cavabı olmazsa?!» Dedi: «Rəsulullahın sünnəsinə əməl edəcəyəm. Peyğəmbər buyurdu: Əgər sünnədə də olmazsa?» O dedi: «İctihad edəcəyəm (çalışacağam), öz rə'yimi axtaracağam, bu barədə heç nəyi əsirgəməyəcəyəm və səhlənkarlıq da etməyəcəyəm.» Məaz deyir: Peyğəmbər əlini sinəmə vurdu və buyurdu: «Allaha həmd olsun ki, Rəsulullahın rəsuluna (göndərdiyinə) tofiq vermişdir.»¹

B) ƏMR İBNI ASIN HƏDİSİ

«Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Müsnədi Əhməd» və başqa kitablarda deyilir: Peyğəmbər buyurdu: «Hərgah hakim hökm etsə və (öz hökmündə ictihad etsə, yə'ni çalışsa) haqqa çatsa, iki mükafat alacaq; əgər hökm edib ictihadı başa vursa və səhvə yol versə, bir mükafat alacaqdır.»²

V) ÖMƏRİN ƏBU MUSA ƏŞ`ƏRİYƏ MƏKTUBU

Bu məktubda belə qeyd olunur: «Dərrakəni qəlbindən keçənlər və Allahın Kitabında, Peyğəmbər sünnəsində olmayan şeylər barəsində tətbiq et, sonra o işləri və hadisələri bir-birilə müqayisə et (qiyas et).»³

Bunlar onların öz ictihadlarının düzgünlüyünü isbat etməkdəki ən mühüm dəlilləri idi və bundan başqalarını da, sənədlərinin zəif olduğuna və məqsədə dəlalət etmədiyinə görə qeyd etmirik. Amma (a) və (b) bəndində olan hədislərə və Ömərın məktubuna gəldikdə isə, İbni Həzm Məazın hədisini araşdıraraq onda münaqişə edir və deyir: «Məazın hədisinə gəldikdə isə, onu dəlil kimi gətirmək rəva deyildir. Çünki e'tibarsızdır və yalnız Haris ibni Əmrin vasitəsilə rəvayət

¹ «Sünəni Darəmi», 1-ci cild, səh.60; «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.230 və 276.

² «Səhihi Buxari», 4-cü cild, səh.178; «Səhihi Müslüm», səh.1242, hədis:15; «Səhihi ibni Macə», «əhkam» kitabı, hədis:2314; «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.187, 4-cü cild, səh.195, 204, 205.

³ «Əl-əhkam», İbni Həzm, Qahirə çapı, 5-ci cild, səh.1003; «Ə'lamul-muqiin», 1-ci cild, səh.84-85.

olunmuşdur ki, o da məchuldur, heç kəs onu tanımır.» Buxari «Tarixi Ovsət» kitabında yazır: «Haris yalnız bu hədislə tanınır ki, o da səhih deyildir.» Bunu da əlavə edək ki, Haris onu heç biri tanınmadığı halda, Həms əhlindən olan kişilərin dilindən nəql etmişdir! Bundan əlavə o, səhabələrin dövründə heç vaxt tanınmamış və heç kəs onu tabeirlərin cərgəsində qeyd etməmişdir. Hətta Əbu Ovn da onu tanınmaz kəslərin cərgəsində qeyd etmişdir, yalnız rə'y səhabələri onu Şö'bənin yanında tapdıqları zaman onu hər kürsüyə mindirib dünyanın hər yerində yaymağa başladılar. Halbuki, o, batil və əsassız bir hədisdir.»¹

O deyir: Bu rəvayətin saxta və batil olmasının dəlili budur ki, Peyğəmbəri Ökrəmin bu cümləni deməsi qeyri-mümkündür: «Əgər Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsində tapmasan...» Çünki onun özü Allah-taalanın buyurduğu bu sözü eşitmişdi: *"İttəbiu ma unzilə iləykum min Rəbbikum – Pərvərdigarınız tərəfindən sizə nazil olanlara tabe olun!"*²

Və onun buyurduğu: *"Əl-yovm əkməltu ləkum dinəkum – bu gün sizin dininizi sizin üçün kamil etdim"*³, eləcə də *"və mən yətəddə hüddəllah fəqəd zələmə nəfsəh – hər kəs Allahın qanunlarından təcavüz edib çıxarsa, şübhəsiz, özünə zülm etmişdir"*⁴ və bundan başqa çoxlu buyruqlarından əlavə, o Həzrətin özü dində şəxsi rə'yə əməl etməyi qadağan etmişdir.

Əgər onun düzgünlüyünü fərz etsək belə, onun «İctihad edəcəyəm və öz rə'yimi axtaracağam» - sözünün mənası budur ki, «mən çalışacağam və öz bacarığımdan istifadə edəcəyəm ki, haqqı Qur'anda və sünnədə tapam; bu barədə daim axtarışda olacağam.»

Həmçinin, əgər hədis düzgün olsa, iki haldan xaricdə deyildir: Ya yalnız Məazın özünə məxsusdur və başqalarını vadar edir ki, Məazın rə'yindən başqa heç bir şəxsin rə'yinə tabe olmasınlar – halbuki, ona inananlar belə demirlər – ya da ki, həm Məaz, həm də başqaları üçün demişdir ki, əgər belə olarsa, hər kəs ictihad edərək öz rə'yini seçərsə, ona əmr olunan şeylərə əməl etmiş olur. Bu halda hamılıqla haqq yolda eyni səviyyədə olar və heç kəs düz yola başqasından yaxın olmaz. Buna əsasən, haqq təzadlarda və ziddiyyətlərdə qərar tapar ki, bu da onların nəzərinin əksinə olub, ağılasığan şeylərlə müxalifdir, üstəlik qeyri-mümkün bir işdir. Belə bir halda heç kəs öz nəzəri üçün dəlil

¹ Yenə orada, 5-ci cild, səh.773-775.

² «Əraf» surəsi, 3-cü ayə.

³ «Maidə» surəsi, 3-cü ayə.

⁴ «Təlaq» surəsi, 1-ci ayə.

gətirə bilməz. Çünki onun müxalifi də ictihad edərək öz rə'yini əsas tutacaqdır. İstinad edilən hədisdə «rə'yə ictihad»dan artıq bir şey gəlməmişdir. Onlar üçün də hədisdə gəlməyən şeyləri ona əlavə etmək rəva deyildir. Həmçinin, heç kəs başqasından daha layiq olmaz. Qeyri-mümkün işlərdən biri də bu cahillərin Məazın hədisində təsəvvür etmələri idi. Belə ki, hədisin düzgünlüyünü qəbul etdiyimiz təqdirdə, həzrət Peyğəmbərin Məaza öz rə'yi ilə halal və haram düzəltməsinə, öz rə'yi ilə vacib fərizələri düzəltməsinə, yaxud qüvvədən salmasına icazə verməsi qeyri-mümkün olan bir işdir. Bu da müsəlmanların təsəvvürünə belə sığmayan bir şeydir və İslam şəriətində yuxarıda qeyd olunanlardan artıq bir şey yoxdur.»¹

İbni Həzm, Əmr ibni Asın hədisi barəsində deyir: «Amma Əmr ibni Asın hədisinə gəldikdə isə, bu onların öz əleyhlərinə tamam olan ən böyük dəlil və sübutdur. Çünki orada deyilir ki, müctəhid olan hakim (qazi) həm xətəyə düşə, həm də gerçəkliyə nail ola bilər. Əgər belədirsə, dində xəta hökm vermək haramdır və mütəal Allah da heç vaxt xəta işi təsdiqləməyi halal etməmişdir. Deməli, onların bu hədisə istinad etmələri batildir.»²

Ömərin məktubuna gəldikdə isə, iki sənəddən əlavə deyilir: «O, səhih deyildir, çünki birincinin sənədində Əbdülməlik ibni Vəlid ibni Mədan Kufi adlı bir adam vardır ki, (rical alimlərinin nəzərində) yekdil nəzərlə mətrukul-hədis və saqitdir, onun atası da namə'lumdur. Amma ikinci sənəddə isə Kərci və Süfyan kimi vasitələr məchuldur. Bu sənəd də qət olunmuşdur. Deməli, ona istinad etmək tamamilə batildir.»³

ONLARIN ICTIHAD BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRİYYƏLƏRİNƏ TUTDUĞUMUZ IRADLAR

- a) İctihadın mə'na və məfhumu;
- b) Üç dəlilin məfhumları.

Amma ictihadın məfhumuna gəldikdə isə, əvvəllər qeyd etdik ki, ictihadın məfhumu birinci hicri əsrində həmin lüğətdəki mə'nasını ifadə edirdi. Yə'ni: «Hər hansı bir işə qüvvə sərf etmək.» Məazdan və Əmr ibni Asdan nəql olunan iki hədis də əgər düzgün sənədə malik olmuş olarsa, onlarda ictihad və müctəhid kəlmələri onun lüğətdəki

¹ «Əl-əhkam», 5-ci cild, səh.775.

² Yəni orada, səh.771.

³ Yəni orada, səh.1003, həmçinin «Ə'ləmul-muqiin», 1-ci cild, səh.85-86.

mə`nasında istifadə olunmuşdur. Bundan əlavə, bu iki hədis mövzu e`tibarı ilə bizim münaqişəmizdən xaricdədir. Çünki onların istifadə etdiyi yer qəzavət və mühakimədir. Bizim münaqişə etdiyimiz yer isə müctəhidlər tərəfindən şəriət hökmlərinin verilməsinin caiz olmasıdır.

Həmçinin Ömərə mənsub edilən məktub və onların istinad etdikləri digər rəvayətlər də bu qəbildəndir. Sənədlərinin zəif olmasından əlavə (belə ki, onların saxta olmasına tam əminlik hasil olur), onların hamısının mövzusu qanunçuluq və şəriətlə deyil, əksinə, qəzavət və mühakimə işləri ilə əlaqədardır!

Qəzavət barəsində də qeyd olunan hədislər ehtiyac duyulan məsələlərdə qazilərin vasitəsilə şəriət hökmünün çıxarılmasının caizliyinə əsla dəlalət etmir. Misal üçün, Məazın hədisinin öz müddəalarına dəlalət edilməsini təsəvvür etdikləri halda, çox səhvə yol vermişlər. Çünki hədisin məqsədi budur ki, kitab və sünnədə qeyd olunan İslam hökmləri iki növdür: Onların bə`ziləri – onlardan birində, yaxud hər ikisində gələnlər – cüz`i qəziyyələrə aşkar dəlalət edir, bə`ziləri isə külli və ümumi qanunlar şəklində bəyan olunmuşdur. Qazi və hakimə vacibdir ki, ehtiyac duyduğu məsələlərə uyğun olaraq külli hökmləri və qanunları əldə etmək üçün bacardığı qədər çalışsın. Bu da ictihadın lüğətdəki mə`nasıdır. Yə`ni «istənilən hökmü əldə etmək üçün qüvvə sərf etmək.»

Əlbəttə, xüləfa məktəbinin alimlərinin bu hədisə necə istinad etmələri göstərir ki, – nəuzu billah! – «Peyğəmbər tərəfindən çatdırılmış İslam şəriəti bə`zi yönərdə nöqsanlıdır və hakimlər, qazilər və müftilər onun varlığı ilə belə, öz rə`yləri əsasında İslamda möhməl qoyulan, yə`ni bəyan edilməyən yeni hökmlərin verilməsinə ehtiyac duyurlar. Bunun əlavə izahı ilahi qaydaların səhabənin əməllərindən çıxarılması keyfiyyətinin bəyan olunmasından sonra qeyd olunacaqdır.

SƏHABƏLƏRİN ƏMƏLLƏRİNDƏN İSLAMI QAYDA VƏ QANUNLARIN ÇIXARILMASI (İXTISAR EDİLMƏSİ)

Dəvalibi ictihadın tə`rifində deyir: «İctihad – (alimlərin) fikir birliyində olmadığı bir rə`ydir. Əgər fikir birliyində olarsa, ona icma deyilir. Buna görə ictihad, icmadan sonrakı mərhələdə qərar tutur.»¹

Həmçinin deyir: «İctihad üç qisimdir:

¹ «Əl-mədxəl», səh.55.

1-Kitab və sünnənin aşkar buyurduqlarının təfsir və bəyan edilməsi.

2-Kitab və sünnədə gələnlərin oxşarlarını müqayisə yolu ilə əldə etmək.

3-Hər hansı bir xüsusi göstərişə arxalanmayan yalnız şəriətin ruhuna əsaslanan rə'y. Bu ruh onun bütün göstərişlərində yayılmışdır: «İslam şəriətinin məqsədi yalnız məsləhət olduğuna görə, hər yerdə bu məsləhət tapılsa, orada Allahın şəriətidir.» Müsəlmanlar hər hansı bir şeyi yaxşı hesab etsələr, o da Allahın nəzərində yaxşıdır.»¹

Başqa yerdə deyir: «Bəlkə də ictihadi məsələlərin ən bariz nümunələrindən biri, Peyğəmbərin vəfatından sonra səhabə əsrində vücuda gələn ən aşkar hadisə – İraq, Şam və Misir torpaqlarının bölüşdürülməsidir ki, ora güc işlədilməklə fəth olunmuşdu. Qur'an ayələrində aşkar şəkildə qeyd olunur ki, qənimətin xümsü beytül-mala qaytarılmalı və aşağıdakı ayədə qeyd olunan sahələrdə məsrəf olunmalıdır:

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّهِ خُمُسَهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ

*"Bilin ki, hər qəniməti əldə etsəniz, onun beşdə biri Allaha, Peyğəmbərə və onun qohum-əqrəbasına məxsusdur."*²

Yerdə qalan dörd pay ayənin məfhumu və Peyğəmbərin əməlinə əsasən qəniməti əldə edənlərin arasında bölüşdürülür. Çünki o həzrət Xeybərin qənimətləri cəngavərlərin arasında bölüşdürmüşdü.

Məhz Qur'ana və sünnəyə əməl sayəsində qənimət əldə edənlər Ömər ibni Xəttabın yanına gəlir və ondan istəyirdilər ki, qənimətlərin xümsünü Allah və ayədə qeyd olunanlar üçün ayırıb yerdə qalanlarını onların arasında bölüşdürsün. Ömər o zaman demişdi: «Bəs bura gələn müsəlmanlar nə etsinlər?! Halbuki, bu yerləri, onda olan imkanlarla birlikdə bölünmüş, öz atalarından irs aparılmış və öz ixtiyarlarına keçirilmiş görəcəklər?! Bu rə'y düzgün deyildir!»

Əbdür-Rəhman ibni Ovfi ona dedi: «Bəs onda düzgün nəzər hansıdır? Bu yerləri və onların imkanlarını Allah onlara qaytarmamışdır!»

Ömər dedi: «Düzü budur ki, belə deyəsən; lakin mən onu qəbul etmirəm!»

¹ Yenə orada.

² «Ənfal», surəsi, 41-ci ayə.

Ömərə e`tiraz edib dedilər: Allahın qılınclarımızın vasitəsilə bizə qaytardığı şeyləri (müharibədə), burada hazır olmayan bir qövm üçün saxlayırsan?!»

Ömər yalnız bunu deyirdi: «Bu, mənim nəzərimdir.»

Axırda hamılıqla dedilər: «(Düzgün) rə`y sənə rə`yindir.»¹

İbni Həzm yazır: «Rə`y o şeydir ki, (insanın) nəfsi heç bir dəlil-sübut olmadan onun düzgün olduğunu təsəvvür edir.»

Həmçinin deyir: «Qiyas – barəsində heç bir nəss olmayan şeyə hökm etməkdir, barəsində hökm gələn bir şeyə oxşar olduğuna görə müqayisə etmə nəticəsində əldə olunur.»²

Dəvalibi istihsan barəsində yazır: «İstihsan odur ki, hər hansı bir məsələdə bir hökm əxz olunsun ki, qiyasda tanınmış olan hökmə müxalifdir, ya istihsanın dəlilində səbəbə üstünlük verildiyinə görə, yaxud məsləhətin tələb etdiyi zərurətə görə və yaxud da hər hansı bir çətinliyi dəf etdiyinə görə.»³

Hənəfilərdən nəql olunur ki, istihsan barəsində belə demişlər: «İstihsan – nəzərdə tutulan məsələdə oxşarlarının hökmündən başqa bir hökmə keçməkdir, səbəbi də bu kimi başqa hökmə keçməni tələb edən güclü cəhətlərdir.»

Malikilərin belə dedikləri nəql olunur: «İstihsan odur ki, müctəhid və fəqih cüz`iyyatla əlaqədar bəhlərdə qiyasın zəruri halda nəticələndiyi şey ilə tətbiq etməkdə iltizamlı olmasın.»⁴

İstislahın tə`rifində deyir: «İstislah öz həqiqətində məsləhət əsasında olan rə`yə hökm etməkdən bir növdür.»⁵

Üçlük təşkil edən bu üç prinsipin fərqləndirilməsi deyirlər: Qiyas və istihsan həmişə digər məsələlərlə yanaşı olmağı tələb edir. Çünki qiyas tələb edir ki, qiyasi məsələlər ona mütləq olsun və bu da onlardakı hökmün səbəblərinin eyni olmasına görədir. İstihsan tələb edir ki, istihsan ilə ona oxşar olan digər məsələlərin hökmündən başqa hökmə keçirsin, bə`zi hallarda ittihadın olmadığına görə – belə ki, bə`zi ittihad təzahürlərindən daha güclüdür – öz hökmündən başqa cür olsun.

Amma istislah məsələlərinə gəldikdə isə, qiyas və istihsanda qeyd olunduğu kimi, digər məsələlərlə yanaşı olmağa ehtiyac duyulmur,

¹ «Əl-mədxəl», «ənvaul-ictihad» babı, səh.91-95.

² «Əl-əhkam», 1-ci cild, səh.40-41.

³ «Əl-mədxəl», səh.293.

⁴ Yəni orda, səh.296.

⁵ Yəni orada, səh.301.

əksinə, istislah məsələlərində hökmün verilməsi üçün yalnız və yalnız məsləhətə istinad edilir.»¹

«Nəslər və zamanın dəyişilməsi ilə İslam şəriətində hökmlərin dəyişilməsi» babında belə deyir: «Amma nəssi şəriət sahibi tərəfindən qüvvədən düşməyən hökmün dəyişdirilməsinə gəldikdə isə, bu hökmün dəyişdirilməsini qazilər və müctehid müftilər zamanlarda məsləhətlərin dəyişməsinə görə caiz bilirlər. Bu da İslamın başqa şəriətlərə olan üstünlüyü və hamı üçün aşkar bir ibrət dərside ki, İslamın insan əqlinə ictihadda və hökmlərdə mülayimliyində nə qədər azadlıq və bu məsləhətləri möhkəmləndirməyə dəyər verdiyini bilsinlər. Beləliklə də, buna əməl etmək İslam şəriətində müqəddər olunmuş gözəl bir qaydanın başlanğıcı olmuşdur. Çünki aşkar şəkildə e`lan edib deyirlər ki, biz zamanın dəyişməsi ilə hökmlərin dəyişməsini inkar etmirik.»²

Bu barədə İbni Qəyyimin «Ə`lamul-muqiin» kitabındakı sözünü dəlil gətirib deyirlər: «Bu, doğrudan da faydası böyük olan bir fəsildir!»³

İbni Qəyyim bu bölmədə bir neçə misal gətirmişdir. O, 7-ci misalda deyir: Peyğəmbərlə Əbu Bəkrin dövründə və Ömər xilafətinin əvvəllərində tələq belə idi ki, əgər tələq verən şəxs üç tələq dalbadal (fasiləsiz) əda etsəydi, bir tələq hesab olunardı və bu səhih rəvayətlərdə sübuta yetmişdir.»

O, sonra zikr olunmuş səhih hədisləri, o cümlədən Rəkanət ibni Əbdü Yezidin rəvayətini gətirmişdir ki, öz arvadına bir məclisdə üç tələq vermiş, sonra öz işindən peşman olmuş, Peyğəmbər j ondan soruşmuşdu: «Necə tələq verdin?» Demişdi: «Ona üç tələq verdim.» Həzrət buyurdu: «Bir yığıncaqdamı?!» Demişdi: «Bəli!» Peyğəmbər j buyurmuşdu: «Bu, yalnız bir tələq sayılır. Əgər istəsən, ona rücu edə bilərsən.» O da arvadına rücu etmişdi.

O deyir: «Məqsəd budur ki, belə bir hökm Ömər ibni Xəttaba gizli deyildi və o bilirdi ki, bu, sünnədir və Allah tərəfindən bəndələrə tələqın birini digərindən sonra qərar verməsi ilə əlaqədar genişlikdir. Həmçinin, deyilmişdir ki, bu növbə ilə olmalıdır. Onun vahid bir cümlədə və tamam şəkildə yerinə yetirilməsi mükəlləf üçün qeyri-mümkündür. Eləcə, lian da belədir. Belə ki, mükəlləf «Allahı dörd dəfə

¹ Yenə orada, səh.304-305.

² Yenə orada, səh.317.

³ Yenə orada, səh.319.

şahid tuturam ki, düz deyirəm» - desə, onun bu cümləsi bir cümlə hesab olunur (dörd dəfə yox!). Əgər qəsamədə and içərək, «Əlli dəfə Allaha and olsun ki, bu, onun qatilidir» desə onun bu cümləsi yalnız bir and hesab olunacaqdır (əlli dəfə yox)...»

Beləliklə, çoxlu misallar gətirir və sonra deyir: «Bu, Allahın Kitabı, bu da Peyğəmbərin sünnəsi; bu, ərəb lüğəti, bu da camaat arasında mövcud olan danışq tərz; bu, Allahın Rəsulunun xəlifəsi, bu da onunla müasir olan səhabələrdir ki, Ömər in hökumətinin əvvəlindən üç il keçənə qədər hamısı bu məzhəb əsasında olmuşdur... Aydındır ki, onların sayı mindən artıq idi.

Məqsəd budur ki, bu nəzər elə bir sözdür ki, Allahın Kitabı, Peyğəmbərin sünnəsi, qiyas, icma qədimdən ona dəlalət edir və ondan sonra da onu batil edib qüvvədən salacaq bir icma gəlməmişdir. Lakin mö'minlərin əmiri Ömər in rə'yi belə olmuşdur ki, onun zamanında «bir məclisdə (yığıncaqda) üç dəfə təlaq vermə» hökmü məsləhətə uyğun idi.»¹

Dəvalibi, icmanın tərifini verərkən onu iki cür bəyan etmişdir: 1-Bütünlüklə ümmətin deyil, yalnız ümmət alimlərinin bəhs olunan mövzu barəsində yekdil fikrə gəlməsi; 2-Bütün məkanlarda və şəhərlərdə baş verən hadisə deyil, sözü gedən hadisənin baş verdiyi məkanlardan bir məkanda olan, yaxud onda arız olan hadisə; misal üçün Mədinəyi-münəvvərə..

O deyir: «Səhabələr dünyadan getdikdən sonra alimlər onların yerinə keçdilər və bu vaxt həmin qrup icmanı da şəriət prinsiplərindən biri kimi qəbul etdilər. Fərqi bu idi ki, bunlar öz qarşılarında heç bir aşkar məhdudiyyət görmədilər.»²

Bura qədər qeyd olunanların hamısı şəxsi rə'yə əməl etməkdən başqa bir şey deyildir, istər özlərinin təvil və ya ictihad adlandırdıqları qəzavət məsələlərində, istərsə də başqa ad qoyduqları hallar, hamılıqla şəxsi rə'yə əməl etmək sayılır.

Qiyasın həqiqətinə gəldikdə isə, o, bundan ibarətdir ki, müctəhid hər hansı bir məsələdə, başqa bir məsələdə də gələn bir hökmü versin. Bunu da iddia edib desin ki, bu iki məsələnin arasında oxşarlıq vardır.

¹ «Ə'ləmul-muqin», İbni Qəyyim Covziyyə; «hökmü cəm'it-tələqatis-sələsə bi ləfzin vahid», fəsl, 3-cü cild, səh.30-36.

² «Əl-mədxəl», səh.334.

Istihsan isə oxşar hökmün həmin məslədə tərک olunmasından ibarətdir. Çünki müctehid məsləhəti onun əksinə hökm verməkdə görür!

İstislah müəmmalı qəziyyədə əməl etməkdən ibarətdir ki, müctehid müqayisə etmədən məsləhəti nəzərə alır.

İcma bütün alimlərin, yaxud bir məntəqə alimlərinin hər hansı bir hökm barəsindəki nəzər birliyi dir! Beləliklə, xüləfa məktəbindəki ictihad qanunlarının hamısı şəxsi rə'y və nəzərlə sona çatır. Bundan əlavə, onlar öz rə'ylərini şəriətdə aşkar şəkildə qeyd olunanlardan – nəsdən qabağa keçirirlər. Gördüyünüz kimi, Ömər hərbi qüvvə sərf etməklə fəth olunan ərazilərdə bu işi görmüş və onun dördə birini Qur'an və Peyğəmbər sünnəsinin aşkar buyurduğunun əksinə olaraq cəngavərlərin arasında bölüşdürməmişdi. Həmçinin, bir məclisdə dalbadal olan üç (ardıcıl) tələqin caiz olmasına dair fətva verdi ki, bu da Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsinin əksinədir! Sonra da bu işlə – Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsinin əksinə olaraq şəxsi rə'yə əməl etməklə öyündülər! Məhz buna görə də müctehidlər arasında rə'y məktəbinin imamı bə'zən aşkar şəkildə deyir ki, «mənim rə'yim Peyğəmbərin hədislərindən irəlidir! Onun rə'yi əməl etməyə Peyğəmbərin sünnəsindən və sözündən daha artıq layiqlidir!» Aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

HƏNƏFİLƏRİN İMAMI VƏ RƏ'YƏ ƏMƏL ETMƏK

Xətib Bağdadi «Tarixi Bağdad» kitabında Yusif ibni Əsbatdan nəql edir ki, Əbu Hənifə belə deyirdi: «Əgər Peyğəmbər məni görsəydi, mən də onu görsəydim, şübhəsiz, o, mənim rə'ylərimdən çoxundan istifadə edərdi. Məgər din yaxşı rə'ydən başqa bir şeydirmi?!»¹

Əli ibni Asimin belə dediyi nəql olunur: Əbu Hənifə üçün Peyğəmbər hədisi dedim, o dedi: «Ona əməl etmirəm!» Mən dedim: «Axı Peyğəmbərdəndir?!» Dedi: «Mən ona əməl etmirəm!»

İshaq Fəzari deyir ki, Əbu Hənifənin yanına gedib müharibə məsələləri barəsində ondan soruşurdum. Bir məsələni soruşduqda, cavab verdi, mən isə dedim: «Bu barədə Peyğəmbərdən filan-filan rəvayətlər nəql olunub?!» O dedi: «Bizi bu rəvayətlərdən asudə qoy!»²

¹ «Tarixi Bağdad», Əbu Hənifənin tərcümeyi-halı, 13-cü cild, səh.387 və 390; «Kitabul-məcrühin», İbni Həbban Səbti (354-cü ildə vəfat edib), 3-cü cild, səh.65.

² «Tarixi Bağdad», 13-cü cild, səh.387, biz o rəvayətlərdən birini buraxdıq. Çünki Əbu Hənifə o yerdə söyləşə mə'ruz qalmışdır.

O deyir: «Əbu Hənifə hər vaxt Peyğəmbər hədisi ilə qarşılaşırdı, onunla müxalifət edir və ondan başqasını seçirdi!»

Yenə deyir: «Əbu Hənifə üçün Seyfin rədd olunmasına dair bir hədis gətirdim. O dedi: «Xurafat hədisidir.»

Həmmad ibni Sülmə deyir: «Əbu Hənifə hədislərə öz şəxsi rə'i ilə nəzər salır və öz rə'i ilə onları bir tərəfə tullayırdı. Yaxud hədislərə və sünnəyə baxır və onları öz rə'i ilə rədd edirdi.»¹

Vəki deyir: «Əbu Hənifənin iki yüz hədislə müxalifət etdiyini gördüm.»²

Saleh Fərra, Yusif ibni Əsbatın belə dediyini nəql edir: Əbu Hənifə Peyğəmbərin dörd yüz hədisini, yaxud ondan artığını rədd edirdi. Ona dedim: «Ey Əba Məhəmməd! Onların məfhumundan ağahsanmı?» Dedi: «Bəli!» Dedim: «Bir az mənim üçün de.» O dedi: Peyğəmbər «At üçün iki paydır, camaat üçün bir pay» – deyə buyurmuşdur. Əbu Hənifə dedi: «Mən heyvanın payını mö'minin payından artıq qərar vermərəm.»

Həmçinin Peyğəmbəri Əkrəm j və onun sahəbələri qurbanlığa əlamət vururdular. Əbu Hənifə isə deyirdi: «Nişan vurmaq müslə etməkdir!»

Peyğəmbər buyurmuşdur: «Satıcı və alıcı bir-birindən ayrılmamış müamiləni pozma haqqına malikdirlər.» Əbu Hənifə deyirdi: «Əgər müamilə baş veribsə, onun qüvvədən salınmasına heç bir ehtiyac yoxdur.»³

Peyğəmbəri Əkrəm j hər vaxt səfərə getsəydi, arvadları arasında püşk atırdı, onun səhabələri də püşk atırdılar. Əbu Hənifə deyir: «Püşk atmaq qumardır!»⁴

Həmmadın belə dediyi nəql olunur: Məscidul-həramda Əbu Hənifənin yanında oturmuşdum, bir nəfər onun yanına gəlib dedi: «Ey Əba Hənifə! Möhrim bir şəxs nə'leynini tapmadıqda, o, ayaqqabı geyə bilərmimi?» Əbu Hənifə dedi: «Gərək bir qurbanlıq kəssin!» O deyir: Mən dedim ki, sübhanəllah! Əyyub bizim üçün rəvayət edib ki, Peyğəmbər möhrim barəsində buyurmuşdur: «Əgər nə'leynini

¹ Yenə orada, 13-cü cild, 390-391; «Məcruhin» kitabı, 3-cü cild, səh.70. «Xurafat hədisidir» cümləsi bu kitabda qeyd olunmuşdur.

² Yenə orada.

³ «Məcruhin», 3-cü cild, səh.70.

⁴ «Tarixi Bağdad», 13-cü cild, səh.390.

tapmasa, ayaqqabı geysin və ayağının üstündəki çıxıntılara qədər açıq qoysun».¹

Bişr ibni Müfəzzəl nəql edir ki, Əbu Hənifəyə dedim: Nafe, ibni Ömərən nəql edərək deyir ki, Peyğəmbər belə buyurmuşdur: «Satıcı və alıcı bir-birindən ayrılmamış müamiləni poza bilərlər.» O dedi: «Bu, bir rəcəzdür!» Sonra dedim: «Qütadə Ənəsdən rəvayət edir ki, bir nəfər yəhudi, bir qız uşağının başını iki daşın arasında əzmış və Peyğəmbər də onun başını iki daşın arasında əzmışdir. Əbu Hənifə dedi: «Bu sarsaqlıqdır!»²

Əbdüs-Səməd atasından nəqlən belə deyir: Əbu Hənifənin yanında deyildi ki, Peyğəmbər belə buyurmuşdur: «Əftərəl-hacimu vəl-məhcum.» «Yə`ni həcamət edən və həcamət olunan öz oruclarını açmışlar.» Əbu Hənifə dedi: «Bu səc`dir (qafiyə, şe`r düzəltməkdir).»³

Əbdül-Varis deyir: Mən Məkkədə olanda Əbu Hənifə də orada idi. Onun yanına getdim, ətrafında bir neçə nəfər var idi. Bir nəfər məsələ soruşdu, o da cavabını verdi. O kişi dedi: «Ömər ibni Xəttabın rəvayəti ilə nə edək?» Dedi: «O, bir şeytanın sözüdür!» Dedim: «Sübhənəllah!» Bir nəfər mənə dedi ki, «Ondan təəccüb edirsənmi? Bu kişidən qabaq başqa birisi gəlib məsələ soruşdu, o da cavabını verdi. O kişi dedi: «Peyğəmbərdən nəql olunan bir rəvayətdə deyilir ki, həcamət edən və həcamət olunan orucunu açmışdır! Bu rəvayətlə nə edirsən?» Əbu Hənifə dedi: «Bu səc`dir!» Mən öz-özümə dedim: «Bu məclisə heç vaxt qayıtmayacağam.»⁴

Yəhya ibni Adəm deyir: Əbu Hənifənin yanında Peyğəmbər hədisindən söz düşdükdə, dedi: «Dəstəmaz imanının yarısıdır» – hədisi barəsində dedi: «Onda gərək iki dəfə dəstəmaz alam ki, imanım kamil olsun!» Yəhya deyir: Burada iman dedikdə məqsəd namazdır. Çünki Allah-taala buyurmuşdur: *"Və ma kanə liyuziə imanəkum – Allah heç vaxt sizin namazınızı zay etməz."*⁵

Peyğəmbər buyurmuşdur: *"La səlatə illa bi-təhurin- Namaz dəstəmaz olmadan namaz sayılmır."* Deməli, «dəstəmaz imanının yarısıdır» - dedikdə məqsəd budur ki, namazın yarısıdır. Çünki namaz dəstəmazsız namaz sayılmır.

¹ Yenə orada, səh.392; «Məcrühin» kitabı, 3-cü cild, səh.67.

² Yenə orada, səh.388; «Məcrühin», 3-cü cild, səh.70.

³ «Tarixi Bağdad», 13-cü cild, səh.388.

⁴ Yenə orada.

⁵ «Bəqərə» surəsi, 143-cü ayə.

Süfyan ibni Üyeynə deyir: Allah qarşısında Əbu Hənifədən də həyasız adam görməmişəm. O, Peyğəmbər hədislərinə misallar vurur və onları rədd edirdi. Eşitmişdi ki, mən "*əlbəyyiani bil-xiyar ma ləm yəftəriqa*" - (*satıcı və alıcı bir-birindən ayrılmamış müamiləni poza bilərlər*) hədisini rəvayət edirəm. Buna görə də daim deyirdi: «De görüm, əgər bir gəmidə olsalar necə?! De görüm, əgər bir zindanda olsalar necə?! De görüm, bir səfərdə olsalar, bir-birindən necə ayrılardılar?!»¹

Müəllif: Biz rə'y imamı və məşhur müctəhid olan Əbu Hənifədən nəql etdiklərimiz və burada xatırladıqlarımızı araşdırarkən əvvəlcə xüləfa məktəbinin mö'təbər hədis kitablarına müraciət edib, o hədisləri dəyərləndirdik və gördük ki, bu hədislər onlarda mövcuddur və Peyğəmbərdən rəvayət olunmuşdur. Sonra Əbu Hənifənin fətvalarına baxdıqda, gördük ki, o bu hədislərin tam əksinə olaraq fətva vermişdir. Aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

1-«Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», «Sünəni Əbu Davud», «Sünəni Termizi», «Müvəttəi Malik» və «Müsnədi Əhməd» kitablarında deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm at üçün iki pay, onun sahibi üçün bir pay qərar verirdi.² Əbu Hənifənin bu hökm ilə müxalifəti İbni Rüşdün «Bidayətul-müctəhid» kitabında (2-ci cild, səh. 411) qeyd olunmuşdur.

2-«Səhihi Müslüm», «Səhihi Buxari», «Sünəni ibni Macə», «Sünəni Darəmi», «Sünəni Termizi», «Müsnədi Əhməd» kitablarında deyilir: «Peyğəmbəri Əkrəm qurbanlıq dəvəsinin küvəninə sağ tərəfinə əlamət vururdu.»³

«Mühəlla» kitabında Əbu Hənifənin belə dediyi nəql olunur: «Qurbanlığa nişan vurmağı bəyənmirəm. Çünki bu, bir növ müslə etməkdir (heyvanın burun-qulağını və s. kəsməkdir).»

¹ «Tarixi Bağdad», 13-cü cild, səh.388-389.

² «Səhihi Buxari», «cihad» kitabı, 2-ci cild, səh.99; «Məğazi» kitabı, 3-cü cild, səh.63; «Səhihi Müslüm», «cihad» kitabı; «keyfiyyətu qismətil-qənimət» babı, hədis:57; «Sünəni Əbi Davud», «cihad» kitabı, səh.143 və 147; «Sünəni Termizi», «seyr» kitabı, 6-cı və 8-ci bab; «Müvəttəi Malik», «cihad» kitabı, səh.21; «Müsnədi Əhməd», 2-ci cild, səh.2, 64, 80, 4-cü cild, səh.138.

³ «Səhihi Buxari», «həcc» kitabı, 51-ci bab; «Səhihi Müslüm», «həcc» kitabı, hədis:205; «Sünəni Termizi», «həcc» kitabı, səh.64; «Sünəni ibni Macə», «mənasik» kitabı; «iş'arul-bədən» babı, səh.96; «Sünəni Darəmi», 68-ci bab; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.216, 254, 280, 334, 339, 247, 372.

Ibni Həzm deyir: Bu aləm müsibətlərindən olan böyük bir müsibətdir ki, müslə Peyğəmbərin gördüyü bir iş olsun! Vay olsun o əqlə ki, Peyğəmbərin hökmünə eyb tutmuş ola.¹

3-«Əl-bəyyani bil-xiyari ma ləm yəftəriqa» hədisi.²

«Bidayətul-müctehid» kitabında deyilir: Şafei və Əbu Hənifə demişdir: Fəsx-müamiləni pozmaq-müddəti üç gündür.³

Ibni Həzm «Əl-mühəllə» kitabında Peyğəmbərdən bu hökm ilə əlaqədar rəvayətləri nəql edərək deyir: Bu hökmlə də yalnız Əbu Hənifə, Malik və bu ikisinin ardıcılıarı müxalifət edərək demişlər: «Bey və müamilə bir kəlamla qəti olur, hətta əgər bədənə bir-birindən ayrılmamış olsalar və heç biri başqasını ixtiyar sahibi etməmiş olsa belə.» Beləliklə Peyğəmbərin danılmaz sünnəsi ilə müxalifət etmişlər.⁴

4-Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Sünəni Darəmi», «Sünəni ibni Macə» və digər kitablarda belə qeyd olunur: «Ehram bağlayan şəxs əgər öz nə'leynini tapa bilməsə, ayaqqabı geyməlidir. Ibni Həzm bu hökmün təfəsilatını və Əbu Hənifənin onunla müxalifət etməsini «Mühəllə» kitabında qeyd etmişdir.»⁵

«Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni ibni Macə» və başqa kitablarda deyilir: Peyğəmbəri Əkrəm bir qızın başını iki daşın arasında əzən yəhudinin başını iki daşın arasında əzdi.⁶ «Bidayətul-müctehid» kitabında deyilir: «Əbu Hənifə və onun səhabələri qisas barəsində deyirlər: «Qatil, bir şəxsi necə öldürsə də belə, yalnız qılınc vasitəsilə öldürülər.»⁷

6-«Səhihi Buxari», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Termizi» və «Sünəni Darəmi» kitablarında deyilir: «Həcamət edən və həcamət

¹ «Əl-mühəllə», Ibni Həzm, 7-ci cild, səh.111.

² «Səhihi Buxari», «büyu» kitabı, bab: 19, 22, 42-44, 46-47; «Səhihi Müslüm», «büyu» kitabı, hədis:43, 46, 47; «Sünəni Əbi Davud», bab: 51; «Sünəni Termizi», bab: 36; «Sünəni Nəsai», bab: 4, 7, 9; «Sünəni Darəmi», bab: 15; «Müvətti Malik», bab: 79; «Sünəni ibni Macə», «ticarət» kitabı, bab: 17; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.4, 9, 52, 54, 73, 135, 311, 3-cü cild, səh.403, 425, 434, 5-ci cild, səh.12, 17, 21, 23.

³ «Bidayətul-müctehid», «bey`ul-xiyar» babı, 2-ci cild, səh.226.

⁴ «Əl-mühəllə», 8-ci cild, səh.351-352, məsələ: 1417.

⁵ Yəni orada, 7-ci cild, səh.81.

⁶ «Səhihi Buxari», «xüsumat», yaxud «vəsaya və diyat» kitabı, 4-cü cild, səh.12; «Səhihi Müslüm», «qəsamət» kitabı, səh.17; «Sünəni Əbi Davud», «diyat» kitabı, səh.1; «Sünəni ibni Macə», səh.24; «Sünəni Darəmi», 4-cü bab; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.193, 262, 269.

⁷ «Bidayətul-müctehid», 2-ci cild, səh.437. Qeyd olunan hədislərin təfəsilatı «Mühəllə» kitabında, 10-cu cild, səh.360-dan sonra gəlmişdir.

olunan şəxs iftar etmişdir (oruclarını açmışdır).»¹ «Bidayətul-müctehid» kitabında deyilir: Əbu Hənifə və onun ardıcılıarı demişlər: «Bu iş (Ramazan ayında) nə məkrühdür, nə də orucu batil edir.»²

7-«Sünəni Termizi», «Sünəni Nəsai», «Sünəni ibni Macə», «Sünəni Darəmi» və digər kitablarda deyilir: «Əl-vüzuu nisful-iman.» (Dəstəməz imanın yarısıdır.)³

8-«Səhihi Buxari», «Səhihi Müslüm», «Sünəni Əbi Davud», «Sünəni Darəmi» və sair kitablarda belə deyilir: «Peyğəmbər hər vaxt səfərə getmək istəsəydi, arvadlarının arasında püşk atırdı; hər kəsin adına çıxsaydı, onu özü ilə aparardı.»⁴

Bəli, yuxarıda qeyd olunan səhih hədislər, eləcə də yüzlərlə digər hədis Peyğəmbərdən rəvayət olunmuş və xüləfa məktəbinin ardıcılarının ən mühüm hədis kitablarında qələmə alınmışdır. İmam Əbu Hənifə və başqa müctehidlər öz rəylərinə əsasən bu hədislərlə müxalifət etmişlər. Halbuki, bu hədislərin sayı «Tarixi Bağdad» kitabında qeyd olunduğu kimi iki yüzdən, yaxud dörd yüzdən artıqdır. Hər kəs «Xilaf» adlı kitablara – İbni Həzmin «Mühəllə» kitabı kimi – müraciət etsə, onların Peyğəmbər hədisləri ilə aşkar şəkildə müxalifət etdiyinə əmin olar.

Qeyd olunanlardan daha pisi budur ki, onlar «üsuli fiqh»də özləri tərəfindən qiyas, istihsan, məsalihi-mürsələ və s. kimi qanunlar yaratmaqla kitab və sünnədə özlərindən yeni qanun çıxartmaq üçün yol açmış, İslam hökmlərini əldə etmək üçün Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsi mövcud ola-ola bə`zən bu qaydalara müraciət etmiş, bə`zən də Allahın Kitabı və sünnəyə müraciət etmiş, bə`zi hallarda isə özlərinin

¹ «Səhihi Buxari», «sovm» kitabı, bab: 32; «Sünəni Əbi Davud», bab: 28; «Sünəni Termizi», bab: 59; «Sünəni Darəmi», bab: 26; «Sünəni ibni Macə», bab: 18; «Müsnədi Əhməd», 3-cü cild, səh.364, 3-cü cild, səh.465, 474, 480, 4-cü cild, səh.123-125, 5-ci cild, səh.210, 276, 277, 280, 282, 283, 6-cı cild, səh.12, 157, 258.

² «Bidayətul-müctehid», 1-ci cild, səh.350; «Əl-mühəllə», 6-cı cild, səh.204-205, məsələ: 753.

³ «Sünəni Termizi», «dua» kitabı, bab: 85; «Sünəni Nəsai», «zəkat» kitabı, bab: 1; «Sünəni ibni Macə», «təharət» babı, 5; «Sünəni Darəmi», «dəstəməz» babı: 2; «Müsnədi Əhməd», 5-ci cild, səh.365.

⁴ «Səhihi Buxari», «cihad» kitabı, 46-cı bab; «hibə» kitabı, bab:15; «şəhadət» kitabı, bab:15 və 30; «Əl-məğazi», səh.34; 34-cü surənin təfsiri, bab:6; «Səhihi Müslüm», «tövbə» kitabı, hədis:56; «Sünəni Əbi Davud», «nikah» kitabı, fil-qismi beynən-nisa», «Sünəni Darəmi», «nikah» kitabı, bab:36; «Müsnədi Əhməd», 6-cı cild, səh.117, 195, 157, 269. Bu hədisi Ümmül-mö`minin Ayişə rəvayət etmişdir. Biz onları araşdıraraq elə bir hal tapa bilmədik ki, Peyğəmbəri Əkrəm qadınlarını həcc və ümrə istisna olmaqla, səfərə aparmış olsun.

düzəltdiyi qaydalara əsasən (onların nümunələri keçdi) onları Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsindən irəli keçirmişlər!

Beləliklə, xüləfa məktəbində Peyğəmbərdən sonra İslam hökmləri dərin dəyişikliklərə məruz qaldı və onların hamısı da İslam şəriətinə mənsub edildi. Buna görə də bəzi müsəlmanlardan əlavə¹ İslam düşmənləri elə təsəvvür etdilər ki, İslam, Peyğəmbər ı-in dövründə naqis olmuş və ondan sonra da dəyişikliklərə uğrayaraq kamal həddinə çatmışdır! Belə ki, yəhudi şərqşünası olan Qold Zihər özünün «İslam şəriətində və əqidəsində dəyişikliklər» adlı kitabını bu mövzuya həsr etmişdir! Şəxsi rə'yə istinad edilməsinin davamı elə həddə çatdı ki, xüləfa məktəbi müctəhidlərindən bəziləri «şər'i hiylələr adı ilə» müəyyən şər'i qanunlar düzəldilər ki, onların oxşarı yer üzündəki heç bir qanunda mövcud olmamışdır və insan xəcalətdən tər axıdır.²

Bundan da rüsvayçısı budur ki, bu müctəhidin tərifində çoxlu hədislər düzəldərək Peyğəmbəri Əkrəmə nisbət vermişlər! Bunu Xətib Bağdadinin Əbu Hüreyrədən, onun da guya Peyğəmbərdən nəql etdiyi bu hədisdə görmək olar: «Mənim ümmətimdə bir kişi gələcəkdir ki, onun adı Nö'man, künyəsi Əbu Hənifədir. O, mənim ümmətimin çırağıdır! O, mənim ümmətimin çırağıdır! O, mənim ümmətimin çırağıdır!»³

İndi mən bilmirəm: Misir padşahları və qulamları şaxələrindən olan Məlik Zahir 665-ci hicri ilində bu ictihadların qarşısını alaraq qadağan etdikdə mən onun İslama xidmətmi, yoxsa xəyanət etdiyini bilmirəm!⁴

Bu ictihada, yə'ni xüləfa məktəbində hakim hey'ətinin şəxsi rə'yinə əməl etməsi xüləfayi-raşidinin dövründə açıldı. Belə ki, onun bağlanması da həmin məktəbin hakim hey'ətinin əli ilə oldu və hazırkı dövrdə də bu vəziyyətdə qalmaqdadır!

Bəli, xüləfa məktəbinin ictihad işindəki vəziyyəti belədir. Amma Əhli-beyt məktəbinin ardıcılıarı ictihad və adqoymaqda öz imamlarına tabe oldular və bu elmi «fiqh», onun mütəxəssislərini isə «fəqih» adlandırdılar.

Kəşşi özünün «Mərifətur-rical» kitabında Əbu Cə'fər (İmam Baqir) və Əbu Əbdilləh (İmam Sadiq) Ǝ-ın ardıcılıarı olan fəqihləri

¹ Davələbinin «Əl-ədxəlu ilə üsulil-fiqh» kitabına müraciət edə bilərsiniz.

² Bax: «Əl-mühəllə», İbni Həzm, 11-ci cild, səh.251, 257, məsələ: 2213; «Əl-müstə'cirətu liz-zina» (zina üçün icarəyə verilmiş qadın!)

³ «Tarixi Bağdad», 13-cü cild, səh.335.

⁴ «Xütəti Məqrizi», 4-cü cild, səh.161.

təqdim edərkən deyir: İmamiyyə alimləri Əbu Cə`fər və Əbu Əbdilləh £-in səhabələrinin ilk qrupları olan bu şəxslərin təsdiq edilməsində yekdil nəzərə malikdirlər və onların fəqih olmasını qəbul edərək belə demişlər: Onların ən bilikli fəqih altı nəfərdir: Zürrə, Mə`ruf ibni Xərboz, Bərid Əcli, Əbu Bəsir Əsədi, Füzeyl ibni Yəsər və Məhəmməd ibni Müslüm Taifi. Həmçinin, demişlər: Bu altı nəfərin içində ən dərin bilikli fəqih Zürrə olmuşdur.¹

İmam Sadiq TM-in ardıcılı olan fəqihləri təqdim edərkən deyir: Bizim alimlərimiz bu qrupun səhih rəvayətlərini təshih etmək (səhih saymaq) barəsində yekdil fikrə malikdirlər: onların sözlərini təsdiq və onların fəqih olmasını qəbul edirlər. Bunlar da əvvəlki altı nəfərdən əlavə, digər altı nəfər olmuşlar: Cəmil ibni Dərrac, Əbdülləh ibni Muskan, Əbdülləh ibni Bükeyr, Həmməd ibni İsa, Həmməd ibni Osman və Əban ibni Osman. O deyir: «Əbu İshaq Fəqih, yə`ni Sə`ləbət ibni Məymun onların arasında Cəmil ibni Dərracı ən yaxşı fəqih kimi hesab edir və bunlar imam Sadiq TM-in səhabələri arasında cavan şəxslər olmuşdurlar.»

İmam Kazim və imam Riza £-in səhabələrini təqdim edərkən deyir: «Bizim alimlər bu qrupun səhih rəvayətlərini təshih etməkdə və onları təsdiqləməkdə yekdil nəzərə malikdirlər və onların fəqih və alim olmalarını qəbul etmişlər. Onlar digər altı nəfərdir...»²

Mərhum Şeyx Səduq (381-ci ildə vəfat edib) hədislərə istinad edərək Əhli-beyt məktəbinin fihi məcmuəsini bir yerə yığmış və onu «Mən la yəhzuruhul-fəqih»³ adlandırmışdır. Onun şagirdi Şeyx Müfid də (4130-cü ildə vəfat edib) «Üsuli-fiqh» elmini yazmışdır. Həminin nəzərində məşhur bir məsələ idi ki, Əhli-beyt məktəbinin fəqihləri fihi ictihad hesab etmirlər, belə ki, Şeyx Tusi özünün «Məbsut» kitabının əvvəlində yazır: «Amma bə`d! Mən həmişə özümlə müasir olan müxaliflərdən eşidirəm ki,... belə deyirlər: «...Qiyası və ictihadı inkar edənlərin çoxlu məsələlərə yolu yoxdur...»

İctihad və müctəhid istilahı Əhli-beyt məktəbinin üsuli-fiqh kitablarında sonrakı dövrlərdə yayılmış, şeyxlərin öz şagirdlərinə hədis rəvayət etməklə əlaqədar verdiyi icazələrə də sirayət etmişdir! Çünki bu icazələr işin əvvəlində ona görə verilirdi ki, şagirdlər mə`sumların ç hədisini rəvayət etməyə icazəli olsunlar. Sonra bu dəyişildi və

¹ «Mə`rifətur-ricəl», Kəşşi, səh.238, nömrə: 431.

² Yəni orada, səh.375, nömrə: 705.

³ Yə`ni əli fəqihə çatmayan şəxsin fihi.

şagirdlərin öz ustadlarının yanında qiraət etdiyi, yaxud eşidildiyi hədis kitabının rəvayətləri üçün də oldu. Daha sonra onun əhatə dairəsi genişləndi və şagirdin öz ustadı yanında oxuduğu hədis və qeyri-hədis kitablarının hamısını əhatə etdi, bu minvalla məzunlara əta olunan elmi şəhadətnamələrə çevrildi.¹

8-ci hicri ilinə çatdığı zaman bu icazələrin bəzilərinə görə ki, alimləri müctehid adlandırırlar. Belə ki, əllamə Hillinin oğlu öz atası tərəfindən müctehid adlandırılmışdır ki, Şeyx Möhsün ibni Məzahir (741-ci ildə vəfat edib) onun icazəsində yazmışdır: «Atam Şeyxül-islam, müctehidlərin imamı.»²

Şeyx Əli Niylinin İbni Fəhdə (791-ci ildə vəfat edib) verdiyi icazədə (o, Əllamə Hillinin oğludur) belə vəsf etmişdir: «Bizim şeyximiz və mövlamız əllamə, imam və müctehidlərin xətimi.»³

Ondan sonrakı yüzilliklərdə bu icazələrin bəziləri aşkar şəkildə məzunların ictihad dərəcəsinə çatmasına şahidlik edirdi. Belə ki, Əllamə Məclisi öz kitablarında rəvayət icazəsini öz nəvəsi Xatun-Abadinin (1085-ci ildə vəfat edib) ictihad mərhələsinə çatması ilə əlaqədar vermişdir.⁴

Son dövrlərdə Əhli-beyt məktəbinin fəqihləri bəzən öz şagirdləri üçün ictihad mərtəbəsinə çatmaqla əlaqədar xüsusi şəhadətnamələr verirdilər.

Bəli, ictihad və müctehid istilahları Əhli-beyt məktəbinin ardıcılarının ürfünə (istilahına) çevrildi. Bu istilah həqiqətdə ismin müştərək mənasından başqa bir şey deyildir və onun mövcud olması ilə belə, bu müştərəklik Əhli-beyt məktəbi ardıcılı olan bəzi xəbərlərin adında da yanlış təsəvvürə səbəb oldu, onları müəyyən nəzərlər irəli sürməyə vadar etdi ki, onların burada bəyan edilməsinə macal yoxdur. Halbuki, əgər bu iki məktəbin ismi müştərək olsa da, möhtəva və məzmununda bir-birindən ayrılırlar. Çünki Əhli-beyt məktəbinin fəqihləri xüləfa məktəbinin ardıcılarının icad etdiyi və bu məktəbin müctehidlərinin rəyinin həmin əsasda möhkəmləndiyi prinsiplərdən heç birinə etimad etmir və hökmlərin əldə olunmasında yalnız Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsinə arxalanırlar ki, bunun əlavə izahı aşağıda qeyd olunacaqdır.

¹ Onun əlavə izahı «Əhli-beyt məktəbində şeyxlərin sənəd silsiləsinin Əhli-beyt imamlarına çatması» başlığında (kitabın sonrakı fəslində) bəyan olunacaqdır.

² «Biharul-ənvar», 107-ci cild, səh.215-216.

³ «Yenə orada, səh.223-225.

⁴ Yenə orada, 105-ci cild, səh.29.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

ƏHLİ-BEYT Ɛ MƏKTƏBINİN ŞƏRİƏT MƏNBƏLƏRİNDƏ QUR`AN VƏ SÜNNƏ

Əhli-beyt imamları əhkamın bəyan edilməsində özlərinin şəxsi nəzər və rə`ylərinə e`timad etmirdilər.

Əhli-beyt imamlarının hədisləri Allaha və Onun Peyğəmbərinə istinad verilir.

Peyğəmbəri Əkrəm ı Əli TM-a fərman verdi ki, öz şəriklərinə yazsın.

Əhli-beyt imamları öz ata-babalarından irs apardıqları elm kitablarını əldən-ələ gəzdirir, ehtiyac duyulduqda ona müraciət edirdilər.

ƏHLİ-BEYT IMAMLARI Ɛ ƏHKAMIN BƏYAN OLUNMASINDA ÖZ ŞƏXSİ RƏ`Y VƏ NƏZƏRLƏRİNƏ E`TIMAD ETMİRLƏR

Əhli-beyt məktəbində islami hökmlərin mənbələri ilə tanış olmaq üçün Qur`ani Kərimdən əlavə, hökmən bu məktəbin təhqiqat mənbələrinə də müraciət etmək lazımdır. Necə ki, xüləfa məktəbinin cəhətləri ilə tanış olmaq üçün belə etmiş və yalnız onların təhqiqat mənbələrinə müraciət etmişdik. Bu da təhqiqat işlərində elmi əmanətdarlığın tələbidir.

İndi Əhli-beyt məktəbinin mənbələrinə müraciət etməklə aydın olur ki, Əhli-beyt imamları İslam hökmlərinin bəyan edilməsində özlərinin şəxsi rə`y və nəzərlərinə – bu, xüləfa məktəbində ictihad adlanırdı – e`timad etmir və yalnız Peyğəmbəri Əkrəmdən irs apardıqları şeylərə istinad edirdilər. (Yə`ni özlərinin xüsusi kitablarında mövcud olan hədislərə müraciət edirdilər.) Bu mə`na da gələn bəhslərdə aydın olacaqdır:

«Kafi» kitabında qeyd olunur ki, bir nəfər imam Sadiq TM-dan bir məsələ soruşdu. Imam TM cavabını verdi. O kişi dedi: «De görüm, filan-filan cür olsa, onda necə nəzər verəcəksiniz?» Imam TM buyurdu: Sakit! Sənin cavabında dediklərim Peyğəmbəri Əkrəmdəndir. Biz hökmlərin bəyan olunmasında özümüzdən heç bir nəzər vermirik!»¹

¹ «Üsuli-kafi», Məhəmməd ibni Yə`qub Kuleyni (328, yaxud 329-cu hicri ilində vəfat etmişdir). Tehran çapı, 1-ci cild, səh.58; «Vafi» Məhəmməd ibni Mürtəza (Əllamə Möhsin Feyz Kaşani adı ilə məşhurdur və 1091-ci hicri ilində vəfat edib), 1323-cü il, 1-ci cild, səh.59.

Əllamə Məclisi bu hədisin şərhində deyir: Sual edən şəxsin məqsədi bu idi ki, məni öz zənn və ictihadınla seçdiyin rə'y və nəzərindən də agah et. Imam TM onu bu yanlış təsəvvürdən çəkirdi və aydınlaşdırırdı ki, onlar yalnız Peyğəmbəri Əkrəm ^İ-in buyurduğu mənbələrə gedib çatdığına tam yəqin etdiyi şeylər barəsində nəzər verirlər.¹

ƏHLİ-BEYT İMAMLARININ Ɔ HƏDİSLƏRİ ALLAHA VƏ ONUN PEYĞƏMBƏRİNƏ İSTİNAD VERİLİR

«Bəsairud-dərəcə» kitabında deyilir: Imam TM sual edən şəxsə buyurdu: «Sənə verdiyim hər bir cavab Peyğəmbərin cavabıdır və bizim özümüzdən heç bir rə'yimiz yoxdur.»²

Füzeyl ibni Yəsar imam Baqir TM-in belə buyurduğunu nəql edir: «Əgər biz öz rə'y və nəzərimiz əsasında danışsaydıq, yolumuzu azardıq. Necə ki, bizdən əvvəlkilər yollarını azmışdılar. Əksinə, biz Pərvərdigarımızın Öz Peyğəmbərinə və Peyğəmbərin də bizim üçün bəyan etdiyi aşkar dəlillər əsasında danışırıq.»³

Imam Sadiq TM buyurur: «Bizim sözüümüz aşkar bir bəyandır ki, Pərvərdigarımız onu Öz Peyğəmbəri üçün bəyan etmiş, Peyğəmbər də bizə buyurmuşdur. Əgər belə olmasaydı, biz də eynilə bu camaat kimi olardıq.»⁴

Sümaə nəql edir ki, imam Əbul-Həsən TM-a dedim: «Dediyiniz hər bir şey Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsindəndirmi, yoxsa öz şəxsi rə'y və nəzərinizi bəyan edirsiniz?» Həzrət buyurdu: «Hər nə deyirəmsə, Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsindəndir.»⁵

ƏHLİ-BEYT İMAMLARININ Ɔ ELMİ İRSİDİR

«Bəsairud-dərəcə» kitabında Davud ibni Əbi Yezid Əhvəldən belə nəql olunur: Imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: «Əgər biz öz rə'yimizə və həvayi-nəfsimizə əsasən camaata fətva versək, onda həlak olanlardan olarıq! Dediymiz, Peyğəmbərdən yadigar qalmış əsərlərdir. Elə bir əsil və həqiqi elm ki, bir-birimizdən irs aparır,

¹ «Mir`atul-üqul», 1-ci cild.

² «Bəsairud-dərəcə», səh.301.

³ Yəni orada, səh.299.

⁴ Yəni orada, səh.301.

⁵ Yəni orada.

camaat özlərinin qızıl və gümüşlərini qoruyub-saxladığı kimi, onu qoruyub-saxlayırıq.»¹

Cabir ibni Yezid Co`fi üç sənədlə deyir: Imam Baqir TM buyurdu: «Ey Cabir! Allaha and olsun, əgər biz camaatla öz şəxsi rə'y və nəzərimiz əsasında danışsaq, onda həlak olanlardan olarıq! Biz Peyğəmbəri Əkrəmdən yadigar qalmış əsərlər əsasında danışırıq. Elə bir əsərlər ki, hər birimiz digərimizdən irs aparır və onu, camaatın özlərinin qızıl və gümüşlərini qoruyub-saxladığı kimi qoruyub-saxlayırıq.»²

Məhəmməd ibni Şüreyh üç sənədlə deyir: Imam Sadiq TM buyurdu: «Əgər Allah-taala bizə itaət etməyi, vilayət haqqını sizə vacib və bizə məhəbbət bəsləməyi əmr etməsəydi, biz sizi öz qapımızda saxlamaz, öz evlərimizə daxil etməzdik. Allaha and olsun, biz öz şəxsi rə'y və həvayi-nəfsimiz əsasında fətva vermir, Pərvərdigarımızın dediyindən başqa bir şey demirik, bizim yanımızda elə qayda-qanunlar vardır ki, onu, başqaları özlərinin qızıl və gümüşlərini qoruyub-saxladığı kimi, qoruyub-saxlayırıq.»³

HƏDISLƏRİN PEYĞƏMBƏR Ȩ-Ə İSTINAD VERİLMƏSİ

Keçən hədislərdə aydın oldu ki, Əhli-beyt imamları aşkar şəkildə deyirmişlər ki, dedikləri onların öz şəxsi rə'y və nəzərləri deyildir, əksinə, onlar Peyğəmbərin sözlərini bəyan edirlər. İndi onların öz sözlərini cədləri Peyğəmbəri Əkrəmə istinad verdikləri hədislərdən bir neçəsini qeyd edirik:

Sümaə ibni Mehran deyir: Imam Sadiq TM buyurdu: *"Allah-taala halal-haramı, təfsir və tə'vili öz Peyğəmbərinə öyrətdi, Peyğəmbər də öz elminin hamısını Əliyə tə'lim verdi."*⁴

Bu hədisin oxşarını Həmrən ibni Ə'yən dörd sənədlə və Əbül-Bəsir, Əbül-əzra, Həmməd ibni Osmandan rəvayət etmişlər.⁵

Yə`qub ibni Şüeyb iki sənədlə nəql edərək deyir: Imam Sadiq TM buyurdu: *"Müətal Allah Qur`anı və ondan əlavə digər elmləri Öz*

¹ Yenə orada, səh.299.

² Yenə orada, səh.299-300, hədis:4 və 6.

³ Yenə orada, səh.301, hədis:5, 7 və 10.

⁴ Yenə orada, səh.290; «Vəsailuş-şiə», 1323-cü ilin çapı, 3-cü cild, səh.391, hədis:19; «Müstədrəkül-vəsail», 1321-ci ilin çapı, 3-cü cild, səh.192, hədis:28; «Təfsiri Əyyaşidən» nəqlən.

⁵ «Bəsairud-dərəcəat», səh.290-292, hədis:6, 7, 8, 10-12.

Peyğəmbərinə öyrətdi, Peyğəmbər də Allahın ona öyrətdiyi şeylərin hamısını Əliyə öyrətdi."¹

Məhəmməd Hələbi deyir: İmam Sadiq TM buyurdu: "Əli Peyğəmbərin bildiyi hər bir şeyi bilirdi. Allah elə bir şeyi Peyğəmbərinə öyrətməmişdi ki, Peyğəmbər də onu Əmirəl-mö'mininə öyrətməmiş olsun."²

Səlim ibni Qeys deyir: Əmirəl-mö'minin Əli TM buyurdu: "Mən belə bir şəraitdə idim ki, hər vaxt Rəsuli Əkrəmdən bir şey soruşsaydım, cavabımı verərdi. Əgər bir şey soruşmasaydım, özü sözə başlayardı. Gecə-gündüz, asiman-yer, dünya-axirət, behişt-cəhənnəm, səhra-dağ, aydınlıq-qaranlıq və s. barəsində elə bir ayə nazil olmamışdır ki, onların hamısını mənə öyrətməsin və mənə imla deməsin. Mən də onu öz əlimlə yazdım, təvil və təfsir, möhkəm və mütəşabih, xass və amm, ayələrin harada və necə nazil olmasını – şəni-nüzulunu (Qiyamətə qədər) mənə öyrətdi və Allahdan istədi ki, mənə fəhm və dərk qüvvəsi əta etsin."³

Bu hədisi İbni Sə'din «Təbəqat» kitabında (xüləfa məktəbinin kitablarından) mövcud olan aşağıdakı üç hədis də dəstəkləyir:

1-Məhəmməd ibni Əmr ibni Əli ibni Əbi Talib deyir ki, Əliyə dedilər: «Necə oldu ki, sən Peyğəmbər səhabələrinin arasında hamısından çox hədis deyirsən?!» Dedi: «Mən elə bir şəraitdə idim ki, hər vaxt sual etsəydim, Peyğəmbər məni agah edərdi, əgər sükut etsəydim, özü danışmağa (və elm öyrətməyə) başlayardı.»

2-Süleyman Əhməsi öz atasından nəql edərək deyir ki, Əli dedi: «Allaha and olsun, elə bir ayə nazil olmadı ki, nə barəsində, harada və kim üçün nazil olduğunu bilməyim. Həqiqətən, mənim Pərvərdigarım mənə dərk edən bir qəlb və bəlağətli bir dil bağışlamışdır.»

3-Əbu Tüfeyl deyir ki, Əli dedi: «Məndən Allahın Kitabı barəsində soruşun; çünki elə bir ayə yoxdur ki, gecədə, yoxsa gündüzdə, çöldə, yaxud dağda nazil olmasını bilməyim.»⁴

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Zeyd ibni Əlidən nəqlən belə deyilir: Əmirəl-mö'minin Əli TM buyurmuşdur: «Elə bir gündüzü gecəyə çatdırmadım və elə bir göstərişi Peyğəmbəri Əkrəmdən öyrənmədim

¹ Yəni orada, səh.290-291, hədis:3 və 9.

² Yəni orada, səh.292, hədis:13.

³ Yəni orada, səh.198, hədis:3.

⁴ «Təbəqati ibni Sə'd», Əli TM-in tərcümeyi-halı, 2-ci cild, 2-ci hissə, səh.101, Avropa çapı. Birinci hədisi Əhməd ibni Hənbəl də «Fəzailu Əli ibni Əbi Talib» kitabında qeyd etmişdir.

ki, o gündə halal-haram, əmr və nəhy barəsində nazil olan ayənin Cəbrailin vasitəsilə şə`ni-nüzulunu və nazil olduğu mövzunu Peyğəmbərdən öyrənməmiş olum.» Ravi deyir: Zeydin yanından çölə çıxdıqda mö`təzilə qrupu ilə qarşılaşdıq və bu məsələni xatırlatdıq. Onlar dedilər: «Bu, çox əzəmətli və qəribə bir mövzudur! Belə bir şey necə mümkün ola bilər, halbuki, bə`zən o ikisindən biri digərindən qaib olub. Bu halda o necə başa düşürdü?» Deyir: Zeydin yanına qayıtdıq və onların sualını verdikdə, o dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm i onun iştirak etmədiyi günlərin sayını yadında saxlamış və bir-birlərinə çatdıqları zaman buyurmuşdu: «Ya Əli! Filan gündə mənə filan şeylər nazil oldu, filan gündə filan şeylər.» Bu günləri ardıcıl olaraq sayır, nəhayət görüşdükləri günə qədər onların hamısını deyirdi.»

O deyir: «Biz mö`təzililəri bu izahdan agah etdik.»¹

Zeydin bu rəvayətini «Sünəni Nəsai», «Sünəni ibni Macə», «Müsnədi Əhməd» kitablarından (hamısı xüləfa məktəbinin mənbələridir) nəql olunan aşağıdakı üç rəvayət də təsdiqləyir:

1-Əbdüllah ibni Nəciyy deyir: Əli dedi: «Mənim Peyğəmbəri Əkrəmin yanında böyük məqamım var idi ki, heç kəs ona malik deyildi: Hər səhər onun yanına gedir və deyirdim: «Salam olsun sənə ey Allahın Peyğəmbəri! Əgər tənəhnöh etsəydi, evimə qayıdar, əks halda onun yanına gedərdim.»²

Əli TM dedi: Peyğəmbəri Əkrəm mənim üçün xüsusi bir saat ayırmışdı ki, (hər vaxt) onun yanına gedir, çatdığım zaman icazə istəyirdim. Əgər namaz halında olsaydı, tənəhnöh edərdi, mən də qayıdardım. Əgər bir işlə məşğul olmasaydı, daxil olmağa icazə verərdi.»

3-Əli dedi: Mən hər gecə-gündüzdə iki dəfə Peyğəmbərin yanına gedirdim; əgər gecə daxil olsaydım, mənim üçün tənəhnöh edərdi.»³

PEYĞƏMBƏRİ ƏK RƏM i FƏRMAN VERDİ Kİ, ƏLİ TM ÖZ ŞƏRIKLƏRİ ÜÇÜN BELƏ YAZSIN:

Şeyx Tusinin «Əmali», «Bəsairud-dərəcət» və «Yənabiul-məvəddət» kitablarında Əhməd ibni Məhəmməd ibni Əli imam Baqir TM-dan,

¹ «Bəsairud-dərəcət», səh.197, hədis:4.

² Tənəhnöh – bir şeyi başa salmaq üçün öskürəyə oxşar asta bir səsdır.

³ «Sünəni Nəsai», 1-ci cild, səh.178; «ət-tənəhnöh fis-səlat» babı; «Sünəni ibni Macə», hədis:3708; «Müsnədi Əhməd», 1-ci cild, səh.80-85, 107, hədis:608, 647, 845.

o da öz ata-babalarından nəql edir ki, Peyğəmbəri Əkrəm Əliyə buyurdu: «Sənə imla etdiyim şeyləri yaz.» Əli dedi: «Ya Nəbiyyəllah! Qorxursan ki, unudam?!» Buyurdu: «Sənin unutmağından qorxmuram, çünki Allahdan istəmişəm ki, səni qoruyub-saxlasın və səni unutmasın. Lakin sənin şəriklərindən (onların əlinə çatmayacağından) qorxuram.» Əli deyir: Mən dedim: «Ya Nəbiyyəllah! Mənim şəriklərim kimlərdir?» Buyurdu: «Sənin sülbündən (nəslindən) əmələ gələcək nəvələrimdir ki, mənim ümmətim onların vasitəsilə Allahdan yağış diləyəcək, onların vasitəsilə duaları müstəcab olacaq, məhz onların vasitəsilə Allah bəlaları camaatdan uzaqlaşdıracaq və Öz rəhmətini asiman- dan nazil edəcək.» Sonra Həsənə işarə edib buyurdu: «Bu, onların birincisidir.» Hüseynə işarə edərək buyurdu: «(Digər imamlar) onun nəslindən olacaqlar.»¹

Bu da imam Əli TM-in Məskin adlı bir yerdə işarə etdiyi mövzudur ki, Əbu Ərakə onu rəvayət edərək deyir: «Biz imam Əli TM-la Məskində idik və öz aramızda söhbət edib deyirdik ki, «Əli Peyğəmbərin qılincını irs aparmışdır.» Bəziləri deyirdi: «Onun qatırını irs aparmışdır.» Digər bir qrup isə deyirdi ki, «o, bir səhifəni irs aparmışdır ki, qılincın asıldığı yerdədir.» Bu söhbəti davam etdirdik, nəhayət Əli çölə çıxıb buyurdu: «Allaha and olsun, əgər icazəm olsaydı, bu ilin axırına qədər sizinlə danışar və heç bir kəlməni də təkrarlamazdım. Bəli, Allaha and olsun, mənim yanımda Peyğəmbərin özünə və onun Əhli-beytinə məxsus olan çoxlu səhifələr vardır. Onların arasında Əbitə adlı bir səhifə vardır ki, ondan çətinə ərəblərə varid olmamışdır. Onda Allah dinindən heç bir payları və nəsilbləri olmayan altmış qəbilənin adı vardır.»²

Bundan sonra Əhli-beyt imamları biri digərindən sonra bu səhifələri aşağıda qeyd olunacağı kimi irs aparmışdır:

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Cabirdən nəql olunur ki, Imam Baqir TM buyurdu: *"Mənim yanımda bir səhifə vardır ki, Peyğəmbəri Əkrəmin hədiyyə etdiyi on doqquz səhifəni əhatə edir."*³

¹ «Əməliyi Şeyx Tusi», (460-cı ildə vəfat etmişdir), Nəcəf çapı, 1384, 2-ci cild, səh.56; «Bəsairud-dərəcət», səh.167; «Yənabiul-məvəddət», Şeyx Süleyman Hənəfi; «Daru xilafətil-Osmaniyyə» çapı, 1302-cü il, səh.20

² «Bəsairud-dərəcət», səh.149, bunun oxşarı, səh.159, hədis:15. Əbu Ərakə imam Əli TM-in dövründən Ziyad ibni Əbihin dövrünə qədər Kufədə yaşamışdır. («Qamusur-ricəl», 10-cu cild, səh.7.

³ Yəni orada, səh.144.

Füzeyl ibni Yəsarin belə dediyi nəql olunur: İmam Baqir TM mənə buyurdu: *"Ey Füzeyl! Bizim yanımızda Əlinin kitabı vardır ki, uzunluğu yetmiş ziradır. Yer üzərində ehtiyac duyulan hər bir şey onda qeyd olunmuşdur, hətta bu əsərin diyəsi belə! (Sonra baş barmağı ilə o əsəri öz əlində icad etdi.)"*¹

Həmran ibni Ə'yən deyir: İmam Baqir TM böyük bir hücrəyə işarə edərək buyurdu: *"Ey Həmran! Bu hücrədə bir səhifə vardır ki, uzunluğu yetmiş ziradır. O, Əlinin əlyazması və Peyğəmbərin imlası ilə yazılmışdır. Əgər biz bu insanlara vilayət tapa bilsək, yalnız Allahın nazil etdiyi əsasda hökm edəcək və o səhifədə qeyd olunanlardan kənara çıxmayacağıq."*²

Məhəmməd ibni Müslüm deyir ki, imam Baqir TM buyurdu: *"Bizim yanımızda Əli TM-in əlyazması ilə və uzunluğu yetmiş zira olan bir səhifə vardır. Biz onun içində yazılanlara tabe olur və ondan kənara çıxmırıq."* Mən bu elmin miqdarı və mirası barəsində soruşaraq dedim: «Onların hamısı elm məcmuəsidir, yoxsa camaatın söhbət etdikləri məsələlərin təfsiri – təlaq, fərizələr, onların hamısı burada qeyd olunmuşdurmu?!» Buyurdu: *"Əli bütün elmləri – qəza, fəraiz və s. hamısını yazmışdır. Əgər bizim yolumuza itaət etsələr, elə bir söz yoxdur ki, orada olmasın və biz də onları icra edərək."*³

Digər bir rəvayətdə isə belə buyurduğu nəql olunur: *"Əgər bizim xəttimizə tabe olunsa, elə bir şey yoxdur ki, onun barəsində bir sünnə mövcud olmasın və biz də onları icra edərək."*⁴

Məhəmməd ibni Müslüm imam Baqir, yaxud imam Sadiq [£]-in belə buyurduğunu nəql edir: *"Bizim yanımızda bir səhifə vardır ki, Əlinin yazıları, yaxud Əlinin Müshəfidir. Onun uzunluğu yetmiş ziradır. Biz onun içində yazılanlara əməl edirik və ondan kənara çıxmırıq."*⁵

Əbdüllah, imam Sadiq TM-dan, o da atasından belə nəql edir: *"Əlinin kitabında ehtiyac duyulan hər bir şey vardır, hətta cızılmanın və kobud xasiyyətin belə diyəsi onda qeyd olunmuşdur."*⁶

Mərvan deyir: İmam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: *"Əlinin kitabı bizim yanımızdadır ki, onun uzunluğu yetmiş ziraya çatır."*¹

¹ Yenə orada, 147.

² Yenə orada, səh.143.

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada, səh.164.

⁵ Yenə orada, səh.146.

⁶ Yenə orada, səh.164, 148.

Başqa bir rəvayətdə buyurdu: *"Əli hər nə vardısı, hamısını yazırdı, hətta cızılmanın diyəsini belə."*²

Başqa bir hədisdə buyurdu: *"Allaha and olsun, bizim yanımızda, uzunluğu yetmiş zira olan bir səhifə vardır və camaatın ehtiyac duyduğu hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi belə, onda vardır. Bu səhifəni Peyğəmbər imla etmiş, Əli isə onu öz əli ilə yazmışdı."*³

Əbdüllah ibni Sənan imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu nəql edir: *"Bizim yanımızda bir dəri vardır ki, onun uzunluğu yetmiş ziraya çatır. Onda Peyğəmbəri Əkrəmin imlası və Əlinin əlyazması ilə bir yazı vardır, camaatın ehtiyac duyduğu hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi belə, onda mövcuddur."*⁴

Mənsur ibni Hazim deyir ki, Imam Sadiq TM buyurdu: *"Bizim yanımızda bir səhifə vardır ki, ehtiyac duyulan hər bir şey onda vardır, hətta cızılmanın diyəsi belə onda qeyd olunmuşdur."*⁵

Osman ibni Ziyad deyir: Imam Sadiq TM-in yanına getdikdə, mənə buyurdu: «Otur.» Mən oturdum və o öz barmaqları ilə mənim əlimin üstünə vurdu və onun izi düşdükdə, buyurdu: *"Bu iş və bundan azının belə hökmü bizim yanımızda mövcuddur."*⁶

Mənsur ibni Hazim və Əbdüllah ibni Əbu Yəfur deyirlər: Imam Sadiq TM buyurdu: *"Bizim yanımızda bir səhifə vardır ki, onun uzunluğu yetmiş ziradır və ehtiyac olan hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi belə onda mövcuddur."*⁷

Əbdür-Rəhman ibni Əbi Əbdilləh deyir: Imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: *"Bu evdə bir səhifə vardır ki, uzunluğu yetmiş ziradır. Allah-taala elə bir halal və haramı yaratmamışdır ki, onda olmasın, hətta cızılmanın diyəsi belə."*⁸

Məhəmməd ibni Əbdül-Məlik deyir: Təqribən 60 nəfərlə birlikdə imam Sadiq TM-in yanında idik ki, onun belə buyurduğunu eşitdik: *"Allaha and olsun ki, bizim yanımızda uzunluğu yetmiş zira olan bir*

¹ Yenə orada, səh.147.

² Yenə orada, səh.148.

³ Yenə orada, səh.145.

⁴ Yenə orada, səh.147, onun xülasəsi, səh.143-də.

⁵ Yenə orada, səh.154 və 146-da azacıq əlavə ilə qeyd olunmuşdur.

⁶ Yenə orada, səh.159, azacıq fərqlə səh.148.

⁷ Yenə orada, səh.144.

⁸ Yenə orada, səh.145.

səhifə vardır. Allah-taala elə bir halal və haramı yaratmayıb ki, onda olmasın, hətta cızılmanın diyəsi belə onda mövcuddur."¹

Süleyman ibni Xalid deyir: İmam Sadiq TM buyurdu: *"Bizim yanımızda bir səhifə vardır ki, uzunluğu yetmiş ziraya çatır, o, Peyğəmbəri Əkrəmin imlası və Həzrət Əlinin əl xətti ilə yazılmışdır; elə bir halal və haram yoxdur ki, onda mövcud olmasın, hətta cızılmanın diyəsi belə."*²

Həmməd deyir ki, İmam Sadiq TM buyurdu: *"Allah-taala elə bir halal və ya haramı yaratmamışdır ki, onun bir ev kimi həddi-hüdudu olmasın. Aydındır ki, Mühəmmədin halalı Qiyamət gününə qədər halal, Mühəmmədin haramı Qiyamət gününə qədər haramdır. Bizim yanımızda bir səhifə vardır ki, uzunluğu yetmiş ziraya çatır. Allah-taala elə bir halal və haramı yaratmamışdır ki, orada gəlməsin, yolların hüduqları yollara, evlərin hüduqları evlərə məxsusdur, hətta cızılmanın, bir şallağın, yarım şallağın diyəsi belə, orada mövcuddur."*³

Əbdüllah ibni Əyyub öz atasından nəql edir ki, İmam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: *"Əli öz şiələrini boşlamamışdır ki, halal-haram məsələlərində bir kimsəyə ehtiyacı olsunlar. Biz onun kitabında cızılmanın diyəsini belə görmüşük!"* Sonra buyurdu: *"Amma sən də əgər onun kitabını görsəydin, yaqın edərdin ki, o, əvvəlki ata-babaların kitablarındanı!"*⁴

Məhəmməd ibni Həkim imam Kazim TM-in belə buyurduğunu nəql edir: «Bizdən əvvəlkilər yalnız qiyas vasitəsilə həlak oldular. Mütəal Allah Öz Peyğəmbərini yalnız o zaman qəbzi-ruh etdi ki, dinini halal və haram işlərlə əlaqədar kamilləşdirdi, o Həzrət sizin ehtiyacı olduğunuz hər bir şeyi sizin üçün gətirdi ki, həyatda və ölümünüzdə onun Əhli-beytinə sığınasınız. O səhifə biz Əhli-beytin yanındadır ki, hətta cızılmanın diyəsi belə onda vardır.» Sonra buyurdu: «Əbu Hənifə o kəslərdəndir ki, «Əli də dedi, mən də deyirəm» - deyir.»⁵

«Bəsairud-dərəcət» və «Kafi» kitablarında Bıkr ibni Kərb Seyrəfinin belə dediyi nəql olunur: İmam Sadiq TM buyururdu: «Onların sizinlə nə işi vardır?! Sizdən nə istəyir və nə üçün sizi

¹ Yenə orada, 144.

² Yenə orada.

³ Yenə orada, səh.148; «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.59; «Vafi», 1-ci cild, səh.61, kəlmələrdə azacıq təfəvütlə. Bu iki hədisdə «hələli Mühəmməd» ifadəsi qeyd olunmayıb.

⁴ Yenə orada, səh.166.

⁵ Yenə orada, səh.150 və səh.146-da azacıq əlavə ilə.

danlayıb məzəmmət edirlər?! Onlar (sizə) deyirlər: «Rafizə! (tərk edən)» Bəli, Allaha and olsun, siz yalanı tərk etmiş və haqqa tabe olmusunuz. Ağah ol, Allaha and olsun, bizim yanımızda elə bir şey vardır ki, (onun vasitəsilə) bir kəsə ehtiyacılı deyilik. Bu camaat (bizim müxaliflərimiz) bizə ehtiyaclıdırlar! Bizim yanımızda bir kitab vardır: O, Peyğəmbəri Əkrəm ǝ-in öz imlası və Əli TM-in əlyazması ilə olan bir səhifədən ibarətdir ki, onun uzunluğu yetmiş ziraya çatır. Onda hər bir halal və haramın hökmü mövcuddur.»¹

IMAM ƏLİ TM-İN KİTABININ ADI HÖKMLƏRDƏ

Əhli-beyt imamları ǝ Əli TM-in Peyğəmbər ǝ-in imlası ilə olan bu kitabını «Camia» adlandırmışlar:

«Kafi» və «Bəsairud-dərəcat» kitablarında Əbu Bəsirdən belə nəql olunur: İmam Sadiqin yanına gedib dedim: «Sənə fəda olum, mən sizdən bir məsələ soruşuram. Burada bir şəxs varmı ki, sözümlə eşitsin?» İmam özü ilə başqa otaq arasındakı pərdəni kənara çəkdi və oranı yoxlayıb buyurdu: «Əba Məhəmməd! Nə istəyirsənsə, soruş!» Dedim: «Sənə fəda olum! Sizin şiələriniz deyirlər ki, Peyğəmbəri Əkrəm Əliyə elmdən bir bab öyrətdi ki, ondan min qapı açılırdı.» Buyurdu: «Əba Məhəmməd! «Camia» bizim yanımızdadır, onlar nə bilirlər ki, «Camia» nədir!» Mən dedim: Sənə fəda olum! «Camia» nədir?» Həzrət buyurdu: «Uzunluğu Peyğəmbərin zirası ilə yetmiş zira və onun imlası ilə olan bir səhifədir. O həzrətin iki mübarək dodağından deyilmiş və Əlinin əlləri ilə yazılmışdır. Bütün halal və haram hökmlər, camaatın ehtiyac duyduğu hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi belə, orada qeyd olunmuşdur.» Sonra əlini mənə vuraraq buyurdu: «Əba Məhəmməd! Mənə icazə verirsənmi?!» Dedim: «Sənə fəda olum! Mən sizin qulluğunuzdayam, nə istəyirsinizsə edin.» O həzrət öz əli ilə mənə sıxdı və buyurdu: «Hətta bunun diyəsi də!» Sanki bir qədər qəzəblənmişdi. Mən dedim: «Allaha and olsun, bu elmdir!»²

Süleyman ibni Xalid deyir ki, imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: «Həqiqətən bizim yanımızda «Camia» adlı bir səhifə vardır ki,

¹ «Bəsairud-dərəcat», səh.149, hədis:14 və səh.154, hədis:7, səh.142, hədis:1, ibarətdə azacıq fərqlə; «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.241, hədis:60; «Vafi», 1-ci cild, səh.135.

² «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.239, hədis:1; «Bəsairud-dərəcat», səh.151-152; «Vafi», 2-ci cild, səh.135. Bu hədis uzundur və biz onun ehtiyac duyulan miqdarını qeyd etdik.

onda heç bir halal və haram, hətta cızılmanın diyəsi belə, buraxılmamışdır.»¹

Digər bir rəvayətdə isə belə buyurulur: «Bizim yanımızda yetmiş zıralıq bir səhifə vardır ki, Peyğəmbərin imlası və həzrət Əlinin əlyazması ilədir. Elə bir halal və haram hökm yoxdur ki, onda olmasın, hətta cızılma belə.»²

Əli ibni Riab deyir: Imam Sadiq TM-dan «Camia» barəsində soruşduqda buyurdu: «O, yetmiş zira uzunluğunda olan bir səhifədir ki, dəvənin budu kimi aşılarmış dərinin üzərində yazılmışdır. Camaatın ehtiyacı olan hər bir şey orada vardır, elə bir hadisə yoxdur ki, orada gəlməmiş olsun, hətta cızılmanın diyəsi belə.»³

Əbu Bəsir deyir: Imam Sadiq TM İbni Şəbrəmənin fətvasını xatırladaraq buyurdu: «Bu hara, «Camia» hara! «Camia» Peyğəmbərin imlası və Əlinin əl xətti ilə yazılmışdır, bütün halal və haram hökmlər, hətta cızılmanın diyəsi belə, orada qeyd olunmuşdur.»⁴

«Kafi» və «Bəsairud-dəracat» kitabında Əbi Şeybə deyir: Imam Sadiq TM-ın belə buyurduğunu eşitdim: «İbni Şəbrəmənin elmi «Camia»nin müqabilində məhvidir. O «Camia» Peyğəmbərin imlası və Əlinin əlyazması ilədir. «Camia» bir kəs üçün heç bir söz qoymamışdır, o, halal və haram elmləri əhatə edir. Həqiqətən qiyas səhabələri elmi qiyas yolu ilə axtarmış, elmdən uzaqlaşmaqdan başqa bir şeyi əldə etməmişlər. Həqiqətən, Allahın dinində qiyas ilə məqsədə çatmaq olmaz.»⁵

Əhli-beyt imamları çəməhz bu yolla şəxsi rə`y və nəzərdən bızarlıq etmiş, öz bəyanlarını Allaha və Peyğəmbərə nisbət vermişlər ki, onu da Cəbrail Allah tərəfindən nazil etmişdir.

“CƏFR” KİTABI VƏ “FATİMƏ MÜSHƏFİ”

Bə`zi rəvayətlərdən mə`lum olur ki, imam Əli TM-dan başqa imamlara çatan «Camia» və «Cəfr» adlı iki kitab olmuşdur ki, birincisi

¹ «Bəsairud-dəracat», səh.142-143.

² Yenə orada, səh.143.

³ Yenə orada, səh.142.

⁴ Yenə orada, səh.145-146 və 148.

⁵ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.57, hədis:14; «Bəsairud-dəracat», səh.146-149-150; «Vafi», 1-ci cild, səh.58; Əbdüllah ibni Şəbrəmə Zəbiy kufəli şair və Mənsur Dəvəniqinin tərəfindən olan bir qazi idi ki, 144-cü ildə vəfat etmişdir. («Əl-kuna vəl-əlqab», 1-ci cild, səh.313.)

halal və haram hökmlər, ikincisi isə gələcəkdə baş verəcək hadisələrlə əlaqədar olmuşdur.

Həmçinin öz anaları Fatimədən (Peyğəmbərin qızından) yadigar qalan üçüncü bir kitaba da malik olmuş və onu «Müşəfi Fatimə» adlandırmışlar. Onun bir hissəsi gələcəkdə baş verəcək qeybi hadisələrlə əlaqədardır. Hər üç kitab imam Əli TM-in əli ilə yazılmışdır ki, burada onlarla əlaqədar rəvayətləri xatırladıırıq.

«Bəsairud-dərəcə» kitabında Əbu Məryəmdən belə nəql olunur: Imam Baqir TM mənə buyurdu: «Bizim yanımızda «Camia» adlı bir kitab vardır ki, onun uzunluğu yetmiş ziradır, hər şey, hətta cızılmanın diyəsi belə, orada qeyd olunmuşdur. Bu kitab Peyğəmbərin imlası və Əli TM-in əlyazması ilədir və bizim yanımızda «Cəfr» adlanır. O Ukaza məxsus aşılannmış bir dəridə yazılmışdır. Onun haşiyələri yazılmış və doldurulmuşdur. (İndiyə qədər) olmuş və Qiyamət gününə qədər olacaq hadisələr hamısı orada qeyd olunmuşdur.»¹

Həmçinin çoxlu sənədlərlə imam Sadiq TM-dən nəql olunur ki, bə`zi qruplar o Həzrətin yanına gəlir və ondan Peyğəmbəri Əkrəm ^j-in Əli TM üçün və imam Əli TM-in da imam Həsən TM-a yadigar qoyduğu kitab barəsində soruşurdular. Imam buyururdu: «Peyğəmbəri Əkrəm bizim yanımızda bir şeyi əmanət qoymuşdur ki, ehtiyac duyulan hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi və dırnağın diyəsi də onda mövcuddur. Fatimə [∞] özündən bir Müshəfi yadigar qoymuşdur ki, Qur`andan ayırıdır.»²

Əban ibni Osman, Əli ibni Hüseyndən nəql edir ki, imam Sadiq TM-a deyildi: «Əbdüllah ibni Həsən inanır ki, o, camaatın malik olduğu elmdən başqa şey bilmir.» Imam TM buyurdu: «Allaha and olsun ki, Əbdüllah ibni Həsən düz demişdir və onun camaatın bildiyi elmdən başqa bir şeyi yoxdur; lakin Allaha and olsun ki, bizim yanımızda bir «Camia» vardır və onda halal və haramlar vardır, bizim yanımızda «Cəfr» adlanır. Əbdüllah ibni Həsən bilirmi ki, «Cəfr» nədir? Qoyun dərisidir, yoxsa keçi? Bizim yanımızda Fatimə Müshəfi vardır. Ağah ol, Allaha and olsun ki, onda Qur`andan heç bir şey yoxdur, lakin Peyğəmbərin imlası və Əlinin əlyazması ilədir. Camaat ətraf nahiylərdən Əbdüllahın yanına gəlib sual soruşduqda, o nə deyəcəkdir?»³

¹ «Bəsairud-dərəcə», səh.160.

² Yenə orada, səh.156.

³ Yenə orada, səh.157-158. Əbdullah ibni Həsən, imam Əli ibni Əbi Talib ^ç-in nəvələrindədir, onun anası Fatimə də imam Hüseyin TM-in qızıdır. Mənsur Abbasi 142-ci ildə onu və onun qardaşlarını Mədinədə həbs etmiş və 144-cü ildə onları Ha-

PEYĞƏMBƏR ƶ-IN SILAHI VƏ MƏKTUBLARI

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Əli ibni Səiddən nəql olunur ki, imam Sadiq TM öz sözlərində buyurdu: «Həqiqətən Peyğəmbəri Əkrəmin silahı, qılıncı və zirehli paltarı bizim yanıımızdadır. Allaha and olsun ki, Fatimənin Müshəfi də bizim yanıımızdadır. Onda Allahın Kitabından bir ayə belə yoxdur, lakin Peyğəmbərin imlası və Əli TM-in əl xətti ilə yazılmışdır. Allaha and olsun ki, «Cəfr» bizim yanıımızdadır. Onlar nə bilirlər ki, «Cəfr» nədir?! Qoyun dərisidir, yoxsa dəvə dərisi?!» Sonra bizə üz tutub buyurdu: «Sizə müjdə olsun, sevinməzsinizmi ki, Qiyamət günündə Əlinin ətəyindən yapışasınız, halbuki, Əli də Peyğəmbərin ətəyindən yapışmışdır?!»¹

Həmçinin Məhəmməd ibni Əbdül-məlikdən belə nəql olunur: Təqribən altmış nəfərlə imam Sadiq TM-in yanında idik. Əbdül-xaliq ibni Əbdi Rəbbih gəldi və o həzrətə dedi: Mən İbrahim ibni Məhəmmədin yanında oturmuşdum. Deyildi ki, siz belə demisiniz: «Əlinin kitabı bizim yanıımızdadır.» O isə dedi: «Xeyr, Allaha and olsun! Əli özündən sonra heç bir kitab qoymayıbdır. Əgər Əli kitab qoymuş olsaydı, onda bir dəridən başqa bir şey deyildir. Mən istərdim ki, bu qulamımın yanında olam və ondan heç bir qorxum da yoxdur.» Imam Sadiq TM oturdu və bizə üz tutaraq buyurdu: «Allaha and olsun, siz deyən kimi deyildir! Onlar iki «Cəfr»dən ibarətdir ki, onda (çoxlu mətləblər) yazılmışdır. Xeyr, Allaha and olsun, o, iki dəridir ki, yunları hələ də üstündə qalır, onların biri çoxlu yazıları, digəri isə Peyğəmbəri Əkrəm ƶ-in silahını əhatə etmişdir. Allaha and olsun ki, bizim yanıımızda uzunluğu yetmiş zira olan bir səhifə vardır. Allah-taala elə bir halalı və haramı yaratmamışdır ki, onda mövcud olmamış olsun, hətta bu cızıqların diyəsi belə (sonra kiçik barmağının dırnağını cızdı). Bizim yanıımızda bir Müshəf vardır. Allaha and olsun ki, o, Qur`an deyildir!»²

şimiyyə Mədinəsinə nəql etmiş və orada müxtəlif işkəncələrlə qətlə yetirmiş, bə`zilərini diri-diri torpağa basdırmışdı. Əbdüllahın da evini onun üstünə uçurmaqla dəfn etmişdi. Əbdüllahın oğlu Məhəmməd Nəfsi Zəkiyyə adı ilə məşhurdur ki, Mənsurun əleyhinə qiyam etmiş və 145-ci ildə Mədinədə şəhid olmuşdur. Onun digər övladı İbrahim qardaşı Məhəmmədin şəhadətindən sonra Bəsrədə qiyam etmiş, o da həmin ildə qətlə yetirilmişdir. Bax: «Tarixi Təbəri», «Tarixi ibni Kəsir», «Tarixi ibni Əsir», 142-145-ci illərin hadisələri.

¹ «Bəsairud-dərəcət», səh.153.

² Yəni orada, səh.151.

Əbdüllah ibni Sənan deyir: İmam Sadiq TM-ın yanında Həsənin övladının giriftarçılıqlarından söhbət düşdü, biz də «Cəfr»i xatırlatdıq. İmam bu zaman buyurdu: «Allaha and olsun ki, o iki dəri – qoyun və keçi dərisi bizim yanımızdadır, Peyğəmbərin imlası və Əlinin əlyazması ilədir. Bizim yanımızda uzunluğu yetmiş zira olan bir səhifə vardır ki, Peyğəmbərin imlası və Əlinin əlyazması ilə yazılmışdır. Ehtiyac duyulan hər bir şey, hətta cızılmanın diyəsi belə onda vardır.»¹

Əbül-qasim Kufinin rəvayətində deyilir: Həsənin övladları «Cəfr»i xatırlatdılar və dedilər: «Çox da mühüm bir şey deyildir!» Bısr onu imam Sadiq TM üçün dedikdə, o həzrət buyurdu: «Bəli, onlar iki dəridirlər, biri keçi, biri isə qoyun dərisidir. Onlar elm ilə doludur.»²

Əbdüllah ibni Sənanın hədisində qeyd olunur ki, «Əlinin xətti və Peyğəmbərin imlası ilədir ki, o həzrətin iki mübarək dilindən eşidilmişdir.»³

Süleyman ibni Xalid deyir ki, İmam Sadiq TM buyurdu: «Həqiqətən, onların dedikləri «Cəfr»də onlara əzab-əziyyət verən şeylər vardır. Çünki onlar haqqı demirlər, «Cəfr»in əhatə etdiyi şeylər isə haqdan ibarətdir. Əgər onlar düz desəydilər, gərək Əlinin qəzaya və fəraizlərini (əhkam və irsin bölgüsü) çölə çıxarsınlar və siz də onlardan xalaların və bibilərin (irs) payı barədə soruşun. Onlar Fatimənin Müshəfini çölə çıxartsınlar ki, onda Fatimənin vəsiyyəti vardır, Peyğəmbərin silahı da onun içindədir.»⁴

Müəllə ibni Xüneys deyir ki, İmam Sadiq TM öz əmi oğlanları barəsində buyurdu: «Əgər onlar sizdən soruşsalar və siz də cavablarını versəniz, bu, mənim yanımda onlara «biz sizə çatan xəbər kimi deyilik, əksinə, biz bir qrupuq ki, elmi axtarıq. Bu elm kimin yanındadır? Kimlər onun sahibidir? Əgər sizin yanınızadırsa, sizə itaət edərək, əgər sizdən başqalarının yanındadırsa, onları axtarıq ki, sahiblərini tanıyaq» - deməyinizdən daha sevimlidir. (Sonra buyurdu:) Kitablار Əli ibni Əbi Talib TM-in yanında idi, İraqa gedən zaman onları Ümmü Sələməyə əmanət tapşırdı. Şəhadətə yetən zaman imam Həsən onu irs apardı. İmam Həsən də dünyadan gedəndə onu imam Hüseyinə verdi, sonra atama verdilər.»⁵

¹ Yenə orada, səh.145 və 159.

² Yenə orada, səh.155.

³ Yenə orada.

⁴ Yenə orada, səh.157, xülasəsi, səh.158-də

⁵ Yenə orada, səh.167, onun xülasəsi, səh.168.

Əli ibni Səid (yaxud Sə`d) deyir: İmam Sadiq TM-ın yanında oturmuşduq, bizim səhabələrdən bir neçəsi də orada idi. Müəllə ibni Xüneys ona dedi: «Sənə fəda olum! Siz Həsən ibni Həsənin əlindən nələr çəkdiyiniz?!» Sonra Təyyar ona dedi: «Sənə fəda olum, gedəndə küçələrin birində Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Həsəni gördüm. O, bir ulağa minmişdi və zeydiyyədən olan bir qrup da onun ətrafını tutmuşdu.» Sonra onların arasında olan hadisələri xatırlatdı və İmam onun cavabında «Cəfr» barəsində buyurdu: «Cəfr aşılانmış çantaya oxşar inək dərisidir. Onda kitablar, halal-haram elmləri, camaatın Qiyamət gününə qədər ehtiyac duyduqları hökmləri vardır ki, Peyğəmbəri Əkrəm j-in imlası və Əli TM-ın əlyazması ilədir. «Fatimə Müshəfi» də ondadır, lakin onda Qur`an ayələrindən heç biri yoxdur. Peyğəmbəri Əkrəmin üzüyü, zirehli paltarı, qılıncı və bayrağı mənim yanımdadır. «Cəfr», bəyənməyən şəxslərin əksinə olaraq, mənim yanımdadır.»¹

Bə`zi rəvayətlərdən aydın olur ki, Fatimə Müshəfi yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, bir mələyin sözlərindən ibarətdir ki, Peyğəmbərin vəfatından sonra o həzrətlə danışmış, yaxud ona başsağlığı və təskinlik vermişdir. Belə ki, Həmməd ibni Zeydin «Kafi» kitabında nəql olunan rəvayətində deyilir: İmam Sadiq TM buyurdu: «Mütəal Allah öz Peyğəmbərini qəbzi-ruh etdiyi zaman Fatimə o həzrətin vəfatı ilə əlaqədar dərin kədərə batdı. Allah-taaladan başqa heç kəs onun qəm-qüssəsini bilməzdi. Buna görə də Allah onun yanına bir mələk göndərdi ki, qəm-qüssəsini azaltsın və təsəlli verib onunla danışsın... (Nəhayət deyir:) Fatimə dedi: İmam Əli TM-ı bundan agah etdim və o da onun sözlərini yazmağa başladı, onun yazılarından bir Müshəf yarandı.» Sonra İmam Sadiq TM buyurdu: «Agah ol ki, onda halal-haramla əlaqədar heç bir şey yoxdur, lakin gələcək hadisələrin elmi ondadır.»²

Əbu Übeydə deyir: «Bizim köməkçilərimizdən bə`ziləri İmam Sadiq TM-dan «Cəfr» barəsində soruşduqda, Həzrət buyurdu: «O, elmlə dolu və inək dərisindən ibarətdir!» Soruşdu: «Bəs «Camia» nədir?» Həzrət buyurdu: «O, yetmiş zira uzunluğunda olan bir səhifədir ki, dəvənin budu kimi dəriyə bükülmüşdür. Camaatın ehtiyac duyduğu hər bir şey orada vardır. Elə bir hadisə yoxdur ki, orada gəlməmiş olsun. Hətta cızılmanın diyəsi belə.» Sonra dedik: «Bəs Fatimənin Müshəfi» nədir?» Ravi deyir: İmam bir qədər sükut etdikdən sonra buyurdu:

¹ Yəni orada, səh.156 və 160.

² «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.240, hədis:1.

«Həm istədiyiniz, həm də istəmədiyiniz şeylər barəsində təhqiqat aparırsınız! Fatimə Peyğəmbərin vəfatından sonra yetmiş beş gün yaşadı və atasının ayrılığından şiddətli qəm-qüssəyə düşər oldu. Cəbrail onun yanına gəlib başsağlığı və təskinlik verdi və onu atasının vəziyyətindən agah etdi. Gələcəkdə baş verəcək hadisələri ona bəyan etdi. Əli də onları yazdı. Bu yazılar «Fatimə Müshəfi» adını aldı.¹

Mütəvatir şəkildə nəql olunan rəvayətlər göstərir ki, Əhli-beyt imamları hökmlərdə «Camia» kitabını imam Əli TM-dan, gələcəkdə baş verəcək hadisələrlə əlaqədar «Cəfr» və «Fatimə Müshəfi» kitablarını irs aparmışlar. Bəzi hədislərdən də aydın olur ki, bu kitablar inək dərində qorunub saxlanırdı və onu «Cəfri-əbyəz» adlandırırdılar. Peyğəmbərin silahı və o həzrətdən irs apardıqları hər şey də digər bir inək dərində saxlanılırdı ki, ona da «Cəfri-əhmər» deyirdilər.

IMAMƏT MİRASININ QORUNDUĞU İKİ ŞEY

«Kafi» və «Bəsairud-dərəcat» kitablarında Hüseyin ibni Əbil-Əla deyir: Imam Sadiq TM-ın belə buyurduğunu eşitdim: «Mənim yanımda «Cəfr»i-əbyəz vardır!» Mən soruşdum: «O nədir?» Buyurdu: «Davudun Zəburu, Musanın Tovratı, İsanın İncili, İbrahimin səhifələri, halal və haram, «Müşəfi-Fatimə» – ki, onda Qur`andan heç bir şey yoxdur – və camaatın ehtiyac duyduğu şeylərin hamısı ondadır. Halbuki, biz heç bir şəxsə ehtiyacı deyilik. Hətta bir şallağın, yaxud yarım şallağın, yaxud dördə bir şallağın, həmçinin, cızılmanın diyəsi də onda vardır! Mənim yanımda «Cəfri-əhmər» vardır.» Mən dedim: «Cəfri-əhmər» nədir?! Buyurdu: «Silah...»²

O həzrətin buyurduğu «camaatı bizə ehtiyacı edən şeylər ondadır» - sözünə gəldikdə isə, Imamın məqsədi budur ki, «Cəfr»də imam Əlinin kitabı vardır və imam Əlinin kitabında camaatın ehtiyac duyduğu şeylər gəlmişdir.» Əbu Həməzə deyir: Imam Sadiq TM belə buyurdu: «Müşəfi-Fatimə Allahın Kitabından heç bir şeyi əhatə etmir və o, yalnız atasının vəfatından sonra ona ilqa olunan məsələlərdən ibarətdir.»³

¹ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.241, hədis:5; «Bəsairud-dərəcat», səh.150; «Vafi», 5-ci cild, səh.135.

² «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.240, hədis:3; «Bəsairud-dərəcat», səh.150-151; «İrşadi Şeyx Müfid», səh.257, azacıq fərqlə.

³ «Bəsairud-dərəcat», səh.159.

Digər bir rəvayətə görə belə buyurmuşdur: «Mənim yanımda Müshəfi-Fatimə vardır və Qur`andan onda heç bir şey yoxdur.»¹

Imam TM müxtəlif hədislərdə dəfələrlə və təkrar təkidlərlə «Müşəfi-Fatimədə Qur`andan heç bir şey yoxdur» - deyər buyururdu ki, «Müşəf» kəlməsi camaatı səhvə salmasın. Belə ki, bizim əsrimizdə bəzi adamlar bu kimi səhvə düşər olmuş və Fatimə Müshəfinin, nəuzu billah, digər bir Qur`an olduğunu təsəvvür etmişlər!

Əhli-beyt ϕ məktəbinin elmi mənbəyi ilə əlaqədar qeyd etdiklərimiz bu mə'naya deyildir ki, imamların elmləri yalnız bunlarla xülasələnir! Əksinə, «İsbatuş-şey'i la yənfə geyrəhu» (bir şeyin varlığının isbat olunması ondan başqasının inkar olunması demək deyildir) qaydasına görə, Əhli-beyt imamlarının ϕ elmləri bunlardan qat-qat artıqdır. Belə ki, imam Kazim TM-ın belə buyurduğu nəql olunur: «Bizim elmimizin genişliyi üç əsasdadır; Keçmiş, gələcək və hadis. Keçmişə gəldikdə isə, o, bizim üçün təfsir və bəyan olunmuşdur. Gələcək məsələlər də bizim üçün qeydə alınmışdır. Amma hadis isə qəlblərə ilham olunur, qulaqlara zümzümə edilir. Bu, elmlərimizin ən fəzilətlisidir və bizim Peyğəmbərimizdən sonra heç bir peyğəmbər gəlməyəcəkdir.»²

BU HƏDİSİN ŞƏRHİ

Mərhum Əllamə Məclisi «Mir`atul-üqul» kitabında deyir: Imamin buyurduğu «məbləğü elminə» (bizim elmimizin genişliyi) dedikdə məqsəd onun kamal həddi, yaxud kamal həddinə çatdırmaqdır. Mazi (keçmişdəkilər) sözündən məqsəd keçmişlə əlaqədar olan hökmlərdir. Gəbir dedikdə məqsədi isə gələcəyə aid olan elmlərdir. Imamin buyurduğu «amma keçmiş bizim üçün təfsir və bəyan olunmuşdur» - sözündən məqsədi budur ki, Peyğəmbər p onu bizim üçün təfsir və bəyan etmişdir. Həzrətin buyurduğu «amma gələcəyə gəldikdə isə, bizim üçün yazılır və qeydə alınır» - cümləsində məqsədi budur ki, «Camiə», Müshəfi-Fatimə və başqa kitablarda yazılmışdır. Eləcə də o həzrətin buyurduğu «amma hadis isə qəlblərə ilham olunur və qulaqlara zümzümə edilir» - sözündən məqsəd labüd olaraq baş verəcək işlər, yaxud rəbbani maarif və elmlər, yaxud olanların mücməl şəkildə olan təfsilatı və izahıdır ki, Allah tərəfindən olan ilham, yaxud

¹ Yenə orada, səh.154.

² «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.264; «cihadu ülumil-əimmə» babı; «Mir`atul-üqul», 3-cü cild, səh.136.

mələyin onlarla danışması nəticəsində hasil olur ki, bu da onların elmlərinin ən yaxşısıdır. Çünki yalnız onların özünə məxsusdur və bəşərin vasitəçi olmadığı bir halda hasil olur... Bu söz nübüvvət iddiası təsəvvürünü yaratdığına görə o həzrət dərhal bu xəyalı inkar edərək buyurdu: «Bizim Peyğəmbərimizdən sonra heç bir peyğəmbər gəlməyəcəkdir!» Bu, ona görə deyilirdi ki, Peyğəmbər hökmün çatdırıldığı zaman mələyi görür, sözlərini eşidir, lakin mühəddəs yalnız mələyin sözlərini eşidir.

«Kafi» kitabında imam Baqir TM buyurur: *"Həqiqətən, Mühəmməd j-in vəsiləri mühəddəslərdir."*

Imam Kazim TM buyurur: *"Imam – alimlər, sadıqlar, başa düşənlər və mühəddəslərdir."*

Məhəmməd ibni Müslüm deyir: Imam Sadiq TM-ın yanında mühəddəsdən söhbət açıldıqda, Həzrət buyurdu: «Mühəddəs səsi eşidir, amma səsin sahibini görmür.» Mən dedim: «Sənə fəda olum! Necə bilir ki, o söz mələyin sözüdür?» Həzrət buyurdu: «Ona aramlıq və vüqar ilham olunur ki, nəticədə mələk sözü olduğunu başa düşür.»¹

Müəllif: xüləfa məktəbinin hədis kitablarında elə hədisləri tapmaq olar ki, bu sifətlərin oxşarını bə`zi xəlifələr üçün isbat etməyə çalışırlar. Ümmül-mö`minin Ayişənin xəlifə Ömər barəsindəki rəvayətini qeyd etmək olar. O, Peyğəmbərin guya belə dediyini nəql edir: «Sizdən əvvəlki ümmətlərdə mühəddəslər olmuşdur ki, əgər mənim ümmətimdə də onlardan bir kəs olsa, o, hökmən Ömər ibni Xəttab olar!»²

Əbu Hüreyrə də onun oxşarını xəlifə Ömər barəsində rəvayət etmişdir. Hər yerdə belə rəvayətlər gəlmişsə, bir kəsin onların bir kitabı Peyğəmbərdən irs aparması barəsində söhbət açılmamışdır. Belə ki, Əhli-beyt imamlarının barəsində aşkar və təfəsilatı ilə bunlar deyilmişdir.

IMAMLAR   BU KITABI BİR-BİRİNƏ VERİRMİ L R

a) Əli, Həsən, Hüseyn, Səccad və Baqir  .

¹ Hər     hədis « suli-kafi», 1-ci cild, səh.270-271; «inn l- im m t  muh dd sun» babında g lm   dir.

² «Səhihi Müslüm», «f zailus-s hab » babı, hədis:2; «Müsnədi Əhməd», 6-cı cild, səh.55.

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Müəllə ibni Xüneysdən belə nəql olunur: İmam Sadiq TM buyurdu: «Bu kitablar Əlinin yanında idi. O, İraqa gedən zaman onu Ümmü Sələmənin yanında əmanət qoydu. Həzrət vəfat edən zaman onu imam Həsənə verdi. İmam Həsəndən sonra imam Hüseyin yanında, ondan sonra da Əli ibni Hüseyin, ondan sonra atamın – imam Baqir yanında idi.»¹

Həmçinin ikisi Ümmü Sələmədən nəql olunmaqla üç rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbəri Əkrəm bir kitabı mənim yanımda əmanət qoydu və mən onu Peyğəmbərdən sonra imam Əliyə təhvil verdim.» Elə həmin məna üçüncü rəvayətdə İbni Abbasdan nəql olunmuşdur.²

«Kafi» kitabında Səlim ibni Qeysdən belə nəql olunur: İmam Əmirəl-möminin Əli TM öz oğlu Həsənə vəsiyyət etdiyi zaman orada idim. O həzrət imam Hüseyin, Məhəmməd və onun bütün övladlarını, Əhli-beytini və şianin böyük şəxsiyyətlərini öz vəsiyyətinə şahid tutdu. Sonra o kitabı və silahı imam Həsənə həvalə edərək buyurdu: «Oğlum! Peyğəmbər $\bar{\jmath}$ fərman vermişdir ki, səni özümə vəsi qərar verim, kitabı və silahını sənə tapşırım, necə ki, onun özü mənə vəsiyyət etmiş, kitabını və silahını mənə tapşırırdı. Həmçinin, mənə fərman vermişdi ki, sənə fərman verim ki, ölüm zamanı onu qardaşın Hüseyinə tapşırıasan.» Sonra Hüseyinə üz tutub dedi: «Peyğəmbəri Əkrəm $\bar{\jmath}$ sənə də fərman vermişdir ki, onu bu oğluna tapşırıasan.» Sonra Əli ibni Hüseyin əlindən tutub ona buyurdu: «Peyğəmbər $\bar{\jmath}$ sənə fərman vermişdir ki, onu oğlun Məhəmməd ibni Əliyə tapşırıasan və Peyğəmbər $\bar{\jmath}$ -in salamını və mənim salamımı ona çatdırasan.»³

Müəllif: İmamın bu mərhələdə öz oğlu Həsənə tapşırdığı yalnız ilk kitab idi və o da Mədinədə Ümmü Sələmənin yanında əmanət qoyulan kitablardan başqa idi. Onu imam Həsənin Mədinəyə qayıtmasından sonra ona təhvil verdi.

b) İmam Səccad TM

«Qeybəti Şeyx Tusi», «Mənaqibi İbni Şəhrəşub» və «Biharul-ənvar» kitablarında Füzeyldən belə nəql olunur: İmam Baqir TM mənə buyurdu: «Hüseyin TM İraqa yola düşən zaman o vəsiyyəti və kitabı Peyğəmbərin zövcəsi Ümmü Sələməyə tapşırdı və ona buyurdu: *"Hər vaxt övladlarımdan ən böyüyü sənənin yanına gəlsə, sənə (əmanət) tapşıracağımı ona verərsən."* Hüseyin şəhadətə çatan zaman Əli ibni

¹ «Bəsairud-dərəcət», səh.162.

² Yəni orada, səh.163, hədis:4, səh.166, hədis:16, hədis:168, hədis:23.

³ «Üsuli-kafi», 1-ci cild; «Vafi», 2-ci cild, səh.79.

Hüseyn Ümmü Sələmənin yanına gəldi və o, Hüseynin ona tapşırdığı şeylərin hamısını imam Səccada verdi.»¹

«Kafi», «E`lamul-vəra», «Mənaqib» və «Biharul-ənvar» kitablarında Əbu Bəkr Həzrəmidən belə nəql olunur: Imam Sadiq TM buyurdu: «Hüseyn TM İraqa yola düşən zaman kitabları və o vəsiyyəti Ümmü Sələmənin yanında əmanət qoydu. O da Əli ibni Hüseyn Mədinəyə gələn zaman onları təhvil verdi.² Bu, Imamın Kərbəladə yazıb onu sair imamət mirasları ilə birlikdə qızı Fatiməyə tapşırdığı və sonradan Əli ibni Hüseynə (o zaman xəstə idi və sağ qalacağına güman edilmirdi) təhvil verdiyi vəsiyyətdən tamam başqadır.»³

v) Imam Baqir TM:

«Kafi», «E`lamul-vəra», «Bəsairud-dərəcəat» və «Biharul-ənvar» kitablarında İsa ibni Əbdüllahdan, o da atasından, o da babasından nəql edib deyir: Əli ibni Hüseyn vəfat edən zaman öz ətrafına yığışan övladlarına nəzər saldı və bundan sonra oğlu Mühəmməd ibni Əliyə üz tutdu və buyurdu: «Mühəmməd! Bu sandığı öz evinə apar.» Sonra buyurdu: «Agah olun ki, onda dinar və dirhəm yoxdur, əksinə, elmlə doludur.»⁴

«Bəsairud-dərəcəat» və «Biharul-ənvar» kitablarında İsa ibni Əbdüllah ibni Ömər imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu nəql edir: Əli ibni Hüseyn vəfatından qabaq bir zənbili, yaxud sandığı çıxarıb buyurdu: «Ey Mühəmməd! Bu sandığı apar.» Ravi deyir: O sandıq dörd nəfərin vasitəsilə daşınırdı. Imam Səccad TM dünyadan gedən zaman imam Baqir TM-in qardaşları onun yanına gəlib dedilər: «Bizim bu sandıqdan olan payımızı ver.» O həzrət buyurdu: «Allaha and olsun, sizin üçün oradan heç bir pay yoxdur, əgər payınız olsaydı, onu mənə verməzdi.» O sandıq Peyğəmbər ^j-in silahı və onun kitablarının yeri idi.⁵

q) Imam Sadiq TM:

¹ «Qeybəti Şeyx Tusi», Təbriz çapı, 1323; «Mənaqibi ibni Şəhraşub», 4-cü cild, səh.172; «Biharul-ənvar», 46-cı cild, səh.səh. 18.

² «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.304; «E`lamul-vəra», səh.152.

³ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.300; «E`lamul-vəra», səh.152; «Biharul-ənvar», 46-cı cild, səh.18; «Bəsairud-dərəcəat», səh.148, 149, 163, 164, 168.

⁴ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.305; «E`lamul-vəra», səh.260; «Bəsairud-dərəcəat», səh.44; «Biharul-ənvar», 46-cı cild, səh.229; «Vafi», 2-ci cild, səh.83.

⁵ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.305; «Vafi», 2-ci cild, səh.82; «Bəsairud-dərəcəat», səh.165; «E`lamul-vəra», səh.260; «Biharul-ənvar», 46-cı cild, səh.229.

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Zürrə imam Sadiq TM-dan belə nəql edir: «Imam Baqir TM dünyadan getməmiş kitabları mənə çatdırdı.»¹

Həmçinin Əbu Bəsir deyir ki, «Imam Sadiq TM-ın belə buyurduğunu eşitdim: «Imam Baqir TM dünyadan getməmiş Fatimə Müshəfini ondan aldım.»²

Ənbəsə Abid belə deyir: Imam Sadiq TM-ın əmi oğlu Hüseyin yanında idim ki, Məhəmməd ibni İmran gəldi və ondan bir yazı, yaxud torpaq sahəsinin sənədi barəsində soruşduqda dedi: «Bir az gözlə, onu Əbu Əbdillaha alım.» Ravi deyir: Ona dedim: Nə üçün Əbu Əbdillahın yanındadır. O dedi: «Bu yazı Həsən TM-ın yanında idi. Ondan sonra Hüseyinə, daha sonra Əli ibni Hüseyinə və ondan sonra Əbu Cə`fərə, ondan sonra da Cə`fərə keçdi. Biz onun üzərindən yazıyıq.»³

«Kafi» və «Bəsairud-dərəcət» kitablarında Həmranın belə dediyi nəql olunur ki, imam Baqir TM-dan soruşdum: «Camaatın dediyinə görə Ümmü Sələməyə təhvil verilən möhürlənmiş səhifə məsələsi nədir?» Həzrət buyurdu: «Peyğəmbəri Əkrəm ^j vəfat edən zaman Əli TM o həzrətin elmini, silahını və ona məxsus olan digər şeyləri irs apardı. Sonra o, Həsənə, sonra da Hüseyinə irs çatdı. O da tələf olma qorxusundan onları Ümmü Sələmənin yanında əmanət qoydu və sonra da Əli ibni Hüseyinə təhvil verildi.» Ravi deyir: Mən soruşdum: «Sonra sizin atanıza çatdı və sonra da siz irs aparırsınız, indi sizin yanınızdadır mı?!» Həzrət buyurdu: «Bəli!»⁴

İmran ibni Əban deyir: Imam Sadiq TM-dan soruşdum: «Camaatın dediyi və Ümmü Sələməyə təhvil verilən möhürlənmiş səhifə məsələsi nədir? Həzrət buyurdu: «Peyğəmbər ^j vəfat edən zaman Əli onun elmini, silahını və o həzrətə məxsus olan şeyləri irs apardı. Ondan sonra Həsənə, sonra Hüseyinə çatdı.» Mən dedim: «Ondan sonra Əli ibni Hüseyinə, ondan sonra övladlarına, daha sonra sizə çatdı?» Həzrət «bəli!» - deyərək buyurdu.

ğ) Imam Musa ibni Cə`fər TM:

«Qeybəti Nö`mani» və «Biharul-ənvar» kitablarında Həmməd Sani`dən nəql olunur ki, Müfəzzəl ibni Ömər imam Sadiq TM-dan soruşduğu suallara qulaq asırdım ki, Əbul-Həsən Musa – imam Kazim

¹ «Bəsairud-dərəcət», səh.158, 180, 181, 186.

² Yenə orada, səh.158.

³ Yenə orada, səh.165-166.

⁴ «Üsuli-kafi», «höccət» kitabı; «Vafi», 2-ci cild, səh.133; «Bəsairud-dərəcət», səh.177, 186 və 188.

™ içəri daxil oldu və imam Sadiq ™ Müfəzzələ buyurdu: «Əlinin kitabına malik olan şəxsi görməklə sevinməzsənmi?!» Müfəzzəl deydi: «Ondan da yaxşı bir şey varmı?!» Imam, Kazimə işarə edərək buyurdu: «O budur, Əlinin kitabı ondadır.»¹

e) Imam Əli ibni Musər-Riza ™:

Əli ibni Yəqtin deyir: Imam Kazim ™ oğlu Əliyə işarə edərək mənə buyurdu: «Ey Əli! Bu mənim övladlarım arasında ən yaxşı fəqihdir, buna görə də öz kitablarımı ona bağışlamışam.»

Digər bir rəvayətdə deyir: O həzrətdən eşitdim ki, belə buyururdu: «Oğlum Əli mənim övladlarımın seyyidi və ağasıdır. Buna görə də kitablarımı ona bağışladım.»²

«Kafi», «İrşad» (Şeyx Müfid), «Qeybət» (Şeyx Tusi) və «Vafi» kitablarında Nəim Qabusidən belə nəql olunur: Imam Kazim ™ buyurdu: «Oğlum Əli övladlarımın ən alicənabı, ən yaxşısı və ən sevimlisidir. O, mənimlə «Cəfr»ə baxır; o «Cəfr» ki, Peyğəmbər və Peyğəmbərin vəsisindən başqa heç kəs ona baxmamışdır.»³

«Ricali Kəşşi» və «Biharul-ənvar» kitablarında Nəsr ibni Qabus belə deyir: «Imam Kazim ™-in evində idim ki, imam Rizanı gördüm: o, «Cəfr»ə baxırdı. Imam buyurdu: «Bu, oğlum Əlidir, onun baxdığı şey də «Cəfr»dir.»⁴

Əhli-beyt imamları ǂ beləliklə nəsilbənəsil bu kitabları irs aparır, onlara müraciət edir, elmlərini və hökmlərini sonra qeyd olunduğu kimi ondan əldə edirdilər.

IMAMLARIN ǂ ÖZLƏRİNƏ İRSƏN YETİŞƏN KITABLARA MÜRACİƏT ETMƏLƏRİ

Imam Sadiq ™ imam Həsən ™-in nəvələri və onların hakimiyyətə çatmaları barəsində «Cəfr» və Müshəfi-Fatimə kitablarına müraciət edirdilər. Belə ki, «Kafi» və «Bəsairud-dərəcət» kitablarında Füzeyl ibni Səkrədən belə nəql olunur: Imam Sadiq ™-in yanına getdikdə buyurdu: «Ey Füzeyl! Bilirsənmi ki, bundan əvvəl nəyə baxırdım?» Dedim: «Xeyr!» Buyurdu: «Fatimənin Müshəfinə baxırdım. Yer üzün-

¹ «Qeyəti Nö`mani», səh.177; «Biharul-ənvar», 48-ci cild, səh.22, hədis:34.

² Əli ibni Yəqtinin rəvayəti üç sənədlə «Bəsairud-dərəcət» kitabında səh.164, hədis:7-9-da; «İrşadi Şeyx Müfid», səh.85; «Vafi», 2-ci cild, səh.86-da qeyd olunmuşdur.

³ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.311-312, hədis:2; «İrşad», Şeyx Müfid, səh.285-286; «Qeybət Şeyx Tusi», səh.28; «Vafi», 2-ci cild, səh.83.

⁴ «Ricali Kəşşi», səh.382; «Biharul-ənvar», 49-cu cild, səh.27, hədis:46.

də elə bir padşah hakimiyyətə çatmır ki, onun özünün və atasının adı orada yazılmamış olsun. Mən orada Həsən TM-in övvladlarından bir kəsin adını görmədim.»¹

Vəlid ibni Səbih deyir: Imam Sadiq TM mənə buyurdu: «Ey Vəlid! Mən Fatimənin Müshəfinə baxdım və bəni-filan üçün, nalın toz-torpağı kimi bir toz-torpaqdan başqa bir şey görmədim.»²

Süleyman ibni Xalid deyir: Imam Sadiq TM-in belə buyurduğunu eşitdim: «Mənim yanımda bir səhifə vardır ki, padşahların adları orada qeyd olunmuşdur. Həsənin övladlarından bir kəsin adı orada yoxdur.»³

Ömər ibni Üzeynə deyir ki, imam Sadiq TM buyurdu: «Mənim yanımda iki kitab vardır ki, bütün (keçmiş) peyğəmbərlərin və gələcək padşahların hamısının adı oradadır. Allaha and olsun ki, Məhəmməd ibni Əbdüllahın adı (imam Həsən TM-in nəvələrindəndir) onların heç birində qeyd olunmamışdır.»⁴

Imamın qeyd olunan «iki kitab»dan məqsədi «Cəfr» və Fatimə Müshəfidir. Onun «bütün peyğəmbərlərin adı» dedikdə cəddi Xatəmul-ənbiyadan i əvvəlki peyğəmbərlərdir. Bu da aşağıda qeyd olunan növbəti hədisdən aydın olur:

«Bəsairud-dərəcət» kitabında Müəlla ibni Xüneysdən belə nəql olunur: Imam Sadiq TM buyurdu: «Elə bir peyğəmbər, elə bir peyğəmbərin vəsisi və elə bir padşah yoxdur ki, onun adı mənim yanımdakı kitabda olmasın... Xeyr, Allaha and olsun, Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Həsənin adı orada yoxdur.»⁵

Bunun oxşarı Iys ibni Qasimdən də nəql olunmuşdur.⁶

Müəlla ibni Xüneys deyir: Imam Sadiq TM-in yanında idim ki, Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Həsən gəlib salam verdi. Çölə çıxdığı zaman Imam ona ürək yanğısı ilə baxdı və gözləri yaşla doldu. Dedim: «Mən sizin ona qarşı belə vəziyyət keçirdiyinizi gördüm?!» Həzrət buyurdu: «Onun halına rıqqətləndim, çünki elə bir işə çalışır ki, onun

¹ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.242, hədis:8; «Bəsairud-dərəcət», səh.169, hədis:3; «Vafi», 2-ci cild, səh.136.

² «Bəsairud-dərəcət», səh.170 və onun oxşarı səh.162, hədis:32-də.

³ «Bəsairud-dərəcət», səh.169, hədis:5.

⁴ Yenə orada, hədis:2, onun oxşarı «Kafi» və «Vafi» kitablarında qeyd olunmuşdur.

⁵ Yenə orada, hədis:4.

⁶ Yenə orada, hədis:6.

haqqı deyildir. Əlinin kitabında onun bu ümmətin xəlifələrindən, yaxud padşahlardan olduğunu görmədim.»¹

Ənbəsə ibni Bəcad Abid deyir: Cəfər ibni Mühəmməd hər vaxt Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Həsəni görsəydi, gözləri yaşla dolar və deyirdi: *"Camaat onun barəsində "o Mehdidir" – deyirlər, halbuki, o, öldürüləcək. Onun adı cəddim Əlinin kitabında bu ümmətin xəlifələri cərgəsində deyildir."*²

İmamın «Əlinin kitabı» dedikdə məqsədi «Cəfr»dir ki, o həzrətdən irs aparmışdır.

«Kafi» kitabında Füzeyl ibni Yəsardan, Büreyd ibni Müaviyədən və Zürrədən nəql olunur ki, Əbdül-məlik ibni Ə`yən imam Sadiq TM-a demişdi: «Zeydilər Məhəmməd ibni Əbdüllahın ətrafına toplaşmışlar, o, hakimiyyətə çatacaqdır mı?» Həzrət buyurdu: «Allaha and olsun ki, mənim yanımdakı iki kitabda bütün peyğəmbərlərin və yer üzündə gələcək padşahların hamısının adları vardır. Xeyr, Allaha and olsun, Məhəmməd ibni Əbdüllahın adı o kitabların heç birində yoxdur.»³

Bəli, imam Sadiq TM özünün imam Həsən TM-in övladlarından olan əmi oğlanlarının həyatında «Cəfr»i-əbyəz və Müshəfi-Fatiməyə istinad edərək mövqe seçdi. Bə`zən də öz əmi oğlanlarını o kitablarda qeyd olunduğu kimi hərəkətlərinin nəticəsindən agah edirdi. Əlbəttə, onun əmi oğlanları o həzrətin nəsihət və sözlərini qəbul edən deyildilər. Belə ki, Əbül-fərəc İsfahani «Məqatilut-talibiyyin» kitabında nəql edərək deyir: «Bəni Həşim camaatı Əbvada İbrahim ibni Məhəmməd ibni Əli ibni Əbdüllah ibni Abbas⁴, Əbu Cəfər Mənsur, Saleh ibni Əli, Əbdüllah ibni Həsən ibni Həsən, onun iki oğlu Məhəmməd və İbrahim və Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Əmr ibni Osmanın iştirakı ilə bir yerə toplaşdılar. Saleh ibni Əli dedi: «Siz yaxşı bilirsiniz ki, bu camaatın gözləri indi sizə dikilmişdir. Allah da sizi bu məkanda bir yerə toplamışdır. Belə isə, özünüzdən olan və bəyəndiyiniz bir şəxslə

¹ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.168-169, hədis:1.

² «Məqatilut-talibiyyin», səh.208; «İrşad» Şeyx Müfid, səh.260.

³ «Üsuli-kafi», 1-ci cild, səh.242, hədis:8; «Vafi», 2-ci cild, səh.136.

⁴ İbrahim ibni Məhəmməd Abbasi hərəkətinin rəhbəri idi ki, axırıncı Əməvi xəlifəsi olan Mərvan İmad onu Hərranda həbs etmiş və 132-ci ildə öldürmüşdü. Onun qardaşı Əbu Cəfər Mənsur Dəvəniqi digər qardaşı Səffahın ölümündən sonra 136-cı ildə xilafətə çatdı və 158-ci ildə Məkkə yolunda dünyadan getdi. Məhəmməd ibni Əbdüllah ibni Əmr (Dibac adı ilə məşhurdur) 142-ci ildə Mənsurun göstərişi ilə qətlə yetirildi və onun başı Xorasana göndərildi. Əlavə izahı İbni Əsir «Tarix» kitabında və «Mürucuz-zəhəb»də görə bilərsiniz.

bey`ət edin, onun arxasını möhkəmlədin ki, Allah sizə nicat yolu versin, çünki O ən yaxşı nicat yolu verəndir!»

Əbdüllah ibni Həsən Allaha həmd-səna etdikdən sonra dedi: «Siz yaxşı bilirsiniz ki, mənim bu oğlum elə həmin Məhdidir. Belə isə tələsin, gərək onunla bey`ət edək!»

Əbu Cə`fər Mənsur dedi: Nə üçün özünüzü aldadırsınız? Allaha and olsun, siz yaxşı bilirsiniz ki, camaat bu kəsdən başqa – yə`ni Mühəmməd ibni Əbdüllahdan başqa – bir kəsə göz dikməmiş və ondan başqasının də`vətinə cavab verməyəcəkdir.

Dedilər: Allaha and olsun ki, düz deyirsən! Bu həmin şəxsdir ki, bilirik və hamılıqla Məhəmmədlə bey`ət etdilər və ona əl verdilər, o, Cə`fər ibni Mühəmmədin-imam Sadiqın ardınca göndərdi.¹

Cə`fər ibni Mühəmməd TM gəldi və Əbdüllah ibni Həsən öz yanında ona yer verdi, özünün əvvəlki sözlərini təkrarladı. Bu zaman Cə`fər TM dedi: «Belə etməyin! Çünki bu iş qaydaya düşməyəcək və axıra çatmayacaqdır. Ona görə ki, əgər sənin bu oğlunun Məhdi olduğunu güman edirsənsə, o, Məhdi deyildir və indi onun zühur vaxtı deyildir. Əgər bunu demək istəyirsən ki, onu buna görə seçmək istəyirsən ki, Allah xatirinə qəzəblənsin, «əmr be mə`ruf və nəhy əz münkər» etsin, onda Allaha and olsun ki, bizim böyüyümüz və şeyxi-miz olduğun üçün səni tək qoymaz və oğlunla bey`ət edərik.»

Əbdüllah qəzəblənib dedi: Sən özün xilaf sözlər dediyini bilirsən, Allaha and olsun ki, Allah səni öz qeyb aləminə agah etməmişdir, lakin oğluma həsəd etmək səni bu işlərə vadar etmişdir!

Imam Sadiq TM buyurdu: «Allaha and olsun ki, həsəd məni vadar etməmişdir, lakin bu – öz əli ilə Əbul-Abbəsın çiyinə vurdu – onun qardaşları və övladları bu məqama çatacaqlar, siz yox!» Sonra əlini Əbdüllah ibni Həsənin çiyinə qoyaraq dedi: Allaha and olsun ki, bu hökumət sənə və sənin övladlarına çatmayacaqdır, lakin hökumət onalar çatacaq və sənin bu iki oğlun qətlə yetiriləcəklər!

Sonra ayağa qalxıb Əbdül-Əziz ibni İmran Zəhrinin əlinə vuraraq dedi: Sarı rəngli ridanın sahibi-yə`ni Əbu Cə`fər Mənsuru-gördünmü? Allaha and olsun ki, biz onu bunun qatili görürük! Əbdül-Əziz ona dedi: Məhəmmədi öldürəcəklərimi? Dedi: Bəli. O dedi: Öz-özümə dedim ki, Kə`bənin Allahına and olsun ki, ona həsəd edir! Sonra

¹ Başqa bir rəvayətdə deyilir: Əbdüllah ibni Həsən onlara dedi: «Cə`fəri istəmirik ki, sizin işinizi puça çıxartsın.»

Allaha and olsun, bu kişi o iki şəxsi öldürdüyünü görməmiş dünyadan getmədilər!

Ravi deyir: Cə`fər-imam Sadiq TM-belə dedi ki zaman camaat ayağa qalxıb dağıldılar. Bundan sonra bir daha bir yerə yığılmadılar və Əbdüssəməd ilə Əbu Cə`fər Mənsur İmamın ardınca gedərək dedilər: Ya Əba Əbdillahi! Sən bunu deyirsənmi? Dedi: Allaha and olsun, deyirəm və bilirəm.¹

Başqa bir rəvayətdə imam Sadiq TM Əbdüllah ibni Həsənə dedi: Bu hökumət sənə və iki oğluna qismət olmayacaqdır, yalnız buna – Səffaha məxsusdur. Ondən sonra bu şəxsə – Mənsura çatacaqdır. Bundən sonra onun övladlarına və daim onların arasında olacaq, nəhayət onların uşaqları hakimiyyətə çataraq qadınlarla məşvərət edəcəklər!

Əbdüllah dedi: Cə`fər! Allaha and olsun ki, Allah səni öz qeyb elminə agah etməmişdir!

İmam Sadiq TM buyurdu: «Xeyr! Allaha and olsun, sənin övladına həsəd etmirəm, əksinə, bu – Əbu Cə`fər – onu Əhcaruz-Zeyddə qətlə yetirəcək. Sonra onun qardaşını Təfuhda atının ayaqları suda olduğu halda qətlə yetirəcəkdir.²

Təbəri və Əbül-fərəc, Ümmü-Hüseyndən – Əbdüllah ibni Məhəmməd ibni Əli ibni Hüseynin qızından rəvayət edirlər ki, belə demişdir: Əmim Cə`fər ibni Məhəmmədə dedim: Sənə fəda olum! Məhəmməd ibni Əbdüllahın işi hara çatacaqdır? O buyurdu: Bu bir fitnədir ki, Məhəmməd onda qətlə yetiriləcək, onun doğma qardaşı İraqda, atının nalları suda olduğu zaman qətlə yetişəcəkdir.³

Rəvayət olunmuşdur ki, Mənsurun ordusunun sərkərdəsi İsa Mədinəyə daxil olduğu zaman imam Sadiq TM buyurdu: «O, həmin kəsdirmi?» Dedilər ki, ya Əba Əbdillahi, kimi deyirsən? Buyurdu: «O kəsi deyirəm ki, bizim qanlarımızı oyun-oyuncağa çevirir! Agah ol, Allaha and olsun ki, onları-yə`ni Məhəmməd və İbrahimi buraxmayacaqlar!⁴

¹ «Məqatilut-talibiyyin», səh.206-208; «İrşad», Şeyx Müfid, səh.259-260.

² Yenə orada, səh.253-256.

³ «Tarixi Təbəri», 9-cu cild, səh.230, Avropa çapı, 3-cü cild, səh.254; «Məqatilut-talibiyyin», səh.248.

⁴ «Məqatilut-talibiyyin», səh.272.

O deyir: Həmzət ibni Əbdüllah ibni Məhəmməd ibni Əli də Məhəmmədlə birlikdə qiyam etdi və əmisi Cə`fər onu qadağan edərək deyirdi: Allaha and olsun ki, onu öldürəcəklər.¹

IMAM TM-IN HƏSƏN ÖVLADLARININ İŞİNİN AXIRINDAN VERDİYİ XƏBƏRİN YAYILMASI

İmam Sadiq TM-ın imam Həsən TM-ın nəvələrinin işinin necə qurtaracağı barəsindəki xəbəri yayıldı. Uzaqdan-yaxından hamı ondan agah oldu. Buna görə də Füzeyl ibni Yəsar – imam Sadiq TM-ın səhabələrindən biri Məhəmməd və İbrahimin qiyam xəbərini-onlar Əbdüllah ibni Həsənin iki oğlu idi – ona verdi, o deyir: Bu iki nəfərin qiyamı tə`sirsizdir. Ravi deyir: Bu işi bir neçə dəfə təkrar etdim, o da həmin cavabı verdi. Dedim: Allah sənə rəhmət etsin, bir dəfədən artıq sənənin yanına gəldim və sənə xəbər verdim, sən də deyirsən ki, o ikisinin qiyamının faydası yoxdur! Bunu öz yanından deyirsənmi? Həzrət buyurdu: Xeyr, Allaha and olsun, əksinə, Əbu Əbdillahdan eşitdim ki, belə buyururdu: Əgər qiyam etsələr, qətlə yetiriləcəklər.²

Məhz buna görə də Mənsur ordusunun sərkərdəsinin Məhəmmədlə müharibədən qaçmaq xəbərini ona xəbər verdikləri zaman dedi: Heç vaxt! Belə olsa, onda bizim uşaqların hökumət minbərlərində oynaması və qadınlarla müşavirə necə olacaq?!³

İbrahim Bəsrədə qiyam edib Mənsurun ordusu dağıldığı və qaçıb Kufəyə çatdıqları zaman Mənsur fərman verdi ki, dəvələri və heyvanları Kufənin bütün qapılarında hazır vəziyyətdə saxlasınlar ki, süvarilər onlara minib qaçsınlar.⁴ O, daim belə deyirdi: Rəbi! Vay olsun sənə! Necə oldu ki, bizim övladlarımız o məqama çatmadılar! Bəs uşaqların hökuməti necə oldu?!⁵

Bəli, Mənsur hər iki halda imam Sadiq TM-ın sözünə işarə edirdi ki, o həzrət buyurmuşdu: «Uşaqlara hakimiyyət verib, qadınlarla müşavirə edəcəklər!»

¹ «Tarixi Təbəri», 9-cu cild, səh.230, biz onun xülasəsini qeyd etdik.

² Füzeyl ibni Yəsarin tərcümeyi-halı, Kəşşinin kitabı; «Mə`rifətur-ricəl» kitabında, Məşhəd çapı, səh.214-də qeyd olunmuşdur.

³ «Tarixi Təbəri», 9-cu cild, səh.228; «Məqatilut-talibiyyin», səh.274.

⁴ Yenə orada, 5-ci cild, səh.259 və 346.

⁵ «Məqatilut-talibiyyin», səh.347; «Tarixi ibni Əsir», 5-ci cild, səh.230.

MƏHƏMMƏDLƏ İBRAHİMİN İŞİNİN SONU

Təbəri və Əbül-fərəc rəvayət edərək demişlər: Məhəmməd Mədinənin Əhcaruz-Zeyd adlı yerində qətlə yetirildi.¹

O deyir: İbrahim öz atına minmiş halda Mənsur ordusunun fərarilərini təqib edirdi. Bu zaman bir oxa hədəf tutuldu və qətlə yetirildi.²

Bura qədər imam Sadiq TM-in «Cəfr» və Müshəfi-Fatiməyə müraciət edərək Həsən TM-in nəvələrinin hökuməti barəsində verdiyi xəbərləri təqdim etdik. İndi imam Səccad Əli ibni Hüseyin [£]-in Ömər ibni Əbdül-Əzizin hökumətə çatacağı barəsində verdiyi xəbəri xatırladıq:

Əbdüllah ibni Əta Təميمي deyir: Əli ibni Hüseyin ilə məsciddə idim-yə`ni Peyğəmbər məscidində-Ömər ibni əbdül-əziz cavan və xoşsifət bir halda gümüşdən olan əsa ilə birlikdə keçirdi. Əli ibni Hüseyin ona nəzər salıb buyurdu: Əbdüllah ibni Əta! Bu inadkarı görürsənmi? O, camaata hakim olmayanca dünyadan getməyəcək. Mən dedim: Bu fasiqmi? Buyurdu: Bəli! Və onların arasında az miqdardan başqa qalmayacaqdır.³

İMAM RIZA TM-İN “CƏFRƏ” İSTINAD ETMƏSİ

Əli ibni İsa Ərbili (693-cü ildə vəfat edib) «Kəşfül-ğummə» kitabında İmam Riza TM-in tərcümeyi-halında belə deyir: 670-ci ildə o həzrətin şərif hərəminin xidmətçilərindən biri müqəddəs Məşhəd şəhərindən gəldi, onun əlində Mə`munun əlyazması ilə yazılmış bir əhdqamə var idi ki, İmam TM da öz əlyazması ilə onun arxasını yazıb imzalamışdı. Mən o həzrətin qələminin yerlərini öpdüm, gözlərimi onun kəlamlarına sürtdüm, ona agah olmağı Allah-taalanın böyük ne`mətlərindən və bəxşislərindən hesab etdim. Onu hərf-hərf aşağıda şəkildə nəql etdim:

MƏ`MUNUN ƏLYAZMASININ MƏTNİ

«Bismillahir-rəhmanir-rəhim!

Bu bir əhdnamədir ki, mö`minlərin əmiri Əbdüllah ibni Harun ər-Rəşid öz əli ilə Əli ibni Musa ibni Cə`fər üçün – öz vəliəhdli üçün yazmışdı: Amma bə`d! Allah-taala İslam dinini (insanların) dini qərar

¹ «Tarixi Təbəri», 2-ci cild, səh.272.

² «Məqatilut-talibiyyin», səh.347.

³ «Bəsairud-dərəcət», səh.170, biz o hədisin ehtiyac duyulan miqdarını qeyd etdik.

verdi, öz bəndələrinin arasından rəsullar göndərdi ki, onlar üçün hidayətçi və yol göstərənlər olsunlar. O rəsullar ki, onların birincisi axırıncısının müjdə verəni idi, gələcəkdəkilər keçmişdəkiləri təsdiq edirdi, nəhayət bir fətrətdən (zamandan) sonra, elm aradan getdikdən, vəhy qət olduqdan və Qiyamətin yaxınlaşmasından sonra İlahi nübüvvət həzrət Mühəmmədə çatdı, Allah-taala onu peyğəmbərlərin sonuncusu, onların şahidi və qoruqçusu qərar verdi. Əziz kitabımı – batilin heç bir tərəfdən: nə qabaqdan, nə də arxadan yol tapa bilmədiyi kitabı ona nazil etdi. Həkim və Həmid bir kəsin göndərdiyi kimi. Onun içində halal və haram hökmlərin bəyan olunduğu, vədə verib qorxutduğu şeylərlə birlikdə, çəkindirib qorxutduğu, əmr edib nəhy etdiyi şeylərlə birlikdə göndərdi ki, özünün yetərli höccətini və dolğun bürhanını camaata, insanlara çatdırmış olsun ki, hər kəs ölsə, dəlil və bürhan üzündən ölsün, hər kəs nicat tapsa, yenə də dəlil və bürhan üzündən nicat tapsın. Allah eşidən və biləndir.

O həzrət özünün İlahi vəzifəsini yerinə yetirdi, hikmət, gözəl moizə, ən gözəl mücadilə yolu ilə, sonra isə cihad yolu ilə vəzifəsini sona çatdırdı. Allah-taala ona əmr verdiyi kimi insanları bu yola dəvət etdi. Nəhayət Allah onu öz dərğahına apardı və özünün dərğahının ən yaxın yerində məqam verdi.

Nübüvvət sona çatdıqdan, Allahın vəhyi və risaləti Mühəmməd peyğəmbərlə sona çatdıqdan sonra dinin qalması və müsəlmanların işinin nizamı xilafətə həvalə edildi. Elə bir xilafət ki, onda Allahın haqqının bərqərar edilməsi, izzət və tamamlığı onun itaətinə bağlıdır, elə bir itaət ki, vacibləri, hüdudları, şəriət qanunları, İslam sünələri onun vasitəsilə bərqərar və icra edilir, Allah düşmənləri ilə cihad onun vasitəsilə baş verir. Belə isə Allahın xəlifələrinə vacibdir ki, Allahı din işlərinə qoruqçu olmaqda və bəndələrin asayişini qorumaqda Allaha itaət etsinlər. Müsəlmanlara vacibdir ki, öz xəlifələrinə itaət edərək onları Allahın haqqını bərqərar etməkdə, İlahi ədaləti, əmin-amanlığı bərqərar etməkdə çalışsınlar. Onların təhlükəsizliyi, canların qorunması, ixtilafların aradan qaldırılması və onların arasında ülfət yaradılmasına kömək etsinlər. Əgər belə etməsələr, bağlılıqlar aradan gedər, işlər iğtişəşə, qarma-qarışıqlıqlara düşər, millət ixtilafa düşər olar, geridə qalar, düşmən onlara hakim kəsilər, dostlar arasında təfriqə yaranar, bu da dünya və axirətdəki zərərlərinə tamam olar. Allahın yer üzündə xilafət bağışladığı, məxluqatının əmanətdar hesab etdiyi şəxsə vacibdir ki, canı və qəlbi ilə Allah yolunda çalışsın, Allahın rızası və itaətini ələ gətirsin, öz arxalanacağını Allahın razılığı və istəyi qərar

versin və Allahın onun üzərinə qoyduğu, boynuna asdığı vəzifədə haqq əsasında mühakimə etsin, ədalət əsasında rəftar etsin, çünki Allah-taala Öz Peyğəmbəri Davuda belə buyurmuşdur:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ
فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ
فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ
سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا
الْحِسَابَ

"Ey Davud! Biz səni yer üzündə xəlifə qərar verdik. Belə isə camaatın arasında haqq əsasında mühakimə et və həvayi-nəfsə tabe olma, çünki səni Allah yolundan azdırar. Allah yolundan azanlar üçün şiddətli əzab vardır. Çünki onlar hesab gününü unutmuşlar!"¹

Həmçinin buyurur:

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Sənin Pərvərdigarına and olsun ki, onların hamısından, əməl etdiyi şeylərdə sual olunacaqdır!"²

Bizə belə xəbər çatmışdır ki, Ömər ibni Xəttab deyib: «Əgər bir çəpiş Fəratın sahilində həlak olsa, qorxuram ki, Allah onun barəsində məndən soruşsun!»

Allaha and olsun! Yalnız özünün məs'uliyyəti olan, özü ilə Allahı arasında yerinə yetirdiyi işlərə cavabdeh olan şəxs böyük və əzəmətli bir işlə qarşılaşacaqdır, o ki, qala ümmətin rəiyyətinin məs'uliyyətini alan şəxs! Bizim yeganə arxalanacağımız yeganə Allahdır, bizim pənahgahımız və diqqətimiz – tapmaqda, özümüzü saxlamaqda, düzlükdə, höccətin sübut olmasına qədər yolu tapmaqda, qurtuluşda, İlahi rəhmət və rizvanda pənahgahımız yalnız Allah dərgahıdır.

Ümmət içərisində öz işinə ən çox agah olan, Allah və onun bəndələri üçün ən çox xeyirxah olan şəxs yer üzündə o şəxsdir ki, Allaha itaətə, kitaba və Peyğəmbərin sünnəsinə, o həzrətin hazır olduğu və qaib olduğu vaxtlarda əməl etsin, öz təfəkkür qüvvəsini vəliəhdin və onun müsəlmanlar üçün seçilmiş imamının gücləndirilməsinə sərf etsin. O imam ki, onların həmrə'liyində pənahgah və nişanələridir: Onların canlarını qorumalı, Allahın fərmanına itaət edərək pərakəndəlikdən, bədbinlikdən və ixtilafdan saxlayır, Şeytanın hiylə və məkrələrini ondan uzaqlaşdırır. Allah-taala

¹ «Sad» surəsi, 26-cı ayə.

² «Hicr» surəsi, 92-93-cü ayələr.

xilafətdən sonra canişinlik və vəliəhdliyi İslamın kamal və tamamı, onun əhlinin izzət və məsləhəti qərar verdiyinə, öz xəlifələrinə, onu özlərindən sonra seçilən şəxs üçün möhkəmləndirməyi ilham etdiyinə görə Allah-taala belə bir tədbirlə düşmənlərin hiyləgərliklərini, məkr-lərini, təfriqə salanların saylarını, fitnəçilərin intizarını məhv edir.

Mö`minlərin əmiri həmişə xilafətə çatdığı ilk dövrlərdən onun acılı, ağır hadisələrində imtahanndan keçmiş, Allaha itaət və bu işdə nəzmli olmaqla əlaqədar ağır təklif hiss etmiş, bədənini möhkəm, gözlərini ayıq, təfəkkürünü dinin izzəti və müşriklərin məhvi, ümmətin islahı olan şeylərdə sərf etmiş, ədalətin yayılmasına, Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsinin bərqərar edilməsinə sə`y göstərir; bu təklif onu rahat rifahda və gözəl güzərandə olmaqdan saxlamışdır. Çünki o bilirdi ki, Allah-taala bunların hesabını çəkəcək və istəyir ki, Pərvərdigarı onu din və dindarlıq üçün xeyirahlıq libasında görsün və vilayəti-əmr, ümmətin halını riayət etmək üçün bu məqama elə bir şəxsi seçsin ki, təqvada, dində və elmdə onların ən yüksək məqamda olanı olsun, Allahın əmrini və onun haqqını yerinə yetirmək üçün onların ən çox qiyam edəni olsun. Həmişə, gecə-gündüz münacatlarında Allah-taaladan xeyirxahlıq istəsin və Allahdan bunu istəsin ki, bu mühüm vəzifəni onun razılığına və itaətinə səbəb olan bir vəziyyətdə sona çatdırsın, təfəkkür və arzusu o olsun ki, nəzərdə tutduğu şəxsi öz Əhli-beytinin arasından və Əbdüllah ibni Abbas ilə Əli ibni Əbi Talibin nəvələri arasından tapsın. Buna görə də əvvəlcə öz nəzərini hal və məzhəblərindən agah olduğu şəxslərə yönəltsin, sonra təhqiqatı genişləndirərək öz qüdrətini o kəslərə məsrəf etsin ki, onun yanında tanınmazdırlar. Beləliklə, onların gizli xüsusiyyətlərini tapsın, aşkar xəbərlərini sınaqdan keçirsin, daxili vəziyyətlərini aşkar etsin. Qəlblərində olan hər bir şeyi sorğu-sualla çölə çıxartsın və nəhayət Allah yolunda xeyirxahlıqdan, haqqın yerinə yetirilməsi üçün sə`ydən və onun bəndələri arasında və ölkələrdə yayılmasına dair sə`y göstərdikdən sonra bu iki xanədanın ən yaxşı fərdini seçsin, o da Əli ibni Musa ibni Cə`fər ibni Mühəmməd ibni Əli ibni Hüseyn ibni Əli ibni Əbi Talibdir ki, elm və fəziləti qəlblərdə əzbərdir, təqvası aşkardır, zöhd və dünya qulu olmaması, camaatı yaxşı idarə etməsi, xalis olduğunu gördü və onun üçün aydın oldu ki, bütün qəlblər onu axtarır, bütün dillər onun barəsində danışır, bütün sözlər onunla sona çatır. Çünki daim yeniyetmə və cavanlıq dövrlərində, uşaqlıq və yaşlı çağlarında onun fəzilətini tanımışdır, indi vəliəhdlik və özündən sonrakı xilafəti ona həvalə edir. Ümidimiz budur ki, bu seçki Allah

tərəfindən olan bir seçki olsun. Çünki Allahın özü bilir ki, o, bu seçkini onun özü, dini və İslam və müsəlmanların xeyirxahlığı, haqqın səbat və salamatlığı, Qiyamət günündə nicat tapmaq üçün bu işi yerinə yetirmişdir. Elə bir gün ki, camaat onda Allah üçün ayağa qalxarlar!

Bu zaman mö`minlərin əmiri (Mə`mun) özünün övladlarını, Əhli-beytini, yaxınlarını, sərkərdələrini və xidmətçilərini çağırdı və onlardan tələm-tələsik olaraq şadlıqla bey`ət aldı. Çünki o bilirdi ki, mö`minlərin əmiri Allaha itaəti öz həvayı-nəfsindən qabağa salmış və o da onu öz övladlarından, qohumlarından və yaxın adamlardan üstün etmiş və onu Riza adlandırmışdır ki, bu da mö`minlərin əmirinin razılığıdır. Siz ey əmirəlmö`minin Əhli-beyti! Ey sərkərdələr, ey ordu başçıları, ey bütün müsəlmanlar ki, bu şəhərdədirlər, hamılıqla əmirəlmö`mininlə və bu Riza ilə ondan sonrakı dövr üçün bey`ət edin. Öz şərif qələmi ilə «bu Riza məndən sonradır» - sözündən sonra yazdı ki, ondan sonra Əli ibni Musa Allahın adı, onun bərəkət və gözəl tədbiri ilə din və bəndələr hökumətini ələ alsın. Açılmış əllərilə, açıq sinələrlə, agah qəlblərlə bey`ət istədi, əmirəlmö`mininin istədiyini həyata keçirdi ki, Allahın itaətini seçsin və özü ilə sizin xeyrinizi nəzərdə tutsun, öz haqqının yerinə yetirilməsi, sizin vəziyyətinizə riayət edilməsi və bu işdə ciddi çalışması yolunda, sizin islahınız barədə əmirəlmö`mininə ilham etdiyi şeylərə həmd-səna deyir; ümidvar olun ki, onun faydası ümmət arasında ülfət yaranmasına, qanların qorunub saxlanmasına, təfriqənin aradan getməsinə, sərhədlərin möhkəmlənməsinə, dinin qüvvətlənilib, düşmənin zəlil, xar olmasına və sizin işlərinizin möhkəmlənməsinə səbəb olacaqdır. Belə isə Allaha itaət və əmirəlmö`mininə itaətə tələsin, çünki əgər bunlara doğru tələssəniz və Allaha həmd-səna etsəniz, əmin-amanlığa çatarsınız, onun fayda və bəhrəsini görərsiniz, inşaallah!

Bu əhdnaməni 201-ci hicri ilinin Ramazan ayının 7-də bazar ertəsi günü öz əli ilə yazdı.

IMAM RIZA TM-İN ƏHDNAMƏNİN ARXASINDAKI ƏLYAZMASI

«Bismillahir-rəhmanir-rəhim! Həmd olsun *fə`alun lima yəşau* Allaha ki, hökmündə heç bir pozuntu olmaz, fərmanında şəkk-şübhə olmaz, gözlərin xəyanətinə, qəlblərin gizli işlərinə agahdır! Onun salam və salavatı Onun öz peyğəmbərlərinin sonuncusu Həzrət Mühəmməd və onun pak-pakizə övladlarına olsun!

Mən Əli ibni Musa Riza ibni Cəfər deyirəm: Mö`minlərin əmiri-Allah düzlükdə ona kömək etsin və müvəffəqiyyətlərini artırsın-başqaları üçün görmədiyi bizim haqqımızın bir qismini rəsmiyyətlə tanıdı, bir-birindən qohumluq əlaqələrini kəsənlərin arasında qohumluq əlaqəsi bərqərar etdi, məhv olmaq halında olan canlılara əmin-amanlıq verdi, hətta onları diriltdi və onları fəqirlikdən ehtiyacsızlığa saldı ki, aləmlərin Pərvərdigarının razılığını istəyib və ondan qeyrisinin mükafatını istəmir. Allah tezliklə şükür edənlərə mükafat verəcək, yaxşı əməl sahiblərinin mizdunu zay etməyəcək.

O (Mə`mun) rəhbərlik və hökuməti – əgər ondan sonra diri qalsam – mənim öhdəmə qoyacaq (və indi) hər kəs Allahın möhkəmləndirməyə dair seçdiyi bey`əti pozsa və Allahın möhkəmlətmək istədiyi ipləri qırsa, həqiqətən onun hərirlərini pozmuş, halalını haram etmişdir. Çünki bu işlə imamını alçaq hesab etmiş, İslamın hörmətini pozmuşdur. Elə bir üslub ki, əvvəlkilər onu getmiş, onun sapmalarına və qanunsuz işlərinə qarşı səbrli olmuş, sonrakı qərarlarda dindəki pərakəndəlik, müsəlmanların arasında olan birliyin aradan getməsi qorxusundan, eləcə də cahiliyyət dövrünə yaxın olduqlarına və fürsət tələblərin, qiyamçıların və iğtişaçıların pusquda durduğuna e`tiraz səslərini ucaltmadılar. Mən Allahı özümə şahid tuturam ki, əgər müsəlmanların işini mənə həvalə etsə və xilafətini mənim öhdəmə qoysa, onlarla rəftarım ümumi şəkildə və Bəni Abbasla xüsusi şəkildə Peyğəmbəri Əkrəmə tabe olmaq və Allaha itaət əsasında olsun və heç bir möhtərəm qanı axıtmayam, heç bir şeyi və malı mübah saymayam, Allahın tə`yin etdiyi cəza qanunları əsasında qanı axıtılan və malı mübah edilənlər istisna olunur. Həmçinin, bacardığım qədər çalışım ki, bərabərlik yolunu tutum, onu yerinə yetirmək üçün özümə möhkəm əhd bağlamışam ki, Allah-taala ondan sorğu-sual edəcəkdir. Çünki mütəal Allah buyurur: **"Öz əhdinizə vəfa edin, çünki əhd-peymandan sual olunacaqdır."**¹ Əgər bir bid`ət qoysam, yaxud dəyişiklik etsəm, yaxud dəyişikliyi rəva görsəm, onda pozğunçuluğa layiq və cəzalandırılmağa hazır olum. Allahın qəzəbindən Allaha pənah aparıram, itatətə tofiq tapmağı, mə`siyətdən uzaq olmağı, özümün və müsəlmanların qurtuluşa çatmağını axtarıram.

¹ «İsra» surəsi, 34-cü ayə.

Amma «Camia» və «Cəfr» onun əleyhinə dəlalat edir və bilmirəm mən və sizinlə nə olacaqdır.¹ Hökm və fərman yalnız Allaha məxsusdur, haqqı batıldan ayırır və o, ayıranların ən yaxşısıdır.² Lakin mən mö`minlərin əmirinin fərmanını qəbul etdim və onun razılığını seçdim. Çünki Allah məni və onu saxlayar. Allahı bu barədə şahid tuturam və şahidlik üçün Allah kifayətdir.

Bu yazını, mö`minlərin əmirinin hüsurunda – Allah onun ömrünü uzun etsin! – öz xəttimlə yazmışam Fəzl ibni Səhl, Səhl ibni Fəzl, Yəhya ibni Əksəm, Əbdüllah ibni Tahir, Səməmət ibni Əşrəs, Bışr ibni Mö`təmər, Həmmad ibni Nö`man. 201-ci hicri ili, Ramazan ayı.

SAĞ TƏRƏFDƏKİ ŞAHİDLƏR

Yəhya ibni Əksəm bu yazının məzmununa, onun arxasına və üz tərəfinə şahidlik verir və Allahdan istəyir ki, bu əhd-peymanın bərəkətini əmirəl-mö`mininə və bütün müsəlmanlara şamil etsin və onu öz əlyazması ilə bəyan olunan tarixdə qələmə almışdır.

Əbdüllah ibni Tahir ibni Hüseyin öz şəhadətini həmin tarixdə qeydə alır.

Həmmad ibni Nö`man onun üz və arxa hissəsində olan məzmununa həmin tarixdə şahidlik etdi.

Bışr ibni Mö`təmər həmin tarixdə öz əlləri ilə onun oxşarını yazdı və şahidlik etdi.

SOL TƏRƏFİN ŞAHİDLƏRİ

Əmirəl-mö`minin – Allah onun ömrünü uzatsın! – fərman verir: Bu səhifənin arxası və üz hissəsi əhd-peyman səhifəsidir və ümidvaram ki, onun vasitəsilə Siratdan keçsin! Bizim seyyidimiz Rəsulullahın hərəmində Bəni Həşimdən və sair övliyalardan olan camaatın gözləri önündə və ordu başçılarından hüsurunda bu bey`ətin şərtlərinə əməl olunduqdan sonra hamıya qiraət olunsun. Əmirəl-mö`minin höccəti bütün müsəlmanlara tamam etməyi nəzərə almışdır ki, nadanların rə`yində irəli gələn şübhələr batil olsun. *"Elə deyildir ki, Allah mö`minləri, siz olduğunuz həmin vəziyyətdə buraxmış olsun."*³

¹ «Əhqaf» surəsi, 9-cu ayədən iqtibas olunub: *"Və ma ədri ma yuf`əlu və la bikum."*

² «Ən`am» surəsinin 57-ci ayəsindən iqtibas olunmuşdur: *"Inil-hökm illa lillah..."*

³ «Ali-Imran» surəsinin 179-cu ayəsindən iqtibas olunmuşdur. *"Ma kanəllahu liyəzərəl-mu`minin..."*

Fəzl ibni Səhl, əmirəl-mö`mininin fərmanı ilə qeyd olunan tarixdə (ona şahidlik etdi və) qələmə aldı.¹

İbni Tiqtəqa (709-cu ildə vəfat edib) hər iki məktubun xülasəsini «Əl-fəxra» kitabında qeyd edərək yazır: «Mə`mun özündən sonrakı xilafət barəsində belə fikirləşdi və qərara aldı ki, ona layiq olan bir kişiye həvalə etsin, beləliklə öz zimməsini bəri etsin (öhdəsində olanları yerinə yetirsin). O, belə təsəvvür edir və xatırladır ki, hər iki xanədan – Abbasi və Ələvi xanədanından olan böyük şəxsiyyətlərin vəziyyətini araşdırmış və onların arasında ən fəzilətli, ən ləyaqətli, ən təqvalı və ən dindar şəxsin Əli ibni Musa Riza olduğunu tapmışdır. Buna görə də öz əli ilə onun adına yazmış və Rızanı bu işə məcbur etmişdir və o, əvvəlcə qəbul etməmiş, sonra qəbul etmiş və Mə`munun yazısının arxasında öz əli ilə belə yazmışdı: «Mən yalnız əmrə itaət etmək üçün bunu qəbul etdim, halbuki, «Cəfr» və «Camia» onların əleyhinə dəlalət edir!» Məclisdəki şahidlər hər iki məktuba şahidlik etdilər.²

Mərhum Əllamə Məclisi (1110-cu ildə vəfat edib) də bu iki məktubu eynilə «Kəşful-ğümmə» kitabından nəqlən «Biharul-ənvar»da qeyd etmişdir.³

XÜLƏFA MƏKTƏBİNDƏ “CƏFR” VƏ “CAMİƏ”

Xüləfa məktəbində də Mir Seyyid Əli ibni Məhəmməd ibni Əli Hənəfi Əstərəbadi (816-cı ildə vəfat edib) özünün Qazi Əzud İyçinin (756-cı ildə vəfat edib) «Məvaqif» kitabını şərh edərkən «Cəfr» və «Camia» barəsində deyir: O iki kitab imam Əlinin (rəziyəllahu ənh) yazdığı kitabdır ki, bu dünyanın axırına qədər baş verəcək hər bir şey hüruf elminin üslubu ilə onda qeyd olunmuşdur. Onun nəslindən olan imamlar bu iki kitabı tanıyır və onların vasitəsilə mühakimə

¹ Kəşfül-ğümmə», 3-cü cild, səh.123-124. Biz bu iki məktubun mətnini adətimizin əksinə olaraq (biz həmişə xülasələşdirib qısa şəkildə qeyd edirik) təfəsilatı ilə gətirdik. Çünki hər iki məktubun aşkar bəyanında və şahidlərin şahidliyinə elə dəlillər vardır ki, hər ikisinin məzmununun doğru olduğunu təsdiqləyir və bunu xülasələşdirmək mümkün deyildir.

² «Əl-fəxra», Qahirə çapı, İbni Tiqtəqa. Əbu Cə`fər Məhəmməd ibni Tacuddin. O, bu kitabı 701-ci ildə Musil şəhərində yazmış və onu Musilin hakimi Fəxrüddin İsaya hədiyyə etmişdir. Bax: «Dairətul-məarifil-İslamiyyə», 1-ci cild, səh.217-218; «Əl-kuna vəl-əlcab», 1-ci cild, səh.331; «Məasirul-inafət fi məalimul-xilafət», Qəlcəşəndi, 2-ci cild, səh.325-330; «Sübhül-ə`şa», Darul-kutub çapı.

³ «Biharul-ənvar», 49-cu cild, səh.148, 153, Kompani çapı, 12-ci cild, səh.42.

yürüdürdülər. Əli ibni Musa Rızanın (rəziyəllahu ənh) yazısında – Mə`munun əhdnaməsini qəbul edərkən – belə yazılmışdır: «Sən öz atababalarının bizim üçün rəsmiyyətlə tanımadığı hüquqlardan bə`zilərini (bizim üçün) rəsmiyyətlə tanımisan. Mən sənə əhdnaməni qəbul etdim, amma «Cəfr» və «Camia» dəlalət edir ki, bu iş sona çatmayacaq.»¹

Taş Kubrazadə (962-ci ildə vəfat edib) «Məfatihüs-səadət və məsabihüs-siyabət» adlı kitabında yazır: «Xəlifə (Mə`mun) Əli ibni Musa Rızanı özündən sonra vəliəhd qərar verib əhdnaməni onun adına yazdığı zaman o, əhdnamənin axırında yazdı: «Bəli..., amma «Cəfr» və «Camia» dəlalət edir ki, bu iş axıra çatmayacaqdır.» O həzrətin dediyi kimi də oldu. Çünki Mə`mun başa düşmüşdü ki, Bəni Həşim onun xatirinə fitnə törədəcəklər. Buna görə də tarix kitablarında qeyd olunduğu kimi, Əli ibni Musa Rızanı zəhərləyib şəhid etdi.»²

Xüləfa məktəbində «Cəfr» və «Camia»ni xatırlayan alimlərdən biri də Şeyx Kəmaləddin Məhəmməd ibni Təlhə Nəsihini Şafeidir (652-ci ildə vəfat edib). O, bu iki kitab barəsində belə yazır: «Əl-cəfrul-cameu və n-nurullame`» onun kitabı «Kəşfüz-zünun» kitabında nəql olunanlara əsasən: «Kiçik bir kitabdır ki, onun əvvəlində belə deyilir: Əlhəmdü lilləhilləzi ətlə`ə mənictəbahu...» Orada xatırladılır ki, Cə`fərin nəslindən olan imamlar «Cəfr»i tanıyırdılar.³

Həmçinin onun dilindən həmin kitabda qeyd olunur ki, belə demişdir: «Cəfr və «Camia» iki əzəmətli kitabdır ki, onlardan birini imam Əliyyibni Əbi Talib (rəziyəllahu ənh) Kufə minbərində xatırlatmışdır, digəri də gizli sirlərdən ibarətdir ki, Peyğəmbər j ona tapşırılmış və fərman vermişdir ki, yazsın. «Əli (r.ə.) onu dağınıq halda olan hərflərlə və Adəmin Sifrinin üslubu ilə bir «Cəfr»də, yəni aşılانmış dəvə dərisindən olan bir səhifədə yazdı və camaat arasında bu adla tanındı. Əvvəldə olmuş və sonradan baş verəcək hadisələrin hamısı orada mövcuddur.»⁴

İbni Xəldun öz müqəddiməsində yazır: «Cə`fər (İmam Sadiq TM) və Əhli-beytdən olan onun kimi şəxslərdən müəyyən kəramətlər baş vermişdir. Onların bu bərdəki istinad yerləri – Allah daha yaxşı bilir! – onların malik olduqları vilayət yolu ilə kəşf etmələridir. Buna görə bu

¹ «Şərhi Məvaqif», Bulaq çapı, 1266-cı il, səh.276.

² «Məfatihüs-səadət», 1-ci çap, Heydərabad, 1328-1329-cu il, 2-ci cild, səh.420-421; «Kəşfüz-zünun», 2-ci cild, səh.591.

³ «Kəşfüz-zünun», 2-ci cild, səh.592.

⁴ Yəni orada, 3-cü cild, səh.591.

işlərin oxşarının onlardan başqasından, yəni bu xanədanın yadigar qalmış övliyalarından baş verməsi inkar olunmur. Çünki Peyğəmbər buyurmuşdur: *"Həqiqətdən sizin aranızda mühəddəslər olacaqdır."* Deməli, onlar bu şərif rütbələrə və incə kəramətlərə çatmaqda camaat arasında ən layiqli şəxslərdir.¹

Bunun ardınca bəzi sözlər demişdir ki, onların xülasəsi belədir: Zeydiyyə fırqəsinin başçısı Harun ibni Səid Əcli bir kitaba malikdir ki, (Imam) Cəfər Sadiqdən rəvayət edir. O, elə hadisələrdən xəbər verir ki, Əhli-beyt üçün ümumi şəkildə və onların ayrı-ayrı şəxsləri üçün xüsusi şəkildə baş verəcəkdir. Bu elm Cəfər (Imam Sadiq TM) və onun kimi olan Əhli-beyt böyüklərindən kəramət və kəşf yolu ilə hasil olur, necə ki, onların oxşarı olan digər övliyalar üçün baş vermişdir. O dana dərində olan bir yazı idi və Cəfərin (TM) yanında qorunub saxlanırdı... O Qur'anın təfsiri, qəribə mə'nalar, onun batinindəki tanınmaz məfhumlardan ibarət idi ki, Cəfər Sadiqdən rəvayət edilmişdir... (Axırda deyir:) Əgər bu rəvayətin sənədi Cəfər Sadiq qədər səhih olsa..., onda elə istinadlı nəmətlər vardır ki, onun özündən, yaxud qövminin kəramət əhli olan böyüklərindən olmuşdur. Səhih rəvayətlərdə qeyd olunur ki, o öz qohumlarının bəzilərini onlar üçün gələcəkdə baş verəcək hadisələrdən çəkəndirmiş və onun öncədən verdiyi xəbərlər də həyata keçmişdir. O öz əmisi oğlu Yəhya ibni Zeydin qiyam etdiyi və qətlə yetirildiyi yerdən xəbər vermiş və bu işdən çəkəndirmişdir. O da qiyam edərək məlum olduğu kimi, Cozcan adlı yerdə qətlə yetirilmişdir.

Əgər kəramət onlardan başqaları üçün rəva olsaydı – belə ki, elmdə, dində, nübüvvət əsərlərində və Allahın inayətində kərim bir mənbədən qaynaqlanırsa, onun qanadlarının paklığına şahidlik edirlər – sənin gümanının onların barəsində nə olardı? Halbuki, bu sözlərin çoxu Əhli-beytin arasında bir kəsə nisbət verilmədən nəql olunmuşdur?!²

Əbul Əla Müərra (449-cü ildə vəfat etmişdir) buna işarə edərək deyir:

أَتَاهُمْ عِلْمُهُمْ فِي مَسْكِ جَفَرٍ أَرْنَاهُ كُلَّ غَامِرٍ وَقَفَرٍ	لَقَدْ عَجَبُوا لِأَهْلِ الْبَيْتِ لَمَّا وَامِرًا الْمُنَجِّمِ وَهِيَ صُعْرَى
--	---

¹ «Müqəddimə», İbni Xəldun, 1-ci cild, fəsl:53, səh.595-596, Darul-kitab Lübnani çapı, 1965.

² Yəni orada, 1-ci cild, səh.601.

Onlar Əhli-beytin elmlərinin bir dana dərisində bir yerə yığıldığından təəccüblənirlər.

*Halbuki, ondan kiçik olan münəccimin güzgüsü hər abadlığı və qeyri yerləri ona göstərir!*¹

Yuxarıdakı hədislərdə gördüyünüz kimi, Əhli-beyt imamları gələcəkdə baş verəcək hadisələrdən əgəllik əldə etmək üçün Əlinin kitabına, yəni «Cəfr» və «Müşəfi-Fatimə» kitablarına müraciət edirdilər. Həm də məlum oldu ki, «Cəfr», xülfə məktəbinin kitablarında məşhur bir məsələ olmuş, onların bəziləri imamların bu iki kitaba müraciət etmələrini nəql etmişlər. Sonrakı bəhsdə Əhli-beyt imamlarının «Camia» kitabına müraciət edərək şər'i əhkamları bəyan etməsini xatırladıq:

ƏHLİ-BEYT İMAMLARININ ƒ “CAMİƏ”YƏ MÜRACİƏT ETMƏLƏRİ

İlk dəfə Əli TM-in kitabından bir başa-yəni «Camia» kitabından birbaşa nəql edən şəxs dördüncü imam Əli ibni Hüseyn TM-dir. «Kafi», «Mən la yəhzuruhul-fəqih», «Təhziib», «Məanil-əxbar» və «Vəsailuş-şiə» kitablarında Əban ibni Təğlibdən belə rəvayət olunur: Əli ibni Hüseyndən soruşdum ki, «bir şəxs öz malından bir «şey» vəsiyyətdir (şeyin miqdarı nə qədərdir?)» Həzrət buyurdu: «Əli TM-in kitabında «şey» altıda birdir.»²

İmam Baqir TM-in belə buyurduğu nəql olunur: «Əli TM-in kitabında belə qeyd olunur: *Üç xislət vardır ki, onların sahibi cəzasını görməyincə dünyadan getməz: Bəğy (zülm), qohum-əqrəbə ilə əlaqələri kəsmək, Allaha yalandan and içmək – bu, Allahla müharibə sayılır.*»³

Həmçinin İmam Baqir TM aşağıdakı halları Əli TM-in kitabından rəvayət edir: *"Övladın və atanın malını götürməyin hökmü, övladın kənizi ilə yaxınlıq etməyin hökmü, izdivac zamanı qadının eyiblərini gizlədib tədlis etməyin hökmü, yalandan and içməyin hökmü."* Ehram

¹ Əbul Əla Müərrinin tərcümeyi-halı, «Əlkuna vəl-əlcab», 3-cü cild, səh.161 və 162, «Əl-bəyan», Əbdül-Mö'min ibni Əli Qeysinin tərcümeyi-halında və «Vəfəyatul-ə'yan», İbni Xülləkan, 2-ci cild, səh.405, nömrə 381.

² «Kafi», 7-ci cild, səh.40, hədis:1; «Mən ovsa bişey'in min malih» babı; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.151; «Məanil-əxbar», səh.217; «Təhziib», 9-cu cild, səh.211; «Vəsailuş-şiə», cild 13, səh.450, hədis:1.

³ «Xisal», Səduq, səh.124; «İqabul-ə'mal», Səduq, səh.261; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.111.

bağlamış şəxsin şikar etməsinin hökmünü bəyan edərək buyurur: «Əmirəl-mö`minin Əli TM-in kitabında belədir.»¹

Həmçinin buyurur: "**Əli TM-in kitabında Allah barəsində hüsnü-zənn etməyin və gözəl əxlaqa malik olmağın bəyanı² və malın dilini kəsməyin diyəsinin hökmü,³ bir yeri abad etdikdən sonra onu buraxan şəxsin hökmü,⁴ zəkatı verməməyin tə`sirləri⁵ və dişlərin diyəsi⁶ – hamısını görmüşdüm.**"

Yə`qub ibni Meysəm Təmmar onun yanına gəldi və dedi: Mən atamın yazısında gördüm ki, Əli TM ona buyurdu: "*Meysəm! Ali-Mühəmmədi sevənləri sev. Çünki Peyğəmbər j-in belə buyurduğunu eşitmişəm...*" İmam Baqir TM ona buyurdu: "*Əli TM-in kitabında da belədir və o, bizim yanımızdadır.*"⁷

İmam Sadiq TM öz atasından rəvayət edərək deyir: "*Əli TM-in kitabında oxudum ki, Peyğəmbər j mühacir, ənsar və Yəsrib (Mədinə) əhlindən onlara qoşulanların arasında əhd-peyman yazdı.*"⁸

İmam Sadiq TM ayın başlanğıcının hilalı görməklə sübuta yetməsinin⁹ və zöhrün fəzilət vaxtının bəyanını¹⁰ Əli TM-in kitabından rəvayət etmişdir. Həmçinin, cümə namazını məzhəb müxalifləri ilə birlikdə qılmağın hökmünü,¹¹ pişiyin artığının hökmünü,¹² ölüm

¹ «Kafi», 4-cü cild, səh.135-136, 7-ci cild, səh.436, 4-cü cild, səh.390; «İstibsar», 3-cü cild, səh.48; «Vəsailuş-şiə», cild 12, səh.194, 14-cü cild, səh.544 və 597, 16-cı cild, səh.122; «Təhzib», 7-ci cild, səh.432; «İqbul-ə`mal», səh.270-271; «Xisal», səh.124.

² «Kafi», 2-ci cild, səh.7; «Vəsailuş-şiə», 11-ci cild, səh.181, hədis:20353.

³ «Kafi», 7-ci cild, səh.318; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.111; «Təhzib», 10-cu cild, səh.270.

⁴ «Kafi», 5-ci cild, səh.279; «Təhzib», 7-ci cild səh.153; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild səh.329.

⁵ «Kafi», 3-cü cild, səh.505, hədis:17; «Vəsailuş-şiə», 6-cı cild, səh.13-14.

⁶ «Kafi», 7-ci cild, səh.329; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.104; «Təhzib», 10-cu cild, səh.254; «İstibsar», 4-cü cild, səh.288; «Vəsailuş-şiə», cild 19, səh.264, hədis:35715.

⁷ «Məcalis», Şeyx Tusi, Nəcəf çapı, səh.258; «Vəsailuş-şiə», 11-ci cild, səh.444, səh.444, hədis:21299.

⁸ «Kafi», 2-ci cild, səh.666, 3-cü cild, səh.336, 6-cı cild, səh.30-31; «Vəsailuş-şiə», 8-ci cild, səh.487, hədis:15842, 11-ci cild, səh.50.

⁹ «İstibsar», 3-cü cild, səh.64; «Vəsailuş-şiə», 7-ci cild, səh.184, hədis:13352.

¹⁰ «İstibsar», 1-ci cild, səh.251; «Təhzib», 2-ci cild, səh.23; «Vəsailuş-şiə», 3-cü cild, səh.105, hədis:4752 və səh.107, hədis:4764.

¹¹ «Təhzib», 3-cü cild, səh.28; «Vəsailuş-şiə», 5-ci cild, səh.44, hədis:9550.

¹² «Füru i kafi», 1-ci cild, səh.469; «Təhzib», 1-ci cild, səh.227; «Vəsailuş-şiə», 1-ci cild, səh.164, hədis:580.

zamanı möhrimin hökmünü,¹ möhrimin, üzərində qızılla toxunmuş şey olan paltardakı hökmü (iki hədislə),² səngxar quşunu öldürməyin kəffarəsinin hökmünü (iki hədislə),³ onun yumurtasını sındırmağın kəffarəsi üç hədislə,⁴ bir dəfə əlavə təvaf etməyin hökmü,⁵ müfrədə ümrəsinin hökmü,⁶ kəbirə günahlarının sayı,⁷ yetim malını mənimsəməyin hökmü,⁸ ana tərəfdən bir olan qardaşların baba ilə birlikdə irs aparmasının hökmü,⁹ bəyyinə və and içməyin hökmü,¹⁰ dünyanın məsəli,¹¹ yaşa görə ilahi cəza qanunlarının icra olunması keyfiyyəti,¹² cəzalandırma ilə yanaşı livatın həddi,¹³ şərab və nəbiz içənin həddinin sübut olunması,¹⁴ şərab və başqa kefləndirici şeylər

¹ «Füri kafi», 4-cü cild, səh.368, hədis:3; «Vəsailuş-şiə», 2-ci cild, səh.696 və 697, 2759, 2761 və 2766.

² «Füri kafi», 4-cü cild, səh.304, hədis:7 və 8; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 2-ci cild, səh.117; «İləuş-şəraye», 2-ci cild, səh.94; «Vəsailuş-şiə», 9-cu cild, səh.116, hədis:16822 və 16823.

³ «Füri kafi», 4-cü cild, səh.390; «Təhzib», 5-ci cild, səh.44, hədis:1190 və 1191.

⁴ «Füri kafi», 4-cü cild, səh.390; «İstibsar», 2-ci cild, səh.202, 204; «Təhzib», 5-ci cild, səh.355 və 357; «Vəsailuş-şiə», 9-cu cild, səh.216-218, hədis:17223, 17225 və 17229.

⁵ «İstibsar», 2-ci cild, səh.248; «Sərair», səh.446; «Vəsailuş-şiə», 9-cu cild, səh.438, 439, hədis:17967 və 17974.

⁶ «Füri kafi», 4-cü cild, səh.534, hədis:2; «Vəsailuş-şiə», 10-cu cild, səh.244, hədis: 19275.

⁷ «Üsuli kafi», 2-ci cild, səh.278-279; «Vəsailuş-şiə», 11-ci cild, səh.254, hədis:20631; «Xisal», 1-ci cild, səh.273; «İləuş-şəraye», 2-ci cild, səh.160.

⁸ «İqabul-ə`mal», səh.278, hədis:2; «Vəsailuş-şiə», cild 12, səh.182, hədis:22441.

⁹ «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.206; «Təhzib», 9-cu cild, səh.308; «İstibsar», 4-cü cild, səh.160; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.495 və 497, hədis:32746 və 32745.

¹⁰ «Füri kafi», 7-ci cild, səh.414; «Təhzib», 6-cı cild, səh.228; «Vəsailuş-şiə», cild 18, səh 168, hədis: 33634 və 33635.

¹¹ «Üsuli kafi», 2-ci cild, səh.136, hədis:22; «Vəsailuş-şiə», 11-ci cild, səh.316, hədis: 20845.

¹² «Füri kafi», 7-ci cild, səh.186; «Təhzib», 11-ci cild, səh.146; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.53; «Vəsailuş-şiə», səh.307, hədis:34067; «Məhasin», səh.273.

¹³ «Kafi», 7-ci cild, səh.200; «Təhzib», 10-cu cild, səh.55; «İstibsar», 4-cü cild, səh.221; «Vəsailuş-şiə», cild 18, səh.421.

¹⁴ «Kafi», 7-ci cild, səh.414; «Təhzib», 10-cu cild, səh.90; «Vəsailuş-şiə», cild 18, səh.468.

içənlərin həddi,¹ ov itinin diyəsi,² qadının fərcini kəsməyin həddi,³ heyvanın təzkiyə olunması nişanələri və kəsilmiş heyvanın halal olmasının hökmü,⁴ müəyyən olunmuş paya malik olmayan kəslərin mirası,⁵ əhliləşmiş ulaqların ətinin məkrüh olmasının hökmü,⁶ əti haram olan balıqların növlərinin bəyanı,⁷ meyyitin əmi və dayılarının mirasının hökmü,⁸ iddədə rücu etmədən tələqın hökmü,⁹ suda qərq olanların və uçqunun altında qalanların mirasının hökmü (ki, onun ibarəsi belədir: *"Onu Əlinin kitabında belə tapdım"*),¹⁰ əli kəsilmiş bir adamı qətlə yetirənin hökmü (bu ibarə ilə: *"Onu Əlinin kitabında belə gördüm."*)¹¹

Bu bərdəki axırıncı sözü İmam Sadiq TM-in dilindən nəql edir: O həzrət belə buyurur: Əli TM-in kitabında – onu Peyğəmbəri Əkrəm ^j imla etmişdir – belə qeyd olunur: ***"Allah-taala bir kəsə oruc və namazın artıqlığına görə əzab verməz, əksinə, onun xeyrini artırar."***¹²

Bura qədər imamların Əli TM-in kitabından nəql etdikləri və o həzrətə istinad verdikləri rəvayətlərin bir qismini təqdim etdik. Sonrakı bölmədə imamların səhabələrindən Əli TM-in kitabını görüb oxuyan bə`zi şəxslərin rəvayətlərini qeyd edəcəyik:

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.214; «Təhziib», 10-cu cild, səh.90; «Vəsailuş-şiə», cild 18, səh.472.

² «Xisal», 2-ci cild, səh.111; «Vəsailuş-şiə», cild 19, səh.168.

³ «Kafi», 7-ci cild, səh.312; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.112; «Təhziib» 10-cu cild, səh.251; «Vəsailuş-şiə», cild 19, səh.259.

⁴ «Kafi», 7-ci cild, səh.312; «Təhziib», 9-cu cild, səh.57; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.320.

⁵ «Kafi», 7-ci cild, səh.77; «Təhziib», 9-cu cild, səh.269; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.418.

⁶ «Kafi», 6-cı cild, səh.246; «Təhziib», 9-cu cild, səh.40; «İstibsar», 4-cü cild, səh.74; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.321.

⁷ «Kafi», 6-cı cild, səh.220; «Təhziib», 9-cu cild, səh.2-6; «İstibsar», 4-cü cild, səh.59; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.334 və 335.

⁸ «Təhziib», 9-cu cild, səh.324 və 325; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.505.

⁹ «İstibsar», 3-cü cild, səh.283; «Təhziib», 8-ci cild, səh.81 və 82; «Vəsailuş-şiə», cild 15, səh.375.

¹⁰ «Kafi», 7-ci cild, səh.136; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.225; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.589.

¹¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.316; «Təhziib», 10-cu cild, səh.277; «Vəsailuş-şiə», 9-cu cild, səh.82.

¹² «Bəsairud-dərəcət», səh.165.

ƏLİ TM-İN KİTABINI GÖRƏN BƏ`Zİ SƏHABƏLƏR

1-Əbu Bəsir deyir: «Əbu Cə`fər (Imam Baqir TM) mənə bir səhifə göstərdi ki, onda halal-haram və fəraiz (irsın bölgüləri) var idi. Soruşdum: «Bu nədir?» Buyurdu: «Bu, Peyğəmbər j-in imlası və Əli TM-in əlyazmasıdır.» Dedim: «Çürüməzmi?» Buyurdu: «Onu nə çürüdə bilər?!» Dedim: «Köhnəlməzmi?» Buyurdu: «Onu hansı bir şey köhnəldər?!» Buyurdu: «Bu Camiədir (yaxud cameənin bir hissəsidir).»¹

2-Məhəmməd ibni Müslüm iki sənədlə deyir: Əbu Cə`fər (Imam Baqir TM) mənə Əli TM-in kitabının bir qismini oxumağa təşviq etdi. Orada belə qeyd olunmuşdu: ***"Sizi pulsuz balıqların, tikanlı balığın, ilan balığının, suyun üzündə olan balığın ətinə və dalağı yeməkdən çəkindirirəm."*** O deyir: Mən dedim ki, «ey Peyğəmbər övladı! Allah sənə rəhmət etsin! Bizim üçün pulsuz balıqlar gətirirlər.» Həzrət buyurdu: *"Pullu balıqları yeyin, pulsuz balıqları isə yeməyin."*²

3-Əbu Bəsir deyir: Imam Baqir TM-in yanında idim. O buyurdu, «Camiə»ni gətirdilər. Sonra ona baxdı və mən gördüm ki, belə yazılıbdır: *"Əgər bir qadın dünyadan getsə və əri onun varisi olsa, ondan başqa heç bir varisi olmasa, onun bütün mal-dövləti ərinə çatır."*³

4-Əbdül-Məlik ibni Ə`yən deyir: «Imam Baqir TM Əli TM-in yazılarının bir qismini mənə göstərdi.»⁴

5-Əbdül-Məlikdən belə rəvayət olunur: «Imam Baqir TM buyurdu ki, Imam Əli TM-in kitabını gətirsinlər və Cə`fər (Imam Sadiq TM) insanın budu şəklində olan bir-birinə bükülmüş bir bağlama gətirdi. Orada belə yazılmışdı...»⁵

6-Məhəmməd İbni Müslüm deyir: Imam Baqir TM-in baxdığı bir səhifəyə baxdıq. Orada belə yazılmışdı: *"Qardaş oğlu ilə baba irsdə bərabər paya malikdirlər."* Imam Baqir TM-a dedim: «Bizim məntəqənin qaziləri belə hökm etmir və qardaşı oğlu üçün baba ilə yanaşı bir şey qərar vermirlər.» Əbu Cə`fər TM buyurdu: *"Agah ol ki,*

¹ «Bəsairud-dərəcəat», səh.144.

² «Kafi», 6-cı cild, səh.219 və 220; «Təhziib», 9-cu cild, səh.2; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.397.

³ «Bəsairud-dərəcəat», səh.145.

⁴ Yenə orada, səh.162.

⁵ Yenə orada, səh.165 və «Vəsailuş-şiə», 7-ci cild, səh.552, hədis:32836.

bu, Peyğəmbər *j*-in imlası və Əli TM-in əlyazması ilədir, o həzrətin ağzından eşitmiş və öz əli ilə yazmışdır." ¹

7-Digər bir rəvayətdə deyir: «Imam Sadiq TM bir səhifəni açdı. Orada gördüyüm ilk şey qardaş oğlu ilə babanın irsdən olan payının bərabərliyi idi.» ²

Bəlkə də Məhəmməd ibni Müslüm bu sual-cavabdan sonra irs hökmlərinin nəzərə çarpacaq bir qismini o səhifədən götürmüşdür. «Kafi», «Mən la yəhzuruhul-fəqih» və «Təhzib» kitablarında onun dilindən belə rəvayət olunur:

8-Imam Baqir TM məni fəraiz səhifələrini (irs hökmlərini) oxumağa vadar etdi. O səhifələr Peyğəmbəri Əkrəm *j*-in imlası və Əli TM-in əli ilə yazılmışdı. Orada belə gördüm: **"Ölən şəxsin varisi qızı və anası olsa, mirasın yarısı qızıdır və..."** ³

9-Həmçinin deyir: Imam Baqir TM məni fəraiz səhifəsini oxumağa vadar etdi ki, o, Peyğəmbəri Əkrəm *j*-in imlası və Əli TM-in əli ilə yazılmışdı. Orada belə deyilirdi: **"Təyin olunan (irs) payı ovla şamil olmaz."** ⁴

Zürrə də Ömər ibni Üzeynənin rəvayət etdiyinə əsasən Əli TM-in kitabında irsin hökmlərinin xüləfa məktəbinin fəqihlərinin arasında məlum olan qaydalarla müxalif olduğundan heyrlənmişdi.

Aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

10-Ömər ibni Üzeynə Zürrədən nəql edərək deyir: Imam Baqir TM-dən babanın irs payı barəsində soruşduqda buyurdu: «Mən elə bir kəs tapmadım ki, onun barəsində özünün şəxsi rə'y və nəzərlərindən başqa bir söz demiş olsun. Yalnız Əmirəl-mö'minin burada Allahın hökmünü demişdir.» Dedim: «Allah sənə xeyir versin, Əmirəl-mö'minin bu barədə nə buyurmuşdur?» Buyurdu: «Sabah mənim yanıma gəl, onu yazının üzərindən oxu.» Dedim: «Allah sənə xeyir versin, özün mənə de, çünki sizin bəyanınız mənim yanımda yazının üzündən oxumaqdan daha sevimlidir.» Yenidən buyurdu: «Sənə nə deyirəmsə, onu da et!» Sabah mənim yanıma gəl, onu yazının üzərindən oxu.»

Sonrakı gün günortadan sonra – günorta ilə axşam arasında – o həzrətin yanına getdim. Mən həmişə ondan xəlvətdə sual etməyi xoşla-

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.113; «Təhzib», 9-cu cild, səh.308; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.486, hədis:32702.

² «Kafi», 7-ci cild, səh.112; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.485, hədis:32698.

³ «Kafi», 7-ci cild, səh.93; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.192; «Təhzib», 9-cu cild, səh.270; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.463.

⁴ «Təhzib», 9-cu cild, səh.247; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.423.

yırdım. Çünki qorxurdum ki, başqalarının iştirak etdiyinə görə cavabımı təqiyyə ilə demiş olsun. Imamın yanına daxil olduqda həzrət öz oğlu Cə fərə üz tutub dedi: «İrs hökmlərinin yazıldığı səhifəni ver Zürrərə, oxusun.» Sonra ayağa qalxdı ki, yatsın. Mən və Cə`fər otaqda qaldıq. O gedib dəvənin buduna oxşar bir şeydə, dəriyə bükülmüş bir səhifəni gətirib buyurdu: «Yalnız o vaxt oxumağa icazə verirəm ki, mənimlə əhd-peyman bağlayıb, Allahı bu işə şahid tutasan ki, onda oxuduqlarını icazə verdim vaxta qədər bir kəsə deməyəsən.» (Amma demədi ki, atam sənə icazə verincəyə qədər.) Mən dedim: «Allah sənə xeyir versin! Nə üçün məni çıxılmaz vəziyyətdə qoyursan, halbuki, atan sənə belə bir göstəriş vermədi! Buyurdu: «Sən onun mətnini yalnız o vaxt görəcəksən ki, bu şərtlərə əməl edəsən.» Dedim: «Qəbul edirəm.» Mən o zaman elmi cəhətdən məşhur şəxsiyyətlərdən idim və irs hökmləri və vəsiyyət barəsində bəsirət tapmışdım. Həmişə arzu edərdim ki, bu barədə irs və bilmədiyim məsələlərdən bə`zilərini mənə göstərsinlər, mən də onu öyrənim, lakin özümün bu istəyimə çatmamışdım. Amma o səhifənin bir hissəsinin mənim qarşımda açıldığı zaman çox qəliz və çətin yazılarla olan bir kitabı gördüm ki, qədim kitablara oxşayırdı. Baxdıqda gördüm ki, orada yazılan hökm camaat arasında adi olan hökmün əksinədir, sileyi-rəhim və əmr be mə`rufdan tutmuş sair məsələlərə qədər, hamısı belə idi. Onu bir qədər tərəddüd, az diqqətli və bədbinliklə mütaliə etməyə başladım. Öz-özümə deyirdim ki, bunlar batildir. Axırına çatan zaman onu bir-birinə qarışdırdım və təhvil verdim. Sonrakı gün sübh çağı İmam Baqir ^{TM-1} gördüm. O mənə buyurdu: «İrs səhifələrini mütaliə etdinmi?» Dedim: «Bəli.» Həzrət buyurdu: «Necə idi?» Dedim: «Əsassız və dəyərsiz idi. Camaat arasında olan hökmlərin tam əksinədir!» Həzrət buyurdu: «Ey Zürrər! Allaha and olsun, gördüyün şeylər eynilə həqiqətdən ibarətdir. Sənin gördüyün şeylər Peyğəmbəri Əkrəm ^j-in imlası və Əli TM-in əlyazması idi.» Bu zaman şeytan mənə qələbə çaldı və vəsvəsə etdi, dedim: «Haradan bilirsən ki, o Peyğəmbər ^j-in imlası və Əli TM-in əlyazmasıdır?» İmam TM mənə buyurdu: «Ey Zürrər, tərəddüd, şəkk-şübhə etmə! Allaha and olsun ki, şeytan sənin şəkk etməyini istəyir. Mən onun Peyğəmbər ^j-in imlası və Əli TM-in əlyazması olduğunu necə bilməməliyəm, halbuki, atam babamın (İmam Hüseyn TM-in) dilindən mənim üçün rəvayət etmişdir ki, Əmirəl-mö`minin bu məsələni onun üçün bəyan etmişdir?! (Zürrər deyir:) Mən dedim ki, xeyr, Allah məni sənə fəda etsin! Necə (şübhə edirəm)?! İndi peşman olmuşam ki, nə üçün o kitabın bir hissəsini əldən vermişəm. Çünki əvvəlcədən mə`rifət və

agahlıqla müəlifə etsəydim, bəlkə də bir hərfini belə, əldən buraxmazdım.»¹

Bu rəvayətlərdən aydın olur ki, o dövrdə İslam cəmiyyətinin ürfündə tamamilə belə bir məsələ var idi və Əhli-beyt & çalışırdılar ki, irs hökmünü Əli TM-in kitabında – Peyğəmbəri Əkrəm ^j-in dilindən qeyd olunanlar əsasında yaysınlar. Züərə və Məhəmməd ibni Müslüm də əvvəlcə o kitabda mövcud olan məsələlərdən heyrlənir, sonra tövbə edib fəraiz səhifələrində gələnərə iman gətirmişdilər. Züərənin özü rəvayət edərək deyir:

11-İmam Baqir TM Əbu Əbdilləh (İmam Sadiq) TM-a buyurdu ki, ***fəraiz səhifələrini (oxumaq üçün) mənim qarşıma qoysun.***²

Həmçinin deyir:

12-İmam Sadiq TM ***fəraiz səhifəsini mənə göstərdi.***³

13-Həmçinin belə deyir: ***"Fəraiz səhifəsində belə gördüm..."***⁴

14-İmam Sadiq TM-in fərizə səhifələrini göstərdiyi şəxslərdən biri də Əbu Bəsirdir. O deyir: İmam Sadiq TM-dan irsin hökmləri barəsində soruşdum. O belə buyurdu: «Əlinin kitabını sənə göstərimmi?» Dedim: «Əlinin kitabı aradan getməyibmi?» Buyurdu: «Ey Əba Məhəmməd! Əlinin kitabı aradan getməyibdir!» (Başqa bir nüsxədə isə: «heç vaxt aradan getməyəcəkdir!») Sonra onu gətirdi, çox böyük və ağır kitab idi. Orada belə yazılmışdı: ***"Əgər bir kişi ölsə və onun əmiləri və dayıları onun varisi olsa, əmilərə irsin üçdə ikisi, dayılara isə üçdə biri çatacaq."***⁵

Bu hədisdə Əbu Bəsir, Əli TM-in kitabının əsl nüsxəsinin bir əsrdən artıq müddət ərzində salamat qalmasından təəccübə gəlir. Halbuki, biz uzun əsrlər boyu yadigar qalmış əlyazma kitablar və nüsxələrdən çox görürük.

15-Əbu Bəsir deyir: İmam Sadiq TM Əli TM-in irs bölgüsü barəsində olan yazısını mənə oxudu, payların çoxu dörd, ya beşdən başlayırdı, onların çoxu isə altı pay idi.⁶

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.94, 95; «Təhziib», 9-cu cild, səh.271.

² «Kafi», 7-ci cild, səh.81; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.422.

³ «Təhziib», 9-cu cild, səh.272 və 306; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.428 və 493; «İstibsar», 4-cü cild, səh.158.

⁴ «Kafi», 7-ci cild, səh.94; «Təhziib», 9-cu cild, səh.272; «Vəsailuş-şiə», cild 18, səh.463.

⁵ «Kafi», 7-ci cild, səh.119; «Təhziib», 9-cu cild, səh.324; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.504.

⁶ «Kafi», 7-ci cild, səh.81; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.422.

Əllamə Məclisi «Mir`atul-uqul» kitabında Zürrənin hədisinin şərhində deyir: Əgər meyitin qızı valideynlərdən biri ilə irs aparsa, qalan irs – şiə fiqhində – dörd yerə bölünəcəkdir.

16-Həmçinin «Kafi» və «Təhziib» kitablarında Əbu Bəsirdən belə nəql olunur: Mən İmam Sadiq TM-ın yanında idim. O, «Camia»ni istədi, ona baxdı və bu hökmü oradan çıxararaq buyurdu: *"Əgər bir qadın ölsə və ərindən başqa bir varisi olmazsa, onun bütün var-dövləti ərinə irs çatacaqdır."*¹

17-Mö`təb belə deyir: İmam Sadiq TM Əli TM-ın yazılarından olan qədim bir səhifəni bizə göstərdi. Orada bizim «hər vaxt otursaq, təşəhhüd oxuyarıq» sözümüz təsdiqlənirdi.²

18-İbni Bükeyr belə deyir: Zürrə İmam Sadiq TM-dan tülkü, dələ və sair kimi heyvanların dərisində namaz qılmağın hökmünü soruşduqda, İmam TM Peyğəmbər ^j-in imlası ilə yazılan bir kitabı gətirdi. Orada deyilirdi: *"Əti haram olan heyvanların dərisi, kürkü, tükü, bövlü, ǧaiti və digər bədən üzvləri olan paltarda namaz qılmaq batildir. Bu namaz əti halal olan heyvanın hissələrindən olan şeylərlə qılınmayınca qəbul olunmaz."* Sonra buyurdu: «Ey Zürrə! Bu, Peyğəmbər ^j-dəndir, onu qoru, ya hifz et.»³

Bəli, Əhli-beyt imamları bə`zi hallarda gələcəkdə və baş verəcək xəbərlərdən agah olmaq üçün «Cəfr» və «Müşəfi-Fatimə» kitablarına müraciət edir, İslamın hökmlərini və onun ədəblərini bəyan etmək üçün «Camia» kitabına üz gətirirdilər və xüsusi hallarda «Camia»nin möhtəvasını, bə`zən sənədini zikr etməklə, bə`zən də sənədsiz rəvayət edirdilər. O cümlədən:

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.125; «Təhziib», 9-cu cild, səh.94; «İstibsar», 4-cü cild, səh.149; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.512.

Əbu Bəsirin İmam Baqir TM-dan nəql etdiyi birinci və üçüncü hədis onun İmam Sadiq TM-dan nəql etdiyi 14 və 16-cı hədislər bir-birinə oxşayır. Bizim nəzərimizə görə ən düzgünü budur ki, birinci və üçüncü hədis də İmam Sadiq TM-dan rəvayət olunmuş, amma ravilər, yaxud nüsxəni yazanlar səhvə yol vermişlər. Baxmayaraq ki, hər iki mənbənin hazırkı formasında rəvayət olunması mümkün bir işdir.

² «Bəsairud-dərəcat», səh.145, hədis:22; «Qamusur-ricəl», 9-cu cild, səh.48-də deyilir: Mö`təb İmam Sadiq TM-ın xidmətçisi idi və Mənsur (Abbasi xəlifəsi) ona ölənə qədər min şallaq zərbəsi vurmuşdur.

³ «Kafi», 3-cü cild, səh.397; «Təhziib», 2-ci cild, səh.209; «İstibsar», 1-ci cild, səh.383; «Vəsailuş-şiə», 3-cü cild, səh.250.

A) QARDAŞ ÖVLADLARININ BABA İLƏ BİRLİKDƏ MİRASININ HÖKMÜ

Məhəmməd ibni Müslüm əvvəlki rəvayətində demişdi: «İmam Sadiq TM irs hökmlərinin səhifəsini açdı, orada mənim gördüyüm ilk şey meyyitin qardaşı oğlanları ilə babasının irsi idi ki, meyyitin mirası onların arasında yarıbayarı bölünür. Mən dedim: «Sənə fəda olum, bizim məntəqənin qaziləri baba ilə yanaşı olan qardaş övladları üçün heç bir pay vermirlər.» Həzrət buyurdu: *"Bu yazı Əli TM-in əlyazması və Peyğəmbər ^j-in imlasıdır."*

Həmin bölmədə, «Kafi» kitabında həmin mə`nada digər iki rəvayət də nəql olunmuşdur ki, orada Əli TM-in yazısı olması qeyd olunmur.

1-Əban ibni Təğlib İmam Sadiq TM-dan rəvayət edərək deyir: İmamdən meyyitin qardaşı övladları ilə babasının irs payı barəsində soruşduqda buyurdu: *"Onların mirası yarıbayarı bölünür."*

2-Əbu Bəsin rəvayətində deyilir: İmam Baqir (yaxud İmam Sadiq TM-in yanında idim. Bir nəfər meyyitin qardaşı oğlanları və babasının irs hökmləri barəsində soruşduqda, o həzrət buyurdu: *"Onların mirası yarıbayarı bölünməlidir."*

Üçüncü rəvayətdə Qasim ibni Süleyman İmam Sadiq TM-dan belə buyurduğunu nəql edir: *"Əli TM meyyitin mirasını onun qardaşı oğlanları və babası arasında bərabər şəkildə bölürdü."*¹

B) İMAMLARIN "OVL"UN BATIL OLMASI BARƏSİNDƏKİ NƏZƏRİ

«Ovl» fiqhi istilahda varislərin payının tə`yin olunmuş hissələrdən artıq gəlməsinə deyilir. Bu o vaxt olur ki, qadın, yaxud ər varislərin biri olsun. Belə ki, bir nəfər ölsə, onun iki qızı, öz ata-anası və arvadı varis olsa, bu halda malın üçdə ikisi (altıda dördü) iki qıza verilir, onun altıda ikisi ata-anaya çatır və səkkizdə biri qadına verilir.² Belə fərz olunduqda varislərin payı altı hissəyə bölündüyündən, tə`yin olunmuş hissənin səkkizdə biri bölgüdən xaric olur və onun sahibinə bir şey verilmir. Bu halda ovla inananlar bu hissəni, xüləfa məktəbinin fiqhində tə`yin olunduğu kimi, bütün pay sahiblərindən bərabər şəkildə götürürlər. Amma Əhli-beyt məktəbində bu çatışmazlıq o paya varid olur ki, Allah-taala onları daha aşağı səviyyəli paya endirmişdir. Buna

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.112-113; «Təhziib», 9-cu cild, səh.309; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.485-486.

² «Nihayətun-lügət», «ovl» maddəsi.

əsasən, bir mərtəbədə irsin yarısını aparan həyat yoldaşı aşağı mərtəbəyə enəndə onun payı dördə birə çatır və onun dördə bir payı digərlərinin payından azalmasına səbəb olmur. Meyyitin arvadı dördə bir qədər irs apardığı halda, o mərtəbədən aşağı endikdə, onun payı səkkizdə birə çatır və bu səkkizdə bir kəsə şamil olmur. Hər birinin payı üçdə bir olan və aşağı mərtəbəyə endikdə altıda birə çatan meyyitin atası və anası bu altıda biri başqalarının payının azalmasına səbəb olmur. Qeyd olunan çatışmazlıq yalnız qızın və bacının payına gəlir. Çünki onların hər biri mirasın yarısını, əgər sayları artıq olarsa, üçdə ikisini irs aparırlar. İndi əgər təyin olunmuş payları bu mərtəbədən aşağı mərtəbəyə enərsə, yerdə qalanlar onlara məxsus olur. Buna əsasən, qeyd olunan misalda meyyitin ata-anasının payı altıda iki, arvadının payı səkkizdə bir olur və yerdə qalanlar isə iki qıza verilir.¹

ƏHLİ-BEYT İMAMLARININ 6 "OVL" BARƏSİNDƏKİ RƏVAYƏTLƏRİ

1-Məhəmməd ibni Müslüm, Füzeyl ibni Yəsar, Büreyd Əcli və Zürrə ibni Ə'yən İmam Baqir TM-in belə buyurduğunu nəql etmişlər: *"Ovl irs payı olmaz; o, altı hissədən artıq olmaz."*²

2-Əbu Məryəm Ənsari İmam Baqir TM-dan belə nəql edir: *"Həqiqətən böyük qum təpələrinin sayını bilən Allah irs payının altı hissədən artıq olmadığını da bilir."*³

3-Bükeyr İmam Sadiq TM-dan belə nəql edir: *"İrs payının əsası altı hissədir, ondan nə artıq, nə də kəsir olmur. Bundan sonra yerdə qalanlar Allahın Kitabında adları qeyd olunanlara məxsusdur."*⁴

4-İbni Əbi Ümeyr bir neçə nəfərdən İmam Sadiq TM-in belə buyurduğunu nəql etmişdir: *"İrsin payı altı hissədir, ondan artıq olmaz."*⁵

5-Əli ibni Səid deyir: Zürrəyə dedim: Bükeyr ibni Ə'yən mənim üçün rəvayət edir ki, İmam Baqir TM belə buyurmuşdur: *"İrs payında ovl olmaz; irs altı paydan artıq olmur."* Zürrə dedi: Bizim

¹ «Şərhi lümə», 8-ci cild, səh.86-91.

² «Kafi», 7-ci cild, səh.80; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.421.

³ «Kafi», 7-ci cild, səh.79; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.422.

⁴ «Kafi», 7-ci cild, səh.81; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.422.

⁵ «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.89; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.424.

səhəbələrımız bunun İmam Baqir və İmam Sadiq ƒ-dan nəql olunmasında ixtilaf etməmişlər.¹

Bu iki İmam həmin rəvayətlərdə Allahın hökmünü Əli TM-ın kitabına işarə etmədən belə bəyan etmişlər. Lakin özlərinin digər sənədli rəvayətində onları belə qeyd etmişlər:

6-Əbu Bəsir deyir: İmam Baqir TM-a dedim ki, bə`zən irs payları çatışmır. Nəhayət yüz pay, yaxud ondan artıq, yaxud ondan az olur. İmam buyurdu: *"İrs payları altıdan yuxarı keçməz."* (Sonra buyurdu:) Əli TM buyurmuşdur: *"Həqiqətən qum təpələrindəki qumların sayını bilən Allah irsin payının altıdan artıq olmadığını bilir. (Bəli) əgər onun bölüşdürülmə yolunu bilsələr, altı paydan artıq olmaz."*²

7-Əbu Bəsir deyir: İmam Sadiq İmam Əli ƒ-ın kitabından irs paylarını mənim üçün oxudu, onun paylarının çoxu beş qisim və dörd qisim idi. Əksəriyyəti isə altı qisim idi.³

8-Məhəmməd ibni Müslüm deyir: İmam Baqir TM məni irs səhifələrini oxumağa vadar etdi. O səhifələr Peyğəmbər ƒ-in imlası və Əli TM-ın əlyazması ilə idi. Orada belə qeyd olunmuşdu: *"İrs paylarında ovla yer yoxdur."*⁴

Hər iki İmam ikinci misalda (axırıncı səkkiz rəvayətdə) xatırladırlar ki, irs payı ovla yetişməz və altı paydan artıq olmaz. Rəvayətlərin birində isə deyilir: *"Həqiqətən böyük qum təpələrindəki qumların sayını bilən Allah irs payında ovlun olmadığını da bilir."*

Həmçinin bu rəvayətlərdən bir çoxunda irsin hökmü heç bir sənəd qeyd olunmadan xatırlanmışdır. Altıncı rəvayətdə onu Əmirəlmö`minin Əli TM-a nisbət vermiş, yeddinci rəvayətdə İmam TM həzrət Əli TM-ın kitabını ravi üçün qiraət etmiş, səkkizinci rəvayətdə ravinin özü Peyğəmbər ƒ-in imlası və Əli TM-ın əlyazması ilə olan irs kitabını qiraət etmiş, eyni halda irsin hökmləri onların hamısında eyni olmuşdur.

Bu bəyan İmam Riza TM-ın Mə`muna yazdığı məktubda da təkrar olunmuşdu. İmam o məktubda buyurur: *"İrsin hökmü Allah-taalanın Öz kitabında nazil etdiyi həmin əsasdadır və onda heç bir ovl*

¹ «Kafi», 7-ci cild, səh.8; «Təhziib», 9-cu cild, səh.248; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.421.

² «Kafi», 7-ci cild, səh.97; «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 4-cü cild, səh.187; «Təhziib», 9-cu cild, səh.447; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.423.

³ «Kafi», 7-ci cild, səh.81; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.422.

⁴ «Təhziib», 9-cu cild, səh.247; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.423.

yoxdur.¹ Bu misaldan qeyrilərində də Əhli-beyt imamları şər'i hökmü bəyan edərkən onların hamısında öz əziz babaları Peyğəmbəri Əkrəm j-in buyruqlarına müraciət etmişlər. Həmin şəxs ki:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

"O heç vaxt həvayi-nəfs üzündən demir, onun dedikləri ona nazil olan vəhydən başqa bir şey deyildir."

Məhz buna görə də Əhli-beyt imamlarının hədisləri vahid bir sənədə malikdir. Onların sözləri vahid bir söz və nəzərləri də vahid bir nəzərdir.

Elə buna görə də İbni Sənanın rəvayət etdiyinə görə İmam Sadiq TM buyurmuşdur: *"Sizin üçün günah yoxdur ki, məndən eşitdiyinizi atamın dilindən rəvayət edəsiniz. Sizin üçün günah yoxdur ki, atamdan eşitdiyinizi mənim dilimdən rəvayət edəsiniz və bu işdə sizə heç bir qorxu yoxdur."*²

Əbu Bəsrin dediyi «sizdən bir hədis eşidib onu atanızın dilindən nəql edirəm, yaxud atanızdan eşidib, sizin dilinizdən nəql edirəm» sözünün cavabında İmam buyurdu: *"Eynidir. Bu fərqlə ki, əgər atamın dilindən nəql etsən, mənim üçün daha sevimli olar."*³

İmam Cəmilə buyurdu: *"Məndən eşitdiyin hər bir şeyi atamın dilindən rəvayət et."*⁴

Həfs ibni Buxtərinin dediyi «sizdən bir hədis eşidirəm və (sonradan) onu sizdən, yoxsa atanızdan eşitdiyimi bilmirəm» sözünün cavabında buyurmuşdu: *"Məndən eşitdiyin hər bir şeyi atamın dilindən rəvayət et və (üstəlik) məndən eşitdiyin hər bir şeyi Peyğəmbər j-in dilindən rəvayət et."*⁵

Hişam ibni Salim, Həmmad ibni Osman və başqalarına buyurmuşdu: *"Mənim hədisim atamın hədisi, atamın hədisi babamın hədisidir, babamın hədisi Hüseyinin hədisi, Hüseyinin hədisi Həsənin hədisi, Həsənin hədisi Əmirəl-mö'minin Əli TM-in hədisi, Əlinin hədisi Peyğəmbər j-in hədisidir, Peyğəmbərin hədisi də Allah-taalanın sözüdür."*⁶

¹ «Üyünü əxbarir-Riza TM», 2-ci cild, səh.25; «Töhəful-üqul», səh.314; «Vəsailuş-şiə», 17-ci cild, səh.424, hədis:32508.

² «Vəsailuş-şiə», qədim çap, 3-cü cild, səh.380, hədis:85.

³ «Kafi», 1-ci cild, səh.51.

⁴ Yenə orada. İmam Sadiq TM-in səhabələri arasında Cəmil adlı bir neçə nəfər olmuşdur.

⁵ «Vəsailuş-şiə», qədim çap, 3-cü cild, səh.380, hədis:86.

⁶ «Kafi», 1-ci cild, səh.53; «İrşad», Mufid, səh.257.

Məhz buna görə Imam Baqir TM Cabirin dediyi «hər vaxt mənim üçün bir hədis rəvayət edərsənsə, sənədinə bəyan et» sözünün cavabında buyurmuşdu: *"Atam cəddim Rəsulullahdan, o da Cəbrayıldan, o da Allah-taaladan mənim üçün rəvayət etdi. Mən hər vaxt sənənin üçün hədis deyirəmsə, bu sənədlədir."*¹

Elə buna görə də aşağıdakı söhbət Surət ibni Kuleyb və Zeyd ibni Əli ibni Hüseyin arasında baş verib: Surət deyir: Zeyd ibni Əli Mənə dedi: «Ey Surət! Necə bildin ki, sizin rəhbəriniz – yə`ni Imam Sadiq TM – sən dediyin kimidir?» Ona dedim: «Agah adamın yanına gəlmisən!» O dedi: «Elə isə, suallarına cavab ver.» Dedim: «Biz Sənənin qardaşın Məhəmməd ibni Əlinin yanına gedir, ondan suallar edirdik. O isə buyururdu: Peyğəmbəri Əkrəm ^j buyurdu: «Allah-taala Öz kitabında belə buyurdu...» Nəhayət qardaşın vəfat etdi və siz Ali-Məhəmmədin, o cümlədən sənənin yanına gəldik. Siz bizim suallarımızdan bə`zilərinə cavab verirsiniz, amma suallarımızın hamısına cavab vermədiyiniz üçün qardaşın oğlu Cə`fərin yanına getdik. O atası dediyi kimi belə deyirdi: «Peyğəmbəri Əkrəm buyurdu, Allah-taala buyurdu.» Zeyd təbəssüm edərək dedi: *"Agah ol, Allaha and olsun! İndi ki, bunu dedin (bil ki,) Əlinin yazıları onun yanında."*²

Buna görə də İbni Şəbrəmə deyir: Imam Sadiq TM-dan bir hədis eşitdim ki, hər vaxt onu xatırlasaydı, az qalırdı ki, ürəyim düşsün. O buyurdu: «Atam mənə babam Peyğəmbər ^j-dən belə buyurdu.» İbni Şəbrəmə deyir: Allaha and olsun ki, nə onun atası cəddinin adından yalan danışmış, nə də cəddi Peyğəmbər ^j-in adından. O deyir ki, Peyğəmbəri Əkrəm ^j belə buyurub: *"Hər kəs qiyasla əməl etsə, bərk həlakətə düşmüş və həlak olmuşdur. Hər kəs bilmədiyi bir şey barəsində, nasix-mənsuxu, möhkəm və müəşəbihi tanımadan fətva versə, şiddətlə həlakətə düşmüş və həlak olmuşdur!"*³

Əhli-beyt imamları hökmlərin bəyan edərkən Allahın və Peyğəmbər ^j-in buyurduğuna istinad etdiklərindən, xüləfa məktəbinin alimləri isə özlərinin şəxsi rə`yinə və qiyasa istinad etdiklərindən bu iki məktəbin arasında hökmlərin bəyanı ilə əlaqədar ixtilafın varlığı labüd və qəti bir məsələdir.

Əzafir Seyrəfi deyir: Həkam ibni Üteybə ilə birlikdə Imam Baqir TM-in yanında idik. O, İmamdan çoxlu suallar soruşur və o həzrət onu

¹ «Əmali», Şeyx Müfid, səh.26.

² «İxtiyaru mə`rifətir-rical», Kəşşi, Surət ibni Kuleybin tərcümeyi-halı, səh.376.

³ «Kafi», 1-ci cild, səh.43.

qəbul edir, nəhayət bir məsələ barəsində ixtilaf edirlər. İmam Baqir TM buyurdu: Oğlum! Qalx ayağa. (O qalxdı və) bükülmüş böyük bir kitabı gətirdi. İmam onu açaraq baxdı, sonra Həkəmə üz tutub buyurdu: «Ey Əba Məhəmməd! Sən, Səlmə və Əbul Miqdam hər tərəfə istəyirsinizsə – sağa, yaxud sola – gedin, Allaha and olsun, elmi bundan da mö`təbər bir yerdən tapa bilməzsiniz ki, Cəbrayıl onlara nazil olmuşdur.»¹

Əlbəttə, Əhli-beyt imamları ϕ xüləfa məktəbinin alimlərinin əksinə olaraq həmişə İslam hökmlərini aşkar – Peyğəmbərdən onlara çatdığı şəkildə bəyan etməyə imkan tapmamışlar. İmam Sadiq TM buyurur: «Atam bə`zən bir fətva verir, bə`zən də qorxurdu. Biz də şahinin şikarı barəsində qorxurduq. Amma indi qorxmuruq, onların vasitəsilə şikar olunmuş heyvanları (əgər can vermiş olsa) yalnız o zaman halal hesab edirik ki, şər`i cəhətdən zibh olunsun. Çünki Əli TM-in kitabında qeyd olunur ki, mütəal Allah belə buyurmuşdur: *"Və ma əlləmtum minəl-cəvarihi mukəlləbin, yə`ni: "Tə`lim verilmiş itlərin şikarı halaldır."*²

İMAM ƏLİ TM-İN PEYĞƏMBƏR İ SÜNNƏSİNİN DƏYİŞDİRİLMƏSİ BARƏSİNDƏ ŞİKAYƏTİ

İmam Sadiq TM-in buyurduğu: *"İndi qorxmuruq və Allahın hökmünü Əli TM-in kitabından olduğu kimi bəyan edirik"* - sözünə gəldikdə isə, bu məsələ əməvilərin hakimiyyəti əsrinin axırlarında və abbasilərin hakimiyyətinin əvvəllərinə qayıdır. Çünki ondan əvvəl Əhli-beyt imamlarının xüləfa məktəbinin hökmlərinin əleyhinə bir söz deməyə imkanları yox idi. Yalnız Əli TM-in dövründə bu imkan olmuşdu ki, hökmlərdən bə`ziləri-aşkar şəkildə bəyan olunmuşdu və buna görə də o həzrətin xilafəti dövründə bu iki məktəb arasında bu hökmlərlə əlaqədar ixtilaf aşkar olmuşdu. Həmin qisim ki, İmam və onun şialəri düzgün hökm və Qur`anın həqiqi təfsirini bəyan edirdilər! «Kafi», «Ehticac», «Vəsailuş-şiə», «Müstədrək», «Vəsailuş-şiə» və «Nəhcül-bəlağə» kitablarında belə qeyd olunur:

Səlim ibni Qeys Hilali deyir: Əli TM-dan soruşdum: Mən Salmandan, Miqdaddan və Əbuzərdən Qur`an təfsirinin və Peyğəmbər İ hədislərinin bir qismini eşitdim ki, camaat arasında yayılanlarla müxalifdir! Sonra sizdən eşitdim ki, onların sözlərini təsdiq edirsiniz! Yenə də camaatın yanında Qur`an təfsiri və Peyğəmbər hədisləri ilə

¹ «Ricali Nəcaşi», səh.279.

² «Kafi», 6-cı cild, səh.207; «Təhziib», 9-cu cild, səh.33; «Vəsailuş-şiə», 16-cı cild, səh.26.

əlaqədar çoxlu mətləblər gördüm ki, siz onlarla müxalifət edirsiniz və inanırsınız ki, onların hamısı batildir! Sizin nəzərinizcə camaat qəsdən Peyğəmbərin adından yalan danışır və Qur'anı öz rəyi ilə təfsir edirlər?! (O deyir:) Əli mənə üz tutub buyurdu: İndi ki, sual etdin, cavabını al: Həqiqətən camaatın yanında olanlar haqq və batildir, düz və yalandır, nasix və mənsuxdur, am və xasdır, möhkəm və mütəşabihdir, gerçəklik və xəyaldır. Çünki Peyğəmbər -in dövründə o həzrətin adından yalandan danışıldı, nəhayət o həzrət ayağa qalxaraq buyurdu: *"Ey camaat! Mənim adımdan yalan danışılması çoxalmağa başlamışdır, indi (bilin ki,) hər kəs qəsdən mənim adımdan yalan danışsa, cəhənnəm odunda öz yerini hazırlasın!"* O həzrətin vəfatından sonra da onun adından deyilən yalanlar artmağa başladı. (İndi bilin ki,) Peyğəmbər -i hədisi beşincisi olmayan yalnız dörd nəfər tərəfindən sizə çatacaq:

1-Zahirdə özünü imanlı və İslamı qəbul etməsini göstərən və Peyğəmbərin adına qəsdən yalan danışmağı günah hesab etməyən münafiq bir şəxs. Aydındır ki, əgər camaat onun münafiq və yalançı olduğunu bilsəydi, ondan heç nə qəbul etməz və təsdiq etməzdilər. Lakin deyirlər: «Bu kəs Peyğəmbər -lə bir yerdə olmuş və həzrəti görüb ondan söz eşitmişdir.» Buna görə də onları tanımadıqları halda sözlərini qəbul edirlər. Halbuki, Mütəal Allah Öz Peyğəmbərini -i münafıqların halından tamamilə agah etmiş və onları özlərinə məxsus sifətləri ilə bəyan edərək buyurmuşdur:

وَإِذَا رَأَوْهُمْ تَعْجَبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ

"Onları gördüyün zaman zahirləri sənə təəccübə gətirir. Əgər danışsalar sözlərinə qulaq asarsan."¹ Bu münafıqlar Peyğəmbərin dövründən sonra da qaldılar, xilafət və azgınlıq rəhbərlərinə qoşuldular və camaatı hiylə, yalan və töhmətlə cəhənnəmə doğru sürükləyən iddiaçılarla yanaşı oldular. Onlar da bunları öz işçiləri seçdilər, camaatın boynuna mindilər və onların vasitəsi ilə dünyanı tarac etdilər ki, camaat da dünya və rəhbərlərlə birdir, yalnız o kəs istisna olunur ki, Allah onu qoruyub-saxlasın! Bu dörd qisimdən biridir.

2-Digəri o kəsdir ki, Peyğəmbər -dən bir şey eşidib onu düzgün başa düşməmiş və səhvə yol vermiş, amma yalan danışmaq məqsədi ilə olmamışdır. Buna baxmayaraq hər bir halda o mətləb indi də onun yanındadır və ona inanır, əməl edir və rəvayət kimi söyləyib deyir:

¹ «Münafiqun» surəsi, ayə 4.

«Mən onu Peyğəmbər i-dən eşitdim!» Halbuki, müsəlmanlar onun səh-və yol verdiyini bilsəydilər, şübhəsiz, onu qəbul etməzdilər. Hətta onun özü də səhv etdiyini bilsəydi, bu sözləri boşlayardı.

3-Üçüncüsü o kəsdir ki, bir şeyi Peyğəmbərdən eşidib, onun bu işə fərman verdiyini görmüş və bir müddətdən sonra onun qadağan etdiyi halda o şəxs bu qadağandan agah olmamışdır, yaxud Peyğəmbər i-in bir şeyi qadağan etdiyini bilmiş, amma müəyyən müddətdən sonra həmin işə fərman verdiyindən agah olmamışdır. Buna görə də mənsuxu əxz etmiş, qoruyub-saxlamış və nasixdən xəbərsiz qalmışdır. Əgər o bilsə ki, onun yanında olanlar nəsx olunubdur, onu hökmən boşlayar. Belə ki, müsəlmanlar da ondan eşitdikləri vaxt onun nəsx olunduğu bilsəydilər, onu tərk edərdilər.

4-Dördüncü o kəsdir ki, Allahdan qorxu və Peyğəmbəri əzizləmək xatirinə yalanla düşməndir və heç vaxt Peyğəmbər i-in adından yalan danışmaz, o həzrətin hədisini unutmamışdır. Əksinə, eşitdiyini artırıb-azaltmadan layiqincə qoruyub-saxlayır və camaata təqdim edir. Nasixi mənsuxdan ayırır, nasixə əməl edərək mənsuxu tərk edir. Çünki Peyğəmbər i-in buyurduğu elə Qur'anın buyurduğu, nasix və mənsux (xas və am), möhkəm və müəssəsiyətdən ibarətdir. Bə`zən də Peyğəmbər i-in kəlamı eynilə Qur'an kimi iki yönə malik olurdu: Bə`zi sözü ammdır, bə`zisi xas. Allah-taala Öz kitabında buyurur:

مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

***"Peyğəmbərin sizin üçün gətirdiyini əxz edin və çəkindiriyi şeydən çəkinin."*¹**

Nəticəsi də bu olardı ki, Allahın və Peyğəmbər i-in məqsədi, nəyi nəzərdə tutduqlarını bilməyən bir şəxsə aydın olmazdı. Vəziyyət elə də deyildi ki, Peyğəmbər səhabələrinin hər biri ayrı-ayrılıqda o həzrətdən bir məsələni soruşub başa düşmüş olsunlar. Onların bə`ziləri bir şeyi soruşub cavabını başa düşmürdülər, nəhayət çöl ərəblərindən tanınmaz bir şəxsin Peyğəmbərin yanına gəlməsini istəyirdilər ki, o həzrətdən soruşsun, onlar da eşitsinlər!

Amma mən bir dəfə gündüz, bir dəfə isə gecə Peyğəmbər i-in yanına gedirdim, o həzrət mənimlə xəlvətdə söhbət edirdi, hər yərə getsəydi, onunla gedirdim. Peyğəmbər i-in səhabələri də bilirdilər ki, o məndən başqa heç bir şəxslə belə rəftar etmir. Çox hallarda bu xəlvət yer mənim evimdə olardı və Peyğəmbər i mənim yanıma gəlir, mənim

¹ Həşr surəsi, ayə 7.

evimdə çox qalırdı. O həzrətin evlərindən bəzilərinə daxil olduğum zaman mənim üçün yaxşı şərait yaradır, qadınlarını başqa yerə göndərir və məndən başqa bir kəs onun yanında qalmırdı. Amma hər vaxt təklildə mənim evimə gəlirdisə, Fatimə və mənim övladlarımdan heç birini məndən kənarlaşdırmırdı. Hər vaxt sual etsəydim, cavab verirdi, sakit qaldığım və suallarım axıra çatdığı zaman özü danışmağa başlayırdı. Qur`an ayələrindən elə biri Peyğəmbərə nazil olmamışdı ki, mənə onu oxumağa vadar etməsin, mənə imla deməsin ki, öz əlimlə onu yazım; sonra onun təvil və təfsirini, nasix və mənsuxunu, möhkəm və mütəşabihini, xas və amını mənim üçün öyrədir və Allahdan istəyirdi ki, fəhm və dərk qüvvəsini mənə əta etsin. O duadan sonra Allah kitabından elə bir ayə və elmlərdən elə bir elm mənə imla etmədi və yazmadım ki, onu unutmuş olam. O həzrət də bütün halal və haramları, əmr və nəhyləri, görülməli və görülməmələri işlərin hamısını, keçmişdəki, gələcəkdəki, keçmiş peyğəmbərlərin kitablarında olanları hamısını mənə öyrətdi, mən də onları öyrəndim. Onlardan hətta bir hərfini belə unutmadım. Sonra öz mübarək əlini mənim sinəmə qoyub Allahdan istədi ki, qəlbimi elm, fəhm, hikmət və nurla doldursun. Mən dedim: «Ey Peyğəmbər! Atam-anam sənə fəda olsun, o duanı mənim barəmdə etdiyiniz vaxtdan heç bir şeyi unutmamışam, yazmadıqlarımı belə yaddan çıxartmamışam. Gələcəkdə unutqanlıq düçar olmaq ehtimalı varmı?»

Həzrət buyurdu: «Xeyr, səndə unutqanlıq və nadanlıq (yəni bilməməzlik) qorxusunu görmürəm.»¹

İmam Əli TM-in bu və öz səhabələri ilə etdiyi başqa söhbətlərindən, eləcə də digər Əhli-beyt imamlarının öz müasirləri ilə apardığı söhbətlərdən, xüsusilə İmam Baqir və İmam Sadiq TM-in kəlamlarından aydın olur ki, onların Qur`an təfsiri Peyğəmbər ^İ hədisi barəsində olan məlumatları, xülfə məktəbinin ardıcılıqları arasındakı mövcud olan məlumatlarla müxalif idi və bu ixtilafın səbəbi də o idi ki, əvvəlki üç xəlifələr Rəşidin xəlifələri adı ilə məşhur olmaqla Peyğəmbər səhabələrini o həzrətin hədisini yaymaqdan qadağan etdikləri zaman məsihi rahib Təmmim Dari, yəhudi alimi Kəbul Əhbar² kimi şəxslərin nağıllarını yaymağa başladılar, onlar da israiliyyat kimi mətləblərin

¹ «Kafi», 1-ci cild, səh.62-63; «Vəsailuş-şiə», qədim çap, 1-ci cild, səh.394; «Müstədrəkül-vəsail», 1-ci cild, səh.393; «Ehticac», Təbərsi, səh.134; «Tühəful-üqul», səh.131-132. Onun xülasəsi «Nəhcül-bəlağə»nin 205-ci xütbəsində; «Vafi», 1-ci cild, səh.63; «Mir`atul-üqul», 1-ci cild, səh.215.

² Yəhudi və məsihi dedikdə məqsəd onların İslamdan qabaqkı vəziyyətləridir.

yazılıb yayılmasına başladılar və səhabələrdən bəziləri də¹ onlardan əxz etdilər. Bununla da çoxlu batil mətləblər İslam cəmiyyətində yayılmağa başladı! Digər tərəfdən İmam Əli TM və başqa bəzi səhabələr də – Salman, Əbuzər, Əmmar, Miqdad və sair kimi – o həzrətə tabe olaraq bu yolda çalışmağa başladılar və Peyğəmbər hədisinin sirə və sünnəsinin yayılmasına ciddiyyət göstərdilər. Buna görə də bu iki məktəbin arasında həmin məsələ ilə əlaqədar ixtilaf yarandı, İmam TM-ın köməkçilərindən bəziləri ayrı-seçkiliyə, ağır işkəncələrə və sürgünə məruz qaldı.²

Bundan əlavə, əvvəlki xəlifələr Peyğəmbər ^j sünnəsinin bir qismini – öz siyasətləri ilə uyğun gəlməyən sünnələri dəyişdirib tərsinə cümləndirdilər. Həmin hissə ki, xüləfa məktəbinin ardıcılıqları onları xəlifələrin ictihadları adlandırır və biz də «xəlifələrin ictihad etdiyi yerlər» adlı başlıqda onu izah etmişik.

İmam Əli TM hakimiyyətə çatanda çalışdı ki, İslam ümmətini Peyğəmbər sünnəsinə qaytarsın, əvvəlki üç xəlifənin sünnəsinə kökündən dəyişdirdi, amma buna nail ola bilmədi! İmam TM öz yaxın adamları üçün belə izah edir: *"Həqiqətən fitnələrin başlanğıcı tabe olunan həva-həvəslərdən, ixtira olunan hökmlərdən irəli gəlir. Onlarda Allahın hökmü ilə müxalifət edilir, bir dəstə insan başqa bir dəstəyə hökmranlıq edir. Ağah olun ki, haqq xalis olarsa, onda heç bir ixtilaf olmayacaq, əgər batil də xalis olsa, ağıl sahiblərinə gizli qalmayacaqdır. Lakin bunun bir hissəsi və onun bir hissəsi götüürülərək qarışdırılmış və bu zaman şeytan öz havadarlarına qalib gəlmişdir. Allahın gözəl vədəsini tapanlar qurtuluşa çatırlar."*³

Mən Peyğəmbər ^j-in öz dilindən belə eşitdim: *"Necə olacaq o zaman ki, fitnə sizi bürüyəcək; o fitnə uşaqları qocaldacaq, qocaları əldən salacaq və camaat onun ardınca gedərək bir sünnə kimi qəbul edəcəklər?! Əgər ondan bir şey dəyişdirilsə, "sünnə dəyişdirildi və camaat münkir (inkarçı) oldular!" - deyiləcəkdir. Sonra bu bəlalər şiddətlənəcək, nəsilər onun əlində əsir olacaq, fitnələr onları elə döyəcək ki, sanki atəş odunu və dəyirman daşı buğdanı döyür! Belə olan halda dini Allahdan başqası üçün, elmi əməl etməkdən başqa məqsədlə öyrənərlər; axirətə məxsus olan işlərlə dünyəvi məqsədlərinə çatmaq istəyərlər."*

¹ Onun ətraflı izahını «Hədisin sərgüzəşti» adlı kitabda qeyd etmişik.

² Onun ətraflı izahı əvvəlki bəhslərdə qeyd olundu.

³ Seyyid Rəzi bu hədisi «Nəhcül-bəlağə»də (50-ci xütbə) bu qədər qeyd etmişdir.

Ravi deyir: Imam TM sonra öz Əhli-beytindən, yaxınlarından və şialərindən olan bir dəstəyə üz tutub buyurdu: *"Məndən əvvəlki hakimlər (xəlifələr) öz tədbirlərində qəsdən Peyğəmbər j-lə müxalifət etdilər, onun əhd-peymanını pozub sünnələrini dəyişdirdilər. Indi (vəziyyət o yerə çatıb ki,) əgər camaatı həmin batil sünnələri inkar etməyə vadar etsəm və onu özünün əsl yerinə – Peyğəmbər j-in dövründə olduğu yerə qaytarmaq istəsəm, onda ordu üzvləri ətrafımdan dağılısacaq, axırda tək qalacağam, yaxud şialərim içərisində imamətimin vacibliyini və üstünlüyümü Allahın Kitabında və Peyğəmbər j-in sünnəsində görüb dərk edən azacıq dəstə istisna olmaqla yanımda bir kəs qalmayacaq! Bilirsinizmi ki, əgər "Məqami-İbrahim Peyğəmbərin dövründə olduğu yerə qaytarılsın",¹ - deyə fərman versəm, Fədəki Fatimənin varislərinə qaytarsam,² Peyğəmbər j-in peymanəsini olduğu vəziyyətə qaytarmaq istəsəm, Peyğəmbərin şəxslərə bağışladığı torpaq sahələrini – halbuki, onların əlinə çatmadı və bu fərman icra olunmadı – onlara təhvil vermək istəsəm, Cəfərin evini Peyğəmbər məscidindən ayıraraq onun varislərinə versəm,³ çıxarılan zalımcasına hökmləri batil etmək istəsəm,⁴ nəhaq yerə bə'zi kişilərin ixtiyarında olan qadınları azad etsəm və onları öz əvvəlki ərhlərinə qaytarsam, evlənmə və irs hökmlərini onların barəsində yenidən icra etsəm, Bəni-Təğlib övladlarını əsarətə alsam,⁵ Xeybərin*

¹ İbni Sə'din «Təbəqat» (Beyrut çapı, 3-cü cild, səh.284), Süyutinin «Tarixi xüləfa» (səh.137), İbni Əsirin «Tarixi Kamil» (Avropa çapı, 2-ci cild, səh.439 və Misir çapı, 2-ci cild, səh.217) və «Fəthul-Bari» kitablarında (9-cu cild, səh.236) belə qeyd olunur: «Xəlifə Ömər Məqami-İbrahimi Kə'bə divarına yapışmış olduğu halda arxaya çəkib onu indiki yerində qərar verdi.» Həmçinin deyilmişdir: «Ömər onu cahiliyyət dövründə qoyulduğu yerə qaytardı.»

² Fədək hadisəsinin ətraflı izahı əvvəlki bəhlərdə qeyd olundu.

³ «Tarixi xüləfa» kitabında (səh.137) nəql olunduğuna əsasən, Xəlifə Ömər Peyğəmbər j məscidini genişləndirdi və bə'zi evləri onun içinə qatdı.

⁴ Misal üçün, Ömər (irsə) ovl və tə'sib hökmlərini, oğrunun əlinin biləkdən və sağ ayağının bükülən yerdən kəsilməsinə dair hökmünü qeyd etmək olar, halbuki, Peyğəmbər j belə buyurmuşdur: *"(Oğrunun) əli və dabanı kəsilməməlidir.*» Həmçinin bir məclisdə (yığıncaqda) üç tələqın qüvvəyə mindirilməsi və s. hökmlərini də qeyd etmək olar. («Vafi»)

⁵ Mərhum Əllamə Məclisi «Mir'atul-uqul» kitabında deyir: Ömər cizyəni onlardan götürdüyü zaman onlar artıq zimmə əhli deyildilər. Buna görə də onların nəvələrini əsir tutmaq rəvadır. Belə ki, Imam Riza TM-dan belə rəvayət olunur: «Bəni Təğlib ərəb məsihiləri idilər və cizyə verməkdən imtina etmişdilər. Ömərdən istədilər ki, onların cizyəsini güzəştə getsin və əvəzinə iki qat zəkat versinlər. Ömər onların Romaya qovuşacaqlarından qorxdığı üçün onlarla müsələhə edərək cizyəni götürdü

müsadirə edilmiş ərazilərini əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq istəsəm, (yersiz) bəxşislər divanxanalarını aradan qaldırmaq istəsəm,¹ beytül-malı Peyğəmbər j-in böldüyü kimi bərabər səviyyədə qərar vermək istəsəm və onu varlıların əlindən çıxarsam, torpaq sahələrinə qoyulan vergiləri götürsəm,² evlənmə məsələsində bərabərliyə riayət etmək istəsəm,³ Peyğəmbərin xümsünü Allah-taalanın nazil etdiyi və vacib buyurduğu əsasda icra etmək istəsəm,⁴ Peyğəmbər məscidini əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq istəsəm, ona açılmış olan qapıları açsam və bağlanmış qapıları bağlamaq istəsəm, ayaqqabının üstünə məsh çəkməyi qadağan etsəm, nəbiz içən şəxsə hədd vurmaq istəsəm,⁵ hər iki

və onun miqdarından iki qat artıq sədəqə qərar verdi. Bu zaman onlar razı oldular.» Bəğəvi deyir: Rəvayət olunmuşdur ki, Ömər ibni Xəttab istəyirdi ki, ərəb məsihilərindən cizyə alsın, amma onlar dedilər: «Biz ərəbik və əcəmlərin verdiyi şeyləri vermərik! Lakin bizdən həmin şeyləri alın ki, sizin bəzilərinizdən sədəqə ünvanı ilə alınır.» Ömər dedi: «Bu, Allahın müsəlmanlara vacib etdiyi bir fərizədir!» Dedilər: «Necə istəyirsənsə, elə də et, təki cizyə ünvanı ilə olmasın, onu artır.» Ömər onlarla razılaşdı və cizyənin miqdarından iki qat artıq sədəqə aldı.

¹ «Vafi» kitabında deyilir: Bu mövzu Ömər in öz xilafəti dövründə icad etdiyi bid'ətə işarədir: o, elm əhli, valilər, rəislər və ordu üzvlərinin xeyrinə olaraq əkinçilərə, sənətkarlara və tacirlərə xüsusi vergi təyin etmiş və onları vacib zəkat qərar vermişdi. Onlar üçün xüsusi dəftərxanalar təşkil etmiş və hər iki dəstədən olanların adlarını orada qeyd almışdı. Qeyd olunan bu üç sinifdən alınan maliyələrdən qeyd olunan dörd qrup üçün sabit bir maaş təyin etmişdi. Onların da bəzilərinə digərlərindən üstün tutmuş və onların dəftərxanalarını «sahibi divan» adlı bir şəxsə tapşırırmışdı. Onun özü üçün də maliyyədən xüsusi maaş ayırmışdı, halbuki bu işlərin heç biri Peyğəmbər j-in və Əbu Bəkr in dövründə olmamışdı.

² «Mir'at ul-üqul» kitabında deyilir: Bu, şiə və sünnülərin Ömər in bid'ətlərindən saydığı işlərdən biridir. O demişdi: «Yaxşı olar ki, onda-bir (1÷10) və iyirmidə-birin (1÷20) əvəzinə torpaq sahələrinə xüsusi vergi təyin edib mülk sahiblərindən alın.» Sonra ətrafa məmurlar göndərdi ki, ərazilərin sahəsini öyrənib onun əsasında vergi təyin etsinlər. Bu zaman İraq və onun ətraf yerlərində olan ölkələrdən İran padşahlarının aldığı vergiləri almağa başladı, yəni hər cəribdən bir dirhəm və taxıldan bir peymanə; Misir və onun ətraflarından isə İskəndəriyyə padşahlarının aldığı miqdarı almağa başladı və sair. Bu bid'ətlərin və onunla əlaqədar hadisələrin ətraflı izahı Seyyid Mürtəzanın «Əş-şafi» və s. kitablarda qeyd olunmuşdur.

³ «Vafi» kitabında deyilir: Yəni "varlılarla kasıbları bir-biri ilə evləndirsəm»; necə ki, Peyğəmbəri Əkrəm j öz bibisi qızını Miqdada ərə verdi. Yaxud Ömər in qoyduğu digər bir bid'ətə işarədir: o, qüreyşdən qeyrisinin Qüreyşlə, əcəmin ərəblə evlənməsini qadağan etmişdi.

⁴ Ömər in Əhli-beytə xüms verilməsinin qarşısını almasına işarədir.

⁵ Çünki onlar bunu halal hesab edirdilər. Bax: «Mən la yəhzuruhul-fəqih», 1-ci cild, bab 10, hədis:96.

müt`ənin (həc və nisa) halallığına dair fərman versəm,¹ cənazəyə beş təkbirlə namaz qılınmasını hökm etsəm,² camaatı namazda "Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim"i ucadan deməyə vadar etsəm,³ Peyğəmbər j-in məsciddən qovduğu halda Peyğəmbər j-dən sonra o həzrətin məscidində daxil olan şəxsləri çıxarmaq istəsəm, Peyğəmbərin varid etdiyi, amma Peyğəmbərdən sonra ixrac olunan şəxsləri varid etmək istəsəm, camaatı Qur`anın hökmləri ilə aparsam, təlaqı Peyğəmbər j sünnəsi əsasında icra etsəm, tacirlərdən vacib sədəqələri alsam, dəstəmaz, qüsl və namazı onun öz vaxtına, hökmlərinə və məqamlarına qaytarsam, Nəcran əhlini öz yerinə dəvət etsəm, fars və sair ümmətlərin əsirləri ilə Allahın Kitabı və Peyğəmbər j-in sünnəsi əsasında rəftar etsəm (əgər bu işləri yerinə yetirsəm, bilirsinizmi ki,) hamılıqla mənim ətrafımdan dağılısacaqlar?!⁴

Allaha and olsun! Göstəriş verirəm ki, Ramazan ayında vacib namazlardan başqa heç bir namazı camaatla qılmasınlar, onlara başa salmışam ki, nafilə namazlarını qılmaq üçün camaat namazı təşkil etmək bid`ətdir. ... Gözlənilmədən ordumda olanların bir qismi – mənim yanımda döyüşsələr də belə – fəryad edərək dedilər: "Ey əhli-İslam! Ömər sünnesi dəyişdirildi! Ramazan ayında müstəhəb namaz qılmağı qadağan edirlər!" (Elə oldu ki,) ordumda müəyyən dəstələrin qiyam edəcəyindən qorxdum.⁴ (Ah olsun) bu ümmətin təfriqəsindən və imam-lara itaət etməsindən... Nələr çəkmişəm!..⁵

İmam Əli TM öz şikayətlərinin axırında belə deyir: *"İslam ümmətini Peyğəmbər sünnesinə qaytarmaqda müvəffəqiyyət əldə edə bilmədim!"* Bu barədə o qədər qəm-qüssə çəkdi ki, nəhayət ölüm arzusu edərək deyirdi: *"Sizin ən bədbəxtinizi nə saxlamışdır ki, gəlib məni öldürmür?! Pərvərdigara! Mən bunları yordum, onlar da məni yordu. Onları*

¹ Belə ki, Ömər demişdir: *"İki müt`ə Peyğəmbərin dövründə yerinə yetirilirdi və mən onları qadağan edirəm, hər kəs yerinə yetirsə cəzalandıracağam: Müt`ətin-nisa və müt`ətil-həc."* Bu ikisinin şərhı yuxarıda qeyd olundu.

² Çünki Peyğəmbər j cənazəyə beş təkbirlə namaz qılırdı. Lakin ikinci xəlifə belə təklif etdi ki, dörd təkbirlə deyilsin və camaatı dörd təkbir deməyə vadar etdi. Belə ki, xüləfa məktəbinin böyüklərindən biri, o cümlədən Süyuti özünün «Tarixi xüləfa» kitabında, İbni Şöhnə «Rovzətul-mənazir» kitabında bu məsələni aşkar qeyd etmişlər.

³ Xüləfa məktəbinin ardıcılıarı onu namazda ahəstə oxuyur, yaxud ümumiyyətlə demirlər. Bəlkə də bu üslubu Müaviyədən əxz etmişlər. «Təfsiri Kəşşaf», Zəməxşəri, «Həmd» surəsinin təfsirində.

⁴ «Rovzeyi Kafi», səh.58, 63.

⁵ «Biharul-ənvar», 42-ci cild, səh.196.

mənim əlimdən rahat et, məni də onların əlindən qurtar!" Həmçinin buyururdu: *"Nə vaxt ümmətin ən bədbəxti qaldırılacaqdır?!"*

Bu sözlərin səbəbi bu idi ki, Peyğəmbər İ ona xəbər verərək buyurmuşdu: «Əlican! Bilirsənmi ki, əvvəldəkilərin və axırdakıların ən bədbəxti kimdir?» Mən dedim: «Allah və Onun Rəsulu yaxşı bilər.» Buyurdu: «O kəsdir ki, sənin bu saqqalını başının qanı ilə qırmızı rəngli edəcək.»¹

Məl'un ibni Mülçəm İmam Əli ^{TM-1} rahat etdiyi və Müaviyə hökumətə çatdığı zaman İmam Əli TM-ın ləğv etdiyi xüləfa sünnələrinin hamısı yenidən İslam cəmiyyətinə qaytarıldı, cahiliyyət dövrünün qəbiləvi adət-ənənələri və qaydaları yenidən canlandırıldı. Hamısından qüssəlisi budur ki, o, səhabə və təbəindən bir qrupunu xidmətə götürdü və onları vadar etdi ki, Peyğəmbər İ -dən onun siyasətini dəstəkləyən hədislər düzəldib rəvayət etsinlər. Onu bu işlərə vadar edən şeylər, hökumətin əməvi sülaləsində möhkəmləndirilməsi fikrindən əlavə, Bəni-Haşimlə düşmənçiliyi idi. Belə ki, Zübeyr ibni Bəkkar «Müvəffəqiyyət» kitabında Mütərrəf ibni Müğeyrə ibni Şö'bədən nəql edir ki, o belə demişdir: «Bir gün atamla birlikdə Müaviyənin yanına getdik. Atam həmişə onun yanına gedər, söhbət edər və sonra mənim yanıma qayıdaraq Müaviyənin əqli və huşundan heyrlənlə danışardı. Bir gecə qayıdanda heç nə yemədi; çox qəmli görünürdü. Bir qədər gözlədim, əvvəl fikirləşdim ki, onun qəm-qüssəsi bu gün baş verən hansısa bir işə görədir. Ona görə də dedim: «Nə olmuşdur ki, gecənin əvvəlindən indiyə qədər səni qəm-qüsəli görürəm?!» Dedi: «Oğlum! Mən ən kafir və ən xəbis bir insanın yanından gəlirəm.» Dedim: «Necə bəyəm?» Dedi: «Xəlvətdə Müaviyəyə dedim: «Ey mö'minlərin əmiri! İndi ki, yaşlaşmışsan, kaş ədaləti aşkar edib xeyirxahlığı yayaydın! Kaş Haşimi qardaşlarına diqqət yetirəydin, onların barəsində sileyi-rəhim edəydin. Çünki Allaha and olsun ki, indi sən qorxduğun şeylər artıq onların içində yoxdur! Bu da elə bir şeydir ki, onun xatirəsi sənə üçün əbədi qalacaqdır!» Müaviyə dedi: «Heyhat, heyhat! Hansı yaxşı adın qalacağına ümidvar olum?! Teym qəbiləsindən olan o kişi (məqsədi Əbu Bəkrdir) hakim oldu, ədaləti yaydı və gördüyü işləri gördü. Öldüyü zaman adı da özü ilə birlikdə getdi. Yalnız bə`zən «Əbu Bəkr!» - deyər xatırladılır. Sonra Ədi qəbiləsindən o kişi hakimiyyətə gəldi və on il müddətində ciddi fəaliyyət göstərdi. Ölənin kimi adı da özü ilə birgə getdi. Bə`zən bir nəfər «Ömər!» - deyər səslənir. Amma ibni Əbi

¹ «Biharul-ənvar», 42-ci cild, səh.195.

Kəbşənin adı¹ hər gün beş dəfə fəryadla «əşhədu ənnə Muhəmmədən Rəsulullah» - deyə çağırılır. Bundan sonra hansı bir əməl qalar?! Ay yetim, bundan sonra hansı bir xatirə əbədi qalar?! Yox, yox! Allaha and olsun, onu dəfn etməyincə (heç vaxt susmayacağam)!»²

Bəli, buna görə də saxta hədislər və yersiz töhmətlər olduqca geniş yayıldı. Bunlardan da ağırı müsəlmanların xilafət məqamına nisbətən olan müsbət nəzərləri idi ki, onu şərəf "*Ətiullahə və ətiur-Rəsulə və ulil-əmrü minkum*" ayəsində qeyd olunan «ulil-əmr»in nümunələri hesab edirdilər.

Onlar xəlifələrə o qədər məftun oldular ki, onların Qur`an hökməri və Peyğəmbər sünnəsi ilə olan müxalifətlərini «ictihad» adlandırdılar. Tarix boyu xilafət məqamı onların nəzərində elə bir əzəmətə malik olmuşdur ki, onu «Peyğəmbərin xəlifəsi» məqamından da yüksəyə keçirmiş, «Allahın yer üzündəki xəlifəsi» adlandırmışlar. Belə ki, Mərvan ibni Məhəmməd Ermənistanın hakimi olduğu zaman Vəlid ibni Yezid ibni Əbdül-məlik (fasiq Vəlid) xilafətə çatır, bu zaman Mərvan ona bir məktub yazıb onun «Allahın bəndələr üzərində olan xilafəti»ni təbrik etmişdi! Vəlid həmin şəxsdir ki, qardaşı Süleyman onu qətlə yetirmək qərarına gəlmiş və demişdi: «Şəhadət verirəm ki, o, şərab içir, həyasız və fasiqdir, hətta mənimlə də ... etmək istəyirdi!» Həmin Vəlid ki, Kəbşənin damının üstündə şərab süfrəsi açmışdı! Lakin Məhdi Abbasinin məclisində «o dinsizdir» - deyiləndə Məhdi demişdi: «Allahın xilafəti Onun yanında elə bir yüksək məqamdır ki, onu zindiq və dinsiz adamın ixtiyarında qərar verməz.»¹

Əbu Davud özünün «Sünən» kitabında Süleyman Ə`məşdən belə rəvayət edir: Həccac ilə cümə namazı qıldıq. O, xütbə oxudu... Xütbənin arasında dedi: «Allahın xəlifəsi və Onun seçdiyi Əbdül-Məlik Mərvandan eşidin və ona itaət edin!»²

Əbu Davud, Məs`udi və İbni Əbdi Rəbbih, Rəbi` ibni Xəlid Zəbidən belə rəvayət edir: Həccac (ibni Yusifin) sözünə qulaq asırdım. O dedi: «Sizin nəzərinizdə sizin göndərdiyiniz bir adam daha sevimlidir, yoxsa onun xəlifəsi və canişini öz ailəsi arasında?!»³

¹ Qüreyş kafirlərinin Peyğəmbərə verdiyi ləqəbdir.

² «Əl-müvəffəqiyyat», Zübeyr ibni Bəkkar, səh.575-76

¹ «Tarixi İbni Kəsir», 10-cu cild, səh 7-8

² «Sünəni Əbu Davud», 4-cü cild, səh.210, hədis:4645

³ «Sünəni Əbu Davud», 4-cü cild, səh.209, hədis:4642 «Murucus-zəhəb», Məs`udi, 3-cü cild, səh.147, «Əqdul-fərid», 5-ci cild, səh.52

O, Əbdül-Məlik Mərvana yazdığı bir məktubda xilafət məqamını elə bir həddə çatdırmışdır ki, belə deyirdi: «Mənim nəzərimə görə asimanlar və yer ondan başqasının xatirinə bərqərar deyildir; Allahın yanında xəlifə müqərrəb mələklərdən və mürsəl peyğəmbərlərdən daha üstündür! Çünki, Allah Adəmi Öz əlləri ilə xəlq etmiş, mələkləri isə ona səcdəyə əmr etmiş, onu Öz behiştində yerləşdirmiş, sonra yer üzünə gətirərək onu Öz xəlifəsi qərar vermiş, daha sonra mələkləri ona doğru göndərmişdir!» Əbdül-Məlik bu məktubdan heyrlənərək dedi: «Kaş indi xəvaricdən biri mənim yanımda olaydı və məktubun vasitəsi ilə onunla münaqişəyə qalxaydım!»¹

Bir dəfə də xəlifənin məqamını aşağı gətirib onu rəsul ilə bir səviyyədə bir qərar vermiş və öz xütbəsində demişdir: «Osmanın məsəli Allahın yanında İsa ibni Məryəmin məsəli kimidir.» Sonra isə bu ayəni qiraət etmişdir:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتُوفِيكَ وَرَافِعُكَ
إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ
اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

"Yada sal o zamanı ki, Allah dedi: Ey İsa! Mən səni alacaq və Öz dərgahına aparacağam, səni kafir olanlardan paklayacağam, sənə tabe olanları Qiyamət gününə qədər kafir olanlardan üstün qərar verəcəyəm."²

«Əqdül-fərid» kitabında deyilir: O, bu ayədəki "və minəlləzinə kəfəru" cümləsindən sonra öz əlləri ilə Şam əhalisinə işarə etdi.³ Yə`ni bunlar o kəslərdilər ki, xəlifəyə itaət ediblər və Allah onları kafir olanlardan – yə`ni İraq əhlindən – üstün qərar vermişdir!

Həmçinin, Vəlid ibni Əbdül-Məlik, Xəlid ibni Əbdüllah Qəsriyə göstəriş vermişdi ki, Məkkədə bir quyu qazsın, quyunun suyu içməli olub camaat tərəfindən istifadə edildiyi zaman Xəlid Məkkənin minbərində bir xütbə oxuyaraq demişdir: «Ey camaat! Hansı biri daha əzizdir: İnsanın öz ailəsindəki xəlifə və canişini, yoxsa onun onlara doğru göndərdiyi rəsul? Allaha and olsun ki, bu xəlifənin məqamının üstünlüyünü dərk etməmisiniz! Ağah olun ki, İbrahim Xəlilur-Rəhman su istəmişdi, Allah-taala da ona şor və acı su vermişdir. Bu xəlifə isə su istəmiş, Allah ona şirin və ürəyə yatımlı su vermişdir. (Onun «şor və acı su» dedikdə məqsədi «Zəməm», «içməli və şirin su» dedikdə isə

¹ «Əqdül-fərid», 5-ci cild, səh.51

³ «Əqdül-fərid», 5-ci cild, səh.51, «Sünəni Əbu Davud» 4-cü cild, səh.209

Əbdül-Məlikin göstərişi ilə Tuva və Həcun adlı yerlərdə qazılan quyu idi.)

O, bu suyu Məscidül-Hərama nəql etdirir və «Zənzəm»in kənarında divarları dəridən olan bir hovuzə töküdü ki, «Zənzəm»ə olan üstünlüyü mə'lum olsun! Ravi deyir: Bu quyu sonralar quruyub aradan getdi və ondan heç bir əsər-əlamət qalmadı.¹

Bəli, xilafətin hakim hey'əti xəlifələrin məqamının müqəddəsliyinə dair islam ümmətinə təqdim etdikləri yozumlar – xüsusilə, Əbu Bəkrlə Ömər in məqamı – bu qədər alçaqlıq və şeytançılıq həddinə çatmışdı! Bu cür proqramlar Ömər in hökumətinin axırlarına qayıdır, elə bir zaman ki, ümmətin zəhnini və fikrini belə istiqamətləndirmişdilər ki, bütün müsəlmanlar və Peyğəmbər səhabələrinin çoxu belə bir müqəddəsliyi qəbul etmiş və Peyğəmbər sünnəsi kimi o iki xəlifənin sirəsindən islam cəmiyyətinə göstəriş və qanun verirdilər! Osmanın xilafəti bu şərt əsasında qərarlaşmışdır ki, o, Peyğəmbərin sünnəsi və əvvəlki iki xəlifənin sirəsinə əməl etsin!¹ Yuxarıda qeyd olundu ki, o iki xəlifə şə'r'i hökmlərdə özlərinin xüsusi nəzərlərinə əməl edir və bu görüşlə, Qur'an və sünnədə aşkar bəyan olunduğuna baxmayaraq, xüsusi şəkildə Peyğəmbər ; Əhli-beytinin payını, ümumi şəkildə isə Bəni-Haşimin payını xümsün hallarının ümumi hökmündən kənara çıxartmışdılar! Əbu Bəkr özünün şəxsi rə'yi ilə və şə'r'i nəssin əksinə olaraq Xəlid ibni Vəlidə qisas və hədd hökmünü güzəştə getdi! Ömər özünün şəxsi rə'yi ilə həcc müt'əsini və qadınlar müt'əsini qadağan etdi, beytül-malın bölgüsündə sinfi imtiyazlar və ayrı-seçkiliklər icad etdi. Bundan əlavə, çox hallarda özünün şəxsi nəzər və məsləhətinə əsasən islam hökmlərini dəyişdirdi. Bundan sonra da üçüncü xəlifə Osman ibni Əffan onların yolunu davam etdirdi. İmam Əli TM xilafətə çatan zaman islam hökmlərində baş verən əyintilərdən gileylənib şikayət etdi və axırda da onları Peyğəmbərin dövründə mövcud olan vəziyyətə qaytara bilmədi! Sonra Müaviyənin növbəsi çatdı və o da islam hökmlərindəki həmin əyintiləri davam etdirməyə başladı!

Bu dövrdən sonra İslam hökmlərində müəmmalar əmələ gəldi və müsəlmanlara gizli qaldı. Belə ki, keçmiş xəlifələrin dəyişdirdiyi bu hökmlərin bir daha İslam cəmiyyətinə qaytarılması mümkün olmadı. O xəlifələr müsəlmanların nəzərində müqəddəsliyə malik idi və müsəlmanlar onları çox əzəmətlə yad edirdilər! Belə bir irticaçı dövrdə Əhli-beyt imamlarının nə etmələri və islam hökmlərini bu cəmiyyətə

¹ Bax: «Əbdüllah ibni Səba», 1-ci cild; «Şura və Osmana bey'ət bölməsi»

yenidən necə qaytarmalarına gəldikdə isə, «Əhli-beyt imamları və islam hökmlərinin cəmiyyətə qaytarılması» bölümündə ondan söhbət açılacaqdır.

BEŞİNCİ FƏSİL
İKİ MƏKTƏBİN İSLAM ŞƏRİƏT
MƏNBƏLƏRİ BARƏSİNDƏ BƏHSİN
XÜLASƏSİ

- * *Dörd istilahın tərifı: Qur`an, Sünnə, Fiqh və İctihad;*
- * *Xəlifələrin Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsinin aşkar bəyanları qarşısında şəxsi ictihadlarının nümunələri;*
- * *Xəlifələrin işinə bəraət qazandırmaq üçün saxta hədislərin yayılması;*
- * *Müsəlmanların vəhdətinin yeganə yolu.*

1-DÖRD ISTILAHIN TƏ'RIFI: QUR`AN, SÜNNƏ, FIQH VƏ ICTIHAD

1-Qur`an Allahın kəlamıdır ki, onu Peyğəmbəri Əkrəm j-ə aşkar ərəb dilində nazil etmişdir. Onun lüğətdəki qarşılığı isə şe`r və nəsrdir. Deməli, ərəb kəlamının məcmusu ya Qur`andır, ya şe`r, ya da nəsr.

«Qur`an» kəlməsi həm bütövlükdə Qur`anın hamısına, həm də bir surəsinə, hətta bir ayəsinə belə aid edilir. Bə`zən də bir ayənin bir hissəsinə deyilir. Necə ki, «şe`r» kəlməsinin bə`zən bir divanın hamısına, bə`zən bir qəsidəyə, bə`zən də bir beytə aid edilməsi düzgündür. Bu kəlmə (Qur`an) islami bir istilahdır, çünki Allahın kəlamında və Peyğəmbər j hədislərində qeyd olunmuşdur. Alimlər Qur`an üçün digər adlar da qeyd etmişlər ki, bu adlar da əslində Qur`an üçün ad deyil, bir tə`rif və vəsfdən ibarətdir. Misal üçün, Kitab, Zikr və s.

Həmçinin, xəlifə Əbu Bəkr Qur`anı «Müşəf» adlandırmışdır. Bu kəlmənin Qur`anda və şərif Peyğəmbər hədislərində gəlmədiyinə görə, biz onu müsəlmanların istilahı adlandırmışıq.

Peyğəmbəri Əkrəm j-in üslubu belə idi ki, Qur`andan ona nazil olan hər bir şeyi orada iştirak edən müsəlmanların hamısına tə`lim verirdi. Mədinəyə gələn zaman da buyurdu ki, Qur`anı yazıb hifz etsinlər. Müsəlmanlar onu yazıb hifz etmək üçün bir-birilə yarışır, əllərinə düşən dəri, taxta və sümüyün üstünə yazırdılar. Peyğəmbəri Əkrəm j vəfat edən zaman İmam Əli TM onun məcmusunu vahid bir kitabda bir yerə topladı. Səhabələrdən bə`zilərinin də – İbni Məs`ud kimi – özünə məxsus bir nüsxəsi var idi. Əbu Bəkr də səhabələrdən bə`zilərinə əmr etdi, Qur`anı vahid bir nüsxədə bir yerə yığdılar, onu Ümmül-mö`minin Həfəsənin yanına qoydu. Sonralar xəlifə Osman göstəriş verdi ki, həmin nüsxənin üzündən köçürüb hər bir islam ölkəsinə göndərsinlər. Müsəlmanlar onun üzündən minlərlə nüsxə köçürüb sonra yüz minlərə, milyonlara çatdırdılar. İndiki dövrə qədər hər növ dəyişiklikdən və təhrifdən amanda olmaqla o Qur`an müsəlmanların yanında qalır.

Qur`anın vəziyyəti, misal üçün, İbni Malikin yazdığı «Əlfiyyə» şe`ri kimidir ki, yazıldığı vaxtdan indiyə qədər onda dəyişiklik olmamışdır. Çünki elmiyyə hövzələri hər bir dövrdə onu tədris edirdilər. Həmçinin, indiyə qədər hər hansı bir dövrdə, bizim əlimizdə olan bu nüsxələrlə, hətta bir kəlmə qədər belə fərqlə malik olan bir Qur`anın varlığı eşidilməyib.

Amma xüləfa məktəbinin bütün mənbələrində, yaxud Əhli-beyt məktəbinin bə`zi hədislərində qeyd olunan şeyləri (artırılma-azaldılma ehtimalını) müsəlmanlar heç bir dövrdə qəbul etməmiş, əksinə həmin kitabların özündə qalmışdır.

Amma «Fatimə Müshəfi»-yə gəldikdə isə, Əhli-beyt imamları onun barəsində belə demişlər: *"Onda qeyd olunanlar bu ümmətə hökmranlıq edəcək hakimlərin adlarıdır və onda Qur`andan heç bir şey yoxdur"*. Bu cür adqoyma Sibəveyhin kitabının «Əl-kitab» adlandırılması kimidir və məqsəd Qur`an deyildir.

2-«Sünnə» ərəb dilində «üslub», müsəlmanların ürfündə isə Peyğəmbəri Əkrəm j-in tutduğu yol, buyurduğu hədis və başqalarının əməlini təsdiqləməsi nəzərdə tutulur. Peyğəmbər j hədisində o həzrətin sünnəsini əxz və itaət etməyə dair təkidli göstəriş verilmişdir. Buna əsasən, sünnə islami bir istilahdır, baxmayaraq ki, onun hədisə və Peyğəmbər j-in bir əməli təsdiqləməsinə dəlalət etməsi mütabiqi deyil, zimmidir.

Peyğəmbər j sünnəsinin, yə`ni o həzrətin hədis, sirə və təsdiqinin əldə edilməsinin yolu Peyğəmbər j-dən nəql olunan hədislərdir.

3-«Fiqh» lüğətdə başa düşmək, Qur`an və hədisdə islam dininin elmi, müsəlman alimlərinin istilahında isə hökmlərə elm tapmaq mə`nasına məxsus olmuşdur. Qur`anda və hədisdə din elmləri mə`nasına işləndiyinə görə, hökmlərə dair elm xüsusunda işlənməsi onu islami istilah olmaqdan xaric etmir.

4-«İctihad» xüləfa məktəbi alimlərinin nəzərində hökmlərin Allahın Kitabı, Peyğəmbərin sünnəsi və qiyas üzündən əldə edilməsidir.

Əhli-beyt məktəbinin ürfündə isə fiqh ilə eyni səviyyəli mə`nanı ifadə edir.

Hər iki məktəb Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sabit sünnəsinə tabe olmaqda yekdil nəzərə malikdirlər. Amma Peyğəmbər sünnəsini kimdən əxz etməyə gəldikdə isə, ixtilaf mövcuddur. Çünki xüləfa məktəbinin ardıcılıqları şər`i hökmləri səhabə adlandırdıqları hər bir kəsdən əldə edə bilirlər. Lakin Əhli-beyt məktəbinin ardıcılıqları Peyğəmbər sünnəsini İmran ibni Həttan kimi Əli TM-in düşmənlərindən

əxz etmirlər. İmamın bu kimi düşmənləri hər kəs olsalar – istər səhabə, istər təbəin, istərsə də onlardan sonra gələnlər – bu hökmdə eyni səviyyədədirlər. Çünki Peyğəmbəri Əkrəm i İmam Əliyə buyurmuşdur: "Ey Əli, səni yalnız mö'minlər sevər, yalnız münafiqlər düşmən tutar!" Allah-taala da buyurur:

وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ

"Mədinə əhlindən bir qrupu nifaq əsasındadır. Sən onları tanı-mırsan. Biz onları tanıyıraq!"¹

Həmçinin, hər iki məktəb Peyğəmbərin vəfatından sonra o həzrətin hədisinin yazılıb yayılmasında ixtilafa düşər olmuşlar. Əvvəlki üç xəlifə Peyğəmbər hədisinin yayılmasının qarşısını ciddi şəkildə almış, onun yazılmasını qadağan etmiş və bu iş də Ömər ibni Əbdül-Əzizin hakimiyyətinə qədər davam etmişdir. Əhli-beyt məktəbi isə nəsilbənəsil Peyğəmbər i hədisinin yazılıb yayılmasına tam ciddiyyətlə sə'y göstərmişlər.

Bundan əlavə, bu iki məktəb islam hökmlərində şəxsi rə'y və nəzərə əməl edilməsi ilə əlaqədar ixtilafa malikdirlər: Əhli-beyt məktəbi islam hökmlərində şəxsi nəzər və rə'yi qadağan bildiyi halda, xüləfa məktəbi islam hökmlərində şəxsi rə'yə əməl edirlər.

¹ «Tövbə» surəsi, 101

**XƏLİFƏLƏRİN QUR`AN VƏ SÜNNƏNİN
BUYURDUQLARI MÜQABİLİNDƏ ŞƏXSİ
RƏYLƏRİNDƏ NÜMUNƏLƏR**

1-Allah-taala «Həşr» surəsinin 7-ci ayəsində buyurur:
مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

"Peyğəmbər sizin üçün hər nə gətiribsə, onu (hökümü) əxz edin və hər şeydən çəkindiribsə, (ondan) çəkinin."

«Nəhl» surəsinin 3-4-cü ayəsində buyurur:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

"Peyğəmbər heç vaxt həvayi-nəfs üzündən danışmır. Ona nazil olanlar vəhydən başqa bir şey deyildir."

«Nəhl» surəsinin 44-cü ayəsində buyurur:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Biz bu Zikri (Qur`anı) sənə nazil etdik ki, camaat üçün nazil olanları, onlara aşkar şəkildə bəyan edəsən, bəlkə təfəkkür edələr."

Peyğəmbəri Əkrəm i müsəlmanları öz hədisinin yazılıb-yayılmasına təşviq edib təkidlə göstəriş verirdi ki, onu yazsınlar. Amma xəlifələr ictihad edərək (!) Peyğəmbər hədisinin yayılmasının qarşısını alır, onun yazılmasını qadağan edir və onların bu ictihadı islam hökmlərindən biri kimi hesab olunurdu! Sonra xəlifələrin bu kimi tədbirlərini dəstəkləmək üçün Peyğəmbərin dilindən rəvayət etmişlər ki, o həzrət guya öz hədisinin yazılmasını qadağan etmişdir! Vəziyyət bu minvalla davam etmiş və təqribən 90 il müddətində Peyğəmbər hədisinin yazılmasını müsəlmanlara qadağan etmişlər. Nəhayət, Ömər ibni Əbdül-Əziz xilafətə çatıb Peyğəmbər hədisinin yayılmasına dair fərman verdi və xəlifə məktəbinə tabe olan müsəlmanlar Peyğəmbər hədisini yazmağa başladılar. Məhz bu zaman müsəndlər, sihahlar, müsənnəfatlar yazılmağa başladı.

2-Allah-taala «Ənfal» surəsinin 41-ci ayəsində buyurur:

وَاَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِّلَّهِ خُمُسُهُ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ

"Bilin ki, sizin qənimətlərinizin xümsü Allaha, Peyğəmbərə, onun qohumlarına... məxsusdur."

Peyğəmbəri Əkrəm i öz həyatında bu hökmə əməl edərək onun əsasını qoymuşdur. Lakin, xəlifələr ictihad edərək Peyğəmbərlə onun

yaxın qohum-əqrəbasının payını ixtisara saldılar və onu silah və minik almağa xərclədilər, bu da onların islam hökmlərindəki ictihadı hesab olundu.

3-Allah-taala «Bəqərə» surəsinin 196-cı ayəsində buyurur:

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ

"Hər kəs təməttö ümrəsi ilə birgə həcc edərsə..."

Peyğəmbər ı öz həyatında təməttö ümrəsini sünnə olaraq qoyub getdi, müsəlmanlar da «Vida həcc»ndə ona əməl etdilər. Lakin xəlifələr sonralar ictihad edərək, təməttö ümrəsini qadağan etdilər və yalnız ifrad həccini yerinə yetirməyə dair göstəriş verdilər. Sonralar da onların bu ictihadı islami bir hökm halına düşdü. Xəlifələrin tədbirlərini təsdiqləmək üçün Peyğəmbər ı-in dilindən rəvayət edib, dedilər ki, o həzrət ifrad həccini yerinə yetirməyə dair göstəriş vermiş və təməttö ümrəsini qadağan etmişdir. Müsəlmanlar da bundan sonra həcc ümrəsiz olaraq yerinə yetirmişlər. Bu üslub indiyə qədər də bəzilərinin nəzərində bir qanun kimi qalmışdır.

4-Mütəal-Allah «Nisa» surəsinin 24-cü ayəsində buyurur:

مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً

"Müt`ə (müvəqqəti izdivac) etdiyiniz qadmların mehriyyəsini verin."

Peyğəmbəri Əkrəm ı nisa müt`əsinin (müvəqqəti evlənməni) bir sünnə olaraq qanun halına salmış və müsəlmanlar o həzrətin sağlığında ona əməl etmişdilər, lakin xəlifələr ictihad edərək müvəqqəti izdivacı haram etmiş və onların bu ictihadları islami bir hökm halına salınmışdır! Sonra da Peyğəmbərin dilindən rəvayət etmişlər ki, guya o həzrət müvəqqəti evlənmənin qadağan etmişdir. Xüləfa məktəbinin ardıcılıqları indiyə qədər müvəqqəti izdivacdən çəkinirlər!

5-Allah-taala «Maidə» surəsinin 97-ci ayəsində buyurur:

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ

"Allah Kə`bəni – Beytül-Həramı camaatın qiyam yeri qərar vermişdir."

Yə`ni Məkkə və onun ətrafını əmin-amanlıq həyəmi qərar vermişdir. Peyğəmbəri Əkrəm ı də həyəmin hüdudlarını tə`yin etmiş və onu sünnə kimi bəyan etmişdir. Lakin xəlifələr ictihad edərək Kə`bənin hörmətini pozmuş və oranı mancanaqla atəşə tutmuşlar!

6-Mütəal-Allah «Şüəra» surəsinin 23-cü ayəsində buyurur:

قُلْ لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

"Mən öz risalətim müqabilində sizdən, ən yaxın adamlarıma (Əhli-beytimə) məhəbbət bəsləməkdən başqa heç bir şey istəmirəm."

Peyğəmbəri Əkrəm 7 dəfələrlə öz Əhli-beyti barəsində tövsiyələr etmişdir. Lakin xüləfalar ictihad etmiş və Peyğəmbər övladlarını, onun Əhli-beytini öldürmüş, həbs etmiş və əsarətə almışlar!

Bu kimi çoxlu hökm və sünnələri Allah və Onun Peyğəmbəri sünnə halına salmış, lakin xəlifələr ictihad edərək onların əksinə hökm vermişlər. Onların bu ictihadları da çox hallarda islami bir hökm halına salınmış, xüləfa məktəbinin ardıcılıqları olan bu müsəlmanlar bu hökmlərə tabe olmuşlar! Bizim qeyd etdiklərimiz də sadəcə nümunələr idi və biz onları sayıb qurtarmaq əzmində deyilik. Tarixçilər xəlifələrin çoxlu digər ictihadlarını «övləviyyətlər» adlandırmışlar. Misal üçün, Süyuti öz «Tarix» kitabında Ömər in övləviyyətlərini bəyan edərkən deyir. «O, ilk şəxs idi ki Ramazan ayının nafilə namazının camaatla qılınmasını sünnə halına saldı və onu «Təravih» adlandırdı!»¹

«O, mütəni haram edən ilk şəxs idi! Həmçinin, ilk şəxs idi ki, camaatı meyyit namazına dörd təkbir deməyə vadar etmişdir!»²

«O ilk şəxs idi ki, mirasda ovl qərar vermişdi!»³

O, Osmanın övləviyyətləri barəsində yazır: «O ilk şəxs idi ki, torpaq sahələrini və abadlıqları başqalarının ixtiyarına vermişdi. Misal üçün, Fədəki Mərvanın övladlarına bağışlamışdı. Həmçinin, ilk şəxs idi ki, qoruq təyin etmişdir. Misal üçün, Rəbəzəni özü üçün qoruq qərar vermişdir!»

Müaviyənin övləviyyətləri barəsində isə belə yazır: «O ilk şəxs idi ki, cümə namazının xütbəsini oturan halda camaata söylədi! O ilk şəxs idi ki, bayram namazında azanı bidət halına salmışdır! O ilk şəxs idi ki, təkbirlərin sayını azaltmışdır! İlk şəxs idi ki, məsciddə məxsus bir yer ayırmışdı! İlk şəxs idi ki, oğlunu özü üçün canişin və vəli-əhd təyin etmişdir! İlk şəxs idi ki bu canişinliyi öz sağlığında tərtibə salmışdır!»

¹ «Səhihi-Buxari», «fəzlu mən qamə Ramazanə» babı, «Səhihi-Müslüm», «əttərgibu fi qiyami Ramazan» babı; «Təbəqati ibni Sə'd», Lidən çapı, 3-cü cild, səh.202; «Tarixi-Yəqubi», 2-cild səh.140; «Tarixi-Təbəri», 5-ci cild, səh.32; «Tarixi İbni Kəsir», 3-cü cild, səh.23

² «Müsnədi-Əhməd», 4-cü cild, səh.370, 5-ci cild, səh.406, «Tarixi İbni Kəsir», 3-cü cild, səh.23 və Avropa çapı, 3-cü cild, səh.45

³ «Müstədrəki-Hakim», 4-cü cild, səh.339

İkinci xəlifə Ömər tələq hökmü barəsində də ictihad etmiş, Peyğəmbər sünnəsinin əksinə olaraq üç tələqin bir yığıncaqda deyilməsini həqiqi tələq qərar vermişdir!¹ "*Həyyə əla xeyril-əməl*" cümləsini «əssəlatu xeyrun minənnovm» cümləsi ilə dəyişdirmişdir!²

O, əzizlərin matəmində ağlamağı qadağan etmiş, ağlayanları söyübdöymüş və təhqir etmişdir. Halbuki, Peyğəmbər j onu bu işdən çəkindirmişdi. O həzrətin özü də ölüyə ağlamış və müsəlmanlardan istəmişdir ki, həzrət Həmzə üçün ağlasınlar!³

Həmçinin, Ömər əsr namazından sonrakı iki rəkət müstəhəb namazı qadağan etdi. Halbuki, Peyğəmbər heç vaxt onu tərk etməzdi!¹

Belə ki, Osman da dörd rəkətlik namazını səfərdə tamam qılırdı. Halbuki, səfərdə şikəstə qılmaq vacibdir.²

Müaviyə də fərman vermişdi ki, İmam Əli TM-1 bütün mənbərlərdə və məscidlərdə, cümə və bayram namazlarının xütbələrində lə'n etsinlər. Onun ardıcılıarı da bu ədəti 40-cı hicri ilindən başlayaraq Ömər ibni Əbdül-Əzizin qadağan etdiyi vaxta qədər davam etdirdilər!

Xəlifə Yezid ibni Müaviyənin yerinə yetirdikləri!!!

Bəli, xəlifələrin özlərinin və xüləfa məktəbinin böyük şəxsiyyətlərinin Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi qarşısındakı bu cür ictihadları genişlənərək islami hökmə çevrilmiş, bə'zən tə'vil, bə'zən övləviyyət, bə'zən də ictihad ünvanı ilə artmağa başladı. Bu qızğın bazarı daha da rəvnəqləndirən şey – xəlifələrin sözlərini və

¹ «Səhihi-Müslüm», «kitabüt-tələq», tələq-səlas babı; «Müsnədi-Əhməd», 2-ci cild, səh.314; «Sünəni Əbu Davud», «tələq» kitabı, nəsxül-müraciə bə'də səlası təliqatın babı; «Sünəni Beyhəqi», 7-ci cild, səh.336 «Müstədrəki-Hakim», 2-ci cild, səh.196: «Sünəni Nəsai», cənaiz kitabı, ədədüt-təkbirat ələl-cənəzə babı.

² «Müsənnəf», İbni Əbi Şeybə, «Müvəttə», Malik, əl-əzanu vətətəvib babı, həmçinin «Şərhi-Təcrid», imamət bölməsinin axırları.

³ «Səhihi-Buxari», əbvabi cənaiz, indəl-məriz babı, həmçinin «yuəzzəbul-məyyit bi bukaı əhli əleyh» babı, «ər-rəculu yun'a ilə əhlil-beyt bi nəfsih», «qovlun-Nəbi: inna bikə ləməhzunun» babları; «Səhihi-Müslüm», «əl-buka ələl-məyyit» babı, kitabı cənaiz, «rəhmətuhu minəs-sibyan vəl-iyal» babı; «Tarixi Təbəri», «Tarixi İbni Əsir» Əbu Bəkrin ölümü bəhsləri, 13-cü ilin hadisələri; «Sünəni Nəsai», cənaiz kitabı; «Müsnədi-Əhməd», 1-ci cild, səh.335, 2-ci cild, səh.40 və səh.333; «Nəhcül-bəlağə»nin şərh, İbni Əbil Hədid, 1-ci cild, səh.111; «İstiy'ab» kitabında Həmzənin tərcümeyi-halı.

¹ «Səhihi-Müslüm» mərifətur-rək'əteyn kanə yusəllihima bə'dəl-əsr babı, «Müvəttə», Malik, məvaridunnəhy ənis-səlat bə'dəs-sübhi vəl-əsr.

² «Səhihi-Müslüm», səlatu müsafirin və qəsruha babı; «Səhihi-Buxari», məcaəttəqəsir babı; «Müsnədi-Əhməd», 4-cü cild, səh.94 «Tarixi Təbəri», «Tarixi İbni Əsir»

əməllərini dəstəkləyən saxta hədislərin rəvayət olunması idi!
Aşağıdakılara diqqət yetirin!

XƏLİFƏLƏRİN ƏMƏLLƏRİNƏ BƏRƏƏT QAZANDIRMAQ ÜÇÜN HƏDIS RƏVAYƏT EDİLMƏSİ

Əvvəlki bölmədə xəlifələrin Allahın kitabı və Peyğəmbər sünnəsi qarşısında ictihadları və İslamda özlərindən yeni hökmlər verməsi qəbilindən olan bə'zi nümunələri qeyd etdik. Bunlardan qərribəsi xülafa məktəbinin bə'zi mühəddis və ravinlərinin əməlləridir ki, Allaha yaxınlaşmaq (qürbətən iləllah) niyyəti ilə Peyğəmbərin dilindən rəvayət etmişlər ki, guya o həzrətin özü bu ictihada fərman vermişdir. Bu tədbirlər Müaviyənin xüləfələrin siyasətini təsdiqləmək və onlara bəraət qazandırmaq üçün qondardığı hədislərdən tamamilə ayrıdır.¹

Aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

Onlar Peyğəmbəri Əkrəmdən rəvayət etmişlər ki, guya o həzrət xəlifələrin əleyhinə qiyam etməyi qadağan etmiş və onlara itaət etməyi hər bir halda müsəlmanlara vacib etmişdir. Müslümün, İbni Kəsirin və başqalarının Əbdüllah ibni Ömərədən nəql etdikləri rəvayəti misal göstərmək olar ki, orada deyilir: «Mədinə camaatı Yezidi xilafətdən çıxartdıqları zaman Əbdüllah ibni Ömər onun ailə və övladlarını çağıraraq şəhadətni dedi və sonra əlavə etdi: Amma bə'd, biz bu kişi ilə Allaha və Onun Rəsuluna bey'ət əsasında bey'ət etmişik. Mən Peyğəmbərdən eşitmişəm ki, belə buyurmuşdur: «Hər kəs itaətdən çıxsa, Qiyamət günündə Allahla heç bir höccəti olmayan bir halda görüşəcəkdir. Hər kəs öhdəsində heç bir bey'ət olmayan halda ölsə, cahiliyyət dövrünün ölümü ilə ölmüşdür. Belə isə, sizlərdən heç biriniz Yezidi işdən çıxara bilməz! Sizlərdən heç biriniz bu işdə səhlənkarlıq etməməlidir, əks halda bu iş mənimlə onun arasında ayrılığa səbəb olar!»¹

Müslüm Hüseynfədən rəvayət edir ki, Peyğəmbər buyurmuşdur: «Məndən sonra elə imamlar gələcəkdir ki, nə mənim hidayətimlə yol

¹ Müaviyənin tədbirlərinin ətraflı izahı həmin kitabda qeyd olunmuşdur. Həmçinin, «Ayişənin rolu» kitabının «Müaviyə ilə yanaşı» bölməsinə müraciət edə bilərsiniz.

¹ «Tarixi İbni Kəsir», 7-ci cild, səh.232; «Səhihi-Müslüm» və başqa kitablardan «iki məktəbin imamət barəsindəki nəzərləri» bölməsində nəql etmişik. Həmçinin, bilmək lazımdır ki, Yezidə itaət və onunla bey'ət etmək Peyğəmbərin sözünün nümunələri deyildir. O həzrətin sözünün nümunələri haqq olan imama itaət və bey'ətin səhihliyidir ki, bu da Peyğəmbərlə bey'ət və ona itaətdən ibarətdir.

gedər, nə də mənim sünnəmə əməl edərlər. Onların arasında elə adamlar vardır ki, qəlbləri şeytan, amma surətləri insandır.» Soruşuldu ki, «Ya Rəsuləllah! Əgər bu zamanəni görsək, nə edək?» Buyurdu: «Hakimin fərmanını eşidib itaət edərsən, hətta kürəyinə vursa, malını zorla alsa belə!»¹

Aşağıdakı dörd rəvayəti «Səhihi-Müslüm»dən nəql edirik:

1-Zeyd ibni Vəhəb Əbdüllahdan nəql edir ki, Peyğəmbər belə buyurmuşdur: «Məndən sonra elə azğın şəxslər gələcəklər ki, onları bəyənməyəcəksiniz.» Soruşdular ki, «Ya Rəsuləllah! Əgər bizlərdən birimiz o zamanı görsək, nə göstəriş verirsiniz?» Buyurdu: «Öhdənizdə olanları əncam verin və sizin üçün olanları istəyin.»

2-Vail Həzrəmi deyir ki, Səlmət ibni Yəzid Peyğəmbərdən soruşdu: «Ya Nəbiyyəllah! Sizin nəzərinizə görə, əgər bizim hakimlərimiz bizə hökmranlıq etsə və öz haqlarını bizdən istəsələr, bizim isə haqqımızı verməsələr, onda nə edək?» Həzrət buyurdu: «Eşidin və itaət edin. Çünki onlar öz işlərinin, siz də öz işlərinizin məsulunuz.»

3-Əbu Hüreyrə deyir ki, Peyğəmbər belə buyurdu: «Hər kəs itaətdən çıxsa və camaatdan kənara çəkilib ölsə, cahiliyyət ölümü ilə ölmüşdür.» Bunun oxşarını da İbni Abbasdan nəql etmişlər.

4-Ovf ibni Malik Əşcəi deyir: Peyğəmbərin belə buyurduğunu eşitdim: «Sizin ən yaxşı rəhbərləriniz o kəslərdirlər ki, siz onları sevirsiniz, onlar da sizi sevir; onlara salavat göndərsiniz, onlar da sizə salam göndərir. Sizin ən pis rəhbərləriniz o kəslərdir ki, siz onları düşmən tutursunuz və onlar da sizi düşmən tutur; siz onlara lə'nət edirsiniz, onlar da sizə lə'nət edir.» Soruşdular ki, «Ya Rəsuləllah! Belə bir vəziyyətdə onlarla mübarizə etməyəkmiz?» Buyurdu: «Xeyr, o zamana qədər ki, sizin aranızda namaz qılırlar (mübarizə etməyin). Ağah olun! Hər kəs bir hakimin ona hökumət etdiyi zaman, hər hansı bir halda Allaha qarşı itaətsizlik etdiyini görsə, gərək onun günahından narahat olsun, lakin heç bir vəchlə ona itaətdən əl çəkməməlidir.»²

Səhabələrin, təbəinlərin və onların xəlifələrinin ictihadlarını – xüsusilə islam hömlərində – müşahidə etdik və gördük ki, onlar Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsi müqabilində öz şəxsi nəzərlərinə əməl etmişlər. Çünki siyasət öz hökumətlərinin mənafeyini məhz onda görüblər! Həmçinin, aydın oldu ki, xüləfa məktəbinin ardıcılıqları bu icti-

¹ Bu rəvayətin mənbəsinə imamət bölməsində qeyd etdik. Bu, hədis bizim nəzərimizə görə Hüseynin vəfatından sonra quraşdırılıb onun adından deyilmişdir.

² «Səhihi-Müslüm», «İmarə» kitabı, hədis:45, 49, 53, 54 və 66

hadları və şəxs rəyləri Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsindən olan aşkar hökmlərin müqabilində özləri üçün islami şəriət mənbəyi götürmüş və buna görə də xüləfa məktəbinin fəqihlərindən bəziləri şəxsi rəyə, qiyasa və istihsana əməl etməyi ictihadın nümunələrindən hesab etmişlər.

Xüləfa məktəbində ictihad indiyə qədər Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsi ilə eyni səviyyədədir və islam şəriəti mənbələrindən biri sayılır. Bu da onların Əhli-beyt məktəbi ardıcılları ilə ixtilafı olduğu yerlərdən ibarətdir ki, onlar heç vaxt belə ictihada və rəyə əməl etməmiş, islam hökmlərini yalnız Allahın Kitabı və Peyğəmbərin sünnəsindən əxz etmişlər. Belə ki, Əhli-beyt imamları da yalnız Allahın Kitabında və Peyğəmbərin sünnəsində mövcud olanları irs aparmış və ona əməl etmişlər. Onlar öz məktəbinin fəqihlərini də Peyğəmbər sünnəsindən irs apardıqları əsasda təlim vermiş və onları şəxsi rəyə, qiyasa, istihsana və qeyd olunan ictihada əməl etməkdən çəkindirilmişlər.

Bu, yəni bir tərəfdən bəzi hökmlərdə Allahın Kitabına və Peyğəmbərin sünnəsinə əməl etmək və xüləfanın ictihadlarını boşlamaq, digər tərəfdən isə bəzi hökmlərdə xüləfaların ictihadlarına əməl etmək və Allahın Kitabı ilə Peyğəmbər sünnəsini boşlamaq müsəlmanların arasındakı ixtilafı hallardan biridir. Çünki, misal üçün, xəlifə Ömər ictihad edib Allahın Kitabı və Peyğəmbər sünnəsi müqabilində təməttö ümrəsini qadağan etdiyi halda, ondan sonrakı müsəlmanlar da ixtilafa düşər olmuşlar. Bəziləri, o cümlədən, hənbəliyə və bizim əsrin sələfiləri Allahın Kitabı ilə Peyğəmbər sünnəsinə əməl edərək həccdə təməttö ümrəsini yerinə yetirmiş, bəziləri də xəlifə Ömər ictihadına tabe olaraq Allahın Kitabı ilə Peyğəmbər sünnəsini boşlamışlar. Bu halda ixtilafın aradan qaldırılması və müsəlmanların arasında vəhdət yaradılmasının yolu hansıdır?

MÜSƏLMANLARIN VƏHDƏTİNƏ ÇATMAĞININ YOLLARI

İndi qeyd olunanlara əsasən müsəlmanlar arasında vəhdətin yaranması aşağıdakı hallarda xülasələnir:

1-Allahın Kitabına və Peyğəmbər sünnəsinə qayıdıb, islam hökmlərində onlara əməl etmək, səhabə, təbein müctəhidlərin və onlardan sonra gələn müctəhidlərin ictihadlarını boşlamaq; necə ki, müsəlmanlar Peyğəmbər hədisinin yazılmasına Ömər ibni Əbdül-Əziz tərəfindən icazə verilməsindən sonra bu işi görmüşdülər və Peyğəmbər hədisini yığıb kitablara salmaqda bir-biri ilə yarışdılar. (Halbuki, o vaxta qədər bu iş haram edilmişdi.)

2-Hədis rəvilərini və hədis məcmuələrini bir yerə toplayanlar mə'sum (xətə, günah və həvayi-nəfsdən amanda) olmadıqlarına görə, kitablarda bir-birinə zidd olan hədislərin Peyğəmbər ﷺ -dən nəql olunduğunu gördükdə hədisi rəvayət edən insanları Peyğəmbər ﷺ kimi xətadan, səpmalardan, unutqanlıqdan uzaq hesab etməyimiz layiq deyildir. Çünki batil yalnız Allahın Kitabına yol tapa bilməz, əvvəldən axıra qədər səhih olan yalnız Qur`ani-Kərimdir, onda heç bir artırılma və azaldılma yoxdur. Buna əsasən, bizə vacibdir ki, hədisin mətn və sənədini tanımaq üçün sırf elmi bəhslər aparaq hər bir hədis və hər bir kitabda olsa belə. Bu, müsəlmanlar arasında vəhdətin yaradılmasının yeganə yoludur.

Vəl-həmdü lillahi Rəbbil-ələmin

MÜNDƏRICAT